

**T.C.
GEBZE YÜKSEK TEKNOLOJİ ENSTİTÜSÜ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**ABD-İRAN ARASINDA MEYDANA
GELEBİLECEK ÇATIŞMA OLASILIĞI,
SONRASINDA ORTAYA ÇIKACAK YENİ
DURUM VE TÜRKİYE’NİN MİLLİ
GÜVENLİĞİNE ETKİLERİ**

**METİN ÇITAK
YÜKSEK LİSANS TEZİ
STRATEJİ BİLİMİ ANABİLİM DALI**

**GEBZE
2007**

**T.C.
GEBZE YÜKSEK TEKNOLOJİ ENSTİTÜSÜ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**ABD-İRAN ARASINDA MEYDANA
GELEBİLECEK ÇATIŞMA OLASILIĞI,
SONRASINDA ORTAYA ÇIKACAK YENİ
DURUM ve TÜRKİYE’NİN MİLLİ
GÜVENLİĞİNE ETKİLERİ**

**METİN ÇITAK
YÜKSEK LİSANS TEZİ
STRATEJİ BİLİMİ ANABİLİM DALI**

**DANIŞMANI
YRD.DOÇ.DR.SALİH ZEKİ İMAMOĞLU**

**GEBZE
2007**

**GEBZE YÜKSEK
TEKNOLOJİ
ENSTİTÜSÜ**

YÜKSEK LİSANS JÜRİ ONAY FORMU

G.Y.T.E. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun **15/06/2007** tarih ve **2007/19** sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından **21/06/2007** tarihinde tez savunma sınavı yapılan **Metin ÇITAK**'ın tez alışması **Strateji Bilimi** Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ

ÜYE

(TEZ DANIşMANI) : YRD.DOÇ.DR. SALİH ZEKİ İMAMOĞLU

ÜYE : PROF.DR. ABDÜLKADİR AKÇİN

ÜYE : YRD.DOÇ.DR. SAİT YILMAZ

ONAY

G.Y.T.E. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun
...../...../..... tarih ve ...../..... sayılı kararı.

İMZA/MÜHÜR

ÖZET

TEZİN BAŞLIĞI : ABD-İRAN ARASINDA MEYDANA GELEBİLECEK ÇATIŞMA OLASILIĞI, SONRASINDA ORTAYA ÇIKACAK YENİ DURUM ve TÜRKİYE’NİN MİLLİ GÜVENLİĞİNE ETKİLERİ

YAZAR ADI : METİN ÇITAK

İran; Türk coğrafyası ortasında Fars, Sünni coğrafyası arasında Şii karakteri ile yüzyıllardır ya başka ülkeler tarafından kontrol altında tutulmuş ya da farklı etnik yapıya sahip yöneticiler tarafından idare edilmiştir. İran; özellikle 19. yüzyıldan başlayarak sürekli dış müdahaleye maruz kalmış, büyük güçlerin mücadele ve paylaşım alanı haline gelmiş ve egemenlik ve bağımsızlığını ne iç ne de dış politikasında koruyabilmiştir.

Jeopolitik konumu İran’ın hem kilit bir ülke olmasını sağlamış, hem de büyük güçler arasındaki stratejik mücadelenin alanı haline getirmiştir. Halihazırda ABD-İran gerginliğinin bu kapsamda ele alınması gerekmektedir. Aynı zamanda İran’ın “İkinci Soğuk Savaş” döneminde hangi ülkelerle işbirliği yaptığı da ortaya konulmalıdır. Bu amaçla literatür taraması şeklinde hazırlanan tezde;

Tarihi, coğrafi, ekonomik ve askeri açılardan İran’ın özellikleri; komşuları ile ilişkileri; Ortadoğu’da uzun yıllardan beri söz sahibi olmak ve değerini hiç yitirmeyen petrolü sorunsuz bir şekilde kullanabilmek amacıyla her olaya müdahil olmaya çalışan batılı ülkelerin İran ile olan ilişkileri; günümüzün güncel nükleer kriz kaynağı İran’da daha önceki yıllarda meydana gelmiş olan önemli hadiseler; değişik açılardan ABD’nin Ortadoğu’ya olan ilgisi; Ortadoğu’nun ekonomik ve bir anlamda stratejik işbirlikçileri olma yolunda ilerleyen AB üyesi önemli ülkeler ile Rusya ve Çin’in bölgedeki rolleri; ABD’den ne istedikleri; Ortadoğu’da dikkate alınmadan hiçbir şey yapılamayacak güçlü bir ülke olan Türkiye’nin rolü; olası ABD-İran savaşından sonra ortaya çıkacak yeni durum; bu yeni durum sonrasında dünya ülkelerinin ve Türkiye’nin karşılaşabileceği problemler ve alınabilecek önlemler

ortaya konmaya çalışılmıştır.

SUMMARY

TOPIC : THE PROBABILITY OF USA-IRAN CONFLICT, THE NEW SITUATION AND PROBABLE AFFECTS TO TURKEY'S NATIONAL SECURITY

AUTHOR : METİN ÇITAK

Iran; a Persian state in the middle of Turkish world an Shia in the middle of Sunni world, has always been under control of other states and has been ruled by rulers of other ethnics. Noticeably after 19.century Iran has been interfered by foreign forces and considered as an area of conflict of other powerful countries. Thus, Iran was never able to protect its sovereignty and independence both in interior and exterior politic affairs.

Iran's geopolitic situation has both provided itself a key role and made itself become an arena of strategic struggle between the great states.

At present, the tension between USA and Iran must be analyzed by the view of this point. It must also be specifically questioned which countries Iran cooperates with during the "Second Cold War". Therefore, in this thesis which is prepared via literature research;

The properties of the Middle East; relations with its neighbors and the western countries which try to control the Middle East and by the way the petrol resources; specific events occurred in the history of Iran; the nuclear crisis ; the interest of the United States on the region; the roles of European Countries, Russia and China; their request from USA and Iran; Turkey's role in the Middle East; the probability of an USA-Iran conflict; the probable affects of such a conflict to the worldwide security and to the national security of Turkey

are being tried to be brought up.

TEŞEKKÜR

Yüksek Lisans Tezimin hazırlanmasının her aşamasında bilgi desteği ile yanımda olan Yrd.Doç.Dr.A.Kayyum KESİCİ'ye, Prof.Dr.Salih AYNURAL'a, dar vakitte tezin son şeklini almasında bana yardımcı olan tez danışmanım Yrd.Doç.Dr.S.Zeki İMAMOĞLU'na, sadece bana değil bütün yüksek lisans öğrencilerine her zaman kapısını açık tutan ve bizleri her konuda bilgilendiren Prof.Dr.Abdülkadir AKÇİN'e, GYTE'nin diğer seçkin bütün akademisyenlerine ve çalışanlarına teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca çalışmalarım sırasında mesleğim nedeniyle zaten az vakit ayırabildiğim anneme, babama, kız kardeşlerim Tuğba'ya ve Büşra'ya, bu tez konusunun seçiminde fikir ve hazırlanmasında kütüphanesinden onlarca kitap veren Abdülkadir'e, ev arkadaşlarım Yakup ve İlder'e, GYTE dönem arkadaşlarıma, seyirde olduğum günlere denk gelen GYTE Yüksek Lisans başvuru ve kayıt işlemleri esnasında bana çok yardımcı olan Ceylan Hanım'a, Yavuz Bey'e ve eşi Pınar Hanım'a, derslerimi aksatmamam için ellerinden geleni yapan komutanlarıma ve aynı zaman diliminde yüksek lisans tezlerimizi tamamlamaya çalıştığımız günlerde bana yardımcı olan Başçarkçım Deniz Yüzbaşı Murat SAĞLAM'a

TEŞEKKÜR EDERİM.

İÇİNDEKİLER DİZİNİ

	<u>Sayfa</u>
ÖZET	v
SUMMARY	vi
TEŞEKKÜR	vii
İÇİNDEKİLER DİZİNİ	viii
KISALTMALAR DİZİNİ	xii
TABLolar DİZİNİ	xv
HARİTALAR DİZİNİ	xvi
1. GİRİŞ	1
2. ORTADOĞU VE İRAN	5
2.1. “Ortadoğu” Üzerine	5
2.2. İran, Komşuları ve İlişkileri	25
2.2.1. Genel	25
2.2.2. Ortadoğu'nun Önemli Coğrafyası; İRAN	35
2.2.3. İran-Türkiye İlişkileri	38
2.2.4. İran-İrak İlişkileri	65
2.2.5. İran-Ermenistan İlişkileri	67
2.2.6. İran-Kafkas Ülkeleri İlişkileri (Özellikle Azerbaycan)	69
2.2.7. İran-Türkmenistan İlişkileri	73
2.2.8. İran-Afganistan İlişkileri	74
2.2.9. İran-Pakistan İlişkileri	78
2.2.10. İran-Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti İlişkileri	79
2.3. İran Tarihçesi – İran İçin Önem Taşıyan Dönüm Noktaları ve Eşzamanlı Dünya Hadiseleri	79

2.3.1.	Genel	79
2.3.2.	1906 Yılına Kadar	91
2.3.3.	1906 Yılında Önemli Bir Olay ve 1953'e Doğru	92
2.3.4.	1953 Yılı : Kod Adı "ÇİZME" Operasyonu (Ajax Operasyonu)	102
2.3.5.	1953-1979 Yılları Arası	112
2.4.	İran'ın 21.Yüzyıl Sorunları	114
2.4.1.	İran'ın Etnik Yapısı ve Sorunları	114
2.4.2.	İran'ın Enerji Politik Durumu ve Silahlanma Süreci	128
2.4.3.	İran ve Nükleer Enerji Konusu	134
2.4.4.	Bölgenin ABD İçin Önemi, İran İçin Bir Problem Oluşturuyor mu?	148
2.4.5.	BOP (Büyük Ortadoğu Projesi)'nin İran İçin Anlamı	154
2.4.6.	Petrolün Rolü: Başrol	162
2.4.7.	İran Ordusu'nun Durumu ve İran'ın Savunma Gücü	173
2.5.	İran ve Din	177
2.5.1.	Genel	177
2.5.1.1.	Dini Topluluklar	178
2.5.1.2.	Kutsal Yerler	178
2.5.2.	Tarih Boyunca İran'da Dini Hareketler	181
2.5.3.	Ortadoğu'da Benzer Hareketler ve Sonuçları	182
2.5.4.	Velayet-i Fakih Nedir?	187
2.5.5.	Dini Lider Humeyni Hakkında	191
2.6.	1906 – 1979 Yılları Arasında İran ve Dış Politikası	199
2.6.1.	Genel	199
2.6.2.	İran – ABD İlişkileri	202
2.6.3.	İran – İngiltere İlişkileri	207
2.6.4.	İran – Fransa İlişkileri	208
2.6.5.	İran – Almanya İlişkileri	211

2.6.6.	İran – Rusya İlişkileri	212
2.6.7.	İran – Çin İlişkileri	215
2.6.8.	İran – AB İlişkileri	220
2.7.	1979 Yılı ve Hemen Sonrasında İran’da Meydana Gelen Olaylar	222
2.7.1.	Genel	222
2.7.2.	Rehine Krizi	226
2.7.3.	1979 Yılı Olaylarının Gelişmesi Hakkında Detaylı Bilgiler	232
2.7.4.	İran – Irak Savaşı	243
2.7.5.	İranganate Olayı	252
2.7.6.	1989: Rüşdi Bunalımı	254
2.8.	2007 Yılı ve Problemlerle İran	257
2.8.1.	Yönetim Eğilimleri	257
2.8.1.1.	İstihbarat Bakanlığı	258
2.8.1.2.	Devrim Muhafızları Ordusu	260
2.8.1.3.	Nizami Ordu Kontr-Espiyonaj (İKK) Teşkilatı	260
2.8.1.4.	Yürütme Organları	261
2.8.1.5.	Yargı Sistemi	262
2.8.1.6.	Seçim Sistemi	263
2.8.1.7.	Cumhurbaşkanlığı Seçimleri	263
2.8.1.8.	Siyasi Partiler	263
2.8.2.	Sosyal Yapı Değişiyor	266
2.8.3.	İran’ın Arap Ortadoğu’su İle İlişkileri	276
2.8.4.	Devrim Sonrası Değişen Değerler	281
3.	ABD VE ORTADOĞU	285
3.1.	Genel	285
3.2.	ABD ve ORTADOĞU Çıkmazı	286
3.3.	Son Gelişmeler	295
3.4.	İran’a Zaman Kazandıranlar Var	311
3.5.	İran’ın İkinci Soğuk Savaş Dönemindeki Yeri	324

4. ABD-İRAN GERGINLİĞİNİN TÜRKİYE'YE ETKİLERİ	349
4.1. Genel	349
4.2. ABD'nin İran'a Askeri Müdahale Olasılığı	350
4.3. ABD İran'a Askeri Müdahalede Bulunursa Türkiye'ye Etkileri Neler Olabilir?	371
4.4. Senaryolar	376
4.4.1. İyimser Senaryolar	377
4.4.1.1. Kısa Vadede İyimser Senaryo (2010)	377
4.4.1.2. Orta Vadede İyimser Senaryo (2020)	377
4.4.1.3. Uzun Vadede İyimser Senaryo (2030)	378
4.4.2. Kötümser Senaryolar	379
4.4.2.1. Kısa Vadede Kötümser Senaryo (2010)	379
4.4.2.2. Orta Vadede Kötümser Senaryo (2020)	380
4.4.2.3. Uzun Vadede Kötümser Senaryo (2030)	381
4.4.3. Senaryoların Değerlendirilmesi	382
5. SONUÇ VE ÖNERİLER	383
KAYNAKÇA	387
ÖZGEÇMİŞ	402
EKLER	
EK-1 (Radikal ve Milliyetçi Dini Hareketler)	1-1
EK-2 (İran Nükleer Programının Gelişimi ve Kriz Kronolojisi)	2-1
EK-3 (1979 Devrimi'nin Mimarları)	3-1
EK-4 (Mahmud Ahmedinecad Kimdir?)	4-1

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	:	Avrupa Birliği
ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
ACDA	:	Arms Control and Disarmament Agency
AET	:	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AFP	:	Agence France Presse'e
AIOC	:	Anglo Iranian Oil Company
AP	:	Avrupa Parlamentosu
APEC	:	Asia-Pacific Economic Cooperation (Asya Pasifik Ekonomik İş Birliği)
APOC	:	Anglo-Persian Oil Company (Anglo-Persian Petrol Şirketi)
ARAMCO	:	Arabian American Oil Company
ASEAN	:	Güneydoğu Asya Ulusları Birliği
BAAS	:	Arap Sosyalist Diriliş Partisi
BAE	:	Birleşik Arap Emirlikleri
BDT	:	Bağımsız Devletler Topluluğu'nun
BM	:	Birleşmiş Milletler
BMGK	:	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BND	:	Alman Anayasayı Koruma Örgütü
BOP	:	Büyük Ortadoğu Projesi
BP	:	British Petroleum
BWC	:	Biyolojik Silahlar Konvansiyonu
CENTO	:	Central Treaty Organization (Merkezi Antlaşma Örgütü)
CFP	:	Compaigne Française des Petroles - Fransız Petrol Şirketi
CFSP	:	Common Foreign and Security Policy (ODGP-Ortak Dış ve Güvenlik Politikası)
CIA	:	Central Information Agency (Amerikan Merkezi Haber Alma Teşkilatı)
CTBT	:	Comprehensive Test Ban Treaty (Kapsamlı Nükleer Deneme Yasağı Anlaşması)

CWC	:	Chemical Weapon Convention (Kimyasal Silahlar Konvansiyonu)
ÇHC	:	Çin Halk Cumhuriyeti
DMO	:	Devrim Muhafızları Ordusu
DTM	:	Dış Ticaret Müsteşarlığı
ECO	:	Economic Cooperation Organization (Ekonomik İşbirliği Örgütü)
FBI	:	Amerikan Federal Haber Alma Bürosu
FKÖ	:	Filistin Kurtuluş Örgütü
GCC	:	Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi
GKRY	:	Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
GOP	:	Genişletilmiş Ortadoğu Projesi
HMÖ	:	Halkın Mücahitleri Örgütü
IAEA	:	International Atomic Energy Agency (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı)
ICBM	:	Kıtalar Arası Balistik Füze
ILSA	:	Iran-Libya Sanctions Act (İran-Libya Yaptırım Bildirisi)
İİC	:	İran İslam Cumhuriyeti
JRM	:	Mücadeleci Din Adamları Cemiyeti
KDP	:	Kürdistan Demokrat Partisi
KİK	:	Körfez İşbirliği Konseyi
KİS	:	Kitle İmha Silahı
KKTC	:	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
KYB	:	Kürdistan Yurtseverler Birliği
LAFTA	:	Latin America Free Trade Area (Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi)
MI6	:	İngiliz İstihbaratı
MRM	:	Mücadeleci Din Adamları Topluluğu
NAFTA	:	North America Free Trade Area (Kuzey Atlantik Serbest Ticaret Bölgesi)
NATO	:	North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı)
NIOC	:	Iranian National Oil Company

NPT	:	Nuclear Nonproliferation Treaty (Nükleer Silahların Yayılmasını Yasaklayan Antlaşma veya Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması)
OAK	:	Orta Asya ve Kafkasya
ODBS	:	Ortadoğu Barış Süreci
OECD	:	Organization for Economic Cooperation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü)
OPEC	:	Organization of Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü)
PASDARAN	:	Devrim Muhafızları Ordusu
PKK	:	Kürdistan İşçi Partisi
RCD	:	Regional Cooperation for Development (Kalkınma için Bölgesel İşbirliği)
RF	:	Rusya Federasyonu
SAVAK	:	Şah'ın Gizli Polis Teşkilatı
SAVAMA	:	Sazman-ı Ittılaat ve Müdüriyet-i Cumhuriye-i İslami-i İran (İran İslam Cumhuriyeti İstihbarat Teşkilatı Müdürlüğü)
SSCB	:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞİÖ	:	Şangay İşbirliği Örgütü
IAEA	:	Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı
IAEA	:	Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu
UNMOVIC	:	BM İzleme, Değerlendirme ve Araştırma Komisyonu
VEVAK	:	Vezeret-i Ettelaat ve Emniyet-i Keşver (İran İstihbarat Bakanlığı)

TABLolar DİZİNİ

Tablo 2-2-1: Türkiye-İran Dış Ticareti	55
Tablo 2-4-1: İran'daki Bazı Madenlerin Bilinen Rezervleri	130
Tablo 2-4-2: İran ve Komşularının Ateş Gücü	133

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 2.1.1: Ortadoğu Haritası	5
Harita 2.4.1: İnan Etnik Haritası	114
Harita 2.4.2: Genişletilmiş Kuzey Afrika ve Ortadoğu Haritası	154

1. GİRİŞ

Genel ve belki de konumuzla ilgisi olmayan bir ve ardından konumuzla ilgili diğerk iki nokta, önem derecesine dikkat etmek suretiyle bir sıraya konulmalı ve sonrasında detaylı olarak açıklanmalıdır. Birinci ve en önemli olarak üzerinde fikir birliğine varılması gereken konu; bilimsel çalışmanın gerçek anlamda ne olduğunun bilinmesi hususudur. İnsan öğrenir, öğrendiğine bir şeyler ekler veya çıkarır yahut onu aynen korur, sonrasında ise öğretir. Hayatı boyunca buna paralel yaklaşımları tecrübe eder. Bilginin doğru olup olmadığını gerçekleştirmeden, o bilgi ile planlar yapmak, projeler geliştirmek çok büyük bir hatadır. İnsanlık tarihinde meydana gelen önemli olayların başrolünde bulunan insanlar, her ne şartta bulunurlarsa bulunsunlar, dikkatlerini doğru bilgiler ile hareket etme çabasına yönlendirmişlerdir.

Konumuzla ilgili iki önemli noktadan birincisi ise toplumlarla insanların birbirine birçok açıdan olağanüstü benzerlikleri olduğu gerçeğinin kabul edilmesi meselesidir. Bir devletin hayatını bir insanın hayatına benzeten sosyal bilimciler elbette vardır. Bu temel düşünce ile yola çıktıklarından dolayı, nihayetinde bir toplumdan meydana gelen devletlerin doğduklarının, büyüyüp geliştiklerinin ve ölüp yok olmalarının gayet doğal bir mesele şeklinde kabul edilmesi gerektiğini dile getirirler.

Bu benzerliklerin en başta geleni reflektir. Güvenlik kavramının zihinlerdeki karmaşık vaziyeti, son yıllarda daha da karmaşık hale gelmiş ve halledilmesi hayli zor bir durum ortaya çıkmıştır. Gerçi kişisel güvenlik problemlerinin paralelinde hissedilen toplumsal ve ülkesel ve hatta küresel anlamda bütün halkların güvenlik sorunları, her zamankinden farklı bir boyut kazanmaya başlayalı çok uzun zaman olmuştur. Bir insanın kendi canını yakması ne kadar zorsa, ülkelerin de kendilerine en ufak derecede zarar verecek manevralardan kaçınmak suretiyle güvenlik problemlerini gidermeye çalışıyor olmaları da o derece günümüz gerçeğidir. Amerika Birleşik Devletleri, gelecek yıllarda ekonomik ve sosyal problemler yaşamak

istemediği için halihazırdaki rolünü devam ettirmek isterken, diğer güçlü devletlerin de buna paralel olarak daha güçlü hale gelmeye çalışmalarının bir anlamda kabul edilmesi kolaydır. Asıl zor olan ise, dünya üzerinde statik bir yapının kurulduğu ve bunun bu şekilde devam edeceğine olan inancın değiştirilebilmesidir. Ancak böyle bir düşünceden kendisini uzak tutabilen ve büyük olduğu kadar geniş ve derinlemesine düşünebilen devletler, ileride rahat nefes alabileceklerdir.

Fransız İhtilali sonrasında kendisini koruyamayan kral ve arkadaşlarından çok dönemler önce, İstanbul'da küçük bir toprak parçası üzerinde sıkışıp kalarak zorla aldığı son nefesini vermeye çalışan Bizans İmparatorluğu da, o günün şartları dahilinde bir anlamda "güvenlik kaygısı" yaşıyor, bu kaygıdan ötürü içine sürüklendiği, kendisine göre kötü günleri geride bırakabilmeye çalışıyor, sıkıntılı durumdan kurtulmak için beklediği yardımın bu güvenlik probleminin giderilmesi için hayati öneme sahip olduğunu biliyordu.

Ortadoğu dünyanın beynine kan taşıyan damar durumunda ve Ortadoğu üzerinde kafa yoran birçok insan var. 2000 yıllık Ortadoğu tarihini özetle bize sunan yazarın¹ çalışmasının önsözünün daha üçüncü cümlesinde amacını açıkça ifade ettiği gibi, yapılan araştırmanın amacının da açıkça ortaya konması gerekmektedir. Böylelikle en azından metodolojinin (yöntembilimin) tutarlı olması için bütün gayretin ortaya konulduğu bilinmiş olur. Bundan beklenen fayda ise okurun elde edeceği bilgilerin bir işe yaramasıdır.

Gelişmiş ülkelerin dış ve güvenlik politikaları, ülkenin sınırları içindeki güvenlik sorununun ötesinde, ülkenin çıkarlarını dünya çapında korumak üzere geniş perspektifli savunmayı ve hatta saldırı planlarını güncel tutmayı hedef almaktadır.

---

¹ Bernard LEWIS (Princeton Üniversitesi'nde Yakındoğu Profesörü – dünyaca ünlü tarihçi)

Devletin **ulusal güvenlik** konusunu teşkil eden **politik/askeri** konulardaki ulusal çıkarlarının varlığının muhafazasını diğer devletlerde ön planda tutmaları nedeni ile her devlet kendi hayati çıkarları doğrultusunda hareket edecektir.

İlk kez posta teşkilatını kuran medeniyetin sahibi Perslerdir. Posta; elektronik bir hal almış olsa da, geçmiş zamanlarda bir anlamda iletişimin en temel şekli ve gelecekte de böyle olmaya devam edecek önemli bir araçtır. Buna rağmen İran, günümüzde dünya ile iletişimi tek yönlü olarak yapmaktadır. En azından dış dünya tarafından öyle algılanmaktadır. Ülke dışından gelen her tür iletiye şartlanmış olarak cevap vermekte ve kendisinin dış dünyaya gönderdiği iletilerin doğruluğunun kabul edilmesi gerektiğini savunmaktadır.

Bu çalışmanın amacı; olayların incelenmesi neticesinde ortaya farklı ve önceden değerlendirilmesi yapılmış çalışmaları okuyan ancak gerçekçi kanıtlara ve ispatlamalara ulaşamayan kişilere yol göstermektir. Yapılan sadece ve sadece tarihsel sürecin dikkatle incelenmesi ve önemli olduğu düşünülen olayların sonuçlarının hatırlatılmasıdır. Gerekli olduğu düşünülen yerlerde ise detaylı bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Bu tez, değişen ve değişmeye devam eden konjonktür içerisinde dünyada tek süper güç olarak kalan ABD'nin Ortadoğu'ya ve dolayısıyla enerji kaynaklarına mülki olmaya çalışmasının bölgede uzun yıllar boyunca ortaya çıkardığı etkileri incelemek ve dünyanın en güncel konusu olan İran'ın halihazırdaki tavırlarına rağmen neden ABD'nin İran'a askeri müdahalede bulunmadığı sorusuna cevap aramaktadır. Bu konuda yapılan onlarca hatta yüzlerce çalışma vardır. Ancak hazırlanan bu tezde, konunun öncesini de incelenmiş ve çok kapsamlı bir tarihçe ortaya konmuştur. Bu kapsamda, öncelikle Ortadoğu ele alınmış ve konuya zemin hazırlanmıştır. Bu nedenle, kaynak olarak çok fazla akademik yayın okunmuş, gerçekliği teyit edilmiş basın ve internet haberleri ile bu haberlere ilişkin bazı uzmanların görüşlerinden faydalanılmıştır.

Konusu itibarı ile tez çalışması, fazla sayıda hadiseye temas etmiştir. Bundan kasıt ise, aslında İran'ın "**İKİNCİ SOĞUK SAVAŞ**" dönemi olan günümüzde kendisine biçilen rolün ne olduğunun ortaya konabilmesi maksadıyla geniş bir zaman diliminin ele alınabilmesidir. ABD'nin neden İran'a müdahale etmeyeceği sorusuna çok sayıda cevap bulunmuştur. Olası bir sıcak çatışmanın ise neleri tetikleyeceği ve Türkiye'nin Milli Güvenliği'ne ne şekilde etkide bulunabileceği mercek altına alınmaya çalışılmıştır.

Tez, literatür taraması yöntemiyle hazırlanmıştır. Öncelikle Ortadoğu'ya değinilmiş ardından İran için önem taşıyan dönüm noktaları ve eşzamanlı dünya hadiseleri incelenmiştir. İran'ın 21.yüzyıl sorunlarına değinilmiş ve daha sonra İran'da yaşanan din konusu irdelenmiştir. 1979 yılına kadar İran'ın dış politikasına göz atılmıştır. Daha sonra 1979 İran Devrimi ve hemen ardından meydana gelen hadiseler yer verilmiştir. "2007 Yılı ve Problemlerle İran" başlıklı kısımda ise yönetim eğilimleri, sosyal yapının değişim süreci, İran'ın Arap Ortadoğu'su ile ilişkileri, devrim sonrası değişen değerler yer almaktadır. Dördüncü bölümde ise son gelişmeler ile ABD-İran savaşının gerçekleşme ihtimali üzerinde durulmuş ve nihayetinde böyle olması durumunda Türkiye'nin Milli Güvenliği'ne olabilecek etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2. ORTADOĞU ve İRAN

2.1. “Ortadoğu” Üzerine

Ortadoğu deyiimi özellikle 2. Dünya Savaşından sonra uluslararası literatürde kullanılmaya başlanmıştır (Kürkçüoğlu, 1972, s:1). Bugünkü İran (Basra) Körfezi merkezli olan bu bölge tanımlamasının fiziki özelliklerden çok stratejik özelliklere dayandırılmış olduğu bir gerçektir (Gerçeksever, 2005, s:33).

Harita 2.1.1: Ortadoğu

Tarihi insanlık tarihi kadar eski olan Ortadoğu bölgesinin tam olarak nereleri kapsadığını anlatmak oldukça zordur. Sınırlarını ve bu sınırlar içerisinde yaşamakta olan insanların etnik yapılarını incelemek suretiyle bir tanım yapmak mümkündür. Ancak, nasıl “AVRUPA” denildiğinde hala birçok araştırmacının dahi zihninde belirli bir sınır ortaya çıkmıyorsa aynı şekilde bir belirsizlikle konudan uzaklaşmamak amacıyla coğrafi bir açıklama yapmak gerekirse iki tanımı yapmak mümkündür. Bu tanımlardan birincisini de iki ayrı şekilde ele almak mümkündür.

Geniş anlamı ile Türkiye, Afganistan, Suriye, Lübnan çizgisinden başlayıp Kuzey Afrika devletlerini de kapsayarak Uzakdoğu sınırına dayanan ve Arap Yarımadası'nı içine alan bölgedir. Ortadoğu, en geniş anlamda batıda Fas, Tunus, Cezayir, Libya, Somali, Etiyopya, Sudan ve Mısır'dan başlayarak doğuda Umman Körfezi'ne kadar uzanan ve Irak, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman'ı içine alan, kuzeyde Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'ni kapsayan, ayrıca İran, Afganistan ve Pakistan'ın da dahil edildiği, güneyde ise Suudi Arabistan'dan Yemen'e uzanan Arap yarımadasını çevreleyen ve ortada Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail ve Filistin'in yer aldığı bir coğrafya olarak tanımlanabilir (Arı, 2005, s: 25).

Dar anlamı ile Kuzey Afrika ülkeleri, Türkiye, Afganistan, İran'ı içine almayan ve sadece 13 Arap ülkesini (Bahreyn, Irak, Ürdün, Kuveyt, Lübnan, Umman, Katar, Suudi Arabistan, Suriye, Birleşik Arap Emirlikleri, Yemen, Filistin, Mısır) ve İsrail'i esas alan bölgedir (Dedeoğlu, 2002, s:1). Bölge devletleri, Türkiye, İran ve İsrail dışında Arap devletidir.

İlk yerleşim merkezleri ve köylerin kurulmasıyla maddi ve ekonomik alandaki ilk yapısal değişiklikler bu bölgede gerçekleşmiş; insanlık tarihinin en köklü dini gelenekleri de bu bölgeden dünya sathına yayılmıştır. Avrupa damgasını taşıyan 19.yüzyıl ile çokmerkezliliğin arttığı 20.yüzyıl hariç tutulacak olursa, Ortadoğu'nun tarih boyunca sürekli merkez konumunda olduğunu söylemek mümkündür (Gerçeksever, 2005, s:36).

Stefanos Yerasimos'un Ortadoğu'yu üç ana bölgeye ayıran tanımına göre **Merkez Ülkeler**, Türkiye, İran ve Mısır'ı; **Bereketli Hilal**, Irak, İsrail, Ürdün, Lübnan ve Suriye'yi; **Arap Yarımadası**, Suudi Arabistan, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Kuveyt, Umman ve Yemen'i içerir.

Günümüz Ortadoğu'sunun neden siyasi, politik ve askeri açıdan ilgi odağı olduğunu en iyi şekilde anlayabilmek için sahip olduğu özelliklerin bir bir sıralanması faydalı olacaktır. Bu sıralanan özellikler bir anlamda Ortadoğu'yu güç odaklarının hedefi haline getiren stratejik değerlerdir (Dedeoğlu, 2002, s:2-3):

1- Bilindiği üzere Ortadoğu; Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasındadır.

2- Önemli Uzakdoğu malları Ortadoğu kanalıyla Avrupa'ya ulaşmıştır.

3- Musevilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlığın doğuş yeridir. Dünyadaki tek Tanrı'ya inanan üç büyük dinin merkezidir. Kudüs'teki Haremi Şerif Yahudiler için belki de en kutsal yerdir. Yüzyıllar boyunca Yahudiler buraya gelip Kral Herod'un kaybolmaya yüz tutan yapısı üzerinde bulunan Batı Duvarı'nda tapınmaktadırlar. Aynı bölgede Müslümanlar için kutsal olan Haremi Şerif vardır ve burası Müslümanların üçüncü sıradaki kutsal yeridir. Burada Mescidi Aksa vardır ve Müslümanların Peygamber'i "gece yolculuğu"na buradan başlamıştır. Haremi Şerif'i taşıyan duvar direkt olarak İslami mabedin altındadır.

Resim 1 : Kudüs'teki Ağlama Duvarı

4- Bu bölge, eski Yunan, Hint ve Çin'in felsefe ve bilimsel düşüncelerini korumuş, geliştirmiş ve Avrupa'ya aktarmıştır.

5- Ortadoğu sırasıyla Pers, Yunan, Roma, Arap, Moğol, Tatar ve Türk İmparatorluklarının coğrafyalarına dahil olmuştur.

6- Dünya'nın en önemli suyolları olan Türk Boğazları, Süveyş Kanalı, Kızıl Deniz, Babel Mendep Boğazı, Hürmüz Boğazı ve Basra Körfezi Ortadoğu'dadır.

7- En büyük önemi 20. yüzyıldaki petrol üretimi ile ortaya çıkmıştır.

8- En önemli stratejik hammaddelerden birisi olan petrolün, dünya rezerv durumuna göre yaklaşık olarak % 54'ü bu bölgede bulunmaktadır.

9- Petrol ve doğalgaz boru hatları bu bölgede yoğundur.

10- Üç kıtayı birleştiren karayollarının düğüm noktası buradadır.

11- Avrupa'dan Afrika'ya ve Asya'ya uzanan demiryolu Ortadoğu'dan geçmektedir.

12- Bütün güç merkezlerini ilgilendiren deniz ticaret yolu ve geçitlerini kontrol etmektedir.

13- Avrupa-Asya havayolu bu bölgenin üzerinde bulunmaktadır.

14- Tarihin en zengin kültür hazinelerine sahiptir ve turizm açısından önem arz etmektedir.

“Dünyanın yumuşak karnı” olarak nitelendirilen Ortadoğu, monarşiden cumhuriyete kadar değişik rejimlerin yaşandığı bir bölgedir.

Ortadoğu, gerek etnik ve gerekse dini açıdan kozmopolit bir yapı arz etmektedir. Gerçekten, Türklerden Araplara, Araplardan Farslara ve Yahudilere kadar pek çok milletin içice yaşadığı Ortadoğu, aynı zamanda üç büyük kitabî dinin doğduğu ve binlerce peygamberin yaşadığı bir bölge olarak da dikkatleri çekmektedir (Memiş, 2002, s:255).

Sosyal ve dini inançlar bakımından Ortadoğu bölgesinin tarihi bir ağırlığı vardır. Dünyanın belli başlı dinlerinden Musevilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet gibi semavi dinler bu bölgede filizlenip yayılmıştır (Memiş, 2002, s:56).

Bu bağlamda Ortadoğu'nun bir diğer farklılaşan özelliği de kültürel tarihindeki dramatik süreksizliktir. Bölge sırasıyla "Helenleşme, Romanlılaşma, Hıristiyanlaşma ve İslamlaşma" gibi kültürel değişimlerden geçmiştir. Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları arasında kültürel ekonomik ve siyasi anlamda kavşak noktasını oluşturan Ortadoğu bölgesi, her dönemde büyük imparatorluk ve devletlerin ilgi odağı olmuş ve sırasıyla Pers, Grek, Roma, Arap, Moğol, Tatar ve Türk imparatorluklarının hakimiyet alanı içine girmiştir (Sander, 2003, s:278).

Burada kutsal bölgeler vardır. Kudüs buradadır. Tarihte Kudüs'teki bir kilisenin anahtarının kimde olması gerektiği üzerine savaşlar çıkmıştır. Daha önceki zamanlarda (Roma döneminde) burada Yahudiliğin ve daha sonra Hıristiyanlığın çıkması üzerine Romalılar tarafından Kudüs yakılıp yıkılmıştır. İran, buradaki eğilimleri engellemek için bölgeyi Persler zamanında Mısır'a kadar talan etmiştir. Dolayısıyla bu bölgeler sürekli bir çatışma içinde olmuştur. Bölgeye bölge dışı ülkeler tarafından sürekli müdahale edilmiştir. Ortadoğu'ya kendi içinde yakın planda baktığımızda hepsi aynı özelliği göstermemektedir.

Ortadoğu'da bulunan petrol, bölge dışı ülkelerin Ortadoğu politikalarında, belirleyici olan faktörler listesinin en başındadır.

Ortadoğu dünyanın sayısız istikrarsız bölgelerinden birisidir. Bölgede Osmanlı hakimiyetinin sona ermesinden sonra birçok güç bölgeyi kontrol altına almaya çalışmış fakat başarısız olmuşlardır. Stratejik konumu, sahip olduğu kaynaklar ve bölgenin kültürel ve beşeri yapısı itibariyle bölge içi ve dışı kaynaklı birçok mücadeleye ve güç oyununa sahne olmuştur. Bölgenin Müslümanlık, Musevilik ve Hıristiyanlık için kutsal sayılması, Arap-İsrail çatışması, Körfez Savaşı ve bunları temel alarak ortaya çıkan terörist örgütler bölgeyi daha da istikrarsız hale getirmektedir. İran'ın 1979'dan sonra Batı karşıtı bir ülke haline gelmesi de bir başka faktör olarak sayılabilir (Bal, Ortadoğu'da Savaş, ABD ve Türkiye, www.stradigma.com/turkce/nisan2003/makale_01.html).

1800'lerin başında Ortadoğu'nun önemi Hindistan geçiş yolu üzerindeki irtibat noktalarını barındırması olmuştur. Bu arada Ortadoğu'da devam eden Osmanlı egemenliği de çözülme evresine girmiştir. Çözülme sürecinde ganimetin nasıl paylaşılacağı sorusu emperyal ilginin ana kaynağını oluşturmuştur.

Bu dönemdeki İngiliz stratejisi Osmanlı'yı ayakta tutup, Rusya'ya karşı tampon işlevi görmesini sağlamak ve Osmanlı topraklarındaki egemenliğini ticari süreçlerle kurmayı şeklinde özetlenebilir. Ama daha 1815 Viyana Kongresi ile “**şark meselesi**” tartışılmaya başlanmıştır. Bu tartışmada ana tema Osmanlı topraklarının nasıl paylaşılacağıdır. Rusya'nın “sıcak sular” metaforuyla anılan güneye inme çabası İngiliz ve Fransızları bölge topraklarını ele geçirmeye itmiştir. Süreç Osmanlı egemenliğinin erken dönemde zayıfladığı bölgelerde başlamıştır. Emperyal ilgi Mısır-Cezayir gibi kuzey Afrika ülkelerine dönük olmuştur.

Resim 2: Fransız İmparatoru Napolyon, 1798 yılındaki Piramitler Savaşı'ndan önce askerlerini Mısır topraklarında cesaretlendiriyor.

1798-1801'de Fransa'nın Mısır'ı işgal bölgenin sömürgeleştirilmesi yönünde atılan ilk adımdır. Fransa'nın Mısır'ı işgal girişimi Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarına yönelik ilk ciddi sömürgeci girişimdir. Aynı zamanda bölge üzerinde İngiliz ve Fransız çekişmesinin de başlangıcını simgelemektedir.

16 yüzyıldan beri Cezayir ile ticari ilişkilerini geliştiren Fransa, 1830 yazında başkent Cezayir'i işgal etmiştir. İşgal bir yandan bölgede Fransız Emperyalizminin üstünlüğünü simgelemektedir.

Resim 3: Mısır'daki Süveyş Kanalı'nın uzunluğu 195 kilometre olup Akdeniz'i, Kızıl Deniz'in bir kolu olan Süveyş Körfezi'ne bağlamaktadır.

1869'da Süveyş Kanalı açılmış bunun sonucu olarak bölgenin önemi ve dolayısıyla emperyal çekişme artmıştır. Kanalin açılması güçler dengesinde ibrenin Fransa'dan Britanya'ya dönüşünü simgelemektedir. 1882'de Britanya Mısır'ı işgal etmiştir. Ortadoğu'da söz sahibi olmak için halledilmesi gereken önemli bir iş vardır. Bunun farkında olan Britanya, Emperyal liderliğini pekiştirmenin, Arap Yarımadası ve Bereketli Hilal'i ele geçirmenin yolunu, bölgenin hemen hemen tamamına yayılan bir "Büyük Arap Krallığının" tesisinde görmeye başlamıştır.

Arabistan'ı birleştirmeyi hedefleyen "Büyük Arabistan" isyanı hazırlıklarına, meşhur Lawrence'ın de çabalarıyla İngiltere ile bir arada girişen Hüseyin, bölgenin geleceğini şekillendiren önemli aktörlerden biri olmuştur.

Resim 4: İngiliz asker ve yazar T. E. Lawrence, 1.Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Arap isyanı tertiplendiğinde ün yapmıştır. Araplar onu bir kahraman olarak kabul etseler de, o, savaş sonrasında yapılan Paris Barış Konferansı'nda Arapların özgürlüğü için çok şey yapmamıştır.

1914–1930 dönemine aslen petrol imtiyaz kavgaları, bununla ilgili olarak “rastgele” çizilen sınırlar ve manda rejimleri damgasını vurmuştur.

Nisan 1917'de Woodrow Wilson meşhur ilkelerini ilan etmiştir. Aynı yılın Ekim ayında Bolşevik Devrimi gerçekleşmiştir. Her ikisi de “sömürgelerin tasfiyesini” savunmuştur. Birisi anayasal yolu (müzakereler), diğeri ayaklanmayı önerse de ilke ortak olarak belirlemiştir: “Her ulusa kendi kaderini tayin hakkı”. Ne var ki kimlerin ulus olduğuna ve dolayısı ile kimlerin kendi kaderini belirleme hakkına sahip olacağına yine bu yeni güçler karar vermişlerdir. Bu noktada da yine bir ortaklık söz konusu olmuştur. Her iki doktrinin listeleri de hemen hemen ortak olmuştur. İkisinin listesinde de İsrail mevcutken, ikisinin listesinde de Kürdistan bulunmamıştır. İlk bakışta zıt gözükse de bu doktrinler, aslında zıt değil, çevre bölgelerin bağlılığını sağlama konusunda rakip doktrinler olarak kabul edilmelidir (Wallerstein, 1998, s:109-112).

Resim 5: Woodrow Wilson, Birleşik Devletler'in 28. başkanı olarak görev yapmıştır. Barış için ulusların birleşmesi gerektiğine inanmış ve Milletler Cemiyeti'ni kurmak için çaba harcamıştır. Bilindiği gibi bu cemiyet Birleşmiş Milletlere öncülük etmiştir.

İngiliz vatandaşları aracılığıyla (Holmes) fiyat yükselterek imtiyaz toplayan ABD petrol şirketleri, 1927'den itibaren bizzat bölgeye girmişlerdir. Daha sonra ARAMCO (Arabian American Oil Company) adını almıştır ve bölgedeki yeni emperyal vizyonun simgesine (en önemli aygıtına) dönüşmüştür. Anılan şirket, 1933'te Suudi Arabistan'ı üs olarak kullanarak bölgede petrol aramaya başlamıştır (Yerasimos, 1994, s:228).

1930–1939 yılları arası, klasik İngiliz-Fransız emperyal egemenlik ilişkilerinin görece zayıflamasına ve yerine ABD “liberal” emperyalizminin ağırlık kazanmasına sahne olmuştur. Manda rejimleri aşama aşama tasfiye edilmiş ve bağımsız ulus devletler kurulmuştur.

1930'da Irak dış siyasetini Britanya ile eşgüdümlü hale getirmesi, iki hava üssü ve gerektiğinde haberleşme şebekesini kullandırma karşılığında resmi bağımsızlık kazanmıştır. Milletler Cemiyeti üyeliğine kabul edilmiştir.

1932'de Suud, şeriata dayalı Suudi Arabistan Krallığını ilan etmiştir. Bu gelişme, Arap dünyasında İslam'ın siyasi bir yapıya temel oluşturabileceğine dönük bir inancın güçlenmesine sebep olmuştur. 1936'da Mısır, Milletler Cemiyeti'ne kabul edilmiştir. Britanya Mısır'ın askeri işgaline son verdiğini ilan

etmiştir. Yine de Süveyş Kanalı çevresindeki askerlerini geri çekmemiştir. 1936'da Suriye bağımsız bir devlet haline gelmiştir.

ABD, Suudi Arabistan üzerinden ve ARAMCO aracılığıyla bölgeye yerleşmeye başlamıştır. 2. Dünya Savaşı'nda ülkesine ABD üssü kurulan Suudi rejimi, 1950'lerin ikinci yarısından itibaren, Mısır Devlet Başkanı Nasır'ın anti-emperyalist Arap enternasyonalizmine karşı, Arap dünyasında emperyalizme bağımlı rejimlerin yeniden üretilmesinin maddi-manevi önderi olmuştur.

Ortadoğu'nun 1939-67 arasındaki tarihinin başlıca olgusu, emperyal güçlerin bölgeden çekilişi, Arap ulus devletlerinin kuruluşu ve Arap milliyetçiliğinin bir ulus-devletçilik formuna dönüşerek kurulan ulus-devletlerde resmi ve popüler ideoloji haline gelmesidir. Arap milliyetçiliği iktidara geldikten sonra taahhütlerini yerine getiremeyerek çökmüştür. Bu yükselişi ve çöküşü karakterize eden başlıca siyasi gelişmeler ise Süveyş Krizi, Cezayir Savaşı, Filistin Sorunu ve İslami Muhalefetin yükselişi olmuştur.

2. Dünya Savaşı öncesinde Arap Dünyası Britanya ve Fransız emperyal sistemine sıkı sıkıya bağlanmıştır. Ancak, 2. Dünya Savaşı, gerek eski emperyal güçleri ekonomik ve askeri olarak zayıflatması gerekse Araplara farklı alternatiflerin mümkün olduğu bir dünya sunması itibariyle değişimi tetikleyen önemli unsurlardan biri olmuştur.

Bir Orta Avrupa savaşı olarak başlayan **2. Dünya Savaşı, İtalyan ordularının Mağrib'de ilerlemeye başlamasıyla Ortadoğu'ya yayılmıştır.** 1940'ta İtalyan orduları Kuzey Afrika'ya girmiş ve Britanya'nın konumunu tehdit etmeye başlamıştır. 1941'de Almanya'nın doğuya, Fransız yönetimi altındaki Suriye ve Lübnan'a ve Almanya ile ilişkileri olan bir grubun elinde olan Irak'a doğru ilerleyebileceği yönünde korkuları ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine Mayıs 1941'de Irak Britanya tarafından, Haziran 1941'de Suriye bir Fransız-Britanya ortak gücü tarafından, İran da bir Britanya ve SSCB ortak gücü tarafından işgal edilmiştir. Savaş sonrası duruma bakıldığında,

Britanya'nın eskiden hakim oldukları bölgelere yine hakim olduğu ve Fransa'nın da Suriye, Lübnan ve Mağrip'te varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Ancak aslında her ikisinin de hegemonyalarının temelini oluşturan askeri ve ekonomik güçleri büyük ölçüde sarsılmıştır (Hourani, 1991, s:412-413).

Resim 6: Alman askeri lider Erwin Rommel 2.Dünya Savaşı esnasında Kuzey Afrika'daki çöl savaşlarında uyguladığı taktiklerde gösterdiği üstün başarı sonrasında mareşal unvanına yükseltilmiştir.

Savaş sonrasında, ABD ve SSCB, Britanya ve Fransa'yı ekonomik, askeri ve politik açıdan gölgede bırakarak güçlenmişlerdir. Dünya Yalta'da Anglo-Amerikan emperyalizmi ve Sovyetler Birliği arasında bölüşülmüştür. Orta Avrupa ve Orta Asya SSCB denetimine bırakılırken, Batı ve Güney Avrupa, Ortadoğu, Kuzey Afrika, Uzak Doğu ve Pasifik bölgeleri Anglo-Amerikan emperyalizminin nüfuz bölgesi olmuştur (Tarık, 2002, s:118).

Bu yeni hegemonik çiftle beraber gelen jeokültürel değişim sonucu, eski sömürge ve yarı-sömürgelerde ulusal kurtuluş hareketleri ortaya çıkmıştır ve başarıya ulaşmıştır. 1947'de Britanya Hindistan'dan çekilmiş; Hindicın, Malezya ve Endonezya'da ulusal kurtuluş ayaklanmaları başlamış; 1949'da Çin'de Halk Cumhuriyeti (ÇHC) kurulmuştur. ABD, devrimlerin yayılması korkusuyla, Britanya ve Fransa'dan sömürgelerini hızla tasfiye etmesinde ısrarcı davranmıştır (Tarık, 2002, s:118).

Savaş sona erdiğinde, bir kuşak boyunca Britanya ve Fransa'nın neredeyse özel etki alanı olmuş Ortadoğu ve Mağrip, eski ve yeni hegemonik güçlerle Arap ülkeleri arasındaki ilişkilerin artık istikrarlı olmadığı bir bölge haline gelmiştir. Savaştan kağıt üzerinde galip çıkmış olmakla birlikte ekonomik olarak çökmüş halde çıkan Fransa'nın konumu zayıflamıştır. Cezayir'de 1945'teki güçlü isyan şiddetle bastırılmış ancak, aynı yıl içerisinde Fransa, Suriye ve Lübnan'ın tam bağımsızlığını kabul etmek zorunda kalmıştır. Suriye'nin tam bağımsızlığa kavuşmuş olması bundan böyle ulusçu bir parti için daha azına rıza göstermesini zorlaştırmıştır. Savaş sonrasında Britanya'nın Ortadoğu'daki konumunun bazı bakımlardan güçlendiği ve ABD'nin savaşın hemen ardındaki dönemde Ortadoğu'nun Arap kesimlerinde hegemonik güç olarak Britanya'nın yerini henüz almak istemediği görülmektedir (Hourani, 1991, s:415-416).

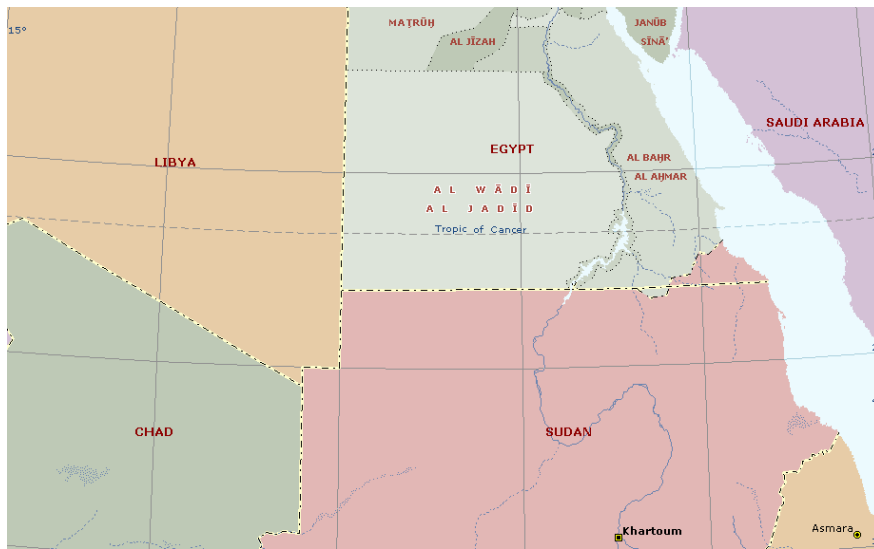
Ancak, "Soğuk Savaş"ın başlamasıyla Amerikan müdahalesi artmıştır ve ABD, 1947'de, Yunanistan ve Türkiye'yi Rus tehdidine karşı savunma sorumluluğunu üstlenmiştir. **Soğuk Savaş çerçevesinde Batının Arap dünyasındaki siyasal ve stratejik çıkarlarını koruma sorumluluğunu da Britanya'nın üstlendiği görülmektedir** (Hourani, 1991, s:416).

Britanya açısından bakıldığında Ortadoğu, petrol, pazarlar, ulaşım ve mevcut yatırımlar nedeniyle hep önemli olmuştur. Britanya bu bölgedeki stratejik çıkarlarını dostluk anlaşmalarıyla korumaya çalışmıştır: Arap bağımsızlığını ve daha geniş bir birliği desteklemiş, Araplara kendilerini savunmalarına yetecek kadar ekonomik ve teknik destek taahhüt etmiştir. Britanya, Arap hükümetlerinin ve ABD'nin, kendi çıkarlarının Britanya'nın çıkarlarıyla örtüştüğüne inanacaklarını düşünmüş ancak bu düşüncenin tamamen yanlış olduğu müteakip on yıl içinde görülmüştür. Eski ve yeni hegemonik güçler arasındaki çatışma özellikle 1950'li yıllarda zirveye ulaşmıştır. Ancak Britanya ve Fransa'nın bölgeden nihai olarak tasfiye edilmelerinde, eski ve yeni hegemonik güçler arasındaki çatışmanın yanısıra gelişen Arap milliyetçiliğinin de çok önemli bir rolü olmuştur (Hourani, 1991, s:416).

Ortadoğu aynı zamanda geleneksel ve modern demokratik ülkelerin yan yana bulunduğu bir bölgedir. Bölgenin parlamenter sisteme sahip en demokratik ülkesi Türkiye'dir. Ayrıca İsrail'in de demokratik bir ülke olmasına karşılık, aslında koyu bir teokratik devlet niteliği de bulunmaktadır. 1979 devrimiyle kendine özgü, Şii inancına uygun bir rejime sahip olan **İran'ın seçilmiş bir parlamentosu, serbest seçimlerle oluşmuş bir devlet başkanı bulunmasına rağmen bütün denetimin dini liderin ve dinsel bürokrasinin elinde olması sistemin demokratik olma iddiasına gölge düşürmektedir.** Ayrıca Mısır, bölgede parlamenter rejimle yönetilen bir ülke olmakla beraber demokratikleşme ve demokratik katılım konusunda gerekli açılımları yapamaması ülkenin otoriter görünümünü öne çıkarmaktadır.

Öte yandan uzun yıllar Baas'ın koyu baskısı altında yaşayan Suriye halkı Beşir Esad'la beraber dış dünyaya açılmaya başlamış ve önemli reformları hayata geçirmeye çalışmaktadır. Monarşiyle yönetilen Ürdün ise bölgede serbest seçimle oluşan parlamentosu ve çok sesli siyasal yapısı ile özellikle II. Abdullah'tan sonra daha demokratik bir görünüme sahip olmuştur. Suriye ve İsrail arasında sıkışmış olan Lübnan, 1920'lerden itibaren demokratik parlamenter sistemi uygulamaya başlamış olmasına karşılık gerek etnik çeşitliliği nedeniyle yaşadığı iç savaşlardan gerekse Marunilerin İsrail'i, Müslümanların ise Suriye'yi doğal müttefik olarak görmeleri bu devletin kendi başına politika üretmesine engel olmakta; hatta bağımsız bir devlet olma görüntüsüne gölge düşürmektedir.

Bölgenin güneyinde bulunan birleşik Yemen her şeye rağmen demokratikleşme konusunda çok ciddi bir kararlılık sergilemektedir. Fakat bu iradenin önünde en büyük engel demokrasinin gelişimi için gerekli olan ekonomik ve kültürel altyapının yeterli olmamasıdır. Ancak bunların dışında birer hanedanlık rejimleri olan Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, Katar, BAE ve Umman'da demokrasi oldukça yavaş ilerlemektedir (Arı, 2005, s:28).

Resim 7: Sınırları cetvelle çizilen bazı Ortadoğu devletleri

2. Dünya Savaşı ve sonrasında yeniden inşa edilen Ortadoğu devletlerinin hemen hiç birisinin sınırları ve ulusları kendileri tarafından belirlenmemiştir. Sınırların önemli bir bölümü harita üzerinde cetvellerle çizilmiş ve halklar çeşitli devletlere bölünmüşlerdir. İktidarlar da kendi tarihsel evrimleri içerisinde oluşmamışlardır. Örneğin; Irak'taki Şii çoğunluk, Sünni azınlık tarafından; Lübnan'daki Müslüman çoğunluk, Hıristiyan Maruni azınlık tarafından; Filistin'deki Müslüman çoğunluk Yahudi azınlık tarafından yönetilir hale gelmiştir. Arabistan Yarımadası, yüzlerce kabileden birisi olan Suudi ailesi, Ürdün ise Haşimi ailesi tarafından yönetilirken; Kürtler üç devlete, Filistinliler ve Yemenliler ikişer devlete bölünmüşlerdir (Dedeoğlu, 2002, s:43-44).

Ortadoğu ülkelerinin devlet başkanları süresiz ve rakipsiz tek liderlik kompozisyonu çizmektedirler. Bu bağlamda, bir petrol denizinin ortasında yer alan bu devletler küresel güç odaklarının hedefi haline gelmişlerdir. İşgal edilen, tehdit edilen, sindirilen ve koloni haline getirilen bu devletlerin yeniden yapılanmasının mimarı ABD olmuştur (Gerçeksever, 2005, s:39).

Savaş sonrasında Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Fransa, yeni savaş olasılıklarına karşı önlem almak amacıyla 25 Mayıs 1950'de Arap ülkeleri ve İsrail'e sınırlı silah satışı kararı almışlardır. SSCB, bu karara katılmamış ve silah satışı konusunda avantajlı bir pozisyon kazanmıştır. Bu, aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'ya açılımını da kolaylaştırmıştır (Dedeoğlu, 2002, s:48).

Bilindiği üzere ABD'nin Ortadoğu politikaları; değişim/devamlılık, kısa/uzun vadeli ekonomik/siyasi çıkarlar, iç politika/dış politika, Araplar/İsrail, demokrasi-insan hakları/reelpolitik, silah/petrol/finans, Yahudi lobileri, liberaller/muhafazakarlar/Dışişleri/Pentagon (ABD Savunma Bakanlığı), diplomasi/güç kullanma, müttefiklerle ortak hareket/tek taraflı politikalar, kişisel/bürokratik tercihler ve çatışmalar, kamuoyu yoklamaları ve seçim baskıları gibi baz gerilimler içinde oluşmakta ve uygulanmaktadır (Akça, 2004, s:145).

Resim 8: Yahudi göçmenler – 1946. Pankartta "Kapıyı açık tutun" yazmaktadır.

Resim 9: 14 Mayıs 1948 günü, İngiliz yönetiminin süresi dolduktan sonra, İsrail bağımsızlığını ilan etmiştir. Ayakta olan kişi İsrail'in ilk başbakanı David Ben-Gurion'dur . İsrail adında ülke kurduklarını ilk o açıklamıştır. Ben-Gurion, bütün hayatını Yahudiler için bir anavatan edinebilmek gayretiyle geçirmiştir. Hemen yukarısında görülen resimdeki kişi ise Siyonist hareketin kurucusu ve aynı zamanda bir gazeteci olan Theodore Herzl'dir.

Ortadoğu'daki söz konusu düzensiz ve karmaşık yapı, çatışmaların uygun zeminini oluştururken, İsrail Devleti'nin kurulması krizlerin açığa çıkmasında rol oynamıştır. Bu haliyle de **Soğuk Savaş döneminde Ortadoğu, daha çok kriz evreleri ile ele alınabilir olmuştur** (Dedeoğlu, 2002, s:44).

Etnik ve dinsel gruplar açısından büyük bir zenginlik gösteren Ortadoğu'da, genel olarak üç temel etnik grubun etkili olduğu gözlenmektedir. Aynı zamanda **bölge nüfusunun beşte dördünü oluşturan bu etnik gruplar Araplar, Türkler ve Farslardır**. Araplar, bölgedeki devletlerin çoğunda başat konumda olmalarının yanı sıra diğer devletler içinde de azınlık konumunda yaşayan topluluklar halinde bütün bölgeye yayılmışlardır. Türkler, çoğunlukla Türkiye'de yaşamalarına rağmen, Suriye, Irak ve İran'da önemli topluluklar halinde mevcuttur. Tamamı İran sınırları içerisinde

yaşayan Farslar ise kendi ülkelerinde dahi nüfusun ancak yarısını oluşturabilmektedirler. Bu üç etnik grubun dışında Kürtler, bölgedeki dört devlete yayılmışlardır. Kürtlerin dışında özellikle İran'da yaşayan ve sayıları üç milyonu bulan Lurlar, Farsçaya yakın bir dil konuşan, İran'ın Kuzistan bölgesinde yaşayan ve sayıları bir milyona yaklaşan Bahtiyariler ve yine aynı orandaki Beluciler, Ortadoğu'daki diğer etnik gruplardandır (Dedeoğlu, 2002, s:133).

Ortadoğu'da modern çağın başlangıcını, dünyanın her yerindeki gibi, Batı'nın etkisiyle, daha net bir biçimde de Avrupa emperyalizminin ortaya çıkması, yayılması ve yol açtığı değişikliklerle anlatmak bir gelenek olmuştur. Bu etkinin başlangıcına ilişkin farklı tarihler kabul edilmiştir. Kimilerine göre, 1798'de Fransız ordusunun Mısır'a girmesi; kimilerine göre de galip Rusya'nın mağlup Osmanlı İmparatorluğu'nu imzalamak zorunda bıraktığı yıkıcı Küçük Kaynarca Antlaşması; kimilerine göre ise 1683'te Türklerin Viyana kuşatmasındaki son başarısızlıkları, bu sürecin başlangıç tarihidir (Lewis, 2005, s:315).

Resim 10: Napolyon Bonapart 19.yüzyılda yaşamış büyük askeri dehalardan birisidir. Batı Avrupa'nın çoğunu ve Mısır'ı fethetmiştir. Bilindiği gibi Napolyon 1804 yılında kendisini Fransa İmparatoru ilan etmiş ve ihtilalden sonra bozulan ülke yapısını tekrar düzene sokmak için bir dizi reform gerçekleştirmeye çalışmıştır. Napolyon'un reformlarından bazıları günümüzde hala etkisini hissettirmektedir.

18. yüzyıl sonunda General Bonapart'ın ordusuyla Mısır'a gitmesi, Ortadoğu'daki olayların seyrini etkilemiş ve Avrupalı büyük devletlerin çıkarları, eylemleri ve amaçlarıyla kimi zaman krizler çıkmıştır. En sonunda Osmanlıların çekilmesiyle yerlerine bölgenin hakimleri olarak batılı devletler geçince, imparatorluk rekabetleri de yeni ve daha doğrudan bir duruma gelmiştir. Söz konusu rekabetlerin üç dönemi vardır. İlk dönemde, bölge büyük oranda İngilizler ve Fransızların elinde kalmıştır ve ikisi arasındaki mücadele uluslararası ilişkilerin başlıca konusunu oluşturmuştur. İkinci dönemde, 1930'lar ve 1940'lardaki İngiliz-Fransız hakimiyeti önce Faşist İtalya'dan, sonra da Nazi Almanyası'ndan yeni tehditlerle karşılaşmıştır. Üçüncü dönemde, yani 2. Dünya Savaşı'nda Almanlar ve İtalyanlar bertaraf edilmişlerdir. Sonrasında da güçlerini kaybeden Fransa ve İngiltere hakimiyetlerini de kaybetmişlerdir. Bu gelişmelerin ardından, yeni bir mücadele daha uzaktaki yabancı devletler olan Sovyetler Birliği ile Birleşik Devletler arasında başlamıştır (Lewis, 2005, s:397-398).

Petrolün bulunması, çıkarılması ve kullanılması, bu yüzyılda bölgedeki en önemli değişikliklerinden biri olmuştur ve Ortadoğu'nun Rusya yönetimindeki yerlerinde başlamıştır. 1842 yılında Apsheron yarımadasında ilk petrol sondajı yapılmıştır. Rus Azerbaycan'ında petrol sanayinin gelişmesi ile Pensilvanya'daki Amerikan petrolünün gelişmesi yaklaşık olarak aynı zamanda olmuştur. 1863 yılında Bakü'de ilk rafineri inşa edilmiştir. 1877-1878 yıllarında Apsheron petrol bölgesinden Bakü'ye ilk petrol hattı döşenmiştir. Rus Devrimi yaklaşırken Rusya'nın petrolünün yüzde doksan beşi Bakü petrol yataklarından sağlanıyordu. Avrupalı ve Amerikalı işadamları, henüz bağımsız olan İran ve Osmanlı topraklarında ayrıcalık kazanmak üzere ilk girişimlere başlamışlardır.

20. yüzyılın başlarında İran şahı, aslında Yeni Zelandalı olan bir İngiliz işadamı **William Knox D'Arcy'ye** ilk önemli ayrıcalığı tanımıştır. Sonra da D'Arcy'nin ayrıcalığı Anglo-Iranian Oil Company tarafından alınmıştır. Bu, çoğu İngiliz, Fransız Hollandalı ve Amerikan olan imtiyaz şirketlerinin imtiyaz hakkını ödeyerek Ortadoğu petrolünü çıkartmalarının ilk örneği olmuştur.

Sonraları da sırasıyla İran, Irak, Arabistan ve başka yerlerde yeni büyük petrol yatakları bulunmuştur. Böylece Ortadoğu petrol üreten başlıca bölgelerden biri olmuştur (Lewis, 2005, s:409-410).

Ortadoğu'nun ekonomik durumuna gelince; Ortadoğu devletlerinin ekonomisinin değerlendirirken, bir takım unsurları dikkate almak gerekir. Bunlar hammadde kaynakları, sanayi, tarım, ulaştırma, milli gelir, kaliteli nüfus ve enerji gibi temel unsurlardır.

Ortadoğu ülkelerinin ekonomik yönden kendilerine yeterli olduklarını söylemek mümkün değildir. Zira bölgedeki devletlerin birçoğu 1. Dünya Savaşı'na kadar, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi ve ekonomik kontrolü altında kalmıştır. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun da ekonomik yönden Avrupa'ya bağımlı olduğu bir gerçektir. Bütün Ortadoğu ülkelerinde görülen sanayi geriliği ve dışa bağımlılık, Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya gidişatına ayak uyduramamasıyla izah edilmektedir. Ortadoğu ülkeleri, günümüzde bu geri kalmışlıktan kurtulmak için, ellerinden gelen çabayı göstermektedirler.

Bazı Arap ülkeleri ve İran'daki petrol bir tarafa bırakılacak olursa, Ortadoğu, hammadde bakımından zengin sayılmaz. Bölgenin geniş çöllerle kaplı olması ve elverişli olmayan iklim şartları da hammadde kaynaklarını etkiler.

Ortadoğu, nehir yatakları ve bazı dağınık bölgeler dışında bitki örtüsü bakımından çok fakirdir.

Ortadoğu petroleri, Batılı devletlerin önderliği ile keşfedilip ortaya çıkarılabiliştir. Başka bir anlatımla, Ortadoğu'nun dünya ölçüsünde önem kazanmasının önde gelen sebeplerinden biri ve hatta birincisi petroldür. Ortadoğu, petrol rezervleri yönünden dünyanın en zengin bölgesidir. Yapılan araştırmalar, Ortadoğu petrol rezervlerinin yaklaşık 40 milyar ton olduğunu onaya koymuştur. Bu rakam dünya petrol rezervlerinin % 60'ını teşkil

etmektedir. Şu anda dünyadaki diğer rezervlere göz atılacak olursa BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu)'nin % 15, ABD'nin % 12, Afrika ülkelerinin % 10 ve Venezüella'nın da % 3 olduğu görülür (Memiş, 2002, s:59).

Halen dünyada üretilen enerjinin % 60'ının petrolden elde edildiği gerçeği göz önünde tutulursa, dünyada kullanılan tüm enerjinin % 40'ının Ortadoğu ülkelerinden elde edildiği sonucu ortaya çıkar (Yalazan, 1985, s:111). Bütün bunlar, dünyanın sanayileşmiş ülkelerinin Ortadoğu ile ilgilenmelerinin temel sebebini, tüm açıklığı ile ortaya koymaktadır (Memiş, 2002, s:60).

Avrasya ABD için kaygı verici gelişmelerin de coğrafyasıdır. Bir yandan Çin son 10 yılda ortalama % 7 gibi bir oranla istikrarlı bir biçimde büyürken Şanghay gibi yeni ittifak arayışlarına da girmektedir. Ayrıca Avrupa'nın Euro'su Avrasya'da çekicilik kazanmaktadır. Rusya ekonomik olarak kalkınmasına devam etmektedir. ABD adına bu kaygıların giderilebilmesi için Avrasya'ya bir an evvel "önleyici vuruş" doktriniyle müdahale edilmesi öncelik kazanmaktadır.

Bölgede Arap olmayan üç askeri güç; Türkiye, İsrail ve İran, en etkili aktörler olma durumlarını muhtemelen sürdüreceklerdir.

2.2. İran, Komşuları ve İlişkileri

2.2.1. Genel

Asya'nın güneybatısında, 25-39 kuzey enlemi ile 44-63.39 doğu boylamında yer alan İran, kuzeyde Azerbaycan, Hazar Denizi, Nahçıvan ve Ermenistan, doğusunda Afganistan, Pakistan, Türkmenistan, güneyinde Basra Körfezi ve bu körfezde yer alan irili ufaklı on iki adaya sahip olup, batısında Türkiye ve Irak ile çevrilmiş bulunan bir Ortadoğu ülkesidir (Caşın, Avrasya Dosyası İran Özel, İlkbahar 1995, s:24).

Bugünkü “İran” sözcüğünün kökü olarak kabul edilen “Ari”, “Aryan”, “Ariya” ve “Aryani” kelimeleri eski Ari kavimlerine dayanır ve İran “Arya ülkesi” anlamına gelmektedir. Ana vatanlarının neresi olduğu tartışma konusu olmakla beraber, kuzeyden geldiklerine inanılmaktadır. Ariler günümüzdeki İran yaylasına M.Ö 2000–1500 yıllarında gelmişlerdir. Araştırmacılar M.Ö 2000 yıllarında Hint Avrupalı olarak kabul edilen Medler ve Persler’in Kuzey İran’daki yüksek arazileri ele geçirdiklerini kabul etmektedirler (Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 1994, s:4).

İran’ın doğal yapısı Asya ile Afrika’nın yüzyıllar, hatta binyıllar boyu birbirini sıkıştırması ile oluşmuş kumlu, killi, dağlı, ovalı geniş bir yapıdır. Yüzölçümü Türkiye’nin iki katı kadar olup: 1.645.000 kilometrekaredir.

Resim 11: Güney İran’ın engebeli arazi yapısına bir örnek. Ülkenin %70’inde ikamet edilmemektedir.

Yer şekilleri itibariyle İran platosu ve iç kesimlerde yer alan iki çöl alanı, ülke arazisinin önemli bir bölümünü teşkil etmektedir. İran etrafı dağlarla çevrelenmiş büyük bir yayla görünümündedir. Topraklarının doğu yarısını büyük çöller kaplarken, yerleşmelerin yoğun olduğu yerler daha çok

güneybatı ve kuzeybatıdaki dağlık bölgelerde yer alan vadi tabanları ve iç platolardaki vahalardır (CIA World Factbook, www.cia.gov).

Suudi Arabistan'dan sonra en geniş topraklara sahip olan İran'da, toprakların ancak beşte birinin tarıma elverişli olması, nüfusun dağılışını etkiler. Nüfus yoğunluğu İsfahan, Meşhed, Tebriz, Şiraz, Ahvaz ve Abadan gibi merkezlerde toplanmıştır (Memiş, 2002, s:55).

İran topraklarının büyük bir bölümünün tarıma elverişli olmaması bir dezavantajdır. Hazar Denizi kıyılarında yetiştirilen çay ve güneyde yetiştirilen hurma, fıstık ve zeytin dışında önemli bir tarım ürünü yoktur (Memiş, 2002, s:61).

İran-Türkiye sınırı 1639 Kasrı Şirin Antlaşması'yla çizilmiştir. 23 Ocak 1932'de yapılan bazı küçük değişikliklerle bugünkü şeklini almıştır. Sınır uzunluğumuz 488 kilometredir. İran'ın kara sınırı 5128 kilometre, deniz sınırın 2616 kilometredir. Toplam sınırı 7744 kilometredir.

İran'ın en uzun sınırı Irak'ladır. 1336 kilometre uzunluğundaki sınır iki ülkenin sınırlarını de tarih boyunca çok yıpratmıştır. İki ülke arasındaki sınırı oluşturan Şattularap suyu İran-Irak savaşının da başlama nedeni olmuştur. İran'ın Türkmenistan'la 960, Afganistan'la 936, Azerbaycan'la, Pakistan'la 522, Ermenistan'la 35 kilometre sınırı vardır (Balbay, 2006, s:85).

Hazar Denizi'ndeki sahil uzunluğu ise 740 km'dir (<http://www.cia.gov>).

İran; Ortadoğu'da, Umman ve Basra Körfezleri ile Irak, Pakistan ve Hazar Denizi arasında kalan bölgede konumlanmıştır. Şah'ın devrilmesinden sonra 1979 da İran İslam Cumhuriyeti adını almıştır ve teokratik bir rejimle yönetilmeye başlanmıştır (Cankara, 2005, s:55).

İran 19. yüzyılda İngiltere ve Rusya arasında Avrasya coğrafyasında yaşanan büyük rekabetin, "**Büyük Oyun**"un sahnelerinden birisi olmuştur.

Bir "tampon devlet" olarak siyasi, iktisadi ve sosyal gelişmesini sağlayamamıştır. 1907'de İngiltere ve Rusya İran'ı nüfuz bölgelerine ayırarak aralarında paylaşmışlardır. 1.Dünya Savaşı'nda tarafsızlığını ilan etmesine rağmen, İran itilaf (İngiltere ve Rusya) ve ittifak (Almanya ve Osmanlı Devleti) güçleri arasında bir savaş alanı haline gelmiştir. Sürekli iç karışıklıklar ve işgaller yaşamıştır. 1.Dünya Savaşı'nın bitimiyle birlikte kaosa sürüklenmiştir. 1921 Şubatında Rıza Han isminde milliyetçi ve anti-emperyalist bir subayın hükümet darbesi yapmasıyla 'iç ve dış düşmanlar'a karşı verdiği milli mücadelesine başlamıştır. Rıza Han, güçlü bir ordu oluşturarak, bir yandan İran içerisindeki ayaklanmaları birer birer bastırıp merkezi devleti güçlendirirken diğer yandan ülkenin İngiltere ya da Sovyet Rusya'nın kontrolüne girmemesi için mücadele etmiştir.

İngiliz ve Rus/Sovyet baskısı iki savaş arası dönemde devam etmiştir. İran bu baskıyı dengeleyebilmek için 'üçüncü güç' olarak Almanya ile yakınlaşma içine girmiştir. Aynı zamanda Türkiye dahil komşularıyla Sadabad Paktını (1937) imzalamıştır. 2.Dünya Savaşı'nın hemen başında tarafsızlığını ilan etmiştir. Ancak Sovyetler Birliği'nin İngiltere ile müttefik olmasından sonra gerek transit yolu garantiye almak gerekse Alman nüfuzunu kırmak için 1941 Ağustosunda iki ülke İran'ı kuzeyden ve güneyden işgal etmişlerdir. Rıza Şah oğlu adına tahttan feragat ederek ülkeyi terk etmiştir. Ocak 1942'de, İngiltere ve Sovyetler Birliği ile ittifak anlaşması imzalamıştır. 1946'ya kadar müttefiklerin işgalinde kalmıştır. 2. Dünya Savaşı sonrasında "Soğuk Savaş"ın ilk mücadele alanlarından biri olmuştur.

Sovyet kontrolü altında olan bölgelerde Azeri ve Kürt cumhuriyetleri kurulmuştur. Musaddık'ın İran petrolerini millileştirmesi başta İngiltere olmak üzere Batı'yla arasını açmıştır. Sonunda 1953 ortalarında İngiliz ve Amerikan gizli servislerinin ortak bir operasyonu ile Musaddık devrilmiştir. Bundan sonra Sovyetler Birliği faktörünün de etkisiyle bütün güvenliğini Amerika'ya ve Amerikan askeri yardımına bağlamıştır. Bu uğurda 1955'te Bağdat Paktı'na girmiştir. Ancak değişen dünya dengeleri nedeniyle

istediđi güvenlik Őemsiyesini bir tűrlű elde edememiŐtir. Bűtűn bu sűreĔte sosyoekonomik bakımdan geri kalmıŐtır. Milli bűtűnlűđűnű sađlayamamıŐtır. Merkezi hűkűmet ve bűrokrasi zayıf; ordusu sayıca az ve gűĕsűz kalmıŐtır.

Bu tablonun bir kısmı 1970'lerin baŐlarında deđiŐmeye baŐlamıŐtır. Petrol gelirlerinin hızla artması İnan'ın modernleŐmesine ve silahlanmasına imkan tanımıŐtır. Amerika'nın Ortadođu'da benimsediđi yeni strateji de İnan'ın bu ĕabalanın pekiŐtirmiŐtir. İnan bir yandan sınırsız silahlanma olanađına kavuŐurken, diđer yandan dıŐ politikada ABD'nin bűlgedeki 'en gűvenilir' műttelefiki haline gelmiŐtir. Kűrfezde ve bűtűn Ortadođu'da űstűnlűk arayıŐına girmiŐtir. Kuzey Irak'a ve Umman'a műdahalede bulunmuŐtur. Nűkleer ĕalıŐmalara baŐlamıŐtır. ABD ise Őah rejimi iŐine yaradıđı sűrece iĕerdeki 'diktatűrlűđű' gűrmezlikten gelmeyi tercih etmiŐtir.

İnan 19. yűzyıldan baŐlayarak sűrekli dıŐ műdahaleye maruz kalmıŐtır; bűyűk gűĕlerin műcadele ve paylaŐım alanı haline gelmiŐ ve egemenlik ve bađımsızlıđını ne iĕ ne de dıŐ politikasında koruyabilmiŐtir. Jeopolitik konumu İnan'ın hem kilit bir űlke olmasını sađlamıŐ, hem de bűyűk gűĕler arasındaki stratejik műcadelenin alanı haline getirmiŐtir. İnan milliyetĕiliđi ya da 'milli hafızası' İnan'da bűyűk hasarlar bırakan bu tarihsel tecrűbe ile beslenmiŐtir.

1979 İnan İslam Devrimiyle birlikte bűtűn dengeler deđiŐmiŐtir. Tam bađımsız bir dıŐ politika izlemeye baŐlayan İnan, ABD iĕin dűŐman űlke haline gelmiŐtir. ABD tarafından iktisadi ve **siyasi izolasyona** tabi tutulmuŐtur. 1980-88 İnan-Irak SavaŐı sırasında Batı ve Batı yanlısı Arap űlkeleri tarafından askeri ve iktisadi ambargolara maruz kalan İnan bűyűk yıkımlara uđramıŐtır. Irak'la savaŐın bitmesinden sonra ve 1990-91 Kuveyt krizinin/savaŐının ardından dıŐa bađımlılıđı űnleme ve her alanda kendi kendine yeterli hale gelme, ĕıkardıđı dersler dođrultusunda caydırıcılık kapasitesini arttırmak ya da bir daha aynı Őeylerin baŐına gelmesini űnlemek iĕin askeri kapasite bakımından ĕeŐitli tehditlerle baŐa ĕıkabilecek duruma

gelme, İran'ı (değişen yeni stratejik ortama uygun olarak) Ortadoğu'da ve Avrasya'da etkili/vazgeçilmez bir bölgesel güç haline gelme, İran'ın savunma ve güvenlik planlarını belirleyen **üç temel hedef** olarak ortaya çıkmıştır. Bütün bunlar hiç şüphesiz İran'ın Devrimi'nin başından beri (Şubat 1979) ve özellikle Irak ile savaşın başlamasından itibaren (Eylül 1980) yaşadıklarının neticesi olarak belirlenmiştir. Yabancı silah şirketlerine bağımlılıktan kurtulmak için kendi silah ve savunma sanayini geliştirmeye çalışmıştır. İlerde karşılaşacağı ambargolardan etkilenmemeye çalışmıştır. Tek bir kaynak yerine farklı kaynaklardan silah almaya ve aynı zamanda yeterli bir yedek parça stoku oluşturmaya dikkat etmiştir.

Aynı zamanda bu kendine yeterliliğin bir başka göstergesi olarak, Irak'ın başarısında büyük payı olan ve eksildiği nedeniyle İran'ın çok sıkıntı çektiği kimyasal ve biyolojik ya da konvansiyonel olmayan silahlara ve füze teknolojisine yönelmiştir. Bu tecrübenin ışığı altında askeri kuvvetlerini modernize etmeye ve silahlanmaya çalışmıştır. Sekiz yıl süren İran-İrak savaşı sırasında uzun vadeli plan eksikliğini, askeri ve insan gücü ihtiyacını mali ve iç kaynaklarla entegre etme eksikliğini, savaş amaçları ile kapasiteleri arasındaki uyumsuzluğu görmüştür. Caydırıcılık kapasitesini arttırabilmek için daha iyi silahlanmış ve daha entegre askeri güçler (özellikle hava ve deniz kuvvetlerinde) oluşturmaya çalışmıştır.

İran milliyetçiliğinin gerekse devrimci Şii İslam'ın etkisindeki İran'ın toprak peşinde değil statü peşinde olduğu kabul gören bir anlayıştır. Bunun tek istisnası İran'ı Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ile karşı karşıya getiren (ve tıpkı Şattü'l-Arab meselesinde olduğu gibi kökleri Şah dönemine hatta 19. Yüzyıl'a giden) Basra Körfezi'ndeki 'üç adalar' meselesidir. Bunun haricinde İran Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bile komşularındaki herhangi bir toprak parçası üzerinde herhangi bir iddiada bulunmamıştır.

İran, 1979 sonrası pragmatik ve tedrici bir dış politika izlemiştir. Devletin çıkarları ile dinin çıkarları çeliştiğinde devletin çıkarları (ya da milli çıkarlar) doğrultusunda hareket etmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla

birlikte İran'ın jeopolitik ortamı son derece değişmiştir. Aynı şekilde Kuveyt krizi/savaşı sonrasında Irak'ın zayıf ve yalnız kalması da İran'ın temel stratejik bakışını değiştirmiştir. Bu yeni stratejik ortam ilginç bir şekilde bir yandan İran'ı rahatlatırken, bir yandan da yeni endişelere sevk etmiştir. İki ezeli ve ciddi tehdit (Rusya ve Irak) bir süre için saf dışı kalmıştır ancak yeni oluşan kuzey sınırlarındaki (Orta Asya ve Kafkasya) istikrarsızlık ve Körfez'de artan Amerikan askeri varlığı endişe kaynağı olmaya başlamıştır. Sovyetlerin çöküşü İran'ı güvenlik bakımından rahatlatmış ve Hazar ile Körfez arasında bir transit ağı ve pazar olarak İran'ın önemi artmıştır.

Ancak bunun avantajlarını tam olarak yasayamadan Kuveyt krizi/savaşı sonucu Körfez'deki Amerikan askeri gücünün artması ve Körfez İşbirliği Örgütü (GCC) ülkelerinin Amerika tarafından üstün silahlarla donatılması bir tehdit olarak algılanmıştır. İran her şeye rağmen, bu yeni stratejik çevreye uygun yeni politikalar geliştirmeye başlamıştır. Bölgedeki stratejik tehditlerin yanı sıra, İran açısından sınır güvenliğini sağlamak, kaçakçılığı, kaçak göçmen ve uyuşturucu trafiğini önlemek gibi konular da ciddi bir sorun teşkil etmeye başlamıştır.

İran, şah döneminde ilköğretim seferberliğine yönelmiş, ancak bu çalışmalar okur-yazar oranının yüzde kırkın üzerine çıkaramamıştır (Memiş, 2002, s:55).

Sovyetler Birliğinin dağılması ve Kafkasya ve Orta Asya'da 8 yeni bağımsız devletin kurulması, bölge jeopolitiğinde büyük yapısal değişikliklere sebep olmuştur. Bu değişiklikler, komşu ülkelerin güvenlik politikalarını, bölgesel ilişkilerini ve Rusya ve yeni bağımsızlığına kavuşan cumhuriyetlerle olan ilişkilerini önemli derecede etkilemiştir. Ayrıca, İran yeni bağımsızlığını kazanmış ülkelerle genişlemiş olan yeni jeopolitik ve ekonomik pozisyonuna bağlantılı olarak kendisi için uygun bir rol saptamaya çalışmaktadır (Çolak, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, Sonbahar 1999, s:211).

1990'larda Irak'la birlikte 'ikili çevreleme' politikasına muhatap olmuştur. 1990 sonrası ABD askeri varlığı tarafından çevrelenmeye başlanmıştır. Dostlarında ve düşmanlarında (ve düşmanlarının bölgedeki dostlarında) bulunan nükleer silahları tehdit olarak algılamıştır.

İran yeni cumhuriyetler ile olan ilişkilerinde de köklü değişiklikler geçirmiştir. Önceleri bir nüfuz alanı olarak gördüğü bu cumhuriyetlere ideolojik model sunma düşüncesinden vazgeçmiş, ekonomik alanda gücünü arttırarak bölgenin önemli bir unsuru olarak dengelerde yerini alma çabalarına girişmiştir. Yeni nüfuz alanının ortaya çıkışı ile hem yeni devletlerden faydalanma, hem de toprak bütünlüğüne sahip çıkabilme açılarından yeni stratejiler üretmek gündeme gelmiştir.

İran'ın sunacağı modelin, bölgede kabul gören seküler-demokratik İsrail ve Türkiye modellerinin tersine özünde siyasal İslam'ın yer aldığı bir stratejiyi esas alacağı düşünülmekteyse de, bunun böyle olmadığını zaman göstermiştir. Ancak İran, Türk Cumhuriyetlerine İslami meselelerde çok dikkatle yaklaşmakta, Türkiye ve Mısır gibi laik ülkelerin, Pakistan ve Malezya gibi yeni-İslamcı devletlerin ve Sünni ağırlıklı Suudi Arabistan'ın kendisine göre nispi nüfuz kolaylıklarını dikkate almaktadır. Ayrıca, İran'ın farkında olduğu bir diğer gerçek, Türk Cumhuriyetlerinin sorunlarının çözümünde devrimci yollardan ziyade kademeli ve evrimsel çözüm metotlarını tercih ettikleri ve en önemlisi batı tipi ekonomik modele geçiş yönündeki kararlılıklarıdır. İkinci tercih, öte yandan, Humeyni sonrası İran'ının yabancı olmadığı bir gelişmedir (Çolak, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, Sonbahar 1999, s:214).

Bağımsızlık sonrası Türk Cumhuriyetleri bir dış güç mücadeleleri arenası şeklinde kendini göstermiştir. Bu alanda etkinlik savaşı veren küresel merkezi güç sahibi olan ülkelerin yanı sıra, bölgede varlık ve etkinlik mücadelesi içinde olan ülkeler de söz konusudur. Bölge üzerinde dengelerde yerini almak isteyen ülkeler içinde önemlilerinden olan İran İslam Cumhuriyeti pek çok bakımdan bu ülkeler üzerinde varlık mücadelesi içinde olma

gereksinimi duymaktadır. **İran, Türk Cumhuriyetlerine yönelik etkinlik, teknik ve ekonomik yardım, kültürel ve tarihi bağlar ve gerektiğinde dini rehberlik gibi unsurlarla oluşturduğu kombine tesir ağı ile nüfuzunu artırma çabalarını sürdürmektedir** (Çolak, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:223).

İslam devriminden sonra ABD önderliğinde başlayan yalnızlaştırma politikası karşısında İran, bölgeyi bir çıkış menfezi olarak görmektedir. İran bu ülkelere nüfuzu ile bölgesel tecridini kırmayı değişen güvenlik dengesinde ayağının altındaki kaygan zemini kaybetmemeyi ve bu ülkelerin zengin ekonomik kaynaklarından faydalanmayı amaçlamaktadır.

Başlangıçta Tacikistan ile milli ve dilsel, Azerbaycan ile de dinsel bağlarından dolayı kendini siyasal bir güç olarak algılasa da, bu çok sürmemiş, cumhuriyetlerin laik demokratik hedeflerinin belirgin şekilde dile getirilmesi ve İran'ın model olarak kendini sunmasının kesin bir dille reddedilmesi karşısında, politikalarını değiştirerek bölge üzerinde ekonomik güç edinme yollarını aramaya başlamıştır.

İran, Türk Cumhuriyetleri yöneliminde batılı devletlerin zannettiklerinin tersine siyasal İslam ile değil, daha çok teknik ve ekonomik kaynakları vasıtasıyla ticareti genişleterek ilişkilerini, dolayısıyla nüfuzunu artırmayı tercih etmiştir. İran'ın bölgeye yönelik nüfuz çalışmalarında en önemli rakipleri Türkiye ve İsrail'dir (Çolak, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:223).

Resim 12: 11 Eylül 2001'de gerçekleştirilen ve Dünya Ticaret Merkezi'nin yerle bir olmasının yanında bütün dünyada yeni bir dönemin başlamasına sebep olan terörist saldırının görüntüsü insanlara dehşetli dakikaları tekrar yaşatmaktadır. 3000'den fazla kişinin hayatını kaybettiği bu saldırı aynı zamanda ABD'nin maruz kaldığı en büyük terörist eylem olmuştur.

11 Eylül 2001 ile birlikte bütün dengeler tekrar değişmeye başlamıştır. İran 2001 sonrası, ABD'nin politikaları sonucu iki önemli 'düşmanı'ndan, Taliban ve Saddam rejimlerinden kurtulmuştur ama aynı zamanda Amerikan askeri varlığı ile çevrelenmiştir. Özellikle 2003 sonrası ortaya çıkan yeni Irak ('Şii kuşağı') sebebiyle büyük bir stratejik avantaj kazanmış, ama aynı dönemde Nükleer faaliyetleri nedeniyle başta ABD olmak üzere Batılı ülkelerin baskısına ve tehditlerine maruz kalmıştır (SETA İran Dosyası, Temmuz 2006, s:30).

İran günümüzde neredeyse 3.Dünya Savaşı'nın başlamasına sebep olabilecek diplomatik başarı/başarısızlıklarla dünya gündemini meşgul etmektedir.

2.2.2. Ortadoğu'nun Önemli Coğrafyası; İRAN

İran'ın başkenti Tahran'dır ve nüfus artışı ise yılda yaklaşık % 1.08'dir (<http://www.cia.gov>) İran'ın nüfusu 1980'de 39,1 milyondan 1998'de 61,4 milyona ulaşmıştır. 2015'te 82,1 milyona, 2030 da ise 98 milyona ulaşacağı tahmin edilmektedir (Cordesman, CSIS, Eylül 2000, s:5).

Modern tarihte İran'ın jeopolitik bakımdan kavşak/merkezi konumda oluşu tarihsel bakımdan hem avantajına hem de dezavantajına olmuştur. Jeopolitik bir etkileşim alan olarak bölgeler ve kıtalararası geçiş niteliğine sahip olan İran hem Asya-Avrupa güney bağlantısının ana geçiş hattı üzerinde, hem de Avrasya ana kıtasının kuzey-güney merkezi geçiş hattının doğu yakasındadır. Avrasya kıtasının iki önemli içdenizi ve körfezi olan Hazar ve Basra Körfezi ile bağlantısı vardır. İran'ın genel jeopolitik durumuna bakıldığında çok uzun deniz sınırlarının yanı sıra yedi ülkeyle kara sınırı olduğu görülmektedir. Hiç şüphesiz bu durum İran'ın güvenliği ve savunmasında potansiyel olarak ciddi bir sorun teşkil etmektedir (SETA İran Dosyası, Temmuz 2006, s:27).

İran'ın Azerbaycan, Ermenistan ve Nahcivan arasındaki sınırını oluşturan Aras Nehri üzerindeki kara ve demiryolu köprüleri stratejik bir önem taşımakta olup, imha edilmeleri durumunda İran'ın bu ülkelerle fiziki bağlantısı kopacaktır. Bunlardan en önemlileri, Culfa yakınındaki demiryolu köprüsü ile taşköprü ve Hodaferin Çayı üzerindeki karayolu köprüsüdür.

Yine Tahran'ı Hazar kıyılarına bağlayan en kısa yön olan Tahran-Kerej-Çalış yolu üzerinde, uzunlukları 800-3000 metre arasında beş adet tünel ile "Besic Mustafazan Viyadük Köprüsü" bulunmakta olup, bunlardan sadece birinin imhası durumunda bu yolun aylarca kapatılması olasıdır.

Çok önemli bir yaklaşma yönü olan Tahran-Tebriz güzergahı üzerinde de, Miyane dağlık bölgesi çok kritik bir öneme sahiptir. Miyane şehrinin batısında Tahran-Tebriz karayolu üzerinde bulunan iki adet tünel ile yine

Miyane yakınlarında Kızıl Özen Nehri üzerinde bulunan kara ve demiryolu köprüleri çok önemli olup, imhaları durumunda bu yönlerin de uzun süre ulaşıma kapatılması olasıdır (Balbay, 2006, s:95).

Dünyanın en önemli ulaştırma ve petrol yollarını kontrol etmesi, en önemli pazar ve kaynak alanlarına ve aynı zamanda da büyük petrol rezervlerine sahip olması, bu ülkenin dünya politikasında ve askeri stratejisinde önemini muhafaza etmesine yardımcı olmaktadır (Caşın, Avrasya Dosyası İran Özel, İlkbahar 1995, s:27).

Hazar denizine açılan jeopolitiğiyle bir Orta Asya ülkesi olarak da değerlendirebileceğimiz İran, aynı zamanda güneyde Basra Körfezine açılan kritik coğrafi özellikleriyle de günümüzde devletlerin “enerji” odaklı siyasi ve iktisadi politikalarında stratejik bir konumdadır (Gök, 2005, s:1-2).

İran'ın yaşadığı tarihsel tecrübe (SETA İran Dosyası, Temmuz 2006, 31).

- 19. yüzyıl** “Büyük Oyun”un bir parçası olan İran, İngiltere ile Rusya arasında 'tampon devlet' haline geldi.
- 1907** İngiltere ve Rusya tarafından üç parçaya bölünerek paylaşıldı.
- 1911** 1906'da ilan edilen meşrutî/anayasal rejim Rusya ve İngiltere'nin baskısıyla yıkıldı. Şahın mutlakiyet rejimi büyük devletlerin baskısıyla pekiştirildi. Rusya İran topraklarını işgal etti.
- 1914** 1. Dünya Savaşında tarafsızlığını ilan etmesine rağmen, İtilaf ve İttifak devletleri arasında mücadele alanı oldu. Toprakları işgal edildi; karşılıklı savaflara sahne oldu. Sürekli iç siyasi kargaşalıklar yaşadı.
- 1918-** 1918 sonrasında İngilizlerin siyasi ve askeri kontrolü altına girme tehlikesi ile karşılaştı.
- 1921** 1921'de askeri bir darbeyle iktidara gelen Rıza Han, Kaçar hanedanını yıktı. Pehlevi hanedanını kurdu, İngiltere'den ve SSCB'den bağımsız ve modern bir İran yaratmaya çalıştı.
- 1930** 1930'larda, İran üzerindeki İngiltere ve SSCB baskısını

- dengelemek için, 'üçüncü güç' olarak Almanya'ya yaklaştı.
- 1937** İran, Türkiye, Irak ve Afganistan ile beraber Sadabad Paktı'nı kurdu.
- 1941** İran 2. Dünya Savaşı başında tarafsızlığını ilan ettiği halde, Ağustos 1941'de Sovyetler Birliği ve İngiltere tarafından kuzeyden ve güneyden işgal edildi. İran ordusu çöktü.
- 1941** Rıza Şah tahttan feragat ederek gönüllü sürgüne gitti; yerine oğlu Muhammed Rıza Şah geçti. İran Almanya yörüngesinden çıkarılıp tekrar İngiltere'ye bağlandı.
- 1941-1946** Savaşın sonuna kadar Sovyetler Birliği, İngiltere ve ABD İran topraklarını işgal etti.
- 1946** Savaşın bitiminde Sovyetler Birliği askerlerini İran topraklarından çekmekte direndi. Sovyet işgal bölgelerinde 'bağımsız' Kürt ve Azeri cumhuriyetleri kuruldu.
- 1951** 1951'de milliyetçi devlet adamı Muhammed Musaddık, Şah'a rağmen başbakan oldu ve İran petrolünü millileştirdi. Tam bağımsızlıkçı bir dış politika izlemek istedi.
- 1953** 1953'te Musaddık, Amerikan ve İngiliz gizli servislerinin ortak bir darbesiyle devrildi. Şah Muhammed Rıza Pehlevi, yurtdışından dönerek iktidarı sahiplendi, ülke tekrar Batının (özellikle ABD'nin) yörüngesine girdi.
- 1955** İran geleneksel dış politikasını terk ederek Bağdat Paktı'na girdi. Fakat İran'ın SSCB karşısındaki güvenlik arayışları sona ermedi.
- 1960-** 1960'larda İran her geçen gün ABD'nin yörüngesine girdi; ABD'nin desteğiyle Şah'ın içerdeki otoriter yönetimi pekiştirildi.
- 1970-** 1970'lerde İran ABD'nin en güvenilir müttefiki haline geldi; Ortadoğu'da hem (Sovyet yanlısı ülkelere karşı) ABD'nin jandarması rolünü oynamaya hem de kendisi Ortadoğu'da hakim güç haline gelmeye çalıştı. Petrolden büyük gelirler elde etmeye başlayan İran'a ABD tarafından sınırsız silah satıldı. Nükleer çalışmalara başladı.
- 1979** 1979 İran İslam Devrimiyle birlikte bütün dengeler alt üst oldu. İran tam bağımsız bir dış politika izlemeye başladı. ABD tarafından

- iktisadi ve siyasi izolasyona tabi tutuldu.
- 1980-88** 1980-88 İran-İrak Savaşı sırasında Batı ve Batı yanlısı Arap ülkeleri tarafından askeri ve iktisadi ambargolara maruz kalan İran büyük yıkımlara uğradı.
- 1989** 1989 (Humeyni ve Irak Savaşı) sonrasında bağımsızlığını ve güvenliğini sağlamak, caydırıcılık kapasitesini arttırmak için kendi savunma sanayine öncelik verdi, nükleer silahlar da dahil kitle imha silahlarına ve füze teknolojisine yönelik çalışmalara yeniden başladı.
- 1990-** 1990'lı yıllar boyunca: Soğuk Savaş ve Birinci Körfez Savaşı sonrasında hem kuzey komşuları Rusya ve eski Sovyet cumhuriyetleri ile hem de güney komşuları olan Basra körfezine kıyıdaş Arap ülkeleri ile ilişkilerini normalleştirmeye ve geliştirmeye başladı.
- 1993-** 1993'ten itibaren ABD tarafından uluslararası terörü destekleyen "haydut devlet" ilan edildi; Irak'la birlikte "ikili çevreleme" politikasına muhatap oldu.
- 1997-2005** Muhammed Hatemi'nin Cumhurbaşkanlığı döneminde ABD ve İsrail hariç bütün dünya ülkeleri ile ilişkilerini geliştirdi.
- 2003** Irak Savaşı ile birlikte bölgede büyük bir stratejik avantaj kazandı.
- 2005** Ahmedinecad'ın Cumhurbaşkanı olması ile birlikte nükleer kriz tırmandı.

İran yüzyıllar boyu gerek bölge içi ve gerek bölge dışı güçlerin güç ve çıkar mücadelelerine sahne olmuştur. Keza, bölgenin tarihinin neredeyse tümüyle kendi çıkarlarını düşünen rejimler ve devletler tarafından yazıldığı söylenebilir (Gök, 2005, s:5).

2.2.3. İran-Türkiye İlişkileri

Horasan'dan Orhun nehrine kadar uzanan ve o zamanlar adına Turan denilen Türk ülkesi ile İran ülkesi komşu oldukları için, Türkler ile İranlılar tarihin ilk devirlerinden itibaren sürekli birbirleriyle mücadele etmişlerdir. Bu

mücadeleler “İran-Turan” harpleri olarak bilinir ve çoğunlukla da Türklerin zaferiyle sonuçlanmıştır. Bu zaferler sonucu 6. yüzyıldan itibaren birçok Türk kabileleri İran’ın doğu kesimlerinde varlıklarını hissettirmişlerdir (Saray, 1999, s:17).

Selim döneminde Anadolu’ya ihraç edilen din kökenli yıkıcı akımın durdurulması için savaşlar yapılarak ağır darbeler indirilmiştir. Ancak daha sonraki dönemlerde, tahrikler sonucunda hem sınır ihlalleri ve hem de Doğu ve iç Anadolu’da yer yer ayaklanmalar olmaya başlamıştır. Devrin İran hükümdarı Şah I. Tahmasb, bu tahriklerle yetinmemiş, fetih hareketlerine bile heveslenmiştir. 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı devletinin İran hükümdarlarına karşı izlemeye başladıkları barış ve iyi niyet politikası, İran tarafından hem karşılık görmemiş ve hem de suiistimal edilmiştir. Osmanlı Türkiyesi’nin sosyal bünyesini ve emniyetini oldukça sarsan “inanç ihracı eylemi”, doğrudan doğruya İran’dan gönderilen misyonerlerin propagandaları ile bir kısım halkı kendi saflarına kazanmaya ve onları İran’a göç etmeye ikna etmeye çalışmışlardır.

Zaman içerisinde İran’da iç çekişmeler sürdüğü sürece, Safeviler Osmanlılar ile barışa devam etmişlerdir. Fakat ihtilaflar giderildiğinde ve özellikle Osmanlı devletinin Avrupa cephesinde meşgul olduğu devirlerde İranlılar, hem kendi inançlarının propagandasını yeniden bağlatmışlar ve hem de askeri harekate girişmekten çekinmemişlerdir.

Osmanlı Devleti ve İran mezhep ayrılığından kaynaklanan sebeplerle uzun süreli bir rekabet sürdürmüşlerdir. Söz konusu rekabet Safevi döneminde (1486-1722) en üst seviyeye çıkmış ve 18. yüzyılın arda kalan döneminde de İran istikrarsız ve çalkantılı bir dönem geçirmiştir. 1797 yılında yönetimi ele geçiren Kaçar hanedanlığı Osmanlı Devleti’ne olumlu yaklaşmış ve 1850 yılına gelindiğinde her iki ülkenin de Rusya ve Avrupalı güçler tarafından kuşatılması ile ilişkiler olumlu seyrini devam ettirmiştir. Kaçarları 1925 yılında takip eden Pehlevi yönetimi döneminde, ağır vasıtaların transit geçişi ve benzeri küçük sorunlar hariç tutulursa ilişkiler üst seviyede devam

etmiştir. Bu dönemde iki ülke Pakistan'ın katılımıyla önce CENTO'yu daha sonra ise bu bölgedeki ilk işbirliği örgütü olan RCD (Kalkınma için Bölgesel İşbirliği) örgütünü kurmuştur. 1979 yılında gerçekleşen İslam devriminden sonra ilişkilere yeniden rahatsızlık yaratacak bir boyut eklenmiştir (Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:5-6).

Osmanlı Devleti'nin Avrupa cephesinde verdiği yıpratıcı mücadeleler yüzünden, Anadolu'da devlet otoritesinin zayıf düştüğü görülmektedir. Nitekim devletin bu zayıf otoritesinden faydalanan ve çoğu İran tahriklerine kapılarak Celali isyanlarını çıkaranlar bir türlü kontrol altına alınamamış, merkezden üzerlerine kuvvet gönderildikçe Doğu Anadolu'ya çekilmişlerdir, işte bu Celalilerin yarattığı olaylardan yararlanan İran, Osmanlı sınırlarına saldırmaktan geri kalmamıştır (Balbay, 2006, s:209).

17. yüzyılda; Osmanlı-İran ilişkileri, 17 Mayıs 1639'da imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması ile yeniden bir barış görüntüsüne kavuşmuşsa da, 1670'lerden itibaren Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile uğraşmasını fırsat bilen İran, bu dostluğu bozmaktan çekinmemiştir.

Bu dönem kısaca değerlendirilecek olursa, Türk-İran ilişkilerinin en kanlı dönemi, İran'da kurulmuş olan Safevi hanedanı devridir. Safevi hükümdarlarının Osmanlılara karşı izledikleri siyasetin temelini "inanç militanlığı" oluşturmuştur. 15. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar yürütülen inanç propagandasında da değişik taktiklerin kullanıldığı görülmektedir. 16. yüzyıl ortalarına kadar İran, daima manevi fikir ve inanç taarruzunda bulunmuştur. Fakat Şah Tahmasb (1524-1576)'ın saltanatının yarısından itibaren, inanç ihracında ve İran siyasetinde, fırsat değerlendirme ve kaçak güreşme devrinin başladığı görülmektedir.

Bu dönemde, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da meşgul olduğu devirlerde hem inanç propagandası aktif hale gelmiş ve hem de İran orduları saldırgan bir yapıya bürünmüşlerdir. Osmanlı orduları İran'ın bu kaçak dövüşüne son vermek için yeniden Şark seferine başladığı zamanlarda İranlılar, cesaret edip de

karşlarına çıkamamıştır. Osmanlı orduları ilerledikçe onlar da geri çekilmeyi, Osmanlı orduları geri dönünce de ileri çıkmayı ve yeniden taarruza geçmeyi deşışmez bir prensip haline getirmişlerdir. Türk-İran ilişkilerinde dikkati çeken diğere bir konu da, İranlıların Hıristiyan Avrupa devletleri ile anlaşarak Osmanlı devletine karşı ittifak içine girmekten çekinmemiş olmalarıdır (Balbay, 2006, s:210).

18. ve 19. yüzyıllarda, bölgede kendi çıkarlarını gerçekleştirme doğrultusunda çabalar göstermeye başlayan Avrupalı devletlerin de etkisiyle İran, yeniden Osmanlı Devleti'ne karşı hasmane politikalarını devam ettirmeye başlamıştır. 1870-1890 arasında, bizzat dönemin İran Şahı tarafından (Şah Nasıreddin), "Ahond" denilen propagandistler ile inanç militanlığı devam ettirilmiştir. Osmanlı Devleti memurlarının gönderdikleri rapordardan da anlaşıldığına göre, ellerine maddi imkanlar da verilen "Ahondlar", kasaba ve köylerde propaganda faaliyetlerinde bulunmuşlardır (Balbay, 2006, s:210).

Bununla da yetinmeyen Ahondlar, Osmanlı askerleri arasına da sızarak, "Şiilere karşı savaşmanın haram, Sünnilere karşı savaşmanın ve onları katletmenin ise vacip" olduğunu yaymaya çalışmışlardır. Ahondlar, bir ara öyle cüretkar hale gelmişlerdir ki, Osmanlı hükümetinin bölgede açtığı okullara ya Sünni öğretmenleri sokmamışlar ya da Şii ailelerin çocuklarını okula göndertmemişler ve o çocukları kendi evlerinde, kendi inançlarına göre okutmuşlardır.

Türkiye İran ilişkilerine tarihsel olarak bakıldığında sürekli rekabet/zıtlama ve bazı dönemlerde savaşlarla dolu olduğu görülür (1514-1639, 1723-1746, 1776-1779/80, 1812-1823). İran'da Şii Safevi devletinin 1501 yılında kurulmasından sonra iki taraf ya savaşmışlar ya da birbirlerini zayıf buldukları anda üzerine giderek istediklerini elde etmekten çekinmemişlerdir. Osmanlılar için Azerbaycan ve Kafkasya, İran için Irak hedef olmuştur (SETA İran Dosyası, Temmuz 2006, s:2).

Osmanlı/Türkiye-İran ilişkilerinin yaklaşık son yüz elli yılına, yani iki ülke arasında yapılan son savaş (1823) sonrasına bakıldığında, ilişkilerin genel olarak üç temel mesele etrafında evrildiği görülmektedir:

- 1) Büyük Güçler, stratejik tehdit ve bölgesel işbirliği,
- 2) Kürtler ve sınır problemleri,
- 3) Kültürel/ideolojik boyut.

Son ikiyüz yıllık tarihsel süreçte, İran'ın Rusya/SSCB'nin kontrolüne girmesi, bu ülke tarafından işgal ya da destabilize edilmesi ihtimali Türkiye bakımından her zaman ciddi bir endişe kaynağı olmuştur. Bu bakımdan gerek 1.Dünya Savaşı sonrasında, gerek 2.Dünya Savaşı sırasında ve gerekse İran İslam Devrimi sırasında olsun Türkiye İran'ın kargaşalığa düşerek parçalanmasından ya da **Sovyetler Birliği tarafından işgale uğramasından** (veya Sovyetler Birliği'nin uydusu haline gelmesinden) ciddi kaygı duymuş ve İran'a karşı politikalarını bu kaygılar ışığında belirlemiştir. Türkiye İran'ın dış ya da iç sebeplerle parçalanmasının ya da işgal edilmesinin **Kürt milliyetçiliğini** güçlendireceğini ve tıpkı 2. Dünya Savaşı bitiminde Sovyet işgali altındaki İran Azerbaycan'ında olduğu gibi bağımsız bir Kürt devletinin kurulmasıyla neticeleneceğini varsaymıştır. Türkiye bu uğurda İran'ın parçalanmasının Kürt devletine yol açacağı varsayımıyla 'Azeri kartı'nı bile kullanmaya kalkışmamıştır (SETA İran Dosyası, Temmuz 2006, s:3-4).

1823 Barış Anlaşması da daha önceki anlaşmalar gibi sınır problemini çözememiş, muğlak ifadelerle yetinmiştir.

1823'den 1. Dünya Savaşı'na kadar olan (hatta 1930'lara kadar uzanan) dönemde sorunların temelini iki ülke arasındaki sınır ve sınırın iki tarafında yaşayan Kürtler oluşturmuştur. O dönemde de Irak'ın da Osmanlı idaresinde olduğu düşünülürse, sınırın uzunluğu ve yol açtığı problemin boyutları tahmin edilebilir. Türk-İran sınırının iki yanında yarı-göçebe Kürt aşiretleri yaşamaktaydı ve sınırı 'sınır tanımaz' bir şekilde serbestçe kullanmaktaydılar. İki ülke de Kürtleri birbirlerine karşı kullanırken, Kürt

aşiretleri de yeri geldiğinde iki ülkeyi birbirine karşı kullanmıştır. İki ülke arasındaki sınırı tam olarak belirleme çalışmaları bütün Tanzimat ve II. Meşrutiyet dönemleri boyunca devam etmişse de bu çabalar 1. Dünya Savaşı'nın çıkışıyla kesilmiştir. Aşiretlerin karşılıklı sınır-ötesi geçişleri ve bunun yarattığı problemler, Kürt meselesi siyasi ve askeri bir boyut kazandıkça, daha da endişe verici olmaya başlamıştır.

Görüldüğü gibi bu iki eksenin temel nirengi noktası Kürtlerdir. Türkiye hem İran'ın parçalanarak bir Kürt devleti kurulmasından, hem de İran'ın Türkiye'deki ya da Irak'taki Kürt hareketine destek vermesinden endişe duymuştur. İki ülke arasındaki işbirliği/uzlaşma ve rekabet/çekişme boyutları da bu temel endişe etrafında şekillenmiştir. Türkiye ve İran bir yandan Kürtleri kontrol altına almak diğer yandan Sovyetlere karşı durmak için Sadabad Paktı'ndan Bağdat Paktı'na kadar olan çizgide işbirliğine giderken, Türkiye Şah'ın 1960'ların ikinci ve 1970'lerin ilk yansında (İsrail ve ABD'nin de katkısıyla) Barzani hareketini desteklemesinden kaygı duymuştur. Aynı şekilde 1980-88 İran-Irak savaşı sırasında İran'ın Bağdat'a karşı KDP ve KYB ile birlikte savaşması Türkiye için kaygı verici olurken, 1991 sonrası Kuzey Irak'ta meydana gelebilecek gelişmelere karşı iki ülke Suriye ile birlikte toplantılar yapmışlardır.

Tanzimat dönemi Osmanlı devlet adamlarınca İran potansiyel bir tehlike, muhtemel bir düşman olarak görülmüştür. İran Osmanlıyla kıyaslandığında tek başına güçsüz bir devlettir ama korkulan nokta 'baş düşman' Rusya'nın yörüngesine girmesidir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin Rusya'yla savaşa girdiği dönemlerde (Kırım ve 93 Harbi) Osmanlı devlet adamları ciddi endişe duymuşlardır. Örneğin, 1875-78 arası Osmanlı devleti zaaf içerisindeyken ve İran fırsatı kaçırmamıştır. 1877-78 Osmanlı-Rus savaşında Rusya lehine tarafsızlığını ilan etmiştir. Rusya da bu tarafsızlığının mükafatı olarak önce Ayastefanos sonra Berlin Anlaşmalarına Kotur arazisinin İran'a iadesi ile ilgili madde koydurtmuştur. Kotur 1880'de İran'a bırakılmıştır. Nitekim 93 Harbi başlarında kamuoyunda İran'a karşı İttihad-ı İslam çağrısı yapılırken, aynı dönemde Afganistan'a gönderilen Osmanlı

heyeti Afgan Emiri'ne İran'ın Osmanlı devletine karşı herhangi bir hareketi olduğunda nasıl bir tutum takınacağı'nı sormuştur. 19. yüzyıl boyunca **Osmanlı Devleti İran'a karşı yeri geldiği zaman "maddi kaynaklarını" (askeri güç) yeri geldiği zaman "manevi olanaklarını" (ideolojik güç) kullanmıştır** (SETA İran Dosyası, Temmuz 2006, s:7).

1890'ların başından itibaren Doğu Anadolu'da Ermeni örgütlerinin faaliyetleri artmış, olaylar giderek İstanbul dahil, Ermenilerin yaşadığı bütün vilayetlere yayılmıştır. En yoğun dönemi 1894-96 yılları arasında yaşanan bu olaylar için Ermeni eylemciler İran sınırını kullanmış, İran tarafında yaşayan Ermenilerden destek almışlardır. Bu eylemciler Osmanlıyı o dönemde büyük zaafa uğratmış, bu durum yeri geldiğinde İran tarafından Osmanlıya karşı bir silah olarak kullanılmıştır.

1905'te başlayan Meşrutiyet İhtilali'yle birlikte İran kargaşaya düşüp merkezi idare zaafa uğrayınca Osmanlı avantajlı duruma geçmiştir.

Resim 13: Rıza Şah Pehlevi 1925-1941 yılları arasında İran Şahı'ydı.

1. Dünya Savaşı sonrası dönemde iki komşu ülkenin, Rıza Han İran'ı ve Mustafa Kemal Türkiye'si'nin amaçları ve çıkarları uyuşmaktaydı. Bu dönemde milliyetçi, tam bağımsızlıkçı ve mezhebi taassubdan arınmış iki rejimin de ortak düşmanı İngiltere, kısa vadeli dostu Sovyet Rusya olmuştur.

Bu doğrultuda işbirliği yapmaktan ve birbirlerine 'manevi' de olsa destek vermekten kaçınmamışlardır. Ancak bu iki ülke arasında ciddi sıkıntılar yaratan problemlerin olmadığı anlamına gelmiyordu. Türk ve İran milliyetçiliklerinin uzlaşmadığı noktalar kısa zamanda belirmeye başlamıştır. İki ülkenin de ortak çıkarları yanı sıra birbirinden farklı çıkarları ve tehdit algılamaları olmuştur (SETA İran Dosyası, Temmuz 2006, s:8).

1920'lerde iki ülke için önemli bir endişe kaynağı birbirlerinin bölgedeki iki büyük güç olan Sovyet Rusya ve İngiltere ile olan ilişkileridir. Türkiye'nin en büyük endişelerinden biri güçsüz bir İran'ın etnik problemler sonucu parçalanması ve Sovyetlerin işgaline uğraması veya İngiltere'nin Ortadoğu'nun her yerinde yaptığı gibi İran'ı da nüfuzu altına almasıdır. Türkiye hiç olmazsa doğu sınırında bağımsız bir İran'ın yaşamasına hayati bir önem atfetmiş, örneğin İran'ın Azerbaycan'da uyguladığı sert politikalara ses çıkarmamıştır. Öte yandan İngiltere ile olduğu kadar Sovyetlerle de ciddi problemleri olan İran'ın en büyük endişelerinden biri ise Türkiye'nin Sovyetlerle yakın bir işbirliği içine girmesidir. Bu nedenle Kürt meselesinde Türkiye karşısında daima geri adım atmak ihtiyacını hissetmiştir.

1925 sonrasında iki ülke sınırları içinde yaşayan Kürtlerin siyasi faaliyetleri ve iki ülkenin buna karşı uyguladığı farklı politikalar birbirleri açısından endişe kaynağı olmuştur. İki taraf da birbirinin 'bağımsız/özerk bir Kürt devleti'ni desteklediği ya da destekleyebileceği şüphesi içindedir. Özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Türkiye'de Kürt meselesi isyanlarla büyüdükçe Ankara'nın en büyük endişelerinden birisi İran'ın 'Kürt kartı'nı kullanabileceği olmuştur.

1925'ten itibaren Türkiye'de başlayan ve aralıklarla devam eden Kürt isyanları iki ülke ilişkilerini sürekli gerilim halinde tutmuştur. Özellikle Ağrı bölgesindeki isyanlar Türkiye'yi iyice zora sokmuştur; zira isyancılar İran sınırını rahatça kullanmış, İran tarafındaki aşiretlerden yardım almış ve Türkiye topraklarında sıkıştırılınca da kolayca İran'a kaçmışlardır. Türkiye'nin protestoları karşısında önce 22 Nisan 1926'da Tahran'da bir güvenlik ve

dostluk anlaşması imzalanmıştır. Bu da sorunları çözmeyince 15 Haziran 1928'de 1926 anlaşmasına ek bir protokol imzalanmıştır. Ama bu da yeterli olmamış, 1930 Ağrı İsyanı'nın ilişkileri kopma noktasına getirmesiyle Türk basınında İran aleyhtarı bir kampanya başlamıştır: Sınırdaki olaylardan İran hükümeti sorumlu tutulmuş, asilerin sınırı kullandıkları ve İran tarafından her türlü yardım, silah ve mühimmat aldıkları yazılmıştır. Yaklaşık iki yıllık yoğun bir diplomasi sonucu Türkiye'nin isteği olmuş ve İran Türkiye'nin isyanları kolayca bastırabilmek için talep ettiği sınır değişikliklerine evet demiştir. 23 Ocak 1932'de imzalanan sınır anlaşmasına göre Ağrı Dağı'nın tamamının Türkiye topraklarına katılması karşılığında İran'a Van sınırında bir toprak parçası (Kotur) verilmiştir (SETA İran Dosyası, Temmuz 2006, s:13).

1930'ların başından itibaren İran'la kurulmaya başlanan iyi ilişkiler doruk noktasına Rıza Şah'ın 1934 yılındaki Türkiye ziyareti ile ulaşmıştır. Şah'ın bu gezisi hem iki ülke ilişkilerinin her alanda gelişmesinde bir basamak olurken hem de bölgesel bir işbirliği teşebbüsü olan Sadabad Paktı'na giden yolda önemli bir adım olmuştur. 1930'larda yine İngiltere ve Sovyet Rusya arasında sıkışıp kalan ve bu iki ülkeyle de ilişkilerinde problemler yaşayan Rıza Şah'ın en büyük hedefi bir yandan Almanya ve ABD gibi ülkelerle ilişkileri geliştirmek diğer yandan da Türkiye, Irak ve Afganistan'la iyi ve kalıcı ilişkiler kurmak olmuştur. Bu amaçla Türkiye, Irak ve Afganistan'la olan mevcut bütün problemlerini çözmeye ve uzun vadeli anlaşma zemini arama çabası içine girmiştir.

Sadabad Paktı'nın öngörüşmeleri Türkiye, İran ve Irak arasında 1933'te başlamış ve paktın metni üzerinde daha 1935'te mutabık kalınarak parafe edilmiştir. Ama ortaya çıkan bazı sorunlar (İran ve Irak arasındaki Şattül-Arab ve pakta Afganistan ve Suudi Arabistan gibi ülkelerin katılıp katılmayacağı meseleleri) resmen imzalanmasını 1937 Temmuzuna kadar geciktirmiştir. Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında imzalanan Sadabad Paktı bir savunma anlaşması değildi; ülkelerin birbirine karşı saldırıdan ve kışkırtmalardan kaçınmak ve bölgede barışı korumak üzere aralarında danışmalar yapılması temeline dayalı bölgesel bir siyasal işbirliği sistemiydi.

Ancak 2. Dünya Savaşıma giden yolda uluslararası ve bölgesel gelişmeler Sadabad Paktı'nın yaşamasına izin vermemiştir. 2. Dünya Savaşının başlamasıyla birlikte Türkiye ve İran'ın yolları ayrılmış ve her iki ülke de kendi problemleriyle meşgul olmuştur (SETA İran Dosyası, Temmuz 2006, s:9).

Türkiye ve İran'ın yolların 2. Dünya Savaşı'nın bitimiyle tekrar kesişmeye başlamıştır. İki ülke de Sovyet Rusya'nın gizli ve açık tehdidiyle karşı karşıya gelmişlerdir ve iki ülke de Batı bloğuna yönelmeye başlamıştır.

Bu gelişmelerin yanında 2. Dünya Savaşı'nda Türkiye İran'ın toprak bütünlüğünden ve Sovyetlerin İran'daki varlığından, özellikle de Kürt ve Azeri milliyetçiliklerini manipüle etmesinden, ciddi bir rahatsızlık duymuştur. Bu rahatsızlığını İngilizlere her fırsatta dile getirmesine rağmen savaşın gelişmeleri içerisinde sesini duyuramamıştır. Savaşın bitiminde Sovyetlerin İran'da kurdurduğu Kürt ve Azeri cumhuriyetleri Türkiye'nin kaygılarını haklı çıkarmıştır.

Resim 14: Muhammed Musaddık 1951-1953 yılları arasında İran Başbakanı olarak görev yapmıştır.

İran iç politikasında bir yandan Musaddık ile temsil edilen İran milliyetçiliğinin ve bunun dış politikadaki tezahürü olan tam tarafsızlık

görüşünün hakim olması, diğer yandan Sovyet yanlısı Tudeh partisinin güç kazanması ve aynı dönemde Türkiye'nin Batı bloğu içerisinde yerini sağlamlaştırılmaya ve aktif bir rol oynamaya başlaması, Türk-İran ilişkilerindeki gerginlikleri arttırmıştır. Musaddık dönemi (Mayıs 1951-Ağustos 1953) Türk-İran ilişkilerinin iyice gerginleştiği, kopma noktasına geldiği bir dönem olmuştur. Türkiye Musaddık hareketinden rahatsız olmuştur. İran'da güçlenen Komünist hareketini de hesaba katarak, Musaddık'ın izlediği siyaseti İran'ı istikrarsızlığa ve iç kargaşalığa sürükleyecek ve böylece Sovyetlere bölgede avantaj kazandıracak bir araç olarak görülmüştür. Türkiye'nin Musaddık rejimine bir Sovyet komplosu olarak yaklaşması ve petrol meselesinin gündeme geldiği uluslararası platformlarda İngiltere'yi desteklemesi ilişkileri en alt düzeye indirmiş ve iki ülke arasında yeni 'basın savaşları'na yol açmıştır. Türkiye bu dönemde İran'a uygulanan petrol ambargosuna da uymuştur (SETA İran Dosyası, Temmuz 2006, s:10).

1950'li yılların ilk yarısı Ortadoğu savunmasına çözüm arayışları dönemi olmuştur. Türkiye'nin de aktif olarak katıldığı bu ittifak teşebbüslerinde İran'a doğal olarak yer verilmemiştir. Musaddık devrildikten sonra bile, Ağustos 1954'de İngiltere ile yeni bir petrol antlaşması imzalayana kadar, İran bu hesaplar içine dahil edilmemiştir. ABD Musaddık sonrası dönemde Türkiye-İran yakınlaşmasını sürekli teşvik etmesine rağmen, İran böyle bir ittifak/pakt için ideal bir üye görülmemiştir. Hem askeri bakımdan zayıftır hem de tam tarafsızlık eğilimi kamuoyunda Musaddık sonrasında da hakim olmaya devam etmektedir. Türk-İran ilişkileri bu dönemde iki ülkenin kendi saikleri ve kendi çıkar algılamaları doğrultusunda değil, ABD'nin teşvikiyle onun çizdiği yörüngede gelişmiştir. Sonuçta, 1955 Kasım'ında, Özellikle Türkiye'nin ikna çabaları sonucu, İran da Bağdat Paketi'na dahil olmuştur (SETA İran Dosyası, Temmuz 2006, s:10-11).

Ancak kurulması için bu kadar uğraşılan Bağdat Paketi ve 1959'da Irak ayrıldıktan sonraki ismiyle CENTO bekleneni verememiş ve başarısız bir örgüt olarak kalmıştır. Her üyenin katılım amacı ve beklentileri farklı olmuştur ve bunlar zaman içinde uyuturulamamıştır. Örneğin İran NATO

benzeri bir güvenlik şemsiyesi yaratılması beklentisi içinde olmuştur. Beklediklerini bulamayan İran (ve Pakistan) 1960'lı yıllarda giderek CENTO'ya sırt çevirmeye başlamışlardır. Üstelik aynı dönemde Yumuşama süreci ile birlikte ABD'nin CENTO'ya ilgisi azalırken, Türkiye de dış politikasına farklı bir yön vermeye çalışmıştır.

Bununla birlikte CENTO Türkiye ve İran arasında ticaret, ulaşım ve iletişim alanlarında bazı işbirliği ve gelişmelere vesile olmuştur. İşte bu iktisadi, teknik ve kültürel işbirliğini geliştirmek arzusudur ki Türkiye, İran ve Pakistan arasında RCD'nin kurulmasını hazırlamıştır. 1964'te kurulan RCD yine sınırlı bir örgüt olarak kalmasına rağmen ticaret, ulaşım ve iletişim alanlarında belli başarılarla imza atmıştır (SETA İran Dosyası, Temmuz 2006, s:11).

1960'larda Türk-İran ilişkileri yeni bir çerçeveye oturmuş, ABD çerçevesinden çıkarak doğrudan iki ülke çıkarları açısından tanımlanmaya başlanmıştır. 1960'ların ikinci yarısında Şah'ın Irak'ta yükselen Kürt hareketini (ABD ve İsrail'in de katkısıyla) maddi ve manevi olarak desteklemeye başlaması Türkiye için kaygı verici olmuştur. Türkiye bu nedenle kendi çıkarları açısından tehlikeli bir hal almaya başlayan İran-İrak ilişkilerinde arabuluculuk rolü oynamaya teşebbüs etmiştir. Türkiye açısından bu dönemde rahatlatıcı gelişme 1975 Cezayir Antlaşması ile Şah'ın Irak'taki Kürt hareketinden desteğini çekmesi olmuştur.

1973-74 yıllarıyla birlikte iki ülke arasında 1945 sonrası oluşan denge siyasi, iktisadi ve askeri bakımlardan bozulmaya başlamıştır. Türkiye 1974 Kıbrıs Barış Harekatı sonrası siyasi yalnızlığı ve ekonomik sıkıntıları yaşarken, İran 1973-74 petrol krizi sonrası itibarı ve zenginliği yaşamaya başlamıştır. Türkiye Amerikan silah ambargosu sonucu askeri bakımdan zayıflarken, İran askeri bakımdan güçlenmiştir.

Türk-Amerikan ilişkileri bozulurken, İran (Suudi Arabistan'la birlikte) ABD'nin bölgedeki baş müttefiki haline gelmiştir. Türkiye bu dönemde İran'la

ilişkilere önem vermiş, üst düzey ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Özellikle petrol alımında kolaylıklar istenmiş ama Şah bunu kabule yanaşmayınca Türk siyasi elitlerinde İran'a karşı bir kırgınlık oluşmuştur. Şah her ne kadar Amerikan ambargosuna (CENTO ve Ortadoğu'da güvenliğin zaafa uğraması sebebiyle) karşı çıksa ve Kıbrıs davasını desteklese de, Türkiye karşısında kazandığı stratejik avantajı da kullanmak istemiştir. Türkiye ise Tahran'ın bölgede en güçlü devlet olma çabasından tedirgin olmuştur.

1979 İran İslam Devrimi meydana geldiği sırada Türkiye, tıpkı 1920'lerde ve 1945 sonrasında olduğu gibi, İran'ın bir iç kargaşaya düşerek bölünmesi ve bir Sovyet müdahalesine uğraması endişesini taşımıştır. Ayrıca, İran'ın iç kargaşalığa düşmesiyle bölgede Kürt milli hareketinin güçlenebileceği endişesinin taşınmasına sebep olmuştur.

İran Devrimi'nin hemen ardından başlayarak devam eden en önemli konulardan biri iki rejim arasındaki 'ideolojik' zıtlama olmuştur. Bu zıtlama bir yandan iktidar ve muhalefetteki siyasiler tarafından çeşitli demeçler ve tavırlarla ifade edilirken diğer yandan çok sık tekrarlanan 'basın/medya savaşları' yoluyla dile getirilmiştir.

Bu "simgesel soğuk savaş" genellikle 'Atatürk', 'Humeyni', 'Anıtkabir', 'başörtüsü' gibi simgeler etrafında olmuştur. Bu konuyla ilişkili bir başka husus da Türkiye'nin İran'dan rejim ihracı endişesi, bu amaçla İran'ın Türkiye'deki bazı İslamcı örgütlerle (özellikle de terör örgütleriyle) ilişkiye girdiği, bunlara maddi destek sağladığı şüphesidir. Buna karşılık İran da Türkiye'nin İranlı rejim muhaliflerine kolaylıklar sağladığı iddialarını ileri sürmüştü ve pazarlık konusu yapmıştır.

Resim 15: Irak askerleri İran-İrak Savaşı esnasında Faw Yarımadası'nı ele geçirmelerini kutluyorlar. Arkalarında ise mermilerle delik deşik ettikleri İran lideri Humeyni'ye ait resim görülmektedir.

1980-88 İran-İrak savaşı boyunca Kuzey Irak'ta meydana gelen gelişmeler ve Türkiye'de aynı dönemde PKK hareketinin ortaya çıkışı Türk-İran ilişkilerini etkilemiştir. 1983 yılından itibaren İran ordusunun Kuzey Irak'a girerek cephe açması ve Bağdat'a karşı Iraklı Kürt gruplarla işbirliğine girmesi Türkiye'yi rahatsız etmiştir. Özellikle 1986 yılından itibaren bir yandan Kuzey Irak'taki bütün Kürt grupların birleşerek İran'ın kontrolü altına girmesi diğer yandan İran ordusunun Kerkük'e yaklaşarak Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattını tehdit etmeye başlaması Türkiye açısından endişe verici olmuştur. Türk-İran ilişkilerinde büyük bir gerginlik yaşanırken Türkiye, Irak sınırında birtakım askeri tedbirler alma yoluna gitmiştir.

Türk-İran ilişkilerinde gerginlik yaratan diğer bir konu da, 1984 yılından itibaren PKK eylemlerinin başlamasıyla birlikte PKK militanlarının İran sınırını kullandığı iddiaları olmuştur. İran'ın PKK'ya yardım ettiği şüphesi Türkiye'yi endişelendirirken, Türkiye'nin PKK'ya karşı Kuzey Irak'ta gerçekleştirdiği askeri operasyonlar da Kuzey Iraklı Kürtlerle ittifak içinde olan İran'ı rahatsız etmiştir. Fakat aynı zamanda Türkiye'nin tarafsız konumunu sürdürmesini

çıkarları açısından hayati bulan İran, Kasım 1984'te bir antlaşma imzalayarak kendi topraklarında Türkiye'nin güvenliğini tehdit eden faaliyetlere izin vermeme taahhüdüne girmiştir. Genel olarak İran'ın bu taahhüdüne uyduğu, savaş boyunca az sayıda İran kaynaklı PKK saldırısı gerçekleştiği gözlenirse de, PKK'nın İran topraklarındaki faaliyetleri Türkiye-İran ilişkilerinde 1999'a kadar ciddi bir sorun olarak kalmıştır (SETA İran Dosyası, Temmuz 2006, s:14).

Resim 16: 1991 yılında Kuveyt'ten geri çekilen Irak askerleri yüzlerce petrol kuyusunu ateşe vermişlerdir.

Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle başlayan Körfez Savaşı sırasında ve sonrasında meydana gelen hadiselerle hem bölge dengeleri değişmiş hem de Türk-İran ilişkilerine yeni boyutlar katılmıştır.

Şubat 1999'da Öcalan'ın yakalanarak Türkiye'ye getirilmesiyle birlikte PKK'nın dağılma sürecine girmesi Türk-İran ilişkilerinde yeni problemler yaratmıştır. Ağustos 1999'a kadar olan dönem en sıkıntılı dönemlerden biri olmuştur. Öcalan yakalandıktan sonra en büyük gösterilerin İran içlerinde yerleşik PKK'lılar tarafından gerçekleştirilmesi, Suriye kapısının

kapanmasından sonra İran'ın kendi sınırını kontrol edememesi ve PKK militanlarının İran üzerinden geçiş yapmaya başlamaları Türkiye'yi son derece rahatsız etmiştir. Nihayet, uzun bir sürecin sonucunda da olsa, iki ülke arasında dışişleri müsteşarları seviyesinde yılda en az iki kez toplanacak bir çalışma grubu oluşturulması ve ikili, bölgesel ve uluslararası konularda danışmalarda bulunulması hakkındaki mutabakat zaptı Ocak 2000'de Ankara'da imzalanmıştır. İran bu tarihten itibaren PKK konusunda Türkiye ile işbirliği içinde olmuş, Tahran'ın Ankara ile işbirliğini kabul etmesiyle birlikte PKK konusu gündemin alt sıralarına düşmüştür.

Ocak 2000'de Hizbullah operasyonunun, Mayıs 2000'de ise Uğur Mumcu cinayeti ile ilgili olarak Umut operasyonunun başlaması Türkiye kamuoyunda “dinci terör ve İran parmağı” tartışmasını gündemin baş konusu haline getirmiştir. İki ülke kamuoyu ve siyasi çevrelerinde karşılıklı söz düellosu eşliğinde devam eden bütün bu sürekli gerilim sırasında, iki ülke dışişleri bakanlıklarının 'yapıcı' ve 'uzlaştırıcı' tavrı ilgi çekicidir. Ocak 2000'den itibaren İran'ın PKK konusunda Türkiye ile işbirliği yapması ve Hatemi iktidarının genelde yarattığı olumlu hava bu konuda da etkili olmuş, iki ülke arasındaki 'basın savaşları' büyük ölçüde azalmıştır (SETA İran Dosyası, Temmuz 2006, s:18).

2000–2001 yılları arası dönemde Türk-İran ilişkileri genel olarak Hazar Denizi, Azerbaycan ve Kürt problemi ekseninde şekillenmiştir. 11 Eylül sonrası ABD'nin “önleyici savaş” doktrinini harekete geçirmesi ve Tahran için en kötüsü Rusya'nın da bu yaklaşma içine girmesi Amerika'nın terörizmle savaşında İran'ın iyice dışlanmasına sebep olmuştur (Olson, 2004, s:130).

2002–2003 yılında Türk Dışişleri Bakanı Gül'ün Tahran ziyaretinde son Körfez Savaşı ve savaşın bölgeye getireceği olumsuzluklar tartışılmış, İran Türkiye'nin bölgeye asker göndermesine karşı çıktığını açıkça belirtmiştir. Bunun yanında, İran Dışişleri Bakanı Harazi, Türkiye ve İran'ın Kuzey Irak'ta ortak çıkarları olduğunu vurgulamıştır. Yine bu dönemde İran,

Türkiye'ye PKK'yı terörist bir örgüt olarak tanıması karşılığında enerji alanında işbirliği önermiş, Türkiye ise bu iki konu arasında bağlantı kurmanın doğru olmadığını iddia etmiştir. Ticaret anlamında da hükümetler seviyesinde ve işadamları arasında gelişmeler yaşanmasına rağmen, doğalgaz fiyatları üzerindeki anlaşmazlık iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişiminde engel teşkil etmiştir.

Sonuç olarak, Kafkasya ve Orta Asya'nın zengin doğal kaynakları 21. yüzyılın üzerinde en çok konuşulan ve pazarlık yapılan yeryüzü ve yeraltı kaynakları olmuştur ve olmaya da devam edecek gibi görünmektedir. İran ve Türkiye bu bölgelerde anahtar ve köprü durumundadırlar. Bu rezervlerin dünyanın hem doğu hem de batı pazarına ulaştırılması için hem Akdeniz'e hem de Hint Okyanusuna taşınması gerekmektedir. Bunun için Türkiye ve İran çok büyük öneme sahiptirler (Olson, 2004, s:159).

Türk-İran ilişkilerini 2003 ve 2004 yıllarında genel itibarla rejim değişikliği, Orta Asya ve Kafkasya'da çatışan çıkarlar, ABD ve İsrail'le ilişkiler, önce Kuzey Irak'ın ve daha sonra da Irak'ın tamamının gelecek yapılanması ile ilgili kaygılar belirlemiştir. Ancak son birkaç yıldır, özellikle ABD'nin Irak'a müdahalesi sonrası, Irak'ta güçlenen Kürt Grupların devlet kurma tehlikesinin Suriye ile birlikte İran'ı da etkilemesi, ABD'nin bölgede oluşturmaya çalıştığı baskı, İran'ın Türkiye ile ilgili politikasında değişiklik yapması sonucunda İran Türkiye ile ilişkilerini çok yönlü olarak geliştirme çabası içine girmiştir (Olson, 2004, s:165).

Türkiye'nin 2003 yılındaki ticaret hacmi %91 oranında artarak 2,4 milyar dolara ulaşmıştır. 17 Şubat 2004 tarihinde Tahran'da yapılan D-8 zirvesi kulislerinde bir araya gelen İran ve Türkiye Cumhurbaşkanı ikili ilişkilerin artması yönünde olumlu sinyaller vermişlerdir. Ayrıca Türk şirketlerin İran'da yatırımları ve doğal gaz alımı anlaşmaları etkili unsurlar olarak öne çıkmaya başlamıştır. Ancak Turkcell'in girişimiyle son zamanlarda ortaya çıkan gelişmeler olumlu bir görüntü sergilese de İran'ın bu girişime

birçok engel çıkarması da ikili ticari ilişkilerin henüz istenen seviyeye gelmediğinin bir işareti olarak değerlendirilebilir.

Türkiye'nin İran'a ihracatı 2005 yılında 900 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır. Ticaret hacmi ise son üç yıl içinde %26 artarak 2005 yılında 4 milyar 370 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. İki ülke arasındaki ticaret hacminin 2010 yılında 10 milyar dolara ulaşması hedeflenmektedir (SETA İran Dosyası, Temmuz 2006, s:19).

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge	İHR/İTH
1990	495,483	492,400	987,883	3,083	% 101
1991	486,903	90,538	577,441	396,365	% 540
1992	455,211	364,883	820,094	90,328	% 125
1993	289,571	667,027	956,598	-377,456	% 43
1994	249,784	692,409	942,193	-442,625	% 39
1995	268,434	689,476	957,910	-421,042	% 39
1996	297,521	806,334	1,103,855	-508,813	% 37
1997	307,008	646,402	953,410	-339,394	% 48
1998	194,697	433,026	627,723	-238,329	% 45
1999	157,815	635,928	793,743	-478,113	% 25
2000	235,784	815,730	1,051,514	-579,946	% 29
2001	360,536	839,800	1,200,336	-479,264	% 43
2002	299,691	918,631	1,218,322	-618,940	% 32
2003	533,786	1,860,683	2,394,469	-1,326,897	% 28
2004	812,580	1,962,058	2,774,638	-1,149,478	% 41
2005	899,465	3,468,558	4,368,023	-2,569,093	% 26

Tablo 2.2.1: Türkiye-İran Dış Ticareti (Bin Dolar) (Kaynak: TÜİK, DTM)

Sovyetler Birliği'nin Dağılmasıyla Orta Asya ve Kafkasya'da yeni devletlerin ortaya çıkması Türkiye ve İran ilişkileri bakımından yeni bir gelişme olmuştur (SETA İran Dosyası, Temmuz 2006, s:24).

Türkiye-İran İlişkilerinde rekabet ve uzlaşma: Osmanlı-İran Savaşları:

1514-1639,1723-1746,1776-1779/80,1812-1823 (SETA İran Dosyası,

Temmuz 2006, s:26).

- 1823-1914** 1823'den 1914'e kadar Osmanlı-İran sınır ihtilafları ve (İngiltere ve Rusya gözetiminde) sınır görüşmeleri.
- 19. yüzyıl** Bütün 19. yüzyıl boyunca iki taraf da sınırdaki Kürt aşiretlerini birbirine karşı kullanmıştır.
- 1877-78** Osmanlı-Rus savaşında tarafsız kalması karşılığında Rusya'nın İran'a Van yakınlarındaki Kotur arazisini vermesi.
- 1890-1900** 1890'larda Osmanlıya yönelik iki tehdit: İran sınırını kullanan Ermeni tedhişçiler ve Irak'ta Şiiğin yayılması: Osmanlı'nın çözümü: Halife ile Irak'taki Şii müçtehitleri birleştiren İttihad-ı İslam' projesi; Şahın karşı hamlesi: Sınırı Ermeni tedhişçilere kullandırtmak.
- 1900** 1900'lerin başı: Tahran'da ve Irak'taki müçtehitler arasında Şah'a karşı II. Abdülhamid (Osmanlı ya da Panislamizm) taraftarlığı.
- 1903** 1905'te İran iç kargaşalığa düşünce, Osmanlı ordusunun sınırdaki ihtilaflı bölgeleri işgal etmesi. Bu işgal 1913'e kadar sürmüştü, ancak Balkan Harbi yenilgisi üzerine Rusya'nın baskısıyla son bulmuştur.
- 1908** 1908'den sonra İttihatçıların İran'da Şaha karşı mücadele eden Azeri meşrutiyetçilerine maddi ve manevi yardımı.
- 1911** 1911 Trablusgarp savaşı sırasında ve 1914'te 1. Dünya Savaşı başında Irak'ta oturan Şii müçtehitleri Osmanlı halifesi ve Osmanlı ordusu lehine cihat fetvası yayınladılar.
- 1914-1918** Enver Paşa'nın amaçları doğrultusunda 1. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusu defalarca İran'a girdi. Tebriz bir kaç kere işgal edildi. Osmanlı Ordusu Hemedan'a kadar ilerledi. 1918'de Mondros mütarekesinden sonra Tebriz boşaltıldı.
- 1918-** 1918 sonrası İngiliz emperyalizmine karşı Türkiye-İran dayanışması; Sovyetlerle iyi ama temkinli ilişkiler.

- 1923-24** Türkiye İran'da da cumhuriyet ilan edilmesi için çaba gösterdi.
- 1925-1932** Şeyh Said isyanı sonrası Kürtler nedeniyle gerilen ilişkiler ve yapılan çeşitli sınır anlaşmaları.
- 1930** Ağrı İsyanı sırasında iki ülke savaşın eşiğine geldi.
- 1932** Türkiye Ağrı Dağı'nın tamamını alıp, İran'a Van'daki Kotur arazisini verdi.
- 1934** İran Şahı Türkiye'yi ziyaret etti. Bu ziyaret hem iki ülke ilişkilerinin gelişmesinde hem de İran iç politikasında yapılan Batıcı reformlar bakımından bir dönüm noktası olacaktır.
- 1937** Türkiye ve İran (Irak ve Afganistan ile birlikte) Sadabad Paketi'ni kurdu. Türkiye bu paketi oluşturabilmek için gerek İran ve Irak arasındaki gerekse İran ve Afganistan arasındaki sınır ihtilafında arabuluculuk yaptı.
- 1941-1946** Türkiye tarafsız İran'ın İngiltere ve SSCB tarafından işgal edilmesinden endişe duydu. Özellikle İran Azerbaycanını işgal eden Sovyet birliklerinin Kürt milliyetçiliğini manipüle etmesi ciddi bir kaygı kaynağı oldu. Türkiye'nin endişeleri 1946'da Sovyet uydusu olarak kurulan Mahabad Kürt Cumhuriyetiyle haklı çıktı.
- 1941-1940** Türkiye 2. Dünya Savaşı boyunca gerek İran Azerilerinin gerekse Kaşgay Türklerinin durumlarıyla yakından ilgilendi. İngiltere ve İran hükümetinin baskı politikalarını önlemeye yönelik müdahale etti.
- 1951-1953** Türkiye tam bağımsızlıkçı Musaddık hareketinden ve İran'ın Batı yörüngesi dışına çıkma çabalarından son derece rahatsız oldu. Musaddık karşısında İngiltere'yi destekledi. Musaddık'ı deviren ortak İngiliz-Amerikan darbesini olumlu karşıladı.
- 1955** Türkiye Ortadoğu'da Sovyet tehdidine karşı İran'ı, geleneksel dış politikasını bırakarak, Bağdat Paketi'ne girmesi için ikna etti. (1959'da Irak çekilince adı CENTO oldu.)
- 1960** Menderes'in Moskova ile yakınlaşmasından korkan Şah, 27 Mayıs 1960 darbesini destekledi.
- 1964** Türkiye, İran ve Pakistan arasında ekonomik, kültürel ve teknik

işbirliği için RCD kuruldu.

- 1965-1973** 1960'ların ikinci yarısından 1975'e kadar Şah, Bağdat'a karşı savaşılan Barzani hareketine destek verdi. Bu durum Türkiye'yi son derece rahatsız etmiş, Şah defalarca uyarılmıştır.
- 1970-1980** 1970lerde Türkiye ve İran arasındaki stratejik denge bozuldu: Sınırsız petrol parasıyla sınırsız silah almasına izin verilen İran ABD'nin bölgedeki baş müttefiki haline geldi.
- 1979** 1979 İran İslam Devrimiyle stratejik denge tersine, Türkiye lehine döndü.

Türkiye halkı Müslüman olan, laik, gelişmişlik düzeyi ile diğer Müslüman ülkelere örnek oluşturan, özgür bir ülkedir. **İran ise, dini temeller üzerine bina edilmiş İslami kurallara göre yönetilen ve üstelik de bu rejimle hiçbir gelişme sağlayamadığı bilinen bir ülkedir.** İran, İslam Devrimi'nden bu yana Türkiye'deki İslami hareketlere destek vermekte ve Türkiye'de, kendisinininki gibi bir İslami rejim kurulmasına çalışmaktadır (Balbay, 2006, s:74).

1. Dünya Savaşı ve ardından verilen İstiklal Mücadelesi'nden sonra Anadolu toprakları üzerinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuş, İran'da ise Pehlevi Hanedanı iktidara gelmiştir. Pehlevi Hanedanı iktidara geldikten sonra belli bir süre İran'ın Anadolu'ya yönelik klasikleşmiş dini propagandalarında bir yavaşlama görülmüştür. Özellikle Atatürk döneminde İran ile dostluk münasebetleri geliştirilmeye çalışılmış ve bu amaca yönelik olarak 22 Nisan 1926'da bir dostluk antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma 15 Haziran 1928'de imzalanan bir protokolle tamamlanmıştır. Kasım 1933'de biri dostluk, diğeri tarafsızlık ve iktisadi işbirliği olmak üzere iki antlaşma daha yapılmıştır. Haziran 1934'de İran Şahı'nın Türkiye'yi ziyaret etmesi, her iki ülke arasındaki dostluğu daha da kuvvetlendirmiştir. Takip eden yıllarda Sadabad Paktı, Bağdat Paktı ve RCD adlarıyla bilinen Irak, Afganistan, Pakistan gibi devletlerin de yer aldığı, bölge istikrarına yönelik antlaşmalar yapılmıştır. En son Mart 1979'da İran ve Pakistan'ın Bağdat Paktı'nın askeri kanadından çekilmeleriyle, bu antlaşma son bulmuştur (Memiş, 2002, s:199).

Türkiye-İran ilişkileri, Atatürk döneminden itibaren dostane bir havaya bürünmüştür. Ancak İran'ın dolaylı da olsa Anadolu'ya yönelik tehditleri tam manasıyla ortadan kalkmış değildir. **Ülkedeki Türk nüfusun çok oluşu, bir Fars devleti olan İran'ı ister istemez bir gerginlik ve kuşku içine itmiştir.** Yine bu dönemlerden itibaren İran, Irak'a karşı Barzani'yi destelemekle, Türkiye'nin çıkarlarına, toprak bütünlüğüne ters düşen bir faaliyette bulunmaktan kaçınmamıştır.

İran devlet adamları, İslam Cumhuriyeti rejimini ihraç etmek niyetinde olduklarını çeşitli vesilelerle resmen açıklarken, bu hedefe ulaşmak için başvurdukları metotları da açıkça ortaya koymuşlardır. Onlara göre, kuvvete başvurmak İslam akidelerine göre gereksiz, gayri üretken ve gayri ahlakidir. 1982 yılının Eylül ayında Ayetullah Humeyni bu tutumlarını: "İslam'ın ihracı derken biz, onun her yerde yayılmasını kastediyoruz. Dünyanın hiçbir yerinde askeri müdahalede bulunma niyetinde değiliz" diyerek teyit ve tekrar etmiştir (Memiş, 2002, s:201).

20. yüzyılın ilk çeyreğinde, Atatürk'ün kurduğu modern ve laik Türkiye Cumhuriyeti, İran'ın modernleşip ilerlemesini büyük ölçüde etkilemiştir. Bu Türk etkisi sonucu, toplumdaki pek çok avantajını kaybeden İran'daki Mollalar, Şah'ın yaptığı bazı hataları da iyi değerlendirerek, başlattıkları karşı mücadeleyi kazanmış ve ülkeye hakim olmuştur.

Humeyni önderliğinde İran'da dini karakterli bir rejim kuran Mollalar, Atatürk'ün kurduğu laik Türkiye Cumhuriyeti'ni kendileri için en büyük engel ve hatta tehlike olarak görmektedirler. Bu düşüncenin, onları, modern ve laik Türkiye Cumhuriyeti'nin, din işlerini devlet işlerinden ayırarak Türk milletine sağladığı ilerlemeyi, İran'da kendi halkına verememe düşüncesine yönelttiği, bu yüzden de Türkiye'yi kendi rejimleri için "düşman" ilan etmeye kadar götürdüğü anlaşılmaktadır. Göktürkler döneminden itibaren başlayan Türk-Fars kültürü ilişkileri çoğu zaman çatışmalarla geçmiş, Türklerin Anadolu'ya gelmeleri ve Osmanlı devletinin hakimiyeti dönemlerinde de bu çatışmalar, İran'da kurulmuş olan devletlerin "farklı inançlarını" dışarıya,

özellikle Anadolu'ya ihraç etme faaliyetleri ve bunun sonucunda meydana gelen savaşlarla devam etmiştir (Balbay, 2006, s:208).

Osmanlı devletinde 1876 yılında başlayan meşrutî hareketler, İran'ı da etkilemiştir. Dönemin yöneticileri olan Şah Nasıreddin ve ardından oğlu Şah Muzaffereddin, meşrutî hareketleri kısıtlamışlar, buna karşılık az sayıda da olsa İranlı aydınların başlattığı muhalefete bazı ulemanın da katılması Şah aleyhtarlarının sayısını kısa zamanda artırmıştır. Burada dikkati çeken husus, ulemanın böyle bir harekete katılması, hatta öncülüğünü yapmasıdır. Şah, bir müddet sonra isyancıları, Mollaların merkezi haline gelmiş olan Kum şehrinde ikamete mecbur tutmuştur. Fakat mollalar mücadeleden vazgeçmemiş, zor da olsa, Şah'a meşrutî idareyi kabul ettirmişlerdir. Bu olay, mollalar arasında radikal düşüncelere ne kadar yer verildiğini gösteren bir örnektir ki, bugün devamlı "devrim ihraç etme" çabasında olan Ayetullahlar rejiminin karakterine büyük ışık tutmaktadır (Balbay, 2006, s:211).

Türk Milleti'nin Atatürk'ün önderliğinde kurduğu bu modern ve laik Cumhuriyet'in yankıları, özellikle İslam ülkelerinde ve İran'da büyük olmuştur. Nitekim Atatürk'ün Türkiye'de yaptıklarını hayranlıkla izleyen İran ordusu komutanı Rıza Han, son Kaçar hükümdarı Ahmet Şah'ı devirerek İran'da tıpkı Türkiye'de olduğu gibi, milleti ilerletecek inkılaplar yapmak ümidiyle başa geçmiştir. 1925'te Şah unvanını alan Rıza Han, Türkiye Cumhuriyeti'nde Atatürk önderliğinde yapılan yeniliklerin bazılarını, kendi ülkesinde gerçekleştirmek için faaliyete geçmiştir. Din adamlarının yargı üzerindeki kontrollerine son vermiş, yeni açtığı orta ve yüksekokullarda din adamlarının etkisini yok etmiş, Tahran Üniversitesi'nde Hukuk Fakültesi açtırmış, o ana kadar mahkemeler için tescil belgesi verme yetkisini elinde tutan din adamlarının elinden bu yetkilerini alarak onlara büyük bir mali darbe vurmuştur. Ancak, bütün bunlara karşın, Atatürk'ün aksine, laiklik prensibini devlet yönetiminde uygulamayı gerçekleştirememiştir (Balbay, 2006, s:212).

İran Şahı'nın, Türkiye'de olduğu gibi laiklik ilkesini kanuni bir yaptırıma bağlayamaması, kendisine ve reformlarına karşı din adamlarının sert bir

şekilde muhalefet yapmalarına neden olmuştur. Bu muhalefet çok geçmeden bir mücadele şekline dönüşmüştür. Sonunda, din adamları, 1935 yılında Şah'ın önlemlerini eleştirmek için Meşhed'de İmam Rıza Camii'nde bir toplantı yapmaya karar vermişlerdir. Durumu öğrenen Şah, toplananları dağıtmak için askeri kuvvet sevk etmiş ve çıkan çatışmada da birçok kişi ölmüş ve yaralanmıştır. Bu olay, Rıza Şah ile mollalar arasındaki ilk kanlı olaydır ki, imamlar tarafından hiç unutulmamış ve affedilmemiştir. Şah, olaylara sebep olduklarını ileri sürerek zamanın dini liderlerinin bir kısmını hapsedmiş, bir kısmını da sürgüne göndermiştir. Bu olaylar, o zamanlar, genç ve ateşli bir imam olan Humeyni üzerinde derin izler bırakmıştır. Bu dönemde Rıza Şah, komşularıyla olan ilişkilerinde ortaya çıkan pürüzleri de çözmede de, Atatürk'ün yardımına başvurmuştur. Nitekim onun ricası üzerine Atatürk, İran-Afgan ve İran-İrak sınırlarındaki sorunları bütün tarafları memnun edecek şekilde halletmiştir. Atatürk, bununla da yetinmemiş, İran-Afganistan ve Türkiye arasında Sadabat Paketi'nin kurulmasını sağlamıştır (Balbay, 2006, s:212).

Bu olaylar, hem Rıza Şah'ı ve hem de Afgan devlet adamlarını Atatürk'e şükranla bağlanmaya sevk etmiş ve onun yaptığı devrimi İran ve Afganistan'da yapmaya çalışmışlardır. Ancak mollalar, bu gelişmelerin farkında olmuşlardır. Kendilerini ve toplum içindeki maddi ve manevi nüfuzlarını büyük ölçüde yıkan Rıza Şah'ın, Atatürk'ü örnek aldığını anlamışlardır. Dolayısıyla içten içe, laik Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Atatürk'e ve onun devrimlerine kızmışlardır. Bu kırgınlık, daha sonraları kin ve düşmanlığa dönüşmüştür, İran'da bugünkü rejimin ileri gelenleri bunu gayet iyi bilmektedirler. Zira İslam aleminde Atatürk'ün laik ve demokrat Cumhuriyet'i ve bu Cumhuriyet'in Türk milletine hazırladığı mutlu gelişmeler, mollalara göre, onların doktriner ve radikal rejimlerinin önüne çıkan en büyük engeli oluşturmaktadır.

Humeyni rejimi, değişik zamanlarda yaptıkları sözlü ve yazılı açıklamalarla laik Türkiye Cumhuriyeti'ne ve onun kurucusu büyük Atatürk'e

karşı saygısızca eleştirilerde bulunmaktadır. Bu tip hareketlerin uluslararası barışa hiçbir katkıda bulunmayacağı ortadadır.

Humeyni'nin İran'a hakim olduktan sonra kurduğu Bazargan hükümetinin Dışışleri Bakanı olan İbrahim Yezdi, Humeyni rejiminin yarı resmi yayın organı olan Keyhan dergisinde yazdığı makalede Türkiye'ye şöyle saldırmıştır:

“Türkiye’de askerler bir kez daha yönetimi ele geçirdiler. Esasında, Türkiye’de vuku bulan 12 Eylül 1980 darbesi, İran İslam Cumhuriyeti aleyhine yapılan bir harekettir... Gerçekte Türkiye müzmin hastalıklardan muzdarip bir ülkedir. Rahatsızlıkların kökünü aramak için uzak geçmişe göz atmak lazım gelir. Bunlar Türkiye’ye geçen 50-60 yıldan (Cumhuriyet’in ilanından) bu yana acı çektiren ve bugünkü krizlere sebep olan hastalıklardır... Türkiye’de, Mustafa Kemal, Türkleri diğer Müslümanlardan ayırmıştır. Türkiye’de Mustafa Kemal, halkı her yönüyle Avrupalılaştırmaya gayret ediyordu. Bu gelişmeler yüzünden zor kullanılarak halkçı çizgiden uzaklaşmış, din ve devlet işleri birbirinden ayrılmıştır...”

“... Boş ve anlamsız olan Avrupalılaşıma tutkusundan yorgun ve halsiz düşen Türkler, bütün güçleriyle gerçek benliğini ve kültürünü bulma çabasına girişmişti, işte tam bu sırada olan İran Devrimi, Türkiye’yi birçok yönden etkilemeye başlamıştır. Kısaca, İran İslam Devrimi’nin zaferi, henüz yürümeye başlayan Türkiye İslam Hareketi’ni güçlendirmiştir...”

“Türkiye’de sömürü işgüzarları öylesine başarılı olmuştur ki Türkler, yakın zamana kadar Asyalı değil Avrupalı olduklarına ve dolayısıyla Avrupalılar gibi düşünmeleri, yaşamaları ve nefes almaları gerektiğine inandırılmışlardı. Bunlar için Mustafa Kemal Atatürk, bir dahi ve kurtarıcı idi. Ancak son yirmi yıl içinde Türk halkı yavaş yavaş bu aldatmacayı fark etti. İran Devrimi, Türklerin siyasi ve kültürel gelişmesine en büyük etkiyi yapmış bulunuyor.”

“Yukarıda belirtilen konular dikkate alındığında, İran İslam Cumhuriyeti hükümetinin Türkiye’deki gelişmeleri büyük bir titizlikle ve uyanıklıkla izlemesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Türkiye hükümeti karşısında takınılacak her türlü tutum ve davranışımız, mutlaka İslam Devrimi’nin temel prensiplerine ve İslam Cumhuriyeti’nin korunmasına yönelik olmalıdır...”

“12 Eylül 1980’den sonra, Türkiye’nin laiklikten ayrılmayacağı açıklanmıştır... Henüz ayağa kalkmış olan Türkiye İslam hareketi, bu yeni saldırılar karşısında direnebilir mi? Bu soruyu cevaplamak için zaman henüz erkendir. Bizim için önemli olan şudur: Türkiye’de İslamcı hareket, büyük tarihi bir sınavdan geçmektedir. Bu belanın, fitnenin sonu nereye varırsa varsın, İslam hareketi, bu sınavdan daha güçlü, daha tecrübeli ve daha olgun olarak çıkacak ve yoluna devam edecektir. Türkiye’deki kardeşlerimiz bilmelidirler ki, İran milleti, bütün varlığı ile onların çabalarını, savaş ve mücadelelerini destekleyecektir, arkasında olacaktır.”

Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Atatürk, getirdiği laiklik prensibi ile yalnız din işleriyle devlet işlerini birbirinden ayırmakla kalmamış, akıl, mantık, adalet ve hoşgörü dini olan İslamiyet’e hürmet ve ibadet hürriyeti kazandırmıştır. Sağlığında İran’ın ilerlemesi için o kadar iyilikler yapmış olan Atatürk, Humeyni’nin Dışişleri Bakanı’nın yaptığı bu haksız saldırıları hiçbir zaman hak etmemiştir (Balbay, 2006, s:219-220)

İran, Ortadoğu barış görüşmelerine karşı olan bir ülkedir. İran; Türkiye’deki yasadışı aşırı dinci örgütlere destek sağlamaktadır. Ülkemize yönelik rejim ihracı siyasetini sürdürmektedir. İran basını, Atatürk ve ülkemizdeki laik düzen aleyhinde sürekli yayınlar yapmaktadır. Tamamen yönetimin kontrolü altındaki Tahran radyosu zaman zaman, ülkemizdeki irticai kesime yönelik yayınlar yapmakta, posta kanalı ile de broşür ve yayınlar göndermektedir. Din eğitimi için İran’a gidenlere, ülkemiz ve Atatürk aleyhinde propaganda yapmaktadır. İran’dan dönen tır şoförlerine Humeyni’nin resimlerini ve çeşitli broşür, teyp ve videokasetleri zorla vermekte ve Türkiye’ye sokmaktadır. Hac dönemlerinde, Türkçe bilen hacıları

kanalıyla Türkiye'deki yönetim ve laiklik aleyhinde vaazlar, parasız broşür, teyp ve videokasetleri vermeye çalışmaktadır. Türkiye'deki büyükelçilik ve başkonsoloslukları (İstanbul, Erzurum, Trabzon) aracılığıyla ülkemizdeki irtica yanlılarına zaman zaman mesajlar vermektedir. Yurtdışındaki vatandaşlarımıza ideolojilerini benimsetmek amacıyla vatandaşlarımız arasından seçilip İran'a özel uçaklarla götürülen aşırı dinci kesime mensup gençlere, medrese ve özel amaçlı kamplarda, ideolojik ve silahlı eğitim verme çabalarını sürdürmektedir. PKK terör örgütünü Türkiye'ye karşı kullanabileceği bir koz olarak sürekli elinde bulundurmak istemekte ve destek vermektedir. Türk ürünlerinin, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine İran üzerinden transit taşımacılığına sürekli engeller çıkarmaktadır. Irak'ın kuzeyinde nüfuz kurma ve bölgede söz sahibi olma siyaseti gütmektedir (Balbay, 2006, s:225-226).

Bugüne kadar, Türkiye'den İran'a yönelik herhangi bir terör faaliyetine girişilmesine izin verilmemiştir; ancak İran için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. İran makamları, İran topraklarındaki PKK kamplarına yönelik bir faaliyet için Türkiye ile etkili bir işbirliğine girmeye yanaşmamaktadır.

Diğer yandan Türkiye'nin Kuzey Irak'ta terörist örgüte yönelik operasyonları sırasında da, Türk yetkililerce önceden istenmiş olmasına karşın, örgüt militanlarının sınırı geçerek İran topraklarına sığınmalarına karşı tedbir alınmamıştır. Bunun nedeni olarak; İran dış siyasetinde Türkiye'nin başında her zaman bir terör belasının bulunmasını istemiş olmaları ve Kuzey Irak'ta nüfuz sağlama düşünceleri sayılabilir (Balbay, 2006, s:226-227).

İran'daki Mollalar rejimi, Atatürk'ün kurduğu modern ve laik Türkiye'yi kendileri için en büyük engel olarak görmektedir. Bunun için Türkiye'ye karşı daima açık ve gizli dini oyunlar sergileyerek kendi rejimini ülkemize ihraç etmeye çalışmakta, ülkemizin işlerine müdahale etme cüretini dahi göstermektedir (Balbay, 2006, s:228).

2.2.4. İnan-İrak İlişkileri

İrak'ta 1958 yılında gerçekleşen devrim Körfez politikaları açısından bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Irak'taki Haşimi monarşisinin devrilmesi Körfezde İngiliz etkisinin sona erdiğini göstermiştir. Bir yıl önce Süveyş Kanalı Krizi'nde İngiltere'nin aldığı darbe henüz etkisini sürdürürken, Bağdat monarşisinin sona ermesi İngiltere'nin bölgedeki saygınlığına gelen ikinci büyük darbe olmuştur. Irak'ın istikrarsız bir sürece geçmesi ve milliyetçi askeri rejimlerin başarısı İran'ın siyasi sistemi ve bölgesel konumu itibariyle bir tehdit olarak algılanmıştır. Bu dönemde Rıza Han Arap bölgeleri üzerinde baskısını artırırken, Bağdat'ta Irak'taki Fars kökenli nüfusa baskı uygulamıştır. İran bu dönemde Pehlevi rejimi altında İslam öncesi geçmişinin parlaklığını vurgulayarak, devletin kimliğini Araplardan farklı olduğu yönündeki söylemlerle tanımlamıştır.

Molla rejimini yıkarak yerine yine İslami motiflere uygun, ancak sosyalist bir yönetim şeklini getirmeyi amaçlayan sol görüşlü bir örgüt olan Halkın Mücahitleri Örgütü özellikle İnan-İrak Savaşı sonrasında, zamanın Irak lideri Saddam Hüseyin tarafından, İran'a karşı bir koz olarak kullanılmak amacıyla Irak'ta konuşlandırılmıştır.

7 Eylül 1965 tarihinde kurulmuş olan Halkın Mücahitleri Örgütü, İran'da, İslami sosyalist bir düzenin kurulmasını amaçlamakta ve silahlı eylem yoluyla mücadeleyi strateji olarak benimsemiş bulunmaktadır.

HMÖ'nün lideri olan Ahmet Recevi de Irak'ta bulunmaktadır. Örgütün, Irak'ta tanklar, zırhlı araçlar ve çeşitli ağır toplar da dahil olmak üzere çok sayıda ağır silahı ve kendi deyişiiyle, küçük bir ordusu mevcuttur. Örgütün iddiasına göre, 40 bin civarında üyesi olup, bunun 15 bine yakını, örgütün askeri gücünü oluşturmaktadır (Balbay, 2006, s:163-164).

İnan-İrak sınırı boyunca, HMÖ'nün birçok gizli kamp bölgesi olduğu ve sık sık bu kamplardan İran'a sızarak ses getirici eylemler yaptığı bilinmektedir.

HMÖ tarafından özellikle Tahran'da düzenlenen ve çoğu havanla gerçekleştirilen saldırılar sonucunda, İran'ın HMÖ'nün Irak sınırındaki kamplarına füze saldırıları düzenlediği ve İran-Irak sınır bölgesinin kritik kesimlerinde güvenlik önlemlerini artırıp, bu bölgede operasyonlar yaptığı gözlenmektedir. HMÖ'nün faaliyetlerinde 1998 yılından itibaren belirgin bir artış gözlenmiştir. Bu dönemden itibaren örgütün eylemlerinde; Tahran'daki Devrim Muhafızları Ordusu (DMO), Nizami Ordu, Devrim Mahkemeleri, Savunma Bakanlığı, İstihbarat Birimleri, Radyo-TV merkezi gibi stratejik açıdan önem taşıyan ve rejimi simgeleyen kuruluşlarla Evin hapishanesinin eski müdürü Esadullah Laciverdi, Genelkurmay Eski Başkan Yardımcısı Ali Şirazi, (10 Nisan 1999'da öldürülmüştür), Tahran Güvenlik Kuvvetleri Komutanı Ferhad Nazari gibi önemli kişiler hedef alınmıştır (Balbay, 2006, s:164).

HMÖ, özellikle İran'dan kaçan ve dünyanın her tarafına dağılmış İranlıların önemli bir bölümünün maddi ve manevi desteğine sahiptir. Ancak, yaptığı eylemlerde ve özellikle Tahran'daki havan saldırılarında masum insanların da ölmesi ve sosyalist bir ideolojiyi benimsemiş olması nedeniyle, halen İran'da yaşayan İran halkı genelinde, önemli bir sempati ve desteği yoktur. Örgüt, İran halkından daha büyük destek sağlayabilmek amacıyla eylemlerinde Molla rejimi yöneticilerini hedef almaktadır.

Maddi yardımın yanı sıra, silah ve mühimmat bulmada da Irak'tan destek gören HMÖ'nün bu ülkedeki varlığı, Irak muhaberatı tarafından kontrol edilmekte ve yönlendirilmektedir. Örgüt, yakın geçmişe kadar Irak'ın yanı sıra Finlandiya, Hollanda, Fransa, Danimarka ve Almanya'dan maddi yardım almıştır. Ancak 1996 yılı sonlarından itibaren, Avrupa ülkelerinin, İran ile ilişkilerini geliştirme çabalarının bir sonucu olarak, anılan ülkeler, örgüte yönelik desteklerini nispi olarak sınırlandırmışlardır. Mayıs 2002'de ise örgüt, AB tarafından, "terörist örgütler" listesine alınmıştır.

2002 yılında, İran rejimine muhalif olan ve aynı zamanda ABD ve AB'nin terörist örgütler listesinde yer alan Halkın Mücahitleri Örgütü'nün, Natanz ve Arak'taki gizli nükleer çalışmaları açığa çıkarması, İran'ın nükleer programını

dünya gündemine taşımıştır. Amerika'nın İran karşıtı söylemine hız veren bu gelişme, UAEA'nın da İran konusunda daha belirgin bir rol oynamasına yol açmıştır (SETA İran Dosyası, Temmuz 2006, s:36).

2.2.5. İran-Ermenistan İlişkileri

Ermenistan, İran'ın Kafkasya'da Türkiye-Azerbaycan işbirliğini dengeleyebileceği bir ortak olarak görülmektedir. SSCB'nin dağılmasından sonra kuzeyde bağımsız Azerbaycan'ın yarattığı örneğin, nüfusunun en az % 35'i Azeri soyundan olan İran'ın bekası için tehlikeli olabileceği algılaması da aynı şekilde, içte Ermeni toplumu rejimin bir ortağı konumuna getirmiştir. İran'ın Ermenistan ile geliştirdiği ilişkiler ve Yunanistan'ın bu bloğa verdiği destek, takip edilmesi gereken bir husustur (Balbay, 2006, s:63).

İçindeki Azerilerin yönünün Azerbaycan'a dönmesinden endişe eden İran, Ermenistan'a özel bir önem vermektedir. Bununla ise, Azerilerin daha çok Ermenilere kaptırdıkları toprakları düşünmeye zaman ayırmalarını amaçlamaktadır (Balbay, 2006, s:63).

1990'ların başında Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Karabağ sorunu İran'ı kendi topraklarına da sıçrama endişesi dolayısıyla ciddi derecede rahatsız etmiştir (Cornell, 2003, s:2). İran kendi toprakları içerisinde yaşayan Azeri nüfusun Azerbaycan'ın iki katı civarında olması itibarıyla Azerbaycan'ın 1991 yılında tanıdığı bağımsızlığından itibaren sürekli olarak güçlenmesini engellemeye çalışmıştır. Bu itibarla, Ermeni-Azeri çatışmasında sıcak savaşın sona ermesini ancak soruna kalıcı bir çözüm getirilmemesini tercih etmiş ve bu sayede de Azerbaycan'ın siyasi enerjisini bu alanda tutarak gelişimi engellemeyi hedeflemiştir. Ancak Elçibey döneminden sonra Aliyev'in başa geçmesiyle, İran Azerbaycan konusunda daha yumuşak bir siyasi tavır sergilemeye başlamıştır. Aliyev'in statükocu yaklaşımları İran'ın politikalarında önemli bir rol oynamıştır. İran'ın güvenlik kaygıları dolayısıyla özellikle Kafkaslarda rejimlerin devamlılıklarını ve siyasal istikrarı desteklediği söylenebilir (Menashri,1998, s:80).

Resim 17: Azerbaycan ve Ermenistan, Karabağ toprakları üzerinde yıkıcı bir savaşa tutuşmuşlardır. Bu süreç 1980'li yılların sonlarına doğru başlamıştır. Resimde Kirkijan köyünün harabe hali görülmektedir.

Rusya, Ermenistan'ın, Azerbaycan'ı işgalini açıkça desteklemiş, müteakiben Rus Ordusunu Ermenistan topraklarında konuşlandırarak, bu ülkeye konvansiyonel silah satışını sürdürmüştür. Rusya, bu manevra ile bir yandan ABD ve Fransa'da yaşanan Ermeni Diasporasını siyasal baskı unsuru olarak kullanmayı hem de tarihsel Türk-Ermeni uyumsuzluğunun dengelerinden istifade ile Batı'nın dolaylı desteğini planlamıştır.

Bununla birlikte, temelde Müslüman bir ülke olarak ve İslam Devrimi'nin öncülüğünü üstlenerek, Ermenistan ile yakın ilişkileri ve savaş sonrası topraklarına sığınmak isteyen yüz binlerce Azeri'yi sınırları dışında muhafaza eden İran'ın politik/ekonomik ağırlıklı stratejisi, İran halkı ve özellikle Azeri kökenli İran vatandaşları tarafından olumsuz karşılanmıştır. Bu noktada, İslam Devrimini savunan İran'ın bu çelişkili politikası, kendi toplumsal düzeni içerisinde ayrılıkçı blokajın baskılarını güçlendirdiği gibi, öte yandan da Devrimin ulusal birlik içerisindeki meşruiyetinin yeniden sorgulanmasına sebebiyet vermiştir (Caşın, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:294).

Dış politika alanında da, Azeri-Ermeni mücadelesinde, örtülü bir şekilde Ermenistan yanında yer alan Molla rejiminin, bu davranışıyla bir yandan Azerilerin güçlenmesine karşı Ermenilerden çok yönlü yararlanmayı, diğer yandan ise, ABD başta olmak üzere uluslararası alanda önemli bir güce sahip Ermeni lobisini arkasına almayı amaçladığı ortadadır (Balbay, 2006, s:131).

2.2.6. İran-Kafkas Ülkeleri İlişkileri (Özellikle Azerbaycan İle İlişkileri)

İran, Kafkas ülkeleri ile ilişkilerinde bir çıkar dengesi gözetmeye ve muhtemelen Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye işbirliği ile bölgeye gelebilecek ABD etkisini dengelemeye özen göstermektedir. Bu bağlamda, bir yandan Azerbaycan ile ilişkilerini krize yol açmayacak bir yola koymak amacını gütmek, başta Hazar'ın statüsü uyuşmazlığı olmak üzere Azerbaycan ile paylaştığı etnik Azeri sorununun kontrolden çıkmasını önleyici bir politika izlemeye çalışmaktadır. Diğer yandan, Karabağ sorununda Ermenistan'a verdiği destek ve Ermenistan ile geliştirmeye özen gösterdiği ilişkiler yoluyla bölgede bir nevi denge ve karşıt blok politikasını sürdürmektedir (Balbay, 2006, s:63).

İran'ın kuzeyinde, yeni bir Azerbaycan devletinin kurulması ve bu devletin derhal Türkiye ile çok sıcak ve yakın ilişkiler kurarak, kendisine model olarak Türkiye'yi seçmesi İran'ı çok rahatsız etmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti halkı ile İran Azerilerinin tamamen aynı kan, kültür, tarih ve dile sahip olduğunu bilen ve kendi içindeki Azerilerin bu ülke ile birleşip tek bir devlet kurmak isteyebileceklerini düşünen İran, Azerbaycan devletinin yıkılması için her türlü çabayı göstermektedir. Bu amaçla, Karadağ sorununda tarafsız bir görüntü çizmeye çalışırken, Ermenileri gizli olarak desteklemiştir ve bu desteğini devam ettirmektedir. Ancak, ne kadar gizlerse gizlesin, İran devletinin Azeri-Ermeni Savaşı'nda Ermenistan'ı desteklediğini bugün bütün İran Azerileri bilmekte ve bu konuda Farslara karşı öfke duymaktadır. Özellikle savaş sırasında Ermenilerden kaçan Azeri göçmenlerinin, İran'ın kabul etmeyerek, çoğunun Aras Nehri'nde boğulmasına göz yumması, İran'daki Azeri Türklerinin bu kin ve

öfkelerini daha da artırmıştır. Özellikle, Azerbaycan Devleti'nin kurulması sonrasında, Azerilere yönelik baskılar oldukça artmıştır. Türk milliyetçiliği yaptığından şüphe edilen herkes hemen yakalanıp sorgulanmakta ve ağır baskılara maruz kalmaktadır. Ancak, kısa vadede korku ve tedirginliğe neden olan bu baskı politikasının, uzun vadede Azeri Türk milliyetçiliğinin gelişmesine neden olacağı düşünülmektedir (Balbay, 2006, s:123-124).

Kuzey İran'da Azerbaycan'dan daha fazla Azeri yaşadığı için Tahran, Kuzey İran'da ayrılma taraftarı bir harekete dönüşebilecek potansiyel ilhaktan endişe duymaktadır. Açıkça Türk yanlısı, gizliden gizliye tümenden Azerici 1992-93 Elçibey hükümetinin izlediği politika Tahran'a bir uyarı sinyali göndermiştir. O zamandan bu yana İran, Bakü Körfezi'ndeki Türk etkisini kırmak için Rusya'nın gayretlerine destek vermektedir. İran bir yandan dönemin Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'e kendini güvenilir bir ortak olarak gösterirken, diğer yandan Ermeni tarafını tutarak Dağlık Karabağ sorununun devam etmesine çalışmıştır. Bu yüzden de Türkiye'nin Kafkaslardaki konumu açısından güçlük çıkarttığı rahatlıkla söylenebilir (Kramer, 2001, s:216).

Kafkasya'daki durum Türk-İran ilişkileri açısından Orta Asya'daki kadar kolay değildir:

- a) Azerbaycan'ın gerek Türkiye ve gerekse İran'a olan kültürel/dinsel/etnik yakınlığı,
- b) Bölge ülkelerinin kendi içlerinde ve birbirleri arasındaki çatışmalar,
- c) Büyük güçlerin bölgeye- Orta Asya'yla kıyaslanamayacak ölçüdeki ilgisi ve müdahalesi,

Kafkasya'yı Türk-İran ilişkilerinde gerginlik yaratan bir konu haline getirmiştir. Özellikle Ebulfeyz Elçibey döneminde (Haziran 1992-Haziran 1993) İran karşıtı ve Türkiye yanlısı Azeri milliyetçiliğinin öne çıkarılması ilişkileri gerginleştirmiş, belli ölçülerde İran-Ermenistan yakınlaşmasını hazırlamıştır. Karabağ sorunu, Hazar Denizi'nin statüsü, Azerbaycan petroleri ve muhtemel boru hatları, Türkiye'nin kurduğu Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na karşı İran'ın kurduğu Hazar Denizi İşbirliği Teşkilatı, ABD'nin Kafkasya politikası ve Türk-Amerikan-İran ilişkileri gibi konular bu

bölgede iki ülke arasında rekabet boyutunu öne çıkarmaktadır (SETA İran Dosyası, Temmuz 2006, s:24).

Kaçarlar döneminde Azerbaycan İran'ın ticaret ve sanayi merkezi olarak tanınmaktadır. Azerbaycan önce ekonomik, sonra ikinci siyasi merkezdir. Yani Kaçar veliahtları Tebriz'de vali olarak görev yaparlardı. Rıza Han'ın ekonomi politikaları Azerbaycan'a büyük zarar vermiştir. Rıza Han'ın politikası sonucu kitlesel yoksulluk ortaya çıkmış ve Azeri halk, özellikle de esnaf Tahran'a göç etmek zorunda kalmıştır.

Rıza Han'ın bilinçli politikası sonucu Tahran'ın ekonomik merkeze çevrilmesi Azerbaycan'a büyük hasar vermiştir, çünkü Azerbaycan gelişmiş düzeyde sanayi merkezidir (Bayır, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:112).

Tahran'ın ekonomik merkez olması Azerbaycan'da işadamlarını yoksullaştırmış ve Tahran'a göç etmek zorunda bırakmıştır. Meşrutiyet döneminden başlayarak Azerbaycan'da aydın kesim oluşmuştur. Azerbaycan Türkçesini seven ve bu dilde edebi çalışmalarda bulunan kesim ortaya çıkmıştır. Rıza Şah'ın Türk diline yasak koyması büyük çapta rahatsızlığa neden olmuştur. Türkçe konuşmak yasaklanmıştır. Bu yasağın kapsamı o kadar genişlemiştir ki, yas meclislerinde Türkçe ağıt söylemek suç sayılmıştır.

Türk dilinin mahvı doğrultusunda büyük çapta kültürel ve psikolojik savaş başlatılmıştır. Azerbaycan ilinin kültür müdürü şunları söylemiştir: "Türkçe konuşan herkese boyunduruk vurun ve eşek muamelesi yapın." Azerbaycan valisi Mostofi, "Azerbaycanlılar Türktürler. Yonca yemiş meşrutiyet almışlar; şimdi saman yiyip İran'ı geliştiresinler." demektedir (Cami, 1371, s:25).

Meşrutiyet döneminde Azerbaycanlı olmak ayrıcalık idiyse de, Pehlevi dönemi aşağılık konumuna getirilmeye çalışılmıştır. Kültürel-psikolojik savaş

Azeri Türklüğünü milli kimliğinden uzaklaştırmayı amaçlamıştır. Türklük aşağılanırken Azerilerin Türk olmadığı vurgulanmıştır. Azeri Türkleri Türkçe konuştukları için aşağılanmışlar ve etnik olarak Ari oldukları savı ile yüceltilmişlerdir. Bu ikili ve karmaşık politika, eş zamanlı “aşağılama-yüceltme” politikası olarak nitelenebilir (Bayır, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:112).

Azerbaycan, bağımsızlığını kazandıktan sonra kendi ekonomik imkanlarını zorlayarak, sahip olduğu petrolü çıkarmak ve pazarlamak için elinden gelen gayreti göstermiştir. Maddi zorlukları aşmak ve geleceğe güvenle bakabilmek için bunu başarması gerekmektedir.

Nitekim Fransız Elf (% 65), Total (% 10) ve SOCAR (% 25) arasında Lenkeran-Talış kıyı ötesi yatakları ile ilgili olarak Ocak 1997’de imzalanmış olan Lenkeran-Talış Denizi Konsorsiyumu ise Azerbaycan Milli Meclisi tarafından Haziran 1997’de imzalanmıştır (Azerbaycan Yatırım Rehberi, 1997, s:17).

Bu şirketler daha sonra kendileriyle işbirliği yapacak şirketler aramışlar ve Alman, İran ve Belçikalı petrol şirketleriyle anlaşmışlardır. Bu anlaşmanın içerdiği rezervler ise 50 milyon ton petrol olup yatırım maliyeti 2 milyar dolar olarak belirlenmiştir (Azerbaycan Ülke Raporu, 1998, s:14-15).

ABD de, tarihlerinin büyük bir bölümünde yabancı hakimiyetinde yaşadıkdan sonra SSCB’nin dağılmasıyla yeniden bağımsızlıklarını elde eden Kafkasya ve Orta Asya ülkelerine yakın ilgi duymaktadır. Bu ülkeler, bugün bağımsızlıklarını, refah ve güvenliklerini güvence altına almaya çalışmaktadır. ABD, bu ülkelerin başarıya ulaşmasını kendi çıkarlarına uygun görmektedir. Kafkasya ve Orta Asya ülkelerindeki reformlar başarıya ulaştığı takdirde, bunun Rusya ve Ukrayna dahil, diğer yeni bağımsızlıklarını kazanan ülkeler üzerinde de benzer gelişmeyi teşvik edeceği değerlendirilmektedir. Çin, Türkiye, İran ve Afganistan’la hudut olan, Pakistan ve Hindistan ile artan ekonomik ve sosyal bağları bulunan bu

bölgedeki istikrara ABD özel önem vermektedir. Karadeniz'den Pamir Dağlarına kadar uzanan bu bölgede, kendi içlerinde ve aralarında barış içinde yaşayan hür toplumların pekiştirilmesi, Avrupa ile Asya arasında eski İpek Yolu boyunca faydalı bir ticaret ve ulaştırma koridoru oluşturulması sürecine katkıda bulunacaktır. Bunun aksi söz konusu olduğunda, Afganistan'da olduğu gibi bölgede hareket icra etmesi mümkündür. İran ile ABD bu bölge konusunda da karşı karşıya gelmektedir.

ABD, aralarındaki uyuşmazlık nedeniyle Ermenistan ile Azerbaycan karşısında eşit mesafeli bir tutum izlemekte ve bu ülkelerle ikili düzeyde askeri işbirliğine girmemektedir. Bununla birlikte ABD, her iki ülkeyi de BİO gibi uluslararası güvenlik düzenlemelerine ve ihracat kontrol rejimlerine daha aktif biçimde katılmaya özendirilmektedir. ABD, İran'dan önce ilişkilerini sıcak tutmaya çalışmaktadır.

Bölgenin 4 trilyon dolar değerinde, 200 milyar varillik bir petrol rezervine sahip olması, ABD nezdindeki önemini artırmaktadır. ABD'nin bölgede enerji kaynakları ile ilgili politikası, bölgede barış ve refahın oluşturulması, dünya enerji ikmal kaynaklarının çeşitlendirilmesi, çok taraflı boru hatlarının geliştirilmesi, petrol ve doğal gaz kaynaklarının işletilmesine iştirak gibi hedeflere istinat etmektedir. Bu strateji çerçevesinde, Hazar Havzası'nı geçen ve Bakü-Ceyhan'ı içeren Doğu-Batı Enerji Koridoru birçok ülkeye büyük ekonomik fayda sağlayacak bir hat olarak değerlendirilmektedir. Aynı konuda Azerbaycan, Türkmenistan, Gürcistan ve Kazakistan'ın da destekleri sağlanmış bulunmaktadır. ABD, petrol ve doğal gaz hatlarının İran üzerinden geçişine karşıdır.

2.2.7. İran-Türkmenistan İlişkileri

1993 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu sırasında Özbekistan Devlet Başkanı İslam Kerimov tarafından Orta Asya'da nükleer silahlardan arındırılmış bölge kurulması girişimi ortaya atılmıştır. Bu KİS (Kitle İmha Silahı) yapımında kullanılan maddeleri ve bilim adamlarının illegal yollardan

bölge dışına çıkartılması tehdidinden kaynaklanmıştır. Şubat 1997'de Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan Devlet Başkanları ortaklaşa yayınladıkları Almaty Deklarasyonu ile beş ülke tarafından kabul edilmiştir. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 10 KASIM 1997 yılında resmen desteğini açıklamıştır. Ayrıca ABD, RF, Birleşik Krallık, Fransa ve Çin Halk Cumhuriyeti de Orta Asya'nın nükleer silahlardan arındırılması girişimine açık destek verdiklerini beyan etmişlerdir.

İran'ı yalnızlaştırmak isteyen ülkelerin yanında olduğu görülen Türkmenistan'ın İran ile ilişkilerinin ne seviyede olduğunu tahmin etmek hiç zor değildir.

Siyasal boyutun bir diğer yansıması ise Orta Asya ülkelerinin özellikle enerji ve doğal kaynaklar ile ilgili projelerde Amerikan boykotu sonucunda İran'ı dışlamalarıdır. Türkmen doğal gaz projeleri ve Kazak petrolünün taşınması projeleri Amerikan boykotu ile karşılaşmaktadır. Örneğin, ancak sınırlı bir miktar Kazak petrolü swap metodu ile İran üzerinden taşınabilmektedir. Orta Asya ülkeleri cephesinden bakıldığında İran faktörü hep canlı tutulmakta, zaman zaman pazarlık konusu yapılmaktadır. Bunun en açık örneği petrol ve gaz boru hattı projelerinde resmi anlaşmalar olmamasına rağmen İran'a göz kırılmasıdır. Söz konusu tavır neticesinde Orta Asya ülkeleri liderleri Amerika'dan yakın ilgi görmekte ve yardım alabilmektedirler. Türkmen lideri Saparmurat Türkmenbaşı İran'a en fazla yeşil ışık yakan lider olarak 1998 yılı ziyaretinde Washington'da bir petrol şeyhi gibi ağırlanmış ve en üst seviyede kabul görmüştür (Aras, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:240).

2.2.8. İran-Afganistan İlişkileri

Bölgesel bir sorunun küresel sonuçlara yol açtığı gelişmelerden bir diğeri de Afganistan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgali ile başlayan süreçtir. Nüfusunun büyük bölümü Sünni olan Afganistan'da 17 Temmuz 1973 tarihinde Kral Muhammed Zahir Şah, başbakan Muhammed Davud Han

tarafından düşürülmüş ve ülkede cumhuriyet ilan edilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri ve SSCB'ye bağlılıktan uzaklaşmak amacıyla İslam ülkelerine yönelen Davud Han, Nisan 1978'de Sovyet yapımı tanklarla donatılmış ordusuyla harekete geçen Albay Abdülkadir ve Hafızullah Amin tarafından yerinden edilmiştir. Bu son gelişme ile Afganistan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilan edilmiştir. Ancak, bu yönetim kurulduğu andan itibaren İslamcı radikal gruplar tarafından silahlı direnişle karşılaşmıştır. Hızla Sovyet etkisine giren ülkedeki gelişmeler, en çok Çin Halk Cumhuriyeti ile İran açısından endişe oluşturmuştur (Dedeoğlu, 2002, s:78-79).

Mart 1979'da başbakan olan Amin, Afgan ordusunun ayaklanmalarla baş edemeyeceğini anlayınca Sovyet ordusunu yardıma çağırmıştır. Bu arada Cumhurbaşkanı Taraki ise, Amerika Birleşik Devletleri yardımı arayışına girmiştir. 1979 sonunda Amin yanlılarına karşı yürüttüğü mücadelede zayıf kalan Afgan Cumhurbaşkanı Taraki'nin "amansız" bir hastalığa yakalanarak öldüğü duyurulmuş ve ardından bir Sovyet uçağı ile Kabil'e gelen Babrak Karmal yeni cumhurbaşkanı olmuştur. 24 Aralık 1979 gecesi de Sovyet birlikleri ülkeye girmişlerdir.

Resim 18: 1979 yılında Afgan-Sovyet Savaşı esnasında düşürdükleri Sovyet helikopteri ile poz veren Afgan askerleri. Bu askerler pusu kurarak Sovyet askerlerini imha etme yolunu izlemişlerdir.

İşgal ile Amerika Birleşik Devletleri-SSCB arasında ciddi bir gerilim doğmuş ve Sovyet yayılmasının yeniden yaşama geçtiği yolundan hareketle bu ülke yeniden “ciddi tehdit” kategorisine dahil edilmiştir. Söz konusu eğilim çerçevesinde NATO, Batı Avrupa ülkelerine orta menzilli füze yerleştirme kararı almıştır. Bu doğrultuda Amerika Birleşik Devletleri, Salt II Anlaşmasını onaylamayı ertelemiş, Hint Okyanusu’nda sürekli donanma bulundurma kararı almış, Sovyet etkisi altındaki Etiyopya ile Eritre yüzünden savaştan Somali’yi desteklemeye başlamıştır.

SSCB işgali ile Pakistan tehdit altına girmiş ve Amerika Birleşik Devletleri, Afganistan mücahitlerini desteklediği gibi Pakistan’a da önemli oranda destek sağlamıştır. Ancak, Sovyet ordusu Afganistan’da başarılı olamamış ve çok ciddi kayıplar vermiştir. Bir çıkmaza girildiğini gören SSCB, Mayıs 1988’den itibaren birliklerini geri çekmeye başlamıştır (Dedeoğlu, 2002, s:79).

29 Nisan 1978’de komünist ihtilal ve ardından gerçekleşen Sovyet işgali sonrasında Pakistan’da faaliyet gösteren partinin kurmayları arasında etnik/dinsel farklılığa dayalı anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Sünni unsurları kendisinde simgeleştiren Rabbani, Afganistan İslami Cemiyeti’ni kurarak Afganistan İslam Partisi’nden ayrılmıştır. Sovyetlerin Afganistan’ı işgali sırasında en güçlü direniş örgütü özelliği gösteren kuruluş, Tacik asıllı olan ve Penşir Vadisi’nde geniş bir taraftar kitlesi bulunan Şurayı Nazar partisi lideri Ahmed Şah Mesud ile ittifak kurduktan sonra Afganistan’ın en önemli partisi durumuna gelmiştir (Dedeoğlu, 2002, s:138).

Afganistan’da Sovyet birliklerine karşı verilen mücadeleler sırasında, Pakistan, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Çin Halk Cumhuriyeti ve Fransa tarafından desteklenmiş olan örgüt, 1992’de Afganistan’daki komünist rejimin yıkılması ardından bu desteği sağlayamamıştır. 1994 yılında, Pakistan ve Suudi Arabistan’ın da desteğini alarak kurulmuş olan Taliban örgütü, 1996 yılında Kabil’i ve 1997 yılında General Abdurraşid Dostum denetimindeki Kuzey Afganistan’ı ele geçirmiş, bu gelişmeler sırasında da

Kuzey İttifakı kurulmuştur. Kuzey ittifakının en yakın müttefiki olan Burhaneddin Rabbani, Afganistan İslam Devleti Başkanlığı yapmıştır.

1941 'de İran'ın İngiltere ve SSCB tarafından işgal edilmesi karşısında Almanya ile yakınlığının benzer bir sonuca yol açacağını hesaplayarak Almanya'dan uzaklaşan Afganistan, 2. Dünya Savaşı sonrasında yeniden Sovyetler Birliği etki alanı içine girmiştir (Dedeoğlu, 2002, s:79).

Afganistan konusunda İran, ABD'nin 7 Ekim 2001 'den itibaren Afganistan'a gerçekleştirdiği hareket ile başlayan gelişmelere kadar olan dönemde büyük hayal kırıklığına uğramıştır. Önce yıllardır desteklediği Şii kökenli unsurlar bu ülkede ciddi bir varlık gösteremeyerek savaşı kaybetmişler, ardından Afganistan'da kontrolü ele geçiren Taliban yönetiminin İranlı diplomatları Mezar-ı Şerifte katletmelerine İran ciddi bir tepki gösterememiştir (Balbay, 2006, s:63-64).

İran, ABD'nin Afganistan'a gerçekleştirdiği harekate karşı olduğunu açıklamasına karşın gerçekte, ABD tarafından da olsa, kendisinin devirmeyi çok arzuladığı Taliban yönetiminin sona erdirilmesinden çok memnun olmuştur, İran'ın ABD'nin hareketinden duyduğu en büyük endişe, ABD'nin bu hareket sonrasında bölgeden ayrılmayarak, İran'ı doğudan da tehdit edebilecek bir konuma ulaşmasıdır.

İran'ın doğu komşusu olan Afganistan'da, Taliban rejiminin devrilmesi ve bu ülkeye başta ABD güçleri olmak üzere yabancı askerlerin girmesi, İran'da bir yandan güvenlik endişeleri yaratırken diğer yandan bu tür bir müdahalenin dünya kamuoyu nezdinde oluşturabileceği bir emsal ve nihayet Afganistan'da Taliban rejimi sonrası ortaya çıkacak hükümetin nitelikleri açısından ciddi kaygılar yaratmıştır. Bu kaygılardan hareketle İran, Afganistan krizinde baştan beri aktif bir rol almış ve Afganistan'ın yeniden imarına önemli bir katkı yapmayı taahhüt etmiştir (560 milyon dolar). İran ve Afganistan arasında her düzeyde yoğun bir ziyaret trafiği gözlenmektedir. Kuşkusuz din, dil ve kültür

yakınlığı, İran'ın yardım politikasında rol oynadığı kadar, bir komşu ülkede barış ve istikrarın kurulması kaygısı da önem taşımaktadır.

Bununla beraber, kriz sırasında İran'ın çeşitli Tacik ve Hazar gruplara verdiği destek ile terörizm konusunda beklenen işbirliğini gösterememesi, başta ABD olmak üzere uluslararası toplumun İran'a ciddi uyarılarda bulunması sonucunu vermiştir. ABD, Kafkasya ve Orta Asya'ya ciddi bir mevcudiyet yerleştirmek gereğini duymuştur. Bugün İran, Afganistan'ın yeniden yapılandırılması sürecinde artık oldukça çarpıcı ve saydam bir politika izlemektedir (Balbay, 2006, s:64).

2.2.9. İran-Pakistan İlişkileri

Humeyni rejimi Çin, Hindistan, Fransa, Almanya ve Pakistan'la gizli ilişkilere girip nükleer programını sürdürmeye çalışmıştır. ABD İran'ın bu bağlarını öğrendikçe, karşı ülkelere baskı yapmıştır. Özellikle Almanya ile ekonomik ilişkilerinin iyi olmasını kullanmak isteyen İran, Siemens firması, onun alt kolu Kraft-Werke Union'un Buşehr Nükleer Santrali inşaatını tamamlaması için yoğun kulis yapmıştır. ABD de karşı baskıyı kurmuş ve Siemens, İran'ın önerisini reddetmiştir (Dedeoğlu, 2002, s:15).

Şubat 2004'te, Pakistan'ın nükleer silah programının kurucusu olan Abdülkadir Han, bazı ülkelerle nükleer silah teknolojisini paylaştığını itiraf etmiştir. Bundan dolayı Han çok zengin bir hale gelmiştir. Ulusal düzeyde yaptıklarından dolayı özür dilemiştir. Ertesi gün ise Pakistan'ın milli kahramanı olarak kabul edilen Müşerref, Han'ı affetmiştir. Han'ın nükleer teknolojiyi paylaştığı ülkeler ise İran, Libya ve Kuzey Kore'di (Microsoft Encarta Reference Library 2005).

1996 yılının başlarında, Arap olmayan iki Müslüman ülkesinin, Pakistan ve Bangladeş'in başbakanı bayandı. Bu ülkelerin nüfusları ise 220 milyon civarındaydı. Bu sayı Arap dünyasından daha fazlaydı.

2.2.10. İnan-Nahçivan Özerk Cumhuriyeti İlişkileri

Ermenistan'ın milli politikasının temelini "Çok yönlü politika izleyerek tüm ülkelerle ilişkilerin normalleştirilmesi, Rusya Federasyonu ile yakın ilişkilerin korunması ve Diaspora Ermenilerinin etkinliğinden istifade edilmesi" oluşturmaktadır. Milli hedefleri ise "Dağlık Karabağ ve Nahçivan Özerk Cumhuriyetini, Ahılkelek ve Ahıska bölgelerini ilhak etmek, Türkiye'ye muhtaç olmadan kalkınmak, siyasi varlığının devamı için çalışmak, Büyük Ermenistan'ı kurarak Dünya Ermenilerini bu çatı altında toplamaktır.

2.3. İnan Tarihçesi – İnan İçin Önem Taşıyan Dönüm Noktaları ve Eşzamanlı Ortadoğu Hadiseleri

2.3.1. Genel

İnan tarihi M.Ö. 5000'li yıllarda başlar ve günümüze kadar çeşitli dönemlerden geçerek gelir. İnsanlık tarihinde önemli yeri olan İnan aynı zamanda Türk tarihinde de önde gelen bir konuma sahiptir. M.Ö. üçüncü bin yılda İnan'da yükselen Elam uygarlığı, İnan'ı o dönemin uygarlık merkezi durumuna getirmiştir. Bir dönem dünya uygarlığının merkezi konumuna gelen İnan, daha sonraki dönemlerde de dünya tarihinde önde gelen bir konuma sahip olmuştur.

İsa'dan önce 2000'li yıllarda başlayan Med Dönemi İnan'ın dünya tarihinde daha da öne geçmesine neden olmuştur. Önce Medler, daha sonra da Persler dönemi İnan'ın kendi sınırlarının ötesine taşmasına yol açmış, Med ve Pers İmparatorlukları İnan merkezli büyük devletler olarak hem İnan'a hem de İnan'ın çevresindeki ülkelere egemen olmuşlardır. Ahameniş Hanedanının kurmuş olduğu Pers İmparatorluğu ise, İnan'ın kendi çevresini egemenlik altına aldıktan sonra, tüm Anadolu'yu işgal etmiş ve Ege denizine kadar olan alanda uzun süre hükümlerliklerini sürdürmüşlerdir. Hindistan'a kadar egemenlik alanı kuran Pers imparatorluğu, Büyük İskender'in Hindistan'a

kadar uzanan alanda kendi devletini kurması ile sona ermiştir (Çeçen, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:343).

Resim 19: Makedonya Kralı Büyük İskender, M.Ö. 334-331 yılları arasında yaptığı bir dizi savaş sonunda Pers İmparatorluğu'nu fethetmiş ve Pers topraklarını kendi imparatorluğunun sınırları içerisine katmıştır. Büyük İskender M.Ö. 323 yılında ölmüştür.

Büyük İskender kendi arkasından Helenistik kültürü İran topraklarına da taşımıştır. Milat sonrası yıllarda Romalıların Anadolu ile beraber, Ortadoğu topraklarını da egemenlikleri altına almasıyla hem Helenistik kültür, hem de Perslerden gelen etkilere bu bölgelerde son verilmiştir.

İran'ın yeniden güçlü bir devlet olarak ortaya çıkışı Sasani İmparatorluğu döneminde gerçekleşmiştir. Sasaniler kurdukları devlet ile Ortadoğu ve Anadolu bölgelerinde Romalıların komşusu düzeyine gelmişlerdir. Roma İmparatorluğunun ikiye bölünmesinden sonra ortaya çıkan Bizans İmparatorluğu döneminde de, Sasaniler güçlü bir devlet olarak varlıklarını sürdürmüşler ve Bizans'ı yenerek Karadeniz kıyısındaki topraklara sahip olmuşlardır. Sasani-Bizans çekişmesinden yararlanan Araplar ise giderek Ortadoğu'nun çeşitli bölgelerinde yayılma şansı elde etmişlerdir. Arap-İslam yönetimi İran'da yeni bir devlet yapısı kurmuş ve İran halkının

Müslümanlaşmasını sağlamıştır. Emevi ve Abbasi İmparatorlukları döneminde İran halkı tümüyle Müslümanlaşmıştır. İslam imparatorluklarına karşı İran'ın yerli halkı arasından Saffariler, Tahiriler ve Samanilerin buldukları bölgelerde kendi hanedanlarını oluşturma çabası içine girdikleri görülmüştür. Büveyhi hanedanı İran'a egemen olmaya çalışırken, Selçuklu İmparatorluğu kurulmuş ve bütün İran uzunca bir süre bir Türk hanedanı olan Selçukluların yönetimi altında kalmıştır. Moğolların istilasıyla Selçuklu İmparatorluğu sona erince, bu alanda yeni bir Türk devleti olarak Harezmsahlr İmparatorluğu kurulmuştur.

Önce Cengiz Han'ın, daha sonra da Timur'un saldırıları ile İran'daki devlet yapısı çökmüştür. Doğu Anadolu'da bir Türkmen devleti kuran Akkoyunlular İran'ın yeni egemen gücü konumuna gelmiştir. İran'da yayılmakta olan Şii hareketinin önderi Şah İsmail Akkoyunlu devletine son verince Safevi devleti onun yerine kurulmuştur. Safeviler batılarında kurulan Osmanlı devleti ile ticari nüfuz yarışına girince iki Türk devleti arasında savaş çıkmıştır. 1639 yılında iki devletin imzaladığı Kasr-ı Şirin Antlaşmasıyla İran ve Anadolu'daki Türk devletleri bir daha birbirleriyle savaşmamışlardır. Kasr-ı Şirin Antlaşması bu yönü ile İran ve Türkiye arasında devam eden üç asrı aşkın barış ortamının kurucusudur. Günümüzde bölgenin iki büyük devleti arasındaki sınır ve diğer konular gene bu antlaşma çerçevesinde çözüme bağlanmaktadır.

16. yüzyıl başında İran'da Safevi hanedanı Osmanlılar karşısında yenildiği halde, iki yüzyıldan fazla egemenliğine devam etmiştir. Bu dönemde; Osmanlılarla askeri, siyasi ve dini mücadelenin sürmesi, Şiiğin İranlıların çoğunluk dini olarak kabul edilmesi, Orta Asya ve Hindistan'daki Müslüman ülkelerle yeni bir ilişki düzeninin gelişmesi, Avrupa ile ticaretin ve onunla birlikte İran'a karşı Avrupa ticari ve siyasi rekabetinin artması gibi birtakım önemli değişiklikler olmuştur. Safevi döneminde özellikle resim, mimari ve sanayi sanatlarında önemli gelişmeler olmuştur. Safevi devleti ve toplumu bu gösterişli görüntüsünün ardında hızla çürümeye yüz tutmuştur. Bu durum

İran'ın 18. yüzyıl başında batı Osmanlı, doğu Afgan ve kuzey Rus istilasına uğramasıyla açığa çıkmıştır (Lewis, 2005, s:321).

Resim 20: Nadir Şah Türkmen bir askerdir. 1720'de ülkesini işgal eden Afganları topraklarından atmıştır.1736 yılında İran tahtına geçmiş ve Irak, Afganistan ve Hindistan'ın bir bölümü üzerinde bir imparatorluk kurmuştur. 1747 yılında suikasta uğramış ve bundan sonra ise bu imparatorluk dağılmıştır.

18. yüzyılın başlarında Nadir Şah yönetimi ile güçlenen İran, Zend Hanedanı, Kaçar Hanedanı ve Pehlevi Hanedanı dönemlerini sıra ile yaşamıştır. Bu hanedanlar süresince İran zaman zaman Rusya ile savaşmış ve Kafkaslar bölgesini Rusya'ya bırakmak zorunda kalmıştır. Ruslardan sonra İngilizlerle karşı karşıya kalan İran, yirminci yüzyılın başlarında da Alman istilası tehlikesine maruz kalmıştır. 1. Dünya Savaşı yıllarında İngiliz-Alman çekişmesine sahne olan İran, bir dönem Rus işgaline uğramıştır; toprakları üzerinde iki bağımsız devlet kurulmuştur. Daha sonra büyük emperyalist devletlerarasındaki rekabet nedeniyle yeniden eski tek devlet yapısına dönmüştür.

İngilizlerin desteği ile göreve gelen bir Fars hanedanı olan Pehleviler, İran'daki Türk hanedanının yönetimine son vermişler ve böylece, emperyalizm iki komşu büyük devletin Türkler tarafından yönetilmesini önlemiştir. Eğer İran'da eskisi gibi bir Türk hanedanı yönetimi devam etseydi, günün birinde bölge dışı emperyalist devletlere ya da güçlere karşı iki Türk devleti bir araya gelebilir, Türkiye ile İran Türklerin yönetiminde

birleşerek çok büyük bir imparatorluk kurabilirlerdi. Emperyalizm bu ihtimali önlemek üzere, İran'daki Türk yönetimine son vererek Fars kökenli bir hanedanın işbaşına gelmesini sağlamıştır. 1. Dünya Savaşı sonrasında işbaşına gelen Pehlevi hanedanı Soğuk Savaş döneminin sonuna kadar görevde kalmış ve Sovyetler dağılmadan önce batı emperyalizminin desteği ile yeşil kuşak politikası doğrultusunda İran'da İslam devrimi gerçekleştirilmiştir (Çeçen, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:343-344).

İran'ın son egemen gücü olan Pehlevi Hanedanı büyük bir baskı düzeni kurduğu için halk kitlelerince sevilmemiş ve desteklenmemiştir. Şah yönetimi tam anlamıyla kişisel bir diktatörlük olarak devam etmiş ve hiç bir biçimde ülkenin geleceğine dönük iyileştirmeler yapmamıştır. İran devleti, Pehlevi hanedanının kişisel malı düzeyine gelince, İran'da halk ve yönetim arasındaki uçurum büyümüş ve bu durumda belirli bir süreç içinde Şah yönetiminin yıkılmasına giden yolu açmıştır. Çok güçlü bir ordu ve polis örgütünün yardımı ile ayakta kalma çabaları da devrime giden yolu kesmemiştir. Mutlak gücün sarayda toplandığı bir siyasal yapıda, politik sistemin tüm organları monarşiyi güçlendirmek için kullanmıştır.

Komünist dünya ile kapitalizmin egemen olduğu diğer dünya arasında bir kilit noktasında yer alan İran, ülkesinde normal bir demokrasiye izin vermediği gibi, tüm siyasal akımların da başını ezmeye çalışmıştır. Dünyanın önde gelen petrol ülkelerinden birisi olarak bütün dünya ülkelerine sermaye aktarıırken, kendi ülkesine yatırım yapmamıştır. Bunun sonucunda da, İran'da hiç bir zaman endüstri gelişmemiştir. Çünkü İran şahı işçi sınıfı istememiştir. Egemen bir burjuvazinin oluşmasına ise izin vermek istememiştir, çünkü burjuvazinin bir gün kendisinden vazgeçerek demokrasiye yönelebileceğini düşünmüştür.

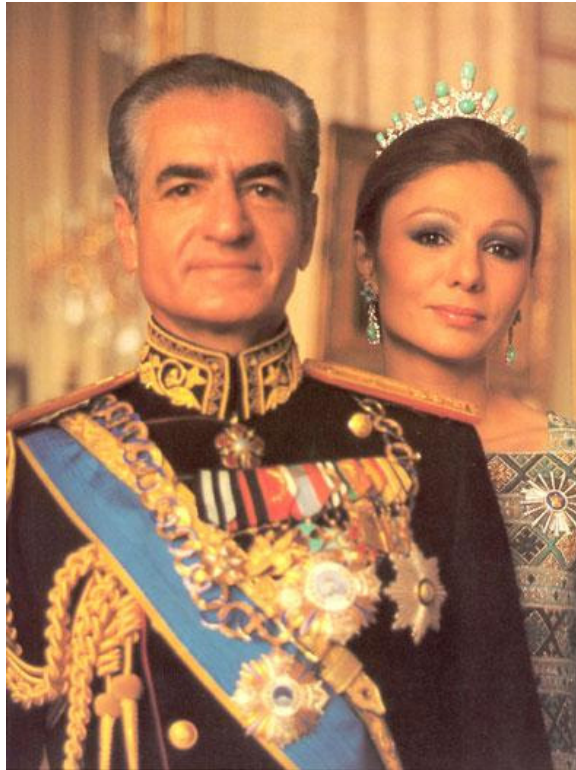
İran'ın Azerbaycan, Kürdistan, Türkmenistan, Belucistan ve Acemistan gibi beş büyük bölgeden meydana gelmesi ve bu bölgelerde yaşayan halkların büyük oranda kendi bölgelerinin yerli kültürü ile donanmış olması, bunların gelecekte bağımsız bir ulusal egemenlik isteyecek siyasal gelişmeye

yönelebilmeleri tehlikesi karşısında, ülkesel birliğini ve bütünlüğünü koruyabilecek iki alternatif belirlemiştir. Bunlardan birincisi otorite, ikincisi de din olarak kendini hissettirmiştir. Beş bölgeye ayrılan ve elliye yakın etnik topluluğu kendi içinde barındıran İran bu koşullarda ya otoriteye, ya da dine yönelecekti. Şahlık yönetimi bu nedenle otoriter rejime devam etmiştir. Ne var ki, tam Sovyetler Birliği'nin dağılma aşamasında, İran'da ortaya çıkan İslam Devrimi, batı emperyalizminin yeşil kuşak çevirmesine paralel bir biçimde devreye girmiştir. İki kutuplu dünyada tampon bölge olarak yer alan İran otoriterizm dönemini tamamlamış ve yenedünya düzenine geçiş süreci ile beraber de İslam devrimi olgusu ile karşılaşmıştır. İslam devrimi bir anlamda var olan otoriter rejime tepki olarak, diğer anlamda da yenedünya düzenine geçiş döneminde, sosyalist sistemin tasfiyesi sonrasında Orta Asya ve Kafkasya'daki Müslüman nüfus topluluklarının geleceği ile ilgili olarak devreye sokulmuştur (Çeçen, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:345-346).

Çağdaş İran, Safevilerin 16. ve 17. yüzyıllarda Timur İmparatorluğu'na son vermeleri ve Şah İsmail liderliğinde Şiiliğin yerleşmesi ile başlamaktadır. Çeşitli kabile mücadeleleri geçiren İran, 19. yüzyıl ortalarından itibaren bir yandan Rusya, öte yandan da bu bölgede güç dengesi sağlama arzusunadaki İngiltere'nin baskılarına maruz kalmıştır. Baskılar sonucu halk, Şah yönetimine karşı çıkmış, 1906'da İran'da bir devrim olmuş ve ilk Anayasa düzenlenmiştir. Ancak, Rus desteği ile güçlenen Şah, bu anayasayı 1908'de yürürlükten kaldırmıştır (Dedeoğlu, 2002, s:37).

1907'de yapılan sömürge anlaşması ile İran'ın ortası tampon bölge haline getirilirken kuzeyi Rus, güneyi ise İngiliz etki alanlarına bölünmüştür. 1. Dünya Savaşı sırasında da bu iki devlet İran'ı işgal etmişlerdir. Ancak, 1917 Sovyet Devrimi sonrasında bölgede İngiliz egemenliği etkili olmuştur. 1921 'de SSCB, İran'ın toprak bütünlüğünü tanımış ve İngiltere'ye karşı aralarında bir tür ittifak kurulmasını sağlamıştır.

1925 yılında Kaçar hanedanını devirerek kral olan Rıza Şah Pehlevi ile birlikte İran önemli bir döneme girmiştir. Bu dönem, batılılaşma ve reform dönemi olarak adlandırılabilir. Şah, özellikle eğitim ve yargı alanlarında reformlara girişerek mollaların etkisini kırmaya çalışmıştır. Bu dönemde, her ne kadar SSCB ile ikili antlaşmalar yapıldıysa da, Sovyetler Birliği önemli ölçüde Şah karşıtı hareketlerin desteklenmesi faaliyetinde bulunmuştur. Öte yandan İngiltere ile de iyi ilişkiler kurulamamış, özellikle Abadan petrolü, 1932'de şiddetli anlaşmazlık konusu olmuştur. **Petrolden daha yüksek hisse almak isteyen Rıza Şah Pehlevi, 1901 tarihli ayrıcalık anlaşmasını feshetmiş, bunun üzerine de İngiltere Basra'ya donanmasını göndermiştir. Araya Milletler Cemiyeti girmiş ve 1933 yılında APOC (Anglo-Persian Petrol Şirketi) ile yapılan anlaşma ile İran'ın hisseleri arttırılmıştır. Ancak, bu tarihten sonra İran, Almanya'ya yakınlaşmaya başlamıştır.**

Resim 21: Muhammed Rıza Pehlevi ve eşi İmparatoriçe Farah Pehlevi

2. Dünya Savaşı sırasında Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırmasının ardından İran, İngiliz ve Sovyet işgaline uğramış, Rıza Şah Pehlevi tahttan indirilerek yerine oğlu Muhammed Rıza Şah geçmiştir. Savaş sırasında kurulan Azerbaycan ve Mehabad Kürt Devletleri'nin 1946 yılında yıkılmalarıyla merkezi denetim yeniden sağlanmıştır (Dedeoğlu, 2002, s:37-38).

Ortadoğu, Asya'da Hollanda ve İngiliz gücünün güçlenmesiyle iki taraftan Batı Avrupalılarla kuşatılmıştır. Bu gelişme, Kızıldeniz ve Basra Körfezi'nden geçen baharat ticaretinin büyük oranda azalmasını Portekizlilerin daha önce Afrika'nın çevresini dolaşmalarından daha çok etkilemiştir. Avrupa imparatorluklarının Asya ve Afrika'daki egemenlikleri henüz doğrudan Ortadoğu'ya ulaşmıyordu ama bölgenin stratejik yollarındaki Batı ilgisi giderek artıyordu. Fransız devrimi ve Napolyon savaşlarının global özelliği bu düşüncelere yeni bir işlerlik getirmiştir. Batı müdahalesi, Fransızlar ile İngilizlerin mücadeleleri ve her iki ülkenin Ruslara karşı duyduğu endişe ile Ortadoğu'nun merkezine taşınmıştır. Artık Türkler yalnızca Rusya ve Avusturya ile değil, İngiltere ve Fransa'nın da aralarında olduğu dört devletle uğraşmak zorunda kalmışlardır (Lewis, 2005, s:326-327).

Haçlı Seferleri'nin ardından Ortadoğu'ya düzenlenen ilk askeri sefer Fransa tarafından gerçekleştirilmiştir. 1798 yılında General Bonaparte komutasındaki bir ordu o zamanlar Osmanlı eyaleti olan Mısır'a girerek ülkeyi kolayca ele geçirmiş ama Fransız işgalini Filistin'e kadar genişletme girişimi başarılı olamamıştır. 1801 yılında Fransızlar Mısır'dan çekilmişlerdir. Bu sonuç, Mısırlılardan da, Türklerden de kaynaklanmıyordu, mücadele Fransız ve İngiliz güçleri arasındaydı. Yerel ögelerin etkisi bunlara oranla daha azdı. Kısa süren Fransız işgalinden sonra, Mısır tekrar Türk yönetimine girmiştir. Fransız işgali ile Batılı bir devletin küçük bir ordusunun bile Ortadoğu'nun önemli topraklarından birini kolayca ele geçirebileceği anlaşılmıştır. Ayrıca Fransızların Mısır'dan çıkışı yine yalnızca başka bir Batılı devletin onları çıkartabileceğini göstermiştir. Bu çifte ders, daha sonraları çok koli sonuçlar doğurabilecek bir durumu işaret etmiştir (Lewis, 2005, s:327).

Resim 22: 1096-1291 yılları arasında birçok Hıristiyan Batı Avrupa lideri Haçlı Seferi yapmışlardır. Bilindiği gibi bu haçlı seferlerinin amacı din eksenli olmuştur. Bu resimde Fransa Kralı IX.Lui'nin 1249 yılında Mısır'ın Damietta kentini fethedişi görülmektedir.

Batı Avrupa ülkeleri, 19. yüzyılın ilk yarısında Ortadoğu'da daha çok ticaretle ve diplomasiyle, özellikle de kendi aralarındaki rekabetlerle ilgilenmişlerdir. Ortadoğu'daki etkinlikleri, genellikle içişlerine önemli oranda müdahale gerektiriyordu ancak merkezi topraklara saldırmıyorlar, bölgeyi kenarlarından kemirmekle yetiniyorlardı. Fransızlar, Ruslar ile Türkler arasında imzalanan Edirne Antlaşmasından bir yıl sonra, 1830 yılında, o zaman Osmanlı hakimiyetinde özerk bir hanedanın yönettiği Cezayir'i işgal ve ilhak etmişlerdir. O sıralarda İngilizler de Arabistan civarına yerleşmeye başlamışlardır. 1839 yılında, Hindistan yolundaki önemli bir kömür ikmal istasyonu olan Aden işgal edilmiştir. Benzer stratejik ve ticari endişelerle İngilizler de Basra Körfezine yerleşmişlerdir. 1853 yılında yerel hükümdarlarla yapılan antlaşmayla bu yerleşme tamamlanmıştır (Lewis, 2005, s:327-328).

Ortadoğu'daki İngiliz diplomasisi Hindistan yolundaki yabancı tehditleri için bir kalkan şeklinde "Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığını ve bütünlüğünü koruma" ilkesine dayanmış ama saldırılar sürmüştür. Fransızlar ve az da olsa Ruslar Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli bir yer kazanmışlardır. **1880 yılından sonra, İngiltere'nin en büyük rakibi olan Almanya da Ortadoğu'ya, giderek artan bir ilgi duymaya başlamıştır.**

Alman hedeflerinin art arda gelen Osmanlı rejimleri tarafından kabul edilmesi İngilizleri huzursuz etmiştir. Alman sanayicileri ve maliyecileri çeşitli ödünler elde etmişlerdir. Osmanlı ordusu, Alman subayları tarafından eğitimeye başlanmış ve yeniden yapılandırılmaya çalışılmıştır. İmparatorluğun Asya toprakları Alman bilim adamları ve arkeologları tarafından araştırılmıştır. Berlin'i İstanbul, Halep Bağdat ve Basra yoluyla Basra Körfezi'ne bağlayacak olan ünlü Bağdat Demiryolu çalışmalarına 1889 yılında başlanmıştır (Lewis, 2005, s:329-330).

İngilizlerin başlangıçta geçici olmasını planladıkları Mısır işgaline devam etmelerinin en önemli nedeni, kuzeyden gelen Alman tehdidi olmuştur. Aynı endişelerle, 1907 yılında İran'ın Rus ve İngiliz etki alanlarına bölünmesi için Rusya ile anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşma, Almanya'nın Osmanlı İrağı'ndan doğuya ve güneye daha çok ilerlemesini engellemeyi amaçlamıştır (Lewis, 2005, s:330).

1911 yılında, Rusların İran'ın kuzey eyaletlerini ele geçirmeleri yeni bir ilerleme döneminin başlangıcı olmuştur. 1. Dünya Savaşı'nın başlayana kadarki süreçte, bazı direnişler olsa da, İran Rus hakimiyetine girmiştir. Fransızlar da bu sırada Fas'taki etkinliğini genişleterek 1912 yılında bir manda kurmuşlardır. İtalya, Fransızların Tunus'u ele geçirmeleri ve Fas'ta ilerlemeleri karşı da telaşlanarak, 1911 Eylülünde Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etmiştir. Sonrasında Osmanlılar, Trablus ve Cyrenaica eyaletlerini ilhak etmişler ve her ikisi de İtalyan sömürgesi haline gelmişlerdir. Artık İslami Ortadoğu 16. yüzyıldan beri Avrupa'nın yayılmasıyla iki taraflı olarak kısıtılmıştır. Kuzeyden Ruslar, Türkiye İran'ı kısıtırken, Batı Avrupalılar da Afrika'nın etrafından dolaşarak Akdeniz'i aşırıp Arap dünyasına ulaşmışlardır (Lewis, 2005, s:330).

Avrupa güçler merkezinden uzaktaki İran'da değişiklik daha yavaş olmuştur. İngiltere ve Fransa, Avrupa politikasına ilk kez Napolyon döneminde karışmış olan İran'ın ordularını eğitmek üzere ilk olarak 1807-1808'de, daha sonra 1810'da heyetler göndermişlerdir. Sonrasında da

orduda eğitimci olan Rus, İtalyan ve Fransız subayların etkileri sınırlı olmuştur. 20. yüzyıla dek İran ordusunun modernleşmesi başlamamıştır. Genellikle askeri eğitimciler başta İngiltere, Fransa ve Prusya, sonra da Almanya olmak üzere Batı Avrupa'dan gelmiştir. Eğitimci yapan bazı İtalyanlar da olmuştur. Amerikan İç Savaşı bitince ülkelerinde kendilerine gerek kalmayan bazı Amerikalı subaylar, mesleklerini Mısır'da sürdürmüşlerdir. Eğitimci ya da danışman olarak Rusların ortaya çıkmaları ancak 20. yüzyılda görülmüştür (Lewis, 2005, s:342).

İranlılar da 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başlarında, Osmanlılarla aynı tehditlerle karşı karşıya kalmışlardır. Kısa bir süreliğine de olsa İranlılar da, Napolyon'un şaha yardım için, kuzeyde Ruslara kaptırılan toprakları geri almak ve güneyde Hindistan'da İngilizlere saldırmak üzere 1806-1807 yıllarında Tahran'a bir heyet göndermesiyle, Avrupa mücadelesine karışmışlardır. Fransızların bu ilgileri, Tilsit'te 1807 yılında imzalanan Fransız-Rus barışının ardından yok olmuştur. İngilizler ile Ruslar oldukları yerlerde kalmışlardır. **İran tarihi bir yüzyılı aşkın bir süre Asya'daki en büyük iki Avrupa imparatorluğunun rekabeti altında geçmiştir.** Rusya, yerel hükümdarların ve şahın aleyhinde elde ettikleri topraklarla önce Hazar Denizi'nin batısında, sonra da doğusunda, İran'ın kuzey komşusu olmuştur. Hindistan'da güçlenen yönetimiyle de İngiltere, İran'ın güneydoğu sınırına koşu olmuş ve etkinliklerini de daha ötelere götürmüştür. Rus birliklerinin güneye doğru ilerlemesiyle Tahran'da Rus etkisinin artması sonucunda bu ilerlemeyi imparatorluk çıkarlarına bir tehdit olarak gören İngilizler, Rus yayılmasını durdurmak üzere kendi yayılmalarını genişletmeye çalışmışlardır.

Yüzlerce yıldır bölgedeki hakim güç olma mücadelesi veren Osmanlı İmparatorluğu ve İran, 1918 sonunda kendi bağımsızlıklarını kaybetme riskiyle karşılaşmışlardır. Yenilgiye uğramış olan Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti işgal edilmiş, toprakları da zafer kazanmış olan düşmanları ve uyduları arasında paylaşılmaya başlanmıştır. İran, sözde tarafsız olduğu halde, çarpışan devletlerin savaş alanı haline gelmiştir. Almanlar, Türkler, Ruslar

ve İngilizler, bağımsız İran devletini hiçe sayarak İran topraklarında faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

İran'da da 1919 yılında, İran'ın toprak bütünlüğü ve bağımsızlığını tanıyan, yanı sıra da etkin bir İngiliz üstünlüğü sağlayan İngiliz ve İran anlaşması son bulmuştur. Anlaşmayı kanunlaştırmak üzere toplanan İran parlamentosundan onay çıkmamıştır. Rusya'nın Kuzey İran'da Bolşevik kisvesi altında tekrar ortaya çıkmasıyla durum daha karmaşık bir hal almıştır. İran Kazak Tugayı subayı Rıza Han, anarşi döneminin ardından 1921 yılının Şubat ayında iktidarı ele geçirerek bir diktatörlük kurmuştur. 1925 yılında da şahı tahttan indirilmiş ve kendini şah ilan ederek iktidarını güçlendirmiştir. Sonraları Pehlevi adını alan Rıza Şah'ın hanedanı, İran İslam Devrimi ile yıkılana dek 1979 yılına kadar devam etmiştir. Rıza Şah da Atatürk'ün yaptığı gibi modernleşme ve merkezileşme politikası uygulamıştır. Ancak Atatürk'ün yaptığı gibi din ile devlet ilişkisini ayırmayı denememiştir (Lewis, 2005, s:401).

Daha çok Avrupa'yı kasteden uluslararası sistemdeki "Detant" yıllarında, Ortadoğu bir dizi dönüşümün çatışmalı merkezi olmayı sürdürmüştür. 1970'lerde Suriye'de General Hafız Esad, Mısır'da Enver Sedat, Libya'da Kaddafi iktidara gelmiş, El-Fetih örgütünün lideri Yaser Arafat, FKÖ'nün başına geçmiştir. Irak'ta Mareşal El Bekir, Irak petrollerini millileştirmiş, 1976 yılında da yetkilerini Saddam Hüseyin'e devretmeye ikna olmuştur. 1974'de Türkiye Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunmuş, 1975 yılında Suud Arabistan kralı Faysal öldürülmüş, 1979'da Kuzey ve Güney Yemen savaşa tutuşurlarken SSCB Afganistan'a girmiş, İran'da rejim değişikliği olmuş ve İran ile Irak sekiz yıl süren savaşı başlatmışlardır (Dedeoğlu, 2002, s:66).

Tam bu sırada, Şubat 1979da İran'da rejim değişikliğine yol açan devrim olmuş ve Humeyni iktidarı ile birlikte İran İslam Cumhuriyeti kurulmuş ve bu gelişmenin hemen ardından da Irak-İran savaşı çıkmıştır. Bir rastlantı

olduğuna inanılması olanaksız biçimde, yine 1979'da, Sovyetler Birliği Afganistan'ı işgal etmiştir (Dedeoğlu, 2002, s:74).

2.3.2. 1906 Yılına Kadar

636	Müslüman Araplar Pers Sasani İmparatorluğu'nu fethetmeye başladılar.
651	Müslüman Araplar Sasani Hanedanlığına son verdiler.
9.yy. sonlarına doğru	İran'ın doğusunda bağımsız hükümdarlıklar oluşmaya başladı.
1000'li yıllar	Selçuklu Türkleri İran'ın çoğunu ele geçirdiler.
10.yy.	İranlıların büyük bir çoğunluğu Müslümanlığı kabul etti.
11.yy'ın ortaları	Bağdat'taki Arap Halifesi neredeyse bütün İran üzerindeki etkili kontrolünü kaybetti.
11.yy. ve 13.yy.'a doğru	Şii İsmaililer, Elburz Dağları bölgesindeki Rudbar'da küçük fakat gerçek anlamda bağımsız bir eyalet oluşturdular.
1220	Cengiz Han yönetimindeki Moğol ordusu İran'ı istila etti.
1335 - 1380	Sivil çatışmalar merkezi otoriteyi zayıflattı.
1381 - 1405	Timurlenk İran'ın çoğu şehrini mahvetti. Böylelikle Kazan tarafından yapılmış olan gelişmeler boşa gitmiş oldu.
1501-1722	Safeviler İran'ı yönetti. İsfahan dünyanın en büyük başkentlerinden birisi haline geldi.
1501	İsmail I, kendisini şah ilan etti. Şah, İslamiyet öncesinde İranlılar tarafından kullanılan bir unvandı. Bu olay Safevi hanedanlığının başlangıcını belirtmektedir. 7.yüzyıldan sonra ilk defa kullanılmıştır.
1509	İsmail Irak topraklarının kontrolünü ele geçirdi. Fakat Kanuni Sultan Süleyman 1534 yılında Bağdat'ı fethedince Osmanlı'nın eline düştü.
1623	Safeviler Abbas I zamanında Bağdat'ı tekrar ele geçirdiler. Osmanlı İmparatorluğu'nun 1638 yılında daimi olarak kontrolüne almasından önce, Bağdat'ı sadece 15 yıl ellerinde tutabildiler.

1666	Safevi İmparatorluğu, II. Abbas'ın hükümdarlığından sonra yavaş yavaş çöktü.
1694 - 1722	Şah Sultan Hüseyin dönemidir.
1722	Afgan ordusu İsfahan'ı ele geçirdi.
1729 - 1739	Nadir Şah, Afganları İran'dan sürdü ve Hindistan'ın Delhi şehrini yağmaladı.
1747	Nadir Şah suikasta uğradı ve sonrasında imparatorluğu çöktü.
1794	Kaçar Hanedanlığı dönemi başladı. Ağa Muhammed Han tüm İran'ı kontrolü altına aldı. Kaçarlar Türk'tür. Günümüz Azerbaycan'ında eskiden toprakları vardı.
1797 - 1834	Ağa Muhammed Han'ın yeğeni ve halefi olan Ali Şah dönemidir.
1813	Gülistan Antlaşması
1820'li yıllar	Rusya ile ikinci bir harp
1828	Türkmençayı Antlaşması
1834 - 1848	Muhammed Şah dönemi
1848-1896	Nasir ed-Din Şah dönemi
1896-1906	Muzaffer ed-Din Şah dönemi
1901	İngilizlere 60 yıllığına İran'da petrol araştırmaları için izin verilmesi
1906	Muzaffer ed-Din Şah anayasal bir dönemi açmıştır.

2.3.3. 1906 Yılında Önemli Bir Olay ve 1953'e Doğru

İran tarihinde 1905-1911 yılları yeni bir politik hareketin başlamasına yol açtığı ve yeni bir dönemi ifade ettiği için "Anayasal Devrim Yılları" olarak bilinmektedir. Osmanlı anayasal hareketinde bürokratik elitin transformasyonu ile sonuçlanan hareket özellikle askeri kesimin öncülüğünde gerçekleşirken, İran'daki muhalefet geleneksel pazar esnafından, ulemalara ve küçük radikal reformcu kesime kadar oldukça değişik yapıdaki grupları temsil etmiştir. Bu doğrultuda ilk tepki Nasir ed-Din Şah'ın ölümünden sonra

işbaşına geçen Muzaffer ed-Din Şah'a (1896-1906) yönelik 1906'da Şah'ın uygulamalarına karşı gerçekleşmiş ve bir anayasanın ilan edilmesiyle sonuçlanmıştır. Zira Şah aşırı lükse kaçan harcamalarını yabancılara verdiği imtiyazlarla karşılama yoluna girmiş ve bu doğrultuda 1901'de beş kuzey ili hariç İran'daki tüm petrol imtiyazları toplam karın % 16'sı karşılığında bir İngiliz vatandaşı olan William Knox D'Arcy'ye verilmiştir (Arı, 2005, s:89).

İran'da petrolün varlığı 1908'de kesinlik kazanmış ve 1909'da kurulan Anglo Iranian Oil Company'nin hisselerinin % 51'ini 1914'te alan İngiliz hükümeti şirket üzerinde ve dolayısıyla da İran petroleri üzerinde denetim sahibi olmuştur. Bu aşamadan sonra İran petroleri üzerinde denetimin devam etmesi İngiltere'nin Ortadoğu politikasının temel bir unsuru haline gelmiştir. Ayrıca Muzaffer ed-Din Şah İngiliz, Fransız ve Rus finansal kurumlarından aldığı borçlarla devleti ciddi bir borç yükü altına sokmuştur. Zira dışarıdan alınan borçlar ekonomik gelişmeyi sağlamaktan ziyade, daha önce alınan borçların geri ödemesini gerçekleştirmek ve Şah'ın pahalı dış gezilerini finanse etmek için kullanılmıştır.

Nitekim anayasal devrimin ilk aşaması 1905 Aralığındaki protesto gösterileri ile başlamıştır ve 1906 Ağustosunda Şah karşısındaki kitlenin talepleri doğrultusunda bir kurucu meclis oluşturulmasına ilişkin yasayı onaylamıştır. İlk meclis 1906 Ekiminde toplanmış ve İran'daki siyasi otoriteyi yeni baştan dağıtan iki anayasa taslağı hazırlamıştır. Kredi alınması, imtiyaz verilmesi, antlaşma imzalama ve bütçe gibi konularda yasama organını yetkili kılarak monarkın otoritesini sınırlayan Temel Yasa adı verilen birinci anayasa taslağı Şah Muzaffer ed-Din tarafından ölmeden birkaç gün önce imzalanmıştır. Ek Temel Yasa adı verilen ikinci metinde ise İran vatandaşlarının hakları tanımlanmakta ve yasama organına bakanların atanması ve görevden alınması gibi ek yetkiler tanınmıştır. Ancak, Anayasa devleti sekülerize etmeyi amaçlayan bir metin görünümünde olmamıştır. Çünkü anayasada devletin resmi dininin Oniki İmam Şiiliği (Twelver Shi'ism) olduğu belirtilmiştir. Müçtehitlerden oluşturulacak bir Yüksek Komite'nin yasaların şeriata uygunluğunu denetlemesi öngörülmüştür. Nitekim yeni Şah

Muhammed Ali bir anlamda uzun bir geçmişe sahip olan otoriter İran monarşisini sona erdiren Ek Temel Yasa'yı 1907'de istemeyerek de olsa onaylamıştır.

Ancak Meclis Hükümeti'nin bazı uygulamaları, özellikle ekonominin daha da kötüye gitmesi, enflasyonun artması ve 1907 Ağustosunda Rusya ve İngiltere arasında yapılan bir anlaşma ile İran'ın etki alanlarına bölünmesi ve bu çerçevede kuzey Rus, güney ise İngiliz etki alanı haline gelirken geri kalan bölgenin tarafsız bölge ilan edilmesi, yeni yönetimin Şah'a göre daha beceriksiz bir politika ortaya koyduğu ve İran egemenliğini koruyamadıkları konusunda halkta yaygın bir kanının hakim olmasına yol açmıştır. Dolayısıyla bu hoşnutsuzlar saraya bağlılıkları olan grupların artmasına neden olurken bundan güç alan Şah Muhammed Ali, 1908 Haziranında Kozak (Koşak) Tugayına Meclisi kapattırılmış ve anayasacıların önde gelenlerini tutuklatmıştır.

Fakat bu durum, İran'da onbir ay sürecek bir iç savaşın başlamasına yol açmış; Şah'ın olayları bastırmada yetersiz kalması, Şah Muhammed Ali'nin oğlu lehine tahttan feragat ederek, ikinci meclisin 1909 Ağustosunda açılması ve Anayasanın tekrar yürürlüğe konmasıyla sonuçlanmıştır. Buna rağmen İran'da istikrarın sağlanması mümkün olmamıştır. Bu defa da iktidarı paylaşanlar arasındaki mücadele sokağa taşmış ve ülkeye tam bir kaos hakim olmuştur.

Bu gelişmeler üzerine 1911 Ekiminde İngiltere, İran'daki çıkarlarını koruma adına İran'ın güneyini işgal ederken, Kasım ayında İran'ın kuzey bölgelerini işgal eden Ruslar, Amerikalı mali danışmanı ülkeden çıkarmamaları halinde Tahran'ı işgal edeceği yolunda İran hükümetine bir ultimatoma vermişlerdir. Rus teklifini reddeden meclisi fesheden hükümet ise, Rusya'nın isteğini yerine getirirken; İran, 1. Dünya Savaşı'na bir meclisten yoksun olarak girmiş ve iki işgal bölgesine bölünmüş ülkede hükümet sınırlı bir yetkiye sahip olabilmıştır. Sonuçta Kaçar Hanedanlığı'nın otoritesi sona erdirilmiş, fakat buna karşılık bir taraftan ülke İngiltere ve Rusya'nın fiili işgali,

diğer taraftan da ÷lkedeki iç karışıklık ve anayasacı koalisyondaki bölünme dolayısıyla yeni hükümetin otoritesi tartışılır hale gelmiştir (Arı, 2005, s:90-91).

İran'da yönetim 1900'lü yıllara kadar da Türk hanedanların elinde kalmıştır. 1900'lü yılların başından sonra ise Batı'nın "Büyük Oyun" dediği süreç yaşanmıştır ve Osmanlı İmparatorluğu'nun tarih sahnesinden silinmesi ile birlikte Ortadoğu coğrafyası yeniden masa başında çizilen haritalarla oluşturulmuştur. İran da bu paylaşımından nasibini almıştır. Ülke, İngiltere ve Rusya arasında paylaştırılmıştır. 2. Dünya Savaşı sonrasında ise bir anlamda bağımsızlığını kazanan İran, ÷lke içinde Şah'ın yönetime gelmesiyle halkı memnun etmemiştir. Şah'ın İran'da yaşayan halkları Persleştirme politikası ve dini gündelik hayattan çıkarmaya yönelik girişimleri halkta memnuniyetsizliğe neden olmuştur (Cankara, 2005, s:14).

Selçuklularla birlikte Türk hakimiyet ve egemenlik alanı olan İran, değişik Türk hanedanlarının yönetiminde uzun yüzyıllar Ortadoğu ve Orta Asya arasındaki geçiş bölgesinde önemli bir devlet olarak varlığını sürdürdükten sonra, sanayi devrimini gerçekleştiren Batı toplumları karşısında yenilen Doğu devletlerinin kaderini paylaşmıştır. Kuzeyden Rusya, güneyden ise Britanya tarafından sıkıştırılan İran'da, Meşrutiyet devrimi Türkmen Kaçar hanedanına (1779-1925) karşı gerçekleştirilmiştir.

Bu devrim ile o güne değin aşiret mensubiyetine dayanan toplumsal kimlik tasfiye edilirken, İran coğrafyasında varlıklarını sürdüren milli kimlikler ön plana çıkmaya başlamıştır. Meşrutiyet devriminden önce köy, kent ve kabile kimliği taşıyan toplum hızla milli kimlik bilincine doğru evrilmiştir. Farslık anlamında İranlılık, Azerbaycanlılık ve bir ölçüde Kürtlük siyasal kimlikler olarak bu aşamada ortaya çıkmışlardır (Bayır, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:91).

Meşrutiyet devrimi, İran entelijansiyasının çağdaşlaşma/modernleşme politikalarının zorunlu bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. Bu zorunlu

çağdaşlaşma Osmanlı'da olduğu gibi Batıya karşı/Batı karşısında uğranılan yenilgilerin bir sonucu olarak, önce "tepeden inme" politikalarla başlamıştır. 1813-1928 Rus-İran savaşlarında yenilen Kaçar Hanedanı, modernleşme sürecini bir zorunluluk olarak algılamıştır. Modernleşmenin "tepeden inme" biçimi Kaçar hanedanının bir üyesi/veliahdı ve dönemin Azerbaycan valisi olan Abbas Mirza ve Emirkebir'in politikalarında kendisini göstermiştir (Bayır, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:91).

İran'da Meşrutiyet devrimini etkileyen aydınların başında Cemaladdin Afgani, Mirza Mulkun Han, Abdurahim Talibof ve Zeynel Abedin Marageyi gibi isimler gelmektedir.

Öte yandan, İran'da kitlelerin milli bilincinin gelişmesinde devletin yabancılara tanıdığı ayrıcalıklar önemli bir rol oynamıştır. 1872 yılında daha sonraları ünlü bir haber ajansının sahibi durumuna gelecek olan İngiliz işadamı Baron de Reuter'e İran'ın tüm kaynaklardan faydalanma hakkı tanınmıştır. 1890'da Majör Talbot 50 yıllık bir süre için tütün üretim, satım ve ihraç hakkı tekelini kazanmıştır (Marshall, 1994, s:11).

Bu ayrıcalık hem mollaları, hem de halkı galeyana getirmiştir. Tebriz'de ayaklanmalar patlak vermiştir. Şirketin memurları kent içine girmesin diye ayaklanan halk yolları kapatmıştır. Bir grup ayaklanmacı Aşure günü yabancı memurları öldüreceğini ilan etmiştir. Nasıreddin Şah ayaklanmacıları cezalandırmak için ferman çıkarmıştır. Ancak halktan gelen tepkiler karşısında fermanı geri çekerek, adı geçen şirketin Tebriz'deki faaliyetlerini durdurmuştur (Medeni, 1361, s:24).

Bazı yorumculara göre Tebriz'de gerçekleşen kitle olayları milli bilincin kitlesel çapta ilk kez ortaya çıkışıdır. Yabancılara tanınan ayrıcalıklar yine de devam etmiştir. Onlarla mücadele için İran'da siyasi komiteler kurulmaya ve bildiriler yayınlamaya başlamışlardır. Devlet de baskıcı bir politika izlemeye başlamıştır. İran'ın gümrüğünü ıslah etmek için Nuz başkanlığında Belçikalı üç kişi getirilmiştir (Bayır, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:93).

Rus-Japon savaşı sonucunda İran'a şeker ithali azalmış, şekerin fiyatı yükselmiştir. Devlet bazı tüccarları tutuklamıştır. Bunun üzerine tüccarlar pazarı kapatmış, halk ve mollalar isyan etmiştir. Protesto bir ay kadar sürmüştür. Mollalarla ve halk Kum'a doğru hareket etmiş ve 'Büyük Göç' (Mühaceret-e Kebir) başlamıştır. İngiliz konsolosluğunun desteklediği halktan 20 bine yakın kişi Kum'a sığınmıştır. **Devlet ordunun göstericilere katılmasından korkmuş ve Meşrutiyet Fermanı ilan edilmiştir** (Bayır, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:93-94).

Rus Devrimi'nden sonra İngiltere'nin İran'da siyasi nüfuza artmıştır. Kaçarların son sadrazamlarından Vusukuldovle'nin 1919 yılında İngiltere ile yaptığı anlaşma, bu nüfuzun en açık göstergesidir. Bu anlaşmaya göre, İngiltere İran'a 2 milyon pound kredi verecek, bunun karşılığında İran'da demiryolu inşa edecektir. İran da bunların karşılığında silah alma, askeri eğitim ve idari müsteşarlık tekelciliğini İngiltere'ye verecektir (Abrahimyan, 1378, s:142).

Fars milliyetçiliği Pan-İranizm ismi altında ortaya çıkmıştır. **Pan-İranizm, İran'daki diğer etnik grupların ve milletlerin ayrı varlığını yadsıyan, hepsini Ari ırkın bir parçası olarak gören ve İran topraklarının asıl sahibinin Farslar olduğunu ileri süren bir ideolojidir.** Fars milliyetçiliği Batı karşıtı bir tavırla ortaya çıkmıştır (Bayır, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:104).

1924 yılında Kaçar hanedanının devrilmesiyle ise iktidara gelen modern Fars milliyetçiliğidir. **Modern milliyetçilik de Batı karşıtı olarak ortaya çıkmıştır ancak gelişme sürecinde Batılılaşmayı benimsemiştir.** İran'a Batı'nın ekonomik, siyasal ve kültürel olarak girmesi karşısında tepkisel olarak modern Fars milliyetçiliği gelişmeye başlamıştır. Modern Fars milliyetçiliği Meşrutiyet devrimi sürecinde siyasal düzeyde temsil edilmeye başlanmıştır. Modern Fars milliyetçiliği modernleşme ve Batılılaşmayı ayrılmaz parçası olarak kendi içinde barındırmaktadır (Bayır, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:104).

Modern Fars milliyetçiliği 1924'de İran ordusunda görevli ve anne tarafından Azeri Türkü baba tarafından ise Fars (Mazeni alt grubuna mensup) Rıza Pehlevi'nin Kaçar hanedanını tasfiye ederek iktidarı ele geçirmesinden sonra iktidara gelmiştir. Rıza Şah Pehlevi'nin uyguladığı politikalar Fars milliyetçilerinin isteklerini ve belki de daha fazlasını gerçekleştirmeyi amaçlamıştır (Bayır, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:110).

Londra'nın İran'daki nüfuzu Hindistan'daki hegemonyasının temelini sağlamlaştırmaktadır. Manchester Guardian'da 17 Mart 1910'da yayınlanan bir makalede şöyle denmektedir: "İran, zaafına rağmen İslam aleminde Osmanlıdan daha fazla güce sahiptir. Fars dili İslam ülkelerinin Fransızcasıdır. Fars dilinin coğrafi etkinliği Atlas Okyanusu'na kadar uzanmaktadır. İran'ın yok olması bizim nüfuzumuzu azaltacaktır. Doğudaki nüfuzumuz İran'ın bağımsızlığına bağlıdır".

İngiltere için İran çok önemliydi. Bolşevik devrimi İran'daki siyasal süreci derinden etkilemiştir. Bolşevikler, devriminden sonra bütün ayrıcalıkları ve kapitülasyonları kaldırmışlar, Kaçar hanedanına muhalif güçleri desteklemeye yönelmişlerdir. **İngiltere ise Bolşevik devriminden önce İran'da güçlü merkezîyetçi bir devletin ortaya çıkmasına karşı çıkarken, devrimden sonra bu politikasını değiştirmiştir. Londra, İran'da merkezîyetçi bir devletin kurulmasından yana politikalar geliştirmeye başlamıştır.** Kaçarlar, İngiltere'nin bu amacını gerçekleştirmek için uygun değildiler. Ayrıca İran ile İngiltere arasındaki 1919 anlaşmasının Ahmet Şah Kaçar tarafından kabul edilmemesi İngiltere'yi kızdırmıştır (Bayır, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:110).

Londra, İran'daki politikalarını gerçekleştirmede Rıza Şah'ı daha uygun görmeye başlamıştır. Erdeşir J. Ripofter İngiltere'nin bu amacı doğrultusunda çalışmıştır. Fars milliyetçiliğinin ve Rıza Pehlevi'nin iktidara gelmesinde en çok etkili kişilerden birisi de Mehmet Ali Furuği'dir. Mehmet Ali Furuği köken olarak Bağdat Yahudilerindedir. Zekaulmulk Mehmet Ali Furuği'nin babası

İran'ın ünlü aydınlarından, Mason teşkilatının kurucularından, Batıcı ve İngiltere ile işbirliği içinde olan kişilerdendir. Mehmet Ali Furuği Mason teşkilatının tüzüğünü Fransızcadan Farsçaya çevirmiştir. Furuği'nin Kaçar Hanedanı'nın devrilmesinde ve Rıza Pehlevi'nin iktidara gelmesinde büyük etkisi olmuştur (Ferdust, 1370, s:29).

Modern Fars milliyetçiliği ilk önce toplumun çağdaşlaşma ihtiyacından ve Batı'ya tepki olarak ortaya çıkmış, ancak kısa sürede İngiliz emperyalizminin ideolojik aracına dönüşmüştür. Modern Fars milliyetçiliği gelişme sürecinde, Masonluk, Hindistan'da yaşayan Fars kökenli Pars oligarşisi, Siyonist çevreler ve Ermeni Taşnak teşkilatı tarafından desteklenmiştir (Bayır, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:111).

Kendisini "Pers Kralı" olarak ilan eden Rıza Han ordu, iktisat ve toplumun bütün güç odaklarını denetimine almıştır. Rıza Han 1926 yılından sonra (saltanat töreninden sonra) devlet mekanizmasını kendisine bağlamıştır (Kanalı, 1935, s:461). Rıza Han'a direnç gösterebilen partiler ve politikacılar susturulmuşlardır. Rıza Han 1927 yılında partileri yasadışı ilan ederek siyasileri tutuklamaya başlamıştır. Aşırı baskıcı yöntemler uygulayarak toplumun direnç gösteren kurumlarını çökertmiştir. Hassam Modderres, Kaçar hanedanına mensup olan Dr. Muhammed Musaddık ve Hasan Pirniya gibi ünlü siyasi adamlar meclisten uzaklaştırılmıştır. Rıza Şah iktisadi çalışmaları da kendi elinde toplamıştır. Rıza Şah döneminde kurulan fabrikalar ya Şah'ın özel mülküdür veya ortaklığında kurulmuştur. Rıza Han sadece siyasal ve iktisadi yapıyı değiştirmekle yetinmemiş, ülkenin toplumsal, kültürel ve etnik yapısını da değiştirmeye yönelmiştir. Rıza Han göçebe aşiretleri zorunlu iskana yönelmiştir. "Tahta Kapı" politikası diye adlandırılan bu politika süresinde direnç gösteren bütün aşiretler çok kanlı bir şekilde itaate zorlanmışlardır (Bayır, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:111).

Rıza Han kültürel farklılığı ortadan kaldırmak ve Farslaşmayı geliştirmek için 1927'de 'Düşünce Geliştirme Kurumu'nu kurmuştur. Bu kurumun görevi

kültürel farklılıkları ortadan kaldırmak ve türdeş bir milli kimlik oluşturmaktır. Rıza Şah ulus-devlet anlayışını yaygınlaştırmaya çalışmıştır. Bu amaç merkezietçi bir devleti ve türdeş bir halkı gerektirmektedir. Rıza Han bundan dolayı çeşitli etnik kimlikleri inkar politikasını benimsemiştir (Bayır, Avrasya Dosyası; İnan Özel, Sonbahar 1999, s:111).

Modern İnan'ı kurmayı amaçlayan Rıza Han şoven bir Fars milliyetçiliği anlayışına sarılmıştır. Rıza Han'ın modernleşme için kullandığı araçlar Fars milliyetçiliğini yayma, eğitim sistemini geliştirme ve devlet kapitalizmidir (Abrahimyan, 1378, s:174).

Rıza Han; ordu, devlet bürokrasisi ve saray desteğine dayanmıştır. Rıza Han'ın aşırı ve sert politikası kendisinden sonra gelen bütün olayların boyutunu ve mahiyetini belirlemiştir (Bayır, Avrasya Dosyası; İnan Özel, Sonbahar 1999, s:112).

2. Dünya Savaşı'nın başında müttefikler Rıza Han'ın Hitler'e yakınlaşmasını bahane ederek 1941 yılında İnan'ı işgal etmiş, Rıza Hanı iktidardan uzaklaştırmışlardır. Rıza Han'ın devrilmesinden sonra ülkede bazı toplumsal ve siyasal değişimler gerçekleşmiştir. Ülke çapında bazı özgürlükler verilmiştir. Siyasi mahkumlar serbest bırakılmıştır. Basına yönelik sansür kaldırılmış, siyasal ve toplumsal örgütlenme başlamıştır. Aşırı merkezietçi devletin çöküşü toplumun genelinde bazı istek ve çatışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Rıza Han döneminde temelleri pekişen çatışmalar üç boyutta, sınıfsal, etnik ve dilsel ve dinsel çatışma esasında kendisini göstermiştir.

1906-1953 yılları arasını kronolojik olarak görmekte yarar vardır:

1906	Muzaffer ed-Din Şah anayasal yönetimi kabul etti.
1907	Britanya ve Rusya, güçlü bir İnan'ın bağımsız olarak hareket edeceğini ve bölgedeki çıkarlarını tehlikeye atacağını düşünerek İnan'ı bölmeye karar vermişlerdir.

- 1908** Muhammed Ali Şah, seçilmiş olan hükümete karşı darbe girişiminde bulundu ve meclisi bombalamak suretiyle kongreyi dağıttı.
- 1908** Güneybatı İran'da ticari değeri yüksek olan çok miktarda petrol olduğu keşfedildi.
- 1911** Petrol ihracatı başladı.
- 1914** İngiliz Hükümeti, 1909 yılında kurulan Anglo-Persian Petrol Şirketi'nin % 51'ni satın aldı. (Bu şirket 1935 yılında Anglo-Iranian Petrol Şirketi (Anglo-Iranian Oil Company-AIOC) adını almıştır.)
- 1914-1918** İran tarafsız olmasına rağmen, 1.Dünya Savaşı esnasında, ülkede fazla miktarda bulunan petrol rezervlerini kontrol altına almak isteyen ve bu maksatla birbirleriyle savaşan devletlerin savaş alanı olmuştur.
- 1914-1918** Müttefik olan Britanya ve Rusya, Almanya'nın müttefiki olan Osmanlı İmparatorluğu'na İran üzerinden saldırılar gerçekleştirdiler.
- 1919** Britanya, İran Başbakanı'nı, Britanya'ya, İran üzerinde büyük politik, ekonomik ve askeri kontrol imkanlarını sağlayacak antlaşmayı imzalaması için ikna etti.
- 1921** Britanya ve İran taslak antlaşmanın yavaş yavaş kaybolmasını sağladı.
- 1921** Rıza Han, hükümete karşı bir darbeye destek olmak için askerlerini kullandı.
- 1925** Önceden süvari subayı olan Rıza Han, Şah oldu ve Rıza Şah Pehlevi olarak bilinmeye başladı. İran'da birçok reform gerçekleştirdi. Kaçar Hanedanlığı'nın son yöneticisi Ahmed Şah özel olarak toplanan bir meclis tarafından görevinden alındı.
- 1941** İngiliz ve Sovyet askerleri, 2.Dünya Savaşı sırasında İran'ı istila ettiler. Muhammed Rıza Pehlevi Şah ilan edildi.
- 1925 – 1941 arası** Rıza Şah'ın sayısız gelime projeleri İran'ı dönüştürdü. Endüstrileşme, şehirleşme ve halkın eğitimi hızla gelişti. Bu yıllarda, mesleki orta sınıf ve endüstri çalışanı yani işçi sınıfı gibi yeni sosyal sınıflar ortaya çıktı.

- 1930 ortaları** Rıza Şah'ın diktatör yönetimi, muhalefete karşı çok sert muameleleri ve basın üzerinde sansür uygulamaları İran'da hoşnutsuzluğun ve huzursuzluğun artmasına sebep oldu.
- 1940 ortaları** Devlet adamı ve Meclis üyesi olan Muhammed Musaddık, petrolün millileştirilmesi hareketinin lideri olarak meydana çıktı.
- 1942** Britanya'nın müttefiki olan Birleşik Devletler ve SSCB, savaşa rağmen, İran'daki tren yolunun işletilebilmesi ve bakımına yardımcı olması maksadıyla İran'a askeri birlikler gönderdi.
- 1949** Musaddık, petrolün millileştirilmesini isteyen Ulusal Cephe'nin başına geçmeyi kabul etti.
- 1950** Subay olan Ali Razmana Şah tarafından başbakan olarak görevlendirildi.
- 1951** Razmana suikasta uğradı ve öldü.
- 1951** İran petrolü millileştirildi.
- Ağustos** Musaddık tutuklandı. Şah geri döndü.
- 1953**

2.3.4. 1953 Yılı: Kod Adı “ÇİZME” Operasyonu (AJAX Operasyonu)

Petrolün 1859'da bulunmasından sonra çok sayıda petrol krizi yaşanmış olmasına rağmen önemli petrol krizleri 2. Dünya savaşıdan sonra Ortadoğu kökenli olarak gelişmiştir. Bunlardan ilki 1951 yılında İran'da ve Anglo-Pers (BP) şirketinin ülkedeki faaliyetini yasaklanması ve petrol yataklarının millileştirilmesiyle başlamıştır. Bu millileştirme olayı, İngiliz düşmanlığı nedeniyle başbakan Muhammed Musaddık tarafından yapılmış olup, ikili görüşmelere rağmen 1951-1953 yılları arasında olay çözülememiştir. Bu olay çözülmezse İran petrolünün Rusya egemenliğine geçme riski bulunduğundan İngiltere ve ABD anlaşarak son çare olarak Musaddık'ın Ajax operasyonu adı verilen CIA-MI6 operasyonu ve içeriden de Şah'ın desteğiyle darbe yapılarak devrilmesi planlanmıştır. Fakat darbe başarısız olmasına rağmen, halkın Şah'ın yanında yer alması neticesinde Musaddık görevden alınmış ve

Şah yönetimi eline almıştır. Daha sonra Şah'la yapılan anlaşma gereği ülkede petrol üretmek için uluslararası bir şirket kurulmuş Anglo-Pers bu şirket içinde saklanmış, fakat en büyük pay kendinin olmak şartıyla tekrar üretime başlamıştır. Bu krizden İngiltere İran petrolüne çok bağımlı kaldığı için aşırı derecede etkilenmiştir.

2. Dünya Savaşı ve izleyen yıllarda, Pehlevi ailesi ile milliyetçiler arasında baş gösteren çatışma, İran'da Kürt ve Azeri azınlıklar tarafından kurulan bağımsız devletler, British Oil'in İran ekonomisini ve dolayısıyla politik sürecini doğrudan kontrol etme girişimleri ve siyasi otorite boşluğu İran'a kargaşa getirmiştir. Kral ailesinin modern sanayi burjuvazisini destekleme politikasına karşın, pazar esnafı Milli Meclis'teki milliyetçi-muhafazakarların desteğiyle Ulusal Cephe lideri Musaddık'ı 1951 yılında iktidara getirmiştir. Benzer şekilde, 1946-50 yılları arasında İran'ın petrol gelirlerine ve uluslararası sisteme bağımlılığı büyük oranda artmıştır. Petrol gelirleri bu dönemde bütçenin üçte ikisini oluşturmaktadır. İran'ın petrol kaynaklarının British Petroleum'la yapılan 1933 tarihli sözleşme ile sömürüldüğünü söyleyip bu anlaşmayı feshetmek isteyen ve İran'ın bağımsız bir dış politika izlemesini savunan Ulusal Cephe ve Musaddık'ın, petrolü çıkaran ve ihraç eden Anglo-İranian petrol şirketi ile çatışmaya düşmesi bu konjonktüre rastlamaktadır.

Bir yandan uluslararası petrol şirketlerinin baskısı ile karşılaşan Musaddık rejimi, diğer yandan iç politikada Şah Muhammed ile iktidar çatışması yüzünden zayıflamıştır. ABD, İran iç politikasında milliyetçi Musaddık'a karşı Şah'ı desteklemektedir. Politik çatışmaların sokağa döküldüğü bir dönemde Şah ülkeyi terk etmiş, Şah karşıtı gösteriler, sosyalist Tudeh partisi ve Ulusal Cephe tarafından organize edilmiştir. Tudeh'in düzenlediği bir gösteriyi bastırması ve ülkede düzeni sağlaması karşılığında İran'a ekonomik yardım yapacağı mesajını ileten ABD yönetimi, Musaddık'ın düzeni sağlamak için askerleri harekete geçirmesini sağlamıştır. Şah karşıtı kitlelerin üzerine askerleri gönderen Musaddık aynı askerlerin kışlaya dönmeden önce kendisini devireceğinden habersizdir. CIA tarafından

organize edilen bir operasyonla Musaddık iktidardan devrilmiş ve Şah ülkeye dönmüştür.

Bir aristokrat ailenin oğlu olan Muhammed Musaddık (1882-1967), Fransa ve İsviçre’de üniversite eğitimini bitirdikten sonra Neuchatel Üniversitesi’nde hukuk doktorası yapmıştır. 1915’te devlet memuru olarak çalışmaya başladıktan sonra vali, milletvekilliği ve bakanlık gibi görevlerde bulunarak aktif siyasal yaşamın bizzat içinde yer almış olan Musaddık, dürüst ve tutarlı birisi olarak tanınmıştır. Ayrıca parlamenter demokrasiye inanmış olmasıyla ve yabancı müdahalesine karşı çıkışlarıyla bilinmekteydi. 1930’lu yılların sonlarına doğru Rıza Şah’ın baskıcı yönetimine karşı çıktığı için bir süre ev hapsine mahkum edilmişse de bu olayın arkasından bürokrasiden ayrılıp aktif politikaya atılmış ve 1943’te de milletvekili seçilmiştir (Arı, 2005, s:254).

Nitekim 1949’da tüm siyasal partiler ve çıkar grupları, Musaddık’ın önderliğinde Ulusal Cephe’yi oluşturarak dışarıdan desteklenen Şah’a karşı güçlerini birleştirmişlerdir. Geleneksel olsun yenilikçi olsun muhalefeti oluşturan hemen herkesin ortak politikası monarşinin otoritesinin sınırlanması ve yabancı müdahalesine karşı çıkılması olmuştur. Bununla beraber koalisyonu oluşturan unsurların görüşleri arasında farklılıklar da bulunmaktaydı. Ulemalar şeriattan uzaklaşmamasını isterken, Batı’da eğitim görmüş kesimler seküler uygulamalara ağırlık verilmesinden yana olmuşlardır. Dolayısıyla Musaddık için koalisyon üyelerinin hepsini memnun etmek ve bir arada tutmak kolay olmamıştır. Birini memnun eden bir politika diğerine ters gelmiştir. Ancak tüm kesimler ulusal egemenlik konusu üzerinde mutabakata varmışlardır.

Musaddık ve Ulusal Cephe’yi harekete geçiren asıl unsur Anglo Iranian Oil Company’nin (AIOC) İran’ın petrol sanayisini kontrol ettiği yetmiyormuş gibi başına buyruk davranışlarıyla İran’ın egemenliğini ve bağımsızlığını hiçe sayması olmuştur. Ülkenin petrol bölgesi olan Abadan’da bulunan şirket merkezinde belediye hizmetleri bile şirket tarafından yerine getirilmekte, yani

kendi yolunu ve havaalanını kendi inşa etmekte, güvenliğini ilgilendiren konularda diğer kabilelerle anlaşma yapabilmekteydi. Öyle ki bölgedeki tüm idari görevlerde yabancılar bulunurken İranlılar sadece işçi olarak çalışmışlardır. İran hükümetinin Şirket üzerindeki denetiminin ise giderek ortadan kalktığı için AIOC devlet içinde devlet halini almıştır (Arı, 2005, s:255).

İran hükümeti, Anglo Iranian Oil Company ile 29 Nisan 1933'te yapılan anlaşmanın koşullarını zamanla yeterli bulmamış ve 1940'lı yıllarda İngiltere ile konu birçok defa müzakere edilmişse de bir sonuç alınamamıştır. Şirketin İran'daki faaliyetlerinden dolayı kamuoyunda oluşan rahatsızlığın yanında özellikle 1949 yılında sunulan yedi yıllık kalkınma planının daha önceki yıllara göre çok daha fazla bir kamu gelirine gerek göstermesi, finansman kaynaklarının büyük bir bölümünü petrol gelirlerinin meydana getirdiği İran'ın bu gelirlerini arttırma yönünde harekete geçmesine neden olmuştur. Gene bu yıllarda diğer petrol üretici ülkelerde "50-50" (fifty-fifty ilkesi) eşit kar paylaşımı olarak adlandırılan yeni anlaşmaların hızla yaygınlık kazanmış olması da İran'ın mevcut anlaşma koşullarını yeterli bulmamasında önemli rol oynamıştır.

Gerçekten de 1950'lerin başında İran'ın petrol gelirleri Anglo Iranian Oil Company'nin bu ülkeden sağladığı petrol gelirlerine oranla çok düşük bir düzeyde kalmıştır. Anglo Iranian Oil Company, 1915-1950 yılları arasında İran petrol alanlarındaki petrol üretiminden söz konusu 35 yıl içinde net olarak 613 milyon dolar tutarında bir kar sağlarken, İran'ın aynı dönemde bu işten elde ettiği gelir Şirketin sağladığı net karın ancak % 16'sı kadar olmuştur. Öte yandan bu oran 1950'lerin öncesinde çok daha düşük bir düzeye inmiştir. Oysa özellikle 1945-1950 yılları arasında üretim koşullarının son derece elverişli olması karşısında AIOC, bu alanlarda üretimi arttırıcı yeni yatırımlarda bulunmuş ve nitekim yıllık üretim düzeyi 16 milyon tondan 32 milyon tona çıkmıştır. Buna karşılık örneğin 1950 yılında Şirket, Londra hükümetine 140 milyon dolar civarında aktarırken, İran hükümetinin net karı bunun üçte biri, yani 45 milyon dolar düzeyinde kalmıştır (Duran, 1974, s:65).

Bu durum karşısında İran hükümeti, Anglo Iranian Oil Company'den mevcut 1933 anlaşmasının yeniden gözden geçirilerek, diğer taleplerinin yanı sıra özellikle petrol gelirlerinin kaynağını teşkil eden imtiyaz ödemelerinin yükselmesini istemiştir. Bu konuda 1948 yılında başlamış olan görüşmeler, 17 Temmuz 1949'da İran'ın isteklerinin kısmen kabul edildiği ve İran'a belirli bir petrol geliri güvencesi de veren bir anlaşmayla sonuçlanmışsa da bu anlaşma İran Meclisi tarafından onaylanmamıştır. Dr. Musaddık ve Ulusal Cephe grubu anlaşmaya karşı çıkmışlardır. Aslında anlaşma halen o günlerde Amerikan şirketlerinin Suudi Arabistan ve Venezüella ile yaptıkları karın %50 oranında paylaşımını öngören anlaşmaların gerisinde kalmıştır. Dr. Musaddık İran petrolünün millileştirilmesini istemiştir. Anlaşma İran Meclisi tarafından 28 Aralık 1949'da reddedilmiştir.

Bunun üzerine bütün İran'da petrolün millileştirilmesi yönünde gösteriler yapılmaya başlanmıştır. Bu gösterileri Tudeh Partisi ile aşırı sağcı Molla Keşani'nin fanatik Şiileri de desteklemiştir. Şirket bu durumda gerileyip Amerikan şirketleri gibi kardan % 50 vermeyi kabul ettiyse de artık iş işten geçmiş, ok yaydan çıkmıştır. Millileştirme artık tüm İranlıların isteği haline gelmiştir. Bu şartlar altında Musaddık, Meclise İran petrolünün millileştirilmesini öngören bir kanun tasarısı sunmuştur. (Armaoğlu, 1992, s:489-490). Meclis, Musaddık'ın başkanlığındaki komisyonun millileştirme konusunda 8 Mart 1951'deki tavsiye kararı doğrultusunda 15 Mart 1951'de "İran ulusunun mutluluk ve refahı için dünya barışının korunması amacıyla tüm petrol arama, çıkarma ve üretme faaliyetlerinin hükümetçe yürütülmesini" öngören bir kanunla İran petrol sanayisini millileştirmiştir (Duran, 1974, s:75).

Meclisin böyle bir kararı almasında 1950 başından itibaren Musaddık ve Ulusal Cephe taraftarlarının düzenledikleri gösterilerle kamuoyunu kendi taraflarına çekmeyi başarmış olmaları önemli rol oynamıştır. Ulusal Cephe içindeki Ulemalar İran'ın ve İslam'ın düşmanlarına karşı çıkmakla millileştirme kampanyasına destek verme arasında doğrudan bir ilişki kurarak bu konuda dini duygulardan da yararlanmışlardır. Nitekim 1951 ortalarına gelindiğinde

Ulusal Cephe politikası geniş bir halk kesimi tarafından desteklenir hale gelmiştir (Arı, 2005, s:257-258).

Nitekim Meclis görüşmeleri esnasında Anglo Iranian Oil Company imtiyazını tek taraflı olarak iptal etmenin hukuki olmayacağı konusunda ısrar eden Başbakan Razmana, bu açıklamasından bir kaç gün sonra 3 Mart 1951'de bir suikast sonucu öldürülmüş yerine geçen Ala'nın da kısa bir süre sonra istifa etmesinin ardından Meclis'in önerisi üzerine Şah, Musaddık'ı 28 Nisan 1951'de başbakanlığa getirmek zorunda kalmıştır. Musaddık ise başbakan olduktan iki gün sonra, 1 Mayıs 1951'de, Meclisin aldığı millileştirme kararını onaylayarak yürürlüğe koymuştur.

İran'ın tüm petrol sanayisini millileştirme kararı bu ülkenin İngiltere ile zaten gergin olan ilişkilerinin büsbütün kötüleşmesine ve nihayet kopmasına yol açmıştır. İngiltere derhal harekete geçerek İran'a boykot uygularken diğer taraftan İran'a uygulanan ekonomik yaptırımların kapsamını genişletmek için büyük bir kampanya başlatmıştır. Böylece o tarihe kadar İran hükümetiyle ilişkilerinde Anglo Iranian Oil Company'ye tam bir destek vermiş olan İngiliz hükümeti, bu olayda da diplomatik yoldan gayet sert müdahalelerde bulunmuş ve İngiliz şirketinin haklarını uluslararası hukuk kuruluşlarının yanı sıra büyük ülkelerle olan ilişkileri çerçevesinde sonuna kadar savunmuştur. Ancak İngiltere'nin bu konuda yürüttüğü tüm çabalar, İran hükümeti üzerinde olumlu bir sonuç vermemiştir. İran'ın millileştirme kararını etkisiz kılma konusunda İngiltere'nin yapamadığını diğer büyük petrol şirketleri aralarında oluşturdukları işbirliğiyle başarmışlardır.

İngiltere'nin soruna taraf olması üzerine Amerika'nın 1951 Temmuzundan itibaren artan girişimlerinden de bir sonuç alınamamıştır. İran petrollerinin satış tekeli elinde tutmak isteyen Şirkete karşılık; bunu kabul etmeyen İran, ancak belli bir miktarın satış hakkını Şirkete vermek, gerisini kendisi satmak istemiştir. İngiltere ise sorunu bir taraftan Uluslararası Adalet Divanı'na götürürken diğer taraftan İran üzerinde baskıda bulunmuş ve İran sularına kruvazör göndermiştir. Ancak İngiltere, çatışmanın askeri boyutunu,

1921 tarihli Sovyet-İran Dostluk Antlaşması dolayısıyla bu devletin de işe karışabileceğini düşünerek daha ileri götürememiştir (Arı, 2005, s:258).

İngiltere'nin Divan'a başvurusuna karşı çıkan ve sorunun kendisi ile Şirket arasında bir sorun olduğunu, İngiliz hükümetinin taraf olmadığını ileri süren İran hükümeti, Divan'ın bu konuda alacağı kararı tanımayacağını açıklamıştır. Nitekim Uluslararası Adalet Divanı da 22 Temmuz 1952'de verdiği kararla İngiltere'nin bu anlaşmazlıkta taraf olmadığı gerekçesiyle kendisini davayı incelemekle yetkili görmediğini açıklamıştır. Sorunu BM Güvenlik Konseyi'ne de taşıyan İngiltere buradan da bir sonuç alamaması üzerine bu defa tazminatlar konusuna yoğunlaşmış, ancak bundan da bir sonuç çıkmamıştır (Arı, 2005, s:259).

İran'ın Dr. Musaddık önderliğinde başlattığı millileştirme girişimi başarıya ulaşamamıştır. Bu sonuçta İran'ın ABD'den umduğu mali ve siyasi desteği görememiş olmasının rolü oldukça büyük olmuşsa da asıl etmen millileştirme hareketi esnasında üretimi zaten büyük ölçüde azalmış olan İran'ın diğer petrol şirketlerinin ortak engellemeleri sonucu petrolüne dış piyasalarda alıcı bulamaması ve bunun sıkıntısını ekonomisinde bütün şiddetiyle hissetmesi ve bunun da ülkenin siyasal yapısında ciddi anlamda krize yol açmış olmasıdır.

Aslında İran, millileştirme girişiminin başında, bu konuda en büyük desteği ABD'den göreceğini sanmıştır. Çünkü NATO ve Avrupalı müttefikleri için çok önemli olan İran petrolünü ABD'nin kolay kolay gözden çıkaramayacağını ve bölgenin jeopolitik önemi dolayısıyla kendisini yalnız bırakmayacağını düşünen Tahran yönetimi, bu nedenlerle İngiltere karşısında ABD desteğinden büyük ölçüde emin görünmüştür. Üstelik bu desteğin o tarihlere kadar İran petrolüne girememiş olan Amerikan şirketlerine kapı açacağı düşüncesiyle kolaylıkla sağlanacağını beklemiştir, fakat ortaya çıkan sonuç bu konuda yanıldığını göstermekteydi ya da çok daha farklı unsurlar devreye girmişti ki burada özellikle **İngiliz-Amerikan geleneksel ittifak ilişkisini** dikkate almak mümkündür. Ayrıca, Amerikalı

büyük şirketler uluslararası petrol piyasasındaki mevcut denetim mekanizmasını bozarak bireysel çıkarlar elde etmek yerine tam bir dayanışma içine girmişlerdir. Başka bir deyişle petrol şirketleri büyük şirketler egemenliğini sarsmaya yönelik her türlü üretici ülke girişimi karşısında ne ölçüde bir dayanışma içinde olabileceklerini bu olay aracılığıyla sergilemişlerdir (Arı, 2005, s:259).

Aslında 1951 Ekiminde İngiltere’de yapılan seçimlerde İşçi Partisi düşüp Muhafazakarlar iktidara gelince Birleşik Devletlerin ağırlığı İngiltere lehine kaymaya başlamıştır. Nitekim 1952 yılından itibaren ABD yönetimi de İran’a uygulanan boykota örtülü destek vermeye başlamıştır. Bu durum İran’ın petrolünü uluslararası piyasalarda satmasını neredeyse imkansız hale getirmiştir. Petrol gelirlerinden yoksun kalan İran, büyük bir mali krizin içine sürüklenmiştir. Bunun üzerine 1952 Ekiminde Musaddık İngiltere ile diplomatik ilişkilerini kesmiştir. Esas ilginç olanı bu konuda Ortadoğu ülkelerinin de İran’ı yalnız bırakmış olmalarıdır. Bölgede denetimi devam eden İngiltere’nin, Arap yarımadasındaki diğer ülkelerde üretimin artmasını sağlamasıyla İran petrolünden kaynaklanan bir krizin yaşanması engellenmiştir. Örneğin, Kuveyt, İran’dan boşalan açığı kapatmak için petrol üretimini arttırırken diğer Arap ülkeleri de aynı doğrultuda hareket etmişlerdir. Zira bu yıllarda İngiltere’nin Kuveyt gibi diğer Körfez ülkelerinde de denetimi devam etmekteydi.

Bu arada İran’da 1952 Mayısında yapılan seçimlerde de Dr. Musaddık’ın Ulusal Cephesi ile Tudehçiler Mecliste çoğunluğu almışlardır. Elde ettiği bu güçle Musaddık 1906 Anayasasında öngörülen parlamenter kurumları yerleştirmeye çalışmıştır. Fakat **Musaddık’ın uygulamaları onu, Şah ve onun yeni koruyucusu ABD ile karşı karşıya getirmiştir.** Yetkileri her geçen gün biraz daha kısılan ve ne yapacağı konusunda kararsız kalan Şah, artık Musaddık ile doğrudan bir mücadeleye girmek yerine monarşinin seremonik bir düzeye indirilmesine razı olmuştur. Bu arada Musaddık, Meclis’ten kendisine monarşiye son darbeyi de indirmek için olağanüstü yetkiler vermesini sağlamıştır. İlk iş olarak silahlı kuvvetleri kralın

denetiminden alarak hükümetin denetimine veren Musaddık ordudaki asker sayısını da azaltırken ayrıca toprak reformu yapılmasını öngören bir yasa hazırlayarak Meclise sevk etmiştir. Musaddık, devleti yönetme gücünü monarşiden alarak parlamentoya verirken; imtiyazlı sınıfın elinde toplanan toprağın ve gelirin yeniden adil bir bölüşümünü de gerçekleştirmek istemiştir (Arı, 2005, s:260).

Fakat İran'ın giderek kötüye giden mali durumu Musaddık'ın düşündüğü reformları gerçekleştirmesini zorlaştırmıştır. Uluslararası çapta uygulanan boykotun etkisiyle ülkede artan işsizlik ve enflasyon, Musaddık'ın gereksinim duyduğu desteğin kaybolmasına yol açmıştır. Kaldı ki, Tudeh bu kötüye giden durumdan yararlanarak işçi sınıfı üstünde etkili olmaya çalışmıştır. Sonuçta Musaddık'ın seküler bir yapı oluşturacağı endişesiyle ulema kesiminin de Cephe'den ayrılmasıyla 1953'te Ulusal Cephe dağılmıştır. Bu gelişme Tudeh'i yeniden politik sahnede öne çıkarmıştır. Bunun üzerine ordu içinde bir grup, gizliden gizliye toplantılar yaparak bir darbe hazırlığına başlamışlar ve ülkenin Tudeh'in denetimine geçerek Sovyet kampına kaymasını engellemek isteyen ve bu nedenle monarşiyi destekleyen ABD hükümetiyle temasa geçmişlerdir. CIA'nin de yardımıyla bu grubun darbe planını destekleyen Amerikan hükümeti konudan Şahı da haberdar ederek darbeci grubun lideri General Zahedi'yi başbakan olarak atayacağına ilişkin bir anlaşmaya varmıştır.

Nitekim 16 Ağustos'taki ilk darbe girişiminin başarısız olması üzerine Şah ülkeyi terk ederek Roma'ya kaçmıştır. Şah'ın tahtından ayrılarak Roma'ya kaçmak zorunda kalışı orduyu harekete geçirirken Molla Keşani'nin de Musaddık aleyhine dönmesine yol açmıştır. Bunların iddiasına göre Musaddık giderek Tudeh'in etkisine girmekteydi. Ancak üç gün sonra 19 Ağustos 1953'te ikincisi düzenlenen darbeye Musaddık düşürülerek tutuklanmış ve Şah'ın İran'a dönerek görevi yeniden devralması sağlanmıştır (Darwish and Alexander, 1991, s:46-47).

Nitekim başta Anglo Iranian Oil Company olmak üzere tüm büyük petrol şirketlerinin ortak bir dayanışma içinde İran petrolünü almamak suretiyle uyguladıkları boykot dış gelirlerinin önemli bir bölümünü petrolden sağlayan İran'ın kısa süre içinde büyük bir ekonomik krizle karşı karşıya kalmasına neden olmuş ve bu durum ülke içinde hızla artan huzursuzluklara ve giderek siyasal karışıklıklara yol açmıştır. Sonuçta petrol sanayisini millileştirme hareketiyle yönetime gelmiş olan Musaddık, gene bu hareketin başarısızlığa uğramasıyla yönetimden ayrılmak zorunda kalmış ve İran petrol alanları eskiden olduğu gibi yine yabancı petrol şirketlerine açılmıştır.

İran'da Musaddık'ın devrilmesiyle ve başbakanlığa getirilen Zahedi'nin görevi devralmasıyla birlikte İran petrolünü millileştirme hareketi de bütünüyle tarihe karışmıştır. Zahedi, petrol anlaşmazlığının çözümü için Amerika'nın aracılığını istemiş ve bu ülkenin aracılığıyla petrol şirketleri ve İran arasında bir anlaşma sağlanmıştır. Yeni dönemde İran petrolü tek başına Anglo Iranian Oil Company tarafından değil; başka şirketlerin de katılımıyla oluşturulan bir konsorsiyum (şirketler birliği) tarafından işletilecekti. Görüşmelere Anglo Iranian Oil Company'nin yanı sıra bazı Amerikan petrol şirketleri de katılmış ve taraflar 15 Ağustos 1954 tarihinde bir anlaşmaya varmışlar ve söz konusu anlaşma 10 Ekim 1954'te İran Meclisinde onaylanarak yürürlüğe girmiştir (Arı, 2005, s:262).

Bu anlaşmayla ilk defa petrol piyasasının yedi büyükleri, belirli bir petrol alanı üzerinde ortak denetime sahip olmuşlardır. Anlaşmaya göre İran'da yedi büyük petrol şirketinin oluşturduğu bir konsorsiyum kurulmakta ve petrol imtiyazını elinde bulunduracak olan bu konsorsiyum tüm faaliyetlerini Anglo Iranian Oil Company'nin feshinden sonra oluşturulan ve İran petrolünün tek sahibi olan National Iranian Oil Company adına yürütmekte ve bunun karşılığında karlarını İran'ın bu ulusal petrol şirketiyle eşit olarak % 50-50 paylaşmaktaydı. Konsorsiyuma katılan şirketlerin payları, Anglo Iranian Oil Company (BP) % 40, Shell % 14, Fransız CFP şirketi % 6 ve Amerikalı şirketleri (Exxon, Mobil, Socal, Gulf ve Texaco her birinin % 8) % 40 olarak belirlenmiştir. Sonradan Amerikan hükümetinin girişimiyle beş büyük

Amerikan şirketinin paylarından % 1 oranında yapılan kesintiden oluşan % 5'lik pay dokuz bağımsız Amerikan şirketine verilmiştir (Jacoby, 1974, s:29-30). Böylece konsorsiyum, İran'ın güneyinde petrol araştırma ve işletme haklarıyla Abadan rafinerisini ele geçirmiştir.

Çok iyi örgütlenmiş ve önemli bir halk desteğine sahip olan komünist partisi Tudeh'in İran siyasetinden silinmesi süreci İran konjonktürüne siyasi ittifakı sayılabilecek olan milliyetçi Musaddık'ın askerleri halkın üzerine salması ile başlamıştır. Tudeh'in ikiyüzbini aşkın üyesi hapse mahkum edilmiş, yüzlerce lideri öldürülmüştür. İran tarihinin en kanlı siyasi cinayetlerinin işlendiği ve devlet terörünün ülkeyi kasıp kavurduğu bir on yıllık süreç sonunda Şah ülkede diktatörlüğünü yeniden kurmuştur. İran'ın 20. yüzyıldaki tek ve kısa demokrasi öyküsü uluslararası finans çevreleri ve İran'daki işbirlikçileri tarafından böyle dramatik bir biçimde sona erdirilmiştir (Sürücü, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:37).

2.3.5. 1953-1979 Yılları Arası

1960	Şah, Ak Derim olarak adlandırdığı ve ekonomik, sosyal reformları içeren bir program açıkladı. Hükümet üzerinde tam kontrol sahibi oldu. Kendisine bağlı SAVAK adlı gizli polis teşkilatı ile kendisine muhalif bütün hareketleri bastırma yoluna gitti.
1962	Humeyni halka açık olarak yaptığı ve Şah tarafından kabul edilen bir yasa tasarısı aleyhinde konuştuğu için tutuklandı. Tutuklanması onu ulusal bir kahraman pozisyonuna getirdi.
Haziran 1963	Humeyni ikinci kez tutuklandı.
1964	Humeyni, Şah tarafından sürgüne gönderildi.
1971	Humeyni, Velayet-i Fakih adını taşıyan ve İran'da uygulamayı planladığı şeriat kurallarını içeren bir kitap yayınladı.
Ocak 1978	Devrime giden yolda kıvılcım olarak görülen olaylar, Humeyni yanlısı gösteriler Kum şehrine başladı.

1979	Şah Tahran'dan ayrıldı. 1 Şubatta Humeyni Tahran'a döndü ve devrim başladı.
-------------	---

Şah rejiminin ekonomik yaşamının en önemli kozu olan petrol rezervleri giderek tükenirken, rejim dev projeler için sermayesini israf etmiştir. Bu dönemde zenginlik ve gelirin aşırı bir eşitsizliği söz konusudur. Rejim, tarım ve küçük ticaret ile artan işsizliği ihmal etmiştir. Bu gerçekler de halkın gözünde İslamcı ekonomik kurallara aykırı kabul edilmiştir.

Dolayısıyla halk İran'ın ekonomik ve toplumsal adaletsizliklerinden ABD'yi sorumlu tutarken, Şah'ın ekonomik politikalarını Amerikan çıkarları doğrultusunda hazırladığını görmüştür. Şah sonunda kentli orta sınıfı, kamu çalışanlarını ve pazardaki tüccarı aynı zamanda küstürmeyi başarmıştır (Bakhash, 1984, s:13).

Bir yandan da hızla artan nüfusa iş, gıda ve endüstriyel ürünler sağlayabilmek için geri kalmışlığın üstesinden gelmek gerekmiştir.

İran'ın ve geniş anlamda dünyanın tarihi açısından önemi yanında, devrim aynı zamanda hem onun çağdaş İran tarihinin ayrıntılı gelişimi ile ilgisini kurmaya çalışanlar için, hem de onu diğer çağdaş devrimlerle karşılaştırmaya çalışanlar için hatırı sayılır ölçüde karışık analitik sorunlar yaratmıştır (Journal of International Affairs, Fall/Winter 1982/83, s:187-207).

İran'da 1960'larda ve 1970'erde birkaç bin cami ve kutsal yer, birkaç onbin molla ve bir medreseler (dinsel okullar) zinciri bulunuyordu. Mali kaynakları ağırlıklı olarak çarşı esnafı tarafından sağlandığı için bunlar Şahın denetiminden bağımsızdılar (Shahrough, 1980, s:126).

2.4. İran'ın 21.Yüzyıl Sorunları

2.4.1. İran'ın Etnik Yapısı ve Sorunları

Bu bölümde İran'ın nüfusunu ve etnik yapısını ele alacağız. İran'ın gerek kapalı rejimi gerekse tarihsel kökenleri, bu ülke insanlarını geleneksel yöntemlerle sınıflandırmayı zorlaştırmaktadır. Zira din, kimliği oluşturan en önemli unsurların başında gelmektedir.

Harita 2.4.1: 2004 yılında hazırlanmış olan İran etnik haritası

Resmi bir kayıt olmamakla birlikte, İran'ın nüfusunun 2008 tahmini 75 milyonun biraz üzerindedir. Halen ülkede kaçak olarak bulunan, çoğu Afganlılardan oluşan yaklaşık 2,5 milyon mülteci de dahil edildiğinde, bu sayı biraz daha artacak gibi gözükmemektedir (Balbay, 2006, s:117).

İran çok etnikli yapısı olan bir devlettir. Bununla beraber, gayri resmi rakamlara göre, İran'da 30 milyon Azerbaycan Türk'ü ve buna ek olarak Türkmenler yer almaktadır. Bu da İran'ın nüfusunun % 45'ini Türk soyluların oluşturduğunu göstermektedir (Kekevi, Cankara ve Bolat, 2004, s:463) (Yel, 2003, s:57). Çoğu Azerbaycan, Gilan, Mazenderan bölgesinde olmak üzere, halkın yaklaşık olarak % 45'ini Türk kökenlilerin teşkil ettiği su götürmez bir gerçektir (Memiş, 2002, s:198).

İran'ın Türkiye sınırında önemli miktarda Azeri nüfus yaşamaktadır ve Azeri milliyetçiliği Tahran için ciddi bir endişe kaynağıdır (SETA İran Dosyası, Temmuz 2006, s:17).

İran'da nüfusun % 51 'ini erkekler, % 49'unu ise kadınlar oluşturmaktadır. Kentsel nüfus, genel nüfusun % 61'ini, kırsal nüfus ise % 39'unu meydana getirmektedir. Devletin açıkladığı nüfus artış hızı % 1,5 olmasına karşın, gerçekte bu oranın % 2,3 olduğu sanılmaktadır. Genel nüfusun % 70'i 30 yaşın altındadır. Faal nüfusun yaklaşık 17 milyon, çalışan nüfusun ise 15 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir.

Ülkedeki genel okuryazar oranı % 79.5, 6-29 yaşlar arasındaki okuryazar oranı ise % 92.8'dir. Kırsal kesime gidildikçe bu oran % 20'lere kadar düşüş göstermektedir (Balbay, 2006, s:118).

İran'ın resmi dili Farsçadır. Ancak İran nüfusunun yarısından çoğu Türkçe konuşabilmekte, ayrıca bölgesel olarak Kürtçe, Arapça ve Beluci dilleri de yoğun olarak kullanılmaktadır. Azerilerin % 90-95 yoğunlukla oturduğu, ülkenin kuzeybatı kesimlerindeki Tebriz, Erdebil, Hoy, Makü, Zencan, Kazvin, Urumiye, Hamedan, Astara vb. yerlerde büyük bir çoğunlukla Azeri Türk lehçesi ile konuşulmakta, özellikle yaşlı kadınların önemli bir bölümünün iyi Farsça bilmediği görülmektedir (Balbay, 2006, s:118).

İran nüfusunun % 98'i Müslüman'dır. (Müslümanların da % 90'ı Şii, % 10'u Sünni'dir). Müslümanların yanı sıra % 1,2 oranında Hıristiyan, Yahudi ve Zerdüştlü bulunmaktadır.

Ekonomik zorluklardan dolayı kırsal alandan büyük şehirlere çok büyük bir göç söz konusu olduğundan, bu şehirlerin nüfusları da hızla artmaktadır. İran nüfusu tam bir mozaik halindedir ve bugüne kadar farklı ırk, kültür ve dilden insanları bir arada tutan en önemli olgu Şiilik anlayışı olmuştur.

İran nüfusunun iki ana unsurunu Farslar ve Azeriler oluşturmakta olup, her iki grubun nüfuslarının birbirlerine yakın olduğu ifade edilmektedir. Farslar ve Azerilerin genel nüfusa oranları % 75 civarındadır. Dolayısıyla Azeri Türkleri İran'da azınlık değildir, Farslar ile birlikte İran'ın ana unsurudur. Geri kalan % 25'lik kesimi ise, Azerilerin dışındaki çok sayıda çeşitli Türk toplulukları (Türkmenler, Kaşgailer, Afşarlar, Hamseler, Halaçlar, Boyar Ahmet, Karagözlü, Ağaçeriler vb.), Araplar, Kürtler, Beluciler, Hıristiyanlar, Yahudiler ve diğerleri oluşturmaktadır (Balbay, 2006, s:119).

Farslar

25-26 milyondan fazla bir nüfusa sahip oldukları ifade edilmektedir. Bu da İran nüfusunun yaklaşık % 37-38'ini oluşturmaktadır. (İran Azeri Türklerine göre, İran'daki Azeri nüfusu, ülke nüfusunun en az yarısından fazlasıdır ve bu oran Azerilerin nüfus artış hızlarının Farslara göre çok yüksek olması nedeniyle hızla artmaktadır.) Farsların nüfus artış hızları Azeriler ve Kürtlerle karşılaştırıldığında oldukça düşüktür. Fars ailelerin çocuk sayıları ikiyi nadiren geçmektedir. Bunun en önemli nedeni, Fars erkeklerin evlenme yaşlarının ortalama 30-35 olmasıdır. Fars nüfusu, halen ülke yönetimine egemen durumda olup Şiilik maskesi altında koyu bir Fars milliyetçiliğiyle ülkeyi yönetmektedir. Farslar, bir yandan milliyetçiliği görüldüğü yerde başı ezilmesi gereken sapık bir anlayış olarak göstermeye ve bu yolla özellikle Azeriler ve Kürtler arasında gelişmesi muhtemel milliyetçi akımları dizginlemeye çalışırken, diğer yandan Fars dili, kültür ve edebiyatını hakim kılmak ve devlet yönetimindeki tüm kritik

makamlarda Farsların ya da Farslaşmış ve asimile olmuş kişilerin bulunmasına özen göstermektedir (Balbay, 2006, s:119).

Azeriler

İran Türklerinin en kalabalık grubunu Azeriler oluşturmaktadır. Farslar gibi 25-26 milyon civarında nüfusa sahip oldukları ve İran genel nüfusunun asgari % 37-38'ini oluşturdukları bilinmektedir. Farslara oranla nüfus artış hızlarının çok yüksek olduğu, resmi olmayan kaynaklarca ifade edilmektedir. Yüzlerce Azeri aile üzerinde yapılan gözlemlerden, Azeri erkeklerin Anadolu'da olduğu gibi genelde 20-25 yaşları arasında evlendikleri ve asgari üç-dört çocuğa sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bunun, kısa ve orta vadede İran'ın genel etnik yapısını etkileyecek önemli bir husus olduğu değerlendirilmektedir (Balbay, 2006, s:120).

Azeri Türkleri, Türkiye sınırından itibaren, Doğu ve Batı Azerbaycan, Erdebil, Kazvin ve Zencan eyaletlerinde yaşamaktadır. 140.000 kilometrekare alana sahip olan bu bölgede yaşayan yaklaşık 18 milyon insanın % 90'ını Azeriler oluşturmaktadır. Nüfus yoğunluğu kilometrekare başına 28 kişi olup, nüfusun yarısı şehirlerde yaşamaktadır. Azerilerin diğer bölümü ise Gilan, Tahran, Hamedan ve Fars eyaletlerinde bulunmaktadır. Toplam Azeri nüfusunun ancak yarısı okuma-yazma bilmektedir. En yüksek okuma-yazma oranı Tebriz'de olup, bu oran % 80 civarındadır. Azerilerin yoğun olarak yaşadıkları başlıca şehirler, Tebriz, Urumiye, Erdebil, Zencan, Halhal, Marand, Marageh, Ahar, Serap, Azerşehr, Nir, Heşt Rud, Malkan, Culfa, Şebister, Pars Abad, Meskunşehr, Bilesavar, Keliber, Akkent, Bonab, Şerefana, Sultaniye, Kemale, Bostan Abad, Mako, Salmas, Hoy, Mahabad, Piranşehr, Serdeşt, Nagadeh ve Miandoab olarak sayılabilir (Balbay, 2006, s:120).

İran resmi makamları tarafından "Azerbaycanlı" olarak isimlendirilmeye çalışılan Azerileri, başta Farslar olmak üzere tüm İranlılar "Azeri Türkü" ve/veya "Türk" olarak isimlendirmektedir. Azerilerin büyük kısmı Şii mezhebinden olmasına karşın, Hoy, Bender Humeyni ve Marageh şehirlerinde yaşayan 2

milyon civarında Sünni Azeri bulunmaktadır. Azeriler, Batı Türkçesinin Azeri lehçesini kullanmakta olup, bu lehçe Anadolu Türkçesine yakındır ve kolay anlaşılmalıdır. **Resmi dil olan Farsçadan sonra en yaygın dil, Azeri Türkçesidir.** Azerilerin yoğun olduğu eyaletlerden, büyük yatırım ve iş olanakları bulunan Tahran, İsfahan ve Şiraz gibi şehirlere göç sürmektedir. İran yönetimi uyguladığı planlı siyasetlerde bu göçü teşvik etmekte ve ülkenin kuzeydoğusundaki Azeri yoğunluğu eritmeye çalışmaktadır (Balbay, 2006, s:121).

Asırlar boyunca Türkler tarafından yönetilen Farmlar, 1925 yılında iktidarı ele geçirmişlerdir. İran'da olası bir Türk milliyetçiliğini kendileri için en büyük tehlike olarak görmüşler ve başta Azeriler olmak üzere İran'daki Türkler üzerinde sistemli bir asimilasyon politikası uygulamaya başlamışlardır. Ancak özellikle Azeri nüfusunun çok büyük boyutlarda olması ve devlet yönetim mekanizmalarında her seviyede birçok Azeri'nin de bulunması nedeniyle bu asimilasyon, baskı politikalarından ziyade, gayet sinsi bir şekilde ve din istismarı üzerine kurulmuştur. Milliyetçilik sapık bir ideoloji olarak telaffuz edilip, Türk isminin geçmesine bile izin verilmezken, örtülü bir Fars milliyetçiliği geliştirilmiştir ve halen de bu politikaya devam edilmektedir (Balbay, 2006, s:121).

Milliyetçilik duygularına kesinlikle izin verilmemekte ve bu konuda son derece sert önlemler alınmaktadır. Örneğin bir Azerinin devlet kademelerinde yükselmesi, Molla rejimine sadakatine ve Farmlardan daha çok İranlılık ve İslam ümmeti anlayışına sahip çıkmasına bağlıdır. Bu konularda taviz verilmesi ve hatta Türk milliyetçiliği hislerinin çok küçük bir dışavurumu, onun görevinden alınması ve hatta yargılanması için yeterlidir.

Bu nedenle devlet kademelerinde görev alan Türkler, ulusal kimliklerini gizlemek için büyük çaba harcamaktadır. Bunun nedeni okul sıralarından itibaren uygulanan baskılar ve asimilasyon politikasıdır. Çeşitli nedenlerle Tahran Büyükelçiliği'ni ziyaret eden Azeri Türk öğrenciler, okullarda Türk

olduklarını söylemediklerini ve yöneticilerin baskısı altında olduklarını defalarca açıklamıştır.

Tebriz ve Urumiye'deki Azeri Türkleri, bu şehirlerdeki Türk konsoloslukları ile ağır baskılar nedeniyle ilişkiye girmemekte, ev sahipleri çok istemelerine karşın konsolosluk personeline, kiraya ev vermemekte, hatta Azeri doktorların çoğu konsolosluk personelini muayene etmeye dahi yanaşmamaktadır (Balbay, 2006, s:122).

İran yönetimi ülkedeki Azeri adı ve nüfusunu zayıflatmak için, Azerilerin yoğun yaşadıkları eyaletlerin isimlerinin değiştirilmesi parçalanması ve/veya diğer eyaletlere bağlanması yoluna gitmektedir. 1993 yılında 36.000 km²'lik bir bölge, Doğu Azerbaycan'dan kopartılarak, Erdebil eyaleti kurulmuş, 1994 yılında da Zencan eyaletine bağlı sanayi şehri Kazvin valiliği Azerilerin gösteri ve protestoları arasında bu eyaletten kopartılarak yeni bir eyalete dönüştürülmek istenmiştir. Sahası dar ve nüfusu az olduğu için, önce Tahran eyaletine bağlanmış, ardından ayrı bir eyalet yapılmıştır. Doğu Azerbaycan Eyaleti'nin bölünmesiyle ilgili tasarıda Doğu, Merkezi ve Batı Azerbaycan şeklinde üç Azerbaycan eyaleti yer almaktayken, Doğu Azerbaycan ismi Erdebil olarak değiştirilmiştir. Azerbaycan ismini taşıyan eyalet sayısının artması uygun görülmemiş ve Azeri eyaletlerin toprak alanları daraltılmıştır (Balbay, 2006, s:122-123).

İran hükümeti, İran Türklerinin Türkiye'ye olan büyük sempatilerinin yok edilmesi ve halen yoğun bir şekilde izlenmekte olan TURKSAT-TV yayınlarına ilginin azaltılması için, Türkiye aleyhinde yoğun bir propaganda yapmakta ve her türlü iftirayı atmaktadır. Bu kapsamda en çok öne sürülen temalar; Türkiye'nin bölgedeki Müslüman ülkelere karşı İsrail ile çok yakın ilişki kurduğu, Türkiye'de iktidardaki "laiklerin", Müslümanlara ağır eziyetler yaptığı, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin dinsiz olduğu ve Türkiye'nin Kürtlere büyük baskı uyguladığı şeklindedir. İranlı mollalar, Türk TV yayınlarını bir kültür emperyalizmi olarak görmekte, bu yayınlardan çok korkmakta ve hassasiyet göstermektedir. Özellikle

Azeri Türkleri üzerinde Türk kültürünün etkilerini silmek için önlemlerini genişletmektedir (Balbay, 2006, s:123).

Türkmenler

İran'da yaşayan Türk topluluklarının ikinci önemli grubunu oluşturan Türkmenlerin nüfusu 2 milyonun üzerindedir. Azerilerin aksine tamamına yakını Sünni olan Türkmenler, çoğunlukla Mazenderan eyaletinin doğusunda Gorgan ve Türkmen Sahrası denilen İran-Türkmenistan sınırına yakın verimli arazilerde yerleşmişlerdir. En önemli Türkmen aşiretleri Yamote ve Kuklan aşiretleridir. Kırsal ve dağlık kesimlerdeki Türkmenler halen, Oba adı verilen evlerde yaşamaktadır. İran'daki soydaşlarımız arasında Türklüklerini en çok koruyan toplum olarak kabul edilmektedir. Türkmenler Türkiye'ye olan bağlılıkları, cesaretleri ve inançları ile önemli özellikler taşımaktadırlar. Kuzeyde Türkmenistan devletinin bağımsızlığına kavuşması sonrasında, İran'daki Türkmenlerin milliyetçilik duygularında da ciddi bir uyanış oluşmaya başlamıştır. Ancak Şii İran devleti tarafından, özellikle Sünni olmaları nedeniyle büyük bir ihmale uğramış olan Türkmen toplumu, eğitim ve sağlık konularında çok geri kalmış olup aydın kesim de yok denecek kadar azdır (Balbay, 2006, s:124).

Kaşgailer

Kökenleri eski Türk boylarına dayanmakta olup, Türkçeyi en iyi konuşan Türk boyu olarak bilinirler. Yaklaşık 1 milyonluk bir nüfusa sahip oldukları sanılmaktadır. Genellikle Şiraz, İsfahan şehirlerinde yaşamakla birlikte, ülke genelinde dağınık buldukları bilinmektedir. Çok sayıda aşiretten oluşan Kaşgailerin önemli aşiretleri arasında Kaşkoli, Şez Bocki, Farsimadan, Safihan, Rahimi, Bayat ve Darresuye bulunmaktadır. Her aşiretin bir lideri mevcuttur. Kaşgailer İran iç politikasında önemli bir rol oynayamamışlar ve zaman zaman İran yönetimi tarafından başka bölgelere göçe zorlanmışlardır (Balbay, 2006, s:124-125).

Afşarlar

Türkmenlerin bir bölümünü oluşturmaktadırlar ve yarım milyonu aşan bir nüfusları vardır. İsfahan, Şiraz, Ahvaz, Zencan ve Horasan'a dağılmış durumdadırlar. Bir kısmı hala göçebe hayatı yaşamakta ve genellikle hayvancılıkla uğraşmaktadır (Balbay, 2006, s:125).

Halaçlar

Halaçların kökenleri eski Türk boylarına dayanmaktadır. Tahminen 350-400 bin civarında bir nüfusa sahip olup, genel olarak Kum ve Save şehirlerinde yaşamaktadırlar. Şiilik mezhebini en az Farslar kadar benimsemiş olan bir Türk toplumdur (Balbay, 2006, s:125).

Hamseler

Güney İran'da yaşayan yaklaşık 200-250 bin nüfusa sahip, çok eski bir Türk topluluğudur. Aradan geçen binlerce yıla karşın, halen Türklük bilincini ve milli birliklerini önemli ölçüde korudukları ve yapılan görüşmelerde kendilerini önce Türk sonra Hamse olarak sundukları görülmektedir (Balbay, 2006, s:125).

Boyarahmet, Karagözlü ve Agaçeriler

Güneybatı İran'daki Boyarahmet ve Kohguluye vilayetlerinde yaşayan ve nüfusları hakkında bir fikir edinilemeyen Türk topluluklarıdır. Çok eski devirlerde İran'a göç eden Oğuz boylarının soyundan geldikleri ve Türkmenlere yakın oldukları sanılmaktadır (Balbay, 2006, s:125).

Bunların dışında, Kazak, Özbek, Şahseven gibi nüfusları tam olarak bilinmeyen ve çoğunluğu İran'ın kuzey kesimlerinde yaşayan Türk toplulukları vardır. Özellikle Azeriler, Tahran başta olmak üzere yerleştikleri

bölgelerdeki ticaretin büyük bölümünü ellerinde tutmaktadır. Türkmenlerin çoğu ile Kaşgai ve Afşarların bir bölümü, ağırlıklı olarak hayvancılık ve tarımla ilgilidir.

İran İslam Cumhuriyeti'nde, Zerdüşt, Hıristiyan ve Yahudiler dışında hiçbir topluluk azınlık sayılmamakta ve kendilerini ifade konusunda hiçbir hakları bulunmamaktadır (Balbay, 2006, s:126).

Kürtler

İran'da Türklerden sonra en fazla nüfusa sahip etnik toplum olan Kürtler, Urumiye gölü güneyinden itibaren Irak sınırının boyunca Batı Azerbaycan, Kürdistan, Bakhtaran (Kirmanşah) ve İlam eyaletleri ile dağınık olarak Zencan eyaletinde (Çoğunlukla Kazvin şehri ve batısında), Horasan eyaletinin kuzey bölgelerinde yaşamaktadırlar. Ayrıca Tahran, Tebriz, Arak, İsfahan gibi sanayi ve iş merkezlerinde ucuz işgücünü oluşturan mevsimlik veya yerleşik olarak çok sayıda Kürt nüfusla karşılaşmak olasıdır. Yaklaşık 4,5-5 milyon nüfusuyla İran nüfusunun % 8'ini oluşturan İran Kürtleri, etnik gruplar içinde ulusal benliklerine en çok sahip çıkan, devletten çok kendi aşiret sistemlerine bağlı bir topluluktur (Balbay, 2006, s:126).

İran'ın genelinde okuma yazma oranı % 79,5 iken, Kürtlerin yaşadığı bölgelerde bu oran % 20 kadardır. Ülkedeki elektrikli ev eşyası oranı % 80,7 iken, bu oran Kürtlerin yaşadığı bölgelerde % 19,5 olarak görülmektedir (Balbay, 2006, s:128).

Araplar

Arap azınlığı M.S. 641 yılında Huzistan bölgesine göç etmişlerdir. Önemli aşiretleri arasında Huzofkassir, Banilem, Banisalem, Banitorof, Banitamim, Banikaab, Bavivekenane bulunmaktadır. Sayıları 3 milyonu geçen Arap azınlığı Huzistan eyaleti, Şattüllarap'ın İran kesimi ile Fars Körfezi kıyılarında yaşamaktadır. Sünni mezhebine mensup olan Araplar, Arap

milliyetçiliği propagandası yapmaktadır ve özellikle Irak'ın tahrik ve teşviki ile Huzistan'ın Arap toprağı olduğunu iddia etmektedir. Bu bölgedeki Arap nüfus, İran-Irak savaşı öncesinde İran yönetimine karşı örgütlenmiş ve savaşın ilk aylarında rejime yönelik bazı faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ancak savaş sonrası İran hükümetinin aldığı sert tedbirler sonucu Irak bağlantılı Sünni Araplar dağıtılmış ve sindirilmiştir (Balbay, 2006, s:128-129).

Beluciler

İran'ın, Belucistan ve Sistan eyaletlerinde yaşayan yaklaşık 1,5-2 milyon kişilik Sünni Müslüman bir topluluktur. Beluciler de Kürtler gibi özellikle Sünni olmaları dolayısıyla İran yönetimine soğuk bakmaktadır. Beluci bölgelerindeki devlet yatırımları da son derece yetersizdir. Genellikle kaçakçılık yolu ile geçimlerini sağlamaktadırlar. Beluciler arasında okuma yazma oranı çok düşüktür. Belucilerin Pakistan ve Afganistan'daki Beluciler ile birleşip bir devlet kurma hedefleri günceldir, halen çoğunlukla göçebe hayatı sürdürmektedir (Balbay, 2006, s:129).

Ermeniler

100-150 bin kadar olduğu sanılan Ermeni nüfusu, Tahran, Tebriz, Isfahan, Urumiye, Hoy, Makü ve Şahpur şehirlerine dağılmış olup, Müslüman olmayan en büyük azınlıktır. 1975-80 yıllarında sayıları 250-300 bin iken, İran-Irak savaşı ve İslami rejimin kurulmasının ardından başta ABD ve Avrupa ülkeleri olmak üzere göç nedeniyle sayılan hızla azalmış ve bugün de azalmaya devam etmektedir. Şah zamanında daha geniş haklar tanınan Ermenilerin, Humeyni yönetiminin başa geçmesi ile birtakım hakları kısıtlanmıştır. Buna karşın azınlık grupları içinde, Ermenilerin yönetim tarafından en fazla desteklenen ve iyi ilişkiler tesis edilen bir toplum olduğu bilinmektedir (Balbay, 2006, s:129-130).

Diğer Hıristiyanlar

Ermeni Kilisesi'ne bağlı Hıristiyanların dışında daha küçük dini cemaatler halinde olmak üzere Protestan, Katolik, Keldani, Ortodoks, Adventist, Nasturi ve Anglikan Kiliselerine bağlı Hıristiyan toplulukları da vardır. Özellikle Batı Azerbaycan eyaletinin merkezi olan Urumiye şehri nüfusunun içte birini, yukarıda sözü edilen kiliselere bağlı Hıristiyanlar oluşturmaktadır. Tahran, Tebriz, Urumiye, Isfahan, Şiraz ve Kirman şehirlerinde de kiliseler bulunmaktadır (Balbay, 2006, s:130).

Yahudiler

30-35 bin civarında bir nüfusa sahip olan Yahudi toplumu, Tahran'ın yanı sıra Isfahan, Yazd, Hamedan ve Şiraz'a dağılmıştır. İslami rejimin Yahudilere çok olumsuz bir bakış açısına sahip olması ve Yahudilerin Şah'a çok yakın olmaları nedeniyle, baskı altında bulunmakta ve İran'dan göç etmeye devam etmektedirler.

Süryaniler

20 bin civarındaki Süryani, Tahran, Ahvaz ve Şiraz'da yaşamaktadır.

Zerdüşter

Mazdart ve Parsi olarak da bilinirler. Geleneksel merkezleri olan Yazd eyaletinin yanı sıra, Şiraz, Kirman, Isfahan ve Tahran'a dağılmışlardır. Nüfusları 100 bin civarındadır (Balbay, 2006, s:130).

Hindu ve Sihler

Yaklaşık 100 bin civarında nüfusa sahip olup, genelde Zahedan şehrinde ve kısmen de Tahran'da yaşarlar (Balbay, 2006, s:130).

Diğerleri

Sayılan çok az olmakla beraber, Manikeist, Asuri, İsmaili, Yezidi, Marduki, Monofizist ve Gnostik gibi etnik ve dini azınlıklar da varlıklarını sürdürmektedir

Yukarıda belirtilen azınlıklardan, Hıristiyan ve Yahudilerin büyük çoğunluğu ticaretle uğraşmakta olup, ekonomik yönden problemleri olmadığı bilinmektedir. Özellikle Yahudiler, kuyumculuk mesleğiyle uğraşmaktadır, İran'da sadece, Zerdüştler, Yahudiler ve Hıristiyan İranlılar dini unsurlar olarak kabul edilirler ve İran Anayasası'na göre bunların dini törenlerini kendilerine göre yapmaları, dini eğitimlerini ve diğer adetlerini kendi dinlerinde olduğu gibi yerine getirmeleri esasa bağlanmıştır. Yine, Yahudi ve Ermenilerin kendi dillerinde ve kendi okullarında eğitim yapma hakları mevcuttur.

İran'da etnik açıdan Fars, Türk ve Kürtlerden başka hem ırki ve hem de dini olarak birçok azınlık bulunmakta olup, bu tablo İran'ı çok kozmopolit bir ırklar mozaiği haline getirmektedir. Ancak, Türk ve Kürt nüfus dışında, diğer etnik azınlıkların, İran İslam Cumhuriyeti için potansiyel bir tehdit oluşturmadığı değerlendirilmektedir.

İran'da Farslar Aryan ırkıdan, Türkler ise Oğuz boyundan gelmektedirler. İran halkı ırki bakımdan çok çeşitlilik göstermesi nedeniyle her unsur kendi ırkının özelliklerini taşımaktadır.

İran'da azınlıklar kendi dillerini konuşmaktadırlar. İran Anayasası'na göre resmi dil Farsçadır. Ancak, okullarda edebiyat dersleri gibi derslerde, azınlıkların kendi dillerini geliştirebileceği belirtilmesine karşın uygulamada böyle olmamaktadır. Günlük hayatta değişik kavimlere bağlı unsurların kendi dillerini konuşmalarında bir sorun bulunmamaktadır.

İran'da İslami rejim uygulanmasına karşın, ahlaki çöküntü yaşanmaktadır. Çok evlilik olmasına karşın büyük şehirlerde sık rastlanılmamaktadır. Gençler ekonomik güçlükler nedeniyle geç evlenmektedir (Balbay, 2006, s:133).

Tahran'da içki içenlerin sayısı oldukça fazladır. Arak denilen Ermeni votkası, Ermeni azınlık tarafından üretilmekte ve illegal yollardan piyasaya sürülmektedir. Devrimden sonra içkinin yasaklanması nedeniyle halk kendi evlerinde içki ve özellikle şarap üretmeye başlamıştır. Ermenilerin kendi ihtiyaçları için içki üretmeleri serbest bırakılmıştır. Bunun dışında İran'a kaçak yollardan da çok miktarda alkollü içki sokulmakta ve özellikle Tahran'da birçok bakkal ve markette tezgah altından satılmaktadır. Fiyatları çok yüksek olmakla birlikte her türlü alkollü içki bulunabilmektedir. (Örneğin Türk biraları Türkiye'dekinin on katı bir fiyatla satılmaktadır.) Kaçak yollardan getirilen bu içkiler zaman zaman güvenlik güçlerince ele geçirilmekte ve bu tür haberler basında yer almaktadır. Somut iki örnek şöyledir: 4 Kasım 2001 tarihinde Isfahan polisi tarafından 4046 şişe alkollü içki ele geçirildiği bazı gazetelerde yayımlanmış, 16 Ocak 2001 tarihli İran Daily gazetesinde de Hamedan eyaletinin Nahavand şehrinde, son zamanlarda 10.000 şişe alkollü içki ele geçirildiğine ilişkin bir haber yer almıştır (Balbay, 2006, s:134).

İran'da uyuşturucu madde kullanımı ve uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadele ülkenin temel ve en büyük sorunlarından birisini oluşturmaktadır. Ülkedeki dini rejimin yarattığı baskı ile ağır ekonomik sorunlar ve Taliban rejimi döneminde Afganistan'ın uyuşturucu ihraç merkezi haline gelmesi, İran'da uyuşturucu kullanımını artıran temel nedenlerdir. Görüşülen İranlı bazı aydın kişiler bile, "Bugün İran'ın büyük bir uyuşturucu tüketim pazarı" olduğunu ifade etmekte ve ülkedeki Mollaların bile uyuşturucu (özellikle tiryak adı verilen bir madde) kullandıklarını rahatlıkla söyleyebilmektedirler. Tahran Belediyesi tarafından yapılan bir açıklamada, "Tahran'da günde beş ton uyuşturucu kullanıldığı ve ülkede iki milyon uyuşturucu bağımlısı olduğu" ifade edilmiştir. İran basınında hemen hemen her gün yüzlerce kilogram uyuşturucu madde ele geçirildiğine ilişkin haberler yayınlanmaktadır (Balbay, 2006, s:134-135).

Öte yandan İntizamı Kuvvetler Genel Komutanlığı'ndan yapılan açıklamalarda, 1979 İran İslam Devrimi'nden bugüne kadar 3100'den fazla İran güvenlik görevlisinin uyuşturucu kaçakçıları ile mücadele kapsamında hayatını kaybettiği, sadece 2000 yılında 1700 uyuşturucu kaçakçısının

öldürüldüğü ya da yakalandığı, uyuşturucu ile mücadelenin her yıl İran'a 800 milyon dolara mal olduğu ifade edilmiştir (Balbay, 2006, s:135).

İslam toplumları tarihsel olarak iki genel dini anlayışı siyasal ve kültürel eksen etrafında geliştirmişlerdir. Bunlar Sünni ve Şii İslami geleneklerdir. Şii Müslümanlar günümüz İslam topluluklarının % 10'unu oluşturmaktadırlar. Demografik olarak İran, Şii Müslümanların en yoğun olarak yaşadığı ülkedir (% 92). Irak ve Bahreyn'de de Şii Müslümanlar nüfusun çoğunluğunu teşkil etmektedir. Bunlar dışında diğer Körfez ülkeleri ile Suriye, Lübnan, Afganistan ve Hindistan'da da nüfus itibariyle azınlıkta olan Şiiler yaşamaktadır (Keddie ve Cole, 1986, s:16).

70 milyondan fazla nüfusuyla İran, en kalabalık körfez devletidir. Bu durum, askeri güçlerini yapılandıran bir ülke için potansiyel bir avantajdır. Ancak, İran nüfusunun içinde çok fazla etnik grup bulunmaktadır. Ekonomik problemler ve yeterince silah ithalatı yapılamaması yüzünden İran, bunu askeri güce çevirememiştir (Altınbaş, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:250).

Resim 23: Tahran İran'ın başkenti ve en büyük şehridir. Elburz Dağları'nın eteğinde bulunan tahran 1788 yılından beri İran'ın başkentidir.

İran'da kuzeybatıda Türkler, güneybatıda Kürtler-Lurlar küreselcilik çağında İran devletini aşındıran İran devletinin tarihsel zayıf karnıdır (Üşümezsoy ve Şen, 2003, s:219).

2.4.2. İran'ın Enerji Politik Durumu ve Silahlanma Süreci

Enerji Konusu

92.9 milyar ton ile dünya petrol rezervlerinin % 9'unu elinde bulunduran İran doğalgaz rezerviyle de Rusya'dan sonra dünyada ikinci sırada yer almaktadır. İran'da ayrıca 1 milyar ton demir, 1 milyar ton kömür ve 800 milyon ton bakır olmak üzere krom, kurşun, cıva, manganez, kalay, tungsten ve altın rezervleri de bulunmaktadır (İSOD Otomotiv Dergisi, Mart-Nisan 2004, s:108).

İran doğal kaynakları açısından çok zengin olan bir ülkedir ve ülke gelirlerinin önemli bir bölümünü petrol ve doğalgaz ihracatından elde etmektedir (Cankara, 2005, s:70)

İran kanıtlanmış doğalgaz rezervleri ile dünyanın ikinci büyük doğalgaz rezervlerine sahiptir. İran'ın yaklaşık % 62'lik doğalgaz rezervleri birleştirilemeyen alanlarda bulunmaktadır ve tam anlamıyla işletilememektedir. Bu İran'ın doğalgaz potansiyelinin çok büyük olduğu anlamına gelmektedir (Country Analysis Briefs: Iran, s:7).

Ülkenin en büyük doğalgaz rezervleri Güney Pers bölgesinde bulunmaktadır. Bu bölgedeki rezervlerin 7,9 trilyon metreküp olduğu tahmin edilmektedir. Güney Fars sahasının geliştirilmesi İran'ın en büyük enerji projesidir ve şimdiden 20 milyar dolarlık yatırım çekmiştir (Country Analysis Briefs: Iran, s:7).

Dünyanın ikinci büyük doğalgaz rezervine sahip İran'ın, bu rezervlerinin 20,8 trilyon metreküp olduğu (230 milyar m³'ü kanıtlanmış rezervdir) tahmin

edilmektedir. İran'ın doğalgaz rezervleri tek bir bölgede bulunmamaktadır. Bu rezervler, büyük ölçüde geliştirilememiş sahalardadır ve bu nedenle büyük bir potansiyel mevcuttur. Doğalgaz yatakları ve buldukları bölgeler aşağıdadır:

Samand	: Baktaran
Dalan	: Fars
Abhar	: Fars
Kangan	: Buşehr
Varami	: Buşehr
Khangran	: Horasan
Gombadly	: Horasan
Suru	: Hormozgan
Sarkun	: Hormozgan
Aga Jari	: Huzistan
Tahari	: Basra Körfezi

İran'ın başlıca doğalgaz alanları Pars, Nar, Kangan, Agar, Varamin, Gonbad, Asalooieh, Namak ve Dlan bölgeleridir (İSOD Otomotiv Dergisi, Mart-Nisan 2004, s:109).

İran'ın potansiyel doğalgaz pazarları Ermenistan, Ukrayna, Avrupa, Pakistan, Hindistan, Tayvan, G. Kore ve Çin'in kıyı bölgeleridir. Bu ihracatın boru hatları ile ya da LNG tankerleri ile gerçekleştirilmesi mümkündür (Cankara, 2005, s:68)

Petrol kaynaklarının en iyimser tahminler ile 30-40 yıl sonra tükeneceğini dikkate alan İran, şimdiden sanayisini doğalgaza dönüştürme faaliyetlerine başlamış ve 300'ü aşkın yerleşim biriminde doğalgaz kullanılır hale gelmiş olup, doğalgazın tüm yerleşim birimlerine götürülmesi için altyapı çalışmaları hızla sürdürülmektedir (Balbay, 2006, s:114).

İran, 1970'li yıllarda elektrik üretim kapasitesi devamlı artmasına karşın, bu dönemde gereksinimi karşılayacak bir düzeye ulaşamamıştır. Bu nedenle

de, Şah yönetimi devlet sektörüne ek olarak özel sektörün de bu alanda faaliyet göstermesine olanak tanıyacak bir uygulama içine girmiştir. Bu uygulama ile 1978 yılı sonunda, 4,5 milyar kw/saat olan elektrik tüketiminin 21 milyar kw/saate çıkarılması sağlanmıştır. Bunların yanı sıra yönetim, elektrik üretiminin artırılmasını sağlayabilmek için, birçok hidroelektrik ve termik santrallerin inşasına başlamış, ayrıca doğalgazın da bu alanda kullanılması yönünde çaba harcanmıştır (Balbay, 2006, s:114).

Öte yandan, Şah döneminde elektrik üretiminde kullanılmak üzere, ülke genelinde birçok baraj inşa edilmiştir.

Elektrik enerjisi üretilen önemli barajların Karun ve Dez Nehirleri üzerinde kurulduğu ve bunlardan üretilen enerjinin, toplam enerji üretimi içindeki payının % 90 dolayında olduğu görülmektedir. İran'ın elektrik enerjisi üretim kapasitesinin en önemli bölümünü, Enerji Bakanlığı'na bağlı Milli Entegre Şebeke kontrolündeki enerji santralleri, geri kalan kapasiteyi ise, enerji alanında faaliyet gösteren devlet ya da özel şirketler kontrolünde bulunan ve daha çok kırsal kesimde kurulu olan jeneratörler ve/veya küçük çaplı elektrik santrallerinin kapasiteleri oluşturmaktadır (Balbay, 2006, s:114-115).

Maden	Rezerv (Milyon Ton)	Dünya Payı (%)
Çinko ve Kalay	60	11
Krom	10	8
Bakır	900	15
Kömür	1324	0.3
Demir	2177	0.25
Altın	3	2.5

Tablo 2.4.1: İran'daki Bazı Madenlerin Bilinen Rezervleri (Balbay, 2006, s:114).

Silah Konusu

1979'daki İmam Humeyni Devrimi'ne kadar İran, körfezdeki en güçlü silahlı kuvvetlerden birine sahipti. 1960 ve 1970'lerde yapılan yüksek miktardaki askeri harcamalarla körfezdeki en etkin askeri güçlerden biri haline gelen İran Ordusu, Humeyni tarafından nerdeyse etkisiz hale

getirilmiştir. Şah döneminde ABD ile iyi ilişkiler içinde olan İran, devrim ve rehine krizi ile ABD ve diğer batılı devletler tarafından dışlanmış ve yalnız bırakılmıştır. Bir de Humeyni'nin silah siparişlerini iptal etmesi ile silah ve askeri donanım bakımından bu ülkelere bağımlı olan İran'ın askeri gücü çok zayıflatmıştır. Bundan sonra İran, askeri malzeme alışverişlerini Rusya, Çin, Kuzey Kore gibi ülkelerle yapmak zorunda kalmıştır.

1980'de başlayan ve 1988'e kadar süren İran-Irak Savaşı, Irak'ın askeri üstünlüğü ile sona ermiştir. Hiç beklenmeyen bu yenilgiden sonra İran, bir daha asla bu duruma düşmemek için silahlı kuvvetlerini yeni baştan yapılandırmaya ve alabileceği en iyi silahları almaya başlamıştır. İran, Rafsancani ile birlikte savaş sonrası toparlanma sürecine girmiştir. Bu süreç içinde envanterine, komşularını ve Batı'yı endişelendiren uzun menzilli silahları eklemiştir. Bugün ise çok yakında nükleer silah sahibi olacağına inanılan bir ülkedir (Altınbaş, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:250).

İran stratejik silahlar olarak algılanan orta ve uzun menzilli güdümlü füzeler geliştirmektedir. 1985'te eski İran Devlet Başkanı Haşimi Rafsancani Kuzey Kore ile değeri 500 milyon dolar olan Kuzey Kore'ye ait güdümlü füzelerin teslimi üzerinde anlaşmaya varmıştır. İran ayrıca Şahab füzesinin motor ve diğer parçalarının İran'da geliştirilmesi için bağlantılar kurmuştur (Savyon, "Iran's Armament...").

İran, İran-Irak Savaşı'ndan başından bu yana kimyasal silah geliştirme programına sahiptir. İran, Irak'ın savaş dönemindeki birkaç kimyasal saldırısına kimyasal silah kullanarak karşılık vermiştir. 1990 yılının başından bu yana İran, Irak'ın kimyasal silahlarına cevap veremediği için ve Irak'ın kalıcı sinir gazı VX maddesi gibi değişik maddeler ürettiğini tespit ettikten sonra, kimyasal silah geliştirme programına öncelik vermiştir. İran emrinde birkaç sene içerisinde kimyasal programının durdurulmaya zorlanacağı CWC'yi onaylamıştır. Bununla birlikte, kimyasal savaş üretim alt yapısını ve

mühimmat cephaneliğini modifiye etmeye ve genişletmeye devam etmektedir (Cankara, 2005, s:167).

İran, ayrıca İsrail'in stratejik gücünden ve İran'ı değişik yollarla vurabilecek potansiyelinden endişe etmektedir. Tüm bu nedenlerle Tahran, NBC silahlarını ve füzelerini savaş alanında kesin sonuç verici caydırıcı güç ve daha az güçlü olan diğer Arap ülkelerine politik alanda gözdağı vermek için bir araç olarak görmektedir (Cankara, 2005, s:166).

ACDA (Arms Control and Disarmament Agency) kaynaklarına göre İran yıllık askeri harcamalarını 1978'de 25,300 milyon dolardan 1979'da 16,620 milyon dolar ve 1980'de 14,700 milyon dolara kadar düşürdü. Savaş süresinde ise, 1981'de 16,210 milyon dolar, 1982'de 18,260 milyon dolar, 1983'de 15,940 milyon dolar, 1984'de 22,240 milyon dolar ve 1985'de 24,770 milyon dolarlık harcama yaptı. ABD, İran'ın 1985 yılından sonra yaptığı savunma harcamaları ile ilgili tahmin yapmamaktadır, fakat IISS (International Institute of Strategic Studies), 1987-1988 sürecinde İran'ın savunma harcamalarının 9,900 milyon dolar, 1989-1990'da 5,770 milyon dolar, 1990'da 3,180 milyon dolar, 1991'de 3,770 milyon dolar olarak tahmin etmektedir.

Ayrıca, İran'ın savaş boyunca gayrı safi milli hasılasının % 20'sini, hükümet harcamalarının da % 50'sini savunma için harcamış olabileceği tahmin edilmektedir. 1980'lerde İran'ın Şah dönemindeki seviyeye ulaşacak kadar silah ithalatı yapabilecek maddi olanakları yoktu. ACDA'nın tahminlerine göre İran, 1978'de 2,100 milyon dolar, 1979'da 1,500 milyon dolar, 1980'de 420 milyon dolar, 1981'de 925 milyon dolar, 1982'de 1,600 milyon dolar, 1983'de 825 milyon dolar, 1984'de 2,700 milyon dolar, 1985'de 1,900 milyon dolar, 1986'da 2,600 milyon dolar, 1987'de 2,000 milyon dolar, 1988'de 2,300 milyon dolar ve 1989'da 1,300 milyon dolar değerinde silah ithalatı yapmıştır (Cordesman, "After The Storm...", 1993, s:398-399).

İran	1.300 km
Irak*	150 km
İsrail	1.500 km
Pakistan	1.500 km
Suudi Arabistan	2.400 km
Suriye	500 km
Türkiye	160 km

Tablo 2.4.2: İran ve Komşularının Ateş gücü (en fazla menzilleri) (Waller and Beyer, "The Message...", 1998, s:46).

İran'ın çok geniş kapsamlı bir silah tedarik stratejisi olduğu bilinmektedir. Eski Sovyetler Birliği ile Moskova'nın eski Varşova Paktı üyelerinden gelişmiş silahlar ve Çin'den standart askeri silahlar tedarik etmektedir. Özellikle de uzun menzilli füze programları ülkenin komşularını endişelendirmektedir. ABD, bu füzelerin Ortadoğu'daki dengeleri değiştirebilecek nitelikte olduğunu iddia etmektedir. Uzman Ian Lesser, Clinton'ın endişesinin ne anlama geldiğini şöyle açıklamaktadır; "Gelecek bir krizde Suudi Arabistan ve Türkiye gibi müttefikler Tahran'a karşı Amerikan yönetimli koalisyonlara katılmak için gönüllü olmayacaklardır, çünkü ülkeleri İran füzelerinin menzilinde bulunmaktadır". Bu düşüncelerle Clinton yönetimi, Şahab-3 füzesinin 1998 yılındaki denemeden sonra İran'ın balistik füze programını durdurması için Hatemi'ye dostça mesajlar göndermiştir (Waller ve Beyer, 1998, s:46).

İran'ın silahlanma kapasitesinden rahatsız olan devletlerden birisi de Birleşik Arap Emirlikleri'dir. 1996'da Birleşik Arap Emirlikleri Dışişleri Bakanı Raşid Abdullah, İran'ın sahip olduğu silahların savunmaya değil, saldırıya yönelik olduğunu ve bölgedeki ülkelere yöneltilmiş durumda bulunduğunu ifade etmiştir. Körfez'deki Amerikalı ve Arap görevlilere göre, İran yerden havaya füzeleri ve diğer ağır silahlarını kullanarak Körfez'in tek geçidi olan Hürmüz Boğazı'nı kontrol eden adaları silahlandığı gibi, boğazı da denetleyebilmektedir. Nitekim silahlandırılan adalardaki sorunu çözümlmek için tekrarlanan görüşmeler sonuçsuz kalmıştır (Bruce, Jane's Defense Weekly, December 04, 1996, Volume 026, Issue 023, s:15).

Ortadoğu'da giderek şiddetlenen füze yarışı, bölgenin askeri ve güvenlik dengelerinin değişmesine sebep olmaktadır. Bölgede balistik füzelerin giderek çoğalması, özellikle de İran'ın Şahab-3 ve Şahab-4'ü ile İsrail'in Jericho-2 sistemi, gelişmiş silahların yapılması için potansiyeli arttırmakta ve yarışa yeni bir stratejik boyut getirmektedir. Bu füzelerin nükleer, biyolojik ve kimyasal savaş başlıkları ile kullanılabilmesi düşünüldüğünde, bir anlaşmazlık durumunda çok ciddi sorunlara yol açabilecektir. Pakistan, Kuzey Kore, Çin gibi ülkelerin teknolojilerini ihraç etmeleri, İsrail'in bölgedeki füze üstünlüğünü sarsmıştır. İran, Irak ve Suriye'nin biyolojik ve kimyasal silah gücüne sahip oldukları bilinmektedir. Üstelik İran ile Irak, savaşta birbirlerine karşı zehirli gaz kullanmışlardır (Cordesman, "After The Storm...", 1993, s:51).

Silah ve teknoloji transferindeki her yeni gelişme bölgenin tamamını etkilemekte ve silahlanmayı artırıcı bir rol oynamaktadır. İran stratejik füze gücünü oluşturma hedefine ulaştığında Ortadoğu, Güney ve Orta Asya ile Güneydoğu Avrupa'yı tehdit edebilecek güçte olacaktır. Halen İran'ın depolarında 250 adet Scud-B ile 170 adet Scud-C bulunduğu sanılmaktadır. Hiçbir Tahran hükümeti füze programlarından vazgeçecek gibi görünmemektedir, çünkü İran bir daha Irak ile olan savaşta olduğu gibi zor bir duruma düşmeyi istememektedir (Blanche ve Lennox, Jane's Defense Weekly, March 10,1991, Volume 031, Issue 010, s:63).

2.4.3. İran ve Nükleer Enerji Konusu

2. Dünya Savaşı bittiğinde, tüm dünya derin bir nefes almış, ancak savaşın getirdikleri ve götürdükleri masaya yatırıldığında nefesi içinde kalmıştır. İnsanoğlu okla-yayın icadından bu yana, durmaksızın daha yeni ve güçlü silahlar geliştirmiştir, "en üstün silah" tanımını sürekli el değiştirmiştir. 2. Dünya Savaşı'nın da insanoğluna hediyelerinden biri şu olmuştur: Nükleer başlık! (Balbay, 2006, s:80).

Resim 24: 6 Ağustos 1945 günü Hiroşima'ya atılan atom bombası yaklaşık 70.000 kişinin ölmesine ve kaybolmasına sebep olmuştur. Düşmana karşı kullanılan ilk atom bombası bu olmuş ve 2.Dünya Savaşı'nın sonunu getirmiştir.

ABD'nin 6 Ağustos 1945'te Hiroşima ve 9 Ağustos 1945'te de Nagazaki'ye attığı atom bombası, yeni bir silahlanma sahasının da habercisi olmuştur. O yıl ABD dünyaya şunu duyurmuştur: "Altı nükleer başlığım var. Çalışmalarım devam ediyor." 1940'ların sonuna dek ABD, dünyada bu silahlara sahip olan tek ülkeydi. Dönemin ikinci süper gücü Sovyetler Birliği de 1949'da aynı silahtan edinmiştir. Sovyetler ilk nükleer başlığı ürettiğinde ABD'nin deki nükleer başlık sayısı 200'ü geçmiştir. 1950'lerin ortasında Sovyetlerin ardından İngiltere aynı güçteydi. İngiltere'nin, "Beş nükleer başlığım var, üretmeye devam edeceğim, bu konuda açıklığım var," dediği 1954'te ABD 2000'i, Sovyetler 100'ü geçmiştir (Balbay, 2006, s:80-81).

1964'te bu kez sahneye Fransa ve Çin çıkmıştır. Soğuk Savaş'ın rüzgarları sertleştikçe, nükleer başlık üretmek isteyen ülkelerin sayısı artmıştır. Komşularıyla kavgalı olan ülkeler, en ürkütücü silaha sahip olurlarsa, üstünlük sağlayabileceklerini düşünerek, varlarını yoklarını bu alana dökmeye başlamışlardır.

ABD ise salt kendisine ait olmasını istediği nükleer silahların giderek yayılmasını kaygıyla izlemiş, bunu sınırlandırmanın yollarını aramıştır.

1960'lann ikinci yarısında, beş ülkenin nükleer başlık sayısının bine yaklaştığı günlerde bu gidişe dur deme kararı almışlardır. Beş ülke şu ilkede birleşmiştir: "Bu silahlar sadece bizde bulunsun. Başka ülke üretmesin. Bunun için bir mekanizma kuralım." Böylece 1968'de imzalanan Nükleer Silahların Yayılmasını Önceme Antlaşması (NPT) doğmuştur. Sonuçlan bugün de tartışma konusu olan, İran'ın uymakla uymamak arasında gidip geldiği antlaşma böyle doğmuştur (Balbay, 2006, s:81).

Pakistan ve Hindistan karşılıklı birbirlerini kontrol etmek ve daha üstün konumda olmak için bu kararın dışında kalmışlardır. İsrail, Ortadoğu'daki varlığını korumak için her türlü silahı geçerli sayar bir konumda olduğundan, nükleer silah çalışması yapan bu üç ülkenin anlaşmada imzası yoktur. İran'ın elindeki kozlardan biri de bu. "Ey dünya, benim nükleer teknoloji ile uğraşmamamı istiyorsun, iyi güzel de, hemen yanımdaki İsrail bu konuda her türlü çalışmayı yaparken, etki sahası içine İran'ı da koyarken ben boynumu büküp, kaderimi mi bekleyeceğim?" ABD de buna karşılık şunu tekrar etmektedir: "Biz bu antlaşmaya imza koyan ülkelerle muhatabız, İsrail imza koymadığına göre, bu antlaşma çerçevesinde muhatabımız değildir. İran kimi hükümlere uymak kimine uymamak gibi bir keyfi davranış içinde olamaz. İran, nükleer silahlara ulaşırsa denetimi olanaksız bir ülke haline gelecektir. Tahran yönetimi neredeyse hiçbir uluslararası yaptırımın içinde yer almamaktadır. Dünya güvenliği açısından buna izin veremeyiz." (Balbay, 2006, s:84).

Nükleer silahların ana potansiyel hedeflerini sıralayalım; (Bozbıyık, Hancı, Özdemir ve Demirkan, 2001, s:387).

- Stratejik askeri hedefler,
- Kritik politik ve askeri komuta, kontrol, irtibat ve istihbarat merkezleri,

- Büyük kıta ve zırhlı birlik toplulukları, lojistik merkezler,
- Hava üsleri ve limanlar,
- Kritik altyapı tesisleri- akaryakıt ve enerji merkezleri,
- Su ve su elde etme, arıtma tesisleri,
- Büyük nüfus yoğunluğunun bulunduğu merkezlerdir.

Ülke güvenliğini listelenen bu önemli hedefleri savunmakla sağlayabileceğini çok iyi bilen İran, bunu ne şekilde yapabileceğini sormaktadır aslında. **Kendi teknolojisini üretemeyen, sadece ve sadece bazı batı ülkelerinin yardımıyla kendisine bir yol çizebilen İran'ın toprak bütünlüğünü sağlayabilmek için caydırıcı bir rol üstlenmesi gerekmektedir. Bunun günümüzdeki tek ve en etkili yolu ise nükleer sahip olmaktır.** Yıllardır merak edilen cevap aslında belirginleşmiştir: İran nükleer güce sahiptir ve nükleer silahlara da sahiptir.

Nükleer teknoloji ile tanıştıktan sonra İran, bu alanda öncelikle bilimsel ve teknolojik alt yapıyı geliştirme yoluna gitmiştir. Her sene onlarca yetenekli öğrenci ve teknisyen, başta Almanya ve İngiltere olmak üzere Avrupa ülkelerine ve ABD'ye gönderilmiştir. Bir kısmı zamanla İran'a dönerek bu ülkede üniversitelerde kürsüler, araştırma merkezleri ve laboratuvarlar kurmuşlardır. Diğerleri buldukları ülkelerde kalarak bilimsel ve teknik yeteneklerini geliştirmişlerdir.

İran'ın nükleer alanda çok istekli ve girişken olmasından faydalanmak isteyen Avrupa ülkeleri, 1960'lı yılların ikinci yarısı ve 1970'li yıllarda bir yandan İran'a nükleer santraller satmaya çalışırken, bir yandan da o santralleri işletebilecek kadroları kendi ülkelerinde yetiştirmek ve bu yolla santral satışında avantajlı konumda olabilmek düşüncesiyle, İranlı genç ve parlak beyinleri kendi ülkelerine çekebilmek için birbirleriyle yarışmışlardır.

Resim 25: 1973 Arap-İsrail Savaşı (Yom Kippur Savaşı)

İran Şahı Rıza Pehlevi, 1973 yılında Arap-İsrail Savaşı (Yom Kippur) sonrasında Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nün (OPEC) kurulmasıyla dört katına çıkan petrol fiyatları sonucu, büyük bir gelir akışına sahip olmuştur. Şah Rıza, Avrupalı ülkelerin bu alanda kendisine verdiği teşvikler ve sundukları cazip projeler sebebiyle, 1974 yılında bir açıklama yaparak, "yirmi yılda yirmi bin MW elektrik kurulu nükleer güç sahibi olmak" hedefini ortaya koymuştur. Bu durum karşısında piyasadaki avantajı kaybetmemek için ABD firmaları özellikle Başkan Jimmy Carter döneminde, "İran'ın geniş petrol ve doğal gaz rezervleri olmasına karşın bu kaynaklardan tasarruf yapması ve daha temiz ve daha ucuz enerji olarak sunulan nükleer teknolojiden azami oranda faydalanması" konusunda İran yönetimi nezdinde lobi faaliyetlerinde bulunmuşlardır (Şimşek, 2006, s:35).

Bu sırada Fransız Eurodif ve Alman Siemens (Kraft Werk Union - KWU) firmaları ilk büyük yatırımları gerçekleştirmeye başlamışlardır. Siemens tarafından Basra Körfezi kıyısındaki Busenizde, her biri 1,300 MWe gücünde, iki adet hafif su reaktörü barındıracak nükleer tesis inşaatı başlatılmıştır. Ancak, 1979 yılında İslam Devrimi'nin gerçekleştirilmesi ve

bunun hemen sonrasında Irak'ın, Batılı devletlerin de cesaretlendirmesiyle, İran'daki durumu zayıflık olarak değerlendirmesi sonucu, iki ülke arasında savaşın başlaması sebebiyle nükleer tesisleri kurmakta olan firmalar çalışmalarını keserek ülkelerine dönmüşlerdir. 1980 yılına gelindiğinde Buşehr'de kurulmakta olan iki reaktörden birinin yüzde 80; diğerinin yüzde 90 oranında inşaatlarının tamamlanmış olduğu, ancak özellikle teknik malzeme ve donanım kurulması aşamasına henüz geçilmemiş olduğu bilinmektedir. Devrim ve savaş ile zaman kaybetmemiş olsa, muhtemelen en fazla iki ya da üç yıllık bir süre zarfında, İran ilk nükleer reaktörlerini bundan 30 yıl kadar önce çalıştırmış olabilecekti.

İslam Devrimi ile İran'da rejimi kökten değiştiren mollalar yönetimi, liderleri Ayetullah Humeyni'nin "ne Doğu, ne Batı" şeklinde tanımlanan bağımsız ve tarafsız dış politikasının etkisinde "yabancı ülkeye bağımlılık yaratır" düşüncesiyle, önceleri nükleer tesislerin bitirilmesine yönelik bir istek göstermemişlerdir.

O dönemde özellikle Haşimi Rafsancani'nin başını çektiği Fars milliyetçisi olarak tanımlanabilecek kadrolar, Humeyni'yi ve diğer mollaları ikna ederek, öncelikle Fransa ve Almanya nezdinde girişimlerine 1984 yılı itibarıyla başlayarak yarım kalan tesislerin sonuçlandırılmasını talep etmişlerdir. Ancak, **başta ABD olmak üzere Batı ile çok iyi ilişkiler içinde bulunmuş olan Şah'ın yönetimindeki monarşi rejimine karşın, İslam Devrimi ile kökten dinci bir rejim geliştiren, İsrail ve ABD ile ilişkilerinde düşmanca tutum içinde bulunan İran'ın, nükleer alanda elde edebileceği kazanmalardan kaygı duyan Amerikan yönetimi, Almanya ve Fransa'ya baskı yaparak, yarım kalan tesisleri bitirmelerini engellemiştir** (Şimşek, 2006, s:36-37).

Irak ile süren savaşta hem siyasi, hem ekonomik, hem de askeri açıdan bu ülkeyi destekleyen Batılı devletlerle ilişkilerini azaltan İran, nükleer tesislerini tamamlaması için bu kez Arjantin, Brezilya, Çin Halk Cumhuriyeti, Çekoslovakya gibi ülkelerle temas kurmuştur. Bilahare Sovyetler Birliği'nde

Mihail Gorbaçov'un yönetime gelmesi ile bu ülke ile daha ileri seviyelerde işbirliği yolları aramak ve bu arada nükleer tesisleri bitirmesini talep etmek üzere dönemin İran Devlet Başkanı Haşimi Rafsancani 1989 yılında Moskova'ya bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyarette diğer konularla birlikte nükleer alanda da işbirliği yapılması kararı alınmıştır. Ancak kısa süre sonra Doğu Bloğu içinde başlayan dağılma sürecinin, Sovyetler Birliği'ni de etkilemesi, bu işbirliğinin hemen gerçekleştirilmesini engellemiştir. Dağılan Sovyetler Birliği'nin devamı niteliğindeki Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Boris Yeltsin ile de aynı konularda anlaşmaya varılması sonucu, 8 Ocak 1995 tarihinde iki ülke arasında nükleer alanda oldukça kapsamlı bir işbirliğini içeren bir anlaşma imzalanmıştır (Şimşek, 2006, s:7).

Bu alandaki standart ikili anlaşmalardan pek farklı özellikler taşımayan Rusya-İran nükleer işbirliği anlaşmasının en dikkat çeken yönü, her yıl 20 ila 30 kadar İranlı doktora ve yüksek lisans öğrencisi ile teknisyenin Rusya'daki ilgili kurum ve kuruluşlara gönderilerek, bu alanda ileri seviyede bilimsel ve teknik donanıma sahip olmaları konusunda işbirliğine gidilecek olmasıydı. Buşehr'de Alman firması KWU'nun tamamlamadan ayrıldığı tesislerde her biri 1,000 MWe gücünde Rus teknolojisi ürünü VVER tipi hafif su reaktörleri kurulacak olmasının yayında, bilimsel ve teknolojik işbirliğinin de bu derece yoğun ve kapsamlı olmasına karar verilmiş olması, İran'ın daha 1950'li yıllarda, büyük bir istekle girmiş olduğu ve 1970'li yıllarda hedefini büyüttüğü nükleer alanda önemli bir güç haline gelebileceğinin önemli ipuçlarını vermiştir (Şimşek, 2006, s:37).

Günümüz itibarıyla Rusya'daki akademik kuruluşlardan nükleer fizik ve nükleer mühendislik gibi dallarda doktora derecesi alan İranlıların sayısının 250 civarında olduğu, İranlı yetkililer tarafından ifade edilmektedir. Toplam nükleer mühendis sayısının ise 450 olduğu belirtilmektedir. Bununla da yetinilmeyerek gelecek 10 yıl içinde bu sayının 1,500 olması gerektiği ifade edilmektedir (Şimşek, 2006, s:38).

Buna rağmen Richard Armitage'ın ifadesiyle, Amerika kötü polis, Avrupa ise iyi polis rolü oynayarak, İran'ı nükleer teknoloji konusunda üçüncü kategoride yer alan ülke konumuna itmeye çalışmaktadır. ABD ve Avrupa'nın bu konudaki açık çifte standardını yansıtmaları açısından son dönemde Güney Kore ile Ajans arasında yaşanan gelişmeler oldukça çarpıcıdır. İran'ın yakıt çevrimi ve uranyum zenginleştirme ile ilgili faaliyetleri, bütünüyle Ajans'ın bilgisi ve gözetimi altında gerçekleşen hususlarken, Güney Kore'nin bu çerçevedeki faaliyetlerini Ajans'tan gizli gerçekleştirdiği ortaya çıkmıştır.

Güney Kore, uranyum zenginleştirme faaliyetinin Ajans'tan gizli yürütülmüş olmasına ilişkin gülünç bir açıklama getirmiştir. Bu açıklamaya göre bir uzman, uranyum zenginleştirmesini kişisel araştırmaları çerçevesinde gerçekleştirmiştir ve bundan dolayı da Güney Kore'nin bu faaliyeti Ajans'tan gizli kalmıştır. Buna rağmen bilime ve akla aykırı olan bu açıklama Amerika ve Avrupa'dan destek görmüş ve Güney Kore ile ilgili olarak herhangi bir girişimde bulunulmamıştır. Çünkü Amerika, nükleer silaha sahip olduğunu açıkça söyleyen Kuzey Kore konusunda kendisini kenara çekip, Kuzey Kore'yi Güney Kore ile dengeleyen bir politika izlemektedir. Dolayısıyla da Batı kampında yer alan Güney Kore'nin Ajans'tan gizli olarak gerçekleştirdiği uranyum zenginleştirme faaliyeti, bir uzmanın kişisel gayreti olarak açıklanabilmektedir. Buna karşılık tüm nükleer faaliyetlerini Ajans'ın bilgisi ve gözetimi dahilinde gerçekleştiren İran, BM Güvenlik Konseyi ile tehdit edilmektedir (Şimşek, 2006, s:41-42).

İran, nükleer silah yapım çalışmalarına Şah döneminde başlamıştır, ancak Irak, savaşın son dönemlerinde, İran'ın nükleer silah yapım ünitelerine ciddi şekilde zarar vermiştir. 1980'li yılların ortasında İran'ın, Kuzey Kore ve Çin ile nükleer projelerle ilgili olarak işbirliği yapmaya başlaması, nükleer alandaki programları tekrar canlandırmıştır (Cordesman, "After The Storm...", 1993, s:57). İran'ın güneyinde kurulacak olan 2 adet 300 MW nükleer tesis için Şubat 1993'de Çin ile anlaşma yapılmıştır. Çin'in aynı zamanda İranlı bilim adamlarını, mühendisleri, fizikçileri eğittiği de bilinmektedir, **nükleer**

çalışmalarla ilgisi olmayabilir, ancak İran'ın batılı ülkelere eğitim için gönderdiği 15,000-17,000 öğrenci bulunmaktadır (Altınbaş, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:265).

İran enerji ihtiyacı açısından nükleer reaktörlere esas itibarıyla hiç ihtiyaç duymayacak kadar zengin petrol ve doğal gaz yataklarına sahip olmasına rağmen, nükleer alandaki teknolojik gelişmelerden yararlanabilmek için 1960'lı ve 70'li yıllarda ABD dahil olmak üzere birçok Batılı devletin desteğini sağlamayı başarmıştır. ABD tarafından Tahran Üniversitesi bünyesinde kurulan 5 megavat gücünde küçük Araştırma Reaktörü, Fransa tarafından İsfahan Üniversitesinde kurulan nükleer Teknoloji Merkezi, Belçika tarafından Karaj'da kurulan nükleer Tıp Merkezi bu çerçevede 1970'li yılların ortalan itibarıyla İran'ın kazandığı tesisler olarak sayılabilir. Yine aynı dönemde Alman firmaları Kraft Werk Union (KWU) ve Siemens tarafından İran'ın güney batısında Buşehr kenti yakınlarında her biri 1,300 megavat gücünde iki büyük reaktörü kapsayan nükleer tesis kurma çalışmalarına başlanmıştır. Ancak 1979 yılındaki İslami devrim sonucu bu çalışmaların o zamana kadar önemli bir kısmı tamamlanmış olmasına rağmen yarım kalmıştır (Kibaroğlu, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:274).

İlk olarak Alman firmalarına üstlendikleri ihaleyi bitirmeleri teklif edilmiştir. Alman firmaları bu yönde istekli olmalarına rağmen iki önemli engel ile karşılaşmışlardır. Birisi ABD'nin artık ciddi bir muhalifi konumuna gelen İran'ın nükleer alanda ciddi bir kazanım elde etmesine izin vermek istememesi ve bu sebeple Alman firmalarına yönelik baskı yapması olmuştur. Ayrıca Alman hükümeti de bazı hassas teknoloji ürünlerinin İran'a ihracına izin vermemiştir. Diğer önemli engel de 1980 yılında başlayan İran-İrak savaşı sırasında Buşehr'de inşaatı yarım kalan nükleer tesislerin Irak savaş uçakları tarafından defalarca bombalanmış olmasıdır (Kibaroğlu, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:274).

Daha sonra İranlılar başka İspanya, Polonya ve Çek Cumhuriyeti gibi Avrupa ülkeleri ve Arjantin'e de teklif götürmüşlerdir, ancak benzer sorunlar

sebebiyle başarılı olamamışlardır. O dönemlerde batı dünyasında umudu kesen İran yönetimi yönünü Doğuya dönmek zorunda kalmıştır (Kıbaroğlu, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:275).

İlk olarak 1989 yılında İran İslam Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani'nin Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri Mihail Gorbaçov ile Moskova'da yaptığı resmi görüşmelerde dile getirilen nükleer alanda işbirliği yapma fikri, Sovyetler Birliğinin yıkılmasına yol açan gelişmeler sonucu bir süre hayat geçirilememiştir. Sovyetler Birliğinin resmi mirasçısı olarak Rusya Federasyonu kısa süre sonra İran ile olan ilişkilerinde nükleer işbirliğine önem vermiştir. Başta ABD olmak üzere, İsrail ve birçok batılı ülkenin çok sert tepkisine rağmen, Rusya bu yöndeki girişimlerinden geri adım atmamıştır. Bu durumun jeopolitik ve jeostratejik sebepleri olduğu kadar Rusya Federasyonunun içine düştüğü ekonomik kriz sebebiyle ihtiyaç duyduğu döviz girdilerini sağlayabileceği düşüncesinin de etkili olduğu söylenebilir.

Nihayetinde, **İran ve Rusya Federasyonu 8 Ocak 1995 tarihinde Moskova'da nükleer işbirliği anlaşması imzalamışlardır.** Bu anlaşma halen ABD ve Rusya Federasyonu arasında en önemli anlaşmazlık konularından birini oluşturmaktadır. Yaklaşık bir milyar dolar tutarında olan 1995 yılında imzalanan İran-Rus nükleer işbirliği anlaşması genel hatlarıyla önemli hükümler içermektedir. Bunlar arasında, Alman firmaları tarafından yarım bırakılan Buşehr nükleer tesislerinde iki adet 1,000 megavat gücünde reaktörleri işletmeye geçirecek çalışmaların yapılması; her yıl 20 İranlı öğrencinin nükleer fizik, nükleer mühendislik gibi dallarda doktora yapmak üzere Moskova Üniversitesinde eğitime kabul edilmesi; daha fazla sayıda öğrenci ve teknikerin yüksek lisans ve ileri derecede mesleki eğitim almak üzere Rus teknoloji enstitülerine kabul edilmesi; Rusya Federasyonunun İran'da nükleer araştırma merkezlerinin geliştirilmesine ve kurulmasına yardım edilmesi ve bu bağlamda gerekli bilimsel ve teknolojik materyalin sağlanması konuları sayılabilir.

Nükleer çalışmaların ilk başladığında İran çok daha hırslıydı. İlk çalışmalar Şah'ın ABD'den Tahran'daki Amirabad Nükleer Araştırma Santrali (şimdiki ismi Amirabad Teknik Kolejidir) için İran'ın ilk nükleer reaktörünü istemesiyle başlamıştır. Beş megavat'lık reaktör 1967'de çalışmaya başlamıştır ve o günden beri de çalışmaktadır (Quillen, 2002, s:17).

Şah, İran'da ki 23 reaktör arasında 1990'ların ortalarında faaliyete geçecek olan bir şebeke kurmayı ve Almanya ve Fransa'dan nükleer fabrikalar alma yollarını araştıran hırslı bir planlama yapmıştır. Ocak 1979'da Şah devrildiğinde, kontrat altında 6 reaktör bulunmaktaydı ve Almanya ile Fransa ve ABD'den toplamda 12 nükleer güç santrali almaya çalışmaktaydı. Buşehr'deki iki tane 1300 megawatt'lık Alman nükleer santralin birinin % 60'ı ve diğerinin % 75'i çoktan tamamlanmıştı ve ihtiyaçları Framatome tarafından karşılanacak olan iki tane 935 megawatt'lık Fransız santralinden birinin site hazırlık çalışmaları başlamıştı. Binlerce İranlı Fransa, Almanya, İngiltere ve ABD'de nükleer teknoloji eğitimi görmekteydi.

İran'ın en önemli nükleer çalışma yerleri hakkında bilgi vermek gerekirse (Kaynak: BBC World);

BUŞEHR Nükleer Güç İstasyonu: İran'ın 1974'te Alman teknolojik desteğiyle nükleer programının ilk ayağını oluşturmayı planladığı tesistir. 1979'daki İslam devrimi nedeniyle tesisin inşası durmuş, ancak 1992 yılında Rusya ile imzalanan anlaşmayla buradaki çalışmalara başlayabilmiştir. Tesiste biri tamamlanmak üzere olan iki basınçlı su reaktörü vardır.

İSFAHAN Uranyum Dönüştürme Tesisi: İran buradaki çalışmalarında uranyum madenini üç değişik forma dönüştürmeye çalışmaktadır: 1- Gaz santrifüjlerinde kullanılan hexaflourid gazı, 2-Reaktörlere yakıt sağlamakta kullanılan uranyum oksit gazı, 3-Nükleer bombaların çekirdeklerinde kullanılan metal gazı. UAEA özellikle bundan rahatsızdır, zira İran'ın reaktörleri için metal gazı gerekmemektedir.

NATANZ Uranyum Zenginleştirme Tesisi: İran Natanz'daki uranyum zenginleştirme çalışmalarını 2003'de durdurmuş fakat daha sonra buradaki çalışmalara yeniden başlamıştır. 2003'de dışarı sızdırılan bir UAEA raporunda buradan alınan örneklerde nükleer silahta kullanılacak düzeyde uranyum bulunduğu belirtilirken İran bu iddiayı reddetmiş ve bulunan örneklerin yurtdışından alınan nükleer parçalara ait olduğunu söylemiştir. Daha sonra yapılan bağımsız bir soruşturma da İran'ın açıklamasını haklı bulunmuştur. Natanz'ın kapasitesi üzerine farklı tahminler bulunmaktadır. Bir tahmine göre tesis tamamlanarak faaliyete geçtiğinde burada 50 bin gelişmiş gaz santrifüjü yer alabilecek ve bunlar yılda 20 kadar nükleer silah üretmeye yetecek uranyum üretebilecektir. Bir diğer tahmine göre ise Natanz'daki projenin ilk aşamalarının tamamlanmasıyla 5 bin santrifüj devreye girebilecek ve İran her yıl az miktarda nükleer silah üretebilecek kadar uranyum zenginleştirebilecektir.

ARAK Ağır Su Tesisi: İlk kez 2002 yılında Amerikan uydu görüntülerinin incelenmesiyle açığa çıkan bu tesiste ağır su ile ilgili çalışmalar yapılmaktadır. Ağır su, nükleer füzyon zincirinin belli reaktör tiplerindeki kontrolünü sağlamaktaysa da İran'ın bu tür reaktörleri kullanmadığı bilinmektedir. Ağır suyun diğer bir kullanım alanı da nükleer bombalarda kullanılan plütonyum üretimi içindir.

Nükleer görüşmeler ve strateji İran'ın makro stratejisinin bir parçasıdır ve liderin değişmesi bu genel stratejinin çerçevesini değiştirmeyecektir. **İran'ın kendi içerisinde reformcu, muhafazakar ve pragmatist yaklaşımları benimseyen gruplar vardır ancak nihai düzeyde nükleer planlar İran'ın uzun vadeli stratejisiyle ilgilidir ve bu konuda belli bir konsensüs olmadan somut adımlar atılması beklenmemelidir. İran'ın uluslararası arenadaki temel sorunu ise, nükleer silahlara sahip olup olmamasından ziyade, uluslararası camianın meşru ve etkin bir oyuncusu olabilme yönündeki isteğidir.** Farklı gruplar arasındaki söylemsel değişim makro strateji açısından taktik hamleler olarak algılanmalıdır (SETA İran Dosyası, Temmuz 2006, s:49).

Resim 26: Ali Laricani

Ahmedinecad'ın cumhurbaşkanı olmasının hemen ardından Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi'nin başına daha şahin görüşleriyle tanınan Ali Laricani geçmiş ve İran'ın nükleer müzakere ekibi yenilenmiştir. Bunun da ötesinde Kasım 2005'te İran'ın üst düzey 40 diplomatı, İngiltere, Almanya, Fransa, BM Viyana ve Cenevre büyükelçileri de dahil olmak üzere görevden alınmıştır. Yeni strateji etrafında İran'ın ideolojik söylemi de sertleşmeye başlamıştır.

Ali Laricani ve ekibi uluslararası aktörlerle kontrollü gerginlik stratejisi üzerinden bir ilişki kurma eğilimindedir. Uluslararası kamuoyunu ve diplomasinin imkanlarını tam olarak reddetmemekle birlikte kendi belirlediği gündem etrafında bir müzakere süreci oluşturmak istemektedir. Şu anda İran'ın uluslararası stratejisini de belirleyen bu grup İran devletinin stratejik aklını da temsil etmektedir. İran'ın nükleer krizdeki son sözünü Laricani ve ekibi söyleyecektir. Bu ekipten beklenti ise krizi uzun vadeli bir diplomatik müzakere süreci haline getirmektir. Amerikalıların bu konuda sabırlı davranıp davranamayacağını zaman gösterecektir, zira bu stratejinin devamlılığı karşı tarafın tepkisine bağlıdır (SETA İran Dosyası, Temmuz 2006, s:49-50).

İran, Ortadoğu'daki diğer aktörlerin de aynı normlara uyması halinde uluslararası normlara ve nükleer rejime uyacağını söylese de, gerçekte bunun mümkün olmayacağını, yani ne 200'e yakın nükleer savaş başlığına sahip olan İsrail'in ne de diğer nükleer güç sahibi ülkelerin sahip oldukları imkanları ellerinden çıkarmayacaklarını bilmektedir.

İran için nükleer silahlara sahip olmak yalnızca caydırıcılık açısından önemlidir, eğer kendi güvenliği açısından daha somut bazı garantiler alırsa bu konuda taviz vermesi söz konusu olabilir.

Dünya petrol ve doğalgaz rezervlerinin önemli bir kısmı sınırları içinde olan İran'ın gerçekten nükleer enerjiye ihtiyacı olup olmadığı sorusu kafalarda kuşku uyandıran hususlardan birisidir. İran dünyanın ikinci en büyük petrol ve aynı zamanda ikinci en büyük doğalgaz rezervlerine sahip ülkesidir, buna rağmen nükleer enerji arayışına yönelmesi bu konudaki çalışmaların askeri amaçlı olabileceği kaygısını desteklemektedir. Ancak İran'ın iktisadi kalkınma ve nüfus artış hızı incelenince artan enerji ihtiyacının önümüzdeki dönemde sorun yaratabileceği iddia edilebilir.

İran'ın petrol üretimi halen devrim öncesi dönemden daha düşük bir seviyededir, buna karşın nüfusu devrimden bu yana nerdeyse ikiye katlanmıştır ve nüfusun 2025 yılında 100 milyona ulaşması beklenmektedir. İran'ın nüfus artışı ve kalkınma hızına paralel olarak enerji tüketimi de hızla artmaktadır (SETA İran Dosyası, Temmuz 2006, s:64).

2.4.4. Bölgenin ABD İçin Önemi, İran İçin Bir Problem Oluşturuyor mu?

Resim 27: Mart 2003 ve Bağdat yoğun bombardıman altında.

ABD 2003 Irak'a müdahalesiyle Körfez Bölgesi'nin merkezine hem askeri hem de siyasi olarak yerleşmiştir. Özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında belirlemiş olduğu temel çıkarları olan; petrolün Batıya kesintisiz ve makul bir fiyatla akması, İsrail'in güvenliği ve yabancı bir gücün bölgede etkinlik kurmasını engelleme işinin yapılması için elinden gelen her yolu denemiştir.

ABD'nin Körfez Bölgesi'ne yerleşmesi bölge devletlerini ve halkını etkilediği gibi bölge dışını da etkilemesi kaçınılmazdır. 11 Eylül 2001 olaylarından sonra ABD'nin Afganistan'daki varlığı ve 2003 Irak'a müdahalesiyle beraber başta İran bundan etkilenecektir.

Resim 28: ABD Kara Kuvvetleri Irak topraklarında

ABD'nin Körfez'deki varlığından İran gibi Suriye ve Suudi Arabistan'ın da etkilenmesi kaçınılmazdır. Çünkü ABD bölgedeki çıkarlarını korumak için bölgedeki demokratik olmayan yönetimlerle işbirliğinin faydasız olduğunu anlamıştır. Bu bağlamda Suriye ve Suudi Arabistan da rejim tartışmalarının yaşanması kaçınılmaz gözükmektedir. Bu durum aynı zamanda diğer totaliter rejimler için de geçerlidir.

Muhammed Hatemi döneminde de İran-Amerika ilişkileri sıcaklığını korumuş ve gizli diyaloglar sürekli devam etmiştir. Hatta bu diyalog öylesine sıkı bağlarla kurulmuştur ki, Irak'ı işgalden önce ABD'liler, önce İranlılarla bir araya gelerek, işgali ve işgal sonrasını konuşup karara bağlamışlardır. Kapalı kapılar ardından yürütülen bu ilişkilere rağmen, İranlı mollalar her Cuma namazında (Humeyni döneminden miras kalan) İran halkına "Merg ber Amrika" (Kahrolsun Amerika) sloganını ananevi dua haline getirip, bu ülkeyi "Şeytan-e Bozorg" (Büyük Şeytan) olarak insanların kafasına nakşettirmiştir. ABD ise perde önünde İran'ı sürekli olarak "Şer ekseni" içerisinde göstermiştir (Şimşek, 2006, s:48).

İranlılar, Irak savaşından önce gizli kapaklı yürütülen görüşmelerde Amerika yanında yer alacaklarına dair her türlü taahhütte bulunmalarına rağmen, sözlerinde durmamışlardır. Bunun nedeni, Amerikan askerlerinin

Saddam orduları karşısında bu kadar erken başarı elde edebileceklerine inanmamaları olmuştur. İranlılara göre, düzenli Irak orduları en az üç ay Amerikan askerlerine kök söktüreceklerdi. Bu süreçte Irak toparlanacak, milis kuvvetler organize hale gelecek ve işgal kuvvetleri Irak topraklarından atılacaktı.

İran'ın evdeki bu hesabı çarşıya uymamış; Amerikan askeri Irak'a girdiğinde karşılarında herhangi bir düzenli ordu görememişlerdi. Sadece birkaç şehirdeki tabur ve bölük düzeyindeki askeri birliklerin başındaki Iraklı komutaların 'şerefsizce yaşamaktansa şereflice ölmeyi tercih'lerinden dolayı yaptıkları küçük direnişlerle karşılaşmışlardır. Amerikan ordusu bir ay gibi kısa bir sürede bütün Irak'ı işgal ederek İran'ın bu hesaplarını alt üst etmiştir. Böylece İran'ın korktuğu başına gelmiştir: ABD'nin bölgenin iç dinamiklerini etkilemek için Irak'ı bir üs olarak kullanacağı korkusu!

İran, başlangıçta, ABD'nin bu kadar çabuk ve kolay bir zafere ulaşacağını hesaplamayarak, kendi rejimine yönelik tehdidi bu denli yanı başında ve bu denli netleşmiş bir şekilde algılamamanın faturasını ödüyordu. Böylesi bir öngöründe bulunmadığı için, ABD ile İran yetkilileri, ABD'nin Afganistan hareketinden sonra sık sık bir araya gelmişlerdir. İran, Irak'a yönelik Amerikan askeri hareketine sürekli karşı çıkmış, ancak bir taraftan da ABD ile faydacı bir politika izleyerek mesafeli bir zemini sürekli sıcak tutmuştur. İran yönetimi ABD ile kalıcı bir diyalog kanalı oluşturmak için bizzat İran BM temsilcisi Muhammed Cevat Zarifi görevlendirilmiştir (El Sark el Evsaf, 21.04.2003).

Resmi kaynaklar ise, bu politikayı yalanlamışlardır. Dönemin İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi, her fırsatta Evsafın bu haberini yalanlamıştır. Ancak başka medya organları da farklı delillerle bu gizli görüşmeleri açıklayınca, İran susmayı tercih etmiştir. Bu inkarları, uluslararası kamuoyunda hiç de ikna edici bulunmamıştır. Çünkü bundan önce de Zalmay Halilzad başkanlığındaki Amerikalı yetkililerin, 16 Mart'ta Genevre'de, Irak savaşı sırasında düşebilecek Amerikalı havacılarla yardım

sağlanması ve de İran'ın Irak'a savaş öncesinde ve sırasında askeri kuvvetler yollamasının engellenmesi için İranlı yetkililerle görüştükleri bir gerçektir. Halilzad ile Croker, ocak ayında İranlı yetkililerle buluşup, olası bir Irak savaşında karşılıklı işbirliği potansiyellerini tartışmışlardır. Bu toplantıda ABD İran'dan, Irak'tan kaçan yetkililere kapısını kapatmasını istemiş ve buna karşılık ABD'nin Irak'a yapacağı saldırılarda, İran'a muhalif Halkın Mücahitleri Örgütü'nün üslerini hedef alacağını vaat etmiştir.

Amerikalı ve İranlı diplomatlar en son 3 Mayıs'ta Cenevre'deki gizli toplantıda İran'ın geleceğini ele almışlardır. Bundan sonraki görüşmeler ise, ABD yönetiminin İran'da etkin olduğunu öne sürdüğü El Kaide üyelerini, Riyad'daki saldırılardan sorumlu tutması nedeniyle iptal edilmiştir. Bu ithamlar karşısında, dönemin İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi, El Kaide'yi 'tehlikeli bir örgüt' olarak nitelemiş ve ülkesinin birçok örgüt üyesini yakalayıp sınır dışı ettiğini dünyaya duyurmuştur (www.thewashingtonpost.com. 18.04.2003).

20 Nisan 2003 tarihinde The New York Times'da çıkan bir rapor, İranlıların ABD'ye yönelik kuşkularını daha da güçlendirmiştir. Bu rapora göre, ABD, Irak'ta oluşacak hükümetle, uzun vadeli bir askeri ilişki planlamaktadır. Bu ilişki her şeyden önce, Pentagon'un askeri üslere nüfuzunu ve ABD'nin bu çalkantılı bölgeyi kalbinden etkilemesini hedeflemektedir. Raporda, Bağdat Uluslararası Havaalanı'nda, güneyde Nasiriye yakınlarında, batıdaki çölde, H-1 hava yolunda ve kuzeyde Bashur'da olmak üzere toplam dört üsten bahsedilmektedir. Washington, Tahran ile doğrudan görüşerek bu gelişmelerin İran İslam Cumhuriyeti'ne tehdit yöneltmediği konusunda İranlı yetkilileri yatıştırmak istemişse de bu hassas diplomasinin İran'ın korkularını azalttığını söylemek mümkün değildir (Şimşek, 2006, s:50).

İran için artık çok geç olmuştur. Çünkü ABD, kendisini çepeçevre sarmış, Afganistan, Pakistan ve şimdi de Irak sınırından bu ülkeyi ablukaya

almıştır. Hatta ABD'nin Irak politikasının başarısının en çok da İran için korkutucu olabileceğini söylemek mümkündür. Zira Irak'ta kazanılacak başarı, İran devrimi için ölüm çanlarının çalması ve molla diktatoryasının devrilmesi demek olabilirdi. Bu noktada, İran'daki rejimden beslenen mollaların, Saddam'ın faşist baskılarından kaçıp kendine sığınan Şii ulemayı harekete geçirmesi kaçınılmaz olmuştur. O günden sonra -özellikle Mukteda El-Sadr eksenli- şiddet ve terör eylemlerinin merkezi haline gelen Irak, ABD'nin ikinci Vietnam'ına dönüşmüştür.

Böylece kapalı kapılar ardından yürütülen diplomatik ilişkiler tamamen sona ermiş ve İran da aslında Halkın Mücahitleri ile ilgili istediğini elde etmiştir. Görünüşte, İran bu krizden zararlı çıkmıştır ancak Halkın Mücahitleri Örgütü'nün tasfiye edilerek ABD ve BM tarafından terör listesine alınması, Fars diplomasisinin kıvrak başarılarından biri olarak tarihe geçmiştir.

İran'dan böylesine bir gol yiyen ABD'liler, Irak cezaevlerine tıktıkları Halkın Mücahitleri adlı örgütün militanlarını, İran'ın üzerine salmıştır. Ancak bu durum gerillalar arasında bölünmelere sebep olmuştur. Örgütten ayrılıp, Avrupa veya Türkiye üzerinden İran'a teslim olan teröristlerin verdiği bilgiye göre, 'kullanıldıklarını' fark etmişlerdir.

Halen bin beş yüz civarında silahlı üyesi bulunan örgütün Saddam sonrasındaki en büyük geliri, uyuşturucu ticaretinden sağlanmıştır. Bunun yanı sıra, Amerikan Savunma Bakanlığı'nın örtülü ödenekten kendilerine tahsis edilen paralar önemli kalemi oluşturmaktadır. Avrupa'daki İranlı göçmenlerden toplanan yardımlar da örgütün önemli gelir kaynaklarındandır (Şimşek, 2006, s:51).

Dünya üzerindeki problem, ekonomik problemdir. Şu anda dünya üzerindeki ekonomik yapı şöyle işlemektedir; Avrupa ülkeleri ve Ortadoğu ülkeleri ürettikleri malların önemli bir kısmını Amerika Birleşik Devletleri'ne ihraç etmektedirler. İhraç mallarının karşılığında da herhangi bir bedel

almamaktadırlar. Amerika Birleşik Devletleri devamlı suretle borçlanmaktadır. Bunun Avrupa ülkeleri veya Ortadoğu ülkeleri açısından çaresi, bu borç verme mecburiyetinin ortadan kalkması, ancak yeni pazar bulmalarıyla mümkündür. Böyle bir pazar bulduklarında, mallarını artık Amerika Birleşik Devletleri'ne ihraç etme mecburiyetinde kalmayacaklar ve buradan da sadece senet veya tahvil değil, mal ve hizmet alacaklardır. Böylelikle bir denge kurulabilir. Bu coğrafya Avrasya'dır. Önceleri adına Avrasya denmekteydi, şimdi Büyük Ortadoğu haline geldi. Aslında Amerika Birleşik Devletleri rakibinin pazarlarını ve rakibini güçlü kılacak olan bu coğrafyayı, rakibinden önce kontrol etmek istemektedir. Amerika aslında şöyle demektedir: "Dünyada bu güne kadar devam eden ekonomik yapı ve dengeler devam etsin. Yani siz ticareti ekonomik ilişkilerinizi benimle sürdürün." (Kaynak ve Gürses, 2004, s:14).

Bu söyledikleri ise Avrupa ülkelerine, Ortadoğu ülkelerine, Japonya'yadır. "Biz ekonomik bir bütün halinde kalalım ve bunun orkestra şefi ben olayım, ben kontrol edeyim" demektedir. Çünkü bunun kendisine çok büyük ekonomik yararları vardır. **Amerika Birleşik Devletleri senede 500 milyar dolarlık dış ticaret açığı vermektedir ve bunu da başkaları finanse etmektedir. Bu Amerika Birleşik Devletleri'ne bir kaynak aktarımıdır. Eğer bu kaynak aktarımı kesilirse Amerika Birleşik Devletleri'ndeki ekonomik daralma 500 milyar dolarla sınırlı kalmayacaktır, bu katlanarak bir kartopu gibi artacaktır ve Amerikan ekonomisini hızla küçülecektir. Orta Asya Cumhuriyetleri veya Ortadoğu ülkeleri çok büyük enerji kaynaklarına sahiptir. Kendileri "ben yiyeceğim dese" yiyemeyecektir. Mutlaka dışarıya vermek zorundadırlar. Bütün o kaynakların hepsinin başkalarına aktarılma mecburiyeti vardır** (Kaynak ve Gürses, 2004, s:15).

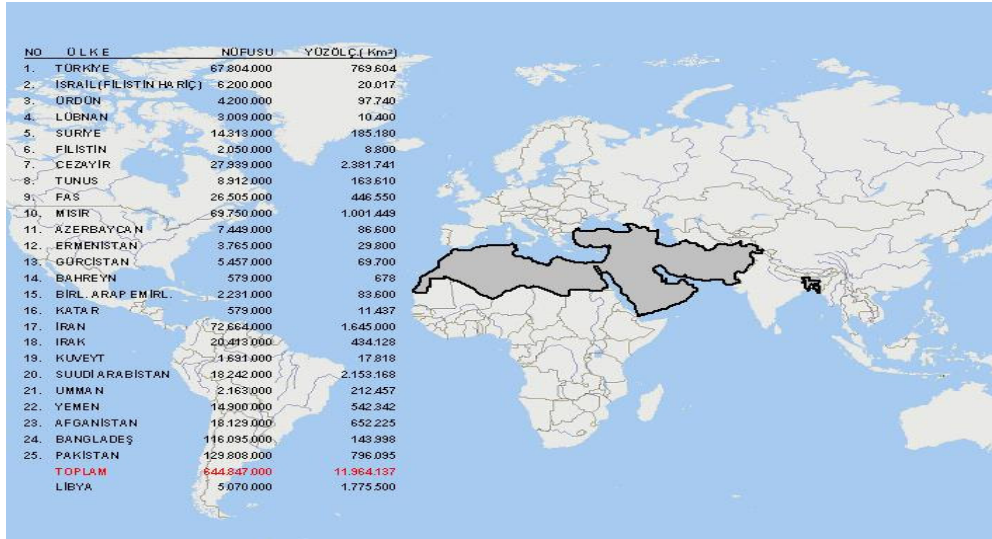
Amerika'nın korkusu şu şekilde anlatılsa yeridir: "Avrupa bu bölgeye girerse bana ihtiyacı kalmaz. Benimle ticarete ihtiyacı kalmaz. Benimle ticaret yapmadığı zaman da ben artık dışarıdan elde ettiğim ki, senede 500 milyar doları bulan kaynakları elde edemem. İkincisi, bu bölgeye hakim olmamla

gelişecek ekonomik yararların da hiç birisinden istifade edemem, çok gerilerim, önemsizleşirim. Halkımın hayat seviyesi radikal, köklü bir biçimde düşer.” Onun için Amerika Birleşik Devletleri açısından, olaylar sadece ekonomik bir hadisedir. Bunu yapmak zorundadır (Kaynak ve Gürses, 2004, s:16).

Bölgedeki ABD varlığından en çok faydalanacak devlet İsrail olacaktır (Müsellem, 2004, s:403). En azından İran, Irak ve Suriye tehdidini ABD yardımıyla uzaklaştırabilecektir.

2.4.5. BOP (Büyük Ortadoğu Projesi)’nin İran İçin Anlamı

‘Büyük Ortadoğu’ kavramıyla, Kuzey Afrika ülkeleri, Türkiye ve Filistin’i kapsayacak şekilde Levanten bölgesi, Basra Körfezi, Arap Yarımadası, Kafkasya ve Orta Asya ülkelerini kapsayan bölge kast edilmektedir.

Harita 2.4.2: Genişletilmiş Kuzey Afrika ve Ortadoğu

Bu bölge, Hindistan ve Cebelitarık arasında bir bölgedir ve Büyük Ortadoğu olarak bilinmektedir. Diğer bir deyişle, içerisinde çeşitli bölge ve alt bölgeleri barındıran bir makro bölge olan Büyük Ortadoğu, Kuzey Afrika'dan

İran Körfezini de kapsayacak şekilde Pakistan'a, Filistin'e Orta Asya'ya ve Kafkaslara uzanan bölgedir.

Bu geniş coğrafyayı kendi çıkarları doğrultusunda biçimlendiren ABD'nin bölgedeki öncelikleri şunlardır:

- Enerji havzalarının ve kaynaklarının kontrolü ve güvenliği (Özdağ, Avrasya Dosyası, Kış 2003, s:13).
- ABD'nin bölgede hegemonyasını sarsabilecek gelişmeleri denetleme ve silahlanma programlarını kontrol altında tutma,
- Bölgenin Batı ile ekonomik entegrasyonu, bölge ülkelerinin 'dolar alanı' içinde tutulması ve bunu güvence altına alacak istikrar ve dengenin oluşturulması,
- İsrail'in güvenliğini sağlama ve barış sürecini sürdürme,
- ABD çıkarlarını tehdit edecek 'terör' faaliyetlerinin kontrolü.

Dolayısıyla ABD bölgedeki şu sorunlarla yakından ilgilidir:

- İslam ile milliyetçilik çatışması,
- Krizlerin ve sorunların ABD'nin bölgesel hegemonyasını destekleyecek şekilde çözümü,
- Toplumsal yapılarda çözülme ve devlet kontrolünün erozyonu,
- Ekonomik büyüme sorunları ve reformlar,
- Bölge ülkelerindeki demografik değişme ve çarpık kentleşme,
- Siyasal suç.

ABD'nin 1990'ların başında uygulamaya koyduğu 'Büyük Ortadoğu' stratejisinin temel dayanaklarını ise;

- Yeni askeri teknolojiler ve stratejilerin oluşturulması,

- Güvenliğin ekonomik boyutunu kapsayan bölgesel jeopolitiğin oluşturulması,
- Bölgesel güvenliğin geleneksel yapısının değiştiğinin dikkate alınması,
- Sınırların değişmesi olasılığı ve çözülmeyen bölgesel sürtüşmelere göre politikaların tespiti,
- Bölge dışı güçlerin faaliyetlerinin kontrolü oluşturmaktadır.

ABD, 2001 Eylülünde Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a düzenlenen saldırılara karşılık olarak Afganistan'a düzenlediği operasyona "sonsuz barış", "sonsuz adalet" isimleri vererek, Irak'a düzenlediği operasyonu ise "Irak'a özgürlük" olarak adlandırarak ve hatta ortaya attığı "Büyük Ortadoğu Projesi" ile de bu proje kapsamında yer alan ülkelere demokrasi götürme vaadinde bulunarak uluslararası ilişkiler alanında normatif teorilere uygun bir söylemde bulunmaktadır.

Ortadoğu jeopolitiği üzerinde biriken sorunlarla mücadele edebilmek askeri unsurların dışında uzun soluklu iktisadi ve sosyal yardımlaşma ve iletişim olanaklarını yaratmakla anlam kazanacaktır. Bu amaçla, Soğuk Savaş'tan sonraki en büyük medeniyet ve demokrasi projesi olarak adlandırılan bu proje, ABD tarafından bugünlerde bölge ülkelerine pazarlanmaya çalışılmaktadır. Bu proje 22 Arap ülkesi ile birlikte Türkiye, İsrail, Pakistan ve Afganistan'da birçok konuda reformlar öngörmektedir.

Büyük Ortadoğu Projesi'nin bir kaynağı, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkeleri hedef alınarak hazırlanan ve 1975'ten sonra hayata geçirilen "Helsinki Süreci"dir. Sovyet Bloğu'nda insan hakları ve demokrasiye destek veren Helsinki Süreci, komünizmin yıkılmasında ve Doğu Avrupa'da demokrasinin kurulmasında önemli rol oynamıştır. Amerikan yönetimi, Büyük Ortadoğu Girişimi ile Sovyetler Birliği'nin çöküşünde etken olan sürecin bir benzerini bu kez Arap dünyası için planlamaktadır. Washington projeyi hazırlarken, bir grup Arap entelektüelin 2002 ve 2003'te Birleşmiş Milletler için hazırladığı 'Arap Beşeri Kalkınma Raporu'ndaki verilerden de önemli

ölçüde yararlanmıştır. Raporda şu ilginç istatistikler yer almaktadır: (Taha, ABD'nin Büyük Ortadoğu Girişimi, <http://www.ntvmsnbc.com>)

- Arap Birliği üyesi 22 ülkenin toplam gayri safi milli hasılası İspanya'ninkinden az,

- Arapların yüzde 40'ı –ki 65 milyon kişi demek- okuma yazma bilmiyor. Kadınlar bu sayının üçte ikisini oluşturuyor.

- 2010 yılında 50 milyon, 2020 yılında ise 100 milyon genç iş hayatına girecek. Bunun için her yıl en az 6 milyon yeni istihdam yaratılması gerekiyor. Eğer bölgedeki işsizlik oranı şu anki gibi devam ederse 2010'da 25 milyon kişi işsiz olacak.

- Bölge halkının % 6,1'i İnternet'i kullanabiliyor.

- Kadınların parlamentodaki temsil oranı sadece % 5,3 ve gençlerin % 51'i dışarıya göç etmek istiyor.

Bu verileri dikkate alan ABD'nin 8 sayfalık taslak projesi şunları amaçlamaktadır:

- Özellikle Arap ülkelerinde bağımsız seçimler yapılması ve kadınlara oy hakkı verilmesi,

- Kişilere sivil, cezai ya da şeriat kanunlarıyla ilgili bilgi veren sivil kuruluşlar kurulması ya da avukatlara savunma hakkı tanınması,

- Medyanın bağımsızlaştırılarak, demokrasi ve insan haklarıyla ilgili çalışan sivil toplum kuruluşlarına mali destek yapılması,

- 2010'a kadar Ortadoğu'da okur-yazar oranının % 50 arttırılması, Batı klasiklerinin Arapçaya çevrilmesi,

- Küçük girişimcilere özellikle de kadınlara toplam 500 milyon dolar yardım yapılması böylece kadının yeniden adını duyurmasının sağlanması,

- 2008 itibariyle 22 ülkede toplam 100 bin kadın öğretmenin görev yapmasının sağlanması.

- Plana mali desteğin sağlanması için, Avrupa'da 2. Dünya Savaşı sonrasında yürürlüğe konulan 'Marshall Planı' benzeri bir model olarak düşünülen Ortadoğu Kalkınma Bankası'nın kurulması (Sabah ve Hürriyet, 29.02.2004)

Daha geniş bir açıdan bakıldığında Büyük Ortadoğu Projesi'nin amaçları konusunda şunlar söylenebilir:

- Özellikle bölgedeki enerji kaynaklarının bir baskı aracı olmaktan çıkarılması,

- Halkların ülke kaynaklarından ve gelirlerinden ayırım yapılmaksızın yararlanmalarını sağlayacak kamu reformlarının yapılması,

- Siyasi ve beşeri reformlar ile birlikte mikro milliyetçilik problemleri, azınlık talepleri ve dini düşünce farklılığından kaynaklanan sorunların makul seviyede çözümlenmesi,

- Terörizm için zemin teşkil eden alanlarda iyileştirmelerin yapılması,

- Hazar Denizi Havzası'nda çevresinden bulunan kaynakların çeşitlilik içinde dünya pazarlarına ulaştırılması ve Rusya kaynaklı baskıların en aza indirgenmesi,

- Filistin-İsrail çatışmasının bir Arap-İsrail çatışması noktasından uzaklaştırılması için acil çözümün tesisi ve ABD'nin Arap-İslam dünyasındaki imajının gölgelenmesine neden olan bu çatışma ortamının kendi koşulları ile tanımlanarak çözüme kavuşturulması,

- Doğu Akdeniz'de yeni ve kalıcı bir güvenlik ve istikrar yapısının oluşturulması ve bunun kurumsallaştırılması,

- ABD'nin İslam dünyası ve Ortadoğu coğrafyası ile doğru ve kalıcı bir sosyal ilişkiye kavuşmasını sağlayacak adımların atılması,

- NATO'nun doğu kanadının yeni ve merkezi bir seviyeye çıkartılarak, bir global güvenlik mekanizması rolüne ulaşması. Bunun için de Ortadoğu coğrafyasının NATO konsepti açısından uygun bir koruma alanı olarak tanımlanması.

Bir bakıma Avrupa ile olan Trans-Atlantik bağ zayıflamış ve anlam problemi yaşanmaya başlamıştır. Yeni çerçeve ile ABD hem AB hem de diğer bölgesel müttefikleri ile yeniden düşünmeli, "Trans-Middle East/Trans-Ortadoğu" bağı ile yeniden bir güvenlik ve işbirliği konsepti oluşturmaktadır. Bu konsept yeni NATO ile şekillenecektir (Demir, "Büyük Ortadoğu...", 2004).

Irak bir kabus olarak Amerikan dış politikasını içinden kurtulamadığı başarısız bir girdabın peşinde savurmaktadır. Ortaya attığı "Büyük Ortadoğu Projesi" ise yine aynı bağlamda ele alınmalıdır. Bölge ülkelerinde yer alan halklardan hiç biri-tıpkı Iraklılar gibi- demokrasi isteminde bulunmamıştır. ABD, bu konuda olmayan bir talebi karşılamaya yönelik atılımlar geliştirmeye çalışmaktadır. ABD'de karar alma mekanizmasında olan ve kendilerini "yeni muhafazakarlar" olarak adlandıran bu ekolün temelini, 1990'lardan beri sistemize edilen Büyük Ortadoğu Projesi oluşturmaktadır ve bu proje adım adım hayata geçirilmeye başlanmıştır.

ABD, stratejik açıdan politik manevra yapması gereken alanlarda konumlanmış ülkelere, uluslararası kamuoyunun tepkisini almamak ve kendine rakip olabilecek güçlerin dikkatini çekmemek için kabul edilebilir savlar öne sürerek hamlelerde bulunmaya çalışmaktadır. İran, jeopolitik konumu dolayısıyla zaten bölgede Amerikan çıkarları açısından önemli bir devlettir (Cankara, 2005, s:218).

Kuzey Afrika, Orta Asya ve Kafkasya bölgesini de içine alan Büyük Ortadoğu adı verilen bu bölgede dünya petrol rezervlerinin % 80'i, doğal gaz rezervlerinin ise yaklaşık % 50'si bulunmaktadır. Dar anlamdaki Ortadoğu'yu dikkate aldığınızda bile bu oranlar % 70 ve % 35'in altına düşmemektedir. Yaklaşık 1,1 trilyon varil dolayında olduğu bilinen kanıtlanmış dünya petrol rezervlerinin 800-850 milyar varili bu bölgede (Büyük Ortadoğu'da) bulunmaktadır. Bu bölge gerçekten dünyanın enerji merkezidir. Uzun ömürlü, ucuz ve oldukça bol olan bu enerji kaynağı dünya ekonomisi açısından oldukça yaşamsal bir değer taşımaktadır. Bu bölgede egemenlik sağlama bir devlete dünya hegemonyasını ele geçirme ya da sürdürme; dünya ekonomisine yön verme; kimin ne kadar üreteceğine ya da tüketiceğine karar verme yetkisini elinde bulundurma olanağını vermektedir. Bölge dünya silah piyasası için en önemli pazar niteliğindedir. Dünya silah ithalatının % 75'i bu bölge ülkeleri tarafından gerçekleştirilmektedir.

Bunların dışında bölge jeopolitik teorisyenlerin de dikkatlerini üzerinde yoğunlaştırdıkları bir bölge olagelmıştır. Mackinder'in "dünya adası" olarak tanımladığı bölge ve Spykman'ın "Rimland" olarak tanımladığı bölgeler buradadır. Ayrıca Mahan'a göre bir dünya imparatoru olmak için önemli deniz ticaret yollarına hakim olmak gerektiğine göre, Hürmüz Boğazı, Aden Körfezi ve Babel Mendep Boğazı, Süveyş Körfezi ve Cebeli Tarık Boğazı bu bölgede yer almaktadır. **Bu bölgede egemenlik kurmayı başaran bir devletin dünya gücü olması sorgulanmaz.** Geçmişte Osmanlı İmparatorluğu, sonra Birleşik Krallık, Soğuk Savaş döneminde ise bölgeyi doğrudan ve dolaylı etkileri altına alan ABD ve SSCB, bu sayede dünya gücü olmuşlardır (Arı, 2005, s: 27).

Ortadoğu her zaman istikrarsızlık, siyasi kaos ve terör ile mi anılacaktır? Bu coğrafyayı sorunlu hale getiren sebeplerin en önemlileri demokrasi, insan hakları, hukuk devleti ve akılcı ekonomi politikaları konusundaki eksiklikler olarak gösterilmektedir. Bölgedeki rejimlerin karakteri içe kapanmayı ve buna bağlı olarak şeffaflıktan uzak düzenleri teşvik etmektedir. Bölgenin kendi zenginliklerini doğru alanlarda kullanamaması ve zenginlikleri bölge halkları için tüketmemesi de bir gerçektir. Zenginliğe rağmen bu rejimlerin yoksulluk üretmesi ve ortaya çıkan tablonun terörü körüklemesi siyasi kaosu beslemektedir. ‘Büyük Ortadoğu Projesi’ bu çerçevede içinde değerlendirilmelidir.

Mısır, Suudi Arabistan ve İran bağımsız bir ülke olduklarını vurgulayarak plana kesinlikle karşı çıkmaktadırlar. Ürdün Kralı Abdullah’tan sonra Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek de, Ortadoğu’da değişimin dıştan değil içten gelmesi gerektiğini söylemiştir. Mübarek, “Kim herhangi bir topluma ya da bölgeye dışarıdan çözüm ya da reform empoze edebileceğini düşünüyorsa yanılığ içindedir” demiştir. İran ise planın kendilerini köşeye sıkıştırmak için yapıldığını öne sürmüştür (Sabah ve Hürriyet, 29.02.2004). Aslında, Arap ülkeleri değişime ihtiyaç duyulduğunun farkındadırlar. Bu çerçevede Bahreyn ve Katar gibi Körfez ülkeleri ciddi adımlar atmışlardır. Amerikalılar, Arap dünyasındaki bu tepkiler üzerine projenin nihai olmadığını, daha hazırlık aşamasında olduğunu ve hem Arap hem de Arap olmayan ülkelerle bu konuda çalışacaklarını açıklama gereği duymuştur.

Akdeniz’in böylesine önemli bir stratejik bölge olarak görülmesi, bu coğrafyadaki sorunları da göz önüne getirmiştir. Arap-İsrail çatışması ve Kıbrıs sorunu bunların en önemlileridir. 1980’li yılların ortalarından itibaren artan bir Arap-İsrail anlaşmazlığı söz konusudur. Arap dünyasında ve daha birçok ülkede insanlar “Büyük Ortadoğu Projesi”ni ABD’nin İsrail ile birlikte İslam dünyasına karşı açtığı bir savaşın adı olduğunu iddia etmektedirler. Bu bağlamda ABD için Arap-İsrail barışının sağlanması “Doğu Akdeniz Güvenlik Mimarisi” için büyük önem taşımaktadır. Fakat ABD’nin giderek daha da İsrail yanlısı bir tutum izlemesi bunu zorlaştırmaktadır. İsrail ve Ürdün bölgede

ABD ile “ayrıcalıklı ticaret anlaşması”na sahip olan iki ülkedir. ABD'nin tamamen İsrail yanlısı politika izlemeye devam etmesi Ürdün'de istikrarsızlığı arttırıp İran ve Suriye'yi daha saldırgan politikalar izlemeye yöneltebilir.

2.4.6. Petrolün Rolü: Başrol

Resim 29: Günümüzün vazgeçilmezi: Petrol Kuyuları

Petrol, enerji olarak kullanılmaya başlamasından bu yana da savaşların nedeni olagelmiştir. Petrol, 2. sanayi devriminin simgesi olan otomotiv endüstrisinin vazgeçilemez biricik enerji kaynağı olmuştur. Bir asırdan daha kısa bir zaman dilimi içinde uygarlığın kullanageldiği petrol, 500 milyon yıllık zaman diliminde yerkürenin evrimi içinde çökel kayaların oluşumunun bir parçası olarak oluşagelmiştir. Günümüz dünya petrolünün oluşumu çok aşamalı süreçler içinde geniş bir ideolojik zamana yayılmıştır. Petrolün oluşumunun bu karmaşık jeolojik boyutu nedeniyle, petrol yataklarının boyut, hacim, kalite gibi rezerv sorunlarını kavramak ve değerlendirebilmek tek boyutlu ekonomik ve mühendislik yaklaşımı ile olanaklı değildir (Üşümezsoy ve Şen, 2003, s:39).

Resim 30: Alaska Petrol Boru Hattı günde 2 milyon varil petrol aktarmaktadır.

Dünya tarihi enerji için verilen mücadelenin örnekleri ile doludur. Bu her zaman açık olarak görülmesi de, kuvvetli bir şekilde kendini hissettirmektedir. Dünya Savaşlarında tarafların en önemli hedefleri petrol bölgeleri olmuştur. 1. Dünya Savaşı sonrasında Ortadoğu'da yapay olarak çizilen sınırlar, petrol paylaşımının bir sonucudur. Son dönemde, Körfez Savaşı, ABD'nin Afganistan'a müdahalesi ve ikinci Körfez Krizi açıkça ifade edilmese de petrol için yapılan mücadelenin sürdüğünü ve bu uğurda her tür yöntemin uygulamaya konabileceğini göstermektedir.

Böyle bir ortamda, İran OPEC'in (Organization of Petroleum Exporting Countries-Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) ikinci en büyük petrol üreticisi ülkesidir ve dünya petrol rezervlerinin % 9'unu ve doğalgaz rezervlerinin % 15'ini elinde bulundurmaktadır. **İran 90 milyar varil kanıtlanmış petrol rezervine sahiptir.** Ayrıca ham petrol rezervlerinin önemli bir bölümü Irak sınırı yakınındaki Kuzistan'da bulunmaktadır. Öte yandan petrol ihracatının yaklaşık yarısını Asya pazarına, geriye kalanını ise Avrupa ve Afrika'ya yapmaktadır (DEİK, Temmuz 2003, s:12).

Daha çok Körfez'de petrol üreten İran'ın Hazar'daki petrol varlığı Anzali petrol sahasıyla sınırlıdır. İran Hazar'ın bir göl olduğunu ve beş kıyı ülkesi arasında ortaklaşa kullanılması gerektiğini ifade edip, Hazar enerji kaynaklarının tek taraflı çıkarılmasına karşı çıkarak Rusya ile bu alanda da işbirliği yapmaktadır (Aras, 2001, s:198).

İran, 32 tane petrol üretim alanına sahiptir. Bu alanlardan önemlileri şunlardır: Ahwaz-Asmari (700.000 varil/gün), Bangestan (245.000 varil/gün), Marun (520.000 varil/gün) Gachsaran (560.000 varil/gün), Agha Jari (200.000 varil/gün), Kranj-Parsi (200.000 varil/gün), Rage Safid (180.000 varil/gün), Bibi Hakimeh (130.000 varil/gün), Pazanan (70.000 varil/gün), Dorood (130.000 varil/gün), Salman (130.000 varil/gün), Abuzar (125.000 varil/gün), Sirri A&E (95.000 varil/gün) ve Soroush/Nowruz (60.000 varil/gün) (Country Analysis Briefs, Kasım 2003, s:2).

İran'ın en önemli döviz girdisini oluşturan petrol M.Ö. 276-194 yılları arasında İskenderiye'de yaşamış olan, Yunan düşünürü Earatos tarafından Basra Körfezi'nde bulunmuştur. Petrolün işletilmesi konusundaki ilk girişim ise, 1886 yılındı Şah tarafından bir İranlı'ya Mazenderan bölgesinde küçük bir arazi verilmesiyle başlamıştır. Daha sonra, 1901 yılında İngiliz William D'Arcy, bölgede 489 bin mil karelik bir imtiyaz elde etmiştir. 1908 yılında Mescid-i Süleyman'da da petrole rastlanmasıyla İran'da şirketleşme başlayarak, 1909 yılında Anglo-Iranian Oil Company kurulmuştur. (Şirketin ismi 1935 yılında Anglo-Iranian, 1945'te ise British Petroleum olarak değiştirilmiştir.) (Balbay, 2006, s:102).

Söz konusu şirket tarafından elde edilen bu imtiyaz, 1932 yılında Şah tarafından iptal edilmiştir. Ancak aynı şirket, 1933 yılında, İran'ın güneybatısında 100 bin mil karelik bir imtiyaz daha elde etmiş ise de, 60 yıl süreli olan bu hak, 1944 yılındaki harp nedeniyle tekrar ertelenmiştir.

Bunun yanı sıra İran yönetimi, 1946 yılında İran'ın kuzeyindeki bölgelerde petrol üretebilmek amacıyla, SSCB ile ortak bir şirket kurma

konusunda anlaşmaya varmıştır. Ancak bu anlaşma, 1947 yılında İran Meclisi'nce reddedilmiştir. Ayrıca petrolün yabancılarla ortak işletilmesine karşı çıktığı 1951 yılında da, APOC'a (Anglo-Persian Oil Company) 1933 yılında verilen imtiyazlar geri alınarak, petrolün millileştirilmesine karar verilmiştir.

İran'da ortaya çıkan bu gelişmelerden sonra, İran yönetimi ile Petrol şirketleri arasında yapılan görüşmelerde, APOC'dan alınan 1933 yılı imtiyazının bir konsorsiyuma devri kararlaştırılmıştır. Böylece 1954 yılında varılan bu anlaşma ile İran, üretilecek veya ihraç edilecek ham petrol üzerinden % 25 hisse alabilme hakkına sahip olmuştur.

Yukarıda sözü edilen dönemdeki konsorsiyuma üye şirketler ve hisseleri şöyleydi:

- Gulf Oil Company (% 7)
- Socony Mobil Oil Inc. (% 7)
- Standard Oil Company (New Jersey) (% 7)
- Standard Oil Company of California (% 7)
- Texako Inc. (% 7)
- The British Petroleum Company Ltd. (% 40)
- Bataafse Petroleum Maatchappij N.V. (% 14) (Royal Dutch Shell Group)
- Compagnie Française Des Petroles (% 6)
- The Iricon Group of Companies (% 5)

Konsorsiyuma üye olan şirketler arasında, en büyük hisseye The British Petroleum Company'nin sahip olduğu görülmektedir.

Bunun yanı sıra İran, konsorsiyumun faaliyet alanı dışında kalan bölgelerdeki petrol arama ve işletme çalışmalarında bulunabilmek amacıyla, Iranian National Oil Company'yi (NIOC) kurmuştur. Ayrıca Temmuz 1967 tarihinde çıkarılan petrol kanunu ile NIOC'a, ülke içindeki faaliyetlerine ek

olarak, Asya'da da diğ er yabancı firmalarla ortak petrol arama girişimlerinde bulunabilmesi olanağı tanınmıştır.

İ ran'da halen, tüm petrol ve doğ algaz ç alışmaları devletin tekelinde olup, Petrol Bakanlığı'na bağlı National Oil Co., National Refinery and Distribution Co., National Gas Co. ve National Petrochemical Co. adlı kuruluşlar tarafından yürütölmektedir.

İ ran'da 1991 yılında 3,3 milyon varil/gün olan ham petrol üretimi 1993 yılında 3,6 milyon varil/güne ç ıkmiş ve Birinci Beş Yıllık Plan Dönemi sonunda 4,0 milyon varil/güne ç ıkarılması hedeflenmiş ise de, OPEC tarafından belirlenen üretim kotası nedeniyle üretim halen 3,6 milyon varil/gün seviyesinde bulunmaktadır. Bu üretim miktarının 1-1,4 milyon varili iç tüketimde kullanılmakta, kalanı ise ihraç edilmektedir (Balbay, 2006, s:105).

Petrol üretimi 1994-97 yıllarında 3,6 milyon v/g, 1998-99 Mart ayında ise OPEC Bakanlar toplantısından hemen önce, 4 milyon v/g düzeyine yükselmiş, bir anlamda OPEC üyelerine İ ran'ın üretim kapasitesinin istenilirse artırılabilieceği mesajı verilmiştir. Petrol ihracatı, 1992-93 yılında 2,4 milyon v/g'den, 1993-94 ve 1994-95 yıllarda 2,2 milyon v/g'ye gerilemiştir. 1997 ve 1998 yıllarında ise petrol ihracatı ortalama 2,6 milyon v/g, 1998-1999'da 2,5 milyon v/g ve -99/ 2000'de yine 2,6 milyon v/g olarak gerç ekleşmiştir. Ortalama petrol ihracat fiyatı ise, 1992-93 yılındaki 16,75 dolar/varilden 1993-94 yılında 15,27 dolar/varile gerilemiş, bu gerileme 1994-95 yılında tersine dönerek, fiyatın 15,79 dolar/varile ç ıkması sonucunda, ihracat gelirlerinde artış meydana gelmiştir. 1995-96 ve 1996-97 yıllarında petrol birim fiyatları artışını sürdürmüş ve Haziran 1996-97'de 17,4 dolar/varil olarak gerç ekleşmiştir. Fiyat artışları 1997-98 sonbaharına kadar devam etmiş ve 18,5 dolar/varil seviyesine ulaşmış, 1997-98 sonbaharından sonra hızla düşüş eğilimine girerek, 1998-99 Nisan ayında 11,5 dolar/varil seviyesine düşmüştür (Balbay, 2006, s:105).

OPEC üyelerinin 1998 yılında üretim kısıtlamasına gitme kararı almasına karşın, Venezüella'nın buna uymaması, İran'ın da kısmen bu kararı delmesi, fiyatlardaki düşüşün devam etmesinde etkili olmuştur. 1999 yılı Mart ayında, OPEC Bakanlar Konseyi'nin tekir toplanması, üretimin azaltılması konusunda anlaşmaya varmaları petrol fiyatlarında az da olsa kısırdanma yaratmış, 1999 Mayıs yi borsa fiyatlarının Washington 16,44 dolar/varil, Dubai 14,9 dolar/varil ve Umman 14 dolar/varile yükselmesine neden olmuştur. İran ham petrolünün fiyatı ise, 11,8 dolar/varil seviyesine yükselmiştir. 1999 sonlarından itibaren, hızla yükselen petrol fiyatları 2000 yılı ortalarında 30 doları aşmış olup, 2001 yılı sonunda 29 dolar/varile çıkmıştır. Bu rakam 2005'lere dek yükselerek devam etmiştir.

İran Ulusal Petrol Şirketi (NIOC), 1998 Temmuz ayında Londra'da, 150 petrol şirketinden 500 temsilcinin katıldığı üç günlük bir konferans düzenlemiş ve petrol ile doğalgaz alanında 8 milyar dolar değerinde kırk üç adet projeyi, "Buy-back" sistemi ile ihaleye çıkarmıştır. İran, bu projelerle günlük petrol üretimini 7 milyon varile çıkarmayı hedeflemektedir. Bu konferansla İran, ilk kez uluslararası alanda görücüye çıkmıştır.

2001 yılı istatistikleri ABD'nin 350 milyon ton ile dünyada ikinci üretici devlet iken 500 milyon ton ithalat ile birinci devlettir. ABD'nin rezervleri ile üretimi ve toplam tüketimi arasında büyük bir kopukluk vardır. Rezervlerin büyüklük açısından olgu irdelendiğinde dünya rezervleri açısından ABD rezervi ile dünya toplam rezervi arasındaki fark ile ABD'nin üretimi ile dünya üretimi arasındaki oransızlık, ABD tüketimi ile dünya tüketimi arasındaki oransızlık ile zirveye çıkar. Rezervlere bakıldığında ABD artık eski bir petrol ülkesidir. ABD'nin görünür 200 milyar varil petrol rezervinin 170 milyar varili tüketilmiştir. İç üretimini günlük 8 milyon varil olarak sürdürdüğünde 2,9 milyar varil yıllık tüketimi görünür rezervinin ömrünün 11 yıl olduğu görülecektir. ABD'nin görülür 30 milyar varil petrolü ithalatın kesildiğini varsaydığımızda ancak ABD tüm tüketimini 4 yıl sağlayabilir (Üşümezsoy ve Şen, 2003, s:55).

TPS yaklaşımı dünya için umut verici bir tablo çizmesine karşın, **ABD'nin geliştirilebilir petrol rezervi 76 milyar varil olduğu varsayıldığında, günlük 8 milyon varil iç tüketim 25 yıl daha uzayarak 36 yıla çıkar. Tüm tüketimin günlük 25 milyon varilin bu geliştirilecek rezervden alınması durumunda ise ancak 8 yıllık bir tüketim sağlar.**

Keşfedilmemiş 83 milyar varil rezervi ise ABD'nin tüm ihtiyacını 9 yıl sağlayabilir. Petrol ülkesi olarak bilinen ABD'nin günümüzde kendi ölçülerine göre petrol ülkesi olmadığı tam tersi petrole ve dışa bağımlı bir ülke olduğu ortaya çıkar.

Bu tabloyu gaz rezervleri açısından çizersek ABD yıllık 25 trilyon ayak/küp gaz kullanmaktadır. ABD'nin görülen gaz rezervi ise 172 trilyon ayak/küptür. Bu rezerv 7 yıllık bir tüketimi karşılar. Geliştirilecek gaz rezervi ise 355 trilyon ayak/küp ise 2020 yılında 40 ayak/küp yıllık tüketimi ancak 9 yıl daha karşılayabilir. Keşfedilecek 527 trilyon ayak/küp ise ancak 13 yıllık ABD gaz tüketimini sağlayabilir. Bu tabloda, ABD, hem petrolde hem de gazda dışa bağımlı devlet olarak görülür.

ABD, doğal gaz üretiminde yıllık 550 milyon ton üretimi ile Rusya'dan sonra dünya ikincisidir. Bunun yanında 100 milyon ton açığı nedeniyle dünyanın en büyük ithalatçı devletidir. ABD'yi sırayla Almanya, Japonya 76 ve 72 milyon ton ile takip eder. ABD, 100 milyon ton yıllık doğal gaz açığını Kanada'dan yaptığı ihracat ile karşılar.

ABD petrol politikası kendi iç üretimini sabit yatay bir çizgide tutarak, rezervlerini zamana yaymak artan tüketimi ise artan ithalat ile sağlamaya gitmektedir. Bu durumda günlük tüketiminin 1/3'ünü 8 milyon varil kullanımını iç üretimden sağladığında ABD'nin görünür 32 milyar varil petrol rezervi 11 yıllık tüketimi geliştirilecek 76 milyar varil petrol rezervi 25 yıllık tüketimi keşfedilecek 83 milyar varil petrol rezervi ise 27 yıllık tüketimi sağlar. Toplam ABD rezervleri bu çizgide 50 yıl daha yeterlidir. Bu politika ABD'yi dışa petrol bağımlılığının mutlak oluşunu değiştiremez ve üretiminin 3 katı olan petrol

miktarının düzenli bir şekilde ABD'ye akması gereklidir. Bu güvenliği gelecek 50 yıllık petrol perspektifinin ABD'nin yenedünya petrol düzeninin temelini oluşturur (Üşümezsoy ve Şen, 2003, s:56).

ABD, gaz konusunda aynı yaklaşımla yıllık 20-22 trilyon ayak iç üretimi ile tüm tüketimin 35-40 trilyon küp açığın 1/2sini iç üretimden sağlamaktadır. Bu durumda ABD görünür gaz rezervi 172 trilyon ayak/küp 8-9 yıl, geliştirilecek 355 trilyon ayak/küp 17 yıl, keşfedilecek 527 trilyon ayak/küp ise 26 yıl tüketimin 1/2 sini sağlayacaktır.

ABD'nin gaz ve petrol politikası TPS perspektifinde toplam gaz rezervleri ile toplam petrol tüketiminin 1/3 ünü ve gaz tüketiminin 1/2'sini düzenli olarak iç tüketimden sağlamaktır. Bu perspektifte ABD, toplam petrol ve gaz rezervlerinin tüketimini 50 yıllık bir sürece yaymaktır. Petroldeki 2/3 açığını ve gazdaki 1/2 açığını düzenli bir petrol akışı ile sağlamaktır. Bu ABD'nin petrol "New Deal"idir. Rezervleri tükenmiş olan ABD, kalan rezervlerini düzen içinde kullanmak dünya rezervlerini de bu düzene göre düzenlemektir (Üşümezsoy ve Şen, 2003, s:57).

ABD hükümetinin İran'a uyguladığı yaptırımlara karşın, ABD'li Conoco, Mobil, Chevron, Texaco, Exxon, Amoco, Arco, Phillips, Unocal ve Pennzoil Petrol Şirketleri, Londra'da düzenlenen konferansa katılarak, ihalelere katılım koşullarına yakın ilgi gösterişlerdir. Bu çerçevede, Arco firması "Bangestan" petrol yatağının iyileştirilmesi projesine teklif vermiştir (Balbay, 2006, s:207).

Petrol sektörüne yapılacak yatırımlarla ülkenin üretim kapasitesini arttırması mümkündür. **İran, 1974'te günde 6 milyon varil petrol üretirken 1979 Devrimi'nden bu yana yıllık bazda günde 3,8 milyon varil seviyesini aşamamıştır.** Petrol Bakanlığı tarafından açıklanan bilgiye göre petrol sahalarının modernizasyon ve yenileme ihtiyacı nedeniyle üretimin her yıl günde 250-300 bin varil azaldığı ifade edilmektedir. Varolan sorunlara rağmen, İran 2005 yılına kadar petrol üretimini günde 4,8 milyon varil, 2010

yılına kadar günde 5,6 milyon varil ve 2020 yılına kadar 7,3 milyon varil seviyesine çıkarmayı planlamaktadır. Diğer taraftan, petrolün iç tüketimi de oldukça fazladır. Bu hacim gelişmekte olan ülkelerin tüketiminden yüzde 50 oranında daha fazladır (DEİK, s:12).

İran, bölgedeki petrol ve doğal gaz rezervlerinin büyüklüğü ile bölgede yadsınamaz bir güçtür. Ayrıca, gerek dinsel etkenler, gerekse ortak sular ve ortak sınırlar nedeniyle Azerbaycan, Türkmenistan gibi ülkeler üzerinde de önemli ağırlığı vardır. Bölgedeki ve uluslararası alandaki etkinliği, son yıllarda ABD'nin bu ülkeyi terörist ülkeler arasında sayması nedeniyle koyduğu ambargo ile sınırlanmışsa da, özellikle dev petrol ve gaz rezervleri ile İran, her zaman batılı şirketlerin ilgi alanındadır. Bölgede yatırım yapan birçok şirket, ihraç olanakları açısından da, İran'la ilişkilerini yumuşatması için ABD yönetimini zorlamaktadır. Öte yandan, İran'ın özellikle Hazar'ın Statüsü konusunda Rusya ile birlikte izlediği politika da, İran'a politik yönden bir diğer desteği ifade etmektedir. Bu nedenlerle İran, bölgeye yönelik petrol ve doğal gaz projelerinde dikkatle izlenmesi ve stratejik planlamalarda mutlaka önemle gözetilmesi gereken bir güçtür. (Pamir, 1999, s:42)

Enerjinin kritik madde olarak yer aldığı günümüz dünyasında petrolün sorunsuz olarak batıya aktarılması hayati bir önem taşımaktadır. Ayrıca dünya üzerinde yer alan tüm doğal kaynakların tükenebilirlik özelliği göz önünde bulundurulacak olursa, Ortadoğu petrolünün Amerikan çıkarları için taşıdığı önem ve İran'ın bu bağlamdaki rolünün önemi daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır (Cankara, 2005, s:219).

Petrolün değeri, çıkarıldığı bölgeleri, taşıdığı güzergahları ve taşıma vasıtalarını da doğru orantılı olarak etkilemekte ve önem kazandırmaktadır. Bazı ülkeler petrol bölgelerinde olmanın avantajını kullanırken, bazıları taşıma yollarını ve vasıtalarını kontrol ederek güç elde etmeye çalışmaktadırlar. Bu kapsamda yapılan mücadelenin en şiddetle yaşandığı Ortadoğu bölgesine, son yıllarda Hazar Bölgesi ve Orta Asya da eklenmiştir.

Nükleer çalışmaları nedeniyle batı ülkeleriyle ters düşen İran, dünyanın en büyük dördüncü ham petrol ihracatçısıdır. İran, dünya piyasalarına günde 2,5 milyon varil petrol ihraç etmektedir. Uzmanlara göre bu süreçte bir aksama olması halinde, petrol fiyatları varil başına 100 dolara kadar tırmanabilir (Şimşek, 2006, s:56).

Dünya ekonomik sistemi petrol ve petrol savaşının içinde yaşandığı gerçek küresel sistemdir. Savaşın coğrafyası petrol bölgelerinde odaklansa da savaşın gerçek alanı ise dünya ekonomik sisteminin kapsadığı küresel coğrafyadır (Üşümezsoy ve Şen, 2003, s:11).

Resim 31: 7 Aralık 1941 sabah saat 8'den birkaç dakika önce Pearl Harbour baskınında çekilmiş bir fotoğraf. USS Arizona bu fotoğraftadır ancak yoğun dumandan dolayı ayırt etmek oldukça zordur. Bu baskın sonrasında başkan Franklin Roosevelt'in isteği üzerine Birleşik Devletler Kongresi Japonya'ya 8 Aralık 1941'de savaş ilan etmiştir.

Avrupa'da ve Uzak Doğu'da 2. Dünya Savaşının çıkışı ve gelişmesinde petrol en önemli etken olmuştur. Nitekim Japonlar Pearl Harbour'a, Doğu Hint Adaları'ndaki petrole el koyan ordularını korumak amacıyla saldırmıştır. Hitler'in Sovyetler Birliği'ni işgal etmesindeki en önemli stratejik hedef, 1. Dünya savaşında da üzerinde çatışmalar yaşanan Azerbaycan'daki petrol

yataklarını ele geçirmek olmuştur. Almanya'nın yanında savaşa girme ihtimali olan Türkiye üzerinden bu yatakları ulaşılamayacağına göre Sovyetlerin işgal edilmesi gerekmiş ancak zamanla Amerika'nın petrol konusundaki üstünlüğü ve kararlılığı ortaya çıkmış ve savaş henüz son bulmadan Almanya'nın ve Japonya'nın petrol tankları boşalmıştır (Yergin, 1992, s:195).

Maliyet yani ekonomik boyut açısından bakıldığında uzun bir gelecek zaman içerisinde petrol ve doğal-gaz ile rekabet edebilecek alternatif bir enerji kaynağı yok gibi gözükmektedir (Üşümezsoy ve Şen, 2003, s:99).

Petrol ve doğalgaz; günümüzde büyük güçlerin siyasi, askeri ve ekonomik ilişkilerini düzenlerken mutlaka göz önüne aldıkları ve uğruna stratejiler geliştirip, gerektiğinde savaflara girebildikleri stratejik maddelerdir. Büyük devletlerin politikalarını etkileyip yönlendirmek açısından büyük petrol şirketlerinin etkisi ise bugün hemen hemen herkes tarafından çok iyi bilinmektedir. Özellikle "Yedi Kız Kardeş" olarak bilinen British Petroleum, Shell, Mobil, Exxon, Gulf, Texaco ve Chevron devletlerin politikalarını yönlendirmek ve kendi kararlarını aldirtmak için her türlü yola başvurabilmektedirler. Böylece beşi Amerikan, biri İngiliz biri de İngiliz – Hollandalı olan yedi kız kardeş dünya petrol üretiminin yanında dağıtımını ve pazarlamasını da kontrol altında tutmuşlardır.

Dünya'daki gelişmeler, Uluslar arası ilişkiler, ABD gibi bir süper gücün, Çin gibi yükselen bir gücün, Japonya gibi ekonomik gücü yüksek ve petrole ve doğal gaza çok bağımlı bir ülkenin, Rusya ve İran gibi bölgesel güçlerin, İngiltere gibi (tarihten gelen petrol ve doğal gaz politikalarının baş mimarı) bir ülkenin, İtalya, Fransa ve Almanya gibi hem ekonomisi hem de bireysel dış politikası belirleyici rol oynayan ülkelerin, Petrol ve doğal gaz ihracatı yoluyla zenginliklerini devam ettiren özellikle Ortadoğu ülkelerinin, Kitle imha silahları ile nükleer silah teknolojisine sahip Hindistan ve Pakistan gibi ülkelerin, birbirleriyle olan çatışma veya işbirliği alanları ve dış politika öncelikleri değerlendirilmelidir.

2.4.7. İran Ordusu'nun Durumu ve İran'ın Savunma Gücü

İran'ın askeri gücü İran güvenlik kurumunun kalbidir. İslami Cumhuriyet hayatına genellikle birbiriyle yarışan ve bugüne kadar varlıklarını ayrı olarak sürdüren iki askeri güç ile başlamıştır. İran düzenli ordusu, Şah'ın ezildiği devrim kargaşası boyunca ayakta durmaya devam etmiştir (Byman, Chubin, Ehteshami ve Gren, 2001, s:32).

Dolayısıyla İran'da iki ordu bulunmaktadır: 1. Nizami Ordu, 2. Devrim Muhafızları. Her iki ordunun da Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri bulunmaktadır. Silahlı Kuvvetler Başkomutanı rehberdir. Komutanlar rehber tarafından atanır. Nizami Ordu ve Devrim Muhafızlarının kendi Genelkurmay Başkanlıkları vardır. Ayrıca, her iki ordunun faaliyetlerini koordine etmeyi amaçlayan, ancak fazlaca bir icra yetkisi bulunmayan Silahlı Kuvvetler Müşterek Karargahı mevcuttur. Her iki ordu da, rehberin mutlak idaresi altındadır (Cankara, 2005, s:70).

Ayrıca İran savunma sisteminde Besiç denen gönüllüler (Seferberlik Güçleri) bulunmaktadır. Bunlar bir nevi yedekleri oluştururlar. Humeyni'nin İran-Irak savaşı sırasında 20 milyon gönüllü savaşçı oluşturulması için halka yaptığı çağrıyla teşkil edilmiştir. Bunlar belli dönemlerde yapılan çağrılarla, bir tür seferberlik deneme tatbikatı gibi, kısa sürelerle silah altına alınarak, özellikle iç güvenlik kontrollerinde kullanılırlar. Halen bir milyon civarında Besiç bulunduğu tahmin edilmektedir (Byman, Chubin, Ehteshami ve Gren, 2001, s:38).

Öte yandan Şah zamanında İran silahlı kuvvetlerinin çok büyük bir kısmı ABD ve İngiltere'ye dayanmıştır ancak 1979 devriminden sonra Tahran dünyadan izole edilmiştir ve İran-Irak savaşında uygulanan silah ambargosu sonucunda ordusunu yeniden modernize etmeye ve dışa bağımlılığı azaltmaya çalışmıştır (Eisenstadt, Survival, Vol: 41, No: 3, Sonbahar 1999, s:125).

İhtilal sırasında silahlı kuvvetler tamamıyla dağılmış, kışlalar yağma edilince silahlar halkın eline geçmiş, hedef haline gelen subaylar ortalıkta görünmez olmuş, bu yüzden askeri uçaklar havalanamaz, gemiler sefere çıkmaz hale gelmiştir. İlk olarak Pasdaran birlikleri (devrim muhafızları) kurulmuş, Kürtler ayaklanınca bir kısım karacı subaylar göreve çağrılmış, Irak savaşı çıkınca da pek çok pilot ve denizci subay gönüllü olarak hizmet talebinde bulunmuştur. O günün zor şartlarında, bunların bir kısmı hapisten çıkarak doğruca savaşa katılmıştır (SİSAV, s:226-227).

İhtilal öncesinde, kara kuvvetlerinde ABD, İngiliz ve Sovyet üretimi tank, top ve piyade silahları dikkati çekmekteydi. Hava kuvvetleri esas itibarıyla, F-4, F-5 avcı bombardıman ve F-14 tipi avcı uçakları ile RF-4E tipi keşif ve Boeing-747 tipi nakliye uçaklarından oluşmaktaydı. Bağımsız bir komutanlığa bağlı, hemen hepsi ABD üretimi, değişik tiplerde helikopter filoları mevcuttu. Deniz kuvvetleri de, Amerikan teknolojisinin en ileri örnekleri sayılan muhrip ve sair tekneler ile İngiliz yapısı hovercraftlara sahipti. Ayrıca Alman tezgahlarına denizaltı ve hücumbotu siparişleri verilmekteydi. Füze tertipleri olarak, Maverick, Sparrow, Sidewinder, Phoenix, Hawk, Rapier, Tigercat, Stinger'ler batılı ülkelerden ithal edilmişti. İhtilali ve Irak savaşını takiben, bunlardan kullanılabilir halde kalanlara, Rus ve Çin üretimi silahlar ve Scud füzeleri eklenmiştir. Ayrıca bu ülkelerin teknolojisine dayalı olarak İran tipi füze üretimine başlanmıştır (SİSAV, s:227).

Askeri konularda güvenilir kaynaklar, İran Silahlı Kuvvetleri hakkında verdikleri bilgilerde ihtiyatlı bir dil kullanmaktadırlar. Bu noktada da İran'ın sahip olduğu askeri potansiyele bakmak gerekmektedir.

İran askeri kuvvetlerini modernize etmek ve ulusal çıkarlarını korumak için sadece Hazar Denizi değil Körfez bölgesinde de devam ettirebilmek için Rusya ile işbirliği yapmaktadır. Bu politikanın çatısı olarak da İran Rusya'dan yeni silahlar almaktadır. MIG-29 avcı uçakları, 24-SU bombardıman uçakları ve SA-6 uçaksavar sistemleri bunlara örnek verilebilir. Rusya ayrıca İran'a

know-how teknoloji transferi yapmaktadır (Efegil and Stone, Journal of Third World Studies, Volume: 20, No:1, 2003, s:71).

Kara Kuvvetleri

Toplam mevcudu 350.000'dir. 4 Kolordu karargahına sahiptir. Her biri 3 zırlı, bir mekanize tugay ve 4-5 topçu taburundan oluşan zırlı tümen, 4 piyade tümeni ve 1 komando tümeni ile sair bağımsız birliklerden oluşmaktadır. Devrim Muhafızları'nın ise 100.000 karacı, 20.000 denizci ve 5.000 deniz piyadesi olmak üzere toplam mevcudu 125.000 kişidir (SİSAV, s:227).

Deniz Kuvvetleri

Toplam mevcudu 20.600'dür. Üçü Sovyet Kilo tipi olmak üzere 5 denizaltı, 3 muhrip, 2 korvet, 20 füzeatar, 42 kıyı güvenlik, 14 mayın arama-tarama, 9 çıkarma, 25 destek ve sair tipte 2000 mevcutlu ve 17 helikopterden oluşan bir deniz hava gücü ile 2 tugay halinde örgütlenmiş 2600 deniz piyadesi bulunmaktadır (SİSAV, s:227).

Hava Kuvvetleri

Toplam mevcudu 50.000'dir. Savaş uçağı sayısı 300'dür. Devam eden ambargo dolayısı ile ABD'de üretilenlerin takriben % 60'ı, Rusya ve Çin'de üretilenlerin % 80'i harekete hazır durumdadır. Helikopterler silahsızdır. Filolar halinde örgütlenmiş 50 F-4 D/E, 60 F5E/F, 30 Su-24, 60 F-14, 24 F-7, 30 MİG-29 savaş, 15 RF-4E keşif, 5 C-130 Hercules ve değişik tiplerde Boeing nakliye uçağı vardır. Bunlara 39 Bell helikopteri ve çeşitli eğitim uçakları da eklenebilir. Paramiliter Kuvvetleri ise, aktif görevde bulunanlar 40.000'dir. İhtiyatlar 200.000 olup seferberlik halinde bu rakam 1 milyona kadar çıkabilmektedir. İçişleri Bakanlığı Kolluk Kuvvetlerinin ise toplam mevcudu 40.000'dir (SİSAV, s:227-228)

Askeri kurum olarak İran ordusu, “İslami” olmasına rağmen kendi tarihini tam 2500 yıl önceye; yani Perslere dayandırmaktadır. Yani İslami kimliği onun tarihsel ve ulusal değerleri sahiplenmesine engel değildir. Dolayısıyla 10 yıl süren savaş tecrübesine sahip İran ordusunu hafife almak akıl karı değildir (Şimşek, 2006, s:131).

Hasan Sabbah Fedaileri kültürünü bağrında doğuran İran’ın en önemli milis ve kontrgerilla gücü olan (aynı zamanda düzenli ordu vasfı taşıyan) Pastalları (Devrim Muhafızları) da unutmamak gerekir. Hasan Sabbah ve fedaileri ile ilgili son 15 yılda dünyada ve Türkiye’de binlerce kitap yayımlanmıştır. Fedailerin yaşam ve ölüm felsefesini bilenler, Devrim Muhafızları’nın da aynı felsefe ve inançla yetiştirildiklerini unutmamalıdır. Açık ve net şekilde söylenebilir ki her Devrim Muhafızı bir fedai kültürü ile yetişmiş ve donatılmıştır (Şimşek, 2006, s:132).

İran’ın savunma gücü hakkında kesin bilgiler bulunmamakla birlikte, Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra, birçok Rus bilim adamını bu ülkenin transfer ettiği bilinmektedir. Sovyetlerin dağılması ile birlikte açlık sınırının altında yaşamaya başlayan bu bilim adamları, İran’a 3 ile 7 bin Amerikan doları maaşla transfer oldukları batılı istihbarat raporlarında bulunmaktadır.

İran’ın Şah Rıza Pehlevi döneminden kalan nükleer bilim uzmanları ile Rus bilim adamlarının ortak çalışmalarına Rusya’nın savunma sanayindeki birikimi de eklenince bu ülkenin savunma sanayindeki gücü hakkında kesin veriler vermek imkansızlaşmaktadır. Ancak, İran’ın dünyaya açıkladığı ve çok zor şartlarda elde edilen askeri istihbarat verilerinden hareketle, mollaların savunma gücü hakkında tahminler yapılabilir.

İran’ın dünyaya açıkladığı Şahin 1 ve 2, Şahap 1,2,3,4 ve 5 ile ilgili bilgiler mevcuttur. Bu yeni nesil füzelerden bir tanesi de NATO’daki adı SS-N-22 Sunburn olan anti gemi füzeleridir. Rus askeri bilim adamları ile ortaklaşa geliştirilen 3M-80-P270 Moskit (Sunburn) füzeleri şu anda Körfez’de bulunan

Amerikan Deniz Kuvvetlerinin korkulu rüyasıdır. Çünkü füzelerin caydırıcılık ve tahrip gücü hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Daha da ötesi, füzenin resmi bile bulunmamaktadır (Şimşek, 2006, s:197).

Ağırlıklı olarak Rus ve Çin füze savunma /saldırı sistemlerine sahip olan İran'ın uzun süren Irak savaşından dolayı yerli füze sistemlerini geliştirdiği bilinmektedir. Kısa menzilli Şahinler ile orta ve uzun menzilli Şahap füzeleri, İran'ın muharebede caydırıcı gücünü artırmaktadır.

İran, kara ve hava savunması konusunda eski Doğu Bloğu ve Şahlık rejiminden kalma Batı Bloğu birikimine sahiptir. Bunların yanı sıra, 1979'daki devrimden sonra yerli silah sanayisine ağırlık veren İran, özellikle füze sistemleri konusunda yeni bir ekol olma yolundadır.

İran'ın Hava Savunma Sistemi'ni örümcek ağı gibi tutan ve koruyan füzelerin önemli bir kısmı yerli sanayi ürünleridir.

Kara/Hava ve Kara/Kara muharebe gücünde ve konvansiyonel silahlarda yerli gücün geliştiren İran, bölgede hava savunması en güçlü olan ülkelerin başında yer almaktadır (Şimşek, 2006, s:204).

2.5. İran ve Din

2.5.1. Genel

İran'da günlük yaşamdan siyasi kurumlara, dış politikadan devlet düzenine kadar her şeyi din belirlemektedir. Durum böyle olunca fazla sorun da çıkmamaktadır. Din böyle emrediyor denilmekte, işler bu şekilde yönlendirilmektedir. İran'daki görünümüyle iki şeyi değiştirmek olanaksızdır: Din ve dün! (Balbay, 2006, s:144).

İran anayasasının ana hatları, bu konudaki saptamayı doğrulamaktadır. Anayasanın tümü dini zemin üzerine oturmaktadır. Anayasa maddeleri arasında, İran'ın rejimini tüm İslam dünyasına yayma hedefi de sık sık göze batmaktadır.

2.5.1.1. Dini Topluluklar

İran'da halkın büyük çoğunluğu Şii Müslüman olmasına karşın değişik bölgelerde Sünni Müslümanlar da yaşamaktadır. İran'ın batısındaki Irak ve Türkiye sınırlarına yakın olan bölgelerde bulunan Kürtlerin büyük bölümü, kuzeydoğudaki Türkmenler, güneydoğudaki Belucistan bölgesinde Beluciler ve Irak sınırı bölgesindeki Arapların bir kısmı Sünni'dir. Müslümanların yanında, diğer dini azınlıklar da yaşamaktadır. Bu dini azınlıkların durumları, ilgili bölümde açıklanmıştır.

2.5.1.2. Kutsal Yerler

İran'da özellikle dinsel açıdan önemli olan yerlere büyük değer verilmektedir. Bunların başında 8. İmam Rıza'nın Meşhed'de bulunan türbesi gelir. Bu türbe, aynı zamanda bütün Şiiler için bir ziyaret yeri ve turizm amaçlı olarak da kullanılmaktadır. Diğer taraftan İmam Humeyni'nin mezarının da, yönetim tarafından bir ziyaret yeri haline getirilmesi için çalışma yapılmaktadır. Kum şehri, genelde tarihi açıdan Şiiliğin merkezi olarak görülmektedir.

İran'ın üniversiteler hariç bütün okullarında da erkek ve kız öğrencilerin okulları ayrıdır. Kız çocuklarının 9 yaşından itibaren cadde ve sokaklarda İslami gerçeklere uymaları zorunludur. Diğer taraftan okullara başlayan kız çocuklarının tamamının İslami gereklere uyma zorunluluğu bulunmaktadır. Üniversitelere hazırlık amacıyla özel ders alınması uygulaması oldukça yaygındır (Balbay, 2006, s:151).

Üniversitelerce belirlenen kontenjan çerçevesinde şehit çocukları, din adamları yakınları, vakıfların tavsiye ettiği kişiler, devlet yöneticilerinin tavsiye ettiği şahıslar ve savaş gazisi yakınları öncelikli olarak üniversitelere

alınmaktadır. Zaman zaman bu amaçla ayrılan kontenjanların, bütün üniversiteye giriş kontenjanlarının % 40'ına ulaştığı belirtilmektedir. İran'daki tek paralı ve özel üniversite Azadi Üniversitesi'dir. **Üniversitelerde her sınıfta legal olarak İran istihbarat Bakanlığı adına görev yapan asgari iki öğrenci bulunmaktadır. Bu öğrenciler o sınıfla ilgili olarak düzenlenen her türlü toplantı, konferans vb. etkinliklere görevliler tarafından davet edilmek zorundadırlar. Bu öğrenciler bu tür etkinliklerle ilgili olarak hazırladıkları raporu İstihbarat Bakanlığı yetkililerine vermektedir** (Balbay, 2006, s:151).

İran toplumunun çeşitli etnik gruplardan oluşması, ulusal birlik ve dayanışmayı olumsuz yönde etkilemektedir. Mevcut din, dil, örf ve adet farklılıkları toplumun bilinçli bir kitle halinde birleşmesini güçleştirmektedir. Diğer taraftan, İran'da halkın mevcut İslami rejimden hoşnutsuzluğu uzun zamandan beri devam etmektedir.

Geçmiş dönemde, dini motivasyon İran Silahlı Kuvvetleri için en önemli unsur olmuştur. Bunun en önemli sebebi, İran halkının Şiilik mezhebine olan bağlılığı ve güçlü dinsel duygularıdır. Ancak son yıllarda İran'ı yönetmekte olan Mollalar, özellikle sosyal ve ekonomik anlamda çok başarısız olup, sosyal depresyonlara neden olduklarından, halkın Mollalara olan inançları ve doğal olarak da dini duyguların zayıflamaya başlamıştır. Ancak her şeye karşın bugün de, din, İran Silahlı Kuvvetleri'nin motivasyonunda çok önemli bir rol oynamaya devam etmektedir (Balbay, 2006, s:157).

Siyasi liderliğin peygamberlerden ehli-beyt imamlarına, onlardan da fukahaya intikal ettiğini, dolayısıyla yalnızca fukahanın meşru otorite olduğunu iddia eden ve günümüz İran yönetiminin esasını oluşturan "velayet-i fakih" kavramı (Üstün, 1999, s:21), İran'ın yönetim biçiminin temelini oluşturmaktadır (Cankara, 2005, s:60).

İran her ne kadar anayasalı bir devlet olsa da bu anayasada yasaların, anayasanın yanı sıra şeriata da aykırı olamayacağı ve her şeyin üstünde bir

Dini Liderin (Veliyi Fakih) bulunduğu belirtilmektedir. En üst merci, göğe çıktığına ve bir gün geri geleceğine inanılan, 12. İmam Mehdi'nin yokluğundan doğan boşluğu doldurmak üzere ihdas edilen Velayet-i Fakih makamıdır. Dini lider de diyebileceğimiz Veliyi Fakih, din adamları arasında, özel bir usulle, bu makama seçilen kişidir (SİSAV, s:225).

Şia teorisine göre Peygamber'in M.S. 632 yılında vefatından sonra İmam-ı Ali ve onun soyundan gelenlerden halifeliğin alınmasından buyana İslam dünyasında meşru ve adil bir yönetim var olmamıştır ve 12. İmam (mehdi) gelene kadar da böyle bir yönetim olmayacaktır. Bu yüzden Şia teorisine göre tüm yönetimler tanımları gereği gayr-ı meşrudur ve Şiiler bu hükümetlere karşı bir bağlılık borcu içinde değildirlir (Hunter, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:71).

Popüler Şiilikte siyasal çıkarlar için kullanılabilir olan ideolojik temalar da bulunmaktadır. Bunlardan biri her yıl Şii önderi Hüseyin'in yedinci yüzyıldaki ölümünün anısına düzenlenen acı çekme gösterileri ile kutlanan şehitlik ve fedakarlık temasıdır. Bir diğeri de, Onikinci İmamın gelerek dünya üzerinde adil toplumu yarattığı zaman gerçekleşecek olan gelecekte altın çağa olan inançtır. Toplumun özelliklerini kesin olarak belirtmemekle, Humeyni kendisinin yaratacağı kusursuz topluma inanan geniş çaptaki toplumsal gurupların desteğini sağlamıştır. Devrimler için örgütlenme ve ideoloji gereklidir ve bunların ikisi de bir dereceye kadar geleneksel biçimi içerisindeki İran Şiiliği tarafından sağlanmıştır. Humeyni, ayrıca kurnazca bir siyasal tavır sergileyerek, en önemli niteliğinin Şah rejimi ile hiç bir ilişkisinin olmaması olduğunu görmüş ve siyasal desteği en yüksek düzeyde tutabilmek için gelecekteki rejime ilişkin niyetlerini olabildiğince gizlemeye özen göstermiştir. Aynı zamanda taraftarlarını 1978 sonundaki kati saldırıda harekete geçirmiş ve orduyu ustaca zayıf düşürürken ve İran devletinin kesin denetimini eline geçirmek üzere ülkesine dönerken, attığı tüm adımlarda hep en uygun zamanı seçmiştir (Atay, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:139-140).

Sonuç olarak, İran'ın homojen olmayan etnik yapısının sosyal alanda yarattığı problemler, aynen İran Silahlı Kuvvetleri için de geçerlidir. Dini duyguların her geçen gün azalması ile orantılı olarak, her etnik grubun milli bilincinin yükselerek İran'da ciddi etnik problemler yaratabilecekleri ve bu durumun da, İran Silahlı Kuvvetleri'ni çok olumsuz yönde etkileyeceği, en önemli motivasyon unsuru olan dinin zaman içinde zayıflayabileceği değerlendirilmektedir.

2.5.2. Tarih Boyunca İran'da Dini Hareketler

İran'daki İslamcı akımlar ise, büyük ölçüde Ali Şeriatî ile başlamaktadır. 1960'larda Paris'te okuyan Şeriatî, sosyalist İslam ya da üçüncü dünyacılık anlayışını savunmuş ve Şah'ın gizli servisi tarafından Londra'da öldürülmüştür. Humeyni ile ise, İran'da Ayetullah yönetimini esas alan bir hiyerarşik düzende din anlayışı gelişmiştir. Humeyni rejiminin aksine, Ali Şeriatî geleneğini sürdüren Halkın Mücahitleri ise, sosyalist Şii hareketi öngörmektedirler. Halkın Mücahitleri, İran'da başarılı olamamışlar, Irak'a geçmişler ve hatta Irak-İran savaşı sırasında İran'a karşı savaşmışlardır (Dedeoğlu, 2002, s:131).

1979'larda, İran'daki rejim değişikliği sırasında Afganistan'da da Sovyetler Birliği'ne karşı bir "Afgan Cihadı" başlamıştır. Afgan cihadı, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Suudi Arabistan, Pakistan ve Çin Halk Cumhuriyeti tarafından desteklenmiş ve hatta düzenlenmiş bir kimliğe sahip olmuştur. Cihadın merkezi olarak seçilen Peşaver, mücadeleye taraf olmak isteyen tüm İslam mücahitlerinin toplandığı bir yer halini almış ve ilk kez bir ortak cihad, çokuluslu bir ortamda yaratılmıştır. Cihada hazır kişilerin çeşitli ülkelerden gelip eğitildikleri bu merkezde, gelenlerin kayıtları tutulmuş ve militan eğitimi ile kayıt işlemlerinden sorumlu Filistin asıllı Dr. Abdullah Azzam ile Suudi asıllı Usame Bin Ladin bu yolla El-Kaide'nin oluşumunu sağlamışlardır (Dedeoğlu, 2002, s:131).

Tarih boyu Ortadoğu da rol oynamış ve geçmişinin anıları ile hala kibirli İran, Arap olmayan Müslüman ülkelerden biridir. Dini bağların körüklediği öfkenin dışında Arap-İsrail çatışmasından Humeyni Devrimi'ne kadar uzak kalmış, fakat tarih boyunca kendini bölgesel uyuşmazlıkların ağından da kurtaramamıştır (Hanson, 1978, s:182). İslam, Araplar kanalıyla geldiği için bazı İranlılar onu çok fazla Sami karakterli bir inanç sistemi olarak görmüşlerdir (Irving, 1992, s:106). İran tarihinde her dönemde büyük manevi akımlar yer almış olup Zerdüş, Mani, Mithra ve Mazdek İranlı dini önderlerdir. İran mistisizminde Batı ve Hint etkilerini bulmak mümkündür.

Şia hareketi, özellikle Şah'ın gidişinden sonra, bir anlamda İslam içindeki Arap kalıplarının reddi anlamına da gelmektedir.

2.5.3. Ortadoğu'da Benzer Hareketler ve Sonuçları

Günümüzde Ortadoğu'daki devletlerin en azından bir bölümü, özellikle son yirmi yılda hızla gelişen ve mevcut iktidarlara karşı temel muhalefet hareketlerini oluşturan İslamcı hareketlerle mücadele etmektedirler. Mevcut rejimlerin önemli kimlik krizlerine girmesine yol açan İslamcı akımlara karşı söz konusu rejimler, ülkeden ülkeye farklılaşan yöntemlerle mücadele etmektedirler.

Otoriter rejimlere sahip olan Arap devletlerinde İslamcı hareketlerin günümüzde giderek güçlenmesinin temelinde, bu ülkelerde görülen hızlı nüfus artışı ve bunu sonucu olarak ülke nüfuslarının genç yapısı, hızlı kentleşmenin yarattığı toplumsal talepler ve ekonomik koşulların kötülüğü yatmaktadır. İslamcı hareketler, Arap Devletlerinin sosyo-politik gelişim süreçlerinde önemli roller oynamaktadırlar. Arap devletlerinin İslamcı akımlara karşı takındıkları tavırlar, rejimin siyasal yapısı, yöneticilerinin meşruiyetlerinin kökeni, toplumsal ve ulusal uzlaşma derecesi, dinin mevcut rejim içindeki konumundan ve ayrıca söz konusu devletlerin bölgesel ve uluslararası sistemdeki konumundan etkilenmektedir.

Suudi Arabistan ve Mısır örneklerinde, devlet ve aşırı dinciler arasında tam bir cepheleşme ve çatışma ortamı gözlemlenmektedir. Ayrıca bu iki ülkede İslamcı muhalefet, mevcut rejimlere karşı durabilen tek muhalefet hareketi olma özelliğine de sahiptir. Yine bu iki devlet, “Cezayir Sendromu”nu en yoğun yaşayan Arap devletleri olmuşlardır.

İslamcı hareketin köklerini, 1870’lerde ortaya çıkmış Afgani hareketine kadar götürmek olanaklıdır. İslam ülkelerinin batılı güçler karşısında “mağlup” olduğundan yola çıkan akım, Pan-islamist bir anlayış ile bir tür “ittihat ve terakki” savunucusu olmuştur (Dedeoğlu, 2002, s:127).

Suudi Arabistan’da İslamcı muhalefet geleneği, 1927-1929 arasındaki İhvan isyanına kadar dayanmaktadır, 1960’lı yıllarda gerçekleştirilmeye çalışılan bazı teknolojik yeniliklere karşı çıkan İslamcı muhalefet (1965 yılında Suudi televizyon binasına bazı gruplar saldırmış ve televizyon yayınları ancak iki yıl sonra yeniden başlayabilmiştir), 1979 yılında Mekke’de ayaklanarak bir güç gösterisi yapmıştır. Körfez Savaşı ertesinde gücünü giderek arttıran İslamcı muhalefetin temel hedefi mevcut siyasal kurumlar, devlet teşkilatı ve bu ikisini temsil eden Suudi hanedanıdır. 1932 yılında modern Suudi Arabistan’ın kurulmasıyla hanedan tarafından bilinçli bir şekilde ulemanın bürokrasiye katılması, siyasal otoriteyle dinsel otorite arasındaki bir ittifakı yansıtmaktaydı. Bu haliyle Suudi Arabistan’daki İslamcı akımlar Mısır, Suriye veya Cezayir’e göre önemli bir farklılık arz etmektedir. Bu üç ülkenin aksine Suudi Arabistan zaten İslami bir devlet olduğu iddiasındadır. Bu yüzden İslamcılar da kendilerinin “gerçek İslam”ı temsil ettiklerini öne sürmektedirler.

Suudi Arabistan’da İslamcı muhalefetin giderek güçlenmesinin temelinde petrolden kaynaklanan zenginliğin toplum katmanları arasında eşit olarak paylaşılmaması yatmaktadır. Muhalefetin esas olarak Suudi hanedanını hedef almasının temel nedenlerinden biri budur. İslamcı hareketlerin Körfez Krizi sonrasında hız kazanmasının nedenleri ise, krizin yarattığı ekonomik sorunlar nedeniyle sosyal yardım harcamalarının

kısıtlanması ve Suudi rejiminin kendisini korumak için yabancı güçleri topraklarına çağırmasının tutucu kesimlerde yarattığı rahatsızlıktır. İslamcıların taleplerini yansıtan 12 maddelik ve yüzlerce ulema tarafından imzalanan ilk bildirinin, daha savaş sürerken, Şubat 1991 de yayınlanması bunun göstergesidir. Suudi ailesi ile Vahabi anlayışı savunan kuruluşların ittifakına dayanarak yaşama geçirilmiş ve vahabiliği dünyaya yayma amacı taşıyan Rabita örgütü, Körfez Savaşı sırasında Saddam'ı desteklemiş ve Suudi Ailesinin Amerika Birleşik Devletleri yanlısı politikası nedeniyle aralarında ciddi anlaşmazlıklar çıkmıştır. Suudi rejimi, muhalefeti susturmak için 1992 yılında yeni bir anayasa kabul etmiş ve 60 kişilik bir Şura Heyeti oluşturmuştur. Ayrıca, aynı yıl çıkarılan bir yasayla yerel yönetimler güçlendirilmiştir. 1994 yılından itibaren önlemlerini sertleştiren Suudi rejimi yüzlerce muhalifi tutuklamış, bir o kadar muhalif de yurtdışına kaçırmıştır. Şimdiye kadar meşruiyetini ulema kesiminden sağlayan Suudi hanedanı, bu kesimin sadakatinden artık emin değildir (Dedeoğlu, 2002, s:127-128).

Mısır'da İslami muhalefet, kökeni 1928'e değin uzanan ve nispeten ılımlı olarak kabul edilen Müslüman Kardeşler (İhvan'ül Müslimin) örgütü ile günümüzdeki Pakistan coğrafyasında ortaya çıkan Cemaatü'l-İslami ve İslami Cihad gibi daha radikal pek çok örgütten oluşmaktadır. Bir ilkokul öğretmeni tarafından Kahire dışında oluşturulmuş ve daha sonra merkezini başkente taşımış olan Müslüman Kardeşler, büyük ölçüde siyasal değil sosyal bir örgütlenme biçiminde yapılanmıştır. Aynı dönemlerde Kahire'de kurulmuş olan El-Ezher üniversitesi içerisinde Müslüman Kardeşler etkili bir ağırlığa sahip olmuşlardır. Suriye, Irak gibi birçok Arap ülkesinden gelip de bu üniversitede eğitim alan birçok kişi, ülkelerine döndüklerinde kendi Müslüman Kardeşler örgütlerini kurmuşlardır.

Daha 1930'lu yıllarda pek çok Müslüman ülkede yandaş toplayan Müslüman Kardeşler örgütü, İslam dünyasının Batı etkisinden kurtarılmasını savunarak, laikleşmeye karşı çıkmıştır. 1940'lı yıllardan itibaren, Seyyid Kutub'un "cihad" kavramını İslamcı hareketlerin odağına yerleştirmesi ile terör hareketlerine başlayan örgütler çoğalmış, 1954 yılında Cumhurbaşkanı

Nasır'a yönelik suikast girişiminden sonra, Kutub ve yandaşları şiddet yoluyla bastırılmıştır. Bunun üzerine yeraltına çekilen ve uzun süre hareketsiz kalan örgüt 1981 yılında Enver Sedat suikastından sorumlu tutulmuştur. 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren yeniden etkili olmaya başlayan örgüt, desteklediği 35 adayı 1987 yılında meclise sokmayı başararak önemli bir siyasal güç haline gelmiştir. 1992 ertesinde yoğunlaşan İslamcı terörizm ise, rejime yönelen en büyük tehlike olarak ortaya çıkmıştır. Ancak, özellikle son yıllarda Müslüman Kardeşler örgütünün mevcut siyasal yapıya entegre olmaya başladığı, bunun sonucu olarak da örgütten kopan pek çok radikal grubun da teröre yöneldikleri gözlemlenmektedir (Dedeoğlu, 2002, s:129-130).

İslamcı muhalefetin mevcut iktidar karşısındaki tek muhalefet olmadığı, ancak yine de büyük bir ağırlığının bulunduğu Ürdün, nispeten İslamcı muhalefeti sisteme entegre etme çabasıdadır, ancak zaman zaman sertleşmekten de kaçınmamaktadır. Kontrollü bir çoğulculuk uygulayan Ürdün, laik muhalefetin oluşmasına da hoşgörü göstermiş, böylece tüm muhaliflerin kendilerini İslamcı akımla özdeşleştirmelerinin önünü kesmiştir. 1989 yılında İslami Hareket Cephesi'nin 80 sandalyeli mecliste 22 sandalye kazanması, ayrıca diğer İslamcı partilerin de aynı seçimlerde toplam 12 sandalye kazanmalarıyla, İslamcı hareket, Ürdün'ün en etkili siyasal hareketlerinden biri olduğunu ortaya koymuştur. Ancak, 1992 yılında seçim yasasının değiştirilmesiyle İslami Hareket Cephesi hemen hemen aynı oranda oy almasına rağmen mecliste bu kez 16 sandalye kazanabilmiştir. Şiddeti reddeden partinin programında bulunan ve özellikle bireysel özgürlükleri ve kadın haklarını kısıtlamaya yönelik bazı önermeler, toplumun laik kesiminde tedirginlik yaratmaktadır. Ne kadar güçlü olsalar da İslami hareketler, Kral Hüseyin'in çabaları sonucunda iç ve dış politika konularındaki görüşlerini kabul ettirememişlerdir. Ürdün'ün İslamcı akımları mevcut siyasal sisteme entegre etme çabaları genellikle siyasal istikrar açısından olumlu sonuçlar vermiştir.

Suriye'de Hafız Esad rejiminin muhalefet hareketleri üzerinde kurduğu yoğun baskı, Müslüman Kardeşlerin önderlik ettiği İslamcı hareketin iyi

örgütlenememesiyle birleşince, İslamcı muhalefet fazla varlık gösterememiştir. Pan-Arap olarak kendini tanıtan Esad rejimi aslında Suriye içinde nüfusun sadece ufak bir bölümünü oluşturan Alevi topluluğuna dayanmıştır. Dolayısıyla İslamcı muhalefet Esad'ın dinsel kökeni üzerinde özellikle durmuş, ancak 1982 yılında Hama kentinde İslamcı hareketin önderlik ettiği isyan şiddetli bir biçimde bastırılmış ve muhalefet gücünü önemli ölçüde yitirmiştir. 1995 yılında İslamcı hareketin önderlerinin affedilerek hapisten çıkarılmalarıyla mevcut rejimin uzlaşma yolunu seçtiği gözlemlenmiştir (Dedeoğlu, 2002, s:130).

İslamcı hareketin kendini belirli bir etnik veya dinsel grupla özdeşleştirdiği Lübnan ve belirli bir aşiretle özdeşleştirdiği Yemen özel örnekler olarak kendilerini göstermektedirler. Bunun dışında İslamcı hareketin varolan bir devlette iktidarı ele geçirme çabası olarak değil de kurulmakta olan bir devlette iktidarı oluşturma çabası Filistin örneğinde karşımıza çıkmaktadır. Birinci İntifada sırasında kurulan Hamas örgütü, FKÖ'nün İsrail ile yürüttüğü barış sürecine karşı çıkmış ve bu örgüte karşı en temel muhalefet hareketi haline gelmiştir. Bir yandan etkisini yitirmek istemeyen, öte yandan da İsrail'e karşı mücadele eden bir örgütü açıkça karşısına alamayan Arafat, özellikle İkinci İntifada sonrası giderek hassaslaşan bir dengeyi korumaya çalışmıştır (Dedeoğlu, 2002, s:131).

1979 İran Devrimi ve özellikle aynı yılın Kasım ayında Tahran'daki ABD Büyükelçiliğimin işgalinden bu yana, Radikal İslam, Ortadoğu'nun en aktif terör gurupları ve onları destekleyen devletlerin gelişen ideolojisi olarak medyada geniş yankılar uyandırmaktadır. Başkan Clinton'un "Ortadoğu'da Terörizm" konulu 23 Ocak 1995 tarih ve 12947 sayılı raporunda adı geçen ve Ortadoğu'da Barış Süreci'ne karşı olan 12 terörist guruptan 5'ini Radikal İslami örgütler oluşturmaktadır (Memiş, 2002, s:164).

Ayetullah Humeyni'nin İslam Devrimi'ne inanan pek çok Lübnanlı Şii din adamı, İsrail'in Haziran 1982'de Lübnan'ı işgaline tepki olarak aynı yıl Hizbullah örgütünü kurmuşlardır. İlk kurulduğunda örgütün amacı Lübnan'ı bir

İslam Cumhuriyeti yapmak olmuştur ve bu rejimin zamanla bölge geneline yayılması planlanmıştır. Ancak, son zamanlarda bunun mümkün olmayacağı anlaşılınca Hizbullah, bütün çabasını Arap-İsrail barış sürecini sabote etmeye yöneltmiştir. ABD Dışişleri Bakanlığı'nın 1994 yılı Terörizm Raporu'nda, Hizbullah'ın askeri gücü birkaç bin olarak ifade edilmektedir (Memiş, 2002, s:164).

“BAAS”, Ortadoğu'da, özellikle Suriye ve Irak'ta ortaya çıkan siyasal nitelikli bir cereyandır. Bu deyim “Diriliş” veya “Arap Sosyalist Diriliş Partisi” anlamında kullanılır. Irak'ta, başında Misel Eflak'ın bulunduğu “Arap Diriliş Partisi” ile Ekrem Havrani'nin başkanı olduğu “Arap Sosyalist Partisi”nin birleşmesinden doğan siyasi kuruluş, “BAAS” olarak bilinir. Kısaca BAAS Partisi olarak bilinen bu siyasal teşekkül hem Irak'ta hem de Suriye'de ayrı ayrı kişilerle temsil edilmekte ve idareye hakim bulunmaktadır. Irak'ta Saddam Hüseyin, Suriye'de ise Hafız Esad bu akımın temsilcileri idiler.

BAAS, amaç olarak, Ortadoğu'daki bütün Arap devletlerini tek bir Arap devleti yapmayı benimsemiştir. Bu bakımdan, Arap Birliği Teşkilatı ve Nasırcı akımla paralellik gösterir. Çabaları arasında, Birleşik Arap Cumhuriyeti kurmak ve Irak'la bütünleşme hareketi yer almıştır. Yine BAAS'cılar sosyalist reformları gerçekleştirmek, sosyal farkları azaltmak, mülkiyeti sınırlandırmak, büyük üretim araçlarını millileştirmek, miras hakkını korumak, sermaye ve özel girişimi devam ettirmek gibi ilkeleri savunurlar. Bu yolla kalkınmayı gerçekleştirmek hedefleri arasındadır (Memiş, 2002, s:65).

2.5.4. Velayet-i Fakih nedir?

İslami yönetim teorisine göre egemenlik insanlara değil Tanrı'ya aittir ve böylece Tanrı ve ilahi kanunlar meşruiyetin kaynağıdır. Meşruiyet ve hukukun kaynağı olarak halkın iradesi olsa olsa ikincil önemde olabilir. İran anayasasındaki bu realiteden ötürü İslama kendini adanmış, doğruyu temsil eden İslam alimlerinin (fukaha) her meselede detaya kadar nüfuz eden rehberlikleri, yönetim için mutlak bir gerekliliktir. Bu fukaha grubunun

başında, velayet-i fakih kavramı üzerine kurulu en yüksek dini ve politik liderliği temsil eden yüce dini lider vardır (Hunter, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:69)

İran'da ise 16. Yüzyıl Safevi döneminde Şiiliğin resmi din haline gelmesinden sonra, kral ve laik yönetim, Şii hukukunu gözden geçirdikleri ve Şii din adamlarının durum ve ayrıcalıklarına da saygı duydukları Şii uleması tarafından kabul edilerek, sınırlı ve şartlı meşruiyet kazanmışlardır. Şia ulemasının teklif ettiği yönetim saygın alimlerin dini konularda ve “merce-i taklit”te rehber oldukları dini alandadır. Ancak emulasyon kaynaklarının belirlendiği ve tanındığı süreç gayr-ı resmidir ve yükselme trendi içindedir. Katolik kilisesinde olduğundan farklı olarak Şia İslam'ında bir papa ya da onun eşiti konumunda biri yoktur. Velayet-i Fakih kurumu, Ayetullah Humeyni'nin devrimin liderliğini yapmış olmasından ziyade çok özel dini ve ilmi özellikleri olduğuna inanılmasından dolayı, ideolojik ve politik temel sağlamak için oluşturulmuştur. Dolayısıyla velayet-i fakih temelde siyasi bir fenomen olup, bu durum Ayetullah Humeyni'nin ölümünden sonra halefinin seçimi sırasında zorluklar yaşanınca iyice gün yüzüne çıkmıştır. İran yöneticileri istedikleri politik sonuca ulaşmak için 1979 anayasasında değişiklik yapmak zorunda kalmış ve rehberin taklit kaynağı olarak tanınmasını ortadan kaldırmıştır ki, bu pratikte yükümlülüğün dinsel boyutlarını küçültme anlamına gelmektedir (Rouleau, Le Monde Diplomatique, June 1995).

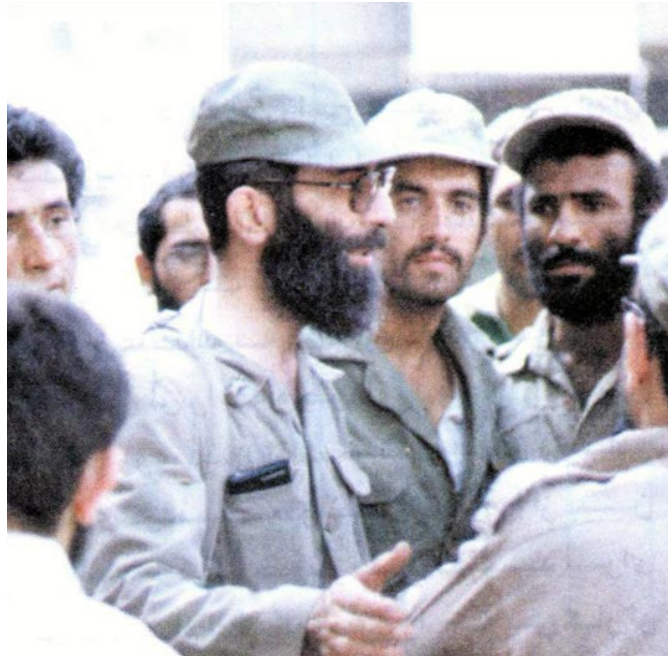
Aslında velayet-i fakih kurumunun yaptığı, dini, politikaya uyumlu hale getirmek gibi Sünni dünyada yaygın bir uygulama, Şia geleneklerinde ise istisna olan bir durumdur. Dolayısıyla Şia varlığının bağımsız statüsünü tehdit etmektedir. Birçok mollanın velayet-i fakih onaylamaması ve İran'da 400 yıldır süregeldiği gibi din adamları için daha dolaylı bir ahlaki rehberlik rolünü tercih etmesinin ardında yatan temel sebeplerden biri budur. **Bazı mollalar, İslam'ın devlet ideolojisi haline gelerek ruhunu ve insanlar üzerindeki manevi etkisini kaybetme riskiyle karşı karşıya kalacağından**

endişelenmektedir (Hunter, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:71-72)

Dinsel kurumun birçok üyesinin, mollaların politikaya direkt olarak katılmasına karşı çıkmasındaki diğer bir sebep de, bu durumun din adamlarını halkın hoşnutsuzluğunun hedefi haline getirecek olması ve böylece Şia kurumunun temelleri sarsacak olmasıdır. Şah yönetimi sırasında din adamları yönetime meydan okuyabiliyor ve politikaya olan uzaklıklarından dolayı halk desteğini kazanabiliyorlardı ve bu da onlara tam anlamıyla bir dürüstlük, temizlik ve masumiyet havası veriyordu. Şimdi ise birçok problemden dolayı, ülkeyi otuz yıla yakın bir süredir etkin şekilde yönettikleri için onlar suçlanmaktadır. Elllerinde güç olmayan ve dolayısıyla yeni sistemden maddi ya da başka türlü herhangi bir çıkar sağlamayan mollalar -ki bu grup din adamlarının büyük çoğunluğunu teşkil etmektedir- için bu durum oldukça rahatsızlık vericidir. Profesör Kadivar'a göre, "80.000'den fazla din adamının % 98'i, gücü elinde bulunduranların bir kısmı hakkında halk arasında giderek artan hoşnutsuzluktan çok ciddi rahatsızdır." (Rouleau, Le Monde Diplomatique, June 1995).

Dolayısıyla velayet-i fakihin ortadan kaldırılması için dini ve laik bir zemini oluşturacak güçlü bir ortam yaratılabilir ve bazılarının önerdiği gibi söz konusu kurum, yapısı kökten değiştirilerek bir seçilmişler komisyonuna dönüştürülebilir. Ancak bunun yapılması, son yirmi yılda inşa edilen politik yapıyı çökertmek, din ve devlet ayırımına yol açmak ve ayrıca şu anki yönetimin egemenliğini sürdürmesinin ve hükümette din adamlarının sahip olduğu tekelin meşruiyetini sarsmak anlamına gelecektir. İran yönetiminin en ılımlı ve reform yanlısı üyeleri bile velayet-i fakih kurumuna karşı ve bu kurumla politik ve ideolojik bir rekabet içinde olsalar bile rehberin otoritesine karşı açıkça meydan okumaktan çekinmektedirler. Hem Rafsancani hem de Matemi, kendi düşünceleri ve politikaları birçok konuda rehberinkilerle çatışsa da Ayetullah Humeyni'yi açıkça eleştirmekten kaçınmışlardır (Hunter, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:72).

İran, kendisine Humeynicilik ve velayet-i fakih doktriniyle bir çıkış yolu bulmuştur ama bunun ne kadar uzun süreli bir çözüm olduğu bugüne kadar belirsizliğini koruyan bir mesele olmuştur. Hatemi'nin cumhurbaşkanı seçilmesi, İran-ABD yakınlaşmasının ipuçlarının belirmesi ve üniversite olayları, çözümün sonuna gelindiğine dair Humeynicilik hakkında karamsar senaryoların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ancak, İslam Devrimi'nden sonra yeniden yapılanan devlet örgütlenmesinin ancak bir karşı-devrimle yenilenebileceği gerçeğinden ayrı olarak, gelenekten radikal bir kopuş getiren ve Şii halkın dünyaya bakışını değiştiren velayet-i fakih doktrininin kuşatıcılığını ve derinliğini gözeterak İran'ın Humeynicilikten kolayca vazgeçemeyeceği rahatlıkla ileri sürülebilir (Göka, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:379).

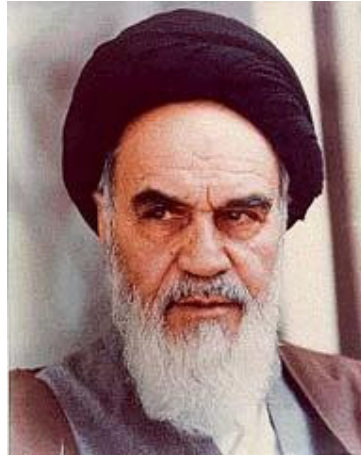

Resim 32: İran'ın halihazırdaki dini lideri Hamaney İran-İrak savaşında

Siyasal yapının çözümlenmesi için bir diğer önemli ve irdelenmesi gereken konum ise Rehber Hamaney ile ilgilidir. Burada sorun yine taraf olanlar ya da karşı olanlar tarzında değil farklı açılımlar ile ele alınmalıdır. Velayet-i Fakih kurumunun tanımlanması problemlidir. Temel problem

kurumun siyasi mi yoksa dini mi olduğu konusunda odaklanmaktadır. Humeyni'nin ölümünden sonra dini ve siyasi otoritenin tek elde toplanması fikri erozyona uğramıştır. Rejimin sıkı bekçileri, yani muhafazakarlar, bu kuruma sahip çıkmaktadırlar. Velayet-i Fakihi kurum olarak kabul eden fakat Hamaney'in doğru isim olmadığını savunanlar da sayıca az değildir. Bu grup Rehberin dini alanda otorite sayılabilecek bir müçtehit olması gerektiğini savunmaktadır. Bu kurumu asla kabul etmeyenler ise büyük Ayetullahlardır. Bunlar arasında Ebu Kasım Müsavi, Kazem Şeriat Medari ve Reza Gulpeyani bulunmaktadır. Çelişkili görünen İran rejiminin Ayetullahlar sistemi olarak bilinmesine karşılık, büyük Ayetullahların çoğunun desteğinden yoksun olmasıdır. Son grup ise bu kurumu hiçbir şekilde kabul etmeyen, ancak bir lidere ihtiyaç duyulduğunu düşünen ve Hamaney'i lider olarak kabul edenleri içermektedir (Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:4).

2.5.5. Dini Lider Humeyni Hakkında

Resim 33: Humeyni

İran İslam Cumhuriyeti'nin anayasasını, devlet kurumlarını, kısacası her şeyini Humeyni'nin anlayışı belirlemiştir. Sadece bununla da kalınmamış, Humeyni yönetiminin benzerlerinin tüm İslam ülkelerinde kurulması görüşü benimsenmiştir.

1941 yılında, Rıza Şah, Şahlığı, oğlu Muhammed Rıza'ya bıraktığını ilan etmiştir. Muhammed Rıza'nın, din adamlarına yönelik bazı kısıtlamaları kaldırdığı görülmektedir. Din adamlarının ileri gelenlerinden Ayetullah Humeyni, yazdığı Keşfü'l Esrar adlı eserinde daha önce yapılan reform hareketlerini, çıkan kanunları ağır bir dille eleştirmiş ve bunları yapan eski Şah Rıza'yı "gaspçı" olarak nitelendirmiştir.

Şah'ın bu tereddütlü hali bir süre sonra eleştirilerin kendisine yönelmesine yol açmıştır. Nitekim 1948 yılında bir grup din adamı, bir fetva yayınlarak, kadınların dışarı alışverişe çıktıkları zaman peçe takmalarını istemiş ve buna uymayanların kötü muameleye tabi tutulacağını bildirmiştir. Bu bir nevi Şah hükümetinin otoritesine ve kanunlarına meydan okumak idi. Şah'ın başbakanı İbrahim Hakimi, o zamanlar ılımlı tutumu ile bilinen ve din adamlarının politika ile uğraşmalarını uygun görmeyen Ayetullah Muhammed Müsavi Behbani'ye başvurarak, peçe takmayan kadınların sokaklarda saldırıya uğramalarını engellemesini istemiştir (Balbay, 2006, s:214).

İran hükümetinin mollalarla pazarlığa girişir duruma gelmesi din adamlarını daha da cüretkar hale getirmiş ve nihayet Şah'ın Tahran Üniversitesi'ni ziyaretini fırsat bilen bir grup militan din adamı protesto ile Şah'a saldırmıştır.

O günlerde, oldukça aktif, gerektiğinde militan olabilen, radikal din adamları grubunun başında bir lider, ağırlığını hissettirmeye başlamıştır. Bu, Hüccetülislam Ruhullah Müsavi Humeyni idi. Kum şehrinde, din adamlarının sözcülüğünü de yapmaya başlayan Humeyni, hem eski ve hem de yeni Şah'ın yaptığı icraatı açıkça eleştirmeye başlamıştır (Balbay, 2006, s:214).

Humeyni, halkı yönetime karşı kışkırtarak din ağırlıklı bir yönetim kurulması yönündeki faaliyetleri sonucunda, 4 Aralık 1964'te Türkiye'ye (Bursa) sürgüne gönderilmiştir. Bursa'da 10 ay kalan Humeyni, Ekim 1965'te Irak'a (Necef) ve bir süre sonra da Fransa'ya gitmiştir. Bu sürgün hayatı, 1978 sonlarına kadar devam etmiştir (Balbay, 2006, s:215).

Resim 34: Humeyni Fransa'da

Humeyni, sürgüne gönderildikten sonra, Kum şehrinde bıraktığı kendisine bağlı arkadaşları Muntazeri ve Rafsancani ile irtibatını devam ettirmiştir. Bunlar aracılığıyla İran'da olup bitenleri günü gününe öğrenen Humeyni, Şah hükümetini eleştirmeye devam etmiştir. Bunun bir kısmı basılı broşürler, bir kısmı da videokasetler halinde İran'a sokulmuştur. Kendisi Fransa'da olmasına karşın, Humeyni'nin yürüttüğü bu kampanya son derece etkili olmaya başlamıştır.

Şah ve hükümeti, Humeyni'ye karşı ne yapacaklarını ve ne gibi tedbir alacaklarını adeta bilemez hale gelmişlerdir, işte bu şaşkınlık devrinde, Şah'ın ve SAVAK'ın, sırf mollaların dikkatini başka noktalara çekmek için tehlikeli bir oyun oynamaya başladıkları görülmektedir. Din adamlarını manen tatmin için, Türkiye ile Irak'ı hedef olarak göstermeye başlamıştır. Bu hareketi ile Şah, adeta Safeviler devri ile Kaçarlar devrinde oynanan kanlı oyunlara yeniden başlama eğilimi göstermiştir. Sonuçta Şah hükümeti, her iki komşu ülkeye, propagandistler göndermeye başlamıştır.

Değişik sıfat ve kılıklarla Türkiye'ye gelen propagandistler, özellikle Doğu Anadolu'daki bazı kasaba ve köylerimizi sık sık ziyaret etmeye başlamışlardır. Bu ziyaretler sonunda aldattıkları bazı ailelerin çocuklarını "İran'da din eğitimi yaptırmak" vaadi ile Kum şehrine götürmeyi başarmışlar ve İran'da eğitilen bu genç mollalar peyderpey geri gönderilerek Türkiye

Cumhuriyeti aleyhine çalışmaya başlamışlardır. Vatandaşlarımız arasında, tıpkı Humeyni İran'ında olduğu gibi radikal dini görüşler yayılmaya başlamıştır. Ancak bu tehlikeli oyun ortaya çıkınca, Şah hükümeti, Türkiye'nin tepkisinden korkarak, Kum şehrindeki Türk gençlerini sınır dışı etmiştir (Balbay, 2006, s:215-216).

Bu arada Humeyni dışarıdan, arkadaşları ise içeriden, Şah'a karşı yürüttükleri mücadeleyi bütün hızıyla sürdürmüşlerdir. Ulusal düzeyde protesto hareketlerini organize edip yönlendirecek hiçbir örgütlenme yok gibi gözükürken, mollalar, camiler, din okulları ve gezgin din adamları sayesinde oluşturdukları yapı ile olayların denetimini adım adım ellerine geçirmişlerdir.

Ülke düzeyine yayılmış camiler devrimci propaganda, mücadele ve örgütlenmenin birer halkası ve yerel düzeyde siyasal muhalefeti örgütleyen merkezler haline gelmişlerdir. Camiler etrafında kurulan yüzlerce komite, siyasi olayları örgütlemiştir. Bu ilişki ağı içinde üretilen politikaların daha uzaktaki kitlelere taşınmasını gezgin vaizler yapmıştır.

Bu mekanizmayı organize eden ve yürütenler, din kurumlarında ve özellikle Humeyni'nin havzasında yetişmiş genç din adamları ve din okulu öğretileriydi. Nihayet Şah, bu mücadelede pes eden taraf durumuna düşmüştür. Ülke içinde aleyhinde yapılan gösterilerin artması ve kanlı bir şekle dönüşmesi üzerine Şah, tahtını ve İran'ı 16 Ocak 1979'da terk etmek zorunda kalmıştır.

1 Şubat 1979 günü, Ayetullah Humeyni, Paris'ten Tahran'a dönmüş, 16 Şubat 1979'da ise Şah'a bağlı bütün kuvvetler tasfiye edilerek ülke Humeyni'nin kontrolüne geçmiştir (Balbay, 2006, s:216-217).

Resim 35: Humeyni ve Şah: İki düşman

Ayetullah Humeyni, Şaha muhalefet eden ruhani ve siyasi bir kişiydi. Şahın politikalarına yönelik eleştirinin varlığından ziyade, şiddetinin muhalefetin devrimci boyutunu belirleyen ölçüt olduğu ülkede Humeyni rakipsizdi. Şahın 1963 yılındaki Ak Devrimine ve 1964 yılında sürgüne gönderilmesiyle sonuçlanan İran'daki Amerikalı danışmanlara ayrıcalıklı haklar verilmesine şiddetle karşı çıkmıştır. Birçok lider Şahın petrodolarlarından yüklü miktarda rüşvet kabul ederken, o halkın gözünde temiz olarak kalmaya çalışmış, tek başına da olsa, monarşinin gayri meşru olduğunu açıkça söylemekten çekinmemiştir. Uzlaşmaz siyaseti, devrimci şiddete verdiği onay, alt sınıflarla iletişim kurmakta ve onları yönlendirmekteki üstün yeteneği, ileri yaşı ve halkın nazarındaki sade yaşam tarzıyla birleşince, Şaha muhalefetin yaşayan simgesi haline gelmiş devrimci hareketin köktenci kimliği belirginleştikçe ona olan rağbet de artmıştır. Grevler, onun emri ile başlamış ve yine onun emri ile sona erdirilmiştir (Atay, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:132).

Ayetullah Humeyni açık seçik bir biçimde sosyal ve siyasal etkinlikler açısından geçmişte yaşanmış olan bir modele geri dönüşü savunmakta ve çağdaş dünyada kabul görmüş olan hemen her şeyin reddedilmesini önermektedir. Bu türden tarihsel ve ideolojik geriye dönüşler diğer devrimlerde ve milliyetçi hareketlerde de görülmüştür. Ancak İran'daki durum bunun da ötesindedir, çünkü bu geri dönüş bütün bir devrimci programın

temelini oluşturmaktadır (Atay, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:132).

Humeyni batı tüketim mallarını reddeden ve inananların kendilerini böylece daha çok dine adayabilecekleri bir ortamda yaşamalarını sağlayacak olan kendi genelleştirilmiş sade yaşam ölküsüne uygun bir biçimde, toplumun maddi isteklerini azaltmaya çalışmıştır.

Humeyni, Hz Ali'den başlayıp Caferi mezhebi olarak sistemleşen İslamcı görüşleri, tarihsel siyasal ve toplumsal boyutuyla irdeleyerek, aynı zamanda, İran'ın ideolojik açıdan bölgesinde bir denetim kurmasını da hedeflemek suretiyle, İslam'ın Sünni ve Hanefi yorumuyla, İran Şia'sının tarihsel bir hesaplaşma içine girmesini hedeflemiştir (Atay, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:147).

Humeyni rejimi, devlet yönetiminde Şia akımını bir dinsel dikta ideolojisi olarak kullanmıştır. Bu anlayışa göre gerçek İslam Şia mezhebidir. İslam devleti Şia devletidir. Şia anlayışı devlet ve toplumun yönetilmesinin ilkelerini içermektedir. Şia'yı ancak imamlar yorumlayabilir. İmamların verdiği karar devlet yönetimi için esastır. Şia'ya iman etmek başlıca görevdir. İmamlar geçmiş ve gelecek her şeyi bildikleri için onların izinden gitmek her Müslüman için zorunlu bir görevdir. İran İslam rejiminin dayandığı bu ilkeler, Şia hareketini çağımızın önde gelen dikta rejimlerinden birisi durumuna getirmiştir.

İmamlar bir grup olarak, gerçek Müslümanlıkta olmayan Hıristiyanlık benzeri bir ruhban sınıfının İran'da oluşmasına ve bu sınıfın yönetimde tek başına etkin olmasına yardımcı olmuşlardır. İmamlar da tıpkı Papazlar gibi Kutsal Kitabın okunup yorumlanmasında bir sınıf olarak, ayrıcalıklı düzeye gelmişlerdir. Bu durum Humeyni'nin önderliğinde yapılan İran Anayasasında Velayet-i Fakih maddesi ile yasallaştırılmıştır. Devletin bütün yönetim, yasama ve yargı yetkileri İmamlardan oluşan bir Rehberlik Şurasına devredilmiş, böylece bir güçler birliği rejimi yeni İslam rejimi ile beraber İran'a

getirilmiştir. İmamların tıpkı peygamberler gibi günahsız insanlar kabul edilmesi ve Kutsal Kitabın bilinmeyen yerlerinin sadece onlar tarafından açıklanabileceği inancı, İran rejimini halkın gözünde kutsallaştırmış ve böylece rejim kendisine çok sağlam bir toplumsal taban yaratabilmiştir. İran rejimine bu nedenle, Mollarşi adı verilmektedir (Çeçen, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:349).

İran'daki Humeyni rejiminin komünizme, Hıristiyanlığa, ateizme ve laik devlet anlayışına karşı olduğu bilinmektedir. **Bu rejim, İran halkına belli doğrultuda bir ruh vermiş ve kişilik kazandırmıştır. Büyük devletlere meydan okuyuşu ile de dikkati çeken Humeyni devrimi, İranlılara dini yönde bir bilinç kazandırmış olmakla beraber, eskiye dönüşü, dinin devlet işlerine karışmasını ve şeriatçılığı tercih etmesinden dolayı, ülkesinde geriye dönüşü hızlandırmıştır** (Memiş, 2002, s:165).

Bu konuyla ilgili son birkaç hadiseden bahsetmek gerekirse, Mayıs 2007 başında meydana gelen, Ahmedinecad'ın² el öpme krizini hatırlatmakta fayda vardır. Ahmedinecad'ın kendisinden çok çok yaşlı bir bayanın elini öpmesi ile ilgili olarak Hizbullah gazetesi, "Müslüman İranlılar, 1979'dan bu yana şeriat yasalarıyla çelişen böyle bir hareket hatırlamıyor. Bu tür ahlaksızlıklar dini ve kutsal değerlerin ihlal edilmesi sonucunu doğurur" ifadesini kullanmıştır. Yaşlı kadının elinde eldiven olduğu, başınınsa şeriat kurallarına uygun şekilde kapanmış olduğunu belirten bazı uzmanlar ise İran liderinin kadının tenine temas etmediğini savunmaktadırlar (NTV, 04.05.2007).

Buna benzer başka bir olay ise yine Mayıs 2007 ortasında meydana gelmiştir. Yarı resmi Fars Ajansı'nın bildirdiğine göre, havaalanları emniyet müdürü General Mahmud Botşekan, "Kötü örtünen 50 kadının İslami kurallara uymadıkları için iç ve dış hatlarda uçağa binmeleri yasaklandı" demiştir. Bu süre zarfında havaalanlarında polisin 17 bin 135 kadına şeriata tam uygun olarak giyinmedikleri gerekçesiyle uyarıda bulunduğunu ve

---

² Ahmedinecad hakkında detaylı bilgi için Bakınız: EK-4

bunlardan 850'sinin bir daha aynı biçimde giyinmeyecekleri yönünde yazılı taahhüt verdiklerini belirten polis şefi, kurallara uygun giyinmeyen 80 kadın ile 50 erkeğin dosyalarının adli makamlara gönderildiğini söylemiştir. İran'da, şeriat kurallarına göre giyinmeyen kadınlar polis tarafından giysilerini düzeltmeleri yönünde uyarılmaktadır. Daha önce alınan kararı uygulamaya koyan polis, başta başkent Tahran olmak üzere ülkenin tüm kentlerinde giysi denetimlerini sıklaştırmıştır. Dar manto, kısa pantolon ve bedene yapışan elbise giyen ve saçları gösteren başörtüsü kullanan kadınlar, polis tarafından durdurularak uyarılmakta ve uygun giyinmeyen binlerce kadın karakollara götürülmektedir (NTV-MSNBC ve Ajanslar, 14.05.2007).

02 Haziran 2007 tarihinde, İran İçişleri Bakanı Mustafa Pür Muhammedi'nin "muta nikahını" teşvik eden açıklaması ülkede tartışmaya yol açmıştır. Muhammedi'nin "**geçici evlilik**" olarak tanımlanan ve birkaç saatten birkaç aya kadar sürebilen bu evliliği gençlerin cinsel sorunlarına çözüm olarak önermesi, kadın milletvekillerinin ve insan hakları savunucularının tepkisini çekmiştir.

Bir kadın milletvekili, "Sayın bakan acaba kızıyla evlenmek isteyen birine, onun daha önce kaç tane muta nikahı yaptığını söylemeyi tercih eder miydi?" demiştir. Bakana tepki gösteren diğerleri de "Bugün muta nikahından doğan ve babaları tarafından reddedilen birçok gayrimeşru çocuk bulunuyor. Bu nikahların artması halinde çok daha fazla böyle çocuk dünyaya gelecektir." diye konuşmuştur.

Sünnilerin kesinlikle karşı çıktığı muta nikahını bazı Şii din adamları kabul etmektedir. Kendisi de bir din adamı olan Muhammedi, yaptığı konuşmada, "İslam'ın Tanrı'nın içine şehvet koyduğu 15 yaşındaki bir gence karşı umursamaz olması mümkün olabilir mi?" diyerek herkesi şaşırtmıştır.

Muhammedi, geçici nikahın, evlilik dışı cinsel ilişkinin kesinlikle yasak olduğu ülkede gençlerin cinselliklerini tatmin etmeleri için gerekli olduğunu savunmuştur. İran'daki kadın hakları savunucularından Şadi Sadr da "İran

yasalarında muta nikahı var. Ancak toplumda bu kesinlikle fahişelik olarak görülüyor. Bunun teşvik edilmesi doğru değil” diye konuşmuştur.

İran’da geçinmek için pek çok kadının para karşılığında seks amacıyla bu yola başvurduğu ve “müşterileri” ile muta nikahı kıydığına da dikkat çekilmiştir (Sabah ve Hürriyet, 03 Haziran 2007).

2.6. 1906-1979 Yılları Arasında İran ve Dış Politikası

2.6.1. Genel

Son yıllarda İran ile Yunanistan arasındaki ilişkilerde belirgin bir gelişme vardır, iki ülke dışişleri bakanları arasında sık sık yapılan karşılıklı ziyaretlerle ortak siyasetler belirlenmiştir. Yunanistan, İran’ın Avrupa’daki kötü imajını silmek ve İran-AB ülkeleri arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinde aracı olmayı üstlenmiştir. Buna karşılık Yunanistan, Türkiye’nin Kafkaslar ve Orta Asya’ya ulaşan yollar üzerindeki köprü rolünü İran’a yüklemeyi hedeflemiştir. Yine iki ülke dışişleri arasında yapılan işbirliği ile Bosna-Hersek üzerinde iki ülkenin etkinliğini sağlamayı amaçlayan çalışmalar yapılmıştır.

Bu amaçla Tahran ve Atina’da sık sık zirve toplantıları yapılmıştır. Türkiye ile Yunanistan arasındaki İkiizce Kayalıkları krizinde de İran’ın Yunanistan’ı haklı çıkarır bir tavır sergilemesi iki ülke ilişkilerinin geliştirilmesinde diğer bir amacı da ortaya koymaktadır. Yani iki ülke Türkiye ile ilişkilerinde ortaya çıkan sorunlarda birbirlerine destek vermeyi kararlaştırmıştır. Ayrıca iki ülke arasında kültürel ve ekonomik alanlarda gelişmekte olan iyi ilişkiler de mevcuttur (Balbay, 2006, s:225).

İran, KKTC’ni (Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti) de tanımamıştır. GKRY’ni (Güney Kıbrıs Rum Yönetimi) Kıbrıs’ın tamamının hakimi olarak görmekte ve Kuzey’deki Türk kuvvetlerini Rum gözlüğü ile değerlendirerek

işgalci kuvvet olarak nitelenmektedir. İran, gerek Ortadoğu'daki terörizme sağladığı desteği ve gerekse kendi ülkesine Avrupa'nın gözünden kaçırabildiği silah araç ve gereçlerinin bir kısmını, her türlü illegal faaliyetin merkezi durumundaki GKRY üzerinden sağlamaktadır, İran'ın, GKRY'de daimi ve geçici ticaret fuarları açılmaktadır. İran ve GKRY'nin büyükelçi seviyesindeki karşılıklı daimi temsilcileri, mevcut ilişkileri daha iyi bir seviyeye taşımak için yoğun bir çalışma içindedirler (Balbay, 2006, s:225).

İran'ın ticari ilişkilerde bulunduğu ülkelerin başında, ihracat yönünden Japonya, İtalya, Yunanistan, Fransa, İspanya, Güney Kore gelmekte olup ithalatta ise Almanya, İtalya, Japonya, Birleşik Arap Emirlikleri, İngiltere ve Belçika başı çekmektedir.

İran ekonomik gelişme için diğer ülkelerle iyi geçinmek zorundadır çünkü ekonomik kalkınma için gerekli kaynaklar ancak bu ülkelerden sağlanabilir. Ayrıca İran bir ülkenin yardımıyla bir nükleer silahlanma programı başlatırsa, uranyumun gerek zenginleştirilmesi gerek ayrıştırılması için birçok yatırım yapmak zorunda kalacaktır. Nükleer silahlanmada teknoloji dışardan geleceği için savunma sanayisine de bir katkısı olamayacak ve yapılan onca harcamaya ve yatırıma rağmen işsizlik azalmayacaktır. Ayrıca nükleer teknoloji alımını gerçekleştirmek de zordur (Farhi, 2001, s:44).

İran'ın dış politika dengelerinde, Batı'nın ekonomik/askeri/siyasal baskılarına mukabil olarak, 1980 sonrasında "Küçük Şeytan" Rusya ile kurduğu ilginç ittifakın meşruiyet yüzü de, ideolojik yönleriyle çelişkiler arz etmektedir. Zira İran'ın haksız bir şekilde Batı ve Asya Dünyasına karşı, ABD'nin Müttefiki olan Türkiye'nin İsrail ile işbirliğinin, İslamiyet'e karşı bir hareket olduğunu ileri sürmesine mukabil, Rusya ve İsrail arasındaki ilişkiler, her dönemdekinden çok daha iyi seviyelerde ve geniş kapsamlı mahiyete sahip konuma yükselmiştir, nitekim Moskova'daki İsrail Lobisi, Avrasya Bölgesinde iki ülke arasında yeni işbirliği arayışlarını sürdürürken, öte yandan da İsrail'e göç eden Rus Musevileri, İsrail'de güçlü bir baskı grubu oluşturmuşlardır. 1967'de en düşük seviyeye inen Rusya-İsrail münasebet-

leri, 1993'de Başkan Gorbaçov'un Rus Musevi'lerinin İsrail'e göçlerine müsaade etmesi ile yeni bir süreç başlamıştır. Bu yapısal değişim, ABD'deki Musevi Lobisi'nin benzerinin Moskova'da tesisine ön ayak olurken, Rusya'nın Siyasal İslam karşısındaki güvenlik tehdidine karşı müşterek işbirliği imkanlarının üçüncü ayağını teşkil edecek, Ben Gurion'un "Merkez-Kenar" teorisi çerçevesinde, İran'ın bu gelişmelerden etkilenecek, ideolojik ve siyasal çatışmaların yumuşamasına da ayrıca rol oynayabileceği ileri sürülmüştür (Middle East Quarterly, Volume: 3, 1995).

İran'ın Avrupa ile münasebetlerinin, İran'ın jeopolitik yapısı ve İslam Dünyası içerisindeki pozisyonu ile ekonomik ve politik potansiyeli açısından önemli önceliklere sahip olduğunu belirten İran Dışişleri Bakan Yardımcısı Mürteza Sarmadi, geleneksel ve kültürel farklılıklara rağmen, İran ve Avrupa arasında, karşılıklı eşitlik, işbirliği ve saygı kapsamında önemli adımlar atılabileceğini belirtmiştir.

İran'ın yenedünya dengeleri içerisindeki uluslararası yapıda yeni bir geçiş süreci yaşadığını ifade eden Sarmadi, Avrupa ile işbirliği ve diyaloga hazır olduklarını, bu bağlamda, İtalya, Fransa, İspanya ve Yunanistan ile dostane işbirliği zeminlerinin mevcudiyetine de dikkat çekmiştir. İngiltere'nin bu süreç içerisinde, gerek iki ülkenin geçmişten gelen geleneksel ilişkileri, gerekse AB bünyesinde, yeni diyalog atmosferinin güçlendirilebileceğini ileri sürmüştür.

Hazar Denizi'nin hukuki statüsüne de değinen Sarmadi, Rusya ve Kazakistan'ın Hazar Denizi dibinin kaynaklarının müştereken kullanımı yolunda mesafe kaydettiklerini, Azerbaycan'ın aksine, İran'ın müşterek paylaşım görüşünü ve Hazar Denizi ve deniz dibinin askerden arındırılması ve kıyıdaş ülkeler dışındaki ülkelerin müdahalesi olmaksızın "Adil ve Eşit" bir paylaşımın yürürlüğe konması gerektiğini de belirtmiştir. (Afternoon Daily, 02.06.1998)

2.6.2. İnan – ABD İlişkileri

Amerika Birleşik Devletleri'nin Ortadoğu politikası 5 Ocak 1957'de ilan edilen Eisenhower Doktrini ile oluşturulmuştur. Doktrin, Ortadoğu'da baş gösteren komünizm tehlikesine karşı bölgedeki ülkelerin askeri ve ekonomik olarak desteklenmesini önermekte ve İngiltere'den boşalan rolün kendileri tarafından doldurulmasını amaçlamaktadır. Doktrinle birlikte başkan Eisenhower, Kongre'nin de onayıyla, Amerika Birleşik Devletleri yardımı isteyen herhangi bir Ortadoğu ülkesinin bağımsızlığını korumak için silahlı kuvvetlerini kullanacağını ilan etmiştir. Bu doktrin, on yıl önceki Sovyet etki alanının genişlemesine karşı direnmeyi ya da bunu denetim altına almayı amaçlayan Truman Doktrini'nin bir devamı niteliğindedir ve Sovyetlerin "barış içinde bir arada yaşama" politikasının bir aldatmaca olduğunu, bunun bir yayılma politikası olduğunu savunmaktadır (Dedeoğlu, 2002, s:53).

ABD'nin Ortadoğu'ya stratejik ilgisinin nedenleri sıralamak gerekirse;

- Dünyada bilinen rezervlerin 2/3'ünü oluşturan Ortadoğu petroleri ve buna ulaşan deniz yollarının açık bulundurulması,
- Irak'a yönelik hareket icra edilmesi ve Irak'ta ABD yanlısı bir yönetim kurulması,
- ABD çıkarlarını korumak üzere bölgede yeterli askeri güç bulundurulması gereği,
- İran'dan kaynaklanan tehditler,
- Ortadoğu'da kitle imha silahlarının ve balistik füzelerin yayılma istidadı göstermesi,
- İsrail devletinin bekası,
- Şiddet kullanan dini ve etnik hareketler,
- Ortadoğu Barış Sürecinin başarıya ulaştırılması ihtiyacı,
- Su vb. doğal ve ekonomik kaynakların dağıtımı ile ilgili anlaşmazlıklar,
- Bölge ülkelerinin petrolden sağladıkları gelirlerin aşırı silahlanma için kullanılmasının önlenmesi.

ABD, yukarıdaki çerçevede Ortadoğu'da ileride konuşlandırılmış silahlı kuvvetlerinin mevcudiyetini idame etmekte ve gerektiğinde süratle reaksiyon kabiliyetini elinde bulundurmakta, ayrıca bölgede güvenlik konusunda ortaklıklar kurmaya, ekonomik ve kültürel bağları geliştirmeye ve bölgedeki ihtilafların, daha fazla genişlemeden, halledilmesine çalışmaktadır. İran ile ilişkilerinin bu çerçevede ele alınması gerekmektedir. Lakin ABD-İran ilişkilerinin seyri, ABD için İran'ı listenin başına getirmektedir.

ABD, İran'ın Basra Körfezi'nde hakimiyet sağlama ve radikal İslami güçler üzerindeki nüfuzunu genişletme ihtirası içinde olduğunu kıymetlendirmektedir. Bu maksatla, İran'ın elinde mevcut, yeraltı faaliyetleri ve terörizm dahil, bütün imkan ve vasıtaları kullandığı bu tehditlerin, sadece Körfez bölgesinde değil, Mısır, Sudan, Cezayir, Lübnan, eski Yugoslavya, yeni bağımsızlıklarını kazanan Kafkasya ve Orta Asya gibi uzak ülkelerde de geçerli olduğu ileri sürülmektedir. İran'ın, Ortadoğu Barış Sürecine de karşı çıktığı ve barışa muhalif şiddet taraftarı gruplara her türlü desteği sağladığı iddia edilmektedir.

ABD kıymetlendirmelerine göre, İran'ın konvansiyonel imkan ve kabiliyetlerindeki tehditler, önümüzdeki yıllarda da sürecektir. Ancak İran'ın son zamanlarda denizaltılar, taarruzi rolde kullanılan uçaklar ve gemilere karşı kullanılan füzeler satın alması, Hürmüz Boğazı civarındaki durumu, ihtilaflı adalara kuvvet yerleştirmesi, bu ülkenin Körfeze giren ve çıkan ticari gemilere tehdit oluşturma kabiliyetini artırmayı öngördüğü şeklinde yorumlanmaktadır. İran'ın ayrıca uzun vadede kimyevi, biyolojik ve nükleer kitle imha silahlarını ve atma vasıtalarını geliştirme gayreti içinde olduğu, bunun da bölgedeki istikrarı bozacağı ve muhtemelen ABD'nin, bölgedeki çıkarlarını kuvvet kullanma suretiyle korumasına yol açacağı belirtilmektedir. Bu yüzden ABD, İran'a gelişmiş silahların veya teknolojilerin transfer edilmesine karşı çıkmaktadır. ABD, İran'a ticari, mali ve askeri yönden destek verilmemesi, petrol ve doğal gaz boru hatlarının bu ülkeden geçirilmemesi yolunda uluslararası ortama çağrıda bulunmaya devam etmektedir.

ABD, İnan ile ilişkilerinin geliştirilmesini, İnan'ın terörist gruplara desteğini kesmesine, Ortadoğu Barış Sürecine muhalefetini durdurmasına ve kitle imha silahları geliştirme faaliyetlerine son vermesine irtibatlamıştır.

ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik endişe kaynaklarından birini de, Soğuk Savaş'ın sona erişinden bu yana, radikal İslami hareketlerin Batı demokratik dünyası için başlıca tehlikeyi oluşturduğu inancı teşkil etmektedir. ABD, bunun medeniyetlerin çatışması olduğu iddialarını reddetmekte, gerçek çatışmanın medeniyetlerin kendi içinde, aşırı ve ılımlı gruplar arasında olduğuna inanmaktadır. ABD, Ortadoğu'da İnan, Irak, Libya ve Suriye'yi terörizmi destekleyen ülkeler listesine dahil etmekte, İnan'ı, ayrıca, radikal İslam politikasına sahip bir ülke olarak göstermektedir.

İnan-ABD ilişkilerini sadece son dönemdeki nükleer kriz etrafında değerlendirmek yanlış olur. Geniş perspektiften bakıldığında iki ülke arasındaki ilişkilerde çeyrek asırlık aralıklarla paradigmatik dönüşümler yaşandığı gözlemlenebilir. 1953'teki Musaddık Darbesi ve 1979 İnan İslam Devrimi iki ülke ilişkilerindeki temel dönüm noktalarıdır. İnan'ın reformcu Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi de kendi döneminde (1997-2005) Batıyla diyalog kurmaya çalışmış, ancak 11 Eylül saldırıları ve Irak'ın işgalinin ardından İnan-Amerika ilişkileri artan bir gerginlik sürecine girmiştir.

Son olarak 2002 yılında İnan'ın UAEA (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı)'nın bilgisi haricinde nükleer silah yapımında kullanılacak uranyum zenginleştirilmesi için Natanz'da uranyum zenginleştirme ve Arak'ta ağır-su tesisi inşa ettiğinin ortaya çıkması ilişkilerin daha riskli bir hal almasına neden olmuştur. Bunda Amerika'nın Irak işgalinde direnişi kontrol altına alamamasının ve İnan'ın Genişletilmiş Ortadoğu Projesi için önemli bir engel teşkil etmesinin de rolü büyüktür. Girilen son süreçte her iki taraf da gerginliğin dozunu artırarak son kozlarını oynamaktalar. ABD-İnan ilişkileri ya radikal bir biçimde düzelme sürecine girecek ya da gerginliğin bir noktada patlak vermesiyle taraflar birbirlerinin çıkarlarına daha somut şekilde zarar vereceklerdir. ABD son hamlesiyle BM Güvenlik Konseyi Daimi üyeleri ve

Almanya'yı da yanına alarak İran'a teklifte bulunmuştur. İran eğer bu hamleyi kabul etmezse bunun bir adım sonrası daha somut yaptırımlar olacaktır. Bu açıdan İran'ın manevra alanı oldukça daralmış görünmektedir (SETA İran Dosyası, Temmuz 2006, s:32-33).

İranlıların Amerikalılara kıyasla uzun ve kayda değer hatıralara sahip olduğu klişesi doğrudur. Yani İranlılar, çoğu Birleşik Devletlerde az bilinen esaslı bir şikayet listesini kolaylıkla getirebilirler. Bunlardan en çok bilinenleri şunlardır: (Kurzman, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:362-363)

- İngilizlerin 1941 yılında Alman sempaticanı olan eski şahı tahttan uzaklaştırıp yerine Şah Muhammed Rıza Pehlevi'yi geçirmeleri,
- Halkçı bir başbakanın 1953 yılında İran'daki İngiliz petrol çıkarlarını millileştirerek tahtın gücüne meydan okumasından sonra Şah'ın CIA tarafından tekrar başa geçirilmesi,
- ABD'nin Şah'ın gizli polis örgütü SAVAK'ı işkence ve gözetme yöntemleriyle eğitmesi,
- Birleşik Devletlerin demokrasi yanlısı söylemlerine ve İnsan Hakları sloganlarına rağmen Şah'a ve baskıcı politikalarına destek vermesi,
- ABD'nin Tahran büyükelçiliğinde diplomatik kılıfı kullanarak CIA bürosu bulundurması,
- ABD'nin İran-Irak Savaşı sırasında Irak'a uydu teknolojilerini ve zirai yardımları kapsayan desteği,
- ABD'nin uluslararası hukuku ve diğer devletlerin hukuklarını gizli operasyonlar yoluyla delme eğilimi. ABD yürütme kurulunun 1986 yılında ajanlarının gittikleri ülkelerden izin almaları gerekliliğini kaldıran emir buna örnek gösteriliyor (İran parlamentosu da kendi ajanları için mukabele nevinden aynı içerikte bir kanun çıkarmıştır).

- ABD'nin 1988'de 290 sivilin ölümüyle sonuçlanan bir İran yolcu uçağını Basra körfezinde düşürmesi,
- ABD Kongresi ve Avrupa Parlamentosu'nun Irak bağlantılı, İslam Cumhuriyeti'ni yıkmak için uğraş veren, dini ve askeri bir örgüt olan Mücahidin-i Halk (Halkın Mücahitleri) örgütünü destekleyen önermeleri,
- 1995 sonlarında İslam Cumhuriyeti'ni yıkmak için CIA bütçesine açıktan 18 milyon dolar yardım yapan House Speaker Newt Gingrich (R-GA) tarzı İran karşıtı hareketlerin varlığı.

Devrim sonrası İran-ABD ilişkileri halen bir normalleşme sürecine girememiştir ve özellikle ABD'nin Irak'ı işgali ve son nükleer kriz iki ülke arasındaki gerginliği yeniden tırmandırmıştır. İki ülke arasındaki güvensizliğin arka planında İngiltere ve ABD'nin daha önce İran iç politikasındaki müdahalelerinin etkisi göz ardı edilemez. 1953 yılında demokratik yollardan seçilmiş Musaddık iktidarının Amerikan ve İngiliz destekli bir darbeyle alaşağı edilmesi önemli bir dönüm noktasıdır.

1979 yılının Kasım'ında İranlı öğrenciler Tahran'daki Amerikan büyükelçiliğini basarak elçilikteki personeli rehin almışlardır. 52 Amerikalı 444 gün boyunca elçilikte rehin tutulmuş ve bu olay ABD başkanı Carter'in siyasi kariyeri açısından pahalıya mal olmuştur. Kriz sürecinde Amerika'nın başarısızlıkla sonuçlanan bir kurtarma girişimi de olmuş ancak Carter seçimlerde Cumhuriyetçi rakibi Reagan'a yenilmiş ve bu konuda Amerikan kamuoyunda başarısız bir liderlik gösterdiği izlenimi ortaya çıkmıştır. Rehine krizi sonrası iki ülke siyasi ve ekonomik ilişkileri askıya almışlardır. İran tarafı ise sekiz yıl süren İran-İrak Savaşı'ndan dolayı ABD'yi kısmen sorumlu tutmuştur. ABD İran'ın uluslararası arenada izolasyonu için elinden geleni yapmıştır. ABD Kongresi 1996 yılında İran-Libya Yaptırım Bildirisi'ni (ILSA) devreye sokmuş ve İran'ı siyasi ve iktisadi açıdan yalnızlaştırmaya çalışmıştır. Aynı dönemde İran ve Irak'a yönelik çifte çevreleme politikasını (Dual Containment Policy) devreye sokmuştur. İran ise buna karşı başta Lübnan Hizbullah'ı olmak üzere Amerika ve İsrail'in çıkarlarına ters organizasyonlara maddi ve siyasi destek sağlamıştır. İran özellikle reformcu

Cumhurbaşkanı Hatemi döneminde Batıyla diyalogun kapılarını aralamış ve aynı dönemde İran'ın Avrupalı devletlerle ilişkileri bir normalleşme sürecine girmiştir. Hatemi'nin yapıcı girişimlerine rağmen İran kendini "Şer Ekseni" ve "Haydut Devletler" listesinde bulmuştur.

İran ile ABD arasında, İran İslam Devrimi sonrası zaman zaman gerginleşen düşük yoğunluklu kriz süreci aralıksız yaşanmıştır. 11 Eylül sonrası ABD'nin uluslararası arenada söyleminin değişmesi İran ile ilişkilerini de olumsuz yönde etkilemiştir. İran'ın Natanz ve Arak'taki nükleer tesislerinin ortaya çıkması, Afganistan ve Irak'ın işgali kriz sürecini yeniden gerginleştiren olaylar olmuştur. Bundan sonraki dönemde her iki tarafın liderleri birbirlerine karşı tavırları ve söylemleriyle gerginliği artırmışlardır. Süreç içinde AB Troykası, UAEA, Rusya ve diğer bazı aktörlerin müdahaleleri olmuştur ancak bu müdahaleler kriz sürecinde yapısal bir dönüşüm meydana getirerek "istikrarsız barış" sürecine yönlendirememiştir.

2.6.3. İran – İngiltere İlişkileri

İran petrolünün keşfedilmesi, Ortadoğu'ya olan ilgiyi de beraberinde getirmiştir. 20. yüzyılın başlarından itibaren İran'da denetimini kuran İngiltere, İran petrolünü de Anglo-Iranian Oil Company adlı bir şirket aracılığıyla işletmiştir ve bu işletme hakkı en son İran ile İngiltere arasında 29 Nisan 1933'de imzalanan anlaşma ile düzenlenmiştir. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra İran bu anlaşmanın değiştirilmesini istemiştir. Çünkü şirketin İran'a ödediği para çok az bulunmuştur, bunun için ek olarak yapılan 17 Temmuz 1949 Anlaşması da İran'ı memnun etmemiştir. Bu sırada Amerika şirketlerinin Venezüella ve Suudi Arabistan ile yaptıkları anlaşmalarda, üretimden elde edilen kar yarı yarıya paylaşılmaktaydı ve İran da en az bu kadar hakkı kendinde görüyordu.

İngiliz şirketine petrol işletme hakkını tanıyan bu anlaşmanın İran Meclisince de onaylanması gerekiyordu ancak İran petrolünün devletleştirilmesini savunan, Milli Cephe grubu ve lideri Musaddık anlaşmaya

karşı çıkmıştır. Aralık 1949'da Meclis tarafından Anlaşmanın reddi üzerine İran'da petrolün millileştirilmesi yolunda yoğun gösteriler yapılmıştır. Gösterilerin Komünist Tudeh Partisi ile aşırı sağcı Molla Kaşani'nin fanatik Şiileri tarafından desteklenmesi ile tepkiler daha da artmıştır. Bundan sonra şirket İran'a yüzde 50 pay vermeyi kabul etse de millileştirme isteklerinin önüne geçememiş ve Şubat 1951'de İran petrolünün millileştirilmesi meselesi Meclis'te ele alınmıştır. Ancak Başbakan Ali Razmana'nın, bu durumun ekonomik ve politik sebeplerle gerçekleşemeyeceğini söyledikten dört gün sonra camiden çıkarken öldürülmesi olayların çığırından çıktığının bir göstergesi olmuştur. Bunun üzerine İran Şahı, Musaddık'ı Başbakanlığa getirmekten başka çare bulamamış ve Musaddık'ın Başbakan olmasıyla beraber de 30 Nisan 1951'de İran petrolünün millileştirildiği kabul edilmiştir.

Ebetteki bu durumdan en büyük zararı gören İngiltere kısa süre içinde İran'daki bu gelişmelere karşı çıkmıştır. İngiltere ve İran Hükümetlerinin karşı karşıya kalması, bir savaşın da habercisi oluyordu ve bölgenin zaptiyesi olan Amerika'nın da bu duruma seyirci kalması beklenemezdi. Nitekim Amerika arabuluculuk yapmak istediye de, Şirketin İran petrolünü tekelinde bulundurmamak istemesinden, İran'ın ise ancak belli bir miktarın satış hakkını verebileceğini söylemesinden dolayı çabaları karşılık bulmamıştır. Anlaşmazlığın sürmesi üzerine İngiltere başka yollar denemekten de geri kalmamıştır ve ilk olarak, gözdağı vermek amacıyla İran sularına bir kruvazör ve bir miktar askeri güç göndererek gövde gösterisi yapmıştır ancak 1921 yılındaki İran-Sovyet anlaşması gereğince Sovyetlerin isin içine girmesinden korkarak daha ileri gidememiştir.

İngiltere-İran ilişkilerinin bu alt başlık altında irdelenmesinden kaçınılmıştır. Çünkü çalışmanın bütününde zaten bu ilişkiye değinilmiştir.

2.6.4. İran – Fransa İlişkileri

1979 yılında Paris'ten kalkan ve Tahran'a inen bir Fransız uçağından inen Humeyni İran'da rejimin değişmesini sağlamıştır. Fransa'da kaldığı süre

boyunca İran'da meydana gelen hadiselere yön vermiştir. 70'li yıllar boyunca sürgünde olan Humeyni'nin bizzat François Mitterrand'ca korunmuş olması ve bir Paris banliyösünde barındırılmış olması bütün dünya tarafından bilinmektedir.

Humeyni, Paris'in Nofel Lâ Şato köyünde bulunduğu dönemde, dünyanın dört bir yanından gelen yüzlerce gazete, dergi, radyo ve TV muhabiriyle röportajlar yapmıştır.

1979'daki Humeyni'nin Tahran'a yüzbinlerce kişinin tanıklığında gerçekleşen dönüşünde çekilmiş klişe tarihe geçmiştir: Air France'ın uçağının kapısında, rayban gözlüklü bir Fransız pilot Humeyni'ni uğurlamaktadır.

Resim 36: Humeyni İran'a bir Fransız uçağı ile getirilmiştir.

İran İslam Cumhuriyeti askeri yapılanması sırasında Fransız savaş sanayiisinden istifade etmiş; otomotiv sanayisinin geliştirilmesinde de hep

Fransızlarla işbirliğine gidilmiştir. Petrol rafinelerinde de Elf'in yatırımları mevcuttur. Bilindiği gibi Fransız diplomasisi buna benzer bir siyaseti Çavuşesku rejimini destekleyerek de uygulamıştır.

Ahvaz kentinde, Karun ırmağı kıyısında Fransa, iki nükleer reaktörü 1970'li yıllarda yapmayı taahhüt etmiş ve 1974 yılında İran bir Fransız firma ile (Frama Home) bir anlaşma yapmıştır. Bu anlaşmaya göre, firmanın iki adet 95 megavatlık basınçlı su reaktörü yapması planlanmışsa da, 1979 devriminden sonra bu anlaşma lağvedilmiştir (Balbay, 2006, s:39).

Isfahan Nükleer Teknoloji Merkezi, 1970'li yılların ortalarında Fransa'nın yardımı ile Buşehr reaktörü personeline eğitim vermek için yapılmıştır.

Halen, başta Fransız Peugeot ile G. Kore'nin Daewo firmaları ile anlaşmalı montaj üretimi devam etmekte olup, İran'da 2000 yılında sekiz ayrı cins ve modelde toplam 300.000 adet otomobil üretilmiştir (Balbay, 2006, s:255).

ABD'nin Afganistan'a askeri müdahalesinden sonra, Fransız-İran ortak yapımı "Şaşkın Köpekler" isimli sinema filmi bütün dünya kamuoyu tarafından merak edilmiştir. Bu filmde açıkça ABD eleştirilmekte ve yaptıkları şeyin aptalca ve ahlaksızca olduğu vurgulanmaktadır.

Bunlardan daha da önemli bir husus vardır. İran İslam Devrimi'ni gerçekleştiren kişilerin neredeyse tamamının hayatına göz atıldığında Fransa'da eğitim gördüğü, Fransız yönetimi tarafından bir ajan gibi kullanıldığı görülmektedir. Zaten devrimden sonra çoğu Fransa'ya kaçmıştır. Bu konuya açıklık getirmek ve İran-Fransa ilişkilerinin ne düzeyde olduğunun anlaşılabilmesi için hazırlanan EK-3'te devrimin mimarlarının kısa biyografileri yer almaktadır. Zaten hazırlanan bu çalışmanın amaçlarından birisi de; Fransa-Almanya merkezli Avrupa'nın ABD'nin yakın zamanda yıkılmasını arzuladığının ortaya konulmasıdır.

2.6.5. İran – Almanya İlişkileri

1905-1911 devriminden sonra kurulan ilk demokratik, laik İran devleti parlamenter bir yönetim, özel mülkiyet ve kapitalist gelişmeyi hedef almıştı; ancak kısa sürede İngiliz ve Rus entrikalarının kurbanı olmuştur. Bu dönemde İngiliz petrol çıkar grupları hakimiyetlerini kurmakta gecikmemişlerdir. İngiltere, İran'daki tutucu güçlerin savunmasını üstlenmiş ve kısa sürede İranlı milliyetçiler ve demokratlar için emperyalist düşman haline dönüşmüştür. 2. Dünya Savaşı sırasında Nazi Almanya'sına beslenen büyük İran sempatisinin arka planı bu sebebe dayalıdır (Noreng, 1998, s:234).

İngiliz etkisini dengelemek için Rıza Şah'ın Almanya ile ilişkisini geliştirmesinin sonucunda 1930'larda bu devlet İran'ın en büyük ticari partneri haline gelmiş, ülkedeki Alman teknisyenler ve danışmanların sayısında dikkat çekecek boyutlarda artış olmuştur. Nitekim 2. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla İran rahatsızlığını açıklamış olsa da Rıza Şah'ın Almanya'ya olan sempatisi, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin bu devletten kuşkulmasına yol açmış ve 1941 Haziranında Almanya'nın SSCB'ye saldırmasıyla beraber, Sovyet Rusya'ya yardımın ulaştırılması amacıyla Ağustos ayında İran, İngiltere ve Sovyetlerin ortak işgaline uğramıştır.

İran ordusu işgale engel olamadığı gibi kısa de çökmüş, işgalden bir gün sonra hükümet dağılmış ve hiç olmazsa Pehlevi hanedanlığını korumaya çalışan Rıza Şah 16 Ağustos 1941'de tahtını oğlu Muhammed Rıza Pehlevi'ye bırakarak ülkeyi terk etmiştir. Güney Afrika'ya sığınan Rıza Şah, 1944'te ölünceye kadar burada kalmıştır. İran 1. Dünya Savanda olduğu gibi 2. Dünya Savaşı'na da yabancı güçler tarafından işgal edilerek bölünmüş bir vaziyette girmekte ve 1907'deki gibi bir kere daha ülke iki işgal bölgesine ayrılmıştır. Ancak ABD'nin de savaşa katılmasıyla 1942'de İran'la bir anlaşma yapılarak işgal statüsü ittifak görüntüsü çerçevesinde işbirliği biçimine dönüştürülmüştür. Buna göre, savaşın bitiminden itibaren altı ay içinde İngiltere, SSCB ve ABD İran'daki askeri güçlerini çekeceklerdi.

İran'ın savaş sırasında bu şekilde işgale uğramasının temel nedenleri, sahip olduğu petrol zenginlikleri, önemli bir petrol bölgesi olan Basra Körfezi'ne geçiş yolu üzerinde bulunması ve Sovyetlere yardım ulaştırılmasında gerekli bir ulaşım yolu olmasındandı. Bu özellikleri dolayısıyla bir başka devletin safında yer almasının veya başka bir ülke tarafından işgal edilmesinin yol açabileceği olumsuzluklar bu ülkenin ikide bir işgal edilmesine neden olmuştur (Arı, 2005, s:200-201).

Buşehr Nükleer Santrali'nin yapımına 1970'li yıllarda başlayan Alman Siemens firmasının bundan vazgeçmesi, daha sonra da Irak ile yapılan savaşta Irak Hava Kuvvetleri'nin bu reaktörü büyük ölçüde hasara uğratması sonrasında İran, büyük bir arayışa girmesine karşın, 1995 yılına kadar bir ilerleme sağlayamamıştır (Balbay, 2006, s:37).

2.6.6. İran – Rusya İlişkileri

İran'ın Orta Asya'da güvenlik politikalarında Rusya'nın önemi göz ardı edilemeyecek derecede yüksektir. Orta Asya'da siyasi ve iktisadi anlamda etkinlik kaygısında olan İran, jeopolitik konumunun avantajlarını her zaman vurgulamaktadır. Hazar Denizi kaynakları ve boru hatları konusunda çıkar çatışmaları içerisinde olsa da, güvenlik kaygılarından dolayı ABD'ye karşı bir denge unsuru olarak Rusya ile yakınlaşmaktadır. Özellikle nükleer teknoloji konusunda Rusya ile ilişkileri olan İran, son dönemlerdeki tüm sert açıklamalarına karşı, bölgede “caydırıcılık” (deterrence) unsuru olarak nükleer çalışmalarına devam etmektedir (IRNA, 22.05.2005).

1995 yılında bir Rus gazetesinin de açıkça ortaya koyduğu üzere Rusya'nın İran ile ilişkileri sadece ekonomik kazançlara dayanmamaktadır. Rusya için stratejik bölgeler olan Kuzey Kafkaslar ve Tacikistan'da muhalif Müslümanlarla İran'ın yakınlaşması gelecek adına problem yaratacaktır. Dolayısıyla müttefik bir İran aynı zamanda Rusya'nın bu bölgelerdeki çıkarları açısından da çok önemlidir. Bunun yanı sıra NATO'nun doğuya doğru genişlemesi ile kendi bölgesinde muhtemel bir tehdit algılamasında olan

Rusya için İran sahip olduğu jeostratejik konumuyla da bölgede kritik bir ülkedir. Bütün bunların ötesinde Rusya her zaman geleneksel müttefiklerine silah satarak ve askeri işbirliği yoluyla bölgesel konumunu güçlendirmeyi hedeflemiştir.

İran'ın Rusya ile olan ilişkileri günümüzde genel itibariyle “güvenlik” perspektifinde gelişmekle birlikte son yıllarda farklı alanlarda da yakınlaşmaları mevcuttur. İran 2002 yılında Rus petrol şirketlerini Katar ile ortak olan Güney Pars doğal gaz bölgesine davet etmiş ve bu da Rusya'nın, İran'ın Güney Hazar bölgesindeki enerji sektörüne dahil olacağına işaretlerini vermiştir. Rusya ve Hindistan limanlarını İran yoluyla birleştirme projesi İran ve Rusya arasındaki bir diğer yakınlaşmadır. Ancak bu proje için yeni yollar ve yeni demir yollarının yapılması gerekmektedir ki bu da İran'ın finansal durumuna ve dolayısıyla da petrol fiyatlarına çok bağlıdır. Nitekim İran hükümeti yıllık gelirlerinin % 80'ini petrol gelirlerinden sağlamaktadır. Dolayısıyla uluslararası finansal kuruluşların desteği olmadan Kuzey-Güney Koridorunun gerçekleşmesi çok muhtemel görülmemektedir. Dünyanın gelecekteki enerji kaynağı olarak değerlendirilen doğal gaz da gelecekte İran-Rusya ilişkilerinde önemli bir yere sahip olacak gibi gözükmemektedir (Afrasiabi and Maleki, 2003, s:261).

Sonuç itibariyle iki ülke buldukları bölgede çelişen çıkarılara rağmen ortak çıkarlar etrafında yakınlaşmalarını sürdürmektedirler. Rusya ve İran, Azerbaycan ve Gürcistan'ın ABD ve NATO ile yakınlaşan ilişkilerinde endişelenmekte, Türkmenistan'ın doğalgazını taşımak için Türkiye yoluyla bir Trans-Hazar doğalgaz projesi ortaya atılmasından rahatsız olmakta ve bölgede ABD'nin etkisinin genişlemesine karşı çıkmaktadırlar. Öte yandan, İran gibi Rusya'da Orta Asya ve Trans-Kafkasya bölgesinde ABD'nin çıkarlarına uygun yeniden yapılanmaların ortaya çıkmasından rahatsız olmuştur. Bunların bir sonucu olarak, bugün İran Ermenistan'a yakınlaşmakta ve Rusya ile olan ilişkilerini de sürdürerek Rusya, Ermenistan ve İran ittifakını destekler görünmektedir. Çin'in de son yıllarda Rusya ve İran'a göz kırpan yaklaşımları bölgede İran'ın istediği yönde bir kutbun oluşabileceğinin

sinyallerini vermektedir. Nitekim 1 Temmuz 2005 yılında Çin ve Rusya devlet başkanları Moskova'da bir zirve toplantısı düzenleyerek, Orta Asya'da güvenliği artırmak ve iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri geliştirme kararı almışlardır. Bununla birlikte, Putin bölgesel işbirliği için geniş imkanlar bulunduğunu belirterek, Rusya ve Çin arasındaki askeri ilişkileri geliştirmeyi ve Savunma Bakanlıkları arasındaki iş birliğini artırmayı planladıklarını belirtmiştir (Dünya Gündemi Gazetesi, 10–17 Temmuz 2005, s:5).

Rusya; İran, Türkmenistan ve Afganistan'da da etkili olmaya çalışmakta, Basra Körfezi ve Hint Okyanusu ile de ilgilenmektedir. Nitekim son günlerde İran ile geliştirdiği askeri işbirliği dikkat çekicidir. Ayrıca Hürmüz Boğazı Rusya için büyük önem taşımakta, İran'ın bu bölgede gücünü kaybetmesi Rusya'yı doğrudan etkileyeceğinden, Rusya, İran ile ilişkilerini güçlü tutmaya özen göstermektedir (Arı, "Basra Körfezi'nde...", 1999, s:45-88).

İran, Hazar Petrollerinin çıkarılması ve taşınması konusunda Rusya Federasyonu ile aynı tezleri savunmaktadır. İran'ın bu tutumunda politik çıkarları ve Rusya Federasyonu'nun kendisini yanına almak için imzaladığı nükleer santral anlaşması önemli rol oynamaktadır. Ayrıca İran'da yaşayan yaklaşık 30 milyon Azeri nüfusun milliyetçilik akımlarının harekete geçirileceği endişesi de mevcuttur. Halihazırda İran'ın 3/7'lik kısmını Azeri Türkleri oluşturmaktadır ve bunların nüfus artış hızları Fars nüfusununkinden daha fazladır. Bu Türkler çoğunlukla Güney Azerbaycan dediğimiz bölgede yaşamaktadırlar ve İran'a karşı bir koz olarak ABD tarafından kullanılmak istemektedirler. İran'ın Rusya Federasyonu'na desteği, kendilerine nükleer teknoloji aktarma ve İran'daki Azeri nüfus ile ilgili Azeri milliyetçiliği tezinde destek vaatlerinden kaynaklanmaktadır. Rusya Federasyonunun öne sürdüğü petrol yataklarının ortak kullanımı tezi İran'a da yarar sağlayacak, konsorsiyumda bulunmamasına rağmen İran'ın çıkan petrolden % 20'lere varan pay almasını sağlayacaktır.

Rusya-İran yakınlaşması, Ortadoğu'daki bütün dengeleri etkileyecek ağırlığa sahiptir. Bu ağırlığın üzerine zenginleştirilmiş uranyum da eklenince durum daha da ciddileşmektedir (Balbay, 2006, s:56).

2.6.7. İran – Çin İlişkileri

Çin, 1949 Devrimi'nden 1970'lere kadar olan dönemde, Ortadoğu'yu Maoist ideolojiyi yayabileceği bir alan olarak görmüştür. Özellikle Filistin Kurtuluş Örgütü ve Umman Özgürlük Cephesi gibi oluşumları destekleyen Çin, SSCB ile arasındaki ideolojik ayrılık derinleştikçe, uluslararası arenada kendisini üçüncü dünyanın savunucusu olarak sunmuştur.

1980'lerde İran-Irak savaşı dolayısıyla genişleyen silah pazarı nedeniyle bölgeyle ilgilenen Çin'in, Ortadoğu'yu dış politik gündeminin üst sıralarına taşıması 1990'ları bulmuştur. Bunun arkasında yatan bir kaç neden ileri sürülebilir:

Her şeyden önce, Çin'in petrol satın almak için çok sayıda alternatif yaratma çabasına karşılık, bu ülkenin esas petrol kaynağı Ortadoğu'dur. Ülkeye giren petrolün % 51'i özellikle Suudi Arabistan, Kuveyt ve İran gibi bölge ülkelerinden temin edilmektedir. Bu nedenle Ortadoğu bölgesi Çin'in enerji kaynaklarına yönelik ürettiği dış politikada hayati bir konuma sahiptir. Zira Ortadoğu dışından Çin'e akan petrol; hem Çin için daha maliyetlidir hem de kısıtlı rezervlere sahip olunmasından dolayı çok fazla gelecek vaat etmemektedirler (Şimşek, 2006, s:86).

Çin artan enerji ihtiyacı konusunda İran ile uzun vadeli ve geniş kapsamlı anlaşmalar yapmaktadır. İran şu anda OPEC üyesi ikinci büyük petrol üreticisidir ve Aralık 2004'te Çin ile 70 milyar dolarlık bir petrol ve doğalgaz anlaşması yapmıştır. Çin'in şu ana kadar yapmış olduğu en büyük enerji anlaşması olan bu anlaşma "yüzyılın anlaşması" olarak nitelendirilmiştir. Daha sonraki anlaşmalarla bu rakamın 150 milyar doları bulması beklenmektedir. Çin'in devlet şirketi Sinopecle İran ile 30 yıllığına

250 milyon tonluk sıvılaştırılmış doğalgaz alımı anlaşması imzalamış ve doğalgaz tesislerinin inşası için mutabakata varılmıştır. Anlaşma aynı zamanda günlük 150 bin varillik petrol teminini de içermektedir ki bu miktar 30 yıl boyunca piyasa fiyatlarından Çin'e temin edilecektir. 2004 verilerine göre Çin petrol ihtiyacının %13 lük kısmını İran'dan temin ediyordu ve yapılan anlaşmalarla bu rakam daha da artmıştır (SETA İran Dosyası, Temmuz 2006, s:57).

Çin NATO'nun 2002 Prag Zirvesinin ardından Orta Asya'yı "bölge dışı" olarak algılamadığının altını çizmesi üzerine endişelenmiş ve bölgede 11 Eylül sonrası artan ABD askeri varlığından rahatsızlığını dile getirmiştir. Dolayısıyla İran ve Çin özellikle ABD karşıtı olmaları dolayısıyla bir araya gelmektedirler. Bunun yanından iki ülke 2000'li yıllarda enerji anlamında da imzaladıkları anlaşmalarla da gündeme gelmiştir. Ayrıca Çin İran'a füze ve füze teknolojisi de satmakta ve bu konuda da ABD'nin ciddi tepkisini çekmektedir. İran açısından da Çin BM'deki veto hakkı ve ABD ile olan problemleri dolayısıyla kritik bir ülke hüviyetindedir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte Çin güvenlik politikalarını yeni uluslararası gelişmelere bağlı olarak yeniden gözden geçirmiştir. 1997 yılında gelişmeye başlayan yeni anlayışıyla Çin "karşılıklı güvenlik" düşüncesinden hareketle çok taraflı güvenlik diyaloglarını ve işbirliklerini desteklediğini ortaya koymuştur. Bu paralelde Çin 1996 yılında daha sonra "Şangay Beşlisi" (Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan) adını alacak girişimi gerçekleştirmiştir. Bu girişim çerçevesinde sınır bölgelerindeki askeri birliklerin azaltılması, ülkelerin askeri tatbikatlarında kısıtlamalara gidilmesi ve karşılıklı dostane askeri değişimler gibi alanlarda anlaşmalara varılmıştır. 2000 yılında Rusya Devlet Başkanı Putin Şangay Beşlisi'nin adının yeni üyelere açılması amacıyla "Şangay Forumu" olarak değiştirilmesini talep etmiştir. Özbekistan'ın da katılımıyla örgüt yeni bir kimliğe bürünmüştür. Dolayısıyla 2000'li yıllara gelindiğinde bu örgüt sınır problemlerini çözmek adına bir iş birliği platformundan; iktisadi ve siyasi alanlarda da yoğun işbirliğine doğru bir sürece girmiştir. 2002 yılında Kırgızistan ve Çin birlikte

terörizm karşıtı bir askeri tatbikat gerçekleştirmişler ve bu da Çin'in askeri kuvvetlerinin yabancı bir ülkenin askeri kuvvetleriyle yaptığı ilk askeri ve sınırlar arası tatbikat olmuştur. Ayrıca 2003 yılındaki Moskova Zirvesi'nde de altı ülkenin lideri Şangay İşbirliği Örgütü'nün (ŞİÖ) kurumsal yapılanmasını genişletme kararı almıştır.

Şangay İşbirliği Örgütü'nün 5 Temmuz 2005 tarihinde Kazakistan'da yaptığı toplantıya gözlemci statüsüyle Moğolistan katılmıştır. Öte yandan, Hindistan, İran, Pakistan bu toplantı sonucunda gözlemci statüsü kazanmıştır. Şangay İşbirliği Örgütü'nün bu toplantısında ABD'nin bölgedeki askeri varlığından duyulan endişenin dile getirilmesi sürpriz bir gelişme olmuştur. Teröre karşı işbirliği gündemiyle bir araya gelen üyeler, ABD önderliğindeki koalisyon güçlerinden Orta Asya'daki üslerini en yakın zamanda kaldırmalarını istemiştir. Zirvenin sonuç bildirgesinde koalisyon güçlerinin Afganistan'a istikrar getiren faaliyetlerinden övgüyle söz edilmiş, ancak devamında Afganistan'daki terörle mücadelede aktif askeri operasyonlar tamamlanırken, Şangay İşbirliği Örgütü üyesi olan ülkelerdeki geçici altyapının kullanımının ve askeri varlığın sona ermesi için tarih belirlenmesi talep edilmiştir (Dünya Gündemi Gazetesi, 10–17 Temmuz 2005, s:13).

Şangay İşbirliği Örgütü'nün temelini teşkil eden Şangay Beşlisi, Çin ile eski Sovyetler Birliği (SSCB) arasındaki sınır sorunlarının çözülmesi ve sınır bölgelerinde güven artırıcı önlemlerin tartışılması için bir forum olarak ortaya çıkmıştır. Bilindiği gibi; Çin ile SSCB'nin yaklaşık 7.000 kilometre uzunluğunda sınırında tarihsel nedenlere bağlı birçok ihtilafli bölge bulunmaktadır. Ayrıca, Soğuk Savaş döneminde Çin-Sovyet ilişkilerinin gerilimli olması nedeniyle iki ülke sınır boylarında büyük miktarda askeri yığınak yapmıştır. 1980'lerin ortalarından itibaren Çin-Sovyet ilişkilerinin yumuşaması sınır bölgelerinde gerginliğin azaltılması ve sorunların çözülmesi için uygun ortam yaratmış ve bu yönde görüşmelere başlanmıştır. SSCB'nin dağılmasından sonra ise bağımsızlığını kazanan Rusya ve Orta Asya cumhuriyetleri Sovyet döneminden kalan sınır sorunlarını devralmış, bu

sorunlar tehdit oluşturmaya ve Çin ile ilişkilerin gelişmesine engel olmaya devam etmiş, bu nedenle 1991'den itibaren çözüm yönündeki adımlar hızlanmış ve Rusya'nın yanında Çin-SSCB sınırının yeni varisleri olan Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın da katıldığı görüşmeler 26 Nisan 1996'da ilk meyvesini vermiştir (Telater, 2005, s:164). Nisan 1996'da icra edilen Şangay Zirvesinde Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın liderleri ilk defa toplanmış ve Sınır Bölgelerindeki Askeri Alanlarda Güvenliği Sağlama Antlaşmasını imzalamışlardır.

15 Haziran 2001'de, Şangay Beşlisi üyesi devletler ve Özbekistan'ın iştiraki ile altı ülke arasındaki bölgesel işbirliği örgütü olan ŞİÖ'nün deklarasyonu imzalanmıştır. Böylece Şangay Beşlisi, Özbekistan'ın resmi üyeliği ile işbirliği ve sınır problemlerini çözerek güven inşa etmeyi amaçlayan bir örgütten, ekonomik, politik ve diğer alanlarda kapsamlı işbirliği amaçlayan bir örgüte dönüşmüştür.

5 Temmuz 2005'de gerçekleştirilen Astana Zirvesi'nde ŞİÖ ve Asya açısından önemli kararlar alınmıştır. ABD 'nin Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) topraklarındaki (Orta Asya Ülkelerinden Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan) askeri üsleri boşaltması kararlaştırılmış, 11 Eylül 2001 saldırısından sonra ABD'nin terörizme karşı başlattığı mücadeleye destek veren örgüt üyeleri bu desteklerini çekmişlerdir. Çin Halk Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu baskısından kurtulmak ve terörizme karşı ABD'nin desteğini almak isteyen Teşkilat üyesi, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan 5 Temmuz 2005 Astana Zirvesi'nden sonra söylem değiştirmişlerdir. Zirvede ayrıca; İran, Pakistan ve Hindistan'ın gözlemci üye olarak Teşkilata üye olması benimsenmiştir. Bu karar ile Teşkilat Özbekistan'ın üyeliğinden sonra ikinci defa genişleme yönünde önemli bir girişim başlatmıştır. Teşkilata gözlemci olarak kabul edilen Pakistan ve Hindistan nükleer askeri güce sahiptir. İran ise nükleer program konusunda önemli bir aşamada olduğu bir süreçte gözlemci statüsünü kazanmıştır (Çomak, "Şanghay İşbirliği Teşkilatı'nın Geleceği", <http://www.tasam.org/>).

İran'ı destekleyen Çin Halk Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu'nun; ABD'nin baskısı ile karşı karşıya gelen bu ülkeye Teşkilatta gözlemci statüsü verilmesi, aynı zamanda ABD'nin Büyük Ortadoğu projesine karşı tavrının da önemli bir göstergesidir. ABD'nin Şer Ekseninin bir parçası olarak ilan ettiği ve oldukça baskıda bulunduğu İran'ın ŞİÖ'ne alınması, ABD'nin küresel gücüne karşı açıkça bir meydan okuma olmuştur. ABD, dünya çapında İran'ı her alanda yalnızlaştırmak için baskı ve ambargolar uygularken, BM Güvenlik Konseyi daimi üyesi olan iki ülke Rusya ve Çin, İran'ı kendilerine müttefik seçmişlerdir (Adıbelli, "Çin'in Kritik İran Kararı", 5 Haziran 2006, s:14-15).

Geleceğin süper gücü olmaya aday olan Çin, 1993 yılından itibaren dışarıdan enerji ithal etmeye başlamıştır. Bundan dolayı 1990'lı yılların ortasından itibaren İran, Çin için önemli stratejik alanlardan biri olarak ilan edilmiştir. İran'ı önemli bir enerji kaynağı olarak gören Çin İran'da ortak yatırımlarla petrol ve doğal gaz arama ile işletmeciliğine başlamıştır. Çin günümüzde petrol ihtiyacının % 13'ünü aldığı İran'a para yerine bir takım silah sistemleri ve nükleer teknoloji vermektedir. Böylece, Çin, Batı Asya Savunma Hattı adım verdiği bu strateji ile bölgedeki Amerikan gücünün dikkatini İran'ın üzerine çekmektedir (Adıbelli, 2006, s:93).

Bilindiği gibi 2007 yılının ortalarına doğru Şangay üyesi ülkeler geniş çaplı bir tatbikat yapmışlardır.

Çin ile İran arasında günümüzdeki yakın ilişkiler "ABD Karşıtlığı" çerçevesinde şekillense de çok daha eskilere dayanmaktadır. 1971 yılında İran'ın Çin Halk Cumhuriyeti'nin resmen tanınması ile ikili ilişkiler yoğunlaşmış ve Soğuk Savaş'ın bitimiyle ABD'nin süper güç olarak ortaya çıkışı buna sıcak bakmayan iki ülke olarak İran ve Çin'i beraber hareket etmeye yöneltmiştir. Günümüzde de halen ortak stratejik kaygılar bu iki ülkeyi aynı noktaya getirmektedir. İran ve Çin özellikle ABD karşıtı olmaları dolayısıyla bir araya gelmektedirler. Ayrıca iki ülke arasındaki iktisadi ilişkiler son yıllarda önemli miktarlarda gelişme göstermiş ve 2004 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi 7 milyar dolara ulaşmıştır. Bu ticaret hacminin yakın gelecekte

yılda 10 milyar dolara ulaşması beklenmektedir (Tahran Radyosu Haber Merkezi, 11.04.2004).

2.6.8. İran'ın AB İlişkileri

1980'li yıllarda, yani 1979 İran İslam Devrimi sonrasında temelleri atılan İran ve AB ilişkileri bugün de olduğu gibi AB'nin İran pazarı ve petrolüne olan ilgisi temelinde oluşmuş, ancak o dönemlerde AB'nin "transatlantik bağlılığı" yüzünden ABD ile paralel bir seyir izlemiştir. Ayrıca bu dönemde AB devrimci İran'ın bölgeyi istikrarsızlığa sürükleyerek, petrol ve pazar olarak çok ciddi bağlantılarının olduğu Körfez ülkelerini etkilemesinden endişe duymuştur. Dolayısıyla 1990'lara kadar İran ile AB arasında "Soğuk Barış" adını verebileceğimiz bir süreç yaşanmıştır.

Bununla birlikte 1980'lerde İran'ın en büyük ticari ortağı Almanya olmuş ve bunu İngiltere izlemiştir. Fransa ise bunun tersine daha çok Irak ve diğer Arap devletleriyle yakın ilişkiler içinde olmuştur. Bununla birlikte 14 Şubat 1989 yılında Humeyni'nin fetvasıyla İngiliz yazar Salman Rüşdü'nün ölümünün istenmesi İran ile İngiltere ilişkilerinin gerilmesine sebep olmuştur. İngiliz hükümetinin Salman Rüşdü'yü suçlu bulmaması sonucu İran bu ülke ile olan diplomatik ilişkilerini kesmiştir. Diğer AB ülkeleri de Tahran'daki temsilcilerini geri çağırmıştır. Bütün bu gelişmeler sonucu ilişkilerde ciddi bir gerileme yaşanmışsa da, Humeyni'nin ölümü ve Rafsancani'nin seçimi ile birlikte ilişkiler eski seviyesine dönmüştür. Ancak Avrupa'nın İran ile olan ilişkilerinin ve çıkarlarının zarar görmesi konusundaki hassasiyeti büyükelçilerini çektikten bir ay sona geri döneceklerini açıklamasıyla ortaya konmuştur (Moshaver, 2003, s:293).

1990'ların ortasından itibaren İran-Avrupa ilişkileri artan ticaret ve özellikle Almanya, Fransa, İngiltere ve İtalya arasında gelişen ilişkiler sonucu yeni bir döneme girmiştir. 1990 yılında İran, İngiltere ile diplomatik ilişkilerini yeniden oluşturulmuştur. 1990'larda Transatlantik ilişkilerin yapısındaki farklılaşmalar ve Avrupa-ABD ilişkilerindeki artan uçurum da İran

politikalarında belirleyici olmuştur. Avrupa Birliği İran ile yakın ticaret ilişkileri geliştirmeyi seçerken, ABD ambargo uygulamayı tercih etmiştir. Buna ilaveten de 1992 yılında Edinburg Bakanlar Toplantısında açıklanan ve “kritik diyalog” olarak bilinen, “İran’ı dışlama yerine karşılıklı ilişkiler geliştirerek bu ülkenin radikalleşmesinin engelleneceğini” ortaya koymuşlardır (Calabrese, 2004b, s:1).

İran ile AB ülkeleri ilişkilerinin giderek ilerlediği, Dışişleri Bakanı, Meclis Başkanı ve Cumhurbaşkanı düzeyinde ziyaretlerin yapıldığı, iki taraf ilişkilerinde ilk kez bir Ticaret ve İşbirliği Anlaşması akdedilmesi düşüncesinin ortaya atıldığı ve bir ortak komisyon ile parlamentolar arası bir ilişki modelinin gündeme geldiği gözlenmektedir.

Kuşkusuz bu gelişmiş ilişkiler, ne AB’nin İran’daki rejimi onayladığı, terörizm konusundaki şaibeleri görmezden geldiği, insan haklarında ortaya çıkan zafiyetleri örtbas ettiği, ne de İran’ın AB ile bir “ortaklık” ilişkisi kurabilecek düzeye geldiğini göstermektedir.

AB muhtelif konularda pek çok üçüncü ülke ile yaptığı gibi, İran ile de ekonomik ve ticari ilişkilerini geliştirme yolunda çaba sarf etmekte, diğer yandan AP aracılığıyla İran’da süregelen demokrasi ve insan hakları ihlallerini güçlü bir dille eleştirmekte, kadın ve azınlık haklarını savunan (AP İran halkının % 50’sine yaklaşan Azeri toplumunu azınlık olarak nitelendirmektedir) tavsiyeler kabul etmektedir.

İran-AB ilişkilerinin son zamanlarda göze çarpan önemli bir diğer boyutu da, Afganistan’ın yeniden yapılandırılması sürecinde İran’ın oynayacağı role ve İran ile birlikte yapılabilecek işbirliğine AB tarafından atfedilen önem ve verilen destektir (Balbay, 2006, s:69).

2.7. 1979 Yılı ve Hemen Sonrasında İran'da Meydana Gelen Olaylar

2.7.1. Genel

İran'da 1978 yılında fundamentalistler olaylar çıkartmış, Şah'a karşı eylemler yapmışlardır ve ülke ekonomisi kötüleşmiştir. Şah kansere yakalanmış ve otoritesini kaybetmiştir. Ülkede Osca şirketinin petrol işçileri de dahil grevler başlamış petrol ihracatı günlük 4,5 milyon varilden 1 milyon varile düşmüştür. Bu nedenle, Şah karşıtlarının lideri olan Ayetullah Humeyni Fransa'ya sürgüne gönderilmiştir. 1978 Aralık ayında aşure gününden sonra olaylar daha da artmış, petrol ihracatı tamamen durmuş ve hatta ABD İran'a tankerle petrol göndermek zorunda kalmıştır. 16 Ocak 1979 günü Şah Tahran'dan ayrılmak zorunda kalmış ve halk bayram etmeye başlamıştır. 1 Şubat'ta Humeyni Tahran'a dönmüş ve devrim başlamıştır. Bu olay sonrasında 13 dolar olan petrolün varili 34 dolara kadar çıkmış ve ABD'de ikinci kez petrol kuyukları başlamıştır. 1979 Mart ayında beklenenden daha kısa sürede İran'dan dünya pazarına petrol gelmeye başlamış ve fiyatlar düşme eğilimine girmiştir.

İran devrimi de pek çok devrim gibi sadece tek bir nedene dayanmayan, birçok sorunun birikmesiyle geniş bir rejim karşıtı grubun oluştuğu bir süreç sonunda gerçekleşen bir siyasal toplumsal ve ekonomik olgudur. Pehlevi hanedanlığının 54 yıllık (1925-1979) iktidar dönemi rejime sadık dostlar yetiştirdiği kadar kendi karşıtlarını da doğurmuştur. Bu nedenle İran devrimi, hem siyasal bakımdan dışlanmışların, hem dinsel açıdan Pehlevi hanedanının uygulamalarından rahatsız olanların hem eşitsiz gelir dağılımından yeterince pay alamayanların ve giderek yoksullaşanların, rejiminin yabancılarla bağlantısına ama özellikle Amerika bağlantısına tepki duyanların, toplumsal ve kültürel alanda giderek artan yozlaşmadan rahatsız olanların bir ortak payda da yani Şah karşıtlığı gibi bir ortak zeminde buluşmaları ve bunu iyi bir organizasyon içinde yönetmelerinin sonucuydu (Arı, 2005, s:538).

Dolayısıyla İran devrimi, çarşı esnafı ile köylüyü, üniversite öğrencisiyle mollaları aynı platformda buluşturan bir sürecin adı olmuştur. Bu anlamda 1952'de Mısır'da gerçekleşen Nasır öncülüğündeki Hür Subaylar darbesinden ve yine 1958'de Irak'ta veya 1963'te Irak ve Suriye'de gerçekleşen darbelerle gelen rejim değişikliklerinden oldukça farklıydı.

Devrimin ilerlemesiyle beraber muhalefetin tabanı da aynı oranda genişlemişti; hatta daha önce Şahı destekleyen bazı gruplar zaman içinde saf değiştirmişti. Aslında Şah'a karşı olan gruplar da kendi aralarında ideolojik bakış açılarındaki farklılıktan, devrim esnasında izlenecek yöneme ilişkin görüşlerinden, monarşinin devriliş devrilmemesine ilişkin bakış açılarından dolayı nerdeyse birbirlerinden uç noktalarda yer alıyorlardı. Fakat hepsinin ortak paydası Şah'a karşı oluşları olmuştur (Arı, 2005, s:538).

Bunlardan özellikle hem devrimin itici gücü olan hem de devrimden sonra tüm iktidar rakiplerini saf dışı bırakarak ülke yönetimini kontrollerine alan radikal İslamcı grupta yer alanlardı. Bu grup içinde Hüseyin Ali Muntazeri, Muhammed Rıza Mehdavi-Kani, Ali Ekber Haşimi Rafsancani ve Seyyid Ali Hamaney gibi önemli isimler yer almıştır. Bu grubun çoğunluğunu Ayetullah Humeyni'nin arkadaşları oluşturmuştur. Başta çarşı esnafı olmak üzere camileri ve dini okulları temel alan bu grubun gücünü halka çok yakın olmaları oluşturmaktaydı.

Bunlara en yakın olan grup ılımlı İslamcılar olarak bilinen ve aralarında Ayetullah Muhammed Şeriatmedari ve Hasan Tabatabai Kumi gibi isimlerin bulunduğu gruptu. Bunlar Şah'ı sert bir şekilde eleştirmelerine ve 1906 Anayasası'nda değişiklikler yaparak Şah'ın yetkilerinin sınırlandırılmasını istemelerine karşılık, monarşinin bütünüyle kaldırılmasına karşı olmuşlardır.

Kendilerine milliyetçiler adı veren ve Ayetullah Mahmud Taligani, Mehdi Bazargan ve arkadaşlarının yer aldığı grup ise demokratik değerlere önem veren bir İslam Cumhuriyetini savunmuştur. Bunların dışında liberaller olarak adlandırılan grup ise, daha ziyade "Ulusal Cephe" mensuplarıydı. Örneğin,

Mugaddem-Maraghei'nin Radikal Hareketi ve Musaddık'ın büyük oğlu H. Metin-Deftari'nin Ulusal Demokratik hareketiydi. Temel olarak orta sınıf desteğine dayanan bu grup, Musaddık'ın çizgisini izlemekte ve aşırı İslamcı grubun sloganlarından rahatsız olan pek çok kesim de bu grubu desteklemekteydi (Arı, 2005, s: 539).

Muhalefette yer almakla beraber daha ziyade sol söylemi benimsemeleriyle yukarıda ifade edilen taraf da kendi aralarında ılımlı solcular ve radikal solcular olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. Bunlardan ılımlı Solcular olarak ifade edilenleri, radikal İslamcı grubun toplumsal sorunları ve devrimci mücadeleyi doğru dürüst bilmediklerini iddia eden ve Mücahidin'in de içinde bulunduğu bu grup teşkil etmekteydi. Dini devrimci bir üslupla yorumlayan bu grup toplumsal ve ekonomik alanda radikal değişiklikleri savunmaktaydı. Toplumsal sorunları sınıf çatışmasını temel alan yöntemlerle çözümlenmekten yanaydı. Radikal Solcular, Tudeh, Fedayin, Peykar ve Ranjmaran gibi Marksist grupların üyelerinden oluşmaktaydı. Toplumsal ve siyasal alanda Marksist devrimi savunan bu grup, dini reaksiyoner bir güç olarak görmekteydi. Bunlar daha çok üniversitelerde ve Kürtler, Beluciler ve Türkmenler gibi azınlık grupları arasında yaygın olarak bulunmaktaydı. Bunların en solunda yer alan Fedayin, kapitalist ve emperyalist sömürüyü eleştirmekte ve İran'ın sosyalist bir devlet olması için çalışmaktaydı (Arı, 2005, s:539).

Resim 37: Kim olduğu belli olmayan Şah karşıtı İranlı

Devrim süreci esas olarak 1978 Ocağında başlamıştır. Hükümetin, bu tarihte Humeyni'yi aşağılayan bir açıklamada bulunması, Humeyni yanlısı kitleleri harekete geçirmiştir. Nitekim Kum'da yapılan gösteriler sırasında polisin ateş açması sonucu birçok kişi hayatını kaybederken çok sayıda kişi de yaralanmış ve tutuklanmıştır. Bundan kırk gün sonra Şeriatmedari'nin çağrısıyla yapılan Tebriz'deki gösteriler sonucunda ise, halk bir anlamda şehrin kontrolünü ele geçirmiştir. Yine 1978'in başında Mücahidin, Fedayin ve Peykar gibi sol gruplar da rejime yönelik saldırılarını yoğunlaştırmaya başlamışlardır. Şah'ın bu arada halkın tepkisini yatıştırmak adına yaptığı liberalleşmeye dönük bazı girişimler ise oldukça yetersiz ve görüntüyü kurtarmaya dönük olduğundan hiçbir fayda vermediği gibi hatta Ulusal Cephe ve Özgürlük Hareketi gibi grupların faaliyetlerinin artmasına yol açmıştır (Arı, 2005, s:540).

Nitekim 1978'in Aralığında Mücahidin'in Tahran, Tebriz, Meşhed ve Ahvaz'daki faaliyetleriyle olgunlaşan devrime yönelik gelişmelerde artık hükümete bağlı kuvvetler fazla bir şey yapamaz hale gelmiştir. Bu arada Şah'ın, 1978 Aralığında bir Ulusal Cephe politikacısı olan Şahpur Bahtiyar'ı Başbakanlığa getirmiş olması durumda pek fazla bir değişiklik yapmamıştır. Oysa Bahtiyar, halkın desteğini kazanmak için ABD'den silah alımlarının durdurulduğunu, İsrail ve Güney Afrika Cumhuriyeti'ne petrol satımına son verildiğini, siyasi mahkumların salıverildiğini, İran'ın CENTO'dan ayrıldığını ve SAVAK'ın dağıtıldığını açıklamıştır.

Bahtiyar'ın yaptıkları sadece geç kalmış ve durumu kurtarmak için yapılmış bir uygulama olarak değerlendirilirken kendisi de Şah ile işbirliği yaptığı gerekçesiyle Ulusal Cephe'den atılmıştır. Neticede Şah'ın 16 Ocak 1979'da tatil gerekçesiyle İran'dan ayrılmasıyla gösterilerin hedefi haline gelen Bahtiyar'ı ordu da terk etmiştir. Humeyni'nin sürgünde bulunduğu Paris'ten 1 Şubat 1979'da İran'a dönmesiyle de İran'da Pehlevi hanedanlığı ve monarşi sona ermiştir. Humeyni'nin ilk işi Mehdi Bazargan'ı, Bahtiyar'ın yerine geçici hükümeti kurmakla görevlendirmek olmuştur (Arı, 2005, s:541).

2.7.2. Rehine Krizi

Resim 38: İnanlı militanlar ABD büyükelçiliğine saldırmışlar ve 66 Amerikalıyı rehin almışlardır. Bu kriz ABD Başkanı Jimmy Carter için kabus halini almış ve bir türlü rehin alınan Amerikalıların serbest bırakılmasını sağlayamamıştır.

1 Şubat 1979'daki İran İslam Devrimi'nden sonra 4 Kasım 1979'da İranlı öğrenciler Tahran'daki Amerikan Elçiliğini basarak 66 Amerikalıyı rehin almışlar, kadınlar, hastalar ve zencilerin serbest bırakılması sonrasında 52 kişi eylemin sonuna kadar rehin kalmışlardır. Eylem 444 gün sürmüş, Amerikan özel kuvvetlerinin 24 Nisan 1980'de düzenlediği kurtarma operasyonu başarısız olmuş ve dönemin Amerikan Başkanı Jimmy Carter'in takip eden seçimleri Ronald Reagan karşısında kaybetmesinde önemli etkisi olmuştur. Bu eylemden sonra Amerika ile İran arasında tüm diplomatik ve ticari ilişkiler dondurulmuştur. Bu durum halen devam etmektedir (SETA İran Dosyası, Temmuz 2006, s:35).

İran'da 1979 Şubatında Bazargan'ın Başbakan oluşuyla birlikte, ilk iş olarak ABD'nin doğal müttefikliği konumuna son verilerek, ilişkilerin bundan sonra eşitlik ilkesi çerçevesinde yürütüleceği açıklanmıştır. Bazargan'a göre, İran'ın yeni dış politikası "bağlantısızlık" temeline oturtulacaktı. Bu doğrultuda yapılan ilk iş, 12 Mart 1979'da İran'ın CENTO'dan ayrıldığını açıklamak olmuş; 3 Kasım 1979'da ise hem 1959 tarihli ABD-İran Savunma Anlaşması

feshedilmiş hem de 1921 tarihli Sovyet-İran Dostluk Antlaşması'nın 5. ve 6. maddelerinin tek taraflı olarak iptal edildiği açıklanmıştır. Tam bu sırada meydana gelen öğrencilerin bu hareketi, özellikle 22 Ekim 1979'da Şah'ın tedavi amacıyla Amerika'ya sığınmasına bir tepki olarak ortaya çıkmıştır (Arı, 2005, s:545). Stratejik ve politik kaybın dışında bu ülkede milyonlarca dolar değerinde yatırımı bulunan ABD (İran'da 500 Amerikan firması bulunmaktaydı) her yıl milyarlarca dolarlık silah satmakta ve buğday ihraç etmekteydi. Ayrıca 41,000 Amerikalı çeşitli nedenlerle İran'da bulunuyordu. Yapılan tüm girişimlerin sonuçsuz kalması üzerine 24 Nisan 1980'de ABD tarafından girişilen rehinelere kurtarma operasyonu tam bir fiyaskoyla sonuçlanmıştır (Dedeoğlu, 2002, s:76).

Nihayet bir taraftan Irak'la savaşın başlaması, diğer taraftan Amerika'nın dondurulmuş olan İran'ın mal varlığını (12 milyar dolar değerinde) serbest bırakacağını açıklaması üzerine 21 Ocak 1981'de Rehinelere Krizi sona ermiştir (Arı, 2005, s:546).

Reagan yönetimi, Şahı deviren (ve 1979-1981 yılları arasında 444 gün boyunca Amerikalı diplomatları rehin alan) İran devrimcilerinin Ortadoğu'yu ve hayati önem taşıyan petrol alanlarını istila etmesinden korkmuşlardır (Ertekin, 2005, s:332).

Devrimin kendi çocuklarının başını yemesi süreci kanlı olmuştur. İzleyen yıllar içinde devrime katılmış solcu ve ılımlı sağcı gruplar etkisiz hale getirilmişlerdir. 1981 yılı ortalarına kadar Fedayan-ı Halk ve Mücahidin-i Halk gibi Marksist-İslami gruplar ile Ulemanın kurduğu İslami Cumhuriyet Partisi arasında kanlı çatışmalar meydana gelmiştir. Bu arada, 1980 Ocağında ılımlı Hasan Beni Sadr cumhurbaşkanı seçilmiştir. Sadr'ın radikal İslamcılarının iktidarı ele geçirmeleri yönündeki çabaları başarısız kalmıştır.

1979 sonbaharında Şah'ın Fransa'dan ABD'ye tedavi için gittiğinin öğrenilmesi ile ABD elçiliğinin öğrenciler tarafından işgal edilmesi ile başlayan rehinelere krizi, Irak'ın 1980 yılı başında İran'a savaş açması

Ulemanın eline oynayan koşulları yaratmıştır. Anti-emperyalizm söylemi ile İran'da devrimin boğulmaya çalışıldığını savunan mollalar sertlik yanlısı, radikal istemlerini meşrulaştırmakta güçlükle karşılaşmamışlardır. 1981 Haziranında Beni Sadr Meclis kararı ile görevden alınmıştır. Mücahidin-i Halk (Halkın Mücahitleri) örgütünün Beni Sadr'ın iktidardan düşürülmesi ile başlayan silahlı eylemleri muhalefetin susturulması için son saldırının yapılması ile sonuçlanmıştır. Mücahidin yedi bin yedi yüz üyesinin öldürülmesi ile susturulmuştur (Sürücü, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:39).

Resim 39: Uzun yıllar boyunca İran'ı yöneten Şah'ın heykeli yerde sürükleniyor.

Devrim o kadar apansız gelmiştir ki, Soğuk Savaşın verildiği talihsiz Üçüncü Dünya topraklarının stratejik olarak anahtarı kabul edilen İran'ı avucunun içi gibi bildiği varsayılan CIA, Amerikan Dış İşleri başta olmak üzere tüm dünya İran'ın en uzun yılını ancak

“beklenmedik” olarak niteleyebilmiştir. İran’da Şah’ın devrilmesinin kaçınılmaz olarak nitelendirilmeye başlandığı 78 Kasımından sonra geçen üç aylık sürede Şah devrilmiş, ABD bölgedeki en güvenilir jandarmasını yitirmekle kalmamış, rehine krizinin 400 günden fazla sürmesi ile Ortadoğu da OPEC krizleri ile yaşamaya başladığı kabusun son ve belki de en küçük düşürücü evresini yaşamıştır. Reagan’ın Soğuk Savaşı kaybediyoruz sendromu ile iktidara taşındığı ABD’de İran’ın Irakla giriştiği savaşla tükenmesi ile geçen on yıl boyunca yeni bir Körfez Güvenlik politikası yaratma süreci yaşanmıştır (Sürücü, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:39).

Bu işgalde esas olarak geçici hükümet adına hareket eden müzakereciler hedeflenmiştir; ancak şahın tedavi için Amerika’ya gitmesi de harekete geçirici bir etken olmuştur. İşgal, hem ABD ile olan müzakerelerin yıkılmasını hem de müzakerecilerin iktidardan uzaklaştırılmasını sağlamıştır.

Müzakerecilerin lideri, Humeyni tarafından 1979 Şubat başlarında geçici başbakan olarak atanan Mehdi Bazargan olmuştur. Bazargan, her ne kadar Humeyni’nin İran devrimindeki liderliğini kabul etmişse de, Humeyni ve diğer radikal İslamcılarla teolojik ve siyasi konularda bazı fikir ayrılıklarına sahipti. Bazargan, 1950’lerden beri özgürlük ve demokrasiye önemli vurgular yapmışken, Humeyni bu temaları çok az işlemiştir. O, 1960’ların başında daha ademi merkezi bir dini yapılanmayı desteklemiştir; oysa Humeyni’nin mutlak gücü bir tek dini lidere veren meşhur yeniliği, velayet-i fakih, dini yapılanmanın dümenini ters yöne çevirmiştir.

Bazargan, 1978 sonlarında, Şah karşıtı hareketler esnasında, Fransa’da bulunan Humeyni’yi ziyaret etmiş ve onu ihtilalden vazgeçip, Şah’ın yapılmasını vaat ettiği seçimlere katılması için iknaya çalışmıştır. Ancak Humeyni bu teklifi hemen reddetmiştir. Bazargan’ın raporuna göre, “Humeyni, devrim için Birleşik Devletleri göz önünde bulundurmamak gerektiğine inanmıyordu. Onun gördüğü kadarıyla Amerikalılar, ihtilalin gerekçeleri meşru olduğundan ihtilal yolunda doğrudan engeller

koyamazlardı.” Bu noktada Bazargan, Humeyni'nin görünürdeki saflığına çok şaşırılmış ve konuyu değiştirmiştir (Chehabi, 1990, s:243).

ABD karşısındaki bu farklı görüşler, Bazargan'ın geçici başkanlığı sırasında daha da belirgin hale gelmiştir. Bazargan ve taraftarları ABD'nin İran devrimi karşısındaki düşmanlığını yumuşatıp, İran'ın yeni rejimine yönelik iç tehditlere ve Sovyet tehdidine karşı ABD'nin desteğini sağlamak için çalışmışlardır. 1979 yazından itibaren önce arabulucular, sonra da İran hükümetinin üst düzey memurları ABD'li yetkililer ile temaslara girişmişlerdir; bu girişimler, 1 Kasım 1979'da Cezayir şehrinde, Bazargan, iki İranlı bakan ve ABD Milli Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brezinski'nin katıldığı görüşmelerle sonuçlanmıştır. Görüşmenin haberleri aynı akşam İran televizyonunda gösterilmiştir (Kurzman, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:364).

İzolasyonistler ABD-İran görüşmelerine üç sebepten dolayı karşı çıkmışlardır. Birincisi, izolasyonistler Humeyni'nin İran'ın bölgede ABD gücüne kafa tutabileceği fikrini paylaşıyorlardı ve bu fikir Bazargan ve onun Batı'da eğitim görmüş yandaşlarına anlaşılmaz geliyordu. İzolasyonistlerin düşüncesine göre ABD, bölgede ancak İran izin verirse etkili olabilirdi. İkincisi, izolasyonistler Birleşik Devletler'in devrim hükümetini yıkıp bölgedeki eski pozisyonunu yeniden tesis etmeyi deneyeceğinden emindiler.

Onlar, müzakerecilerin ABD hükümeti ile işbirliği yapma isteklerini, bilerek ya da bilmeyerek İran'daki ABD çıkarları için uğraş vermek olarak görüyorlardı. Son olarak izolasyonistler, ABD'nin müzakerecilere vereceği desteğin 1980'in başlarında yapılması planlanan başkanlık seçimlerini etkilemesinden korkmaktaydılar.

İzolasyonistlerin görüşleri, “Hafız” kod adı yabancı uyruklu bir işçinin ABD büyükelçilik dosyalarından almış olduğu gizli belgelerle kısmen doğrulanmıştır. Gazeteci yazar Muhammed Hasaneyn Haykal'a göre Hafız, 1979 yazında iki takım gizli belge getirmiştir. Bu belgeler çok özel bilgiler içer-

miyor olabilirlerdi ama bu tarz belgelerin varlığıyla ilgili bir fikir vermişlerdir (Haykal, 1982, s:16-20).

ABD büyükelçiliğinin işgalinin hedeflerinden biri de, bu tipte suçlayıcı belgeler olarak yaklaşan başkanlık seçimlerinde müzakerecileri köşeye sıkıştırmaktı, nitekim büyükelçiliğin ele geçirilmesinden sonraki saatlerde rehineri ellerinde bulunduranların sözcüsü, Agence France Presse'e girişimlerini "Büyükelçilikte bulacakları belgeler yoluyla halka hükümetin (Bazargan ve taraftarları) Birleşik Devletler'e düşman olmadığını göstermek" olarak açıklamıştır. Bir başka temsilci de İran radyosuna "Toplumumuzdaki son olaylar bizde devrimin esas yönünün kaybedilmekte ve hareketin diğer kanallara doğru saptırılmakta olduğu hissine sebep olmuştur." beyanatında bulunmuştur (Foreign Broadcast Information Service, November 5, 1979, R2-R11).

Casus Yuvası belgelerinden (Büyükelçiliği kontrolü altına almış grup tarafından basılmış ABD belgeleri) oluşturulmuş ciltlerin ilkinin giriş makalesinde de büyükelçiliğin işgali iç siyasetle ilişkilendirilmiştir.

Bilindiği üzere, Eski ABD Başkanlık Sekreteri Cyrus Vance, 1980 yılında Tahran ABD Büyükelçiliğinde 52 diplomatın rehin alınmasının ardından iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin kesilmesi kararını verenler arasında yer almıştır. Ancak, günümüzde değişen politik/askeri/ekonomik koşullar altında, ABD'de yaşayan yaklaşık bir milyon İranlı'nın iki ülke arasındaki değişim sürecinde köprü vazifesini görebileceğini belirten Vance, ABD ve İran arasındaki dostane düzeyde olmasa dahi, "Diplomatik Münasebetlerin" yeniden tesisi yolunda, Başkan Clinton ve İran Devlet Başkanı Hamaney'e çağrıda bulunduğunu ifade etmiştir (Schoetzav, www.fas.org).

2.7.3. 1979 Yılı Olaylarının Gelişmesi Hakkında Detaylı Bilgiler

Öncelikle İran'da meydana gelen rejim değişikliğini kısaca özetlemek faydalı olacaktır.

Resim 40: Şah karşıtları

İran'da devrim, yönetimde demokrasi çağrısıyla başlamış ve dünyanın ilk İslam devletinin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. İran toplumunu baştan sona değiştiren İran İslam Devrimi 20. yüzyılın en önemli dönüm noktalarından birisi olmuştur.

Resim 41: Şah taraftarları

Devrim öncesinde İran'da Şah Rıza Pehlevi iktidardaydı. Ülke yönetimi, Şah'ın yakın akrabaları ve dostları arasında paylaşılmıştır. 1970'lerde İran'da zengin ve yoksul arasındaki uçurum büyümüştür. Şah'ın ekonomi yönetimine olan güvensizlik ve otokratik yönetim biçimine duyulan öfke rejime karşı çıkışı ateşlemiştir.

Resim 42: Humeyni yine bir açıklama yapıyor.

Şah Rıza Pehlevi'ye karşı muhalefet, Paris'te yaşayan Şii din adamı Ayetullah Ruhullah Humeyni çevresinde toplanmıştır. Sosyal ve ekonomik reform sözü veren Humeyni, pek çok İranlı'nın duygularına hitap eder şekilde geleneksel dini değerlere dönüş kampanyası yürütmüştür.

1970'lerin sonuna yaklaşıldığında, Şah Rıza Pehlevi'nin rejimine karşı tüm İran'da geniş kapsamlı şiddet eylemleri düzenlenmiştir. İstikrarsızlık, pek çok genel grevi beraberinde getirmiştir. Ülkenin zaten sorunlu olan ekonomisi büyük darbe almıştır.

Resim 43: Şah zor durumda.

Ocak 1979'da Şah Rıza Pehlevi "uzun bir istirahat" için Tahran'dan ayrılmış ve bir daha geri dönememiştir... Ayetullah Humeyni taraftarları tüm ülkede Şah'ın heykellerini yıkmıştır.

Resim 44: Şahpur Bahtiyar.

Şah'ın kaçmadan önce yaptığı son iş ise, kendi yokluğunda ülkeyi yönetmesi için Başbakan Şahpur Bahtiyar'ı hükümdarlığın başına getirmek olmuştur. Başbakan Bahtiyar, Şah rejimine karşı her geçen gün artan muhalefeti ortadan kaldırmaya çalışmıştır; Ayetullah Humeyni'nin yeni hükümet kurmasına izin vermemiştir.

1 Şubat 1979'da Ayetullah Humeyni büyük sevgi gösterileri eşliğinde sürgünden dönmüştür. Siyasi ve sosyal istikrarsızlık artmaya devam etmiştir. Kent ve kasabalarda Humeyni taraftarlarıyla güvenlik güçleri ve Şah rejiminin destekçileri arasında sokak çatışmaları şiddetlenmiştir.

Ülkede askeri darbe yapılacağı söylentileri dolaşmaya başlamış ve 11 Şubat'ta tanklar Tahran sokaklarında boy göstermiştir. Ancak gün ilerledikçe, ordunun yönetime el koyma niyetinde olmadığı görülmüştür. Devrimciler Tahran'daki ana radyo istasyonunu ele geçirmiş ve bir açıklama yapmışlardır: "Bu, devrimci İranlıların sesidir!"

Başbakan Bahtiyar istifa etmiştir. İki ay sonra Ayetullah Humeyni, yapılan ulusal referandumda büyük bir zafer elde etmiştir. Humeyni İran İslam Cumhuriyeti'ni kurmuş ve ömür boyu ülkenin siyasi ve dini lideri ilan edilmiştir.

İran'da yeni bir rejim kurulmasıyla sonuçlanan bu sürecin, 1973 Petrol Krizi ile başladığı ileri sürülebilir. Petrol Krizi ile artan petrol fiyatları, İran'da gelir artışı sağlamış, Şah Rıza Pehlevi, bu gelirin büyük bölümünü Basra Körfezi'nde İran egemenliğini sağlamak amacıyla Amerika'dan silah alımına yönlendirmiştir. Diğer bölümünü ise, "Beyaz Devrim" olarak adlandırılan batılılaşma politikalarına aktarmıştır. Hem ülkenin yapısal sorunlarına yanıt bulunamamasından hem de batıcı politikaların izlenmesinden, halk iktidarın uygulamalarına karşı çıkmaya başlamıştır. Halk muhalefetine karşı görev yapan iç istihbarat örgütü SAVAK, bizzat devlet terörü uygulamıştır (Dedeoğlu, 2002, s:75).

On üç yılını Irak'ta sürgünde geçiren Humeyni'nin oğlunun ölmesi ya da SAVAK tarafından öldürülmesi üzerine Şiiler için dini merkez sayılan Kum şehrinde başlayan gösterilere polis ateş açarak yanıt vermiştir. Yas gösterileri, yeni ölümler, yeni gösteriler şeklinde patlak veren eylemler, 1978 yılında Tahrana sızramış, dini günlerin eylemler için seçilmesi eylemlere

katılımı artırmış, rejimin eylemleri kırma girişimleri İslam'a saldırı şeklinde algılanmıştır.

Eylemlerin ne zaman Humeyni liderliğinde organize edilen eylemlere dönüştüğü veya ne oranda İslami elit tarafından kontrol edildiği açık olmakla birlikte, Şah'a karşı grupların sonbaharda birleşmeye başladığı kesindir. **Laik, ılımlı Kurtuluş Hareketi lideri Mehdi Bazargan Ekim ayında Paris'e kaçmış ve orada Humeyni'ye destek verdiğini açıklamıştır. Bazargan daha sonra Humeyni rejiminin ilk başbakanı olmuştur.** İzleyen aylarda, Musaddık yanlısı Kerim Sencebi ve önde gelen dini lider Ayetullah Şeriatmedari Humeyni'yi desteklediklerini açıklamışlardır. Bazargan ve Sencebi'nin Humeyni'ye destek vermesi ılımlı, liberal kesimlerin Humeyni'ye destek vermesi anlamına gelmektedir. Humeyni'nin tartışılmaz liderliği merkez sağdaki liderlerle ittifaka dönüşünce oldukça geniş bir yelpazeyi içeren bir koalisyon doğmuştur.

Resim 45: İran sokakları eylemcilerin gösterilerine sahne olmuştur.

Eylül ayı başında devrimci eylemler tüm İran'ı sarmıştır. Eylemlerin boyutunun genişlemesi karşısında Şah'ın devlet baskısını azaltacağı yönündeki açıklamaları eylemci grupları devlet terörünün azalacağı beklentisi ile cesaretlendirmiştir, ancak 7-8 Eylül gecesi sokağa çıkma yasağı konmuş

ve eylemler yasaklanmıştır. Ertesi sabah, İran tarihine Kara Cuma olarak geçmiştir, sokağa çıkma ve eylem yasağından habersiz kitleler Tahran'ın Jale Meydanı'nda toplandığında, askerlerin ateşi ile karşılaşmışlardır. Devrim sürecinin en kanlı eyleminde resmi kaynaklar 86 kişinin öldüğünü açıklamışlardır; muhalif gruplar ise binlerce eylemcinin vurulduğunu öne sürmüşlerdir. Bazari, işçi ve beyaz yakalıların Humeyni önderliğinde birleşmesi sürecinin Jaleh olayı ile başladığı öne sürülmüştür.

Ulemanın camilerde gösterileri, protestoları, grevleri organize etmeye başlaması, solcu, milliyetçi ve İslami grupların Şah karşıtı eylemleri koordinasyonu süreci böylece 1978 sonbaharında başlamıştır. Şah baskılar karşısında 1979 başında arkada ABD'nin başbakan olarak önerdiği ılımlı Şahpur Bahtiyar'ı bırakarak ülkeden ayrılmıştır. Bahtiyar hükümeti eylemlere bir ay dayanabilmiştir ancak, Mehdi Bazargan geçici devrim hükümetini kurmuştur. Bazargan hükümetinin devrimci sürece katılmış farklı ideolojilerdeki grupların baskısı ile karşılaşmasına karşın, ne solcu grupların ne de ılımanların ulemanın sahip olduğu örgütlülüğe ve kaynaklara sahip olmaması nedeniyle, Humeyni önderliğinde devrimin İslamlaştırılması başlamıştır (Sürücü, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:38-39).

Modernleşme devrimden önceki 25-30 yılda İran şehirleşme, modern sanayinin kurulması, üniversiteleşme gibi değişkenlerde önemli artışlara tanık olmuştur. Devrimin hemen arka planında ise hızlı bir büyüme ve ardından ekonomik kriz gelmiştir.

1973-74 yıllarında Gayri Safi Milli Hasıla % 30,3 oranında artmış ve 1974-75 yıllarında bu artış % 42 ile tepe noktasına ulaşmıştır. Petrol gelirlerinin ateşlediği ekonomik büyüme, bir yıl sonra yetersiz teknik işgücü ve altyapı yetersizliği ile durgunluk sürecine girmiştir. Ayrıca yabancı işgücünün ülkeye akmasıyla oluşan konut sorunu görece bir yoksunluk duygusu yaratmıştır. Petro-dolarla beslenen ekonomik büyümenin yarattığı maddi beklentilerin artması yanında, refah artışının, zenginleşmenin beraberinde getirdiği yaşam tarzındaki hızlı değişim toplumsal değerler

sistemini zorlamış, muğlaklaştırmış ve bireylerde toplumsal değerlerin, ahlakın, etik kurallarının, ortak kültürün, geleneklerin yaşatılması, sahiplenilmesi yönünde arayışa itmiştir.

Sosyal değişim bireyleri dikey ve yatay olarak mobilizasyona zorladığı oranda sosyal konum değişikliklerinden kaynaklanan sarsıntıya, belirsizliğe itmiştir. Pehlevi rejimi modernleşme sürecinin dışladığı grupları rejime entegre etmekte yetersiz kalınca, Humeyni'nin önderliğinde Şii İslami hareket bu grupların sorunlarını dile getiren söylemi ile marjinalleşen grupları örgütlemiş ve rejime karşı mobilize edebilmiştir (Sürücü, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:44).

Topraksız köylüler göç dalgaları sonucunda işsiz veya düşük ücretli, yaşam standartları gittikçe bozulan, sosyal statü erozyonuna uğrayan ve politik katılım olanakları bulamayan marjinal gruplar olarak şehirlerin çevresinde mantar gibi çoğalan gecekondu kitlelerini oluşturmuşlardır. Şehirleşme devrimci eylem sürecinin patlak verdiği 1977 yılına kadar gecekondu kitleleri için politik katılım getirmemiştir. Politik olarak ilgisiz, rejimden talepte bulunmayan veya sisteme katılım aramayan düşük eğitimli bu kitlelerin rejim için tehlike olabileceği beklentisi olmamıştır.

Gecekonduları harekete geçiren Şii ulemanın görece olarak muhafazakar olan bu kitleler üzerindeki geleneksel otoritesini devrimci süreç için kullanması ile olmuştur. Üstelik Şii ulema laik muhalif grupların veya rejimin yapamadığı materyal teşvikleri kullanma becerisine ve örgütsel yeteneğine sahip olmuşlardır. Dini örgütler, cami, vakıf, bir oranda ahi teşkilatı kanalı ile gecekondu kitlelerine temel gereksinimleri için maddi yardımda bulunan veya bu tip yardımları yönlendiren ulema gecekondu kitlelerine sunduğu desteği onları devrimci sürece kanalize etmek için kullanmıştır (Sürücü, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:45).

Hareketin doğasındaki değişim, 1978 yılının Ocak ayına iktidarın, Humeyni'yi kötüleyici bir makale yayınlatması ile başlamıştır. Bu Şaha yöne-

lik muhalefetin merkezi Kumda birkaç göstericinin polis tarafından öldürüldüğü büyük bir miting düzenlenmesine neden olmuş, ardından, Ayetullah Şariatmedari ile Ayetullah Humeyni hareketin liderliğini ele geçirmiş ve hareket tedrici olarak dini bir şekil almaya başlamıştır. Böylece İran insan ve kültürünün ayrılmaz parçası olan Şiilik tüm sınıfların hoşnutsuz kesimlerini cezbederek muhalefet için bir çıkış noktası haline gelmiştir. Hareket kısa zamanda savunmacı özelliğini terk ederek köktenci, şiddet yanlısı, bazarileri (esnaf ve tüccarlar), orta ve çalışan sınıfları da kuşatan popüler bir kimliğe bürünmüştür.

Şii güçlerin hareketin en güçlü ve ayrılmaz parçası olduğunu gösteren işaretler her durumda görülebilmektedir. Hakim olan hareketlilik tamamıyla ulema ve bazarilerin geleneksel örgütleniş şekli ile Şah karşıtı ajitasyon merkezleri olan camiler sayesinde ayakta kalmıştır (Ercüment, Government and Opposition, Summer 1987).

İran'da İslami değerlerin tahrip edilmesinin sembolleri, devrimci şiddetin hedefleriydiler ve içki dükkanları, tiyatrolar, kadınlar birliğinin merkezi bunlardan bazılarıydı. Gösterilerde ekseriyetle İslami sloganlar kullanılmıştır. 1978 yılının Aralık ayındaki büyük gösterilerde taşınan pankart ve atılan sloganlar ile ilgili bir çalışma, bunlardan % 16'sının Humeyni'yi övücü, % 31'inin de İslami bir cumhuriyet kurulmasını destekleyici mahiyette olduğunu göstermiştir (Bazargan, 1984, s:37-40).

800 slogan üzerine yapılan bir diğer çalışma % 20'sinin Humeyni'yi, % 30'unun da İslami güçleri övücü nitelikte olduğunu belirtmiştir. Şah karşıtı yürüyüşlerde yer alan kadınların birçoğu tesettürlüydü. Gösterilerin çoğunda kadın ve erkekler ayrı bulunmuşlar, nihayet yalnızca Şii güçlerin tek başlarına düzeni sağlayabilecek olmaları nedeniyle İmparatorluk Silahlı Kuvvetleri onlarla anlaşmıştır (Mogtar, 1979, s:13-20 ve 21).

Devrim bir siyasal parti tarafından yapılmamıştır. İslami militanların en çok övündükleri noktalardan biri devrimin Dışişleri Bakanı İbrahim Yezdi

tarafından Ağustos 1979'da şöyle dile getirilmiştir: “En büyük gücümüz, örgütlenmemişliğimizdir.” (Atay, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:138).

1979 Martında İslam Cumhuriyetinin kurulması için referanduma gidilmiş ve halkın % 99 oyu ile monarşiye son verilerek İran İslam Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Ağustos'ta yapılan seçimlerle oluşturulan 73 üyeli kurucu meclis tarafından hazırlanan yeni anayasanın Aralık ayında yapılan referandum sonucu kabul edilmesinin ardından 1980 Ocağında yapılan seçimlerle de Ebu-l Hasan Beni Sadr Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. 1980 Mart ve Mayıs aylarındaki genel seçimlerle oluşturulan ilk parlamentoda ise 1979 Şubatında radikal İslamcı grup tarafından kurulmuş olan “İslam Cumhuriyeti Partisi” büyük bir çoğunluk sağlamıştır. Yeni anayasayı hazırlayacak kurucu meclisin seçimi, İran Devrimi'nden sonra rekabet halindeki tüm grupların gücünü göstermesi açısından önemliydi. Fakat Mücahidin grubunun, Şeriatmedari'nin desteklediği Müslüman Halkın Cumhuriyetçi Partisi'nin ve diğer bazı küçük grupların, eşit şartlarda yapılmadığı gerekçesiyle seçimleri boykot etmeleri üzerine, 73 sandalyeden 50'sini kazanan İslamcı grup çoğunluğu elde etmiştir (Arı, 2005, s:542).

Kurucu meclis tarafından hazırlanan yeni anayasa, geçici hükümetin hazırlamış olduğu anayasa taslağından oldukça farklıydı. Bir dini lider (Fakih-Rehber) tarafından atanacak kuruldanda oluşacak en üst organ durumundaki Ulema Kurulu, tüm yönetim ve yargı mekanizmalarının üstünde bir konuma sahip olacaktı ve “Yüksek Yasama Konseyi” ya da “Anayasayı Koruyucular Konseyi” adı verilen bu kurula tüm yasal konuları onaylama ve reddetme yetkisi tanınıyordu. Diğer adıyla “Velayet-i Fakih” adı verilen bu yönetim biçimine, sağda Şeriatmedari grubu ve Ulusal Cephe'den solda yer alan Fedayin ve Mücahidin'e kadar bütün grupların muhalefetine karşılık sadece Humeyni liderliğindeki İslamcı grup destek vermekteydi. Ancak muhalefetin kendi aralarındaki ideolojik farklılık bunların birlikte hareket etmesini engellemiştir. Bu esnada özellikle Humeyni yanlısı öğrencilerin 1979

Kasımında Amerikan elçilik görevlilerini rehin almaları olayı da muhalefet grupları arasındaki görüş ayrılığını derinleştirmiştir (Arı, 2005, s:543).

Diğer taraftan, İran'da yeni Anayasaya en ciddi tepkiyi Şeriatmedari göstermiştir. 1979 Aralığında yeni anayasa için yapılan halk oylaması sırasında anayasa aleyhinde bir fetva yayınlayan Şeriatmedari, arkasından Tebriz'de gösteriler düzenlenmesine de öncülük etmiştir. Humeyni'nin Devrim Muhafızları, Şeriatmedari'nin önderliğindeki "Müslüman Halkın Cumhuriyetçi Partisi"nin Tebriz'deki merkezini basarak gösteriyi düzenleyenlerin yanı sıra SAVAK'la ve Amerika ile işbirliği yapmakla suçladıkları Şeriatmedari'yi de tutuklamışlardır. Bu gelişmenin hemen arkasından Parti dağıtılmış ve Şeriatmedari göz hapsine alınmıştır. Şeriatmedari 1986'da ölünceye kadar Kum'daki evinde göz hapsinde kalmıştır. Buna karşılık anayasa taslağına ilk başta karşı çıkan muhalefet gruplarından Ulusal Cephe, Mücahidin, Tudeh ve diğer sol gruplar oylama sırasında anayasayı desteklemişlerdir (Arı, 2005, s:543).

Şeriatmedari'nin Velayet-i Fakih'e muhalefetinden çekinen Humeyni, ilk Cumhurbaşkanlığı seçimine ulemanın katılmasını engelleyerek, tarafsız birisi olarak tanınan Beni Sadr'ın seçilmesini sağlamıştır. Ancak Beni Sadr'ın Cumhurbaşkanı seçilmesi İslamcı grup ile liberaller arasında çekişmeye ve mücadeleye neden olmuştur. Bu arada ilk parlamento seçimlerini de 234 sandalyeden 130'unu alan "İslam Cumhuriyeti Partisi" kazanmıştır. Parlamentoda çoğunluğu elde eden İslam Cumhuriyeti Partisi'nin desteklediği Muhammed Ali Recai önce Meclis Başkanlığına hemen arkasından da Başbakanlığa getirilmiştir. Cumhurbaşkanı Beni Sadr ile Başbakan Recai arasındaki güvensizliğe dayanan sürtüşme ve mücadele 1981 Martından itibaren, taraftarların Tahran sokaklarında çatışmalarına kadar varmıştır. Bu mücadelede tercihini Beni Sadr'dan yana koyan Humeyni, 16 Mart'ta onu silahlı kuvvetlerin başkomutanlığına getirmiştir. Ancak parlamentoda çoğunluğu temsil eden İslamcı kanadın Humeyni'yi etkilemek için Beni Sadr aleyhinde başlattığı kampanyanın başarılı olmasıyla Humeyni, Beni Sadr'ı başkomutanlık ve cumhurbaşkanlığı görevlerinden almıştır.

Bunun üzerine Beni Sadr, Mücahidin'in (ya da Halkın Mücahitleri) önde gelen liderlerinden Mesud Rejavi ile birlikte, 29 Temmuz 1981'de İran'dan gizlice ayrılarak siyasal yaşamının geri kalan kısmını Paris'te sürdürmeye başlamıştır. Bu arada 24 Temmuz'da yapılan seçimlerde Muhammed Ali Recai büyük bir çoğunlukla Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir.

İran'ın Irak'la savaşının sürdüğü bir sırada içerde devrim sonrası iktidar mücadelesi için perde henüz kapanmamıştır. 1981'in Haziran ve Temmuz aylarında Devrim Muhafızları ile Halkın Mücahidleri grubu arasında yaşanan çarpışmalarda 100'den fazla insanın yanı sıra Ayetullah Muhammed Baheşti, ayrıca 4 kabine üyesi, 6 Bakan yardımcısı ve 27 milletvekili de hayatını kaybetmiştir (Arı, 2005, s:544). 1981 Ağustosunda ise Cumhurbaşkanı Muhammed Ali Recai ve Başbakan Muhammed Javod Bahonar öldürülmüştür. 1981'in ikinci yarısında muhalefete yönelik baskılar ağırlaştırılmıştır.

Bu doğrultuda 1982 Şubatında Halkın Mücahidleri (Mücahidin) örgütünün Tahran'daki merkezi basılarak liderlerinden Musa Kiyabani öldürülmüştür. Halkın Fedayileri (Fedayin) grubuna gelince, bunların 1982 Ocağında, İran'ın kuzeyindeki Amol şehrini ele geçirmeleri üzerine çıkan çatışmada bir kısmı öldürülmüş geri kalan önemli bir kısmı da tutuklanmıştır. Diğer taraftan, SSCB ile ilişkilerini düzeltmek isteyen yeni İran yönetimi Tudeh'e ilk başta ses çıkarmamıştır. Ancak 1983'te Afganistan'ın işgalini desteklemeleri ve savaş karşıtı eylemlere girişmeleri üzerine bunlar da diğer grupların akıbetine uğramıştır: Parti kapatılmış ve ileri gelenleri tutuklanmıştır. Oysa Tudeh, Mücahidin'den farklı olarak Humeyni'ye karşı çıkmamış; anti-emperyalist niteliğini dikkate alarak İslam Devrimi'ni desteklemiştir. (Arı, 2005, s:545).

2.7.4. İnan – İrak Savaşı

İrak-İnan savaşı, bir sınır paylaşım sorunu biçiminde patlak vermiştir. İrak-İnan kara sınırı ve Şattü'l Arap nehri sınır anlaşmazlığı, Osmanlı Devleti zamanında başlamış ve 400 yıldan fazla bir süre devam etmiştir. 1913 tarihli Osmanlı Devleti ve İnan arasındaki İstanbul protokolü, nehir ve kara sınırını düzenlemiş, ancak Lozan Antlaşması ile Türkiye Irak'tan çekilince nehir İnan-İrak sınırı haline gelmiştir. Irak, önceleri tek başına denetim altında tuttuğu bu suyunu, İnan'ın Kürt hareketinden desteğini çekmesi karşılığında 1975'te bu ülkeyle paylaşmak zorunda kalmış, ancak dönemin yönetimi bu düzenlemeyi hiçbir zaman kabul etmemiştir.

İrak ile İnan arasında Şii-Sünni anlaşmazlığı, Şattü'l Arap sınır sorunu ve rejim farklılığına dayanan ayrılıklara ek olarak Kürt sorunu ve Kuzistan Arapları sorunu da bulunmaktaydı. İnan Kürtlerinin bağımsızlık hareketlerine karşı çıkılması ile Kürtler Irak sınırında kendilerine yerleşim olanağı bulmuşlardır. Irak yönetimi ise, İnan Kürtleri ile Irak Kürtleri arasındaki bağın kesilmesi yolunda bir politika uygulamış ve 1979'da İnan'daki bazı Kürt köylerini bombalamıştır.

Benzer biçimde İnan'daki Kuzistan Arapları da, Humeyni rejimi sonrasında bağımsızlık istemişler, buna karşı çıkan İnan yönetimi ile Kuzistan Arapları arasındaki çatışmalarda (Şattü'l-Arap'a yakın bölgede) Irak, ayrılıkçılara önemli yardımlarda bulunmuştur. Bu dönemde, Irak'ta 1979 yılında iktidara gelen Saddam Hüseyin'e yönelik iç muhalefetin (Dava Partisi) arttığı ve yönetim karşıtı faaliyetlerin Saddam tarafından sertlikle bertaraf edilmesine gidildiği de hatırlanmalıdır.

Söz konusu gerilim konuları nedeniyle 1979'da sınırda başlayan çatışmalar, 22 Eylül 1980'de şiddetlenmiş ve Saddam Hüseyin Şattü'l-Arap nehrinin her iki yakasının da Irak'a ait olduğunu ileri sürerek İnan'a savaş açmıştır. Saldırma sebebi; Irak ve İnan liderlerinin şahsi kavgaları, Şattül Arab anlaşmazlığı, tarihten gelen Arap-Acem düşmanlığı ve petrol üretme ile

satmada üstünlük şeklindedir. Savaşın ikinci günü Irak dünyanın ikinci büyük rafinerisi olan Abadan rafinerisi başta olmak üzere tüm İran petrol tesislerini yok etmek için saldırırken, İran da aynı şekilde Irak petrol tesislerine savaş açmış ve eline geçen petroleri körfez sularına boşaltmıştır. Ayrıca İran Suriye ile anlaşarak boru hattını kapattırıştır. Sonuçta İran'ın petrol ihracatı savaş nedeniyle azalmış, Irak'ın ihracatı ise bütünüyle durmuştur (Üşümezsoy ve Şen, 2003, s:111).

Irak'ın saldırılarını Kuzistan üzerinde yoğunlaştırmasının nedenleri bu bölge nüfusunun çoğunluğunun Arap olması, Şattü'l Arap suyolunun her iki yakasına da egemen olma isteği ve bu bölgede zengin petrol yataklarının bulunması olarak sıralanabilmektedir (Dedeoğlu, 2002, s:77-78).

Irak ile savaş, İran'ın bölgedeki üstünlüğünü sona erdirmiş ve askeri teçhizat stoklarının ciddi şekilde tükenmesine sebep olmuştur. İran ile diğer Körfez devletleri arasında teknolojik açıdan büyük bir uçurum meydana gelmiştir (Ehteshami, International Defense Review, July 1996, s:23).

1979-1983 döneminde İran'ın 5,4 milyar dolar değerindeki silah siparişine karşılık, Irak 17,6 milyar dolar değerinde sipariş vermiştir. İran'ın batıdan silah almasının 1979'daki devrimden sonra imkansız hale gelmesi ile ülke, başka kaynaklara yönelmek durumunda kalmıştır. Sonuç olarak da, 1979-1983 döneminde hemen hemen hepsi 1979 senesinde olmak üzere sadece 1,300 milyon dolar değerinde silahı ABD'den almıştır.

Yine bu dönemde İngiltere'den 140 milyon dolar, Fransa'dan 20 milyon dolar, Batı Almanya'dan 5 milyon dolar, İtalya'dan da 30 milyon dolar değerinde silah satın almıştır. Aynı dönemde, Rusya'dan 975 milyon dolar, Çin'den 230 milyon dolar, Polonya'dan 40 milyon dolar, Romanya'dan 5 milyon dolar ve başka ülkelerden de 2,600 milyon dolar değerinde silah almıştır. ACDA raporlarına göre İran, 1985-1989 yıllarında, 10 milyon dolar ABD'den, 75 milyon dolar Fransa'dan, 100 milyon dolar İngiltere'den, 2,800 milyon dolar Çin'den, 50 milyon dolar Batı Almanya'dan, 1,400 milyon dolar

Varşova Paktı ülkelerinden, 3,345 milyon dolar diğer Avrupa ülkelerinden, 40 milyon dolar Ortadoğu ülkelerinden, 2,000 milyon dolar Doğu Asya ülkelerinden, 210 milyon dolar Latin Amerika'dan ve 220 milyon dolar diğer ülkelerden olmak üzere toplam 10,250 milyon dolar değerinde silah ithal etmiştir. Bu rakamlar, 1979'daki devrimden sonra İran'ın ABD ve diğer batılı ülkeler yerine, silah tedariki için giderek Sovyet Bloğu ülkelerine ve Çin'e yakınlaşmasını göstermektedir (Altınbaş, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:252).

Savaşın giderek yoğunlaştığı 1982'de İran'ın askeri gücü zayıflamaya başlamıştır. Örneğin hava kuvvetleri, 1980'lerin ortasında günlük 70 sortinin altına düşmüştür. Kara birliklerinin gücü de aynı şekilde tükenmiştir (Ehteshami, 1996, s:23).

ABD İran'ın 1982'de savaşın yönünü kendi lehine çevirmesi üzerine tutumunu değiştirmiştir. Irak'ın çökmesi ve İran'ın bölgeye tamamen egemen olması olasılığının belirmesi üzerine, ABD, kesin tavrını belli ederek tarafsız tutumunu terk etmiş ve Irak'ı açıktan desteklemeye başlamıştır (Arı, 2005, s:567).

1984-1991 yılları arasında İran 16,1 milyar dolar, Irak 34,9 milyar dolar değerinde silah ithal etmiştir. Irak, 1984-1987 yıllarında dünyanın ikinci silah ithalatçısı iken 1988-1991'de dördüncü sırada yer almıştır. İran ise 1984-1987 arasında üçüncü dünya ülkelerinin arasında dördüncü sırada yer alırken, 1988-1991 döneminde beşinci sıraya düşmüştür (Cordesman, "After The Storm...", 1993, s:385).

Savaş sırasında İran'ın donanması da ciddi hasara uğramıştır. Birçok silah kullanım dışı kalmış ve batıdan teknik destek alınamadığı için tamir edilememiştir. Saam tipi firkateynlerin, silah ve sensör sistemlerinin çoğu kullanılamaz hale gelirken, Amerikan PF-103 korvetlerinden birini, 2 adet mayın tarama gemisini, Kaman tipi devriye botlarından ikisini yitirmiş, diğer ikisi ise hasar almıştır. 1987-1988 yıllarında donanmanın durumu ABD

yüzünden daha kötü bir hal almıştır. 21 Eylül 1987'de ABD, İran'ın Ajar adlı gemisini körfezde mayın döşerken batırmıştır. Yine, 8 Ekim 1987'de ABD, İran Devrimci Muhafız Alayı'na ait Boghammar ve bir kaç tane de Boston Whaler batırmıştır (Cordesman, "After The Storm...", 1993, s:411).

İran Donanması devrim ve savaş sırasında önemli miktarda eğitimli personelini kaybetmiş, bunun sonucunda da radar ve elektronik sistemlerinin büyük kısmı çalışmaz duruma gelmiştir. Contraves Sea Hunter, SPG-34, Mark 37,51,61 ateş kontrol sistemleri, WM-28 taktik ve ateş kontrol sistemleri, Plessey AWS-1, SPS-6 arama radarları, SPS-37 hava keşif radarları kullanım dışı kalmıştır (Cordesman, "After The Storm...", 1993, s:412).

1987 yılında ilk Scud B'ler Kuzey Kore'den İran'a ulaşmıştır. 1988'de ise artık kendi 'Scud B'lerini birleştirebilir ve test edebilir hale gelmişlerdir. 1987 ve 1988 yıllarında İran'ın Irak'a menzili azami 352 km civarında olan yaklaşık 120 adet 'Scud B' füzesi fırlatmış olduğu tahmin edilmektedir (Lennox, "Iran's ballistic misilse...", 1998, s:24).

1988 yılma gelindiğinde Irak, bir taraftan Sovyetler Birliği'nden aldığı füzelerle Tahran'ı füze yağmuruyla çökertmek istiyor, bir taraftan da sınırda Fransa ve İngiltere'den aldığı kimyasal silahları kullanıyordu. Söz konusu kimyasal silahların kullanılması en geniş çapta Halepçe'de olmuş ve 5000 peşmergenin öldüğü bu olay tarihe "Halepçe Katliamı" olarak geçmiştir. Diğer taraftan Irak'ın İran petrolü taşıyan tankerlere saldırması, Kuveyt hava yollarına ait bir uçağın İran'a kaçırılması, ayrıca bir Amerikan muhribinin mayına çarparak yara almasına misilleme olarak ABD'nin İran'a ait iki petrol platformunu vurması, 1988'in önemli olaylarıydı. Nitekim 1988 yılı içinde Amerikan donanmasına ait Vincennes Kruvazörünün İran'a ait bir yolcu uçağını düşürerek 290 sivilin ölümüne neden olması dünya kamuoyunu Halepçe Katliamı kadar meşgul etmiştir (Arı, 2005, s:562-563).

İrak, 8 sene süren savaştan, Körfez'deki baskın askeri güç ve aynı zamanda iflasın eşiğinde bir devlet olarak çıkmıştır. Bu bağlamda 70 milyar dolardan fazla olan borcunu ödemenin yollarını düşünürken, İran da askeri güçlerini yavaş yavaş yeniden oluşturmaya çalışmıştır.

1988 yılının ortalarına doğru İran artık bir taraftan silah ve teçhizat eksikliği, diğer taraftan Irak saldırıları karşısında zor durumda bulunuyordu. Irak, bir yandan sınırda kimyasal silah kullanmaya ağırlık vermiş diğer yandan uzun menzilli ve patlayıcı özelliği güçlü füzelerle İran'ın büyük şehirlerini hedef almaktaydı. Nihayet durumu değerlendiren Humeyni, BM'nin 598 sayılı kararını kabul etmek zorunda kalmıştır. Tarihler 18 Temmuz'u gösterirken sekiz yıl süren savaş da sona ermiştir. Bunun arkasından taraflar 25 Ağustos 1988'de Cenevre'de bir araya gelerek bir ateşkes anlaşmasını görüşmeye başlamışlardır. (Arı, 2005, s:563).

İran, silah tedariki, personel eğitimi ve yedek parçalar bakımından yabancı ülkelere bağımlı durumdaydı. Bu bağımlılık sonucu 1988'den itibaren teçhizat ve malzeme problemleri daha da büyümüştür. Hatta yenilgilerden sonra İran Devrim Muhafız Birlikleri içinde bölünmeler olmuştur. Ağustos 1988'deki ateşkesten sonra ordusunu yeni baştan kurmak durumunda kalan İran, yeniden yapılanma planını yavaş yavaş hayata geçirmiştir.

Sovyetler Birliği, İran'ın arayışlarını fark etmiş, ülkeyi potansiyel bir alıcı olarak görmüş ve hemen bu durumu değerlendirmek üzere harekete geçmiştir. Özellikle de zamanın parlamento sözcüsü olan Haşimi Rafsancani ile yapılan görüşmelerin sonunda, 1990'ların başlarında Rusya, İran'a silah tedarik eden bir numaralı ülke olarak ortaya çıkmıştır. Moskova, İran'a 2 milyar dolar ila 4 milyar dolar değerinde silah ve askeri yardım yapma konusunda karar almıştır. Ayrıca Rusya, İran'a nükleer programlarını gerçekleştirmesi konusunda da yardımcı olacaktı ve bu programa Buşehr nükleer reaktörünün tamamlanması projesi de dahil edilmişti.

İlk silah teslimatları, MiG-29 gibi çok amaçlı savaş uçaklarından oluşuyordu. 1992 ve 1993 yıllarındaki 2 milyar dolarlık ek siparişlerin, Rusya veya Ukrayna'dan olmak üzere, 24'er adet MiG-27 ile MiG-31, 2 adet Ilyuşin-76 erken uyan uçağı, 48 adet MiG-29 ihtiva ettiği sanılıyor. Eğer tüm bu siparişlerin doğru olduğu varsayılırsa, İran'ın gelişmiş düzeyde hava savunma, erken uyarı, derin vuruş ve ağır bombardıman güçlerine sahip çok güçlü bir hava kuvvetleri yaratmış olması mümkündür (Ehteshami, "Iran strives...", 1996, s:24).

Ülkenin Ukrayna ile ilişkileri de benzer bir yol izlemiştir. 'Silah için petrol' görüşmeleri iki ülkenin geleceğini çizmiştir. 1992-1993 yıllarında üç yıllık bir gizli silah anlaşması yapılmıştır. 50 adet MiG-29, 200 adet T-72 ana muharebe tankı, S-300 hava savunma sistemi ve 16 adet Sunburst gemi savar füze sistemleri edildiği sanılmaktadır. Amerika'nın Ukrayna üzerindeki mali ve siyasi baskıları, İran'ın yeterli alım gücüne sahip olamaması, müşterisini komşusunun kapmış olması sonucu Rusya'nın gücenmesi gibi sebeplerden dolayı transferlerin tamamı gerçekleşmemiştir (Ehteshami, "Iran strives...", 1996, s:24).

1992'den beri İran hükümeti askeri harcamaları savaştan hemen sonraki dönemde olduğu kadar yüksek tutmamaktadır. İran'ın askeri ihtiyaçlarının çoğu 1989-1992 döneminde verilen siparişlerle karşılanmıştı ve hükümet savunma bütçesinin brüt milli hasılasının % 3.8'inden fazla olmaması için çaba sarf ediyordu. 1993'de savunma harcamaları, İran yetkililerine göre 1,2 milyar dolar, bazı batılı kaynaklara göre ise 4,36 milyar dolar; 1994'de tahminen 2,3 milyar dolar, 1995'de ise 2,5 milyar dolar oldu. Kaçınılmaz olarak, daha fazla savunma harcamaları bütçesi, daha fazla silah alımı anlamına gelir. Böylece İran'ın alışverişe devam edeceğini söyleyebiliriz. Devam edecek olan anlaşmalar Rusya, Çin ve Kuzey Kore gibi ülkelerin İran'ın başlıca silah tedarikçileri olarak pozisyonlarını kuvvetlendirecektir (Ehteshami, "Iran strives...", 1996, s:25).

Askeri kurumlar ise savaş sonrası harcamalarını yaptıklarını yani

eksikliklerini giderdiklerini, yeni silah satın alma hedeflerinin olmadığını bilinmesini istemişlerdir (Ehteshami, Jane's Intelligence Review, 1994 /1995, s:71-75).

Hem savaşın sona ermesi ile hem de 1989'da Humeyni'nin ölümüyle silahlı kuvvetlerde biraz istikrar sağlanmıştır.

Irak'ın, 1980-1988 savaşında askeri üstünlük sağlaması İran'ın beklemeyeceği bir durum olmuştur. Körfezin en güçlü ordusuna sahip olduğunu düşünen İran için bu yenilgi aslında bir başlangıç olmuştur. Eskisinden de güçlü olmayı hedefleyen İran, eğitim, disiplin, profesyonelleşme, teknoloji ve istihbarat gibi konulara önem vermeye başlamış; silah alımına, ardından da imaline başlamıştır. Bu hırsla yıllardır batının endişe ile izlediği gücü elde etmiştir. Bir daha asla Irak savaşında olduğu gibi bir duruma düşmek istemeyen İran, halen hızlı bir şekilde askeri yeteneklerini arttırmaktadır (Altınbaş, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:267).

İran ekonomisi, Irak savaşının 1988 yılında Birleşmiş Milletler ateşkes antlaşması ile sona ermesinin ardından, Irak hava taarruzlarının yol açtığı büyük tahribatın ekonomik güçlükleri ile karşı karşıya kalmıştır, nitekim Irak hava bombardımanları sonucunda petrol üretim tesisleri, elektrik üretim merkezleri, köprüleri, fabrikaların gördüğü yıkım, ciddi alt yapı yatırım ihtiyaçlarını hayati önceliğine yükseltmiştir. Bu itibarla İran, Irak ile arasındaki savaşı sona erdiren 598 ve 687 sayılı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararlarının ardından, Örgüte, savaş zararları konusunda 1991 yılında yaptığı resmi beyanda, ülkesinin toplam 100 milyar dolarlık zarara uğradığını açıklamıştır ("Outstanding Issues...", Salaam Daily Morning, 18.07,1995, s:9).

İran ile Irak arasında varolan toprak talepleri görünüşte bir siyasal anlaşmazlık nedeni olarak sürdüğü için, güneyde savaşa girmek İran için kolay olmuştur ama bu savaştan çıkmak çok zor olmuş ve tam dokuz yıl sürmüştür. Irak nüfusunun güney kısmında yaşayan büyük çoğunluğunun Şii

asıllı olması da, İran'ın yeni rejimin Körfezde bir Şii ağırlığı kurmak istemesine yol açıyordu. Körfez petrol deposu konumunu sürdürdüğünden tüm büyük ülkeler Körfez üzerinde kendi çıkarları doğrultusunda etkinlik kurmanın girişimlerini yürütüyorlardı. İran'ın İslam devrimi ile sarsıntı geçirdiği dönemde, bu ülkenin içe dönük zayıflığından yararlanmak isteyenler Irak'ı İran'a karşı kışkırtmışlar ve uzun süren bir savaşı desteklemişlerdir. İran gibi bir büyük ülke ondan daha küçük ama aktif davranan bir komşu ülke aracılığı ile dengelenmeye çalışılmıştır. İran'ın nüfus potansiyelinin yüksek olması, Irak'ın giderek asker çıkarma gücünün zayıflamasıyla, savaşın sona ermesi gündeme gelmiştir. Irak'ın daha fazla dayanamayacak bir aşamaya gelmesiyle, büyük ülkeler devreye girerek iki körfez ülkesi arasındaki anlamsız savaşı sona erdirmişlerdir (Çeçen, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:347).

İran ve Irak, iç ve dış baskı altında olmadıkları ve ikisi de petrol ihraç ettiği için henüz mali sıkıntıları olmadığı için karşılıklı olarak yıkıcı savaşlarına 8 yıl devam etmişlerdir. Başlarda üstünlüğü sağlamış gibi görünen İran, Irak'ın ilk saldırısını durdurarak güçlü bir karşı saldırıya geçmiş ve Irak topraklarına girmiştir. Irak, ABD'den aldığı büyük istihbarat ve lojistik yardımının yanı sıra, zengin Arap ülkelerinden de gördüğü destek sayesinde bu saldırıyı durdurmuş ve kendisinin biraz daha avantajlı olduğu bir barışı İran'a imzalatmayı başarmıştır.

İran-Irak Savaşı'nın, İran ekonomisi ve silahlı kuvvetlerine verdiği yıkıcı etkilerinden sonra, 1980'lerin sonunda nükleer enerji konusu tekrar İran'ın gündemine girmiştir. İran 1990'lı yılların başında Çin ve Rusya ile reaktör inşası konusunda anlaşmaya varmıştır. Bu anlaşmalardan Çin ile yapılan somut bir neticeye varamamıştır. Yine 1990'lı yıllarda Pakistan'ın nükleer programını kuran Abdülkadir Han'dan alınan teknik destek, İran'ın nükleer programını geliştirmesinde önemli rol oynamıştır (SETA İran Dosyası, Temmuz 2006, s:36).

1979 İnan İslam Devrimi öncesinde dünya Şiiliğinin merkezi Irak'ta Necef olmuştur. O dönemde Şii din adamları açısından yine Necef'teki havze ön planda kalmıştır. 1979 öncesi İnan'ın Kum kentinde de bir havze bulunmaktaydı ancak Şah'ın baskısından dolayı Kum'daki havze, dünya Şiiliğinde iddiasını ortaya koyamamıştır. Bu dönem İnan İslam Devrimi ile yavaş yavaş kapanmıştır. Humeyni, 1964 yılında gönderildiği sürgünden döndüğünde belirtilen konumlardaki değişim süreci başlamıştır. 11 Şubat 1979'da Şah'ın devrilmesinin ardından İnan'a gelen Humeyni bütün dengeleri değiştirmiştir. 1980-1988 İnan-Irak Savaşı sırasında, Şiiliğin merkezi Necef'ten Kum'a kaymıştır.

Gerek Şah'ın kaçmasıyla birlikte baskının ortadan kalkmış olması, gerek Humeyni'nin Şiilik adına getirdiği siyasal ve sosyal durum, öbür tarafta ise savaş nedeniyle Şiileri "potansiyel İnan işbirlikçisi" gören Sünni Saddam Hüseyin yönetiminin Necef'in çekim alanı olmasını engelleme çabası, Şiiliğin tarihi merkezi olarak Necef yerine İnan'daki Kum kentini öne çıkarmıştır. Şiiliğin merkezinin Kum'a kaymasıyla, İnan dünya Şiiliği üzerinde söz sahibi olmaya başlamıştır.

Başta Irak Şiileri olmak üzere, Suudi Arabistan, Körfez ülkeleri ve Suriye'deki Şiiler gözünü kulağını Kum kentine çevirmiştir. Sünni Saddam Hüseyin yönetiminde çok fazla ses çıkarma şansı bulamayan Irak Şiileri de ister istemez, Kum kentinin çekim alanına girmek zorunda kalmıştır. Bu durum Irak Şiilerinin ekonomik, sosyal ve siyasal bütün yaşam alanlarında kendisini göstermiştir. İnan'ın bu noktada temel amacı ise Irak Şiiliğini, tarihi Arap köklerinden koparıp Fars etkisine almak olmuştur. Şiiliğin görünen yüzünde çok da fazla hissedilmeyen bu çekişme, günümüzde de içten içe sürmektedir (Cumhuriyet Strateji; 19.06.2006, s:6).

Saddam Hüseyin, İnan karşısında yarım bir zafer kazanmasından ve dış dünya tarafından onaylanmasından aldığı cesaretle 1990 yılının Ağustos ayında Kuveyt'i işgal ve ilhak etmiştir (Lewis, 2005, s:430).

2.7.5. İrangate Olayı

1985 yılının ortalarında başlayan ve 1986 yılında açığa çıkan bir olay tüm dünya kamuoyunun tepkisini çekmiştir. ABD'nin ve Reagan yönetiminin büyük prestij kaybına neden olan bu olay, İran'a gizlice silah satılmasıyla ilgili "İrangate" skandalıydı. Gizli diplomasinin ve İran'a silah satılmasının amaçlarını açıklayan Reagan, bunun, Şah'tan sonra İran'la bozulan ilişkileri yeniden iyileştirmek ve altı aydır sürüp giden savaşın onurlu bir şekilde son bulmasını sağlamak amacıyla yapıldığını belirtmiştir (Arı, 2005, s:562).

İrangate olayı, ABD'li gazetecilerin ya da Kongre'nin çabalarıyla değil, İran'da izolasyonistlerin meclis başkanı (daha sonra devlet başkanı) Ali Ekber Haşimi Rafsancani'yi sıkıntıya sokma uğraşları sonucu gün yüzüne çıkmıştır. Müzakerecilerin Birleşik Devletler'le ilişkileri geliştirme girişimleri 1979'da olduğu gibi "şeytan karşısında yumuşama" suçlamalarıyla baltalanmış; ancak bu defa Rafsancani ve destekçileri Humeyni'nin müdahalesi sayesinde politik olarak hayatta kalabilmeyi başarmışlardır.

Rafsancani'nin adamları, Lübnan'daki batılı rehinelere bırakılması konusundaki yardımlarına karşılık, ABD'den askeri teçhizat edinme umuduyla Mayıs 1986'da bir kısım Amerikalı yetkiliye Tahran ziyareti ayarlamışlardır. Daha resmileştirilemeden suya düşen bu pazarlık Rafsancani'nin İslam Cumhuriyeti'nin hayatiyeti açısından önem addettiği Batı'yla münasebetlerin geliştirilmesi gayretlerinin yalnızca ufak bir parçasıydı. Rafsancani, kısa vadede, zengin petrol yataklarını içeren güneybatı bölgesini işgal etmiş olan Irak'la savaşabilmek için İran'ın askeri teçhizata ihtiyacı olduğunu düşünüyordu. Uzun vadede ise, dış pazarların ve yabancı sermayenin desteğiyle İran ekonomisine istikrar kazandırma), ve ekonomiyi yeniden yapılandırmayı hedeflemişti. Rafsancani'nin "pragmatist" kimliği, Batı'nın iyi niyetini kazanmak için ne gerekirse -tabii ki bazı sınırlar içinde- yapma eğiliminden kaynaklanmaktadır (Rafsancani'nin 1979'daki müzakereleri bozan Hafız olaylarına katılmış olması da ilginçtir.) (Kurzman, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:366).

Rafsancani'nin temsilcisi 1986 Mayıs'ında ABD'li heyetle yapılan gizli Konuşmalarda müzakerelerin getireceği siyasi risklerden açıkça bahsetmiş ve şöyle konuşmuştur: "İranlılar biraz tutucudurlar. Çoğu İranlı Amerika'yı "Büyük Şeytan" olarak adlandırır. İlk devrim hükümeti (Bazargan'ın geçici hükümeti) sırf Brezezinski'yle görüştüğü için yıkıldı. Biz de hükümet olarak yarın ezilmek istemiyoruz. İktidarda kalmak ve aramızdaki (ABD ve İran) problemleri çözmek istiyoruz." (The Tower Commission Report, 1987, s:314).

Müzakerecilerin endişeleri yerinde bulunmuştur. ABD heyetinin Tahranı terk etmesinden bir hafta sonra, Tahran Üniversitesi'nde, ABD ziyaretini ifşa eden ve duyuran imzasız el ilanları dağıtılmıştır. Bu ilanlarda görüşmelerin devrimi yıkacağı iddia ediliyordu. İzolasyonist yazarlar anti-emperyalizm, devrimin ihracı gibi en kutsal prensiplerin zedelenmesiyle devrimin korunmasının mümkün olmadığını belirtiyorlardı. Rafsancani'nin Batı'ya kur yapma isteklerine karşı çıkan muhaliflerden biri de Ekber Hamidzade idi. Hamidzade, ABD'li yetkililerin ziyareti haberlerini sızdırdığı için meclisten kovulmuştu. Hamidzade'nin olayları anlattığı kişi -el ilanlarının dağıtılmasını da sağladığı söylenen adam- Kum'daki İslam Kurtuluş Hareketi'nin lideri Mehdi Haşimi idi.

Haziran ayında hiçbir basın kuruluşu el ilanları hikayesini sayfalarına taşımamıştır. Ancak Haşimi, 1986 Ekim ayının başlarında Suriyeli bir diplomatı kaçırmak suçundan -devrimin ihracı çabalarının bir parçası olarak- Tahran'da tutuklandığı zaman, Haşimi'nin taraftarları Rafsancani'nin gizli görüşmelerinin hikayesini Beyrut'taki haftalık "Eş-Şira'a" Gazetesine sızdırmışlardır. Uluslararası haber ajansları da hikayeyi oradan alıp bütün dünyaya duyurmuşlardır.

Rafsancani, olayı en az zararla atlatabilmek için hemen harekete geçmiştir. Hikaye öğrenildikten bir gün sonra Rafsancani ABD'li yetkililerin ziyaretini açıktan doğrulamış; ancak onlarla herhangi bir anlaşma yapmış olduğunu şiddetle reddetmiştir. Rafsancani görüşmelerde bizzat bulunmamaya özellikle dikkat etmiştir, fakat dış politika danışmanının

görüşmelere katılmış olması Rafsancani'nin kariyerinin tehlikeye girmesi için yeterli olmuştur. Olayın Rafsancani versiyonunda -daha sonra tersi ABD soruşturmalarıyla ortaya konuldu- o, ABD'li yetkililerin ziyaretine karşı çıkmıştır. Rafsancani, ziyareti daha sonradan öğrendiğini, ancak Humeyni'nin tavsiyesiyle tutuklanmamaları yönünde karar aldığını söylemiştir (Kurzman, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:367).

Humeyni, Rafsancani'yi soruşturma ile tehdit eden izolasyonistlere karşı onu korumakta gecikmemiştir. Açıkçası Humeyni, Rafsancani'nin olaylar esnasındaki tavrıyla ilgili fikirleri ne olursa olsun, böyle kritik bir dönemde hükümette önemli değişiklikler istememişti. Sonuçta Rafsancani, kariyeri hiç zedelenmeden iktidarda kaldı; Haşimi ise idam edildi. Ancak Rafsancani, Batı'yla ilişki kurma çabalarını yine askıya almak zorunda kaldı. Takip eden aylarda İran dış politikasını izolasyonistler yürüttüler. Bunun sonucunda Almanya, İtalya, Avusturya ile kimi televizyon programları, İngiltere ve Fransa ile de ceza mahkemeleri yüzünden bir takım diplomatik gerginlikler yaşandı. Rafsancani'nin görüşmeler yoluyla İran'ı Batı için cazip kılma projesi 1988'e kadar iki yıl daha ertelenmiş oldu (Kurzman, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:368).

2.7.6. 1989: Rüşdi Bunalımı

İzolasyonistler, 1989 başlarında, İran-ABD görüşmelerini sekteye uğratan ve Rafsancani'yi ABD'ye daha ileri görüşme teklifleri götürmekten alıkoyan yeni bir uluslararası kriz oluşturmuşlardır. İran-İrak savaşının 1988 yazında sona ermesi müzakereciler için yeni fırsatlar doğurmuştur. Belli başlı yabancı uzmanların ve yatırımların İran'a girmesine izin verilmiştir. Fransa, Kanada ve İngiltere ile bozulmuş olan diplomatik ilişkiler yeniden kurulmuştur. 1988 sonu ve 1989 başlarında Alman ve Fransız Dışişleri Bakanları Tahran'ı ziyaret etmişler; İran, savaş sonrası yapılanma için Avrupa'da önemli krediler aramaya başlamıştır.

En şaşırtıcı gelişme, doğruluğu henüz tam olarak ispatlanmamışsa da, Birleşik Devletlerle ilişkileri normalleştirmek için prensipte gizli bir anlaşmaya varılmış olmasıydı. Yayınlanmış bazı raporlar, İran'ın İsviçreli arabulucular yoluyla Birleşik Devletler'le görüşmeleri başlattığını yazmışlardı; olması yakın ve muhakkak bir yakınlaşma söylentileri o kadar artmıştı ki, Rafsancani 1988 Aralık ayında şu açıklamayı yapmak zorunda kaldı: "Kamu vicdani bu meseleyi kabul etmek için hazır değildir; bu konuda son söz Büyük Lider Humeyni'ye aittir. Yani bu konu, onun haricindeki kimselerin hakkında karar verebileceği bir konu değildir." (Foreign Broadcast Information Service, 19.12.1989, s:56).

Humeyni'nin kararı ise hiçbir zaman açıklanmamıştır.

İran hükümetinin üst düzey yöneticilerine yakın bir kaynak, prensip anlaşmasının yeni gelen Bush yönetiminin acil ve tatminkar bir dış politika başarısı kazanma; kendi ölümünün farkında olan Humeyni'nin de Irak'la ateşkesi sürdürme ve İslam Cumhuriyeti'ne sağlam bir uluslararası zemin bırakma arayışlarının bir sonucu olduğunu ifade etmektedir (Kurzman, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:368).

Böyle bir zamanda İranlı izolasyonistler, Batı'yla olan görüşmeleri çığırından çıkarmak için yeni bir skandala başvurmuşlardır. Salman Rüşdi'nin 1988 güzünde basılan "Şeytan Ayetleri" adlı kitabı bunun için en uygun fırsat olmuştur. Yazarın İslami inançlarla kasıtlı ve geniş çaplı alaylarını içeren bu kitap, birçok İslam ülkesinde çoktan kınanmış ve yasaklanmıştır. Ancak, İran hukuk sistemi, Farsça bir tercümenin planlanmamış olması, İran'da satışa girilmemiş bulunulması ve yazarın İranlı olmaması yüzünden yazarı cezalandıracak hukuki zeminden yoksun kalmıştır. Bundan başka kitabın basımını izleyen aylarda kitap aleyhine hiçbir halk gösterisi de olmamıştır. Oysa İngiltere, Hindistan ve Pakistan'da birçok Müslüman kitap aleyhine yoğun protestolar yapmışlardır. Kitabın ABD'de basılması önerisini protesto eden Pakistanlı kalabalık bir grup 12 Şubat 1989'da İslamabat'ta Amerikan Kültür

Merkezi'ni taşlamış; Pakistan güvenlik güçleri ve ABD korumaları tarafından bastırılan bu grup, geride yarım düzine ölü ve onlarca yaralı bırakmıştır.

Resim 46: İngiliz yazar Salman Rüşdi, "Şeytan Ayetleri" isimli romanının 1988 yılında yayınlanmasından sonra saklanmak zorunda kalmıştır.

Bu olaylardan iki gün sonra, 14 Şubatta Humeyni, Rüşdi'yi ölüme mahkum eden bir ferman yayınlamıştır. Perde arkasındaki manevraların önceden planlandığını ya da bu hazırlıkların Pakistan trajedisinden önce belirlenip belirlenmediğini gösteren birkaç işaret bulunmaktaydı. Bir rapora göre, izolasyonistlerin önde gelenlerinden Humeyni'nin oğlu Ahmet, kitabın tercümesinden babasına bazı bölümler okumuştur. Ne olursa olsun, bu fermanın üst düzey yetkililer tarafından şaşkınlıkla karşılandığı açıktır. Örneğin, Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti, Birleşmiş Milletler, İngiltere, İspanya ve Umman'ı kapsayan diplomatik ziyaretinden aynı gün -14 Şubat- geri dönmüş; İsfahan'a gelir gelmez yaptığı konuşmada "İran-İngiltere ilişkilerinin, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişme seyrine bağlı olarak tedricen maslahatgüzarlık seviyesinden büyükelçilik seviyesine yükseltilebileceğini" söylemiştir. Başkan Ali Hamaney de aynı gün Kuzey Şehri Sari'de yaptığı konuşmada ABD-İran ilişkilerini "Washington, İran karşısındaki düşmanca tavırlarından vazgeçmedikçe dikkate alınamaz" cümlesiyle anlatmıştır (Foreign Broadcast Information Service, 14.02.1989, s:46).

Hiçbirisi, aylarca önce basılan Rüşdi'nin kitabının İran dış politikasında bir faktör olduğuna işaret etmemiştir. Fakat takip eden günlerde her ikisi de Rüşdi'nin kitabını oyunun ilk perdesi sayarak İslam karşıtı oyunlara karşı yeniden teyakkuz çağrılarını yapmışlardır.

İzolasyonistler, Birleşik Devletler ve Batı ile görüşmeleri baltalamak için Humeyni'nin fermanını kendi avantajlarına uygun olarak kullanmışlardır. Örneğin, parlamentonun 115 üyesi tarafından imzalanan açık bir mektupta “Büyük Şeytan'dan uzak kalma siyasetine devam edilmesi, şeytan ordularıyla dostluk düşüncesinin kesinlikle reddi, sömürgeci İngiltere ilişkilerin kesilmesi, düşmanca siyasetler güden Avrupa ülkelerinin oyunlarına karşı misliyle hareket edilmesi” gibi konular vurgulanmıştır. Devletin himayesindeki 15. Hordad Vakfını da kontrollerinde bulunduran izolasyonistler, yapılmış bütün görüşmeleri yolundan çıkaracak uluslararası tepkinin de farkında olarak Rüşdi'nin cezasının infazı için multimilyon dolarlık bir ödül koyduklarını ilan etmişlerdir. İngiltere, diplomatik ilişkilerini üç ay sonra kesmiş; diğer Avrupa devletleri de durumu protesto ederek büyükelçilerini geri çağırmışlardır. Bush yönetimiyle yapılmış görüşmelerde kaydedilmiş bütün gelişmeler boşa gitmiştir. 1986 skandalında olduğu gibi Rafsancani yine 1989 seçimlerini kazanarak ayakta kalabilmiş, ancak Batı'yla yapılacak görüşmeler tekrar ertelenmek zorunda kalmıştır (Kurzman, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:369-370).

2.8. 2007 Yılı ve Problemlerle İran

2.8.1 Yönetim Eğilimleri

Bir İslam Cumhuriyeti olan İran'ın kurtuluş günü 1 Nisan 1979 tarihi olarak kabul edilmektedir. Ülke anayasası 2-3 Aralık 1979'da kabul edilmiş ve revize edilerek Devlet Başkanının gücü artırılıp Başbakanlık iptal edilmiştir. Hükümet anayasayı İslami hükümlere bağlamıştır. İslami Devrim Lideri Ayetullah Ali Hüseyin Hamaney 4 Haziran 1989'dan beri hükümet başkanıdır. İslami Devrim Lideri din alimleri tarafından yaşamı boyunca göreve

atanmaktadır. Cumhurbaşkanı 4 yıllığına halk oyuyla seçilmektedir. Bakanlar kurulu ise mollaların onayıyla Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır (Kona, 2003, s:46).

İran’da, benzeri istihbarat çalışmalarını yürüten ve birbiriyle koordineli çalışan çeşitli istihbarat kuruluşları mevcuttur. Bunlardan en önemlileri istihbarat Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Milli Güvenlik Yüksek Konseyi ve Devrim Muhafızları Ordusu Komutanlığı olup, tamamı dini liderin kontrol ve gözetimi altında faaliyet göstermektedir. İstihbarat Bakanlığı’na bağlı olarak; Milli istihbarat Komitesi, Politik ve İdeolojik Şube, Güvenlik ve istihbarat Şubesi, Eğitim ve İdeolojik Öğretim Şubesi, Yabancı Diplomadan İzleme Şubesi ile SAVAMA, yani “Sazman-ı İttılaat ve Müdüriyet-i Cumhuriye-i İslami-i İran” (İran İslam Cumhuriyeti İstihbarat Teşkilatı Müdürlüğü) bulunmaktadır. İçişleri Bakanlığı’na bağlı kuruluşlar olarak da; Milli Soruşturmalar Kurumu, İntizami Kuvvetler Komutanlığı, Milli istihbarat Komitesi, Pasdaran İşleri Ofisi mevcuttur (Balbay, 2006, s:169).

2.8.1.1. İstihbarat Bakanlığı (VEVAK)

Bu bakanlık, VEVAK, yani “Vezaret-i Ettelaat ve Emniyet-i Keşver” adıyla, ülkedeki istihbarat birimlerinin yeniden örgütlenmesiyle, 1984 yılında kurulmuştur. Büyük bütçesi ve geniş örgütlenmesiyle İstihbarat Bakanlığı, İran yönetimindeki en güçlü bakanlıklardan birisidir. Bakanlık geleneksel olarak, Dini Lider Ali Hamaney’in Velayet-i Fakih örgütünün rehberliğinde faaliyet göstermektedir. Personeli, ya İran elçilik ve konsolosluklarında çalışan diplomatlar, ya da rehberlik ve propaganda temsilcileridir.

Gayri resmi olarak çalışanları arasında, İran Air, İranlı öğrenciler, işadamları ve bazı muhalefet mensupları da bulunmaktadır. **İstihbarat Bakanlığı, devlet kontrolündeki bankaların dış ülkelerdeki şubelerini de ajanlar yerleştirmek ve terörist faaliyetlerini finanse etmek için sık sık kullanmaktadır. Almanya’da bulunan Milli Bank’ın Hamburg, Frankfurt ve Düsseldorf şubeleri bunun birer örneğini oluşturmaktadır.**

Dünya terörizminin en büyük aktif sponsoru olan İran, 1979'dan bu yana terörü dış politikalarını ve askeri amaçlarını gerçekleştirmek için bir araç olarak kullanmaktadır.

İran liderleri terörizmi, siyasi amaçlarını gerçekleştirmek için en güçlü araç olarak görmektedirler. Bu nedenle terörist faaliyetler ile ilgili kararlar, İran yönetiminin en üst kademelerinde gözden geçirilmekte ve onaylanmaktadır (Balbay, 2006, s:170).

Bu çerçevede, İran Cumhurbaşkanı ve Dini Liderliğe, bütün önemli terörist eylemlerin onaylanmasındaki baş sorumluluk yüklenmektedir. İslami Devrim sonrasında, başında Dini Lider Humeyni ve İran Cumhurbaşkanı olan ve Devrim Muhafızları, Dışişleri ve istihbarat Bakanlıklarının temsilcileri ile üst düzey dini ve siyasi yetkililerden oluşan "Özel Harekatlar Müşterek Komitesi" kurulmuştur. Bu komite dış ülkelerde, istihbarat ve özel silah teknolojisi elde etme faaliyetlerinden sorumlu olup, aynı zamanda rejim muhalifi İranlıların faaliyetlerini de takip etmektedir. Hatemi'nin Cumhurbaşkanı olmasının ardından, "Özel Harekatlar Müşterek Komitesi'nin" faaliyetlerine devam edip etmediği ve Cumhurbaşkanı Hatemi'nin, bu komitenin çalışmalarına katılıp katılmadığı konusunda doğrulanmış bilgi bulunmamaktadır.

İstihbarat Bakanlığı, terörist faaliyetleri destekleyecek bilgileri toplamaktan, desteklenen terörist gruplar ve Radikal İslami Hareket örgütleri ile irtibat sağlamaktan sorumludur.

İran'da her eyalette, istihbarat Bakanlığı'na bağlı istihbarat Başkanlıkları bulunmaktadır. Doğu-Batı Azerbaycan eyaletleri müşterek başkanlık olarak yürütülmekte olup, merkezi Urumiye'dir.

1979 Devrimi'nden bu yana, İran desteğindeki 200 kadar terörist eylemde, 1000'den fazla kişi hayatını kaybetmiştir. 1991'de Paris'te eski Başbakan Şahpur Bahtiyar'ın öldürülmesi, Berlin'deki Mykonos Restoran'da

ayrılıkçı Kürtlerin vurulması ve yazar Salman Rüşdi'nin katli için fetva çıkarılması bu çerçevede gerçekleştirilen eylemlerden bazılarıdır.

11 Eylül 2001 tarihinde ABD'de gerçekleştirilen terörist eylemlerden sonra, ABD'nin önderliğinde, dünya çapında terörizme karşı başlatılan kampanya çerçevesinde, İran, dış dünyadaki terör örgütlerine vermekte olduğu desteği frenleme veya şeklini değiştirme, ya da geçici olarak azaltma-askıya alma (bölgelere göre) politikası izlemeye başlamıştır.

İran istihbarat Bakanlığı bünyesinde faaliyet gösteren kuruluşlar şunlardır:

2.8.1.2. Devrim Muhafızları Ordusu (PASDARAN)

İran, toprak bütünlüğünün ve siyasi bağımsızlığının korunmasını Silahlı Kuvvetleri'ne emanet ederken, İran İslam Devrimi'nin korunmasını, Devrim Muhafızları'na (Pasdaran) emanet etmektedir. 5 Mayıs 1979'da Humeyni tarafından kurulan Pasdaran, iktidardaki Mollaların, İslami kural ve ahlaki uygulamalarına yardımcı olmak amacıyla oluşturmuştur (Balbay, 2006, s:175).

2.8.1.3. Nizami Ordu Kontr-Espiyonaj (İKK) Teşkilatı

Nizami Ordu Silahlı Kuvvetler Komutanlığı Karargahı'nda, İstihbarat Başkanlığı olarak bilinen bu makama, dini liderin onayladığı kişiler arasından atama yapılır, İstihbarat Bakanlığı ile çok sıkı bir koordinasyon içinde çalışmaktadır (Balbay, 2006, s:176).

2.8.1.4. Yürütme Organları

(a) Velayet-i Fakih (Dini Liderlik-Rehberlik Makamı)

İran'daki siyasi rejim, kaynağını Humeyni tarafından yazılmış olan Hükümet-i İslam adlı kitaptan almıştır. Daha önce rastlanılmayan Rehberlik Makamı da kitaptaki düşüncelere ve imamlik kavramına uygun olarak oluşturulmuştur (Balbay, 2006, s:195).

(b) Hükümet

İran'da yürütme görevini yerine getiren hükümet, cumhurbaşkanı, yedi cumhurbaşkanı yardımcısı ve yirmi bakandan oluşmaktadır. Başbakanlık 1989 yılında yapılan Anayasa değişiklikleri sonucunda kaldırılmış ve başkanlık sistemine geçilmiştir (Balbay, 2006, s:196).

Cumhurbaşkanı, rehberden sonra ülkenin ikinci yüksek makamıdır. Rehber, meclise ve millete karşı sorumludur. Kendisine karşı sorumlu olan cumhurbaşkanı yardımcılarını ve Meclis'e karşı sorumlu olan bakanları atar. Cumhurbaşkanı dört yıl süreyle ve en çok iki dönem için halk tarafından seçilir. Seçim iki aşamalı olarak yapılır. Cumhurbaşkanı adayları Anayasayı Koruyucular Konseyi'nin onayını almak zorundadır. Seçim sonucu da rehber tarafından onaylanmaktadır. Cumhurbaşkanı yardımcıları "iç kabine" gibi çalışmaktadır. Cumhurbaşkanı birinci yardımcısı, başbakan konumundadır.

Bakanlar, aynı zamanda milletvekilliği yapamazlar ve güvensizlik oyuyla Meclis tarafından düşürülebilirler.

2.8.1.5. Yargı Sistemi

Yargı sistemi bağımsız görünmesine karşın, dini makamların doğrudan kontrolü altında bulunmakta olup, mollaların talimatları doğrultusunda işlem yaptığına ilişkin, halk içinde yaygın bir inanış bulunmaktadır.

Yargı görevlerinin yerine getirilmesi için, Yüksek Adalet Konseyi adı ile bir kurul oluşturulmaktadır. Yargı teşkilatını kurmak, yönetmelikleri hazırlamak ve yargıçların istihdamı, tayin, terfi ve azilleri ile özlük işlerini yürütmekle görevli olan bu kurul yüce divan başkanı, başsavcı ve ülkedeki tüm yargıçlarca seçilecek olan üç yargıçtan oluşturulmaktadır.

İran'da hukuk sisteminin kurumsal yapısı Adalet Bakanlığı ve Yargılama Organı Başkanı olmak üzere iki ana kuruluşu kapsamaktadır. Fiili uygulamada, bizzat Devrim Lideri tarafından atanan yargı erkinin konumu daha çok sembolik bir görev tanımı bulunan Adalet Bakanlığı'na göre çok daha kuvvetlidir. Yargı Erki Başkanı Ayetullah Haşimi Şahrodi'dir. Yargılama organı, şematik olarak Yüce Divan ve Genel Başsavcılık olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Yüce Divan, İran yargılama sisteminde, en üst mahkeme niteliğindedir. Hangi tür davaların Yüce Divan tarafından görüleceği kanunla belirlenmiştir (Balbay, 2006, s:197).

İran, "Ostan" adı verilen 28 eyalete ayrılmıştır. Bunlar Doğu ve Batı Azerbaycan, Erdebil, Isfahan, İlam, Buşehr, Çarmahal Bahtiyari, Tahran, Kazvin, Horasan, Huzistan, Zencan, Semnan, Sistan-Belucistan, Fars, Kürdistan, Kirman, Kirmanşah, Kahkuliye Boyarahmed, Gilan, Luristan, Mazenderan, Merkezi, Hormuzgan, Hamedan, Yazd, Kum ve Golestan eyaletleridir. Doğrudan İçişleri Bakanlığı'na bağlı olan bu eyaletler, birer genel vali tarafından idare edilir (Balbay, 2006, s:198).

2.8.1.6. Seçim Sistemi

İran seçim sisteminde bir kişinin; cumhurbaşkanı, milletvekili, belediye veya uzmanlar meclisi üyesi adaylığının, Anayasayı Koruyucular Konseyi tarafından onaylanması gerekmektedir (Balbay, 2006, s:199).

2.8.1.7. Cumhurbaşkanlığı Seçimleri

İran'da Cumhurbaşkanlığı seçimleri, iki turlu yapılmaktadır. Birinci tur seçimlerde, % 50 oy oranını geçen aday, Cumhurbaşkanı seçilir. Birinci turda hiçbir adayın % 50 oy oranını geçememesi durumunda, bu turda en fazla oyu alan iki aday, ikinci tur seçime katılmakta ve ikinci turda en fazla oyu alan aday, Cumhurbaşkanı seçilmektedir. Cumhurbaşkanlığı seçim sonuçlarının, Rehber'ce onaylanması gerekmektedir.

2.8.1.8. Siyasi Partiler

İran'daki siyasi partilerin, batılı anlamdaki örgütlenmiş oluşumlar gibi yorumlanması olanaksızdır. Parti adını taşıyan oluşum sayısı da kısıtlıdır. Bu tür siyasi oluşumlara İran'da "siyasi gruplar" demek daha doğru olacaktır. Bu grupların belli başlılarının isimleri, genel sekreterleri ve siyasi eğilimleri aşağıdadır: (Balbay, 2006, s:201).

a. Mücadeleci Din Adamları Topluluğu (MRM)

Genel Sekreteri: Hüccetülislam Mehdi Karrubi. Siyasi Eğilimi: Reform yanlısı-ılımlı.

b. Mücadeleci Din Adamları Cemiyeti (JRM)

Genel Sekreteri: Ayetullah Mehdevi Kani. Siyasi Eğilimi: Muhafazakar.

c. Muhafazakar İslami Koalisyon Cemiyeti

Genel Sekreteri: Habibullah Askeroladi. Siyasi Eğilimi: Muhafazakar "Bazaaf"ı temsil etmektedir.

d. Kargozaran-e Sazendegi (Onarım Hizmetkarları) (G-6)

Genel Sekreteri: Golamhüseyn Kerbaschi. Siyasi Eğilimi: Muhafazakarlar ve reform yanlılarına eşit mesafede bulunma iddiasını taşımaktadır.

e.İslami İran Katılım Partisi Genel Sekreteri: Muhammadrıza Hatemi

Siyasi Eğilimi: Reform yanlısı / Birliği Güçlendirme Ofisi (Öğrenci Derneği)
Genel Sekreteri: İbrahim Askerzade. Siyasi Eğilimi: Reform yanlısı.

g. Nehzed-i Azadi (Özgürlük Hareketi - Nisan 2001 de kapatılmıştır)

Genel Sekreteri: İbrahim Yazdi. Siyasi Eğilimi: Milli-Dini Liberal görüşlü.

1979 Devrimi'nden beri ülkede hayat koşullarının giderek zorlaşması ve halk üzerinde yoğunlaşan baskılar, yönetime karşı olan hoşnutsuzluğu artırmaktadır. Ülkede rejim aleyhtarı gruplaşmalar son yıllarda artmış ve başta Gazvin, Zahedan, Tebriz, Zencan, Horasan, Güney Tahran'da olmak üzere birçok şehirde yönetime karşı ayaklanma hareketlerine dönüşmüştür. İran Devrim Muhafızları Ordusu, Besiçler (Gönüllü Mukavemet Kuvvetleri) ve güvenlik kuvvetleri, ayaklanmaları şiddetle bastırmıştır.

Bunun yanında İran'daki politik baskı grupları ve liderlerini de belirtmekte fayda vardır. Ülkedeki faal öğrenci grupları, "Güçlenen İttifak Örgütü" ve "İslami Öğrenci Birliği"dir. İslami Cumhuriyetin dayandığı gruplar, "Hizbullah'a Yardım Edenler", "İslami Devrim Mücahitleri", "İmam'ın Çizgisinden Giden Müslüman Öğrenciler" ve "İslami Birlik Derneği"dir. Yönetime muhalif grupların başında ise "İran Kurtuluş Hareketi" ve "İran Milli Partisi" gelmektedir. Neredeyse tamamen yönetim tarafından baskı altına alınmış olan silahlı politik gruplar arasında; "Mücahit Halk Örgütü", "halk Fedaileri", "İran Kürdistanı Demokrat Partisi" ve "Özgürlüğü Savunanlar Derneği" bulunmaktadır (Gerçeksever, 2005, s:265).

İran halkı, Ayetullah Humeyni'nin yolunu takip eden dini lider ve taraftarlarının radikal siyasetlerinden giderek uzaklaşmaktadır. Halkın,

devrimin ilk yıllarında rejime duyduğu bağlılık ve heyecan azalmıştır. Ülkede rejim aleyhtarı düşünceler giderek artmakta ve devrimin ilk yıllarından beri topluca kılman cuma namazlarına katılım oranı hızla düşmektedir. Yönetimin Amerika ve İsrail karşıtı sloganları artık eskisi gibi milli birliği sağlayan bir faktör olmaktan çıkmıştır. İran'ın dünya İslam birliğini kuracağına da artık inanan yoktur. Halk gittikçe zorlaşan hayat koşullarını ve her gün küçülen ekmeğini kurtarma çabası içindedir. İran rejimini, ülkenin zenginlik kaynaklarından elde edilen gelirleri mollaların cebine aktaran bir sistem olarak görenlerin sayısı yüksektir. Sokaktaki vatandaş, üzerinde bir kabus gibi gördüğü baskıcı molla rejiminden kurtulmak için ortamın uygun olduğuna inanmakta ve “tek eksiğimiz bir kıvılcım ve hareketi yönlendirecek güçlü bir lider” demektedir (Balbay, 2006, s:227).

1979 Devriminin ardından İran’ da rejimin ismi ‘İran İslam Cumhuriyeti’ olarak belirlenmiştir. 1979’da hazırlanan anayasaya göre İran siyasal sisteminde, 270 üyeye sahip Danışma Meclisi yani parlamento, Kabine, Başbakan, 12 üyeli Anayasa Koruyucuları Konseyi ve Cumhurbaşkanı bulunmaktadır ve tüm bu birimlerin üzerinde bir dini lider-Fakih yer almaktadır. 1979 Anayasasına uygun olarak bugün İran İslam Cumhuriyeti’nin en tepesinde “veliyi fakih” (rehber) bulunmaktadır. Fakih, konum olarak devletin başıdır ve bütün yürütme, yasama ve yargı işlerinde son sözü söyleme hakkına sahiptir. Bir başka ifade şekliyle, Fakih’in belirttiği görüşe itiraz edilememekte ve son tahlilde onun görüşleri karar olarak uygulanmaktadır. Ayrıca dini liderin, silahlı kuvvetleri kontrol etme, cumhurbaşkanı adaylarını onaylama ve 12 üyeli Anayasa Koruyucuları Konseyi’nin din adamlarından oluşan 6 üyesini atama şeklinde özetlenebilecek yetkileri de bulunmaktadır. Şöyle ki, Humeyni’nin yazıları ve İslam Cumhuriyeti’nin anayasası, nihai gücün tüm seçimle gelen organları çiğneyip geçebilen ve inananlara görüşlerini dikte ettirebilen, ilahi ilhama sahip dinsel otoritenin, yani fakih’in elinde olduğunu açıkça ortaya koyar (Halliday, “İran Devrimi: Eşitsiz...”, 1992, s:14).

İran'ın 1979 anayasasının giriş kısmında İslami yönetim ve kurumların temel amacı, "İslam'ın üstün ve evrensel değerlerinin kökleşip yaygınlaşabileceği şartları yaratmak" şeklinde yer almıştır. Dolayısıyla rejimin amacı seçim özgürlüğü ve halkın temel özgürlüklerine sahip olmasını teminat altına almak değildir. Bu ifadenin önemli bir sonucu İran'ın sosyal, politik ve kültürel hayatının alternatiflerinin meşruiyetten yoksun bırakılması ve muhaliflerin politik süreçten başarıyla dışlanmasıdır ki bu, İran rejiminin politik sürece açıklık getirebilme yetisini ve var oluş sebebini ortadan kaldırmadan politik tartışmanın parametrelerini ciddi şekilde kısıtlayan bir gerçektir (Hunter, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:67).

Bölgeselleşme hareketi başlangıç itibarıyla, İran dış politikasında Ali Ekber Rafsancani (1989–97) döneminde önem kazanmıştır. Rafsancani'nin göreve gelmesinden önce radikal ideolojik çıkarlar çerçevesinde şekillenen İran dış politikası "yumuşama" dönemine girmiştir (Herzig, 2004, s:505). Bu dönemde, ABD'nin İran'ı dışlama girişimi karşısında araya geçen Tahran, bir stratejik açılım olarak "komşu ülkelerle ve Müslüman devletlerle işbirliği" gayreti içerisinde olmuştur. Bununla birlikte Rusya, Çin, Avrupa ve Hindistan gibi diğer temel güç merkezleri ile ikili ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiştir (Sadri, 1999, s:33).

2.8.2. Sosyal Yapı Değişiyor

İran'da, 1979 İslam Devrimi'nden sonra dünyaya gelmiş veya bu devrim heyecanını yeterince yaşamamış olan İran gençliğinin büyük bir bölümü, İran'da mevcut dini rejime muhaliftir ve yine bu gençliğin çoğunluğunun, özellikle şehirlerde yaşayanların dini rejimin "yıkılmasından" yana olduğu değerlendirilmektedir. Ancak, İran dini rejiminin; rejimin mevcut yapısı ve varlığını koruma aygıtları olan İstihbarat Teşkilatı, Devrim Muhafızları Ordusu (DMO), İntizami Kuvvetler ve Besiç Teşkilatı gibi mekanizmaları, anılan gençliğin, rejime karşı etkin bir şekilde politik örgütlenmesine ve rejimi tehdit edecek donanıma sahip olmasına engel olabilmekte ve bu gençliği genel olarak kontrol ve "pasifize" edebilmektedir. Bu çerçevede, İran'da, anılan gençliğin,

ancak etkin örgütlenme ve organizasyonlara gidebilmesi, bu aktiviteleri yönlendirecek liderlere sahip olması halinde, rejim için en büyük tehdidi oluşturabileceği düşünülmeyle birlikte, yakın gelecekte böyle bir gelişmenin ortaya çıkması olanaksız gözükmemektedir.

İran’da Rejime Muhalif Örgütler (Balbay, 2006, s:160).

(1) Yurtiçi Kaynaklı Örgütler, Rejim Karşıtı Örgüt veya Gruplar

- (a) İran Özgürlük Hareketi,
- (b) Azeri Türkleri,
- (c) Tabarzade Grubu,
- (d) Beluci Direniş Örgütü,
- (e) Mehdeviyyet Örgütü,

(2) Yurtdışı Kaynaklı Örgütler (Balbay, 2006, s:163).

- (a) Halkın Mücahitleri Örgütü (HMÖ)
- (b) İran Monarşisi Takipçileri Örgütü (PAAD),
- (c) İran Kürdistan Demokrat Partisi,
- (d) İran rejimine muhalif, ancak fazla etkin olmayan diğer yurt dışı kaynaklı örgütler.

Önceleri Şah’a karşı başlayan hareketlere katılan kadınlar, sembol olarak, omuzları, alını ve çeneyi örten, bir tek göz, burun ve ağzı açıkta bırakan, “çador” adı verilen bir kadın giysisi giyiyorlardı. Ancak, yeni kurulacak devlette “zorunlu örtünmenin” bir kural olacağını hiçbir zaman düşünememişlerdir. Hiçbir şey bekledikleri gibi olmamıştır. Çünkü devrim sırasında dini savunmak uğruna siyasi gösterilere katılan kadınların erkeklerle eşitliği ve katkılarının önemi üzerine kurgulanan dinci söylem, siyasi iktidarı ele geçirir geçirmez kadının evcilleştirilmesi ve dindarlaştırılmasına dayalı bir cinsiyet ayrımcılığının kurumsallaştırılmasına yönelmiştir.

Resim 47: İranlı kadınlar

Kadınların profesyonel işlerde çalışması ve ücretli istihdamı engellenmiştir. 4 Temmuz 1980'de yayınlanan bir karar ile bütün kamu kuruluşlarında çalışan kadınların örtünmesi zorunlu hale getirilmiştir. Özel sektör ve devlet havayolları örtünmenin zorunlu hale gelmesinin ilk örnekleri olmuşlardır. Ayrıca esnaf ve tüccarlar örtünmeyen kadınlara satış yapmamışlardır. Örtünmeyi reddeden kadınlar işlerini kaybetmişler, dahası fahişelikle suçlanmışlardır. Bugün İran'da kadınlar, uzun bir "manto" giyerek başlarına da "rusari" denilen bir örtü örtmekte, bunların üzerine de "çador" geçirmektedirler. Bunların dışındaki bir kıyafetle sokağa çıkan kadın Pasdarlar tarafından hemen tutuklanmaktadır. Ancak İran'da garip olan şudur ki; kadınlar bir yandan tepeden tırnağa örtünürken, diğer yandan, herkesin ortasında göğüslerini açıp bebeklerini emzirmektedir. Baş, çene, el ve ayak bilekleri örtülü olduğu sürece göğüslerini göstermelerine karışan yoktur (Balbay, 2006, s:223).

Dini yönetim işbaşına gelir gelmez öncelikle Şah dönemi üst düzey siyasi görevlerde bulunan kadınları işten atmıştır. Bunların çoğunluğu tutuklanıp yargılanmıştır. Bunların arasında eski Eğitim Bakanı Faruki Parsa, Evin hapisanesinde idam edilmiş, Kadın Bakanlığı ise kaldırılmıştır. Kadın

yargıçlar işten atılmış ve kadınların yargıç olmaları yasaklanmıştır (Balbay, 2006, s:224).

İran'da, yönetimde bulunanların aileleri ile Ayetullah aileleri, imtiyazlı sınıfı oluşturmaktadır. Rejimin yasaklamaları nedeniyle evlerin dışındaki son derece durgun yaşantı, yüksek duvarlarla çevrili meskenlerdeki eğlenceli hayat ile zıtlık oluşturmaktadır. Bugün, siyasi sistemin topluma Batı karşıtı propagandalarına karşın, özellikle gençler arasında batıya karşı gittikçe artan bir özenti gözlenmektedir.

Humeyni'den sonra işbaşına geçen Rafsancani'nin iki dönem idaresi süresince İran gözle görülür bir gelişme kaydetmiş ve neticesinde halk büyük zorluklara katlanmak zorunda kalmıştır. Köylerin % 85'ine su ve elektrik götürülmüş, okuryazar oranı 1978 de % 45 iken nüfusun % 80'ine ulaşmış, ortalama hayat 65 yaşına yükselmiş, kadınlar geniş ölçekte iş hayatına katılmışlar ve belki en önemlisi seküler ve dini aydınların beraberce sürdürdükleri siyasal ve sosyal sorunlar ile ilgili entellektüel bir rönesans yaşanmıştır.

Materyal anlamda yaşanan gelişmeler İran'da daha açık ve hür bir topluma evrilme yönünde halihazırda zayıf da olsa, varolan talepleri artırmıştır. Öte yandan mevcut gelişmişlik düzeyi sorunların önemli bir kısmına hala çözememiştir. Kayda değer ekonomik ve sosyal gelişmeye rağmen İran halkının yarısı fakirlik sınırının altında yaşamakta, erkekler birden fazla işte çalışmak zorunda kalmakta ve lise mezunlarının sadece sınırlı bir kısmı katı doktriner sınavlarda başarılı olarak üniversiteye devam edebilmektedirler. Rahatsızlığı artıran bir diğer unsur ise kendilerine Allah yolunun takipçileri diyen (Ansar-i Hizbullah) kanunsuz sokak çetelerinin kamusal ve hatta özel alanlarda "ahlaki düzeni" koruma adına saldırgan tavırlar sergilemeleridir. Ülke içinde bahsedilen tüm bu sebeplerden ötürü ciddi bir değişim talebi ortaya çıkmıştır.

Özünde anti-emperyalist olan devrimin çocukları “yeni hafızaları” ile global ölçekte demokrasinin ve demokratik kurumların yaygınlaşmasının tesiri ile daha hür bir toplum olma yönünde isteklerini artırmışlardır. Uydu antenlerinin, videokasetlerinin, sakıncalı filmlerin yasaklanması; basına uygulanan sansür ve kitapların yakılması İran’ın genç nüfusunun etrafına duvar örmeyi başaramamıştır. Yine dünya ölçeğinde bakıldığında Hatemi’nin işbaşına geldiği dönem ile İslam devrinin ilk yılları karşılaştırıldığında demokratik ülke sayısı iki kat artmıştır. Cezayir’den Endonezya’ya geniş bir coğrafyada değişen derecelerde de olsa aynı demokrasi talebi ve bu uğurda mücadele gözlenmektedir (Demirtepe, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:27).

İran Devrimi’nde “modern” ve “geleneksel” niteliklerin çelişkili birliği Şah’ın karşıtlarının başarısını doğurmuştur, ama bu birliğin hükümdarın düşüşünden sonra ne kadar yaşadığı kuşkuludur. Devrim sonrası İran’ın tarihi, önemli bir ölçüde bu iki unsurun konumlarının gittikçe artan bir biçimde değişmesinin tarihidir. Yirminci yüzyılın son çeyreğinde yedinci yüzyıl ilkelerine dayanan ruhban sınıfının egemen olduğu ya da hiyerokratik bir toplum yaratma girişimi, çözümü hiç de kolay olmayan birçok sorunla karşı karşıya kalmıştır. Devrimin ve sonuçlarının ekonomideki etkisi, kentsel nüfusun yaklaşık olarak tümünün yaşam standartlarının düşmesi ve hatırı sayılır ölçüdeki işsizliğin ve enflasyonun körüklenmesi doğurmuştur. Tüm dış güçlere karşı tavır alma ve İslam devriminin yaygınlaştırılması çağrıları, rejimin Irak ile çok büyük can kaybına ve ekonominin altüst olmasına yol açan tam boy bir savaşa tutuşmasına neden olmuştur. Ruhban sınıfının egemenliğinde yeni bir merkezileştirilmiş düzen biçiminin yerleştirilmesi, Şah’ın devrilmesini destekleyen, ama fakih tarafından yönetilen bir İslam Cumhuriyetinin kurulmasını desteklemeyen siyasal güçlerden kaynaklanan yaygın bir muhalefet yaratmıştır. Bu nedenle üç boyutlu realite yani ekonomik, uluslararası ve siyasal boyutlar bir İslam Cumhuriyeti kurma planına dış sınırlamalar getirmektedir (Atay, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:147).

Bilindiği üzere, İran Devriminin üzerinden uzun yıllar geçmesine rağmen, Körfez Bölgesindeki coğrafya üzerinde hedeflediği stratejik amaçlara ulaşamayan yönetsel elit ile üniversite gençliği arasındaki uyuşmazlık, İran'da sıcak bir dönemin yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Mevcut yönetim ve rejim aleyhtarı olarak 18 şehirde baş gösteren gösteriler ile ilgili olarak, Tahran'da 50.000 Devrim Muhafızı askerin görevlendirilmesi, artan şiddet ve protesto eylemlerinde rejimin, yıllar sonrasında ciddi olarak yeniden sorgulanmasını gündeme getirmiştir. İran'daki orta yaş grubu ve özellikle genç nesil, Irak Savaşındaki aksine, mevcut rejime destek vermemektedir. Savaş gazileri, savaş sonrası ekonomik durumdan memnun olmadıkları gibi, radikal İslam'ın öngördüğü siyasal önceliklere ilgi duymamakta ve mevcut kısıtlamalardan rahatsızlık duymaktadırlar. Siyasal Muhalefet içerisinde, Meclis Sözcüsü Ali Ekber Nuri'ye göre; ekonomik reformlar ve kültürel liberalizm yeni siyasal arayışlarının asli simgesini teşkil ederken, en ciddi tehdit, ülkenin içine sürüklendiği etnik kargaşanın giderek yayılım gösteren gelişim paternidir. Buna göre, İran İslam Devrimi'nin ideolojik çekim gücü, Sünni Azınlıklar, Türkmenler, Afganlar, Beluciler ve Kürt grupların aynı pota altındaki entegrasyonunu temin etmekte yetersiz kalmaktadır (Clawson, July 1997).

Nitekim bu tehdidi sezinleyen Savunma Bakanlığı son öğrenci gösterileri konusunda yaptığı açıklamada, güvenliğin hangi bedelle olursa olsun sağlanmasına kararlı olduklarını ifade etmiştir. Böylece iç tehdit, rejim ihracını öngören İran'da aksi yönde etkiye haiz en önemli güvenlik sorunu haline gelmeye başlamıştır.

Aynı çerçevede, Silahlı Kuvvetler, gelişmelerden duyulan endişeyi dile getirerek, ulusal birlik ve rejimin korunması yolundaki tahammüllerinin son sınırına ulaştığını belirtmiştir, nitekim gösterilerin hemen akabinde 1400 kişi gözaltına alınmıştır (Caşın, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:286).

İran güvenlik makamları, gözaltına alınan gösterici öğrencilerin 750'sini serbest bırakmıştır. Ali Hamaney, konu hakkındaki değerlendirmesinde,

gösterilerin İslam Devrimi'nin düşmanları tarafından planlanmasından, ABD'nin sorumlu olduğunu ileri sürmüştür (Associated Press, 19.07.1999).

Öğrenci hareketleri ile baş gösteren İran'daki rejim aleyhtarı gösteriler, yurtdışında yaşayan İranlı mülteciler arasında da geniş destek görmüştür, nitekim Avrupa kanadındaki muhalefetin gösterilerinde, Hollanda'da, 8000 İranlı muhalif gösterici, Hollanda'nın, İnsan Haklarının ağır şekilde çiğnendiği İran Yönetimine destek vermesine sona erdirmesi ve İran mallarına ticari boykot uygulanması yolunda taleplerde bulunmuşlardır (Deutch, www.nandotimes.com).

İran'da mevcut siyasal yelpazenin çok farklı görünüşüne rağmen, uygulamadaki genel politik eğilimleri, "pragmatistler", "radikaller" ve "muhafazakarlar" olarak sınıflandırabilmek de mümkün görülmektedir. Buna göre, Rafsancani'nin liderlik ettiği ve devlet bürokrasisi, teknokratlar, meslek sahipleri ile iş adamlarının dahil oldukları "pragmatistler"; temelde Batı ile Müslüman ülkeler ile ilişkilerin geliştirilmesini, İran'ın mevcut siyasal uç konumundan daha modern anlamda mutedil bir çizgiye kavuşturulması görüşünü savunmaktadırlar.

Buna mukabil muhafazakar grup, toplumun geleneksel orta sınıfının görüşlerini yansıtmaktadır. Muhafazakarlar ve pragmatistler, ekonomik meselelerde görüş birliği içinde olmakla birlikte, radikallerin savunduğu kültürel görüşleri de savunmaktadırlar. Bu bağlamda, İslami Hukuk kurallarının sosyo-kültürel normlara uygun olarak uygulanmasını ve dış dünya ile ekonomik entegrasyonun, özel sektör yatırım hürriyeti anlayışı içerisinde entegrasyonunu önermektedirler.

Ancak, yeni nesil İran gençliği ile militan öğrenci kitlesi tarafından temsil edilen Radikal Grup, temelde, İslami Devrimin dogmatik yapısının korunmasından yana olmakla birlikte, ABD ve Batı ile ilişkilerin geliştirilmesine karşı çıkmaktadır ve Devrimi, İran sınırlarının dışına taşıyabilmeyi savunmaktadırlar. Buna göre, İran'ın ekonomik bağımsızlığını artırabilmek için

yeniden yapılması planlanan reformist düzenlemelerde, Devletin, müdahalesinin sınırlandırılması gerektiği görüşünü ileri sürmektedirler (Near East Policy, www.washingtoninstitute.org/pdbssmendexec.html).

İran'da yaşanan toplumsal rahatsızlığın, sosyo-ekonomik boyutlarının da dikkatle analizinde yarar mütalaa edilmektedir. İran'ın 1979 Devrimi esnasında 35 milyon olan nüfusu, günümüzde 70 milyonu aşmıştır. Yeni genç nesil, yüksek işsizlik ve enflasyonun sonucunda içinde bulunduğu olumsuz ekonomik koşullar nedeni ile Şah Rejimine karşı tepki duyan 60'lı yılların gençliğinden farklı beklentiler içerisindedir. Katı devletçi ekonominin, toplumun dinamik yapısına ayak uyduramaması özelleştirme reformlarını geciktirdiği gibi, zengin petrol ve gaz kaynaklarının yanı sıra, aynı zamanda bir tarım ülkesi olan İran'ın; tarım ürünleri de ihraç edemez hale gelmesine yol açmıştır (Hottelet, "Iran Sanctifies...", 18.08.1999).

Bununla birlikte, Fransa, Almanya, İngiltere, ABD'nin İran'a ticari ambargo uygulamasına riayet etmemişlerdir. Bu bağlamda, Avrupa Birliği ve İran arasındaki dış ticaret hacmi, 1995 yılı itibariyle 14 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir ("U.S. Strategy Tries...", The Islamic Magazine for Women, 1995, s:4-5).

İslam Devrimi ezilen kitlelerin umudu olarak iktidara gelmiş ama zamanla şah rejiminin otoriterizminin yerini almıştır. Yeni rejim kitlelerin isteklerine karşılık veremediği sürece, daha katı bir din anlayışına yönelerek dinsel düşüncelerle toplumsal ve ekonomik sorunları örtbas etmenin yollarını aramıştır. Şahta toplanan mutlak güç bu kez dinsel önder Ayetullah Humeyni'de toplanmıştır. Şahın ağzından çıkan nasıl kanun ise, dinsel önderin ağzından çıkan da mutlak emir olmuştur. Hanedan monarşisinin yerini din monarşisi almıştır (Çeçen, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:348).

İran kendi iç bünyesinde sorunlarını çözemedikçe, halk kitlelerinin arzu ve isteklerine gerekli biçimde karşılık veremeyince çeşitli iç siyasal olaylarla

dalgalanmalar geçirecektir. İran İslam Devrimi, ülkesindeki halk kitlelerinin büyük çoğunluğunun isteklerini karşılayamadığı için ve kendi doğrultusunda yeni bir İran ulusu yaratamadığı için, günümüzde büyük bir meşruiyet krizine girmiştir. Devrimin yirmi sekizinci yılında, İslam rejiminin eskisine oranla ilerlemek yerine duraklama göstermesi üzerinde durulmalıdır. Büyük çoğunluğu Müslüman olan İran halkı içinde, İslam yönetiminin olmadığını söyleyen insan sayısı her geçen gün artmaktadır.

Özellikle İran'ın sosyal ve ekonomik sorunlarını çözemeyen mollalar halkın tepkisini bastırmak üzere baskı ve otoriteyi öne çıkardıklarından siyasal rejime karşı muhalefet artmaktadır. İslam rejimi, İran kentlerinde kendisine bağlı bir yeni burjuvazi yaratamadığı için kırsal kesimlerin etkisiyle çağ gerisinde kalmış ve bu nedenle de dış dünyaya karşı uyumsuzluk çizgisi izlemiştir. Rejim kendi içyapısında halkın geniş desteğini yitirdiği gibi dış ilişkilerde de yeterli bir destekten yoksun kalmıştır. Bu da, İran rejiminin meşruiyetini tartışılır bir konuma sürüklemiştir. Çağdaş gelişmelerin gerisinde kalan ve ülke halkının isteklerini karşılayamayan bütün rejimler belirli bir gerileme sürecinden sonra yıkılma çizgisine yaklaştığı gibi, benzer bir sonucun İran için de söz konusu olduğu bir döneme girilmiştir.

Halkın özgür iradesini tanımayan, toplumun çeşitli kesimleri tarafından ileri sürülen önerileri dikkate almayan bir siyasal rejimin uzun ömürlü olması beklenemez. Zaten, devrim döneminin hızı kesildiğinden, rejimde bir duraklama açıkça göze çarpmaktadır. İslam devriminden geriye, muhafazakar bir hukuk ve toplum düzeni kalmıştır ki, bu da İran'ın dünyadaki değişime ayak uydurması yolunda çok büyük bir engel oluşturmaktadır.

İslam devrimi başlangıçta solun tüm sloganlarını anti-emperyalist bir çizgide dile getirirken, yirmi yıl sonra tüm bu radikal önerilerin peşine düşmüştür. Sistem kitlesel katılıma izin vermeyince halktan ters düşmüş ve bu durumda ülkede uzun süren bir gerginliğe yol açmıştır. İran rejimi halkın yönetime katılma ve belirleme taleplerine ideolojik gerekçelerle karşı çıkacak gücü artık kendinde bulamaz bir duruma gelmiştir. Rejim, halk gücünden

yoksun kaldığı için artık gidemez bir aşamaya gelmiş ve durgunlaşmıştır. İran ile ilgili uzmanlar, bu durgunluk dönemini İslam Devriminin bitişi olarak yorumlamaktadırlar (Çeçen, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:351).

Şeriat kuralları, Şia yönetimince hukukun kaynağı olarak kabul edildiği için, İran rejimi çağımızda ortaçağdan kalma şeriat rejimlerinin canlı örneği olarak varlığını sürdürmeye çalışmaktadır. Hiç bir biçimde çağdaş rejimlere benzemeyen İran rejimi kendi alanında model olmayı sürdürerek, diğer Müslüman ülkeler için örnek oluşturmaya çalışmaktadır.

Bu çerçevede İran'a komşu ya da yakın konumda olan tüm Müslüman ülkeler İran rejiminin, devrim ihracı tehdidi ile karşı karşıyadır, nitekim bu doğrultuda İran yönetimi Türkiye dahil olmak üzere uzun yıllar boyunca kendi rejiminin dayandığı ilkelerden oluşan modeli yakın Müslüman ülkelere ihraç için yoğun bir çaba içinde olmuştur. Avrasya bölgesi İran'ın rejim ihraç alanı haline gelmiş ve birçok Müslüman ülkede İran modeli ile diğer siyasetler karşı karşıya gelmiştir. İran kendi rejimi doğrultusunda diğer ülkelere oranla kendince daha tutarlı bir dış politikanın izleyicisi olmuş ve kendi modeli ile Ortadoğu, Kafkaslar ve Orta Asya ülkelerinde öncülük yapmaya kalkışmıştır. Özellikle Türkiye gibi laikliği benimsemiş ve kendi rejiminin temel taşı yapmış ülkelerde İran'ın İslam devrimi ihracı girişimleri yeni yeni siyasal problemlere neden olmuştur. Kendi ülkesinde istediği sonucu alamayan İran rejimi komşu ülkelerde mevzi kazanmanın çabası içinde olmuştur.

Halkın hoşnutsuzluğu toplumsal eylemlere dönüşünce İran son yıllarda sürekli olarak bir karışıklık döneminden geçmektedir. Belirli büyük kentlerde halk kitlelerinin tepkisel olarak geliştirdiği eylemlere son yıllarda üniversitelerdeki gençlik hareketleri de eklenmiştir. Halkın öğrencilere destek vermesi genel hoşnutsuzluğu açıkça ortaya koymaktadır. Otuz yıla yakın bir süredir iktidarda olan mollalar devlet gücüne zor kullanarak toplumu istedikleri yönlere çekemeyeceklerini görmeye başlamışlardır. Halkın daha fazla özgürlük isteği giderek artmakta ve tüm siyasal gelişmeleri

yönlendirmektedir (Çeçen, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:351-353).

İran devrimin ardından zor yıllar yaşamıştır. Halk iç çatışmalar ve baskı, yabancı savaşlar, giderek artan ekonomik kriz yüzünden çok acı çekmiştir. Başka devrimlerdeki gibi, bazen aşırıkcılar ve ılımlılar, başka bir deyişle ideologlar ve pragmatikler olarak tanımlanan rakip fraksiyonlar birbirleriyle sürekli çatışmalardır. Tüm bunlar ve başka değişiklikler nedeniyle İran tarzı İslami devrim ideali, çekiciliğinin tamamını olmasa da birazını yitirmiştir. Başka Müslüman ülkelerde ortaya çıkan ve ondan ilham alan, etkilenen ya da ona paralel giden İslami devrim hareketleri de oralarda iktidar için ciddi, bazen de tehlikeli rakipler olmuşlardır (Lewis, 2005, s:442).

2.8.3. İran'ın Arap Ortadoğu'su İle İlişkileri

Tarihteki Arap ve Pers çatışmaları bilinmektedir. Keza, Şah'ın Amerikan yanlısı tutumlarına karşılık Irak'ın milliyetçi ve Sovyet yanlısı tutumların da her iki taraf üzerinde siyasi açıdan yarattığı düşmanca algılamalar ve olumsuz birikimlerin bu tarihi perspektife olumlu katkı yapmadığı açıktır. Ancak tarihin derinliklerinden gelen olumsuz unsurların başında kuşkusuz, bu iki milletin aynı dini paylaşımlarına rağmen aralarındaki Sünni-Şii farklılaşması gelmektedir. Irak halkının çoğunluğu Şii iken Sünni idare altında yaşaması ve İranlıların Irak'taki Şiiilere, Irak'ın da İran'daki Sünni ve Arap kökenli toplumlara el atmaları iki ülkeyi tetikleyen ayrı ve kuvvetli husumet nedenleridir (Topur, 2004, s:267).

İran'daki gelişmelerden endişe duyan Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Prens Suud el-Faysal, 1978 Ağustosundaki bir açıklamasında bu gelişmelerin bütün dünyaya yönelik bir tehlike oluşturduğunu söylemiştir. Velihaht Prens Fahd ise, 16 Ocak 1979'da el-Cezire gazetesine verdiği demeçte, İran'daki durumun hem İslam dünyası hem de Ortadoğu'nun istikrarı açısından tehlike teşkil ettiğini ifade etmiştir. Nitekim Suudi Arabistan'da ilk Şii gösterileri, 1979 Kasımında (Muharrem ayının onuncu

günü dolayısıyla yapılan aşure kutlamalarını hükümetin yasaklamasına tepki olarak) 90,000 kişinin katıldığı gösteri ile başlamıştır.

İkinci büyük gösteri Humeyni'nin İran'a dönüşünün yıldönümüne rastlayan 1980 Şubatında gerçekleşmiş ve Şiiler, petrol satışından elde edilen gelirin artmasına rağmen durumlarının düzeltilmediğini bahane ederek gösteri düzenlemişlerdir. Ancak Suudi yetkililere göre, tüm bu olayların arkasında İran vardır. Bunların dışında İran'daki devrimi takip eden aylarda 20 Kasım 1979'da Suudi Arabistan'ın Mekke kentinde bulunan Kabe çeşitli ülkelerden oluşan bir grup tarafından işgal edilmiştir. Bunların sayılarının 200 ile 1000 arasında olduğu ileri sürülmekle beraber, Fransa'dan gelen antiterör timlerinin yardımıyla olayın bastırılması sırasında sadece 170 kişi yakalanabilmiştir. Çoğunluğunu Mısır, Kuveyt, Sudan, Irak, Güney Yemen ve Kuzey Yemen uyruklu kişilerden oluşan gruptan 62'si idam edilmiştir. Suudi Arabistan bu olayların arkasında İran'ın olduğunu düşünmektedir (Arı, 2005, s:547-548).

En ciddi olaylar 24 Aralık 1981'de İranlı hacılarla Suudi polisleri arasında Medine'de çıkan çatışma sırasında yaşanmıştır. Bu olay sırasında yüzlerce İranlı yakalanarak, rejimi yıkmak ve gayri resmi faaliyetlerde bulunmak suçundan sınır dışı edilmiştir. İran, Hac vazifesini mümkün olduğunca politize ederken kendi amacını gerçekleştirmek için bunu bir araç haline getirmek istemiştir.

Diğer taraftan, Kuveyt'in durumu biraz daha farklı olmuştur. İran ve Irak arasında sıkışıp kalmış olan ve zaten Irak'ın her dönem devam eden tarihsel ve ülkesel iddialarından dolayı sürekli bir dış devlete dayanma gereksinimi duymuş olan Kuveyt bu defa da nüfusun % 90'ı Şii olan bir ülkenin yoğun baskısı ile rejim sorunu yaşamamıştır. Ayrıca Kuveyt'te % 25 oranında Şii Arap, % 14 oranında İranlı ve İran'daki devrime sempati ile bakan önemli sayıda Filistinli yaşamaktaydı. Neticede İran'daki devrimden bir süre sonra Kuveyt'te de gösteriler düzenlenmeye başlanmıştır (Arı, 2005, s:548).

Nüfusunun yaklaşık % 60-70'ini Şiilerin oluşturduğu Bahreyn'de ise İran'dan uzakta olması tehlikenin boyutlarını değiştirmiyordu. Çünkü Humeyni de Şah gibi İran'ın güvenlikle ilgili çıkarlarını Basra Körfezi'nde üstünlük kurmakta görüyordu. İran, tarih boyunca Kuveyt'ten Umman'a kadar bütün bölge ülkelerindeki siyasal gelişmeleri etkilemeye çalışmıştır. Bunun en somut örneği, özellikle 18. yüzyıldan beri ilhak etmek istediği Bahreyn'de görülmüştür. Gerçi İran, Birleşmiş Milletler'in tavsiyesi üzerine 1970 Mayıs'ında Bahreyn'e yönelik iddialarından vazgeçtiğini açıklamış ve bunun üzerine yapılan referandum sonucu Bahreyn bağımsızlığını kazanırken, Tahran ile Manama arasında da diplomatik ilişkiler kurulmuştur.

İki ülke arasındaki ilişkilerin gerginleşmeye başlaması esas itibariyle İran Devrimi'nin önde gelen liderlerinden Ayetullah Sadık Ruhani'nin 1979 Temmuzunda, İran'ın Bahreyn üzerindeki geleneksel iddialarını tekrarlamaya başlamasıyla birlikte söz konusu olmuştur. Ruhani, açıklamasında, İran Parlamentosu'nun 1970'te İran'ın Bahreyn'e yönelik iddialarından vazgeçtiğine ilişkin kararının artık geçersiz olduğunu ve İran'ın hala Bahreyn'i ondördüncü ili olarak gördüğünü söylüyordu. Ayrıca, 16 Aralık 1981'de, Bahreyn'de el-Halife yönetimine karşı düzenlenen darbe girişimi, Bahreyn'in İran'daki devrime yönelik gelişmelerden duyduğu endişelerinde ne kadar haklı olduğunu göstermesi açısından önemliydi. Ele geçirilen kanıtlar, bu darbe girişiminin arkasında İran'ın olduğunu göstermiştir.

Bu darbe girişiminden birkaç gün sonra Suudi Arabistan ile Bahreyn arasında içişleri bakanlarının iç güvenlikle ilgili konularda işbirliği yapmasını öngören bir anlaşma imzalanmıştır. Bu olay, İran ile Bahreyn arasındaki ilişkilerin daha da bozulmasına yol açmış ve Bahreyn, Tahran büyükelçisini geri çağırırken, İran'dan da Manama'da bulunan elçisi Hasan Şastri'yi rejim aleyhindeki gizli örgütlerle ilişkisi olduğu için geri çekmesini ve yerine bir başkasını atmasını istemiştir. Sonuçta İran Devrimi, Suudi Arabistan ile diğer Körfez ülkeleri arasındaki ilişkilerin ve işbirliğinin geliştirilmesini zorunlu hale getirmiştir (Arı, 2005, s:549-550).

Humeyni rejimi ve Irak anlaşmazlığı, Arap dünyasını bir kez daha ikiye bölmüştür. İran, Suriye, Libya ve Güney Yemen gibi sosyalist ülkeler ile Filistin Kurtuluş Örgütü tarafından desteklenmiştir. Halkının büyük ölçüde Şii olduğu ancak yönetimin Sünnilerin elinde bulunduğu Irak ile Sünni halk çoğunluğuna sahip Suudi Arabistan ise bu gelişmeden endişe duymuşlardır. Suud-Humeyni rejimleri arasındaki gerginliğin bir göstergesi olarak, 1979 yılında Kabe Şii milislerce basılmış ve olaylarda 75 kişi ölmüştür. Bu olayın hemen ardından Irak'ta, Kuveyt'te, Bahreyn ve Suudi Arabistan'da Şii kaynaklı monarşi karşıtı hareketler patlamıştır (Dedeoğlu, 2002, s:76).

Beklenenden çok daha güçlü çıkan İran direnişi önünde Irak ordusunun daha fazla ilerleyememesi sonucu Irak-İran savaşı, her iki tarafın da kesin üstünlük sağlayamadığı bir tür yıpratma savaşı olarak yaklaşık 8 yıl kadar sürmüş ve bir uzlaşma ile değil ateşkes ile Ağustos 1988'de sona ermiştir. Savaşın bir kazananı bulunmaması, SSCB ve Amerika Birleşik Devletleri'nin taraflardan eşit uzaklıkta yer almalarından kaynaklanmıştır. Ancak bu savaş, Arap ülkelerinin iki farklı tutum sergilemelerine yol açmıştır. Suudi Arabistan, önce Irak'a Şii karşıtı hareketi desteklemek amacıyla yardım etmiş, benzer biçimde Ürdün de Irak'ı desteklemiştir. Bu durum, İran'ı destekleyen Suriye ile Ürdün'ün arasında gerilim yaşanmasına yol açmıştır. Libya da, İran yanında yer almıştır (Dedeoğlu, 2002, s:78).

Artık Arap dünyasındaki devrimci İslami hareketler bile, kendi liderliklerini kitlelere kabul ettirme mücadelelerinde İran örneğini almamaktadırlar. İran'ın tek müttefiki Sudan'dır. Her ne kadar Lübnan'ın Hizbullah'ı ve Filistin'in Hamas'ı gibi bazı hareketler finanse edilmek için bazen Tahran'a yolculuklar yapsalar da, bunlar istisna sayılabilecek gelişmelerdir. Araplar arasındaki İslamcı radikaller, vakitlerini gelecekte devletlerinin neden İran'a benzemeyeceğini anlatmakla geçirmektedirler (Rubin, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:85).

Suudi Arabistan dahil olmak üzere bütün Körfez ülkeleri bölgesel sorunların yükünü azaltmak ve her yıl askeri harcamalar için bütçelerinden

ayırdıkları milyarlarca dolarların artık savaş için değil, İran'ı ve bölge ülkelerini kapsayacak Avrupa Birliği benzeri ekonomik birlik için kullanmaları gerektiğini toplantılarında dile getirmektedirler.

İran, son yıllarda Körfez ülkelerinde itibarını kazanmak için çok çaba harcamakta ve bölgedeki askeri çıkarlarını korumak için de, başta Irakta olmak üzere diğer ülkelerde bu amaçları doğrultusunda Şii kökenli vatandaşları kullanmaktadır. Netanyahu'nun iktidarı döneminde uyguladığı politika ile sadece İsrail'e ve barışı değil, aynı zamanda ABD'nin Arap ülkeleri nezdinde itibarına da darbe vurduğunun farkında olan İran, bu fırsatı çok iyi bir şekilde kullanarak siyasi ve askeri boşlukları doldurmaya çalışmakta; bu sayede uzun vadede "İslami devrimi" öteki ülkelere taşıma, kısa vade de ise Körfez bölgesinde eski Şah döneminden beri devam eden hegemonya rüyasını gerçekleştirme çabası içindedir.

İran'ın, aynı zamanda OPEC şemsiyesi altında petrol piyasasına hakim olmaya ve İsrail'in Ortadoğu pazarındaki nüfuzunu kırmaya çalıştığı da görülmektedir. Her iki ülkenin karar alıcıları bölgede ortak pazarın kurulması üzerine çalışmaktadırlar. Böyle bir entegrasyonu sağlayacak projeye öncülük edecek ülkenin bölgede etkinliğinin artacağına şüphe yoktur. (O dönemde) Barak'ın barış sürecini önemseyen çağrılarını, bir anlamda İran'ın bu politikalarını boşa çıkarmaya yönelik girişimler olduğunu değerlendirmek mümkündür.

İran'ın bütün bu tavizleri vermesinin yanısıra Türkiye ile İsrail arasındaki ittifakın Arap ülkeleri için bir tehdit olduğunu sık sık dile getirmesi ve Türkiye'ye karşı Arap ülkelerini korumak için İran'ın Körfez ülkelerinin üyeliğine alınmasının şart olduğunu vurgulaması, önümüzdeki günlerde bölgede birçok değişikliğin olacağını kanıtı olarak değerlendirilebilir. Köşeye sıkışan İran ve Suriye'nin, Türk-İsrail yakınlaşmasını dikkate alarak Türkiye'yi yıpratmak dolaylı politikaları başvurmaları muhtemel olduğu kadar, karşı karşıya kalabilecekleri iç çatışmaları ve iktidar mücadelelerini dikkate alarak

ılımlı politikalara yönelmeleri de olasıdır (Silahlı Kuvvetler Dergisi, Ocak 2000, Sayı 363).

2.8.4. Devrim Sonrası Değişen Değerler

Fars-Azerbaycan Türk'ü çelişkisi Humeyni devriminden hemen sonra patlama yapmış, ancak devrim sonrasında uygulanan baskı ve şiddet politikaları ile kontrol altına alınmıştır. İran Türkleri, özellikle de Güney Azerbaycanlılar 20. yüzyıl boyunca bazen kitlesel boyutlara sahip milli direniş hareketleri gerçekleştirmişler, bazen de Azerbaycan milli direnişi yeraltına çekilmek zorunda kalmıştır. Bu direniş hareketleri devlet kurma aşamasına kadar ulaşabilmiştir (Bayır, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:90).

Devrim sürecinde Güney Azerbaycan'da milli isteklere dayanan güçlü bir politik hareketlilik başlamıştır. Dernekler kurulmuş, dergiler çıkmaya başlamış ve Türk dilinde edebi çalışmalar yapılmıştır. Güney Azerbaycan Türkleri yeni bir politik çalışma dönemine girmişlerdir (Bayır, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:118).

Halk Müslüman Harekatı ve Ayetullah Şeriat Medari "Halk Müslüman Partisi" Azerbaycanlı milliyetçi aydınlar tarafından 1980 yılında kurulmuştur (Ahmedi, 1378, s:139).

Halk Müslüman Partisi milli ve liberal bir ideolojik yapıya sahiptir. "Halk Müslüman Partisi'nin liberal istekleri İran devriminin genel sloganları ile ve oluşmuş koşullarla çatışmaya başlamıştır. Devrim döneminde İran'da anti-emperyalist ve Batı karşıtı ortam oluşmuştur. Kapitalizmi desteklemek, liberal ve Batıcı olmak hem yeni rejim, hem halk nezdinde büyük suç olarak algılanmaya başlamıştır. Halk Müslüman Partisi böyle toplumsal ve siyasal koşullar içerisinde çalışmaya başlamıştır (Abrahimyan, 1378, s:435).

Halk Müslüman Partisi'ni oluşturan aydın grubu çeşitlilik göstermektedir. Bir diğer ifade ile bu partide din adamları ile laik düşünceye sahip olan insanlar aynı çatı altında toplanmışlardır. "Halk Müslüman Partisi" Ayetullah Kazım Şeriatmedari tarafından yönetilmiştir.

Şeriatmedari din ve siyaset ilişkisi bağlamında Humeyni'den çok farklı düşünmektedir. Şeriatmedari, "Velayet-i Fakih" müessesini kabul etmemektedir. Devrimden sonra anayasaya konulmak istenen Velayet-i Fakih'in sınırsız gücüne karşı çıkmıştır. Şeriatmedari'ye göre din adamları devlet adamı değil, denetleyici olmalıydılar. Başka bir deyişle, din adamları siyasal iktidarın üstünde bir konuma sahip olmalıydılar ve siyasi işlemler politikacılar tarafından üstlenilmelidir (Bayır, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:119).

Şeriatmedari diğer ılımlı ulema gibi meşrutiyet anayasasında belirlenen yüksek komite'nin yürürlüğe girmesini istemektedir. Mehmet Rıza Şah'ın 1976 yılından sonra din adamları ve dini kurumlara yaptığı baskılar Şeriatmedari gibi ılımlı din adamlarını da rahatsız etmektedir. Mehmet Rıza Şah "Restahız Partisi" vasıtası ile din kurumlarını devletin denetimi altında almağa çalışmaktadır. Rıza Şah'ın bu yaptıkları Şeriatmedari'yi de muhalif konuma itmiştir (Bayır, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:119).

İran'daki Humeyni rejiminin komünizme, Hıristiyanlığa, ateizme ve laik devlet anlayışına karşı olduğu bilinmektedir. Bu rejim, İran halkına belli doğrultuda bir ruh vermiş ve kişilik de kazandırmıştır (Erendil, 1992, s:46).

Humeyni'nin 1989'da ölümünden sonra İran'ın dış politikasında ideolojik unsurlar yerine pragmatik unsurlar öne çıkmaya çalışmıştır. İran'ı buna zorlayan nedenlerin başında da aslında ağırlaşan ekonomik sorunlar gelmiştir. İran bu çerçevede özellikle 1989'dan itibaren, önce Rafsancani arkasından da Hatemi ile beraber sınır komşusu olan ülkelerle ilişkilerini geliştirmek ve güven verici bir ilişki kurabilmek için çalışmaya başlamıştır. Bu bağlamda hem Körfez ülkeleriyle hem de Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerinin

parametrelerini yeniden tanımlamak ve bu ülkelerin endişe duyduğu noktaları açığa kavuşturmak için çaba göstermiştir. İran, söz konusu politika değişikliğini Rafsancani ile başlatmış olsa da bu konuda somut adımlar atmaya esas olarak 1997'de seçimleri kazanarak Devlet Başkanlığı görevini devralan Hatemi ile beraber başlamıştır. Özellikle İslam Konferansı Teşkilatı'nın sekizinci Zirve Konferansı'nın 1997 Aralığında Tahran'da yapılmış olması bu konuda İran'a iyi bir fırsat vermiş ve bu konferans esnasında İran dış politikasındaki yeni unsurları açıklama ve bölge ülkelerini bu konuda ikna etme konusunda önemli ölçüde mesafe kaydetmiştir (Arı, 2005, s:568).

Resim 48: Muhammed Hatemi

Hatemi 2000 Martının hemen başında yaptığı açıklamada da İran'ın yumuşama politikasının taktik gereği olmadığını, İran'ın, bölgenin ve hatta dünyanın çıkarlarının bu bölgedeki istikrarın devamına bağlı olduğunu farkında olduğunu ifade ederek, bu konuda samimi oldukları konusunda ikna

edici olmaya çalışmıştır. Hatemi yönetimi düşmanlık ve güvensizliği tahrik edici adımlardan kaçınmanın en önemli gündemleri olduğunu ve bu nedenle de İran'ın asıl amacının Suudi Arabistan, Kuveyt, Katar ve Türkiye ile sağlıklı ilişkiler kurmak olduğunu ifade etmiştir. Ancak özellikle İran ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerin bu günden yarına düzelecek ilişkiler olmadığını herkes bilmekteydi. Zira özellikle devrim sonrasında uzunca yıllar Suudi Arabistan'daki ve diğer Körfez ülkelerindeki olayların arkasında Humeyni yönetimi vardı ve gerçekten İran yüzünden bu ülkeler çok ciddi sorunlar yaşamışlardı.

Bu nedenle İran'ın uzlaşmacı yaklaşımı, bölge liderleri tarafından bu ülkenin kendi içsel sorunlarını barışçıl yollarla çözmek istediği biçiminde yorumlanmıştır. Ancak tüm bu gelişmeler yine de İran ile Suudi Arabistan arasındaki buzların erimeye başlamadığı anlamına da gelmiyordu. Zira, Hatemi'nin 1999'da Körfez ülkelerini ziyareti ve özellikle 1999 Mayıs'ında Suudi Arabistan'ı ziyareti, iki ülke arasındaki ilişkilerde farklı bir döneme girildiğinin habercisiydi. Ayetullah Hamaney'in Suudi Kralı'nın özel davetlisi olarak 2000 Şubatında Haç vazifesi için bu ülkeye gelmesi iki ülke arasında yeni bir sayfanın açılmak istendiğinin göstergesi olmuştur (Arı, 2005, s:569).

3. ABD VE ORTADOĞU

3.1. Genel

Uluslararası sistemde “Birleşik Devletlere karşı denge eksikliği” ABD liderliğinin doğrudan kabul edilmesi anlamına gelmektedir. “Fransa, Rusya ve Çin şahit oldukları Amerika’nın mütehakim, imparator davranışına itiraz edebilirler. Fakat olayların arka planında, sessiz bir şekilde Birleşik Devletler’in Avrupa’daki ve Asya’daki birliklerinin mevcudiyetini ve korudukları istikrarı hoş karşılamaktadırlar.” Ortaya çıkan nihai durumda ise, tek süper güç ABD, istediği gibi hareket etme ve uluslararası sistem içinde kimseye hesap vermeme küresel özgürlük ayrıcalığını kendisinde görmeye devam edecektir (Ertekin, 2005, s:408).

Dünya petrol ve doğal gaz kaynakları, ithalat-ihracat ilişkileri ile ülkelerin gelecekteki enerji politikalarına bakıldığında, **dünyanın Ortadoğu, Rusya ile Orta Asya petrol ve doğal gazına bağımlı kalacağı görülmektedir.** Ortadoğu petrol ve doğal gazı paylaşılmıştır. Fakat Rusya-Orta Asya petrol ve doğal gazı üzerindeki hakimiyet kurma çalışmaları sürmektedir.

Gelecekte dünyada petrol ve doğal gaz bölgelerde meydana gelecek bir savaş veya anlaşmazlık sonrası oluşacak krizler daha derin ve fiyat artışları da daha kalıcı olabilecektir. Bunun bilincinde olan alıcı ve satıcı ülkeler enerji sağlama güvenliği için ülkeler arası diyaloglar kurmaya ve birlikte çalışmalara başlamışlardır. Bununla birlikte, **çıkar çatışmaları sonrası oluşacak muhtemel enerji kesilmeleri ve buna bağlı fiyat artışları globalleşen dünyanın büyük sorunu şeklinde görünmektedir** (Üşümezsoy ve Şen, 2003, s:118).

3.2. ABD ve ORTADOĞU Çıkmazı

Resim 49: Ortadoğu'nun muhtelif yerlerinde görev yapan ABD askerleri

İnsanlık tarihi ile başlayan ve zaman içinde Coğrafya İmparatorlukları ve Sanayi İmparatorlukları şeklinde devam eden dünya hakimiyeti mücadeleleri; 2000'li yıllarda da tüm boyutları ile devam etmekte ve dünya geneline dağılmış olan kaynakları global sermayenin hizmetine sunmak için yeni yöntemler ve araçlar kullanılmaktadır.

Dünya hakimiyeti yönündeki mücadelenin günümüzdeki galibi; Jeopolitiğin ağırlık merkezini Deniz Hakimiyeti üzerine bina eden ve Amerikan – İngiliz stratejik ittifakı kapsamında teşkil edilen “Anglo-Sakson” gücü olmuştur. Buna karşılık Kara Hakimiyeti yönündeki teori ve uygulamaları ise; önemli aşamalar kaydetmekle birlikte, öngörülen amacı gerçekleştirmeye yeterli olamamıştır.

Neticede Kara Hakimiyetini esas alan ve bu yolda Birinci ve 2. Dünya Savaşlarını göze alan Almanya ile 2. Dünya savaşı sonrasında ikinci süper

gücü konumuna yükselen Sovyetler Birliği; rakipleri olan Anglo-Sakson gücüne mağlup olmuşlar ve hatta dağılmışlardır.

ABD 1940'lardan itibaren imkanları ve gücü çerçevesinde jeopolitik dominasyon temelinde bir politika izlemeye çalışmıştır. Bu çerçevede ABD, SSCB'ni olduğu kadar müttefiklerini de (özellikle Almanya ve Japonya) kontrol altında tutarak, kendisine meydan okuyacak bir gücün belirmesine engel olmaya çalışmıştır (Schwarz ve Layne, "A New Grand Strategy", Ocak 2002). Bu, özellikle SSCB'nin çevrelenmesi tamamlandıktan ve iki ülke arasındaki ilişkiler belli bir dengeye ("dehşet dengesi") oturduktan sonra daha da belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Aynı noktaya, "NATO neden kuruldu?" sorusuna "Rusları dışarıda, Amerikalıları içerde ve Almanları aşağıda tutmak için" diye cevap veren ilk NATO Genel Sekreteri İngiliz Lord Ismay (Hadar, CATO Institute, 1992, s:3) çok daha erken bir tarihte işaret etmiştir.

Diğer yandan bu cevap, Varşova Paktı ve SSCB'nin dağılmasının ardından NATO'nun kendi resmi belgelerinde artık İttifakın merkez bölgesine (yani Almanya) yönelik bir tehdit olmadığı açıkça ifade edilirken, üstelik genişlemelerle Almanya yeni üyelerle çevrelenirken (kelimenin her anlamıyla), neden hala ABD'nin Almanya'da sahip olduğu 12 askeri üste 71.000 askerini bulundurmaya devam ettiği sorusuna da ilginç açıklamalar sağlamaktadır. Benzer şekilde, ABD 2. Dünya Savaşı sona erdikten bunca yıl sonra neden Japonya'da hala 25.000 asker bulunduruyor? Bu soruların cevabı Fransa'nın NATO eski Büyükelçisi Gabriel Robin'den geliyor: "[Bu askerler] Avrupa'nın [ve tabii ki Japonya'nın] bağımsız bir güç olarak doğmasını ve belki de günün birinde rakip olmasını engelleyecek unsurlardır".³

Özellikle daha önce dünya dengelerine iki defa meydan okuyan Almanya ile ikincisinde ona eşlik eden Japonya, ABD denetimindeki güvenlik yapılanmalarına bağlanarak ve dünyanın ekonomik ve doğal zenginliklerine

---

³ Tüm dünya'daki çeşitli Amerikan üslerinin bir dökümü ve kısa bir analizi için bkz. "Amerikan askerleri dünyaya konuşlandı", Pazar Sabah, 2 Mart 2003.

ulaşımlarını garanti altına alınarak, ABD'den bağımsız ve ABD açısından istikrarsızlık doğurabilecek politikalar izlemelerine engel olunmuştur. ABD'nin sağladığı güvenlik şemsiyesi bir taraftan bu devletlerin (müttefiklerin) silahlanmalarını gereksiz kılmış,⁴ diğer taraftan da bu devletlerin Amerikan güvenlik şemsiyesi altında ekonomik kalkınmaya odaklanmalarına olanak sağlamıştır.

Günümüzde bu yöndeki mücadeleler; farklı oluşumlarla değişik coğrafi alanlarda, açık ve kapalı boyutlarda ve kısmen de olsa "Örtülü 3. Dünya Savaşı" yapılanması içerisinde devam etmektedir.

Jeopolitik yapılanmasını ağırlıklı olarak Deniz Hakimiyeti Teorisi üzerine tesis eden ve bunu Jeo-Astropolitik mihvere taşıma yönünde daha avantajlı bir konuma ve duruma sahip olan Anglo-Sakson gücü; gerek Büyük Avrupa Projesi ve gerekse Avrasya ve Çin'in önderliğinde şekillendirilmeye çalışılan Şanghay İş Birliği Teşkilatı gibi bölgesel, kıtasal veya genel mahiyetteki güç ve güç merkezi yapılanmalarını coğrafi açıdan jeostratejik abluka veya jeostratejik tecrit uygulamalarıyla kontrol altına almaya; buna karşılık kendi ilgi ve etki alanlarını da genişletmeye çalışmaktadır.

Bugün, ABD, okyanuslar ötesinde; Kanada, Meksika ve Latin Amerika ile bir bütünlük içerisindedir. Avrupa Birliği, bütünlüğünü tamamlama yolunda hızla ilerlemektedir. Rusya, tarihsel süreç içerisinde bir dokunulmazlık elde etmiştir. Çin, engellenemeyecek bir gelişme çizgisine ulaşmıştır. Japonya nüfuz yarışında yer almamaktadır.

⁴ Kurulmakta olan "yenidünya düzeni"nin dengeleri açısından gerekli olduğu için 2. Dünya Savaşı'ndan sonra BM Güvenlik Konseyi'nde daimi üyelik statüsü de verilerek bir anlamda "büyük devlet"ler arasına alınan Fransa bu genel eğilimin istisnası olmuş, bir taraftan savaşın "galipleri" arasında olduğundan topraklarını geniş ABD "işgal" güçlerine açmak zorunda kalmamış, diğer taraftan tüm baskılara rağmen "büyük devlet olmanın gereği" olarak değerlendirdiği nükleer silah sahibi olma ısrarını sürdürmüştür. Fransa'nın özellikle 1960'ların ikinci yarısında izlediği ABD'den ayrı durma politikası, Soğuk Savaş döneminde ABD'nin geleneksel müttefiki İngiltere ile Japonya ve (Batı) Almanya'nın politikalarıyla gelişmiştir. Bu çerçevede, Soğuk Savaş'ın ardından birleşik Almanya'nın giderek daha fazla Fransa'yla birlikte hareket etmeye başlaması ve AB'nin çeşitli genişleme safhalarından sonra Avrupa'yı Amerikan denetiminden uzaklaştırma çabaları Amerikalı uzmanların gözünden kaçmamaktadır.

Resim 50: Avrupa Birliği'nin kullandığı bayrak. Bayrakta 12 altın renkli yıldız vardır ve Avrupa'da yaşıayan halkların birliğini simgelemektedir.

Günümüzde, Balkanların Avrupa Birliği süreci içerisinde zamanla sorunlu bir bölge olmaktan çıkarılması amaçlanmaktadır. Orta Asya'nın bir kısmında ve Kafkaslarda; anlaşmazlık ve sorunlar, Rusya'nın yeterli kontrolü altında makul ölçülerde tutulabilmektedir.

Bugünün dünyasında; egemenlik tesis edilebilecek bölgeler olarak sadece Orta Asya'nın bir kısmı, Büyük Ortadoğu ve Kuzey Afrika kalmıştır. Orta ve Güney Afrika'nın ikinci derecede ekonomik değerlere sahip olması, sosyal ve ekonomik sorunlarının başa çıkılamayacak ölçülere ulaşması, ayrıca terör tehdidi için de bir zemin teşkil etmemesi, bu bölgeleri; şimdilik egemen güçlerin ilgi alanı dışında bırakmıştır.

Bu genel tablo içerisinde; genel egemenlik tesis edilmemiş bölgelerdeki enerji ve ham madde kaynaklarına el atmak, stratejik hareket açısından üs ve kolaylık imkanı sağlayabilecek değerdeki noktaları ele geçirmek, deniz ve hava ulaştırma yollarını kontrol etmek dünya hakimiyeti üzerine oynayan devlet/devletlerin amaçları arasına girmiştir. Söz konusu

devletler; bu amaçlarına ulaşma yolundaki eylemlerini “özgür ve demokratik bir dünyanın yaratılması” söylemi ardında gerçekleştirmektedir.

Dünyadaki en büyük işletilebilir petrol rezervlerinin Ortadoğu’da bulunması nedeniyle, günümüzde hedefte olan bölge **ORTADOĞU**’dur (Erdem, 2005, s:21).

ABD’nin Ortadoğu’daki en büyük menfaati, Basra Körfezi’nden petrolün, dünya pazarlarına istikrarlı fiyatlarla, kesintisiz akışının sağlanmasıdır. Sadece Suudi Arabistan’daki petrol ABD’dekinin 10 katıdır. ABD ve belli başlı ortakları, Körfez dışındaki kaynakların azalması nedeniyle, giderek Körfez petrolüne bağımlı duruma gelmektedirler. Avrupa ve Japonya’daki ekonomik büyüme, Avrupa ve Avrasya’daki eski komünist ülkelerin ekonomilerini düzeltmeleri, Basra Körfezi’nden sağlanmakta olan petrole yönelik talebi daha da artırmaktadır.

Ortadoğu, her devirde olduğu gibi güç mücadelelerine sahne olmakta, aynı zamanda da kültürlerin ve dinlerin kesişme noktasında bulunmaktadır. Bugün bölgenin stratejik konumu, soğuk savaş dönemine göre oldukça farklılaşmış durumdadır. Siyasi ve iktisadi faktörler hızlı bir değişime yol açmıştır. Özellikle küreselleşmenin boyutları, gelecek yıllarda bölgede daha hızlı ve daha derin değişimleri zorunlu kılmaktadır. ABD askeri üsleri ve geliştirdiği askeri ittifakla (özellikle Türkiye, İsrail, Mısır, Suudi Arabistan ve Ürdün) Basra Körfezi’ni kontrol altında tutmaya büyük önem vermektedir. ABD Ortadoğu’ya hakimiyet projesi bellidir: Petrol ve yeraltı zenginlikleri. ABD’nin vazgeçilmez ve değişmez bir politikası da doğal müttefik olan İsrail’in güvenliğinin sağlanmasıdır. Bu kaynağın hakim devletlerin ulusal çıkarları doğrultusunda kontrol altına alınması, Ortadoğu’dan petrol akışının kesintisiz olarak sürdürülebilmesi için petrol nakliyatında kullanılan yolların güvenliğinin sağlanması ve buna ilave olarak, Orta Asya’dan Hint Okyanusuna ulaşan enerji koridorunun da açık bulundurulması gerekmektedir.

ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi ABD ile Avrupa Birliği arasında bir çekişme noktası olarak da görülebilir. Projenin duyurulmasından sonra AB liderleri konuya temkinli yaklaşmışlardır. Eğer ABD bu projede başarılı olursa hem AB'nin "süper güç" olarak öne çıkmasını engelleyecek, hem de AB'nin Rusya-Çin ve İslam dünyasına yönelik projelerini sabote edecektir. Ayrıca yeni küresel düzenin "şah damarı"nı oluşturan coğrafyaya yerleşecek ve İslam dünyasında ortaya çıkabilecek kontrol edemeyeceği oluşumların üstesinden gelecektir.

Büyük Ortadoğu, ABD'nin 21. yüzyıl için geliştirdiği ve ABD'ye göre en iddialı projedir.

ABD'nin demokrasi ideali ile diğer çıkarları arasında bir tercih yapmak zorunda kaldığında ikincisini tercih ettiğini gösteren pek çok örnek gösterilebilir, bunlardan bazılarını saymak gerekirse;

1949: CIA'nin Suriye'deki seçilmiş hükümeti deviren askeri darbeyi desteklemesi,

1953: CIA'nin İran'daki demokratik yollarla seçilmiş olan Musaddık (İngiliz petrol şirketini kamulaştırmış olan) hükümetinin devrilmesine yardım ederek Şah Muhammed Rıza Pehlevi'nin çeyrek asır süreceğ baskı ve diktatörlük yönetimine kapı açması,

1967 ABD'nin İsrail'i 1967 Savaşı'nda işgal ettiği topraklardan çekilmeye çağırarak 242 sayılı Güvenlik Konseyi kararının uygulanması için Güvenlik Konseyi'nde harcanan her türlü çabayı engellemesi,

1978-79 olaylarında ABD'nin Şah'ı koşulsuz desteklediklerini söylemesi ve onu güç kullanmaya zorlaması (Shalom, "Amerika Birleşik Devletleri ve...", 2001, s:281-282).

ABD Soğuk Savaş dönemi boyunca Sovyetler Birliği ve komünizme karşı olmaları şartıyla, diktatörlük veya askeri rejimler tarafından yönetilen pek çok ülke ile ilişkilerini geliştirmiştir. ABD'nin İran'a askeri müdahalede bulunmasının gerçekten zor olduğunu söyleyenler çoğunluktadır. Bunu yaptığı takdirde bütün dünya ülkelerinin zor günler yaşayacağı bir gerçektir.

Soğuk Savaş döneminde yapı ya da devletler genel olarak dört kategoriye ayrılmaktadır: Süper devletler, büyük devletler, bölgesel güçler ve küçük devletler. Bu kategorilendirmeden de anlaşılacağı gibi, süper gücün planları ancak başka bir süper gücün varlığıyla sınırlandırılabilir. Soğuk Savaş dönemi boyunca caydırma politikası önemini korumuş, Sovyet Rusya ABD'nin karşısına dengeleyici bir güç olarak çıkmış, daha net bir ifade ile ABD strateji belirlerken SSCB'yi dikkate almak zorunda kalmıştır. Bu sınıflandırma üzerinde durulursa; büyük devletler stratejik planlamalarında süper güçleri göz ardı edememekte, bölgesel güçler hem süper hem de büyük devletlerin stratejilerini göz önünde tutarak bölgesel politikalar oluşturmak zorunda kalmaktadırlar. Küçük devletler ise bu üç gücün çatışmasının kesiştiği alanda etkili olabilmektedirler (Simons, 89).

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve SSCB'nin dağılması aynı zamanda uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde bir dizi felsefi tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda iki önemli bakış açısının vurgulanması önem taşımaktadır. Berlin duvarının yıkılışı ve ABD'nin Rusya Karşısında zaferinden sonra bazı muhafazakar ABD'li stratejistler, özellikle Francis Fukuyama tarihin sonunun geldiğini ve gelinen sonun da, liberalizmin zaferi olduğunu belirtmiş, tarihin şu an bulunduğu son noktadan daha ileri bir noktaya gidemeyeceğini iddia etmiştir (Fukuyama, 1992, s:97). Fukuyama'nın yazdığı "Tarihin Sonu" adlı kitap o dönemde Amerika'nın fikirlerini yansıtan en önemli eserlerden biridir (Savunma ve Havacılık Dergisi, 2002, Cilt: 16, s:5). Fukuyama Tarihin Sonu adlı kitabında şu tezleri savunmaktadır. "Komünizmin çökmesinden sonra liberal demokrasi, insanlığın ideolojik evriminin son noktasına ulaşmıştır. Sistemlerin üstünlük

yarışında Batı kapitalizmi ve demokrasinin nihai yönetim biçimi olarak yeryüzünde erişebileceği başka bir iddiası kalmamıştır.”

Fukuyama'ya göre ideolojilerin savaşı sona ermiştir ve dünya, gelecekte sınırsız bir ekonomik büyüme ve tüketim devleti haline gelecektir. 11 Eylül saldırılarından sonra bu tezin çöktüğünü iddia eden George Will ve Fareed Zakaria'ya 8 Ekim 2001 günü Wall Street Journal'da yazdığı “hala tarihin sonundayız” adlı makalede cevap vermiş ve “tarihin sonunda olduğumuza dair görüşün artık dünyada liberal demokrasiye karşı bir alternatif kalmadığı varsayımına dayandığını” belirtmiştir. Ona göre, 11 Eylül'de yaşanan terör demokrasiye karşı bir antitez üretimi değil, alternatifinin ne olduğunu teröristlerin de bilmediği salt bir protesto eylemidir (Denk, 2002, s:301-302). Fukuyama'dan bir süre sonra Samuel Huntington bir anlamda tarihin sonuna gelinmediğini ve liberal demokrasinin zafere Fukuyama'nın öngördüğü gibi kolay ulaşamayacağını vurgulamıştır.

Huntington'a göre: Bugün Amerikan tipi liberalizmin gerçekleşmesini sağlamak için liberallerin tutuculuğa saplanması kaçınılmaz olmuştur. Gerçekten de liberalizmin kendini rahatsız eden kardeşini, yani demokrasiyi saf dışı bırakmak ya da en azından nötrleştirmek için gereksindiği silahları sağlayacağına tüm tutucular inanmaktadırlar (Mouffe, 1985, s:67-68).

Özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle beraber Sovyet tehdidi ortadan kalkmıştır. İran'daki ABD karşıtı rejim ve Irak'ın da Kuveyt'i işgal etmesi ABD çıkarları açısından bu iki devlet tehdit olarak ortaya çıkmıştır.

Clinton Yönetimi, Irak ve İran rejimlerini ABD'nin Körfez bölgesindeki çıkarlarına en önemli tehdit olarak görmüştür. ABD Basra Körfezi'nde İran-Irak dengesinin fazla sürdürülelemeyeceğini anlamış ve 1993 yılında Clinton yönetimi bölgedeki çıkarlarını korumak için İran ve Irak'a karşı “Çifte Kuşatma” (Dual Containment) politikasını ortaya koymuştur.

Resim 51: İki komşu ülke: İran ve Irak

ABD “Çifte Kuşatma” Politikası ile Irak’ta rejim değişikliğinin gerçekleştirilmesini amaçlamış, İran’da ise yönetimin dış politikasında değişiklik yaptırılmasını amaçlamıştır. ABD İran ve Irak’a karşı yaptırımlar uygulanması yoluyla bölgedeki çıkarlarını korumayı amaçlamıştır. ABD “Çifte Kuşatma” politikasından beklediği yararı görememiştir. Yani ne Irak’ta rejim değişikliği olmuş ne de İran’ın dış politikasında ABD’ye karşı önemli bir değişiklik olmuştur. ABD’nin hem Batılı hem de bölgedeki müttefik devletleri bundan zarar gördüğünden dolayı bu politika yeterince dikkate alınmamıştır. Özellikle İran Avrupalı devletlerle ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiştir. Çifte Kuşatma politikasının amaçları ile sonuçlarını karşılaştırdığımızda bu politikanın başarısız olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum şunu ortaya koymaktadır; ABD bölgeye yönelik yeni politika oluşturmak gereğini duyacaktır ve buda sert bir politika olacağına benzemektedir.

İran ABD tarafından bu kadar çevrelenmeden sonra dış politikasında “Real-Politika” takip etmek zorunda kalacaktır. Bölge devletlerinin işlerine karışma ve devrim ihracı politikasını en azından şimdilik donduracak gibi gözükmektedir.

ABD çıkarlarını korumak için bölgeye yerleşmiştir. Artık bölgedeki çıkarlarına karşı tehditlere daha hızlı hareket etme imkanı elde etmiştir. ABD bazen bölgedeki işlere müdahale edeceği gibi, bölge devletlerinin rejimlerini de etkileyecektir. Şimdiden bunun işaretleri görülmeye başlanmıştır. İran ABD'ye karşı dış politika davranışını ve diplomatik dilini değiştirecek gibi gözükmemektedir. ABD, İran'ın tavırlarını ne kadar beğenirse de İran'a direk müdahale edemeyecek gibi bir durum vardır ortada. Çünkü bu ülkedeki rejim değişimi çok pahalı olacaktır ve buna ABD'nin bütçesinin dayanacağı tartışma götürür. Ama İran'ın ABD'ye karşı sert söylemi yerini ılımlı bir söyleme bırakacaktır.

ABD'nin İran'a askeri müdahalesinin hep gündemde olmasına rağmen bir türlü yapılamaması yukarıdaki açıklamaya isnat edilebilecek bir olguyu akla getirmektedir: İkinci Soğuk Savaş dönemini yaşamaktayız. **Bu soğuk savaş ise ABD ile AB arasındadır. Soğuk savaş "ORTADOĞU"dadır. Arena ise İran'a taşınmıştır.**

3.3. Son Gelişmeler

Çalışmanın bu kısmında, son birkaç yılda, özellikle 2007 yılında meydana gelen gelişmelere değinilecektir. Hemen hemen her gün hakkında haber verilen ABD-İran ilişkilerinin ne durumda olduğunu anlayabilmek ve tahminlerde bulunabilmek için bu gelişmeler dikkatle takip edilmelidir. İran'ın nükleer krize kronolojisi EK-2 olarak sunulmuştur.

İran 1996 yılında sınır problemleri çözmek üzere kurulan, Rusya, Çin, Kazakistan, Türkmenistan ve 2001 yılında da Özbekistan'ın katılımıyla oluşan Şangay İşbirliği Örgütü gibi alternatif güvenlik oluşumları içerisinde yer almaya başlamıştır. İran son dönemde bu örgüt içerisinde gözlemci statüsüne yükselmiş ve üyelik yolunda önemli bir adım atmıştır. İran için bir güvenlik açılımı olarak önemli olacağı düşünülen bu örgüt, Çin ile ilişkilerini geliştirmesi bakımından da İran için bir fırsattır. Çin de ABD'ye karşı bölgede

bir denge unsuru olarak her geçen gün önemini artırmaktadır (Afrasiabi and Maleki, 2003, s:263).

2003 yılının başında İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi ülkesinin nükleer yakıt çevrimi çalışmaları yürüttüğünü açıklarken, UAEA Direktörü el-Baradeey, İran'ın adı geçen iki tesisteki çalışmalarını gizleyerek NPT (Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması)'yi ihlal ettiğini belirtmiştir. Baradeey'in İran'a tüm tesislerini Ajansın denetimine açması yolunda Ekim ayına kadar verdiği sürede Ajans tarafından İran tesislerinde pek çok denetim yapılırken bu süre karşılıklı suçlama-savunmalarla geçmiştir. 2003'ün Eylül ayında İran UAEA müfettişlerinin bazı tesislerde zenginleştirilmiş uranyum bulması üzerine NPT'nin Ek protokolünü gönüllü olarak imzalamaya razı olurken, Amerika yine bu ayda İran'ın BM Güvenlik Konseyi'ne sevk edilmesini talep etmiştir. AB adına İran ile görüşmeler yürüten Fransa, İngiltere ve Almanya (AB troykası)'nın devreye girmesiyle Güvenlik Konseyi'ne sevk gerçekleşmemiştir.

21 Ekim 2003'te ise AB troykası ile İran, AB'nin İran'ın nükleer enerji elde etme hakkını tanıması karşılığında İran'ın safeguards anlaşmasındaki tutumunu düzeltmesi, Ek Protokolü imzalaması ve tüm zenginleştirme çalışmalarını durdurması hususunda anlaşmışlardır. 2003 yılının son aylarında ise UAEA önce İran'ın nükleer silah programı olmadığına dair raporuyla Amerika'nın tepkisini çekerken daha sonra İran'ın tesislerinde plütonyum kalıntılarının bulunduğunu kabul etmesi üzerine bu ülkenin kınanması çağrısında bulunmuştur. Öte yandan İran daha önce AB troykası ile anlaştığı üzere 18 Aralık 2003'te NPT'nin Ek Protokolünü imzalamıştır. 2004'ün başında Abdülkadir Han'ın İran nükleer programına yaptığı katkıların ortaya çıkmasının ardından İran uranyum zenginleştirme çalışmalarını durduracağını açıklarken, UAEA'nın talebi üzerine Mayıs 2004'te nükleer programına ilişkin 1000 sayfalık bir dosyayı Ajansa vermiştir (SETA İran Dosyası, Temmuz 2006, s:36-37).

2004'te ise İran ile AB troykası Paris Anlaşması adı verilen kapsamlı bir metin üzerinde anlaşmışlardır. AB troykası İran'la var olduğu iddia edilen nükleer silah programını durdurması karşılığında ticaret ve nükleer enerji teşvikleri içeren bir anlaşmayı müzakere etmeye başlamıştır. UAEA İran'a yönelik olarak NPT'nin uygulamasını ve bir sonraki inceleme dönemine kadar tüm nükleer çalışmalarını durdurmasını içeren bir karar tasarısı yayınlamıştır. İran bir kez daha uranyum zenginleştirme çalışmalarını açık uçlu olarak askıya almayı kabul etmiştir. Bu ayda basına sızan gizli bir BM raporunda İran'ın nükleer silah programına dair bir ize rastlanmadığı fakat bu konuda kesin yargıya varmak için yeterli bilgiye sahip olunmadığı belirtilmiştir.

Eylül 2005'teki BM Genel Konseyi toplantılarına da nükleer kriz damgasını vurmuştur. İran Cumhurbaşkanı Mahmut Ahmedinecad BM Genel Konseyi'nde yaptığı konuşmada ülkesinin "barışçıl amaçlı nükleer enerji çalışması yürütme hakkından" vazgeçmesinin söz konusu olmadığını söylerken Amerikalı yetkililer de İran konusunu UAEA'nın oyuyla BM Güvenlik Konseyi'ne taşımayı öngördüklerini açıklamışlardır.

Mahmut Ahmedinecad konuşmasında "Barışçıl nükleer enerjiye tam nükleer döngü olmaksızın ulaşılabileceğini önermek boş bir iddiadır. İran'ın tam nükleer döngü çalışmaları diğer ülkelerin çalışmalarından farklı değildir." "Nükleer tam döngüyü gerçekleştirmek İran'ın vazgeçilmez hakkıdır. Bu amacı gerçekleştirirken temel dayanağımız UAEA ile teknik ve hukuki düzeyde artarak devam eden işbirliğimiz olacaktır." "Bazı kesimlerin kendi amaçları doğrultusunda İran'a karşı güç kullanımını içeren söylem ve hareketlere başvurması halinde nükleer konularla ilgili tutumumuzu kapsamlı şekilde gözden geçiririz." gibi söylemlerde bulunmuştur.

2006'nın başında İran AB troykasına 6 maddelik bir "öneriler paketi" sunarak süregelen müzakerelere bağlı olarak 2 yıllık bir süre için uranyum zenginleştirme çalışmalarını durdurma önerisinde bulunduysa da İran'ın bu teklifi AB troykası tarafından reddedilmiştir. 4 Şubat 2006'da UAEA'da yapılan oylamada 27 kabul oyuna karşılık 3 ret oyuyla İran'ın BM Güvenlik

Konseyi'ne sevk edilmesine karar verilmiştir. Bunun üzerine İran, NPT'nin temel yükümlülükleri hariç olmak üzere UAEA ile gönüllü olarak yürüttüğü işbirliğine son vermeyi ve uranyum zenginleştirme çalışmalarına yeniden başlamayı planladığını açıklamıştır.

Resim 52: Ahmedinecad ve Hamaney

Mart 2006'da açıklanan Amerikan Ulusal Güvenlik Strateji Belgesinde İran öncelikli tehdit olarak tanımlanmış ve İran NPT'nin safeguards yükümlülüklerini ihlal etmekle ve nükleer programının tamamen barışçıl amaçlar için olduğunu objektif bir şekilde kanıtlayamamakla suçlanmıştır. 11 Nisan 2006'da İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecad büyük bir basın toplantısı yaparak İran'ın uranyum zenginleştirmeyi başardığını açıklamıştır. Ahmedinecad: "İran artık nükleer enerjiye sahip ülkelerden birisidir. İran halkının direncinin sonucu olan bu çalışmalarımıza uluslararası anlaşmalar çerçevesinde devam edeceğiz" açıklamasını yapmıştır. İran'ın Dini Lideri Ayetullah Ali Hamaney de ABD'nin İran'a saldırması halinde sert bir şekilde karşılık vereceklerini ve bu karşılığı dünyanın mümkün olan her köşesinde vereceklerini söylemiştir. (SETA İran Dosyası, Temmuz 2006, s:38-39).

9 Mart 2006 tarihinde İsrail Genelkurmay Başkanı Moshe Yaalon'un "İran'a yayılmış bir düzine nükleer tesisi vurmaya düşünebiliriz. Bu işi diğer ülkelerin yapmasını tercih etsek de kendi planlarımızı göz ardı etmiyoruz." şeklindeki açıklaması krizin İran tarafından ciddi manada dengeli bir şekilde yönetilmesi sonucunu doğurmuştur. Nitekim İsrail'in ODBS'ni baltalayan birçok uygulaması olmuştur ve İran'a kendi imkanlarıyla bir saldırı gerçekleştirmesi mümkündür.

Mahmud Ahmedinecad, 11 Nisan 2006 günü Meşhed Şehrindeki Basın Toplantısında "İran nükleer tam döngüyü gerçekleştirerek nükleer teknolojiye sahip ülkeler arasına katılmıştır." "Batı'ya İran'ın barışçıl nükleer enerji edinme hakkına saygı duymaları çağrısında bulunuyorum." açıklamasını yapmıştır.

UAEA 29 Nisan 2006 tarihli raporunda İran'ın uranyum zenginleştirilmesi faaliyetlerini askıya almak yerine hızlandırdığına dair bulgulara ulaştığını belirtip BM Güvenlik Konseyi'nden daha etkin bir tavır beklediğini dile getirmiştir. Raporda İran'ın nükleer faaliyetlerini topyekun ortadan kaldırmaktan ziyade sivil rai yoksa askeri amaçla mı kullanılmak üzere tasarlandığına dair soru işaretlerinin havada kaldığı ifade edilmiştir.

Resim 53: İran lideri Ahmedinecad ve ABD lideri Bush

İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecad 8 Mayıs 2006'da Amerikan Başkanı George W. Bush'a bir mektup yazmıştır. Ahmedinecad 27 yıllık Washington ile doğrudan temas kurma tabusunu yıkmaya çalışmıştır. Laricani, Hamaney ve İran'ın en muhafazakar tanınan mollalarından Ayetullah Ahmet Cenneti dahil en üst düzeydeki yetkililer bu mektuba destek verdiklerini açıklamıştır.

Çin Halk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Li Zhaoxing 16 Mayıs 2006'da yaptığı bir açıklamasında: "İran konusunda diplomatik yolların sonuna kadar zorlanması gerektiğini düşünüyoruz... İran UAEA ve uluslararası toplumun taleplerini dikkate almalı." şeklinde konuşmuştur.

Irak Dışişleri Bakanı Hoşyar Zebari, 27 Mayıs 2006 tarihinde; "Irak topraklarının İran'a yönelik olası saldırılarda kullanılmasına asla izin vermeyecektir. İran ile Irak'ın güvenliği iç içedir." demiştir.

Afganistan Cumhurbaşkanı Hamid Karzai ise, 28 Mayıs 2006'da; "İran'ın son dört yıldaki sıkıntılı dönemlerde ülkemize yaptığı yardımları unutmayacağız. İran ile ekonomik ve ticari ilişkilerimiz geliştirmek istiyoruz." diyerek ülkesinin fikirlerine açıklık getirmiştir.

Bütün fikir beyan edenlerin telkinleri sonucu mudur bilinmez ama ciddi bir politika değişikliğine giden Amerika, 31 Mayıs 2006'da nükleer programını kanıtlanabilir bir şekilde durdurması karşılığında İran ile müzakere masasına oturabileceğinin işaretlerini vermiştir.

Hemen ertesi gün, yani 1 Haziran 2006'da AB Troykası'nın hazırladığı öneriler paketi Rusya, Çin ve ABD'nin de katılımıyla İran'a sunulmuştur. 5+1 (BM Güvenlik Konseyi'nin 5 daimi üyesi ve Almanya) adına öneriyi açıklayan İngiltere Dışişleri Bakanı Margaret Beckett "İran'ın önerimizi ciddiyetle değerlendirmesini bekliyoruz. Bu pakete olumlu bakılması halinde konu BM Güvenlik Konseyi'nin gündeminde olmayacaktır. İran'ın müzakereye yanaşmaması halinde ise Güvenlik Konseyi'nde daha ileri adımlar atılması gerekecek" demiştir. Medyaya yansıyan şekli ile öneri paketi uranyum

zenginleştirme çalışmalarını askıya alması karşılığında İran'a ticari nükleer enerji endüstrisi için yardımlar ve uzun süreli uranyum yakıt garantisi içermekteydi. Bu paketin önceki AB troykası öneri paketlerinden ne gibi farkları olduğunu tanı olarak bilinmemektedir ancak İran 5+1'in önerisini ciddiyle inceleyeceğini belirtmiştir. AB Dış Politika ve Güvenlik Yüksek Temsilcisi Javier Solana da Tahran'a giderek 5+1'in öneri paketini İran'a resmen sunmuştur. İran'ın baş nükleer müzakerecisi Ali Laricani öneriler paketinin bazı olumlu taraflarının olduğunu, bazı kısımlarının ise belirsiz olduğunu ve güçlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. İran, 5+1'in öneri paketine cevabını 22 Ağustos'ta vereceğini açıklamıştır. 22 Ağustos tarihi, ABD başkanı George Bush tarafından son derece uzun ve saçma olarak nitelendirilmiştir.

AB Ortak Dış Politika ve Güvenlik Temsilcisi Javier Solana 6 Haziran 2006 tarihinde; "İran'ın önerimizi kabul etmesini bekliyoruz. Batı İran ile güven ve diyalog temelinde ilişkiler geliştirmek istiyor... Önerimizi reddetmeleri halinde anlaşılacak ki uranyum zenginleştirmeyi barışçıl amaçların ötesindeki emelleri için istiyorlar." diyerek aslında kriz yönetiminde çok dikkatli davranan ABD'nin asıl amacını belirtmiştir.

13 Haziran 2006 günü, İran Savunma Bakanı General Mustafa Neccar; "İran mevcut koşullar altında Suriye'yi destekleyecektir. Suriye'nin güvenliği ile İran'ın güvenliği birbirinden ayrılamaz. İki ülke bölgeyi istikrarsızlaştırmaya çalışan güçler karşısında birlik olmalıdır." diyerek kendilerine destek olan tek ülkenin Suriye olduğu konusuna açıklık getirmiştir.

12 Şubat 2007: Kosova meselesi ve İran ile yaşanan nükleer anlaşmazlıkta ne gibi bir yol izleneceğini görüşmek üzere toplanan AB dışişleri bakanları İran ile diyalog kapısını açık bıraktıklarının altını çizmişlerdir.

Solana, Laricani'nin tavize hazır oldukları şeklindeki ifadelerini "Ben gerçekçi kalacağım. İyi bir buluşma oldu. Ama İran tutumumuzu biliyor.

Diyalog kapımız açık. İran da talep ettiklerimizi yapmadığını biliyor. Bunun dışında bir şey söyleyemem,” şeklinde değerlendirmiştir. İran’ın uranyum zenginleştirme çalışmalarına son vermediği takdirde bu ülkeye uygulanan yaptırımların sertleştirilmesi hususunun AB tarafından gündeme alınacağı bildirilmiştir. AB dışişleri bakanları, İran hakkında kararlaştırılan BM yaptırımlarının harfiyen uygulanması talebine yer verilen bir ortak bildiri de hazırlamışlardır (Riegert,12.02.2007).

09 Mart 2007: Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, İran'a teknik yardımda kesinti yapılmasını onaylamıştır. Karar uyarınca, İran'daki 55 nükleer kalkınma yardımı projesinden 22'sinin durdurulması öngörülmektedir. Tahran, kararın uranyum zenginleştirme faaliyetleri üzerinde etkisi olmayacağını bildirmiştir.

Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesi ABD, İngiltere, Fransa, Rusya ve Çin'in yanısıra AB Dönem Başkanı Almanya, Tahran'a karşı bundan sonra izlenecek politika konusundaki görüşmelerini sürdüreceklerini açıklamışlardır. ABD ve İngiltere, İran'da daha sert yaptırımlar uygulanmasını talep ederken özellikle Rusya ve Çin ise buna karşı çıkarak, diplomatik çabaların sürdürülmesinden yana görüş belirtmiştir.

ABD'de İran konusunda iki farklı görüş dikkat çekmektedir. Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice'ın başını çektiği bir grup, gerekirse İran'la müzakere masasına oturulabileceği sinyalini verirken, ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney ve diğer şahinler, buna kesinlikle karşı çıkarak Tahran'a yönelik yaptırımların sertleştirilmesini istemektedirler (<http://www2.dw-world.de/turkish/politik/1.216446.1.html>, 9.3.2007).

23 Mart 2007: İran'ın 15 İngiliz askerini esir almasıyla İran-ABD/İngiltere krizi yeni bir boyut kazanmıştır. Şimdiye kadar İran'ın uranyum zenginleştirme programını engellemeye yönelik girişimler; ABD/İngiltere'nin tehditlerinin yanı sıra Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, Uluslararası Atom

Enerjisi Ajansı üzerinden yürütölmekteydi. Ancak meydana gelen bu olay mevcut krizi yeni/farklı bir aşamaya taşımıştır.

Yaşananları bir aşağılama savaşı olarak tanımlayan Independent gazetesinin Ortadoğu muhabiri Fisk, 1953'te seçilmiş Başbakan Muhammed Musaddık'ın devrilmesi ve yerine İngiltere'nin polisi olarak görölen Şah Rıza Pehlevi'nin getirilmesi gibi olayların İranlıların hafızalarına işlemiş aşağılanmalar olduğu görüşünü bildirmiştir.

Fisk, "Bu, aşağılama savaşı. İngiltere'nin aşağılanması, Tony Blair'in aşağılanması, İngiliz ordusunun aşağılanması, George Bush'un ve Irak'ta olup bitenlerin aşağılanması ve Tony Blair fark etmese de, aşağılamanın erbabı, ezelden beridir kendisini Batı tarafından aşağılanmış hisseden İran" ifadelerini kullanmıştır.

Yazısında son dönemde İran ve Irak'ta meydana gelen olayların da bugün yaşananlarla bağlantısı olduğunu dile getiren Fisk, "İran istihbaratı, İngilizlerin Huzistan bölgesinde bir ayaklanma çıkarma peşinde olduğuna inanıyor. Burada bombalar patladı, İran olaydan İngiliz istihbaratını sorumlu tuttu. İngiltere yorum yapmadı. İran'da gerçekten SAS komandoları var mı? Ya da ABD'liler Erbil'de bir kaç ay önce bir yere kapatıverdikleri 5 İranlı'yı serbest bırakacaklar mı? Bush "hayır" diyor, ama göreceğiz" yorumunda bulunmuştur (<http://www.ntvmsnbc.com/news/404404.asp>).

Kimilerine göreysel bu eylem, 'ateşle körökle' gitmekle eş anlamlıdır. Zaten İran'a karşı harekete geçmeye hazırlanan ABD'nin eline büyük bir koz verildiği düşünölmektedir. Ancak, 1979 yılında, İran İslam Devriminin ardından ABD elçiliğinin basılıp 444 gün süren rehine krizi Tahran'ın bu konuda tecrübeli olduğunu gösteren önemli örneklerinden birisidir. İran'ın bu tür krizleri iyi yönettiği; bir adım sonrasını düşünerek hareket ettiği ya da karşı tarafın algılayabileceği türden mesajlar yolladığı da herkes tarafından bilinmektedir.

İran'ın, "Arap rejimleri ABD ile anlaşmaya çalışırken, tehditlere boy eğmiyoruz" mesajını vermek istediği uzmanların ortak görüşü olarak belirginleşmektedir.(Çubukçu, <http://www.ntvmsnbc.com/news/404418.asp>, 03.04.2007).

24 Mart 2007: İran'a karşı ikinci yaptırım kararı BM Güvenlik Konseyi'nde oybirliğiyle onaylanmıştır. Her ne kadar bu kararın bir önceki karardan daha etkili olduğu söylene de temel olarak ekonomik yaptırım kararlarının petrol ve doğalgaz gibi güçlü alternatifleri olan ülkeler için çok da etkili olabildiği söylenemez. Yine de İran menşeli silahların ihracatının yasaklanması, füze ve nükleer faaliyetleriyle bağlantılı olduğu düşünülen 15 şahıs ve 13 kuruluşun malvarlıklarının dondurulması, diğer taraftan devlet bankası olan Bank Sepah'in de bu listede olması önemli bir adım olarak sayılabilir. Bu kararda tüm devletlerden ve uluslararası kuruluşlardan insani yardım konuları haricinde İran'la kredi, imtiyaz ve mali yardım antlaşmaları yapmamaları istenmiştir.

Bu kararda göze çarpan önemli bir husus; önceden Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı Başkanı Muhammed El-Baradei tarafından ileri sürülen çözüm önerisinin karar metninde yer almasıdır. Buna göre; İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurması üzerine Güvenlik Konseyi yaptırım kararları da buna paralel olarak sonlandırılacaktır. Yine de İran hükümeti bu kararı geçersiz olarak addetmiş ve faaliyetlerine devam edeceğini açıklamıştır. Cumhurbaşkanı Ahmedinecad da her zamanki gibi BM Güvenlik Konseyi kararını geçersiz bir kağıt parçası olarak tanımlayarak saldırgan retoriğini sürdürmüştür.

İran hükümeti, ikinci yaptırım kararını geçersiz saydığını açıklamıştır. Ancak konunun Güvenlik Konseyi'nden çıkarılarak UAEA'ya gönderilmesi durumunda, ani denetimleri olanaklı kılan Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'nın Ek Protokol'ünü meclis onayından geçireceğini belirtmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla İran karşılıklı olarak ödün verilmesi ve eşit adımlar atılmasını istemektedir. Batı ise buna yanaşmakta ve İran'ın önce

uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurmasını istemektedir (<http://www.turkishweekly.net/turkce/yorum.php?id=399>, 24.03.2007).

08 Mayıs 2007: Times dergisine demeç veren İran Dışişleri Bakanı Manuçehr Mottaki, “ABD’yle müzakereye hazırız. Ama her şeyden önce müzakere için siyasi irade olmalı” demiştir. Mottaki, Şarm El Şeyh’te yapılan Irak toplantısında ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice ile neden görüşmediğinin sorulması üzerine de, “Önceden planlanmadığı için görüşme gerçekleşmedi” yanıtını vermiştir. Mottaki, “Dışişleri bakanları birbirleriyle tesadüfen görüşmez. Bunun için siyasi irade ve gerekli zeminin olması lazım. biz göstermelik müzakere ve şov peşinde değiliz” demiştir. Mottaki, Şarm El Şeyh toplantısındaki yemekte Rice ile ne konuştuklarına ilişkin soruya da, “Özel bir şey konuşmadık, sadece selamlaştık” yanıtını vermiştir. (<http://www.ntvmsnbc.com/news/407348.asp>, 08.05.2007).

16 Mayıs 2007: Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad, resmi ziyaret için bulunduğu Birleşik Arap Emirlikleri’nin başkenti Abu Dabi’de düzenlediği basın toplantısında, ABD’nin saldırı olasılıklarına ilişkin sert açıklamalar yapmıştır.

Olası ABD saldırısına nasıl tepki vereceklerinin sorulması üzerine Ahmedinecad, “Zorba güçler, İran halkının önünü kesemeyeceklerini anladılar. Ancak artık askeri saldırı dönemi geride kaldı. Bütün düşmanlarımız bir araya gelse de bize zarar veremezler. İran kendini koruyacak güce sahip” diye konuşmuştur. ABD’nin İran’a saldıracak güce ve cesarete sahip olmadığını söyleyen Ahmedinecad, “ABD’nin İran’a saldırısı söz konusu değil. Ama böyle bir girişimde bulunurlarsa İran’ın bu saldırıya cevabı çok sert olacak” demiştir. Ahmedinecad, başta ABD olmak üzere çoğu Batılı ülkeyle krize neden olan nükleer program konusundaki sorular üzerine de, nükleer politikalarında bir değişiklik yapmayacaklarını vurgulamıştır. İran Cumhurbaşkanı, “Bu faaliyetleri sonuna kadar götüreceğiz” ifadesini kullanmıştır (<http://www.ntvmsnbc.com/news/407967.asp>, 16.05.2007)

23 Mayıs 2007: Yaklaşık dört yıldır devam eden İran nükleer krizi sürecindeki son adım, Güvenlik Konseyi'nin Mart 2007'de İran'a karşı aldığı genişletilmiş yaptırım kararıydı. Bu girişimle İran'a yönelik silah ticareti ve mali konularda yeni yaptırımlar öngören karar oybirliği ile onaylanmıştı. Karar aynı zamanda İran'dan uranyum zenginleştirme faaliyetlerini askıya almasını istemiş ve bunun için 60 günlük bir süre tanımıştı. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı Başkanı Muhammed El-Baradey'den de bu süre sonunda, İran'ın istenilenlere ne ölçüde riayet ettiğini belirten bir rapor hazırlamasını istemişti.

Bu kararı takiben, 23 Mayıs 2007'de İran'a verilen süre dolmuştur ve İran faaliyetlerini askıya almak bir yana daha da fazla ilerleme kaydetmiştir. Bu sırada UAEA Başkanı da kendisinden beklenen raporu hazırlayarak Güvenlik Konseyi'ne sunmuştur. Bu raporda İran'ın faaliyetlerini askıya almadığı hatta İran'ın nükleer faaliyetleri alanında kayda değer ilerlemeler kaydettiği belirtilmektedir ve İran'ın aşağıdaki sorulara henüz tatmin edici ve açıklayıcı bir yanıt vermediğine dikkat çekilmektedir⁵:

1-İran'daki fizik araştırma merkezinde tespit edilen zenginleştirilmiş uranyum kalıntıları

2-İran'ın P1 ve P2 santrifüj teknolojisine ne şekilde eriştiği

Belirtilen diğer önemli bir husus da İran'ın kendisinden beklenen şeffaflık önlemlerini almamış olmasıdır. Raporda; İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini askıya almadığı, yarı-endüstriyel uranyum zenginleştirme tesislerindeki faaliyetlerin devam ettiği ve UF6 gazının santrifüjlere enjekte edildiği, ancak enjekte edilen miktarla nükleer silah üretiminde kullanılabilecek düzeyde nükleer yakıt elde edilemeyeceği, uranyum yakıtı üretim tesisi projesinin devam ettiği ve IR-40 ağır su reaktörü inşaatını sürdürüldüğüne değinilmektedir.

⁵ (El-Baradey'in İran Hususundaki Raporunun Tam Metni), Baztab News, 24 May 2007.

Bu raporun diğerlerinden en önemli farkı, ilk defa olarak Ajans'ın İran'ın faaliyetleri hususundaki bilgilerinin zayıflıyor olmasına işaret etmesidir. Son bir yıldır, İran daha önce gönüllü olarak uyguladığı Ek Protokol'ü artık uygulamadığından ve Batı'nın retoriğine tepki olarak tesislerine girişleri minimum seviyelere indirdiğinden Ajans'ın çalışmaları istenilen düzeylere ulaşmamıştır. Buna rağmen, Ajans'ın İran'da mevcut nükleer materyal ve tesisleri denetlediğine ve herhangi bir sapmaya rastlamadığı yönünde rapor sunabilecek konumda olduğuna değinilmiştir. Ancak geriye dönük nükleer çalışmaların tamamen barışçıl nitelikte olduğunu söyleyebilecek konumda olmadığını, bunun için İran'ın şeffaflık önlemlerini uygulayarak Ajans'a istenilen bilgileri sunması gerektiğinin altı çizilmiştir.

İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad'ın bu karara tepkisi ise her zamanki gibi sert olmuştur. Ahmedinecad, İran'ın nükleer teknoloji yolunda tam hız ilerleyeceğini ve endüstriyel uranyum zenginleştirme konusunda gidebileceği son noktaya kadar gideceğini söylemiştir (Baztab News, 24.05.2007). Ahmedinecad, kısa süreli bir askıya alma durumunun bile Müslüman bir ülkenin teknolojik alanda kazanımlar elde etmesini ve gelişmesini engellemeye çalışan düşman ülkelere zafer kazandıracığını da sözlerine eklemiştir. Ahmedinecad aynı zamanda endüstriyel yakıt çeviriminde olabildiğince ilerleme sağlanacağını iddia etmiştir (International Herald Tribune, 24.05.2007).

Bütün bu gelişmelerin ardından ABD, İran'a sert bir uyarı göndererek, uluslararası topluma meydan okumayı bırakmasını söylemiş ve ilerideki günlerde diğer devletlerle müzakerelere başlayarak İran'a karşı daha ağır yaptırımlar uygulama yoluna gideceklerini açıklamıştır (CNNTÜRK, 24.05.2007)

Her ne kadar ABD ve bazı Avrupa ülkeleri El-Baradey'in bu yöndeki açıklamalarının ileriye dönük negatif sonuçları olabileceğini söyleseler de böylesi bir yaklaşım mevcut gidişattaki en mantıklı öneri olarak değerlendirilebilir. ABD'nin asıl kaygılandığı husus ise, El-Baradey'in daha

önce ileriye sürdüğü başka bir görüşle ilgilidir. El-Baradey'e göre, İran uranyum zenginleştirme teknolojisi hususunda belirli bir düzeye ulaştı ve bu tarihten sonra izlenebilecek en mantıklı yol haritası, İran'ın faaliyetlerini engellemeye çalışmaktan ziyade, sınırlamaya çalışmak olacaktır. Böylece İran'a sınırlı ölçeklerde faaliyetlerini sürdürmesine izin vererek hem İran'ın istediği gibi faaliyetler askıya alınmamış olacak hem de Batı'nın kaygıları giderilebilecektir. Ancak ABD'ye göre, bu yöndeki görüşler İran'ı cesaretlendirebilir ve Güvenlik Konseyi üyeleri arasındaki görüş ayrılıklarını besleyebilir. Bu nedenlerden dolayı El-Baradey'in açıklamalarından şikayetçi olduklarını belirtmişlerdir (Ekinci, <http://www.usakgundem.com/>, 27.05.2007)

24 Mayıs 2007: İsrail Savunma Bakan Yardımcısı Efraim Sne, Jerusalem Post gazetesine yaptığı açıklamada, Tahran'ın, dünyanın dikkatini İran'ın nükleer programından uzaklaştırmak amacıyla Gazze'deki militan gruplara çatışmaları artırma talimatı verdiğini belirtmiştir. Sne, "Her şey İran tarafından örgütlendi. Tüm terörist gruplar, askeri eğitim ve silahları karşılanarak, doğrudan İran tarafından destekleniyor" demiştir. İsrail Savunma Bakanı Yardımcısı, Gazze Şeridi'nden İsrail tarafına roket saldırılarının alanının genişletilerek, sınır yakınlarındaki Netivot, Aşkelon veya Kiryat Gat gibi yerleşimlerin de hedef alınması durumunda, İsrail'in askeri operasyonlarını yoğunlaştırmak durumunda olduğunu ifade etmiştir. İsrail'in Gazze bölgesindeki Hamas liderlerine yönelik saldırılarının, Gazze Şeridi ile 25 km'lik bir yarıçap içindeki bu şehirlere saldırıları da körükleyebileceği endişesi dile getirilmektedir (<http://www.ntvmsnbc.com/news/408848.asp>, 24.05.2007).

25 Mayıs 2007: ABD donanmasının İran'ın hemen açıklarında başlattığı geniş çaplı deniz tatbikatına 2 uçak gemisi, bir amfibi taarruz gemisi, güdümlü füze fırlatan kruvazörler, destroyerler ve çıkarma gemileri katılmıştır. Basra Körfezi'ndeki tatbikatta 140 savaş uçağı, çok sayıda helikopter ve yaklaşık 17 bin ABD askeri görev aldığı belirtilmiştir. Tatbikat çerçevesinde, savaş uçakları eğitim uçuşları yapacak, denizaltı ile mayın savunmasının denendiği ve Kuveyt'e sembolik bir çıkarma gerçekleştirildiği bildirilmiştir.

Tatbikatın Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın, İran'ı nükleer programını geliştirmeyi sürdürmekle suçladığı ve Bağdat'taki ABD ve İran büyükelçilerinin görüşmeye hazırlandığı bir dönemde yapıldığına dikkat çekmektedir. ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney, kısa süre önce, İran'ın nükleer silah elde etmesine ve Ortadoğu'ya hakim olmasına asla izin verilmeyeceğini söylemiştir (Enginsoy, <http://www.ntvmsnbc.com/news/408905.asp>, 25.05.2007).

Mottaki, ABD'nin Basra Körfezinde yaptığı askeri tatbikatı nasıl değerlendirdiğinin sorulması üzerine körfezde yıllardır askeri tatbikatlar yapıldığını, bunların bazen siyasi hedefleri olabileceğini belirtmiştir (<http://www2.dw-world.de/turkish/politik/1.224006.1.html>, 25.05.2007).

25 Mayıs 2007: Baradey, Lüksemburg'da düzenlenen bir toplantıda yaptığı açıklamada, ABD'li yetkililerin, "İran nükleer silah istiyorsa bunu 2010'a veya 2015'e kadar yapacaktır" düşüncesine katıldığını söylemiştir. El Baradey, öncelikli görevinin İran'ın endüstriyel düzeyde uranyum zenginleştirmesini önlemek olduğunu vurgulamıştır. İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad ise, faaliyetlerini durdurmaya çalıştıklarını yinelemiştir. İran lideri, nihai hedeflerine ulaşmak üzere olduklarını savunmuştur.

Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın Birleşmiş Milletler'e sunduğu son raporda, İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini artırdığı ve denetçileri engellediği vurgulanmıştır (<http://www.ntvmsnbc.com/news/408955.asp>, 25.05.2007).

ABD ile İran'ın, Irak konusunu ele almak üzere 28 Mayıs'ta bir araya gelecekleri açıklanmıştır. Resmi bir ziyaret için Pakistan'da bulunduğu sırada açıklama yapan İran Dışişleri Bakanı Manučeher Mottaki, ABD ve İran'ın büyükelçilik düzeyinde yetkililerinin Irak'taki güvenlik durumunu görüşmek üzere Irak'ta bir araya geleceklerini söylemiştir. Mottaki, 28 Mayıs'taki görüşmelerin Irak konusuyla sınırlı olacağını ve toplantıya Iraklı yetkililerin de katılacağını belirtmiştir. ABD Dışişleri Bakanlığı da, 28 Mayıs'taki görüşmeyi

doğrulamıştır. Bakanlık sözcüsü Sean McCormack, görüşmede ABD heyetine Bağdat büyükelçileri Ryan Crocker'ın başkanlık edeceğini söylemiştir. McCormack, İran'ın, Irak'ta güvenliğin sağlanmasının çıkarına olduğunu onaylar yönde adım atacağını ümit ettiğini ifade etmiştir (<http://www.ntvmsnbc.com/news/408274.asp>, 18.05.2007).

İran Dışişleri Bakanı Manučehr Mottaki iki ülke arasındaki görüşmelerin devamı için bazı koşulları bulunduğunu ifade etmiştir. Mottaki, bu koşulları, "ABD'nin müzakerelere gerçekçi yaklaşması, Irak'taki yanlış politikasını kabul etmesi ve düzeltilmesi, bu ülkedeki yükümlülüklerini yerine getirmesi" şeklinde sıralamıştır. İran Dışişleri Bakanı Washington yönetiminin bunlara uyması halinde iki ülke arasındaki müzakerelerin devamı konusunda iyimser davranabileceklerinin işaretini vermiştir.

30 Mayıs 2007: ABD ve İran, Bağdat'ta 28 yıl aradan sonra gerçekleştirdikleri büyükelçiler düzeyindeki ilk toplantıda, Irak'ta istikrarın sağlanması gerektiği konusunda uzlaşmışlardır. Ancak taraflar bu hedefe nasıl ulaşılacağı konusunda görüş ayrılığı yaşamaktadırlar. Tahran, bunun için üçlü bir mekanizma kurulmasını önermiştir. Buna göre İran, Irak ve ABD güvenlik konularını ele almak üzere düzenli olarak bir araya gelecektir. Ancak Washington, Irak'ın komşuları arasında İran'a bir ayrıcalık kazandıracığı gerekçesi ile bu öneriyi kabul etmemiştir. ABD, İran, eğer Irak'ta istikrarın sağlanması konusunda ciddi ise, direnişçileri ve Şii milislere eğitim vermeye ve silahlandırmaya son vererek, bunun yapılabileceğini bildirmiştir.

Bazı gözlemciler bunun önemli bir adım olduğunu söylese de 'eski düşmanlardan dost olmaz' yorumunu yapmaktadırlar.

İran ile ABD arasındaki düşmanlığın kökeni 1953 yılına dayanmaktadır. CIA, dönemin İran Başbakanı Muhammed Musaddık'ı Ajax Operasyonu ile iktidardan uzaklaştırmış ve yerine Şah'ın rejiminin kurulmasını sağlamıştır.

İranlılar, Washington'un 2003 yılında Irak'a girmesini, 1953'teki işgal politikasının devamı olarak görmektedirler.

Son olarak iki ülke arasındaki ilişkilerin normale dönmesi için 1997 yılında, dönemin Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi diyalog önerisinde bulunmuş, ancak Washington çağrısı duymazdan gelmiştir.

Bazı siyasi gözlemciler ise, bütün bu yaşananlara bakıldığında, Bağdat'ta İranlı ve ABD'li temsilcilerin büyükelçiler düzeyinde ve sadece Irak'ın istikrarını görüşmek için de olsa bir araya gelmesini büyük bir adım olarak nitelemektedirler, ancak fazla beklentilere kapılmaması gerektiği uyarısında da bulunmaktadır. (<http://www2.dw-world.de/turkish/politik/1.223947.1.html>, 25.052007).

3.4. İran'a Zaman Kazandıranlar Var

Doğu Avrupa'yı Almanya'nın, Kuzey Afrika'yı Fransa'nın kontrol ettiği bir Avrupa ABD'yi bölgeden dışlayabilir ve Dr. Kissinger'in belirttiği gibi ABD Avrasya'nın kenarında bir ada haline gelebilir. Amerika Birleşik Devletleri, pazarlarını nasıl kontrol edecektir sorusunun cevabı aranmalıdır. ABD: "Doğu Avrupa'yı ben kontrol edeceğim" demektir, "Kuzey Afrika'yı da ben kontrol edeceğim" demektir. "Ortadoğu'yu da, petrolünü de ben kontrol edeceğim" demektir (Kaynak ve Gürses, 2004, s:56).

Çünkü Amerika Birleşik Devletleri, dünyada bir takım terör odaklarının var olduğunu ve bunu destekleyen veya en azından çevresini tehdit eden şer ülkelerin bulunduğunu, bunlara karşı savaştığını dünyaya her fırsatta tekrarlamaktadır. Avrupa'nın bu savaşta, bu iddiaya pek katılmadığı görülmektedir. İspanya'nın özelliği ise, hükümetin Amerika Birleşik Devletleri'ni desteklemesine karşın, halkın desteklememesidir. Hükümetin politikasının doğru olduğuna halkı ikna etmek için hükümetin endişelerini halkın da taşıması lazımdır. İspanya'da meydana gelen terör hadisesine bu bakış açısı ile bakmak gerekmektedir.

Avrupa bu konuda ayak sürmektedir. Avrupa teröre karşı olduğunu söylemektedir ama Amerika Birleşik Devletleri ile işbirliği yapmamaktadır. O halde Avrupa halkını da teröre karşı mücadeleye ikna etmek lazım gelmiştir. İkna etmenin yolu da onları da teröre maruz bırakmaktır. Eğer Avrupa halkı da teröre maruz kalırsa, Amerika Birleşik Devletlerinin haklı olduğunu kabul edecek, gerçekten de Batı medeniyetlerine düşman bir terör odağı var olduğunu kabul edecektir. Amerika Birleşik Devletleri ile birlikte olması gerektiğini düşünecek ve böylelikle Amerika'nın tuzağına düşmüş olacaktır (Kaynak ve Gürses, 2004, s:84).

AB Troykası (İngiltere, Fransa, Almanya) ve ABD bu krizde taktik olarak ikili bir oyun oynamaktadır. **ABD, İran ile resmi diplomatik ilişki kurmadığından taleplerinin bir kısmını AB troykası üzerinden iletmiştir.** AB troykası bu çerçevede yapıcı bir takını roller oynamış, İran'a çeşitli öneri paketleri sunulmuş ama sorun nihai bir anlaşmaya bağlanamamıştır. Buradan ABD ve AB ülkelerinin bu konudaki çıkarlarında bir örtüşme olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. İran'a askeri bir müdahale olmaması ve Ortadoğu'da suların durulması AB'nin çıkarıdır.

Özellikle ekonomik konularda Fransa, Almanya ve İtalya'nın İran'la ciddi ticari ilişkileri vardır ve ambargo ya da istikrarsızlıkla bu kazanımlarından vazgeçmek istemeyeceklerdir. Bir ambargodan veya askeri müdahaleden ABD iktisadi olarak fazla etkilenmeyecektir çünkü ABD'nin İran ile ekonomik ilişkileri yoktur ancak AB ülkeleri böyle bir yaptırım rejiminden olumsuz olarak etkileneceklerdir. Özellikle kriz söylentileri nedeniyle petrol fiyatlarının artışı AB ülkelerini ABD'den daha fazla etkileyecektir, çünkü Avrupa ülkelerinin enerji konusunda Ortadoğu'ya bağımlılığı çok daha fazladır. Doğalgaz konusunda da Avrupa ülkeleri Rusya'ya bağımlılıklarını azaltmak istemektedirler. Bilindiği gibi İran halen dünyanın ikinci en büyük doğalgaz rezervine sahip ülkesidir (SETA İran Dosyası, Temmuz 2006, s:53).

AB troykası tarafından daha önce İran'a önerilen girişimlerin temel şartları uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin dondurulması karşılığında

ekonomik işbirliğinin artırılması olmuştur. AB bunun karşılığında İran'a sivil nükleer teknoloji konusunda da işbirliğini önermiştir. İranlı yetkililer bu önerilere "fındık, fıstık önerisi karşılığı altın istendiğini" söyleyerek tepki göstermişlerdir. **Bu noktada İran'ın talepleri açısından AB üçlüsünün yapması gereken daha yaratıcı ve esnek çözüm paketleri sunmaktır. Sadece iktisadi öneriler ve teknoloji transferi konusu İran açısından yeterli görünmemektedir.** İran'ın temel talebinin uluslararası düzeyde tanınma ve güvenlik olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir. Avrupalı liderler nükleer krizin de ötesinde, İran'la daha uzun vadeli ve geniş kapsamlı bir diyalog sürecini başlatmak durumundadırlar. Aksi taktirde hassas konular gündeme geldiğinde pazarlık güçlerini ve inandırıcılıklarını yitireceklerdir.

Amerika, Arap dünyasında ve bölgede bu gelişmeleri tezgahlarken İran üzerinde de çalışmıştır. İran politikalarında, sonradan doksanlı yıllarda da yaptığı gibi, bir yandan Tahran'daki rejime karşı, Şah yanlıları ile işbirliği halinde tam bir mücadele içerisinde iken, bir yandan da masa altından İran ile ilişkileri normalleştirmek için çaba sarf ettiği görülmektedir. Her iki yol da Amerika'nın, İran'da demokratik ve insan haklarına saygılı bir rejim için değil bölgedeki Amerikan çıkarları için çalıştığına somut emare teşkil etmektedir. Kaldı ki mücadele içerisinde olduğu Tahran rejimine, komünist Tudeh Partisi ve diğer Sovyet bağlantılı yeraltı faaliyetleri hakkında bilgi vererek Tahran'ın bu hücreleri yok etmesine yardımcı olması da aynı anlamı taşımaktadır (Topur, 2004, s:270).

Amerika'nın, Irak'a nazaran İran'a daha farklı ve ihtiyatlı yaklaştığı, bu ülke nezdinde bir bakıma da işbirliği arayışı içinde olduğu görülmektedir. Amerika bu farklılığı İran'da, özellikle Muhammed Hatemi'nin Mayıs 1997 tarihinde neredeyse % 70 oy alarak işbaşına gelmesi ve yapılan yerel seçimler ile kendine göre başladığını varsaydığı olumlu yöndeki değişim ve gelişime dayandırmıştır. İran'daki söz konusu gelişmeler gerçekten yer almıştır. Ancak, Amerika tarafından benimsenen farklı yaklaşımlarda asıl, İran'ın daha büyük ve ağırlıklı bir devlet olması ve dolayısıyla daha zor bir lokma teşkil etmesi, jeopolitik konumu nedeniyle Amerika için "zarar verme

gücünün” Irak’a nazaran daha fazla olması ve nihayet, rejimindeki karanlığa rağmen aslında milli kültüründen ve tarihinden gelen köklü devlet anlayışlarının ve karakterinin beraberinde getirdiği daha istikrarlı ve şahsiyetli tutumların rolü kuşkusuz ağır basan unsurlardır (Topur, 2004, s:346).

Başta Amerika’nın Avrupalı müttefiklerinin tutumları nedeniyle, İran uluslararası ticaret bakımından kısıpaca alınamamıştır. İran ekonomik sıkıntılara itilmiş ve fakat ekonomik bunalıma sokulamamıştır. İran üzerine uygulanan “Durdurma” siyaseti İran’a zarar vermiş ve fakat beklenen nihai amaçlar bakımından sonuç alınamamıştır. Irak için oluğu gibi Çifte Durdurma Siyasetinin kısacası İran bakımından da slogandan öteye geçemediği görülmeye başlanmıştır. Özellikle İran’da yatırım yapan yabancı şirketlerin cezalandırılmasına dair olan kanunun uygulamada İran’ı değil bilakis Amerika’yı yalıtıma başladığı görülmüştür (Topur, 2004, s:347).

UAEK, Şubat 2006 başında merkezi olan Viyana’da toplandığında, 4 Şubat’ta yapılan oylamadan şu karar çıkmıştır: “İran’a UAEK ile tam işbirliği için 5 Mart 2006’ya kadar süre tanınmasına... Bu zaman diliminde gerekli işbirliğini yapmazsa İran’ın nükleer dosyasının BM Güvenlik Konseyi’ne havale edilmesine...”

Otuz beş üyeden oluşan UAEK’nin yirmi yedi üyesi kararın lehine oy kullanmıştır. Oylamada Cezayir, Belarus, Endonezya, Güney Afrika ve Libya çekimser kalmıştır. Suriye, Küba ve Venezüella ise hayır oyu kullanmıştır. Karara en çok sevinen ülke ABD olmuştur. Yıllardır, adım adım sürdürdüğü kuşatmaya yeni ve güçlü bir halka daha ekletmiştir. Oylama sonrasında bir açıklama yapan ABD heyetinin başkanı Büyükelçi Gregory Schulte altını-üstünü çize çize şunları söylemiştir:

“Karar, BM Güvenlik Konseyi’nin beş daimi üyesinin hazırladığı metni içermektedir, İran’ın nükleer programını gerçekten barışçıl amaçlı kullandığını kanıtlanması ve uluslararası kamuoyunu bu yönde ikna etmesi için 5 Mart’a

dek süre tanıyoruz. Beklentimiz İran'ın bütün tesislerini derhal UAEK uzmanlarına açmasıdır. UAEK olağan toplantısını 6 Mart günü yapacaktır.”

Schulte'un kısa açıklaması her şeyi içermektedir (Balbay, 2006, s:48).

Bu karara İran'ın nasıl bir yanıt vereceği merakla beklenirken ilk ses İran Ulusal Güvenlik Konseyi Başkan Yardımcısı Cevad Vahidi'den gelmiştir:

“Meclisimizin daha önce aldığı karar uyarınca Natanz'daki nükleer faaliyetlerimizi derhal başlatacağız. Bu İran'ın en doğal hakkıdır. Rusya, İran'ın nükleer faaliyetlerini Rusya topraklarında sürdürmesini öngören bir öneri hazırlamıştı. Biz bu öneriyi değerlendirmekteydik. UAEK'nin yaptığı oylama bu öneriyi de öldürmüş oldu. Bu aşamadan sonra nükleer tesislerimizdeki BM denetimini derhal durduracağız.”

Viyana kararı, ertesi gün gazetelerde şu başlıklarla okura duyurulmuştur:

- İran sonun başında!
- Nükleer restleşme!
- İran'a BM kapanı tamam!

İran'ın tetiği dilinde 6. Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad da, ülkesinin izleyeceği yolu şöyle özetlemiştir:

“Nükleer programa devam...” (Balbay, 2006, s:49).

Bu başlıklar ve Ahmedinecad'ın demeci, daha fazla yorum yapmayı gereksiz kılmaktadır. İran'ın nükleer yolculuğu bu kararlar birlikte uluslararası duraklara doğru yol almaktadır.

Bu aşamadan sonra İran'a sert uyanlar yapmak anlamsız görünmektedir.

Uluslararası kamuoyunu karşına almaması, ne olursa olsun uluslararası antlaşmalardan sapmaması, Rusya ve Çin'e bel bağlamaması, Almanya ile yoğun ticaretin her şeyi çözeceğini sanmaması gibi tavsiyeler de İran'ı yolundan alıkoyacak gibi görünmemektedir.

Diğer taraftan, başta üç AB ülkesi olmak üzere Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin, küresel çıkarlarını dikkate alarak, ABD'nin muhtemel bir hareketine karşı çıkacağı ve İran'a destek vererek sorunun görüşmeler yoluyla çözülmesi yönündeki gayretlerine devam edeceği değerlendirilmektedir.

İran NPT (1970), Kimyasal ve biyolojik silahların kullanılmasını yasaklayan Cenevre Protokolü'ne (1925), Kimyasal Silah Konvansiyonu'na (Chemical Weapon Convention-CWC, 1993), Biyolojik Silah Konvansiyonu'na (BWC, 1975) taraftır ve henüz onaylamamakla beraber, nükleer testleri yasaklayan Comprehensive Test Ban Treaty (CTBT)'yi imzalamıştır.

NPT ve UAEA bariz değeri olan bir dizi kontrol ve denetleme olanağı temin etmektedir, ancak bir silah programında kullanılabilecek ve silahlanma için içeriği suiistimali sağlayacak 'barışçı' nükleer teknolojinin ithalatını meşru görebilmektedirler. NPT'nin imzalayıcısı olarak, İran UAEA'ya nükleer tesislerini incelemesi için izin vermek zorundadır. İlk baştaki denetleme yönetiminde, bu incelemelerin imkanları kısıtlanmıştır. NPT'nin V maddesi gereğince; İran'ın belirttiği tesislerde UAEA'nın denetlemelerine izin verdikleri müddetçe İran nükleer reaktör ithal etmeye ve kısıtlı miktarda nükleer teknolojiye mecbur bırakılmıştır. Bu 'barışçı' nükleer teknoloji transferi; sonuçta İran'a gizli reaktör tesisleri, merkezden uzak tesisler ve/veya kimyasal ayırışım tesisleri üretimi kabiliyetini veren nükleer teknoloji üslerini sürekli olarak geliştirme imkanı vermektedir (Cordesman, "Iran and Nuclear...", 2000, s:21).

İran Körfez savaşı sonrasında oluşturulan ve barışçıl amaçlı olduğu açıklanan nükleer materyallerin dönüştürülmemesini en üst derecede garantilemek için ek koruma oluşturulan, aynı zamanda açıklanmamış nükleer materyaller ve faaliyetlerin eksikliği için 93+2 olarak da bilinen Ek Protokolü onaylamamıştır.

Gerek İsrail ve ABD'nin, gerekse İngiltere, Almanya ve Fransa gibi Avrupa ülkelerinin, NPT konvansiyonu üyesi İran'ın nükleer programından duyduğu kaygının temelinde aslında nükleer silah vs. değil, İran'ın kendi kendine yeten nükleer bir güç olmasından duyulan endişe bulunmaktadır. Nitekim İran'ın kendi imkanları ve kendi mühendisleriyle nükleer yakıt çevrimini gerçekleştirmiş olması, BM Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'ndaki söz konusu ülkelere mensup temsilcilerin "İran nükleer program konusunda bizim kontrolümüzden çıktı" demelerine sebep olmuştur.

Ayrıca eski Amerikan başkanı Jimmy Carter'in Ulusal Güvenlik danışmanı, stratejist Brezezinsky, 29 Ağustos 2004 tarihinde basına akseden raporunda, İran'ın nükleer programı konusunda ilginç değerlendirmelerde bulunmaktadır. Brezezinsky'nin başkanlığını yaptığı özel grup, hazırladığı raporda İran'ın 2003 yılında Birleşmiş Milletler Atom Enerjisi Ajansı'yla yaptığı görüşmeler doğrultusunda, bir iyi niyet adımı olarak askıya aldığı uranyum zenginleştirme programını sürekli olarak durdurmasını sağlamak için, İran'a makul bir fiyatla yakıt satılması gerektiğini önermektedir. Rapora göre yakıtın satılmaması konusunda yapılan baskılar, İran'ı bu teknolojiyi kendi başına üretir hale getirmiş ve durumun ABD ve Avrupa'nın kontrolünden çıkmasına sebep olmuştur. Bu çerçevede eğer İran'a nükleer reaktör yakıtı satılmasına izin verilecek olursa, hem İran'ın bu teknolojide bağımlı hale gelmesi sağlanacak, hem de İran'ın nükleer gücü ve kapasitesi sürekli olarak kontrol altında tutulabilecektir (Şimşek, 2006, s:42-43).

ABD ve İsrail'in İran'a yönelik işgal hareketinin psikolojik boyutu hayata geçince, diplomasinin kitabını yazan; Fars devlet geleneği tecrübesine sahip olan İran da karşı ataklarını sıklaştırarak, uluslararası diplomatik çevreleri

ikna etmeye çabalamıştır. O günlerde Der Spiegel'e açıklamada bulunan Almanya Dışişleri Bakanı Frank-Walter Steinmeier, İran'ın nükleer kriz konusunda yeni bir müzakere teklifi sunduğunu söylemiştir.

Haberde İran'ın, Çin'in de bu projeye dahil edilmesini müzakerelerin yapılması için şart olarak öne sürdüğü belirtilmiştir. Spiegel dergisi ayrıca, Başbakan Angela Merkel'in, ABD Başkanı George Bush ve Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan ile bir telefon görüşmesi yaparak, krizin çözülmesi için Rusya'nın da yardım etmesini istediğini yazmıştır. Dergi, İran'ın yaptığı yeni teklif ve Merkel'in yaptığı telefon görüşmelerinin, hükümetin üst düzey yetkilileri tarafından doğrulandığını iddia etmiştir (Der Spiegel, 24.12.2005).

Reuters haber ajansının haberine göre Almanya, Fransa ve İngiltere tarafından kaleme alınan karar tasarısında, UAEA'dan İran'ın nükleer faaliyetleri konusundaki soru işaretlerini gidermesi istenmektedir. Karar tasarısı, Tahran yönetiminin nükleer faaliyetleri konusundaki sorulara açık yanıtlar vermesini ve Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı ile işbirliği yapmasını talep etmektedir. Karar tasarısında UAEA Başkanı Muhammed El Baradei'ye İran'ın nükleer programı konusunda elde edilen bilgilerin, BM Güvenlik Konseyi'ne de iletilmesi çağrısı yapılmaktadır.

Nükleer çalışmalara tekrar başlayan İran'ın Güvenlik Konseyi'ne sevk edilmesi halinde, Tahran yönetimine değişik yaptırımların uygulanması gündeme alınmıştır, ama İran'ın elinde nükleer silahlar kadar tehlikeli olan petrol silahı vardır. Ancak uzmanlara göre, petrol ambargosunun uygulanması en son olasılıktır. Zira bu tarz bir yaptırımın, İran petrolüne bağımlı ülkeleri zora sokacağı ve varil başına petrol fiyatlarını 100 dolara tırmandıracağı belirtilmektedir.

İran'ın nükleer çalışmalarını yeniden başlattığını açıklamasından hemen sonra, Çin hükümetinden bir açıklama gelmiş, Amerika yalnız bırakılmıştır:

“İran nükleer dosyası UAİK’da çözümlenmelidir.” Ancak UAİK’nın da tavrı biliniyordu. UAİK, İran’ın nükleer çalışmalarını haklı ve yerinde bulmuştur.

Konu ile ilgili Çin Dışışleri Bakanlığı sözcüsü Kung Çuan, Pekin’de yaptığı açıklamada, “Şu an için en önemli husus İran’ın üç Avrupa ülkesi (İngiltere, Almanya ve Fransa) ile müzakerelerinin başlamasıdır” diyerek, bu konunun çeşitli boyutlara sahip olduğunu ve uluslararası camianın da konunun çeşitli boyutlarını tartıştığını, ülkesinin bu konunun çözüme kavuşması için faaliyetlerine devam edeceğini, konuda taraf olan tüm ülkelerin sabır ve dürüstlük göstermeleri durumunda, Çin’in bu tutumun konunun çözümüne yardımcı olması için elinden gerekeni yapacağını söylemiştir (www.irna.ir).

Bu, ABD’ye atılan büyük bir gol olmuştur. Amerika neye uğradığını şaşırmıştır. Tek umutları Rusya ve Putin olan ABD’yi, kadim Rus devlet geleneğinden yetişen Devlet Başkanı Putin de hayal kırıklığına uğratmıştır.

Putin, ABD’yi yalnız bıraktığını kendi Dışışleri Bakanı’nın ağız ile dünyaya ilan etmiştir. 12 Ocak 2006 tarihinde Lavrof’un yaptığı açıklama ABD üzerinde tam bir şok etkisi yaratmıştır. Çünkü Lavrof, İran’ın nükleer araştırmalara başlama şeklinin yasal olduğunu söylemiştir.

Lavrof, faaliyetlerin Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (UAİK) denetçilerinin nezaretinde başladığını söyleyerek, İran’ın yeniden nükleer araştırmalara başlama konusunu ABD ve Almanya Dışışleri Bakanları ile de konuştuğunu, bu konunun incelenmesi için üç Avrupa ülkesi (Almanya, İngiltere, Fransa), ABD, Çin ve Rusya yetkililerinin Londra’da bir toplantı düzenlenmesi önerdiğini belirtmiştir (www.rusya.ru).

Rusya’nın bu açıklaması üzerine gözler NATO’ya çevrilmiştir. Çünkü ABD, NATO’nun olaya müdahalesini ve İran’ın nükleer çalışmalarına engel olmasını istemiştir. 12 Ocak günü ajanslara düşen bir haber, NATO kartının da zayıf olduğunu göstermiştir.

NATO sözcüsü James Apasoray, Brüksel’de yaptığı açıklamada, İran’a askeri bir müdahalenin NATO’nun gündeminde olmadığını; Almanya, İngiltere, Fransa ve Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (UAEK) tarafından, İran nükleer sorununun müzakere yolu ile çözümü için yürütülen çalışmaları desteklediklerini söylemiştir (Şimşek, 2006, s:77).

NATO’dan gelen bu açıklamanın hemen akabinde Avrupa Parlamentosu’nda önemli bir güce sahip olan Yeşiller Grubu ABD karşıtı açıklamalarda bulunmuştur. Avrupa Parlamentodaki Yeşiller Gurubu, İran’ın NPT anlaşmalarına aykırı hareket etmediğini ve bu anlaşmayı ihlal etmediğini dünyaya ilan etmişlerdir.

Yeşiller adına bir açıklama yapan Alman milletvekili Angella Bier, Fransa, İngiltere ve Almanya dışişleri bakanlarından, bu konuda İran’ı tehdit etmekten kaçınmalarını istemiştir.

Bier; “İran’ı tehdit etmek ve dosyanın BM Güvenlik Konseyi’ne gönderilmesi söylemleri yersizdir, çünkü bugüne kadar İran’ın NPT anlaşmasını ihlal ettiğine dair herhangi bir emareye rastlanmamıştır” diyerek bu tür tehditlerin, Avrupa’nın kitle imha silahlarının yayılmasını önleme stratejisine ciddi zararlar vereceğini de sözlerine eklemiştir.

Bu gelişmelerden sonra İranlı mollaların nükleer çalışmaları askıya aldıkları dönemi iyi değerlendirdikleri anlaşılmaktadır. Bir önceki çalışmalarında karşılarında bütün dünyayı gören İran yönetimi bu sefer taşları yerine oturtarak karşı hamleye geçmiştir (www.irna.ir).

ABD’nin umut bağladığı AB’nin güçlü üç ülkesinin yaptıkları toplantılar sonucunda, İran’ın BM Güvenlik Konseyi’ne sevk edilmesi kararı güçlükle çıkmıştır.

Almanların buradaki tavrı Amerikalıları çılgına çevirmiştir. Çünkü Amerikalılar, işgal sırasında, Alman Anayasayı Koruma Örgütü’nün (BND),

Irak'ta faaliyet göstermesine izin vermiş ve bu ülkede Almanların taban bulmasına göz yummuştur. Karşı istihbarat servislerinin iddialarına göre Alman İstihbaratı, Iraklı direnişçilerle temasa geçmiş ve bazı grupları destekleyerek gelecek için yatırım yapmışlardır.

Amerika'nın savaşa istediklerini yapabilme planları böylece ayağına dolanmıştır. ABD'nin elindeki kartları bir bir hükümsüz kılan İran, son restini Tahran yerine Moskova'da çekmiştir. Eski SSCB vatandaşı olan ve büyük paralarla İran vatandaşlığına geçen İran Araştırmalar Merkezi direktörü Recep Seferov, baskı ve tehditlerle İran'ın nükleer teknoloji elde etmesine engel olunamayacağını söylemiştir (Şimşek, 2006, s:78).

Fransa'nın güdümünde bulunan ve BM Güvenlik Konseyi'nde geçici veto yetkisi bulunan bugünkü Cezayir yönetimi de İran'dan yana tavır almıştır. Basına bir açıklamada bulunan İran Cumhurbaşkanı Yardımcısı Ahmed Musevi, Cezayir'in nükleer dosya konusunda İran'ın tutumunu desteklediğini söylemiştir. Cezayirli yetkililerle görüşmelerde bulunmak için o ülkede bulunan Musevi, IRNA'ya yaptığı açıklamada, "Cezayir BM ve Uluslararası Atom Enerjisi Kurumunda (UAEK), İran'ın tutumunu desteklemekte ve buna devam etmek niyetindedir" demiştir. Cumhurbaşkanı yardımcısı, "Cezayir Başbakanı görüşmede, İran'ın barışçıl amaçlarla nükleer teknoloji elde etme hakkını vurguladı ve Cezayir'in bu konuda önceden olduğu gibi bundan sonra da İran'ı savunmaya devam edeceğini bildirdi" diyerek hem Fransa hem de ABD'yi şaşkına çevirmiştir (Şimşek, 2006, s:79).

AB'den umduğu desteği bulamayan Amerika, Fransız hükümetini İran'a karşı harekete geçirmeye çalışmıştır. Rusya ile yüz yıla yakın münasebetleri bulunan Fransa adına, Dışişleri Bakanı Philippe Douste-Blazy bu ülkeye gönderilerek Putin ikna edilmeye çalışılmıştır. Ancak Philippe Douste-Blazy eli boş dönmüştür. Hatta ortak düzenlenen basın toplantısında, Rus Dışişleri Bakanı Amerika'nın kontrolünde olan bazı basın organlarının muhabirlerinin sorularını azarlayarak cevap vermiştir. Bu azarlama aynı zamanda örtülü

olarak Fransa ve ABD'ye yapılmıştır. Lavrof, "İran nükleer programı konusunda konuşmaya ehil insanlar gazeteciler ve politikacılar değildir ve bu konuda uzmanların görüşlerine başvurulmalıdır." Rusya'nın, İran ile Buşehr nükleer santrali yapımı konusundaki sözleşmesinin, UAEK denetiminde ve uluslararası hukuka göre yürütüldüğünü söyleyerek, ülkesinin net tavrını ortaya koymuştur.

ABD'nin baskı ve sömürsünden bıkan Körfez ülkeleri, İranlı diplomatların yoğun temasları sayesinde bu ülkeye tam destek vererek ABD'nin umutlarını boşa çıkarmışlardır. Diğer taraftan da aşırı sağcı ve Neo Nazilere olan hoşgörüsü ile dikkatleri üzerine çeken Başbakan Merkel'in, Beyaz Saray'daki taahhütlerine rağmen Almanların İngiltere ve Fransa ile ters düşerek, İran'ın BM'ye sevk edilmesini engellemesi ile, ABD'nin Avrupa Birliği ve BM kozları da suya düşmüştür (Şimşek, 2006, s:81).

ABD'nin böylesine pervasızca davrandığı dönemde, ona karşı direnen Rusya ve Çin olmuştur. ABD, İran'ı işgal etmeyi kesinlikle istediğini ortaya koymuştur. Ancak Körfez ülkelerinin yanı sıra Kuzey Afrika ve AB'nin de karşı çıkması, psikolojik harpte ABD'yi kesin bir yenilgiye uğramasına sebep olmuştur.

Psikolojik harbi en acımasız yöntemlerle uygulayan ABD, buyandan da İran'ın içinde faaliyet gösteren ajanları ve Halkın Mücahitleri Örgütü militanları aracılığı ile bombalı ve silahlı eylemler yaptırarak ülkenin iç güvenlik reflekslerini ölçmeye çalışmıştır (Şimşek, 2006, s:82).

Hariri suikastı sonrası Fransa'nın artan ilgisinde, Lübnan'da Hariri aracılığıyla geniş yatırım ve ortaklık imkanı bulan Fransız sermayesinin etkisi büyüktür. Bununla birlikte BM soruşturmasının en önemli tanığı olduğu söylenen Muhammed Züheyr El Sıddık'ın Fransa'da yakalanmasını ve Rifat Esad'ın Fransa'da barındırılmasını tesadüflerle açıklamak zordur. Kısacası **Fransa'nın ABD ile işbirliği içinde olması, ancak sömürgeci mantıkla**

bölgede yeni fırsatlar ve etkinlik alanları oluşturmaya çalıştığı şeklinde yorumlanabilir (Şimşek, 2006, s:19).

İran'ın cari durumda Amerikan çıkarlarına kafa tutan tavrı radikalizm ya da ideoloji bağımlı bir tavırdan ziyade pragmatik bir mantaliteden kaynaklanmaktadır. Öte yandan pragmatik kaygılar ile de olsa İran'ın dış politika davranışının temelinde Amerika'nın bu ülkeye yönelik çevreleme politikası ve İran'ın iç politikasında hakim anti-Amerikan tavrın devam ettirilmesi, dolayısıyla kitleleri İslam rejiminin arkasında muhafaza etme endişesi yatmaktadır. Amerikan iç politikasından olaya bakıldığında etkili Yahudi lobileri tüm güçleri ile İran'a yönelik boykotun devam etmesine çalışmaktadırlar. Özellikle İran asıllı Amerikalıların başını çektiği ve (İslam karşıtı tavrı alan bazı Yahudi kuruluşlarına tepki sebebiyle) bir kısım Arap lobilerinin de desteğine sahip sınırlı bir İran lobisinin varlığından da söz edilebilir. Son dönemde yaşanan İran, Ermenistan ve Yunanistan yakınlaşmasının Washington siyasetine yeni unsurlar ekleyebileceği düşünülebilir. Ancak Ermeni ve Yunan lobisinin tüm güçleri ile İran'ın arkasında olması yakın dönemde olası bir gelişme olarak değerlendirilmemektedir. Kısa ve orta vadede İran faktörü ABD'nin Orta Asya politikasında bir "negatif unsur" olarak varlığını koruyacaktır (Aras, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:243)

1980 ve 2000 yılları arasında ABD dahil tüm G-7 ülkeleri (Rusya hariç, Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya ve Kanada) ihracat değerleri içinde, ABD'nin ihracat payı en yüksektir. İkinci sırada ise Almanya gelmektedir. **Son yıllarda ve özellikle ikinci Irak savaşı esnasında diplomatik bazda Almanya ve ABD arasında yaşanan söylev çatışmalarının kaynağının küresel ekonomik çatışmalardan kaynaklandığını söylemek mümkündür.** ABD'den sonra G-7 içinde güçlü bir ihracat gücüne sahip olan Almanya'nın, ABD karşısında ekonomik gücüne orantılı olarak bir diplomatik karşıtlığa girebileceği öngörülse de, G-7 içindeki bütünleşmesinden dolayı Almanya bu ihracat hacmini 1980'den itibaren arttırmış ve korumuş olduğundan ve diğer taraftan böyle bir çatışma içine

girildiğinde de ABD G-7 içindeki liderlik gücünü İngiltere ve Kanada desteği ile güçlendirdiğinden şimdilik Alman etki gücü marjinal kalacaktır ve ABD'nin küresel politikasını AB değerlerine göre şekillendirmeye çalışması imkansızdır.

UAEA Başkanı El-Baradei, Mayıs 2007 ortalarında İran'ın nükleer silah teknolojisine erişmesine üç ila sekiz yıl zaman olduğunu açıklamıştır. Mevcut sorunun çözülmesi için İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini askıya alarak güven yaratma adına adım atması gerektiğine, Batı'nın da İran'la kapsamlı bir diyalog süreci başlatarak sorunları halletmesi gerektiğine vurgu yapmıştır.

Uzun süredir devam etmekte olan bu krizle ilgili son gelişmelere bakıldığında, aslında yeni ve sürpriz olarak nitelendirilebilecek bir durum olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Bu aşamadan sonra 5+1 ülkeleri yeniden Güvenlik Konseyi bünyesindeki toplantılarına başlayacak ve başka bir yaptırım kararı alma konusunda derin tartışmalara girişeceklerdir. Rusya ve Çin'i ikna edebilmek için yine alınan kararlar törpülenecek ve sonunda uzlaşmaya varacaklardır. Bir diğer yaptırım kararı daha alınacak ancak İran'ın bu kararı dikkate almasını beklemek de iyimserlik olacaktır. İran faaliyetlerini hızlandırmaya başlayacak ve tepkiler büyüdükçe büyüyecektir. Bir 'başka karar', 'bir diğer karar', peki 'ya askeri müdahale?' tartışmaları gündemi işgal edecek ve bunların ne kadar etkili olacağı yönünde analizler yapılacaktır. Belki de bu seçenekleri hayata geçirecek olanlar bile olacaktır (Ekinci, <http://www.usakgundem.com>)

3.5. İran'ın İkinci Soğuk Savaş Dönemindeki Yeri

Şubat 2006'da İran'ın BM Güvenlik Konseyi'ne sevki bütün dengeleri bir doz etkilemiştir ama tarafların duruşunun özünde fazla bir şeyin değiştiğini söylemek zordur.

ABD, AB, Rusya ve Çin'in İran karşısındaki duruşu şöyle özetlenebilir:

ABD, İran'a deyim yerindeyse petrol vanalarının arasından bakmaktadır. Soğuk savaşın sona ermesiyle birlikte oluşan yeni coğrafyada İran'ın, sadece Ortadoğu'da değil, serbest bırakılması halinde Kafkaslarda, Hazar bölgesinde de etkin olabileceğini düşünmektedir (Balbay, 2006, s:54).

Washington'a göre, İran kendi denetimi dışında kaldığı sürece ABD, Hazar Denizi ve Ortadoğu enerji bölgesinde rahat hareket edemeyecektir. İran'ın, nükleer silah elde etme girişimi ABD'nin kaygısını daha da artırmaktadır. Enerji konusunu çantasında tutan ABD, masanın üzerine İran'ın nükleer çalışmalarını koymakta, İran'ın ancak bu yöntemle yalnızlaştırabileceğini düşünmektedir.

İsrail'in İran'a bakışı, ABD'ninkinden çok daha katıdır. ABD politikalarında etkin rol oynayan İsrail'e göre, İran'a en geç 2005'te müdahale etmek, en azından ciddi bir gözdağı vermek gerekiyordu. İsrailli uzmanların ABD'ye verdiği raporlara göre İran, birkaç yıl içerisinde tam anlamıyla nükleer silaha sahip olacaktır, İsrail, 1981'de Irak'ın Osirak reaktörünü hava harekatiyle vurmuş, Saddam yönetimine bu alanda ciddi bir darbe indirmiştir.

AB'nin İran politikasını üç ülke biçimlendirmektedir: Almanya, Fransa ve İngiltere.

İngiltere'nin bir ayağı ABD'nin politikalarına basmakta, öteki ayağı kara Avrupasına basmaktadır. Almanya ise İran'la kurduğu ekonomik ilişkilere zarar verecek bir adım atmamaya büyük özen göstermektedir.

Tüm bunlara karşın üç AB ülkesi de İran'ın kesinlikle nükleer silah üretmesinden yana değildir. Hatta nükleer teknolojiyle gereğinden fazla ilgilenmesini bile istememektedirler. Zira nükleer teknolojinin belli başlı ülkelerinden dışında gelişmesinin kendi yararlarına olmadığını düşünmektedirler.

AB'nin İran tezinin ana başlıkları şöyledir: (Balbay, 2006, s:56).

— İran'ı tecritte tutmak ne bu ülke için ne bizim için yararlıdır. Öncelikle İran'ın uluslararası ailenin bir parçası olmasını sağlamak gereklidir.

— İran'ın uluslararası kamuoyu ile ilişkilerinin ilerlemesi ülke içindeki reformcuları güçlendirir. Onların güçlü olması rejimi ister istemez yumuşatacaktır.

— Bu yumuşama beraberinde İran'ın nükleer silahlarda ısrarını ve terörizme desteğini azaltacaktır.

AB'nin bu yaklaşımı ise ABD'nin, bir an önce sonuç elde etme aceleciliğiyle örtüşmemektedir.

İran'ın; Ortadoğu Barış Süreci'nde (ODBS) rol oynayan Mısır, Ürdün ve Suudi Arabistan gibi ülkeler katında, Ortadoğu'da barışın tesisi açısından önemli bir fikir üretmediği veya yol haritası oluşturamadığı görülmektedir. Bu çerçevede, İran'ın, ODBS'de, "barış üretme" veya "barış planı geliştirme" yönünde önemli bir söz veya konum ya da role sahip olmadığı değerlendirilmektedir. Ancak ODBS'ni, özellikle Filistinli radikal terör örgütlerine, silah dahil olmak üzere yapmakta olduğu özellikle askeri, finansal ve siyasal yardım ve destekle bu örgütler üzerindeki nüfuz ve etkinliğini sürdürerek, anılan örgütlerin başta intihar saldırıları olmak üzere, İsrail'e karşı silahlı terör eylemlerine devam etmelerinde etken ve kışkırtıcı bir rol oynayarak, ODBS faaliyetlerine olumsuz yönde etki edebileceği değerlendirilmektedir (Balbay, 2006, s:74).

ABD'nin devrimden sonra İran ile yaşadığı gerginlikler iki ülke arasında devamlı olarak problem yaratmıştır. İran'ın Amerikan varlığına karşı çıkması ABD çıkarları ile ters düşmüştür. Ortadoğu'daki Filistin meselesine bakış açısı ve İsrail'e yönelik saldırılarda terörist gruplara destek olması İran'ın, Amerikan raporlarında teröre destek veren ülkeler listesinde baş sıraya konmasına sebep olmuştur. İran'a uygulanan Amerikan ambargosu ise sadece ABD firmalarıyla kalmamıştır. Keza ABD, bu ülkeye yatırım

yapacak şirketlere de yaptırım uygulayacağını ilan etmiştir. Tüm bunlar sonrası kendini soyutlanmış hisseden İran kendini güvende hissetmek için çeşitli politik açılımlar gerçekleştirmek istemiştir. Bu bağlamda nükleer gücü kendisine hedef edinmiştir ve böylelikle de yeni bir kozu “nükleer silah”ı elde etmeye çalışmıştır (Cankara, 2005, s:14).

İran, kapsamlı nükleer program geliştirmektedir. İran hükümeti, bunun bütünüyle yasal olduğunu ve artan enerji talebi nedeniyle enerji kaynaklarını çeşitlendirmeye ihtiyaç olduğu şeklinde bir yorumda bulunmaktadır. Ancak Bush yönetimi açıkça İran’ı nükleer silahlar üzerinde gizli kapaklı çalışmakla suçlamaktadır ve Avrupalı hükümetler de bu noktada gönül alıcı bir rol oynamaktadır (Chamberlain, <http://www.basicint.org>, 14.03.2004).

1973-1974 petrol krizinin ardından İran, büyük bir hırsla nükleer silahların iki önemli bileşeni olan zenginleştirilmiş uranyum ve plütonyumun üretimi için geliştirmekte olan yakıt çevrim sistemleriyle ilgili nükleer güç programını uygulamaya başlamıştır. **Carter yönetimi bir yandan Avrupa hükümetlerini yayılma riski yüzünden yakıt çevrim sistemlerinin İran’a satılmaması için ikna ederken bir yandan da bu ülkeye nükleer güç santrallerini satmak için Almanya ve Fransa ile yarışmıştır** (Karaca, 2003, s:104).

İran’ın kitle imha silahı aktivitelerinin dört önemli ögesi vardır; nükleer, kimyasal, biyolojik ve füze sistemleri. Her biri farklı tepkiler yaratacak kapasitededir. İran’ın silah programları daha geniş olarak uluslararası ve bölgesel silah kontrol kabullerine göre değerlendirilmelidir. İran; İsrail, Hindistan ve Pakistan’dan farklı olarak NPT’yi imzalamış (İsrail, Hindistan ve Pakistan imzalamamış ve dolayısı ile yaptırımlarına maruz değildir.) ve iyi bir uygulayıcı durumundadır. **İran ayrıca nükleer silah kısıtlama rejiminin, Cenevre’deki Silahsızlanma Komitesinde ve her beş yılda bir New York’ta toplanan NPT güncellenmesini gündemine alan toplantılarda, bazı uluslararası forumlarda sıkı bir savunucusu konumundadır.** Bu toplantılarda İran diğer geliştirmekte olan ülkelerin de desteğini alarak nükleer

silah kısıtlamalarında ABD çifte standardı olduğunu savunmuştur. Buna karşılık ABD İsrail'in nükleer silahlarının Arap dünyasında Irak ve İran nükleer silahlanması ile karşılık bulması ile oluşabilecek sorunu hiç gündeme getirmemiştir (Kemp, 2001, s:2).

Tahran, ABD'nin sahip olduğu gücü tanımlayarak, Avrupa ve Asya ülkelerinin kendine uyguladığı teknoloji ihracatı sınırlamalarını kaldırmaya çalışmıştır. Ancak bu ülkeler ABD'nin uygulayacağı yaptırımları ve politik baskı riskini düşünmek zorundadır (Cankara, 2005, s:166).

Son dönemde İran'a uygulanan nükleer baskının ardında şüphesiz Amerikan çıkarları bulunmaktadır. İran'da mollaların 1,000-MW plütonyum üretme kapasitesine sahip bir reaktörü kontrol etme ihtimali yıllardan beri Washington'u endişelendirmektedir (Mcgeary ve arkadaşları, <http://web7.epnet.com>, 13.03.2004)

Çin ve Rusya'ya göre, Washington'dan çıkan planların lehinde olmalarını gerektiren tahrik edici bir şey yoktur ve aleyhinde olmak için sayısız sebep vardır (Kaplan, <http://web7.epnet.com>, 13.03.2004)

Bu noktada da Çin ve Rusya'nın yükselen birer değer haline gelmesi ve İran'a ihtiyaç duyduğu nükleer teknolojiyi sağlamaları ABD açısından problem oluşturan bir husustur.

Üstelik İran petrol rezervlerinin dünyadaki payı ve Türkmen gaz ve petrolünün Batı'ya ulaştırılmasında sahip olduğu konumu düşünüldüğünde ABD bu ülkede tıpkı Irak'ta olduğu gibi söz sahibi olmak ve ülkenin arzuladığı tarzda kararlar almasını sağlamak istemektedir (Cankara, 2005, s:185).

Öte yandan İsrail Ulaştırma Bakanı Efraim Sneh, 2002'de yaptığı açıklamada İran'a karşı yaptırım uygulanması için çağrıda bulunmuştur. Böylelikle İran nükleer silah üretebilmek için paraya sahip olamayacaktır. Sneh'e göre en önemli ve belki de en acil şey Rusların teknolojik yardımını

özellikle de İran nükleer projesi için olanları durdurmaya çalışmaktadır (Weizman, Associated Press, 31.01.2002).

Uzun süredir İran'ı en büyük tehdit olarak gören ülkelerden biri de İsrail'dir. İran nükleer bomba yaparken, İsrail'in öylece durup seyretmesi mümkün değildir. Etkili bir İranlı politikacı olan Ali Ekber Haşimi Rafsancani, İsrail ile nükleer bir kavgaya dair açık ifadelerde bulunmuştur. Eğer İran'ın nükleer programı ileriye giderse, belli bir noktada İsrail'in, aynı Irak'ın Osirak'taki nükleer reaktörüne yaptığı gibi, İran'a yönelik hava saldırılarına kalkışacağı neredeyse kesin gibi gözükmektedir. Bu da elbette bölgede muazzam bir siyasi krizin yaşanacağı anlamına gelmektedir. **Bu büyük tehlikeler karşısında Avrupa'nın pasif tutumu da dikkat çekici bir diğer unsurdur. Avrupalılar, İran'ın söz konusu çabaları elinin tersiyle itmesi karşısında ne yapacaklarını bilmiyor gibi görünmektedir** (Zakaria, "Iran; The Next Crises", Washington Post, 10.08.2004).

İran, bulundurduğu nükleer olanaklar yüzünden ikilemler içindedir. Zira prestijini koruması için bombaya sahip olduğunu açıklaması gerekmektedir. Ama bunu yaptığı takdirde de NPT anlaşmasına aykırı davrandığı ortaya çıkacaktır. Bu durumda uluslararası ortamdan izolasyonuna neden olacaktır ki bu İran'ı zor durumda bırakacaktır. Böyle bir adım da ekonomisini düzeltmek için harcadığı yılların kaybolmasına ve Rusya, AB ve Arap dünyası ile olan bağlarının zayıflamasına neden olabilir. Washington anti İran koalisyonlarının kurulmasına ve komşu ülkelerin kendi ordu kapasitelerini geliştirmelerine sebep olacaktır (Eisenstadt, "Living With A...", 1999, s:129).

Öte yandan İngiltere, Fransa ve Almanya arasındaki anlaşma ve şiddetli uluslararası baskı sonucunda İran, nükleer silahların yayılmasını önleme anlaşmasının ek protokolünü 21 Ekim 2003'de kabul etmiş ve 18 Aralık 2003 tarihinde de Viyana'da imzalamıştır (Mizin, "The Russia-Iran Nuclear...", Mart 2004, s:71). İran'ın BM'nin Viyana Ofisi nezdindeki daimi temsilcisi Ali Ekber Salih'in imzaladığı ek protokol, İran'daki nükleer tesislerde UAEA

denetçilerinin, bundan böyle önceden haber vermeksizin denetim yapmasına olanak tanımaktadır.

Sadece İsrail değil, bazı Avrupa ülkeleri de İran'dan gelen bu tür açıklamalardan rahatsız olmuştur ve İngiltere, Fransa ve Almanya, Viyana'da yapılan gayri resmi görüşmelerde, İran'dan uranyum zenginleştirme programını uzun süreli olarak askıya almasını istemiş, bunun karşılığında İran'a bazı alternatifler sunmuştur. Üç ülkenin uzlaşma önerileri arasında İran'a elektrik enerjisi üretmeye yönelik nükleer teknoloji yardımı yapılması ve Tahran'a Avrupa piyasasından nükleer yakıt alma imkanı sağlanması da bulunmaktadır. Avrupa ülkeleri İran'dan uzlaşma işareti gelmemesi halinde konunun Güvenlik Konseyi'ne havale edilmesi önerisine onay vereceklerini söylemiştir (http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2004/10/041031_iran.shtml)

İran ise AB ülkeleriyle vardığı anlaşma uyarınca nükleer tesislerinde uranyum zenginleştirmeyi durduracağı yönünde bir açıklama yapmıştır. İran'ın bu kararı, Birleşmiş Milletlere bağlı UAEA tarafından 'doğru yönde atılmış iyi bir adım' diye nitelenmiştir. İran hükümetinin nükleer enerjiden sorumlu yetkilisi İsfahan ve Natanz'da bulunan iki tesiste uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin durdurulacağını söylemiştir. İran hükümeti, faaliyetlerini askıya almadan önce uranyum zenginleştirme çalışmalarını iyice hızlandırdıkları yolundaki son iddiayı 'Amerikan propagandası' diye niteleyerek yalanlamıştır (http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2004/11/041122_iran-ce-ases.shtml).

UAEA Başkanı Muhammed el Baradei, 25 Kasım 2004'de, İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini askıya aldığı açıklamasının, İran'a giden BM müfettişlerinin yaptığı incelemelere göre, tamamıyla yerine getirilmediğini söylemiştir. El Baradei, zenginleştirme faaliyetlerinin çoğunun askıya alındığını, fakat İran'ın 20 santrifüjü işletmekte ısrar ettiğini kaydetmiştir. Ancak yine de Avrupa Birliği ile varılan anlaşma çerçevesinde, İran'ın hassas nükleer etkinlikleri askıya alma kararını kutlayan bir karar

alınmıştır. Avrupalıların desteğiyle çıkan kararda İran'a kilit bir ödün verilmiştir (Cankara, 2005, s:195).

Öte yandan ABD Dışişleri Bakanlığı'nın "mücadele edilecek terör grupları" listesinde hepsi de doğrudan İran'la bağlantılı Hamas, Hizbullah, Özbekistan İslami Harekatı (IMU), Mısır İslami Cihad, PKK, Filistin'in Kurtuluşu İçin Halk Cephesi- Genel Komutanlık örgütlerini açıklaması dikkat çekmiştir (Lelyveld, "İran'dan 'ince' Manevralar", Kasım 2001, s:102).

ABD nasıl Irak'ta varlığını istemediği Saddam rejimini değiştirmiş ve Irak halkına sözde demokrasi götürmüşse, aynı şekilde iç meşru zeminin yavaş yavaş hazırlandığı İran'a da demokrasi götürmek isteyebilir. Burada önem arz eden husus ABD'nin demokrasi yayımını hangi yöntemle yapacağıdır (Cankara, 2005, s:204).

Rusya ve Çin'in son dönem İran nükleer çalışmalarına olan destekleri apaçık ortadadır. Bu da ABD ile Rusya ve Çin'i karşı karşıya getirmekte ve "ikinci büyük oyun"un aktörleri arasında yaşanan çıkar çatışmalarının yansıması olarak bölgede örtük gelişmeler yaşanmaktadır. Keza ABD bu iki ülkenin İran'a yönelik politikalarını sezgisel anlamda fark etmekte ve onlara karşı da hamleler geliştirmektedir (Cankara, 2005, s:217).

Siyasi açıdan ele alınacak olursa, **ABD kuzey-güney ve doğu-batı yönlerinde kendine bir savunma hattı çizmeye çalışmakta ve AB, Rusya gibi güçleri bu hattın içerisine sıkıştırarak belirlediği ulaşım merkezleri vasıtasıyla olası birleşmeleri ya da Amerikan çıkarlarına karşı olabilecek gelişmeleri engellemeye çalışmaktadır.** ABD'nin belirlediği bu koordinatlar çerçevesinde İran yine Amerikan stratejistlerinin ilgi odağı olmaktadır. Ayrıca yine bir politika geleneği olarak ABD, Ortadoğu'daki statükonun (mevcut durumun) kendi çıkarlarının aksine olacak şekilde bozulmasını istememektedir. Oysa nükleer silaha sahip bir İran bölgedeki gücünü daha da arttıracak ve hem diğer ülkeleri hem de Afganistan ve Irak'a

konumlanmış Amerikan varlığını tehdit edecektir. İran'ın nükleer bombaya sahip olması durumunda ABD çıkarlarını tehdit edeceği ve aynı zamanda işbu ülkenin teröre destek veren ülkeler listesinde bulunduğu savları bölgesel açıdan düşünülünce İsrail'in güvenlik endişeleri de devreye girmektedir (Cankara, 2005, s:219).

Resim 54: Mihail Gorbacov ve Ronald Reagan

Doğu Bloğu'nun yıkılması ile birlikte ABD, bu saldırganlık politikasını dünyaya savaş açmak olarak hayata dökmeye çalışmaktadır. 1980'lerin ortalarında, hem de **Sovyetlerin yıkılmasına ramak kaldığı bir dönemde Fransa ve Almanya, ABD'nin Avrupa'daki füzelerinden rahatsız olmuş ve Amerikan nükleer başlıklı füzelerinin Kıta Avrupa'sından sökülmesini istemişlerdir. Dönemin ABD Başkanı, Alman ve Fransız devlet ve hükümet yetkilileri ile yaptığı görüşmeden sonra bu ülkeleri dünya basının önünde "O zaman askeri üslerimizi de söküp götüreceğiz. Ruslarla sizi baş başa bırakalım istiyorsanız."** demiştir. Yani, Avrupa'yı açıkça savaşla tehdit etmiştir.

ABD Başkanı Ronald Reagan'ın bu tehdidine karşı Miterand ve Alman şansölyesi geri adım atmış, ABD'nin Kıta Avrupa askeri üsleri ve nükleer başlıklı füzeleri yerini korumuştur.

Reagan'dan sonra onun yardımcısı olan George Bush, Doğu Bloğu'nun yıkılmasından sonra bölgedeki saldırgan politikalarını cephe savaşına çevirmiş ve Güney Avrupa'yı kontrol altına almıştır.

Clinton döneminde devletin orta ve üst düzey bürokrasisine tamamen hakim olan ABD'li savaşçılar, oğul Bush ile birlikte bütün dünyayı bir ateş topuna çevirme çabasındadırlar. Enerji yolları ve kaynakları bakımından dünyanın merkezi olan ülkeleri bir bir işgal etme, rejim değiştirme ve bölme politikaları ile Asya ve Ortadoğu'yu halkları için bir yeryüzü cehennemine dönüştürme yolundan ayrılmama gayretindedirler (Şimşek, 2006, s:7).

Bu arada beklenmedik bir şekilde İranlıların Almanlara güveninin boşa çıktığı dönemler de olmuştur. Almanların Bayan Hitleri olarak adlandırılan ve Nazist fikirlere yatkınlığı ile bilinen yeni Alman Başbakan Angela Merkel, Almanların klasik Amerikan karşıtlığı politikalarında değişikliğe giderek, Ortadoğu'da Alman varlığını elde edebilmek için 'güçlü ile hareket etme' prensibini hayata geçirmiştir. Merkel, Almanların yıllardır İran'dan kopardığı ekonomik tavizleri görmezden gelip, Bush ve yandaşlarının yanında yer almıştır. İranlılar, Suriye'nin 'Fransa kalesi'nin düşmesinden ve Angela Merkel'in ABD yanında yer almasından sonra, Avrupa Birliği'nden büyük bir tokat yemiştir. Avrupa'dan beklediği desteği göremeyen İran da tabii olarak Çin, Rusya ve Hindistan kartlarına sarılmıştır. Ancak bu kartlar uluslararası ilişkilerinde İran'ın ne kadar işine yarayacağı merak konusudur (Şimşek, 2006, s:47).

Birinci Körfez Savaşı'ndan sonra uzun yıllar ABD ve İngiliz savaş gemileri, İran limanlarından ayrılan bütün ticari gemileri -büyük küçük ayırt etmeden- tek tek güvenlik taramasından geçirdikten sonra seyrüsefere çıkmalarına izin veriyordu. Ancak İranlılar, stratejik amaçlı ticari gemilerine

Çin ve Rus bayrakları çekerek Körfez'den çıkmalarını sağlıyordu. İran, Çin ve Rusya'dan sonra Almanlarla da bu yönde bir anlaşma imzalayarak İran ticari gemilerinin bazılarının Alman bayrağı çekerek uluslararası sular ve karasularda sefere çıkmalarını sağlamıştır. Tabi bütün bu anlaşmaların bedeli olarak, adı geçen ülkelere (özellikle Çin) bir yandan yüklü miktarda petrol verilirken bir yandan da çok büyük siyasi ve ticari anlaşmalar yapılmıştır.

İran, BM'de veto yetkisi olan iki ülkeyi arkasına alması ile birlikte, Şah Rıza Pehlevi döneminde plan ve projeleri tamamlanan nükleer enerji santralleri operasyonuna girişmiştir. Çin, Rusya, Fransa, Almanya ve dağılan Sovyet ülkelerinden çok sayıda nükleer enerji uzmanlarını ülkesinde istihdam etmiştir. Alınan bu uzmanlarla İran, nükleer enerji birikim ve potansiyelini bir seviyeye getirince, ABD bu ülkeyi Suriye ile birlikte işgal hazırlığına girişmiştir.

2. Dünya Savaşı sonrasında, bir önceki uluslararası sistemin büyük güçleri bu özelliklerini yitirmiş ve dolayısıyla Ortadoğu'daki etkileri de giderek azalmaya yüz tutmuştur. Bu bölgedeki Avrupalı güçlerin yerini de, dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği almaya başlamıştır. Söz konusu konjonktürde, her ne kadar Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği uluslararası sistemin egemen güçleri haline gelmişlerse de, **Soğuk Savaş döneminde Avrupa güçlerinin Ortadoğu ile ilgili politikalarını tümüyle terk ettikleri ileri sürülemez.** Farklı olan, ağırlığın söz konusu iki devlete geçmesiyle Avrupa güçlerinin bu iki devlete göre dış politika sürdürür hale gelmeleridir. Dolayısıyla, **Ortadoğu'da çıkan petrol, Uzak Doğu'nun denetlenmesi gibi nedenler, hem yeni büyük güçlerin hem de diğer güçlerin bölgeye yönelik ilgilerinin azalmadan sürmesine yol açmıştır.**

Soğuk Savaş'ın 1947'den itibaren dünyayı ikili bir yapıya ayırtırmaya başlaması, kendisini Ortadoğu'da da göstermiştir. Birleşmiş Milletler'in 15 Ağustos 1947 tarihinde Hindistan'ın din temeline dayanarak iki ayrı ülkeye bölünmesine karar vermesine benzer bir biçimde, 29 Kasım 1947 tarihli ve

181 sayılı kararı ile de 15 Mayıs 1948'de Filistin topraklarında biri Arap, diğeri Yahudi olmak üzere iki devlet kurulması öngörülmüştür. Bu kararın hemen sonrasında Soğuk Savaş'ın temel sorunu olan Arap-İsrail çatışmaları başlamış ve bu durum, sonraki tüm dönemleri de etkilemiştir (Dedeoğlu, 2002, s:42).

Bugün Ortadoğu devletlerine destek veren ya da anlaşmazlıklara taraf olan Avrupa güçlerinin hangileri olduğunun anlaşılması için, söz konusu tarih aralığına bakılmasının uygun olduğu ortadadır. İktidar ve muhalefet gruplarının karşılıklı biçimlerde birbirlerine yönelik faaliyetlerde bulunmaları, bunların değişik Avrupa devletlerince farklı biçimlerde desteklenmesi ve çok değişkenli güç dengelerinin uygulanmaya çalışılması bakımından bu dönem ilginç özellikler taşımaktadır. **İngiltere ve Fransa'nın Ortadoğu'da oynadıkları bu türden rolleri dengeleme arzusundaki devletlerin de Almanya'yı veya Sovyetler Birliği'ni bölgeye dahil etmeleri yine söz konusu zaman diliminde gerçekleşmiştir.** Daha sonraları, söz konusu Avrupa güçlerinin uluslararası sistemde ağırlıklarını yitirmeleri ile birlikte, sistemde baskın güç olarak çıkan SSCB ile ABD bu boşluğu dolduran güçler haline gelmiştir. Bu süreçte, söz konusu iki ülkenin Ortadoğu'yu sömürgeleştirmemiş olmalarının da etkileri bulunmaktadır (Dedeoğlu, 2002, s:41).

İran'ın bölgeye olan ilgisinin sebeplerinden biri de, ABD merkezli yalnızlaştırıcı politikaların etkisinden kurtulmak için Avrupa ile bağları geliştirmeye çalışmasıdır. Nitekim **son yıllarda Avrupa ülkeleri ile yakın ilişkiler kurma çabalarına AB ülkelerinin verdiği olumlu cevap İran'ın politikalarının yönünün bir göstergesidir. İran, özellikle Almanya ile kurulan bağlar ile AB-ABD rekabetinden yararlanma yoluna girmiştir.** ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Nicholas Burns 1997 Mayıs'ında yaptığı bir konuşmada "Biz gerçekçiyiz, Avrupa Birliğinin İran'a karşı bizim siyasetimizi izlemesini beklemiyorduk" deyince, Avrupa'nın İran'a hala farklı baktığı ilk ağızdan doğrulanmıştır (Aktüel, 8.05.1997).

Avrupa'yla ticaret ve haberleşme bağlarını geliştirmek ve sınırlarında istikrarlı komşulara sahip olmak kaygısı İran'ın politikalarını etkilemektedir. Tahran'ın eylemleri, uluslararası ilişkilere rasyonel ve realist bir aktörün yaklaşımını resmetmektedir. Karabağ çatışmasında İran'ın, Hıristiyan bir Ermenistan'a yardım etmeyi Şii Müslüman bir Azerbaycan'a yardıma tercih etmesi bunu göstermektedir. Bunun önemli sebebi, İran'ın içinde çok büyük bir Azeri topluluğunun varlığıdır. Ayrıca Batı ile yakınlaşmasında faydalı gördüğü bu politika aynı zamanda ülkesindeki Azerilerle ilgili sorunlara karşı gösterdiği hassasiyeti de açıklamaktadır (Swietochowski, 1995, s:178).

ABD'nin önde gelen siyaset uzmanları İran'a karşı daha yumuşak bir politika izlenmesini istemektedirler. Çünkü "bu inat yüzünden" Amerikan ekonomisi zarara uğramaktadır. Bu konudaki en kapsamlı eleştiri en etkili think-tank kuruluşu Foreign Policy Research Institute'un yayın organı Foreign Affairs'de dile getirilmiştir. İran'ın AB ülkeleriyle ticarete geçen yıl bir milyar dolar ihracat fazlası vermesi ve IMF Başkanının "İran ekonomisi iyi yolda" demesi de bu eleştirilere güç katmaktadır (Aktüel, 8.05.1997).

İran yönetimi, Bağımsız Orta Asya ve Kafkasya (OAK) Cumhuriyetlerinin ortaya çıkışını uluslararası arenada devam eden yalnızlığından kurtulabilmek için bulunmaz bir fırsat olarak algılamıştır. Uluslararası politikadaki sistem değişikliği ilk planda Amerikan nihai zaferini dolayısıyla ABD ile zıt kutuplardaki ülkeleri zor günlerin beklediğini çağırırsa da, İran için durum genel eğilimden bir miktar farklı gelişmiştir. İran'ın ABD yönetimi tarafından uzun zamandır potansiyel "fundamentalist tehlike" olarak göz önünde tutulduğu ve "devrim ihracı endişesi" hatırlanırsa, **Sovyet bloğunun çöküşünü takip eden dönemde oluşan güç ve nüfuz boşluğunun İran tarafından doldurulması ihtimali başta ABD olmak üzere tüm Batı dünyasında bir panik oluşturmuştur.** İran, SSCB'nin dağılmasını takip eden süre içerisinde bölgenin yeni haritasının ortaya çıkardığı imkan ve tehlikeleri göz önüne alarak ciddi atılımlar içerisine girmiştir. İran'ın diğer Ortadoğu ülkelerine göre en önde gelen avantajı OAK bölgesine rahat geçiş imkanına sahip olmasıdır. İran, jeopolitik üstünlüğü ile

OAK Cumhuriyetlerine kendi topraklarına geçiş ve altyapı imkanları vaat ettiği kadar bu ülkeler için dış dünyaya yönelik bir köprü olabileceğini de vurgulamaktadır.

İran tek başına Orta Asya'nın ihtiyaç duyduğu finansmana sahip olmadığı ve bu ülkelerin tüm dertlerine deva olamayacağı farkındadır. Bu açıdan bakıldığında **İran'ın bir "büyük ortağa" ihtiyacı vardır. Bölgesel dengeler açısından en uygun devlet Rusya olarak gözükmele beraber, Tahran'dan Hindistan ile ilişkilerin geliştirilmeye çalışıldığına dair sinyaller alınmaktadır.** Cari durumda gözlenen Amerika'nın İran ile barışmasının kısa ve orta vadede mümkün olmadığı (Cumhurbaşkanı Hatemi'nin işbaşına geçmesi ile beraber ortaya çıkan ümitlere rağmen) dolayısıyla Rusya'yı kendi eksenine çekmek ve Türkiye'yi bölgeye daha fazla yönlendirmek zorunda olduğudur (Özcan, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:328).

Amerikan yönetimini hayal kırıklığına uğratan bir diğer faktör Avrupalı müttefiklerinin tavrıdır. İnişli-çıkışlı bir seyir izlese de Avrupa Birliği'nin İran ile "kritik diyalog" dedikleri süreç devam etmiş ve zamanında Hatemi'nin işbaşına geçmesi ile gözle görülür bir yakınlaşma yaşanmıştır. Bu yakınlaşmayı Hatemi ile beraber işbaşına geçen ılımlı yönetimle ilişkilendirmek sınırlı ölçüde açıklayıcı olmaktadır. Asıl sebep **Avrupa Birliği ülkelerinin İran'ın zengin yeraltı kaynaklarına yatırım yapma isteği ve bakir İran pazarına girme girişimidir.** Amerikanvari global politika vizyonundan yoksun **Avrupa ülkeleri Amerikan yaptırımlarından doğan avantajı kullanarak çokuluslu şirketleri ile İran pazarından büyük karlar elde etmişlerdir.** Amerikan yönetimi bir süre Avrupalı müttefiklerini politika çizgisine çekmeye çalışmış, ancak İran'ı çevreleme girişiminin ciddi bir kaybı sayılabilecek tarzda Fransız Total firmasının İran'daki yatırımına yaptırım uygulamama kararı almıştır. İran Cumhurbaşkanı'nı başkentlerinde misafir eden Avrupa ülkelerinin bu çizgilerinden yakın dönemde bir sapma göstermeyecekleri öngörülebilir (Aras, Avrasya Dosyası; İran Özel, Sonbahar 1999, s:240).

Eğer, Büyük Ortadoğu'da Avrupa etkili olursa, Avrupa dünyanın en büyük gücü haline gelecektir. Eğer Rusya kontrol ederse, Rusya en büyük güç olacaktır. Eğer Amerika bu bölgeleri kontrol edemezse, büyümeyi bırakın küçülmek zorunda kalacaktır ve dünya üzerindeki etkinliği azalacaktır. Sadece askeri ve siyasi etkinliğini değil, ekonomik düzeyinin de gerilemesi sonucunu doğuracaktır (Kaynak ve Gürses, 2004, s:16).

Sadece Amerika Birleşik Devletleri dünyada hesap yapıyor, diğer ülkeler hiç hesap yapmıyor gibi düşünmek yanlıştır. Ortadoğu ile ilgili iki temel soru vardır. Avrupa ile Amerika Birleşik Devletleri'nin ilişkisi ne olacaktır? Başlangıçta Büyük Ortadoğu Projesi bir Amerikan projesiydi, tek başına gerçekleştirmeye çalışıyordu. Mukavemetlerin olduğunu gördükten sonra, NATO'yu ön plana çıkarmaya başladı. NATO söz konusu olduğu zaman şunu anlamak lazım gelmektedir: NATO bir askeri ittifak olmaktan çıkmıştır, dünya tarihin en büyük askeri ittifakıdır ama karşısında güç yoktur. Buradan anlaşılan şudur; NATO aslında batının uzlaşmasının adıdır. Eğer bu iş NATO tarafından yapılıyorsa buradan şu mana çıkmaktadır; "Amerika ile Avrupa ülkeleri anlaşılabilir birlikte hareket ediyorlar. NATO olarak Ortadoğu'ya hakim olmak demek, Amerika Birleşik Devletleri ile Avrupa olarak ortaklaşa hareket etmek demektir (Kaynak ve Gürses, 2004, s:23-24).

Amerika Birleşik Devletleri, NATO ile birlikte olsa da, aslan payını almak isteyecektir. Diğer taraftan aslan payını vermek istemeyenler vardır ve ileride de olacaktır (Kaynak ve Gürses, 2004, s:24).

Şu anda ortada belirsizlik vardır. Amerika Birleşik Devletleri de artık Büyük Ortadoğu Projesi'ni tek başına yapmak ve dünya üzerinde tek başına egemen olma fikrinden vazgeçmiş gibi görünmektedir ve Avrupa'ya iş birliği teklif etmektedir. İngiltere'nin zaten Avrupa'ya yaklaşmasından da bunu anlamak gerekmektedir. İngiltere bu manevraları çok rahat yapmaktadır ve en hassas koku alan ülke de orasıdır. İngiltere kokuyu almıştır, Amerika Birleşik Devletleri'nin tek başına bu işi başaramayacağını gördüğü için,

Avrupa ile bütünleştirmek için de bir aracı rolü oynamaktadır (Kaynak ve Gürses, 2004, s:27).

Rusya ile Avrupa'nın bir araya gelmesi Amerika'daki her grup açısından kabul edilmeyen bir şeydir. Bütün istedikleri şu olabilir; Amerika ile Rusya, Avrupa'ya karşı birleşebilir ama Avrupa ile Rusya birleşsin diyecek bir tek kişi bulmak zordur.

Amerika'nın diğer bir korkusu ise; Rusya, Çin ve İran'ın Avrasya enerji nakil hatları konusunda anlaşmaya vararak Amerika'yı bu denklemin dışında bırakmalarıdır. Avrasya enerji kaynaklarının ve nakil hatlarının ne şekilde organize edileceği önümüzdeki yılların hassas konusudur. Ortadoğu ve Hazar petrollerinin önümüzdeki yıllarda kimler tarafından kontrol edileceği Avrasya satranç tahtasında denklemini önemli ölçüde değiştirecektir. İran, Ortadoğu ve Hazar havzasında en stratejik aktördür ve siyasi pozisyon olarak ABD dışındaki aktörlere daha yakın olduğu aşikardır. ABD böyle bir girişimi sulandırmak için elinden geleni yapacaktır. Buna ufak çaplı çatışmaları körüklemek de dahildir. İran bu açıdan Amerika'nın büyük stratejisi açısından el-Kaide'den daha ciddi bir tehdit olarak algılanmaktadır (SETA İran Dosyası, Temmuz 2006, s:62).

Bugüne kadar Amerika Birleşik Devletleri ticaretini büyük ölçüde Avrupa, Ortadoğu ve Japonya'yla yapmaktaydı. Buradan bir rant elde ediyordu. Onlar ihracat yapıyordu, bunun karşılığında da sadece kağıt alıyorlardı. Şimdi buralardaki uyanış ve Amerika Birleşik Devletleri dışında pazarlar aramaları, Amerika Birleşik Devletleri'ni telaşa düşürmektedir. Avrupa'nın, Amerika Birleşik Devletleri ile ticaretinden vazgeçmesi için yeni pazarlara ihtiyacı vardır. Bu Pazar da Büyük Ortadoğu projesi ile belirlenen alanı kapsamaktadır. Bu bölgeye önceden Avrasya denmekteydi (Kaynak ve Gürses, 2004, s:53).

Bu geniş Ortadoğu Projesi, aslında eski bir projedir. Basın organlarında yeni proje diye bir süredir kıyametler kopmaktadır. Şimdilerde bu projenin

sadece sırası gelmiştir. Uygulama vakti gelmiştir. Libya'yla anlaşmaya varılmıştır çünkü dışlanan Libya kaçınılmaz olarak Almanya-Fransa hattına yanaşacaktı. Buradaki enerji kaynakları kontrolden çıkabilecekti. Nijerya'da, Fransa ve İngiltere İbolar ve Hausalar arasındaki kabile anlaşmazlığını karşılıklı olarak uzun süre kullanmışlardır. Amerika oraya müdahil olmuştur. Amerika'ya göre artık Kuzey Afrika ve Kuzey Afrika'nın Atlantik'e bakan yüzü de demokrasiden nasibini almalıdır. Bundan şunu anlamak mümkündür: "Buradaki enerji kaynaklarının kontrolünü de bırakmayacağım." (Kaynak ve Gürses, 2004, s:59).

Uluslararası sistem henüz oturmadığı için gerginlik her geçen gün artmaktadır. Sistem son 10 yıl içinde oturtulamayınca, kontrol edilmesi gereken güçler farklı hareket etmeye başlamışlardır. Buna Dr. Henry Kissinger soğuk savaş bitmeden evvel parmak basmıştır. Kissinger Aralık 1989'da Newsweek'deki bir makalesinde: "**Eğer Almanya ile Fransa'nın ittifakını önleyemezseniz ve bunlar Rusya ile ittifaka girerlerse büyük felaket olur**" demiştir (Kaynak ve Gürses, 2004, s:74).

Amerika belki de başında müdahale edememiştir. Aslında Amerika: "Nasıl da bu sistemi biz kontrol ediyoruz, Sovyetler Birliği'ni yıktığımızı göre bize karşı bir güç ortaya çıkmaz." şeklinde bir yanılgıya düşmüştür. Fakat yeni güç merkezleri kendi sistemsel taleplerini ortaya koymaya başladıklarında Washington yönetimi paniğe kapılmıştır. 11 Eylül yeni sistemin oturtulması için bir fırsat yaratmıştır. Fakat çatışmalar kontrol edilemez olmuştur. **Çatışmalar maliyetlerin yüksekliğinden dolayı doğrudan merkezi ülkeler arasında olmamaktadır, çevre ülkeler arasındaki çatışmalar ve diğer aktörlerin aracılığıyla sistemde hegemonyayı ele geçirmek ve ganimetin çoğuna el koymak için güç yarışı sürmektedir** (Kaynak ve Gürses, 2004, s: 75).

En çok ekonomik kaygılar taşıyan güçlü ülkeler için öngörü çok önemlidir. Çin'in yeni yükselen ekonomik konumu çözümlendiğinde, ABD para sermayesinin Çin Halk Cumhuriyeti Kızıl Ordusu vakıfları ile birlikte

oluşturdukları sanayi yapılanmalarına dayandığı görülecektir. Eski sanayi sektörlerine dayanan ihracata dönük bu sanayi yapılanması, Amerikan birikim sisteminin içinde yer almaktadır. Merkezinde ABD'nin yer aldığı ekonomik coğrafya en içte NAFTA, Kanada ve Meksika çemberi, bunu da çevreleyen LAFTA, ASEAN ve APEC ise dış çemberi oluşturmaktadır. Çin ise bu dış çemberin Asya kıtasındaki çeperini oluşturmaktadır. Bu ekonomik coğrafi yapı küresel ABD merkezli kutuplu bir ekonomik sistemi oluşturmaktadır.

Diğer tarafta ise Almanya merkezli Kutup ise Almanya-Fransa merkezini çevreleyen AET ve dışta ise Rusya İran-Kuzey Afrika devletleri çevreyi oluşturmaktadır. Türkiye ve Arap ülkeleri ABD kutbu ile AB ekonomik kutupları arasındadır (Üşümezsoy ve Şen, 2003, s:169).

Uluslararası örgütlerden beş G-7 ülkesini içine alan Avrupa Birliği (AB) önemli bir ekonomik güç ve bölgesel siyasi bir güç olsa da etki alanı Avrupa merkezli kalmaktadır.

AB, kendi ortak ekonomik uluslararası politikası ile önemli bir ekonomik güçtür. Euro'nun para birimi olarak kabul edilmesiyle, AB finansal bir dünya gücü olmuştur. Fakat dünya politika alanında, eylem alanı sınırlıdır çünkü AB'nin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (CFSP) projesi sadece dereceli bir ilerleme kaydetmektedir.

Arap ülkeleri ve Türkiye'nin Avrupa çemberine çekilme mücadelesi 2. Körfez savaşında Alman-Fransız ile ABD merkezleri arasındaki ana mücadele konusudur. ABD Rusya'yı ikili bağlama ile ABD merkezli sisteme bağlamaya çabalamaktadır. Diğer taraftan **Alman-Fransız merkezinin askercil zaafını Rusya ile tamamlama çabası, Avrupa merkezi açısından Rusya'yı kendi merkezlerinin çeperi olmasını hayati olarak zorunlu kılmaktadır.** Dünya ekonomik sisteminin enerjisini bir başka deyişle kanı hayatîyetinin devamlılığının vazgeçilmez koşulu olan petrol ve doğal gaz gerçeği, bütün boyutları ile anlaşılmadıkça ne dünya ekonomik sisteminin

çözümlemesi yapılabilir, ne de sanayi ve ekonomik merkezler arasındaki sürtüşmenin ardındaki gerçekler kavranamaz (Üşümezsoy ve Şen, 2003, s:11).

Fransızlar da bu imtiyazı kullanmak üzere Fransız Petrol Şirketini (Compaigne Française des Petroles, CFP) kurmuşlardır. San Remo anlaşması ile Mezopotamya petrolünün İngiliz-Fransızlar ile paylaşılması Amerika'da duyulduğunda şaşkınlıkla karşılanmış ve kınanmıştır. Bunun neticesinde ABD bir yasa çıkartarak yabancı ülkelerde petrol arama izni çıkartmış ve 1922 yılının temmuz ayında Mezopotamya petrollerinin işletilmesinde ABD katılımını sağlamak için İngiltere'de Türk Petrol Şirketi ile görüşmelere başlanmıştır. Yapılan çalışmalarla bölgede 1927 yılında Kerkük'ün Baba Gurgur bölgesinde petrol bulunmuştur. Petrolün bulunmasından sonra 31 Temmuz 1928'de yeni bir anlaşma imzalanmış ve anlaşmaya göre Hollanda Kraliyet/Shell, Anglo-Pers (BP), CFP ve ABD şirketler topluluğu % 23.75 ve Kalutz Gülbenkyan ise yüzde 5 pay almışlardır. "Kızıl Hat Anlaşması" olarak bilinen bu anlaşma, İran ve Kuveyt dışındaki Ortadoğu alanlarını kapsıyordu, Musul Türkiye tarafında olmak üzere Türkiye sınırını belirliyordu (fakat Musul 1932 yılında yapılan bir anlaşma ile 25 yıl süre ile petrol gelirlerinin % 10'nunu Türkiye'ye verilmek kaydı ile Irak'ın eline geçiyordu) ve anlaşmaya tabii şirketlerin bu birliktelik dışında tek başlarına bölgede aramacılık yapmasını yasaklıyordu (Üşümezsoy ve Şen, 2003, s:120).

Çeçenistan'daki katliama gözlerini kapayan Almanya-Fransa ve ABD'nin, Rusya ile olan hesapları ise Rusya'yı yanına almaktır. Almanya-Fransa merkezi Rusya'yı askeri çevre, petrol ve doğal gaz alanı olarak görmektedir ve Rusya ile bütünleşmeye mecburdur. ABD ise Rusya'yı ikili bağlama ile Lukoil-Yukos Petrol şirketleri ve Gazprom'un Amerikan şirketleri ile bütünleşmesi, Rusya petrol ve doğal gazının küresel şirketlere verilerek modern 21. yüzyılın "Rusya'nın inşasını" vaat etmektedir. Aksi taktirde Rusya'nın bölüneceği ve istikrarsız bir coğrafya olarak dünya ekonomik sistemi dışına itileceği B senaryosunu olarak Rusya'ya dayatmaktadır. **İran'ın**

demokratikleştirilerek küresel petrol şirketlerine tüm imtiyazların kazandırılması, Fransa-Almanya-Rusya açısından en olumsuz gelişme olacağı açıktır. Bu durumda Rusya'da sadece Gazprom hisselerinin % 40'ını Exxonmobil petrol şirketlerine satılarak devlet giderlerinin 5 yıllık harcamalarının sağlanabileceği ABD tarafından Rusya'ya, modern Rusya'ya giden yol olarak önerilmektedir. (Üşümezsoy ve Şen, 2003, s:157).

Eldeki veriler ışığında görebileceği gibi 2. Körfez savaşı küresel para sermayenin küresel petrol sanayi ve Amerikan savaş sanayisinin dünyayı yeniden biçimlendirebilmesi stratejisinin başlangıcıdır. Bir başka ifade ile teorik olarak tartışılan yenedünya düzeninin hayata geçirilmeye başlanmasıdır. Bu süreçte Türkiye asimetrik iki kutuplu sistemler arasında kalmaktadır. Avrupa merkezli birlik Türkiye'yi ABD'nin "stratejik ortağı" olarak görmekte ve dışlamaktadır. Türkiye, Almanya-Fransa merkezli çevre içinde anklav olarak kalmaktadır. **İran'ı Avrupa birliğine almaya çalışan Avrupa Türkiye'yi dışlamaktadır.** Avrupa birliği Irak ve Arap ülkeleri ile ekonomik-politik entegrasyona girmeye çalışarak ABD'nin bölgedeki yeniden yapılandırmasını engellemeye çalışmaktadır (Üşümezsoy ve Şen, 2003, s:157-158).

ABD kendi egemenliğinde olmayan Irak, İran ve Orta Asya kaynaklarını denetimine almazsa, Ortadoğu ve Orta Asya'nın güvenliğini sağlamazsa, enerji sağlama güvenliğinin, ekonomik gelişiminin ve dünya hegemonyasının tehlikeye gireceğini bilmektedir.

Dünyanın en fazla petrol ve doğal gaz ithal eden ülkesi olan ABD, yukarıdaki amaçlar için kendisine karşı çıkan petrol zengini Irak ve petrol ile doğal gaz zengini İran'da kendisine uygun yönetimler oluşturmak ve haritalarında değişiklik yapmak için Irak'a savaş açmıştır. Bu savaş İran'la devam edecek ve Ortadoğu'daki diğer monarşik yönetimlere sıra gelecek gibi görünmektedir. Eğer ABD bu planlarını gerçekleştirirse Irak-İran'ın petrol sahaları ABD egemenliğine girecek ve petrol sahalarında yeni imtiyazlar elde edecek dolayısıyla Petrol İhraç Eden Ülkeler Birliği'nin (OPEC) petrol

pazarındaki etkinliği zayıflatılacaktır (günümüzde % 40 olan OPEC petrol pazar etkinliğinin 2020 yılında % 60'a çıkması beklenmektedir). Yabancı güçlerin Ortadoğu ve Orta Asya ile ilişkisine set oluşturulacak ve Orta Asya'nın petrol - doğal gazının Akdeniz'e indirilmesi için güvenli bir güzergah oluşturulacaktır. Şer eksenini Irak-İran yönetimleri ve petrol-doğal gaz parası ile tırmanan anti-Amerikan propaganda ve terörizm önlenecektir. Tüm bu olaylar sonrasında ise ABD enerji sağlama güvenliği oluşturulmuş olacak ve dünya egemenliğini sürdürmesi önünde engel kalmayacaktır. ABD bu amaçlarını gerçekleştirmek için İngiltere ve İsrail'den destek almakta, Türkiye'den yardım almadan gerçekleştirmesi zor görünmektedir. Diğer taraftan söz konusu alandaki enerji kaynaklarından yararlanmak isteyen Fransa- Rusya ve Almanya ile bu kaynakların sahibi gözükken Arap-Acemler karşı çıkmaktadırlar (Üşümezsoy ve Şen, 2003, s:162-163).

Resim 55: ABD başta Ortadoğu olmak üzere dünyada meydana gelen her hadiseyi yönlendirme çabasındadır.

Günümüzde ABD'nin süper güç görünümü petrol bölgeleri üzerindeki egemenliği nedeniyle. ABD'nin küresel askeri ve politik hegemonyasının 21. yüzyılda da sürmesi yenedünya düzeninin ABD tarafından yönetilmesi, ancak petrol ve doğal gaz bölgelerinde ABD egemenliğinin sürmesi ile olanaklıdır. Ortadoğu, İran ve Hazar çanağı

petrol yataklarının kimin kontrolünde olacağı, Almanya ile Amerika arasındaki 21. yüzyıldaki sürtüşmenin ana konusunu oluşturacaktır.

Avrupa sanayi sisteminin gereksinimi olan yıllık 625 milyon ton petrolün 160 milyon tonu Avrupa'dan, 115 milyon tonu Norveç'ten, 45 milyon tonu İngiltere'den, 140 milyon tonu Rusya'dan, 150 milyon tonu Ortadoğu'dan, 70 milyon tonu Kuzey Afrika ve 70 milyon tonu Nijerya'dan sağlanır (BP, "Annual Report 2005", 2006).

Avrupa, özellikle Rusya Hazar çanağı, İran, Irak ve S. Arabistan'dan tüketiminin yarısını sağlar. Avrupa sanayinin enerji damarlarında bu bölgeden kaynaklanan petrol akar. **Bu bölgelerin politik olarak istikrarsız oluşu ve 21. yüzyılda da bu bölgelerin politik olarak yeniden yapılandırılma etkinlikleri nedeni ile Almanya ve Amerika'yı karşı karşıya getirecektir. Bu durumda savaşın Irak'tan sonra İran'a taşınması aşikar görülmektedir. Bu süreç, Almanya-Rusya ittifakı ile Amerika'yı direkt karşı karşıya getirir.** ABD bu çatışmayı göze alabilirse petrol fiyatları İran petrolünün kesilmesi sonucu 1980 yılındaki değerinin 70 Dolar eşiğine ulaşabilir. Bu durum uzun süreli bir kriz süreci olup dünya ekonomik sisteminin bu krizi aşabilmesi çok zor olacaktır (Üşümezsoy ve Şen, 2003, s:173).

Avrupa ve Amerika'yı karşı karşıya getiren Ortadoğu-Hazar çanağı çevresi dışında diğer petrol çanağı Nijerya bölgesidir. Hem Avrupa, hem Amerika açısından eşit önemde olan bu rezervleri kontrol, Hazar çanağını kontrol kadar olmasa bile öne çıkan yeni bir savaş alanı olacaktır.

Arap-İran coğrafyası çevresi savaş, gerçekte küresel iki kutup arasındadır. Bu olgu, dar anlamıyla Avrupa Birliği'nin İngiltere ve İsrail eksenini ile Almanya ve Fransa, Rusya eksenini arasında yansır.

Savaş yaygınlaşırsa ve ABD'nin terörist ülkeler olarak nitelendirdiği İran ve Libya'ya yayılırsa buna bağlı petrol kesintileri en yüksek değere ulaşacaktır. Bu durum 1979-81 İran ihtilali ve Irak-İran

savaşı dönemine benzer fakat daha şiddetli petrol fiyat yükselimine sebep olacaktır. Bu durumda ise tarihte emsali görülmemiş düzeyde dünya ekonomisi ve yaşamı etkilenecektir.

Avrupa petrolünü Rusya, Norveç, Suudi Arabistan, Libya, İngiltere, İran, Irak, Nijerya ve Cezayir'den sağlamaktadır. Bu ülkeler esas olarak Avrupa merkezli ekonomik kutbun çekim alanında olan ülkelerdir ve bu devletler ABD kontrolünde olmayan ülkelerdir. Dünyanın en büyük petrol rezervine sahip bu ülkeler, ABD'nin 21. yüzyıl perspektifinde en kısa zamanda yeniden yapılandırılması gereken petrol devletleridir. Bu nedenle ABD'ye karşı Amerika'dan bağımsız, bu petrol ülkeleri Rusya, İran, Irak, Libya, Cezayir ve hatta Arabistan ve Avrupa arasında işbirliği kader birliği anlamındadır.

90'ların üç kutuplu dünyası 1990'ların sonunda dünya mali genişleme balonunun patlaması ile Uzakdoğu finans krizi, Japonya ve Güneydoğu Asya'da finansal kriz yanında bu devletlerdeki ihracata dayalı sanayinin de gerilemesini getirmiştir. 1990'larda ABD'ye ekonomik olarak karşılıksız ekonomik yardım yapan Japonya, 2000'li yıllarda Amerika merkezli ekonomik kutbun çekiminde çevre ülke olarak yer almaktadır. Çin ise ABD kutbunun çekim gücü altında Amerikan sermayesinin yatırımlarını alan ve ihracatını tekrar ABD yapan bir devlettir. Teknolojik olarak geri tüketim malları üretiminin yapıldığı Çin yeni bir ekonomik büyüme merkezi olmayıp, ABD sisteminin çevre bölgesidir.

Buna karşın Amerika'nın Avrasya petrol projesi ile Çin-Japon bloğunun boru hatları projeleri çarpışma halindedir. Çünkü Orta Asya petrollerinin Bakü-Ceyhan projesi ile Akdeniz'e indirilmesi, Çin'in Orta Asya petrollerini Çin'e bağlayan boru hattı projesiyle çalışmaktadır. Keza Japonya ve Çin esas olarak Arap-İran petrolüne bağımlıdır. Bu bağımlılık giderek artmaktadır. Arap-İran petrollerinin bugünkü statüsünden farklı bir statü ile ABD tarafından yapılandırılması, Çin ve Japonya'nın çıkarları ile çalışmaktadır. Fakat **Avrupa-Rusya-İran giderek Arap ülkeleri ittifakı kuvvetlenmektedir. Bu, özellikle Avrupa merkezi Almanya-Fransa ikilisinin Avrupa Birliğini**

çevreleyen Rusya-İran-Arabistan-Kuzey Afrika politikasında yarışır. Arabistan'ın ve İran'ın ABD'nin yeniden yapılandırma "rejim değişikliği", "demokratikleştirilme" projesinde yer alması bu devletleri Avrupa'ya yakınlaştırmıştır.

ABD, Rusya ile ikili bağlılık ile Rusya petrolünün dünya pazarına birlikte taşımayı önermektedirler. Almanya-Fransa ise Rusya'yı ABD askeri gücüne karşı bir güç olarak kendi cephelerinde konuşlandırmak ve sürekli güvenli bir petrol sağlamayı garanti etmek istemektedirler.

Almanya-Fransa "Eskimiş Avrupa" karşıt birikimi merkezi, karşıt ekonomik-politik kutup olmaya çabalamaktadır. Rusya-İran-Arabistan, bu kutba çekerek çekim merkezini kuvvetlendirmeye çalışmaktadır. Amerika'nın "new deal" yenedünya düzeni, yeni petrol düzenini, yeni para düzenini, yeni politik düzenini de birlikte getirmektedir. Bu düzeni uygulamak için politik-askeri koordinasyonu kullanmaktadır. Buna karşı olan İran, Arabistan ve Rusya, Avrupa ile birleşme ve yakınlaşmaya girmekte, ABD'nin Irak'a saldırısı bu bütünleşmeyi kuvvetlendirmektedir. Eğer ABD İran'ı parçalamadan Amerikan demokrasisine geçmesini sağlayabilirse, Rusya'nın da Avrupa ile olan bağının gevşemesine neden olabilir. Bu durumda Rusya ekonomik çöküntü nedeniyle ABD ile petrolerini dünya pazarına taşıma işbirliğine girerse, Avrupa kutup olma özelliğini yitirir ve dünya üçlü oligarşi, para sermaye, stratejik silah sanayi ve petrol sanayi tarafından yönetilir hale gelebilir. Bu olgu dünya ekonomik sistemini yeni bir madde genişleme sürecine geçmesine yol açabilir mi sorusunu getirir (Üşümezsoy ve Şen, 2003, s:223).

Rusya, Almanya çevresi olarak 1990'lardan sonra yakınlaştığı Avrupa ile işbirliği ABD tehdidine karşı zoraki bir birlikteliktir. Bu bağlılık ABD'nin Rusya'ya yaptığı parlak teklifler karşısında karanlıkta kalmaktadır. Dünyanın en büyük 4 yatağı içinde yer alan 2 Sibiry petrol ve doğal gaz yatağı ve dünyanın ilk büyük 10 yatağı içinde Volga - Ural ya-

taklarına sahip Rusya ABD'nin oligarşik petrol şirketleri ile ya birleşecek ya bu yatakları birlikte işleyecek ya da yeniden parçalanacak dayatmalarıyla karşı karşıyadır. Diğer taraftan Rusya'nın kendisi Kafkasya, Kazakistan ve Türkmenistan'da bizzat dayatmalar yapmaktadır ve bu dayatmalar da bu devletleri ABD'ye yakınlaştırmaktadır.

Avrupa'nın sanayi damarlarındaki petrol ve gaz Rusya'dan gelen boru hatlarıyla pompalanmaktadır. Avrupa'nın petrolün 1/4'ü Rusya'dan gelmektedir. Rusya Gazprom ve Lukoil şirketleri Amerikan şirketleriyle birleşerek Avrupa'nın petrol vanalarının Amerika'nın eline geçmesi Avrupa için büyük bir engel olacaktır. Rusya'nın ekonomik çöküşü askeri gücünün yarattığı tehdit ile engellenmeye ve Avrupa'dan yeterli desteği sağlamayla engellenmeye çalışılmaktadır. Eğer bu çöküş engellenemezse Rusya'nın Amerika'nın tehditlerine karşı koyamayacağı açıktır. **Avrupa'nın Kuzey Denizi dışında kendi petrol yatakları yoktur. İran'a, Irak'a, Libya'ya, Cezayir'e ve Arabistan petrollerine bağımlıdır. Rusya ve bu ülkeler Avrupa'nın dış çevresini oluşturan ülkelerdir. Ülkelerle çevrelenen Avrupa, Amerika'ya karşı bir kutup merkez olabilir.**

Avrupa'nın stratejik petrol bölgeleri olan bu bölgelerin ABD petrol sanayii elinde yeniden yapılandırılırsa stratejik ve de savaş sanayii olmayan Avrupa, merkez özelliğini yitirecektir. Avrupa'nın Türkiye'ye karşı hasmane tavırları ise Türkiye'nin ABD - İsrail ile işbirliğini varsaydıkları içindir.

İran'ın nükleer silahlara sahip olması Ortadoğu'da ve Orta Asya'da stratejik dengeleri de değiştirecektir. İran'ın bölgesel hegemonyası yalnızca ABD'yi değil başta İsrail olmak üzere tüm bölge ülkelerini rahatsız edecektir. İran'ın stratejik açıdan ön plana çıkması Şii bloğunun etkinliğinin artmasına da neden olacaktır. Bölgedeki Amerikan müttefiki ülkelerden Türkiye, Ürdün ve Suudi Arabistan da İran'ın artan itibarından ve etkinliğinden rahatsızlık duyacaklardır. Stratejik açıdan İsrail'in dununu da ABD açısından önemli konuların başındadır. ABD'nin Ortadoğu'daki temel müttefiki İsrail'in hayati çıkarlarını korumak için önemli riskler alabileceği göz ardı edilmemelidir.

4. ABD-İRAN GERGİNLİĞİNİN TÜRKİYE'YE ETKİLERİ

4.1. Genel

İran ile ABD arasındaki nükleer kriz tırmadıkça, Türkiye'nin muhtemel gelişmeler karşısında izleyebileceği politikalar ve karşı karşıya kalabileceği açmazlar hakkındaki yorumlar da her geçen gün artmaktadır. Türkiye'nin bu kriz karşısında nasıl bir yol izlemesi gerektiği konusunda tutarlı yorumlar yapabilmek için Ortadoğu ve İran hakkında bilinmesi gereken detaylı bilgiler önceki bölümlerde verilmiştir. Türk-İran ilişkilerinin anlatıldığı 2.bölümdeki 3.kısım özellikle detaylandırılmıştır.

Soğuk Savaş sonrasında **Rus/Sovyet tehdidi ortadan kaybolmuştur.** İran'ın iç ve dış etkilerle parçalanması sonucunda Kürt devleti kurulması ihtimali kaygı vermeye devam etmektedir. İşte Türkiye'nin nükleer kriz sürecindeki politikasını, Kuzey Irak'taki gelişmeler ve PKK faktörü de hesaba katıldığında, büyük ölçüde bu tarihsel refleksinin belirleyeceği anlaşılmaktadır.

Türkiye İran'ın **nükleer silah elde etmesine** kesinlikle karşıdır. Bu karşı çıkış nükleer silahlara sahip bir İran Türkiye'ye karşı bir tehdit oluşturacağı için değildir; zira **NATO üyesi bir Türkiye'nin** güvence altında olduğu varsayılmaktadır. Ancak nükleer silahlara sahip bir İran'ın bölgede büyük istikrarsızlıklara sebep olacağı açıktır; Türkiye ise Irak'tan sonra bölgede yeni bir istikrarsızlık kaynağı istememektedir. Aynı şekilde nükleer bir İran stratejik bakımdan da bölge dengelerini değiştirecek, bu da Türkiye'nin bölgesel politikaları bakımından aleyhine olacaktır (SETA İran Dosyası, Temmuz 2006, s:4).

Burada Türkiye'yi ve belki bazı Avrupa ülkelerini rahatlatan unsur **Çin ve Rusya faktörü**; Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde veto hakkına

sahip bu iki ülkenin hiçbir zaman bir askeri müdahaleye ya da ekonomik ambargoya rıza göstermeyecekleri beklentisi hakimdir.

Peki diyelim ki bütün bu beklentiler boşa çıktı ve kriz geri dönülemez bir noktaya vardı; ABD Çin'i ve Rusya'yı ikna ederek ya da tek başına ekonomik ambargo veya askeri müdahale seçeneklerinden birini devreye sokmak için harekete geçti. Türkiye bu durumda ne yapa(bili)r ya da başka bir ifadeyle ne yapamaz?

Bütün iyimser senaryolar boşa çıkarsa ve kriz geri dönülemez bir noktaya varırsa; ABD Çin'i ve Rusya'yı ikna ederek ya da tek başına ekonomik ambargo veya askeri müdahale seçeneklerinden birini devreye sokarsa Türkiye bu durumda ne yapabilir? Bu sorunun cevabını hazır tutmak gerekmektedir.

4.2. ABD'nin İran'a Askeri Müdahale Olasılığı

Son dönemde İran nükleer krizi ve İran'a yönelik ABD'nin olası seçenekleri hususunda farklı raporlar hazırlanmıştır. Bunlardan ilki emekli ABD'li generallerin hazırladıkları rapor, diğeri 17 Britanyalı dernek, vakıf ve araştırma merkezinin ortaklaşa hazırladıkları rapor ve sonuncusu da Tel Aviv Üniversitesi Ulusal Güvenlik Araştırma Merkezi'nin hazırladığı rapordur. Farklı ülkelerde hazırlanmasına rağmen bahsi geçen raporların söylemlerindeki benzerlikler dikkat çekicidir. Hepsinin ortak olarak üzerinde durduğu husus ise, İran'a askeri bir müdahale yapılması için gerekli siyasi ortamın henüz oluşmadığıdır. 17 Britanyalı kuruluşun ortak olarak yayınladıkları raporda İran'a yapılacak bir saldırının felakete sonuçlanacağı yönünde genel bir uyarı yapılmaya çalışılmıştır. İran'a karşı bir saldırının bölgeyi istikrarsızlaştıracağı, Irak ve Afganistan'daki İngiliz güçlerine misilleme saldırılarını tetikleyeceği, enerji arzının güvenliğini tehlikeye atacağı, uzun vadeli çevresel zararlar doğurabileceği ve sivil ölümlere neden olacağı uyarıları da yapılmıştır. Bu nedenle en mantıklı çözümün diplomatik yollara başvurmak ve İran'la müzakereleri sürdürmek olduğu söylenmiştir.

3 Amerikalı emekli komutanın hazırladığı rapora bakılınca da İran'a yapılacak bir saldırının felaketle sonuçlanacağı ibaresi olduğu görülmektedir. Bu raporda; diplomatik yolların henüz tüketilmediği ve İran'la büyük pazarlığa oturmanın zamanının geldiğine dikkat çekilmiştir. Zaten askeri bir müdahalenin normalde savunma amaçlı olarak yapıldığı ve son seçenek olarak böyle bir yola başvurulduğu, ancak mevcut durumda böyle bir zeminin henüz oluşmadığı söylenerek, ABD'nin bir an önce "Ön Şartsız" bir diyalog sürecini başlatması gereğine vurgu yapılmıştır.

İsraili güvenlik uzmanlarının hazırladıkları raporda ise "İran nükleer silaha sahip olsa bile, bunu İsrail'i yok etmek için kullanmaz" ibaresi oldukça dikkat çekicidir. Tel Aviv Üniversitesi bünyesinde hazırlanan bu raporda İran'ın İsrail gibi nükleer belirsizlik politikası güttüğü ve İsrail'e saldırmak yerine mantıklı bir yol haritası izleyeceği görüşüne yer verilmektedir. İran'ın ideolojik ve dini saiklerle hareket etmeyerek, bölgedeki gücünü arttırma ve üstünlük kazanma maksadıyla nükleer silah sahibi olmak isteyeceğini belirten rapor, nükleer silahlara sahip bir İran'ın yine de İsrail için tehdit unsuru oluşturacağını söylemiştir. Bu raporun özellikle üzerinde durduğu nokta; mevcut durumda İran'a askeri saldırı yapılması için gerekli siyasi ortamın henüz hazır olmadığı, ancak Tahran üzerinde baskı yaratma maksadıyla yapılan operasyonların devam etmesi gerektiğidir.

Bu arada ABD yönetiminden Başkan Bush, Savunma Bakanı Robert Gates ve Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice gibi isimler İran'a askeri müdahalede bulunma gibi bir hedefin olmadığı açıklamalarını yaparken, diğer taraftan Körfez'deki ABD donanmalarının arttırılması kafalarda soru işareti yaratmaya devam etmektedir.

ABD'deki Liberaller ve demokratlar, İran'la diyalog zamanının geldiğini söyleyen söz konusu raporları yerinde ve zamanında yapılan girişimler olarak değerlendirirken, bu raporların, dünya kamuoyunu İran'a karşı yapılacak **askeri bir müdahalenin feci sonuçları** hakkında uyardığını

savunmaktadırlar. Ancak muhafazakarlar her şeye rağmen tüm seçeneklerin masada tutulmasının gerekli ve önemli olduğunu tekrarlamaktadırlar.

Diğer taraftan Irak / Erbil'deki İran temsilciliğine baskın düzenlenmesi ve İranlı diplomatların kaçırılması, Irak'taki İran ajanlarına yönelik ölüm emri verilmesi ve Körfez'e ABD donanmalarının yığılması, ABD'nin İran'a ciddi gözdağı verme girişimleri olarak değerlendirilmektedir.

Gelişmelere bakıldığında ABD'nin amacını gerçekleştirmek için daha az maliyetli ve etkili yollara başvurma niyetinde olabileceği düşüncesi de oluşmaktadır. Bu senaryoda ABD için en az maliyetli yöntem İran'la savaşa girmek veya İran'da rejim değişikliği yapmaya çalışmaktan ziyade, İran'daki politikalarda tutum değişikliğine gidilmesini sağlamak (behaviour change) olacaktır. Bu durumun en güzel özetini New York Times'ın köşe yazarlarından olan Thomas Friedman yapmıştır. Friedman'a göre; ABD'nin İran'la diyalog için birtakım koşulları yaratması gerekmektedir. Bunun için ABD'nin öncelikle Körfez'deki varlığını İran'a kabul ettirmesi, daha sonra İran'ın önemli gelir kaynaklarından olan petrolün fiyatını düşürerek aşırı muhafazakarları mali olarak zor durumda bırakması gerektiğini söylemektedir.

Ancak ABD'nin tüm bunları yaparken saldırgan bir politikadan ziyade diyalog yöntemini kullanması gerektiğini ve İran'a asıl amacının rejim değişikliği olmadığını ancak amacının onların davranış ve tutumlarında değişiklikler yaratmak olduğunu hissettirmesi gerektiğini belirtmektedir. Basit bir örnekle de bu stratejiyi tanımlamıştır. "ABD ilk olarak İran'da büyükelçiliğini açacak ve 50.000 İranlı öğrenciyi ABD üniversitelerinde eğitim görmeleri için vize verecek. Daha sonra ABD kollarını kavuşturarak rahat bir şekilde İran'ın değişimini izleyecek. Mantıklı olarak bakıldığında böylesi bir girişim ABD için hem daha az maliyetli hem daha az zahmetli olacak. Diğer taraftan 27 yıldır diplomatik temsilciliği olmayan bir ülkeye yeniden giderek, bu kadar yoğun bir tehdit algıladığı ülkeyi yakından takip etme ve daha sağlam stratejiler geliştirme imkanı bulacak."

ABD'nin İran'ı tanımadığı ve İran hakkında istihbarat zaafı olduğu kendi yetkililerince de birçok defa dile getirilmiştir. Dolayısıyla askeri bir müdahaleden ziyade buna benzer bir yol haritasının seçilebileceği bir gerçektir.

Diğer taraftan İran'ın nükleer tesislerini Bağlantısızlar Grubuna açması ve isterlerse tüm Batılı ülkelere de tesislerini gezdirebileceğini açıklaması, UAEA ile tam işbirliğine hazır olduğunu söylemesi, UAEA Başkanı El-Baradey'in önerisini ciddiyetle gözden geçirdiklerini açıklaması olumlu gelişmeler olarak değerlendirilebilir. Tarafların ortaya çıkabilecek fırsatları iyi değerlendirmeleri ve krizin daha fazla uzamadan çözülmesi tüm bölgenin yararına olacaktır. Zira İran krizinin çözülmesi Irak'taki kaosun sona ermesine paralel bir etki yaratacak gibidir. Bir an önce İran nükleer krizinin çözülmesi ve İran'ın da içinde olduğu bir işbirliğiyle Irak sorununun halledilmesi bütün dünya için olumlu olacaktır.

Amerika Başkanı George W. Bush 7 Nisan 2002'de Teksas çiftliğinde: "Irak lideri Saddam Hüseyin kitle imha silahları konusunda dünyaya tehdit oluşturuyor. Sorunu diplomatik yollardan çözmeyi amaçlıyoruz. Ancak tüm seçenekler masada" şeklinde bir açıklama yapmıştır (Şimşek, 2006, s:54).

İşte bu açıklamalardan sadece 11 ay sonra ABD Irak'ı bombalamaya başlamıştır. Buna benzer bir şekilde Bush, gazeteci Seymour Hersh'ün "ABD, İran'da gizli operasyon yürütüyor" iddialarına şu sözlerle cevap vermiştir: "Umarım bu sorunu diplomatik yollardan çözmeyi başarabiliriz. Ancak tüm seçenekler masada. Masadan asla hiçbir seçeneği kaldırmayacağım..." Bush, Irak operasyonu öncesinde yaptığı açıklamaların aynısını tekrarlamıştır.

Peki İran, Irak gibi "kolay lokma" mı? Ülke nüfusunun büyük bir kısmının Azeri olması dolayısıyla, Güney Azerbaycan'ın İran'dan kopartılacağı tahminleri yapılmaktadır. Oysa İsmailiye Şiası'nın geleneğini ve Kum'daki Ayetullahların düzenini bilenler, Azerilerin ayrılık talebinin kesinlikle

olmadığını bilirler. Bugün, İran'ın dini lideri olan Seyyid Ali Hamaney, Azeri'dir. İran Azerileri, ülke içindeki dini yapının en etkin noktalarında bulunmanın yanı sıra, asker-sivil bürokrasisinin en temel noktalarında yer almaktadırlar. İmamet itikadından habersiz olanlar ancak, Azerilerin İran'dan kopabileceği hayaline kapılırlar. Şii geleneğinde "imama şeksiz ve şüphesiz teslimiyet" vardır (Şimşek, 2006, s:55).

Analizlerin İran Azerileri kendilerini Şah İsmail'den dolayı kendilerini İran'da kurulan her devletin tabii mirasçısı olarak görmekte olduklarıdır. Dolayısıyla İran Azerilerinin ayrılıkçı propagandalara prim vermelerini beklemek, ancak bir erkeğin hamile kalması kadar olanaklıdır (Şimşek, 2006, s:55).

İran, ABD'yi Irak'tan ve bölgeden sürmeyi hedefleyen bir koalisyonun başını çekmektedir. Rusya ve Çin'in İran'a yaptırım uygulaması imkansız gözükmektedir. Bu yüzden ekonomik yaptırımların faydası yok gibidir. Bu durum da Bush'u İran'a askeri ve ekonomik baskı uygulamaya zorluyor ancak bu baskının sınırı ne ve İran'ın yanıtı nasıl olabileceği sorusu akla gelmektedir. Bazı kaynaklara göreyse, Bush'un yeni stratejisi, İran'ı hesaplarını yeniden yapmaya ve ABD'yle mücadelenin sonucunda maruz kalacağı kaybın boyutunu idrak etmeye mecbur bırakmayı amaçlamaktadır. Bu stratejinin en önemli önlemi petrol fiyatlarının düşürülmesidir. Başkan Yardımcısı Cheney, İran'ı petrol gelirinden mahrum bırakmak için, petrol fiyatlarını düşürmek amacıyla Suudi Arabistan'la petrol üretimini artırması konusunda görüşmeler yapmıştır. Bu strateji sadece ekonomiyle sınırlı değildir. Aynı zamanda birçok risk taşıyan askeri alanı da içermektedir. İranlılara ABD'nin saldırıya hazır olduğunu hatırlatmak için Körfez'e uçak gemileri göndermesi bu risklerden birisidir. Savunma Bakanı Gates ve Dışişleri Bakanı Rice'ın açıklamaları, İran'la çatışmanın özellikle de Tahran'ın geri adım atmaması durumunda patlak vereceği endişelerini artıran mesajlar içermektedir. (<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=211823>).

ABD yönetiminin İran'a savaş açma ihtimalinden açıkça söz eden bazı makaleler yazılmıştır. Bu makaleler, Bush'un İran geçmişe göre daha güçlüyken ve ABD'nin bölgedeki konumu zayıflamışken koltuğu bırakmak istemediğine işaret etmektedir. ABD yönetiminin İran'la savaş planı yaptığını ifade eden eski devlet adamı Paul Craig Roberts, Amerikalı üst düzey askeri yetkililerin savaşı nisanda açacağına yönelik tahminlerini aktarmakta ve gösterilerin bu savaşı durduramayacağını kaydetmektedir. Roberts'a göre, saldırı için 11 Eylül gibi bir olay kullanılabilir ve Kongre savaşa onay vermeye zorlanabilir. Yönetim, Bush'un savaş açmak için tam yetkiye sahip olduğu görüşündedir. Bush ve Cheney, Kongre'nin itirazlarını görmezden geleceklerini açıklamıştır. Roberts'a göre **ABD Körfez'deki güçlerini artırarak saldırı planı yapmaktadır ancak Körfez'in ve Ortadoğu'nun tüm dünyayı içine alacak büyük bir tehlikeye, korkunç yıkıma ve kan şelalesine maruz kalacağı kesindir.**

İran ile yaşanan nükleer program krizi konusunda daha sert bir çizgi izlenmesinden yanadır. Başkan Bush, İran'ın nükleer silaha sahip olmasının bütün dünya için tehdit yaratacağını söyleyerek, uyarmıştır. Bush, Dışişleri Bakanı Rice'ı Tahran'a daha sert yaptırımlar uygulanması konusunu AB, Rusya ve Çin ile müzakere etmekle görevlendirdiğini belirtmiştir. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı Başkanı Muhammed El Baradei de, Tahran yönetiminin 3 ile 8 yıla kadar nükleer silah geliştirebileceğini açıklamıştır (<http://www2.dw-world.de/turkish/nachrichten/3.250157.1.html>).

Rice: Bush'un askeri seçeneği masada

Rice, El Arabiya televizyonuna verdiği demeçte, "ABD Başkanı askeri seçenekten vazgeçmeyecek ve biz de böyle olmasını bekliyoruz" demiştir. Bush'un hala diplomatik çözümden yana olduğunu belirten Rice, dünya güçlü kaldığı takdirde diplomatik seçeneğin başarı ihtimalinin bulunduğunu ifade etmiştir. Rice, "İranlılara sesleniyorum. İki seçeneğiniz var. Tecrit ya da diyalog.

Resim 56: ABD Dışışleri Bakanı Condoleezza Rice

İran a yapılacak bir askeri müdahalenin kesinlikle Irak'taki gibi olmayacağını düşünüyorum. İran topraklarına düşecek ilk bomba 3. Dünya Savaşı'nın da başlangıcı olacaktır. Rusya ve Çin kesinlikle sessiz kalmayacaklardır diye düşünüyorum. İster Askeri seçenek deyin ister Diyalog deyin, ancak gerçek olan bir şey vardır ki oda Dünya kendisini kesinlikle güvende hissetmemektedir, kendini güvende hissetmeyen Dünyanın Global sermayeleri de elbette kendilerini güvende hissetmeyecekler ve olası İran da patlak verecek bir kıvılcım tüm bölgeye yayılıp "Büyük Ortadoğu Savaşı'nın bir başlangıcı olacaktır, böyle bir savaş haliyle terör ve tehdit anlamında batılı ülkeleri dahil etkileyebilir, böyle bir durumda Global Sermaye yatırım ve yerleşim olarak kendine Arjantin, Güney Afrika, Avustralya ve Yeni Zelanda'yı seçer. Sizce yanılıyor muyum" diye konuşmuştur. (<http://www.ntvmsnbc.com/news/407501.asp>).

Hatırlanırsa 2. Körfez Savaşı öncesinde BM İzleme, Değerlendirme ve Araştırma Komisyonu (UNMOVIC), Kitle İmha Silahları ile ilgili savaş nedeni sayılabilecek bir bulguya ulaşamamıştır. ABD ve Britanya'nın BM Güvenlik

Konseyi'nden savaş kararı çıkartma girişimleri Fransa, Rusya ve Çin'in karşı çıkışları nedeniyle boşa çıkmıştır. 2. Körfez Savaşı, ABD'nin dünyayı kendi konumuna ikna etmeye çalıştığı, ikna yöntemleri yetersiz kaldığında ise bildiğini okuduğu bir durumdur. 1. Körfez savaşında ABD Güvenlik Konseyi'ni kendi pozisyonunu kabul etmeye zorlamıştır. Irak'ın işgalinde ise bir Güvenlik Konseyi kararı çıkartamamış, savaşa bir "gönüllü koalisyon" ile gitmek zorunda kalmıştır. Bu gönüllüler koalisyonunda ise aslında askeri gücün çok büyük bir bölümünü ABD ve Britanya birlikleri oluşturmaktadır.

Bunun yanısıra İtalya, İspanya, Polonya gibi halklarının büyük çoğunluğuna rağmen savaşa destek veren hükümetler "gönüllüler koalisyonu" içinde yer almıştır. Savaşa karşı çıkan ülkeler ABD yönetimi tarafından "eski Avrupa" olarak aşağılanmış, demokratik ilkelere karşı çıkıp halklarının çoğunluğunun isteğine rağmen koalisyona katılma kararı alan ülkelerin liderleri ise "vizyon sahibi" oldukları için övülmüştür, ki aslında bu ABD'nin demokratik eğilimlere ne kadar saygı gösterdiğinin de bir göstergesidir. Bu tecrübeden sonra ABD farklı olarak dünya kamuoyunun tam desteğini sağlama ve düşünüyorsa o şekilde bir askeri müdahale planlamak zorundadır.

Son gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda durumun bir hayli karmaşıklaştığı görülmektedir. Rusya ve İran arasında Buşehr nükleer santralinin son aşamasına ilişkin ihtilaf çıkması ve Rusya'nın gerekli ödemelerin yapılmadığını ileri sürerek Mart ayında yapması gereken ilk nükleer yakıt sevkiyatını yapmaması, karasularına girdiği gerekçesiyle İran'ın 15 İngiliz askerini rehin alarak yargılama sürecine sokmayı planlaması ve İngiltere'nin bu husustaki son ultimatomu bütün bu karmaşanın üstüne tuz biber ekleyen unsurlar olarak sayılabilir (<http://www.turkishweekly.net/turkce/yorum.php?id=399>).

Bütün bunlar kendi seyrinde devam ederken, Rusya'daki jeopolitik Bilimler Akademisi Başkan Yardımcısı olan General Leonid Ivachov, Pentagon'un yakın bir tarihte İran askeri alt yapılarına etkili saldırılar

düzenleyeceğini iddia etmiştir. Rus uzmanlara göre ABD'nin İran'a yönelik askeri müdahale seçeneğinin dönülmez bir noktaya girmesi, UAEA Başkanı Muhammed El Baradei'nin raporuyla olmuştur. Çünkü El Baradei 20 Mart 2007 tarihinde sunduğu raporunda; İran'ın nükleer programının barışçıl bir karakterde olduğunu söyleyebilecek durumda olmadıklarını yinelemiştir. Bu operasyonda birçok İran tesisine saldırı düzenleneceği, uranyum zenginleştirme tesisleri, santrifüjler, laboratuvarlar ve araştırma merkezlerinin hedef alınacağı söylenmiş, ancak Rus uzmanların faaliyetlerini sürdürdükleri Buşehr santralinin birinci bloğuna dokunulmayacağı belirtilmiştir. İddiaya göre bu operasyon dahilinde İran askeri güçlerinin kilit komuta merkezleri de yerle bir edilecektir (Ria Novosti, 19.03.2007) (Webster, 26.03.2007).

Analistlere göre saldırılar, Hint Okyanusundaki Diego-Garcia adasından uzun menzilli B-52 füzeleriyle başlatılacak ve Körfezdeki Amerikan Hava Üsleri, Akdeniz'deki 6. filonun bir bölümü ve Pasifik'teki denizaltılarıyla sürdürülecektir. Bu operasyon sonucunda da İran nükleer programının birkaç yıl geriye gitmesi ve ertelenmesi sağlanacaktır (Webster, <http://www.peacechicken.com/2007/03/26/war-on-iran-coming-april-6th>, 26.03.2007).

Pek çok kaynak, ABD'nin İsrail'in uyguladığı bu yöntemi İran'a karşı uygulayabileceği görüşündedir. Bu kaynaklara göre, ABD'nin İran'a Irak'ı andıran bir saldırı düzenlemesi çok zordur. En güçlü olasılık, hava harekatıyla İran'ı yalnızlaştırmak, molla rejimini halkın gözünde küçük düşürmek ve ülkeyi yönetemez hale getirmektir (Balbay, 2006, s:55).

ABD'nin İran'a doğrudan bir müdahale yapmasını güçleştiren ikinci bir neden İran rejiminin uluslararası güç merkezleriyle kurduğu yakın ilişkilerdir (Kösebalan, "İran ABD'nin Hedef...", Eylül 2004, s:68).

İran bir tarafta Çin ve Japonya, diğer tarafta Rusya ve AB ile çok önemli siyasi ve ticari ilişkilere sahiptir. İran sayesinde Amerika dışındaki küresel aktörler Ortadoğu'ya açılacakları bir pencere

olarak elde etmektedir. Üstelik bu ülkeler Washington'un ambargo tehditlerine rağmen İran'la olan ticari ilişkilerini sürdürmektedirler. Öte yandan İran, bölge ülkeleri ile de ilişkilerini süratle geliştirmiştir. ABD'nin muhtemel bir askeri hareketına bu ülkelerin karşı çıkmaları beklenecektir. ABD'nin Irak saldırısında bile toplamakta zorlandığı desteği İran'a karşı yanında bulması imkansız gözükmektedir.

Bu noktada ABD'nin İran'a karşı yapabileceği askeri manevralar birkaç askeri ya da sivil sanayi tesisinin bombalanmasının ötesine geçemeyecektir. İran'ın sahip olduğu iddia edilen nükleer tesislerin bombalanmasının, 1981 yılında Irak konusunda olduğu gibi, İsrail'e havale edilmesi muhtemel bir durum olarak görülmektedir. İsrail'in İran topraklarına saldırması karşısında İran'ın nasıl bir adım atacağı ise meçhuldür (Kösebalan, "İran ABD'nin Hedef...", Eylül 2004, s:69).

Önceki kısımlarda da belirtilmiş olmasına rağmen bir noktayı tekrarlamakta fayda vardır: Arap-İran coğrafyası çevresi savaş, gerçekte küresel iki kutup arasındadır. Bu olgu, dar anlamıyla Avrupa Birliği'nin İngiltere ve İsrail eksenini ile Almanya ve Fransa, Rusya eksenini arasında yansır.

Savaş yaygınlaşırsa ve ABD'nin terörist ülkeler olarak nitelendirdiği İran ve Libya'ya yayılırsa buna bağlı petrol kesintileri en yüksek değere ulaşacaktır. Bu durum 1979-81 İran ihtilali ve Irak-İran savaşı dönemine benzer fakat daha şiddetli petrol fiyat yükselimine sebep olacaktır. Bu durumda ise tarihte emsali görülmemiş düzeyde dünya ekonomisi ve yaşamı etkilenecektir.

Uzun süre Vladimir Putin'in informal olarak danışmanlığını yapan ve jeopolitik Bilimler Akademisi Başkan Yardımcısı olan emekli General Leonid Ivashov'a yukarıda bahsi geçen haberle ilgili görüşleri sorulduğunda ise "İran'a karşı bir operasyon gerçekleştirileceğinden hiç şüphem yok" şeklinde bir açıklama alınmıştır. ABD'nin İran'a müdahalesinin hava saldırıları şeklinde

olacağını ve işgalden ibaret olmayacağını belirten uzman, amacın İran askeri ve ekonomik direncini zayıflatmak olduğunu söylemiştir (Ria Novosti, 21.03.2007). Uzman, Pentagon'un bu girişiminin ülkedeki yaşamı felç etme potansiyeline sahip olabileceğini, amacın panik, kaos ve belirsizlik ortamı yaratmak olduğunun altını çizmiştir. General Ivashov'un varsayımlarına göre bu vesileyle İran içerisinde gerçekleşebilecek muhtemel savaşlar fitillenecek ve bu noktada oraya gidecek olan barış gücü Amerikan yanlısı bir hükümetin oluşmasını destekleyebilecektir.

Ivashov son olarak, Rusya'nın BM Güvenlik Konseyi'nde acil bir toplantı yapılmasını talep etmesini ve yasal olmayan bir saldırıya yönelik mevcut hazırlıkların ele alınması gerekliliğine vurgu yapmıştır. Rusya'nın bu bağlamda Çin, Fransa ve Güvenlik Konseyi'nin daimi olmayan üyeleriyle işbirliği yapabileceğini ve güç kullanılmasını engellemek için önleyici girişimlerde bulunulabileceğini belirtmiştir.

Bütün bu iddiaların İran'daki yankısına bakmakta fa fayda vardır. İran hükümet yetkilileri psikolojik savaşın etkilerinin Rusya'ya kadar sıçradığını düşünmektedirler. Mevcut hükümetin saldırı tehdidini pek de kaile almadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Zira Mottaki, kendisine, ABD'nin niyetini hafife almanın tehlikeli olup olmayacağı sorusuna; "ABD, vergi ödeyen yurttaşlarına başka bir krizin hesabını veremez" yanıtını vermiştir. Mottaki, her ne kadar ABD'nin her zaman tüm seçenekleri masada tuttuğunu bildiklerini ve başından itibaren kendilerini hem müzakere hem çatışmaya hazırladıklarını söylese de bu durumdan pek de kaygı duymadıkları ortadadır.

Dışişleri Bakanı Mottaki, her duruma hazır olduklarını ancak tercih ettikleri yolun müzakere olduğunu da vurgulamıştır. İranlı yetkililer bu durumu çok ciddiye almıyor gibi gözükseler de buna karşı tedbirler aldıklarını söylemek de yerinde olacaktır. Nitekim Rusya'dan füzesavar TOR-1 talep etmeleri ve Rusya'nın da Ocak 2007 tarihinde bu talebi yerine getirmesi İran ordusunun konuya çok da kayıtsız olmadığını göstermektedir.

Son bir kaç aydır İran'a yönelik saldırı planlarından ısrarla bahseden Associated Press, Guardian, Jerusalem Post, RIA Novosti, Al-Jazireh, Times Dergisi ve diğer birçok yayının iddiaları ise Beyaz Saray tarafından yalanlanmaktadır. Başkan Bush bu iddiaları, muhalefetin kendisine karşı kullandığı malzeme olarak nitelendirmektedir. Dışişleri Bakanı Rice ve Savunma Bakanı Gates de bu iddiaları başından beri yalanlamaktadırlar. İran hükümeti de bu iddiaları psikolojik savaşın bir parçası olarak tanımlamakta, tüm bunların İran'ı uranyum zenginleştirme faaliyetlerinden vazgeçirmek üzere atılan sloganlar olduğunu iddia etmektedir.

ABD'nin İran'a olası saldırısını ABD cephesinde değerlendirenler, nükleer silahlara sahip bir İran senaryosunun felaket gibi görünmesine rağmen, denklemin diğer tarafına bakmanın hayati olduğunu savunmaktadırlar. Zira bu senaryoda, muhtemel bir ABD – İran çekişmesinden çıkabilecek sonuçlar Irak'taki sonuçlardan çok daha ağır olacak gibi görünmektedir. Her şeyden önce misilleme amaçlı olarak yapılacak olan terörist saldırılar sonucunda hayatını kaybedecek binlerce ABD askeri, Körfez'de geniş çaplı bir savaş, 150 doların üzerine fırlayacak olan petrol fiyatları ve global bir resesyona (durgunlukla) karşı karşıya kalma riskleri mevcut ve bunlar göz ardı edilemeyecek kadar önemli sorunlar olarak sayılmaktadır.

Sonuç olarak tabloya baktığımızda, en son Rus analistlerinin de iddia ettiği üzere **ABD tarafından İran'a yönelik bir saldırının gerçekleştirilmesi mantıktan uzak görünmektedir.** Dolayısıyla, **İran'ı köşeye sıkıştırmak ve daha ağır ekonomik şartlar oluşturmak suretiyle kaos ve belirsizlik ortamı yaratmaya çalışmak daha uygun bir yol haritası gibi gözükmektedir.** Henüz Irak işgalinin sonuçlarıyla uğraşan ABD'nin de daha masrafsız olan bu yöntemi seçeceği tahmin edilmektedir.

Sorun şu anki konumuyla bir kriz sürecindedir ve sıcak çatışmaya da, diplomatik müzakere sürecine de kayma ihtimali vardır. Bu aşamada ancak

ve ancak karşılıklı jestler ve güven artırıcı bir takım adımlar gerginliğin azalarak meselenin diplomatik sürece kaymasına yardımcı olabilecektir. Taraflar henüz birbirlerini resmi olarak tanımamaktalar ve güvenlik sorunu gündemin öncelikli maddesidir, açık ve örtülü tehditlere iki taraf da sıkça başvurmaktadır. Meseleye müdahil olacak üçüncül taraflar açısından önemli olan her evrede öncelikli olarak atılabilecek yapıcı adımların mevcudiyetidir. **Bu aşamada uluslararası kamuoyu tehditler ve yaptırımları ön planda tutmak ve böylelikle kışkırtıcı olmak yerine tarafları karşılıklı güven artırıcı adımlar atmaya ve karşılıklı jestler yapma konusunda ikna etmelidir.** Daha somut müzakereler gerginliğin düzeyinin düşürülmesinin ardından mümkün olabilecektir. İstikrarlı barışın tesis edilebilmesi için diyalog kurulmalı ve güven artırıcı önlemler alınmalıdır.

Öncelikle Devrim sonrası İran dış politikasına baktığımızda böylesi bir kriz durumunda İran rejiminin geri adım atacağını ve asla ABD ile askeri bir çatışmaya girmek ya da ABD'ye bunun için bahane vermek istemeyeceği varsayılabilir. Ancak bu İran'ın milli bir hedef olarak algılanan nükleer teknolojiye sahip olmaktan vazgeçeceği anlamına da gelmeyecektir; muhtemelen birkaç sene sonra uluslararası kamuoyu yatıştıktan sonra, Amerikan ve dünya politikasındaki gelişmelere göre nükleer faaliyetlerine tekrar başlatabilir (SETA İran Dosyası, Temmuz 2006, s:5). Bir ambargo ya da askeri müdahale söz konusu olursa; bu durumda Türkiye neden kısa vadede İran'a karşı ABD ile işbirliğine yaklaşmaz sorusuna cevap aranmalıdır.

Bilindiği ve tahmin edilebileceği gibi gerginliği artırmanın uzun vadede çok ciddi iktisadi ve siyasi maliyetleri de olacaktır. Petrol fiyatlarının artması, gelişmekte olan ekonomileri ve Çin, Japonya ve AE ülkeleri gibi aktörleri olumsuz yönde etkileyecektir ve hatta bu ülkelerin ekonomik krizle karşı karşıya kalmaları söz konusu olacaktır. **Bir saldırıyı müteakip İran'dan beklenen öncelikli hamlelerin başında körfez petrol trafiğini aksatmak ve hatta Ortadoğu'daki diğer bazı rafinerileri vurmak dahi olabilir. Bunun maliyetini kestirmek oldukça güçtür.** Kriz söylentileri petrol ithal

eden ülkelerin ekonomilerini zor durumda bırakmaktadır. ABD halen dünyanın en büyük petrol tüketicisidir. Her ne kadar Avrupa ve Uzakdoğu kadar körfez petrolüne bağımlı olmasa da petrol fiyatlarındaki artışların Amerikan ekonomisine de maliyeti oldukça yüksektir. ABD'nin Irak İşgalinde hala belli bir istikrarı tutturamamış olması da İran'ın elini güçlendiren faktörlerin başındadır. Gerek güvenlik açısından, gerekse iktisadi açıdan nükleer krizle birlikte ortaya çıkan belirsizliğin bir an önce giderilmesi, iki ülke haricindeki birçok başka ülkeyle, petrol ve silah satan şirketlerin dışındaki şirketlerin de menfaatindedir. **Uranyum zenginleştirilmesine odaklanmış durumda olan İran'ın uranyum zenginleştirmeyi durdurması ve bu konuda kalıcı taahhütler altına girmesi kısa vadede bir rahatlama getirecektir ama sorunun çözülmesine çok büyük katkıda bulunacağını söylemek doğru olmayacaktır.**

Irak Savaşının **ABD açısından ekonomik maliyeti 300 milyar dolar bulmuş durumda ve bu rakamın uzun vadede 700 milyar doları geçebileceği tahmin edilmektedir.** Güvenlik kaygılarının ötesinde, kısa vadede getiri ihtimali olmayan böylesi devasa bir maliyeti İran konusunda göze alıp alamayacağı tartışmalıdır.

Bilindiği gibi, Muhammed el-Baradei ve Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA), nükleer silahlanıl yaygınlaşmasını önleme yönünde göstermiş oldukları çabalarından dolayı 2005 yılında Nobel Barış Ödülü'ne layık görülmüştür. Bu da kurumun prestijini ve güvenilirliğini artırmıştır. IAEA bir takım çıkarlar için güvenilirliğini riske atmak istememektedir. İran'da Natanz ve Arak tesislerinin ortaya çıkmasından bu yana yaşanan nükleer kriz sürecinde belki de en tutarlı ve ilkeli davranan taraf IAEA olmuştur. IAEA yetkilileri ellerindeki objektif veriler ve bu verilerden yaptıkları çıkarımlar haricinde krizi körükleyebilecek spekülasyonlardan daima kaçınmışlardır. Sağladığı teknik bilgi ve önerilerin ötesinde anlaşmazlığın birincil tarafı gibi görünmekten kaçınmışlardır. Bu tavır zaman zaman iki tarafın da beklentilerini karşılamaktan uzak gibi görünse de müzakereler sürecinde

oynayabileceği rol açısından önemlidir. Bölge ülkelerinin UAEA'ya desteklemeleri faydalarına olacaktır.

ABD, diplomasi harici olarak, seçici ekonomik ve siyasi yaptırımlar rejiminin devreye sokulması, nokta vuruşu operasyonu ile İran'ın nükleer tesislerinin havadan bombalanması, hesapların dondurulması ve BM Güvenlik Konseyinde İran aleyhine kararlar çıkarılması, sınırlı (zaman ve bölge açısından) askeri müdahale gibi seçeneklerden herhangi bir tanesini veya birkaçını uygulamaya koyabilir. **ABD açısından asıl önemli olan İran'ın yapısını yok etmekten ziyade İran'ı rejim değişikliğine neden olabilecek bir sürece sokmaktır.** Bu açıdan daha etkili bir siyaset Irak'ta olduğu gibi uluslararası izolasyonu sağlamak, İran'ı siyasi ve ekonomik bir yalnızlığa itmek olacaktır. Bir ambargo rejimini İran'a uygulamak zor gözükmemektedir çünkü Saddam'a karşı uluslararası kamuoyunda duyulan tepkinin aynısı şu anda İran için söz konusu değildir. Belki de ABD'nin şu an için yapması beklenen Ahmedinecad'ın da katkılarıyla gerginliği tırmandırmak ve karşı tarafı hata yapmaya zorlamaktır. Bu sinir harbinden iki taraf da galip çıkamayabilir ama İran bu sınavı gerekli hamlelerle sıcak çatışma haricindeki herhangi bir opsiyonla verebilirse uzun vadede bölgede etkinliğini artıracaktır.

Nokta vuruşu şeklinde bombalama İran'ın nükleer çalışmalarını bir süre erteleyebilir ve İran'a ciddi bir korku verebilir fakat halkın rejime olan bağlılığını ve Amerika'ya olan düşmanlığını artıracaktır. Böyle bir saldırıya İran tarafından doğrudan ve dolaylı tepkiler beklenmelidir. Hava operasyonu Amerika'ya uluslararası ortamda bazı sıkıntılar da yaratabilecektir. **ABD için asıl sorun sınırlı bir saldırının büyük ihtimalle hedefine ulaşamayacak olmasıdır.** ABD nükleer veya biyolojik silah kullanarak İran nükleer altyapısının daha sonra yenilenme ihtimalini ortadan kaldırmak isteyebilir. Bunun dışında alanda bulunan bilim adamları ve araştırmacıları yok etmek isteyebilir. Ancak böyle bir operasyon sonrası İran'ın tüm gücünü kitle imha silahları edinmeye yoğunlaştıracağını söylemek hiç yanlış bir tahmin olmayacaktır. Böyle bir operasyondan İsrail'in ve Ortadoğu'daki Amerikan çıkarlarının önemli ölçüde zarar görmesi kaçınılmazdır. Körfezde tanker

trafiğinin durması ve Suudi Arabistan ve diğer Arap emirliklerindeki rafinerilerin İran tarafından vurulmasının gündeme gelmesi ise dünya ekonomisinde de kaotik bir durum yaratacaktır.

Irak işgalinde beklenen başarının elde edilememiş olması İran'a yapılabilecek geniş kapsamlı bir operasyonu zorlaştıracak temel nedenlerin başında gelmektedir.

Bunun yanında, ABD'nin en büyük hatalarından birisi, Irak içindeki İran'ı çok geç fark etmesidir. Tabiri caizse **ABD'nin yanlış hesabı Bağdat'tan dönmektedir**. Irak'taki dengelerin önemli parçalarından biri olan Şiiilerin İran ile ilişkileri, ABD'nin Irak'taki hedeflerine ulaşmasına engel olmaktadır. **Baas yönetiminin tabanı olan Sünnileri iktidardan uzaklaştırarak Şiiileri etkin kılmaya çalışan ABD, bir yandan da İran'ın değirmenine su taşıdığını çok geç fark etmiştir**. ABD'nin Irak'ı işgal etmesinin ardından, Irak, ABD ile İran arasındaki çekişmenin en önemli alanlarından birisi olmuştur. 1979 İran İslam Devrimi'nin ardından İran'ın ABD'yi "Büyük Şeytan" ilan etmesiyle başlayan, son olarak nükleer kriz ile doruk noktasına ulaşan bu çekişme, şimdi Irak toprakları üzerinde, hem siyasi hem sosyal hem de ekonomik açıdan devam etmektedir.

Irak'ın işgalinde oluşturulan sınırlı koalisyonun dağılıyor olması muhtemel bir İran operasyonu için istekli katılımcıların pek fazla olmayacağına bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Irak ile İran karşılaştırıldığında İran'ın coğrafi alanının Irak'tan çok daha geniş olduğu ve Irak'tan daha gelişmiş bir askeri altyapıya sahip olduğu görülecektir. Rejim karşıtı grupları mobilize etmek kolay değildir. Ambargo konusunda uluslararası bir uzlaşımın olmaması da Amerika'nın işini zorlaştıracak ayrı bir faktör olarak görülmektedir.

Başta Ortadoğu olmak üzere, bütün dünyanın yakından izlediği Irak mücadelesinin önde gelen belirleyicilerinden bir tanesi, İran'ın Irak üzerindeki etkisidir. İran etkisinin artması ABD'nin Irak'taki manevra alanını birçok

açından daralttığı gibi, Washington hükümetinin bölgedeki müttefikleri olan Kürtleri aracılığıyla oluşturduğu baskı da zaman zaman İran'ın elini zorlamaktadır. Bir anlamda ABD ve İran, Irak üzerinde bilek güreşi yapmaktadır (Cumhuriyet Strateji; 19 Haziran 2006, s:6).

İran'a askeri müdahale ile rejimin zayıflatılması konusunda yıkıcı olmayan darbelerin İran rejimini güçlendireceği söylenebilir. İran'da şu anda rejim değişikliği ve toplumsal ayaklanma arzulayan bir kitlenin olduğu iddia edilemez. Amerika ve Avrupa'da bulunan rejim karşıtlarına dayanarak rejim karşıtı bir ayaklanma başlatılamaz. Muhtemel bir askeri operasyon sonrası rejim muhaliflerinin de Amerika'dan uzaklaşma ihtimalleri oldukça fazladır. İran'da Irak'ta olduğu gibi rejim yanlıları belirli alanlarda toplanmış değillerdir, bu açıdan rejim muhaliflerini harekete geçirmek hiç de kolay olmayacaktır.

İran'a karşı yapılabilecek bir askeri müdahaleden en olumsuz etkilenecek büyük güçler şüphesiz petrol ihtiyacının önemli bir kısmını Körfez bölgesinden sağlayan Çin, Avrupa ülkeleri ve Japonya'dır. Petrolün yanı sıra bu ülkelerin İran'la önemli ticari ilişkileri vardır. Yalnızca Çin artan petrol ihtiyacının yüzde 17'lik kısmını İran'dan karşılamaktadır. Son olarak Rusya'nın Ukrayna'nın doğalgazını kesmesinden tedirginlik duyan Avrupa ülkeleri de doğal gaz ihtiyaçları için İran gibi alternatif bir kaynağı gündemlerinde tutmaktadırlar. Bu açıdan ABD'nin ambargo ve askeri müdahale girişimlerinin savunucusu yok gibidir. Nükleer teknoloji ve silahlara sahip olmanın İran'ın hakkı olduğunu söyleyen Suriye'nin ise gerçek bir savaş durumunda nasıl bir strateji izleyeceği bilinmemektedir.

İslam ülkeleri arasında nükleer silahlara sahip tek ülke Pakistan'dır ve Pakistan muhtemel bir Amerikan operasyonundan rahatsızlık duyacaktır. Zira bu konudaki kaygılarını resmi kanallardan dile getirmekten çekinmemektedirler. Pakistan uzun vadede sorun yaşamak istememektedirler.

Ürdünlü yetkililer de prensipte İran'ın nükleer enerjiye sahip olmasına karşı çıkmamaktadırlar. Öte yandan İran'ın bölgede Şii topluluklar üzerinde etkinliğini artırmaya başlaması Ürdün'ü rahatsız etmektedir. Ürdün bölgede istikrarın korunmasına önem vermektedir. **Irak işgalinden önemli ölçüde rahatsızlık duyan Ürdün benzeri bir krizi İran için yaşamak istememektedir.**

Irak ve Afganistan da İran'a askeri müdahaleye karşı çıkmaktadır. **Müdahale Irak ve Afganistan'da istikrarsızlığı körükleyecektir.** Iraklı Şii Lider Mukteda es-Sadr 23 Ocak 2006 tarihinde bu konuda bir açıklama yapmıştır ve "Bana bağlı Mehdi Ordusu İran'a yönelik bir saldırı halinde bu ülkenin yanında savaşacaktır." şeklinde konuşmuştur.

Amerikan müttefiki olan körfezdeki Birleşik Arap Emirlikleri, Umman, Katar, Bahreyn, Kuveyt ve Suudi Arabistan İran'ın nükleer faaliyetlerinden duydukları rahatsızlıkları dile getirmektedirler. Körfez ülkeleri, körfez bölgesinin nükleer silahlardan tamamen arındırılmasını savunmakta ve bu konuda İsrail'in de adım atmasını istemektedirler.

Yukarıda anlatılanlardan anlaşılacağı gibi, bölgedeki tüm aktörler İran'a yapılabilecek bir askeri müdahalenin Ortadoğu'daki mevcut istikrarsızlığı körükleyeceğinin farkındadırlar ve Suriye'nin dışında tüm devletler İran'ın nükleer silahlara sahip olmasından rahatsızlık duyduklarını her ortamda belirtmektedirler. Bu konuda bir uzlaşma vardır ve bu uzlaşma geniş kapsamlı bir Ortadoğu istikrar vizyonu oluşturma sürecinde kullanılmalıdır.

AB'nin de ABD'nin yanında bir görüntü çizdiği ortamda Rusya'nın dengeleyici konumu önemlidir, bu açıdan çoklu müzakere ve arabuluculuk süreçlerinde Rusya'ya düşen önemli roller vardır. BM Güvenlik Konseyi'nden bir ekonomik ambargo ve başka türlü yaptırım kararlarının çıkması Rusya'nın menfaatine olmayacaktır; bu açıdan Rusya'nın yaptırım konularında ayak diretmesi beklenebilir. Ancak ABD tarafından tek taraflı müdahale kararı olursa buna ne gibi bir karşılık

verebileceği ve ABD'ye ciddi şekilde ayak diretip diretemeyeceği merak konusuyken Rusya Dışişleri Bakanı Sergei Lavrof'un, 16 Mayıs 2006'ta yaptığı açıklama bu hususa bir netlik kazandırmıştır: "Rusya ve Çin, İran'a karşı güç kullanımına zemin hazırlayacak bir BM Güvenlik Konseyi kararını kesinlikle onaylamayacaktır."

Rusya'nın herkesin İran'ın karşısında görüldüğü bir ortamda, arabulucular arasında dengeleyici bir güç rolü oynayabileceği değerlendirilmektedir.

Hızla büyüyen Çin ekonomisinin en büyük pazarı ABD'dir ve Çin bu pazardaki konumunu tehlikeye sokabilecek girişimlerden azami ölçüde kaçınmaktadır. Bunun yanında Çin, ABD'nin Asya'ya yerleşmesinden rahatsızlık duymaktadır. **Çin, İran nükleer krizinde uluslararası kamuoyunun görüşlerine ters düşebilecek bir pozisyon belirlemekten kaçınmaktadır. Ancak Çin'in de İran ile iktisadi ve siyasi ilişkileri artarak devam etmektedir.** Çinli yetkililer ısrarla krizin diplomatik yollarla çözülmesi konusundaki taleplerini dile getirmekteler ve bu konularda diplomasinin işletilmesi için sabırlı olunmasını söylemektedirler. Özellikle BM Güvenlik Konseyi üyeleri ve Almanya'nın sunduğu önerinin çözüm için önemli bir fırsat olduğunu vurgulamaktalar.

Artan enerji ihtiyacı için istikrarlı enerji kaynaklarına ihtiyacı olan Çin'in İran'da çıkabilecek bir istikrarsızlıktan hoşnut olmayacağı aşikardır. Enerji ihtiyacının ötesinde Çinli firmalar İran'da önemli inşaat ihaleleri almış durumdadır. Öte yandan Çin'in askeri teknoloji ve silah satımı konusunda da İran ile ilişkileri gelişmektedir.

Irak'ta kendi başına hareket etmenin maliyetini anlamış görünen **ABD daha önce yapılan hatalardan dolayı uluslararası aktörlerle ve organizasyonlarla daha koordineli bir pozisyon almanın farkındadır.** ABD'nin bu krizi aşma konusunda diplomasiye daha fazla ağırlık vermesi beklenmektedir.

Havuç ve sopa stratejisi olarak bilinen stratejiye göre karşı tarafı sadece tehdit etmek ve sopa göstermek çok da fazla anlaşma yanlısı olunmadığının bir göstergesidir. İki tarafın da anlaşmayı çekici kılacak bazı öneriler geliştirmesi gerekir. İran için nükleer silahlara sahip olmak oldukça risklidir ve bu sayede İran'ın kendini daha güvenli hissedip hissetmeyeceği muğlaktır. **Nükleer silahlara sahip olmamanın çekici hale gelmesi gerekmektedir.** İran kendini her taraftan kuşatılmış hissetmektedir. Irak'ta bulunan 150 bin Amerikan askeri, İsrail, Afganistan, İncirlik, Körfez emirliklerinin de yarı Amerikan üssü konumunda olması İran'ın güvensizlik hissini körükleyen faktörlerdir. İran'ı nükleer stratejisinden alıkoyabilmek için güvenliği konusunda somut bir takım önerilerde bulunulması gerekmektedir. Bu öneriler müzakere sürecinde taraflarca veya arabulucular tarafından dile getirilmek zorundadır. **İran kendini tehdit altında hissetmeye devam ettiği sürece bölge istikrarını tehdit etmeye devam edecektir.**

Gerçekte halihazırdaki krizin sıcak çatışmaya dönüşmesinden en fazla etkilenecek olan taraf İran olacaktır ve bu açıdan İran'ın bu oyunda hassas dengeleri göz önünde bulundurarak hata yapmaktan kaçınması gerekmektedir. Uzmanlara göre İran diplomasisi ihtiyatı elden bırakmayacak, zaman zaman uluslararası aktörlerle irtibata geçerek gerginliği azaltmaya çalışacaktır. Zamana yayılmış bir diplomatik süreç İran için belli başlı kazanımlar sağlayacaktır.

İran'a yapılabilecek sınırlı veya geniş kapsamlı bir operasyondan sonra tarafların hiçbiri kendini daha önce olduğundan daha güvende hissetmeyecektir. Bundan dolayı saldırı seçeneği güvenlik argümanı için tatmin edici bir açıklama değildir. Böyle bir saldırıdan sonra terör faaliyetlerinin hız kazanması beklenebilir. Bir operasyonun hem maddi hem de stratejik maliyeti oldukça fazla olacaktır ve bu maliyetin çoğunluğu kısa vadede ödenecektir, getirisi de ancak uzun vadeli ABD küresel stratejisine katkılarıyla ilgilidir. Sıcak çatışma ve saldırının istikrara herhangi bir katkısı olmayacaktır.

İran kendini tehdit altında hissetmeye devam ettiği sürece bölge istikrarın tehdit edecek girişimlerde bulunacaktır. Olası bir operasyonun askeri ve siyasi maliyeti ABD açısından tahminlerin çok üzerinde çıkabilir. **Kitle imha silahlarının yayılmasını önlemek, işbirliği ve karşılıklı güven ancak tedbir alınmasıyla sağlanabilir.**

Sonuç itibarıyla bu krizin çözülmesi için hem İran'ın işin ciddiyetinin farkına varması ve tehdidin boyutlarını hesaplamasına, hem de ABD'nin caydırıcılık adına yapmaya çalıştığı girişimlerinin etki ve sonuçlarını dikkate alarak sınırları doğru belirlemesine ihtiyaç olduğu söylenebilir. Ancak böyle bir tabloda diyalog seçeneği olmazsa olmaz bir unsur olarak kendisini göstermeye başlayacaktır. Gerçi diyalog seçeneğinin tek çözüm olduğu son bir yıldır tüm dünyada dile getirilmekte ancak krizin iki tarafı olan ABD ve İran'ın henüz bu seçeneğin ciddiyetinin farkına yeterince varamadıkları ortadadır. Yukarıda da belirtildiği gibi İran, "bana bir şey yapamazlar" psikolojisinden tam olarak kurtulmadığı, ABD de "programını durdurmazsan sonuçlarına sen katlanırsın" söyleminden vazgeçmediği sürece iki ülkenin karşılıklı diyalogu için gerekli ortam oluşmayacaktır.

ABD'nin mevcut durumda İran'ı köşeye sıkıştırmaya çalıştığı ve bahsi geçen girişimleri bu amaçla yaptığı söylenebilir. Askeri seçenek şıkkına gelince; sahip olduğu teknolojik, askeri ve ekonomik üstünlük göz önünde bulundurulunca ABD'nin İran'a saldırıp saldıramayacağını sorgulamak anlamsız olur. Ancak kar-maliyet hesaplaması yapıldığında böylesi bir girişimin ne kadar mantıklı olacağı tartışılabilir ki bu senaryoda mantıktan uzak görünmektedir. İran'ın Irak'a nazaran birkaç kat daha güçlü bir rakip olması ve bir takım stratejik özelliklere sahip olması nedeniyle ABD'nin böylesi bir maceraya atılmasını birçok çevre anlamsız bulmaktadır (EKİNCİ, <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=701&type=17>)

4.3. ABD İnan'a Askeri MÜdahalede Bulunursa Türkiye'ye Etkileri Neler Olabilir?

Türkiye'nin İnan ile ilgili temel tarihsel endişesi değışmemiştir: **Kürt faktörü**. İnan'a yapılacak her türlü ambargo/harekat ve İnan rejiminin iç ve dış yollarla destabilize edilmesi Kürt milliyetçiliğine yarayacak ve hele Kuzey Irak faktörü de hesaba katıldığında bir Kürt devleti kurulması ihtimalini kuvvetlendirecektir (SETA İnan Dosyası, Temmuz 2006, s:5).

İnan'ın **nükleer silahlara sahip olması Türkiye'nin stratejik çıkarlarına aykırıdır. Aynı şekilde İnan'da çıkabilecek kapsamlı bir istikrarsızlık ve İnan'ın işgali veya İnan'a karşı bir ekonomik ambargo da Türkiye'nin çıkarlarına terstir.** Türkiye Irak örneği ve tecrübesinden sonra bölgede bir İnan sorunu ve akabinde Amerikan harekatı sonrası oluşacak yeni bir istikrarsızlık ve kargaşa istememektedir.

Türk dış politikasının gerek geleneksel gerekse mevcut parametreleriyle düşünüldüğünde, ABD'nin mevcut İnan politikası ve muhtemel eylemleri her bakımdan Türkiye'nin zararına sonuçlar doğuracaktır.

Bundan sonraki dönemde de **diplomasi ve müzakere** süreçleri giderek önem kazanacaktır. İnan'a karşı ekonomik ve askeri müdahaleye karşı olan Türkiye, müzakere süreçlerinin sağlıklı ve yapıcı bir şekilde ilerlemesi için çaba göstermek zorundadır. Nükleer krizin müzakere yoluyla aşılması, Türkiye dahil bütün tarafların lehinedir (SETA İnan Dosyası, Temmuz 2006, s:30).

Ortadoğu'nun üç temel direği İnan, Mısır ve Türkiye'dir. Bu üç aktörden birinin siyasal yapısının çökmesi, sınırların muğlaklaştığı Ortadoğu'daki yapının öngörülemez bir şekilde değışmesine neden olacaktır. Böyle bir kırılmanın ufak çaplı düzenlemelerle normalleşmesi mümkün görünmemektedir. İnan Türkiye ile birlikte Ortadoğu'da devlet geleneğine sahip iki temel aktörden biridir. İnan'ın siyasal yapısında yaşanabilecek bir

değişimin Irak işgalinden daha uzun vadeli bir etkisi olması beklenmektedir. Bundan en fazla etkilenecek bölge aktörü Türkiye'dir. Bush yönetimi "İran'ı tehdit etmek için bütün seçenekler gündemimizde" dese de, **İran'ın topyekun işgali muhtemel seçenekler arasında görünmemektedir.** Amerikalı yetkililer Ortadoğu'yu yeniden yapılandırma stratejileri çerçevesinde İran'ın işgali konusunda irade gösterebilirler ama böyle bir operasyonu sonuçlandırmak için yeterli imkanları mevcut değildir. Topyekun işgal haricindeki askeri seçeneklerin tümü bir süre daha Amerika'nın gündeminde tartışılacak gibi gözükmemektedir (SETA İran Dosyası, Temmuz 2006, s:32).

Kitle imha silahlarının yayılmasını önlemek, işbirliği ve karşılıklı güven artırıcı önlemlerin alınmasıyla sağlanabilir. Tehdit ve güç kullanımının bu konuda etkili olmayacağı daha önce başka örneklerde de görülmüştür ve aynı hata İran konusunda tekrarlanmamalıdır. Ambargo, izolasyon ve ekonomik yaptırımların da kitle imha silahlarını önleme konusunda etkisiz kalabildiği daha önce Kuzey Kore örneğinde görülmüştür. Bu açıdan İran nükleer sorununda diplomatik seçeneklere daha fazla şans tanınmalıdır. Uluslararası kamuoyu bu konuda tutarlı ve uyumlu bir tavır geliştirebilirse bu tüm ilgili taraflarca olumlu sonuçlar ortaya koyacaktır. **Irak konusunda olduğu gibi İran krizinde de Türkiye bölgesel merkez ülke olma konumundadır.** Türkiye'nin bu krizde yapıcı bir rol oynayabilmesi için iki tarafla da dengeli bir şekilde ilişki kurması gerekmektedir. İran'ın nükleer silahlar edinmesi, İran'a ambargo uygulanması ve İran'a yapılacak bir askeri müdahalenin Türkiye'ye maliyeti oldukça fazla olacaktır, bu açıdan **bölgede istikrara katkıda bulunabilecek tüm faaliyetler aynı zamanda Türkiye'nin de menfaatinedir.** Taraflardan bir tanesi Türkiye'nin müttefiki diğeri ise uzun zamandır geniş kapsamlı sorun yaşamadığı komşusudur.

Türkiye hem bir Amerikan müttefiki hem de son zamanlarda komşusu İran ile ilişkilerini geliştirmeye çalışan bölge ülkesi olarak müzakere sürecinde kolaylaştırıcı rol oynayabilir. Sorunun uzlaşıyla sonuçlanmasının Türkiye'nin menfaatine olduğu iki tarafça da bilinmektedir. İki taraf da süreç içerisinde

Türkiye'yi kendi taraflarına çekmek veya en azından kendi pozisyonlarıyla ters olmayacak bir pozisyonda tutmak istemektedirler. Taraflar kendi pozisyonlarında direktikçe kendi hareket alanlarını ve esnekliklerini yitirmektedirler. Gerginliği artırmak iki tarafın da işine yaramamaktadır, bu açıdan gerginliği azaltmak için bazı jestlerle iki tarafın ilişkilerinde olumlu ön adımlar atılabilir.

Küresel siyasi aktör olma iddiasındaki bir AB'nin bu konuda suskun kalması ve belirleyici bir rol oynamaktan uzak durması düşündürücüdür. Türkiye önümüzdeki dönemde AB ile daha koordineli bir şekilde uzun vadeli bir diyalog vizyonu ortaya koyabilir. Ortadoğu'da istikrar ve barış Türkiye ve AB'nin ortak çıkarıdır ve askeri gerginlik ve çatışma söyleminden ziyade ekonomik entegrasyon ve siyasi uzlaşa AB'nin önceliği olmalıdır (SETA İran Dosyası, Temmuz 2006, 54-55).

Krizin analizinde bölge ülkelerinin perspektifleri göz ardı edilerek yalnızca AB, Rusya ve Çin gibi küresel aktörlerin çıkar perspektiflerinden yaklaşmaktadır. Irak savaşı öncesinde de benzer hatalar yapılmış ve bölgenin gerçekleriyle yüzleşince bölgesel etmenlerin önemi anlaşılmıştır.

Öte yandan Türkiye stratejik planlarını Rusya ve Çin'in bir ambargo ve müdahaleyi desteklemeyeceği varsayımı üzerinden yapamaz, bu yüzden her türlü senaryo gündemde tutulmalıdır. **Krizin barışçıl çözümünün en çok Türkiye'nin işine yarayacağı unutulmamalıdır.** Bundan dolayı Türkiye dürüst ve iki tarafa da eşit mesafeli görünmek durumundadır. Türkiye'nin bu konuda ikircikli oynamaması ve her iki tarafa da net mesajlar vermesi gerekmektedir. Türkiye'nin çıkarına olan şey müttefikimizle komşumuzun belli kontrollü gerginlik siyasetini diplomatik yollarla sürdürmesidir. Türkiye bu konuda da yapıcı bir inisiyatif alırsa AB'nin Ortadoğu diyalogu konusundaki kilit rolünü de pekiştirmiş olacaktır.

İran'a yapılabilecek bir askeri operasyon Türkiye açısından da birçok riskler taşımaktadır. İran'ın savaş alanına dönmesi Türkiye'yi bu konuda

birincil derecede müdahil konumuna getirebilir ve bu ise Türk-İran ilişkilerini gerginliğe sürükleyebilir. Böyle bir tavrın doğurabileceği güven tahribatını gidermek Türkiye ve İran açısından kolay olmayacaktır. Türkiye ABD ilişkileri de böyle bir kriz sonucu belirsiz bir sürece girebilir. Türkiye'nin ABD'den uluslararası örgütlerle koordineli şekilde hareket etmesini talep etmesi ve bu çerçevede yardıma hazır olduğunu belirtmesi daha tutarlı bir strateji olacaktır.

ABD'nin İran'a müdahale etmesi durumunda bütün dengeleri bozacak olan konu dünya ekonomisidir. Petrol fiyatlarının müthiş artışı AB ülkelerini ABD'den daha fazla etkileyecektir, çünkü Avrupa ülkelerinin enerji konusunda Ortadoğu'ya bağımlılığı çok daha fazladır. Doğalgaz konusunda da Avrupa ülkeleri Rusya'ya bağımlılıklarını azaltmak istemektedirler. Bilindiği gibi İran halen dünyanın ikinci en büyük doğalgaz rezervine sahip ülkesidir. AB ülkelerinin ekonomilerinin bozulması aynı zamanda Türkiye'nin ekonomisinin de kötüye gitmesine sebep olacaktır. Aynı zamanda İran'da doğalgaz temin eden Türkiye, enerji problemi yaşayabilecektir.

Çalışmanın tamamında ortaya konulmaya çalışılan bir husus daha vardır. O da; İran'ın müttefiklerinin bir savaş durumunda sessiz kalmayacakları ve İran'ın yanında olacaklarıdır. Bu ülkelerin başında bazı Avrupa Birliği ülkeleri (Fransa-Almanya), Rusya, Çin gibi güçlü ülkeler gelmektedir. Türkiye'nin bu ülkelerle olan diplomatik ilişkileri de çok önemlidir.

Aslında İran'ın sıcak çatışma alanı haline gelmesi durumunda, sadece Ortadoğu'da birtakım etkiler yaratacağı öngörüsü çok yanlıştır. Çünkü ortada bir gerçek vardır. O gerçek ise; ABD'nin İran'a askeri müdahalede bulunması sonucunda, dünyanın altından kalkılması çok ama çok zor ekonomik bir buhrana gireceğidir. Bundan etkilenecek ülkelere neredeyse tamamı İran'a komşu değildir.

Belirgin bir sonucu tahmin etmenin ötesinde, beklenmedik etkilerin olabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. İran gerçek anlamda nükleer silah sahibi ise ve bunları kullanmak durumunda kalırsa ne olur? İşte bunun

cevabını vermek kolay değildir. Nükleer silah kullanılması durumunda bunun biyolojik etkilerinden zarar görecektir. Ülkelerin başında Türkiye gelmektedir.

Türkiye-İran ilişkilerinin anlatıldığı bölümde belirtildiği gibi, son ikiyüz yıllık tarihsel süreçte, İran'ın Rusya/SSCB'nin kontrolüne girmesi, bu ülke tarafından işgal ya da destabilize edilmesi ihtimali Türkiye bakımından her zaman ciddi bir endişe kaynağı olmuştur. Bu bakımdan gerek 1.Dünya Savaşı sonrasında, gerek 2.Dünya Savaşı sırasında ve gerekse İran İslam Devrimi sırasında olsun Türkiye İran'ın kargaşalığa düşerek parçalanmasından ya da **Sovyetler Birliği tarafından işgale uğramasından** (veya Sovyetler Birliği'nin uydusu haline gelmesinden) ciddi kaygı duymuş ve İran'a karşı politikalarını bu kaygılar ışığında belirlemiştir.

İran'ın ABD tarafından işgal edilmesi söz konusu olursa Türkiye'nin olaya bu perspektiften bakması gerekebilir. Yani zamanında Rus tehdidinden dolayı böyle bir hal tarzı belirlenmişse, günümüzde de ABD'nin bölgedeki askeri varlığı bir tehdit olarak algılanabilmeli ve ilerisi için gerekli önlemler alınmalıdır. Bilindiği gibi ABD 2003 yılında Irak'a müdahalesiyle Körfez Bölgesi'nin merkezine hem askeri hem de siyasi olarak yerleşmiştir. İran'ı işgal ettiğini ve başarılı olduğunu düşünelim. Burada akla gelen soru şudur: asıl çevrelenen Türkiye değil midir? Bunun milli güvenliğimize yönelik yan etkileri hiç mi yoktur?

ABD'nin Irak'a müdahalesi sonrası, Irak'ta güçlenen Kürt grupların devlet kurma tehlikesinin Suriye ile birlikte İran'ı da etkilemesi, ABD'nin bölgede oluşturmaya çalıştığı baskı beklenmedik sonuçlara sebep olabilir. İran'a müdahale edildiği takdirde değişik etnik grupların Türkiye sınırına yığılmaları da büyük bir problem oluşturacaktır. İran'ın kuzeyinde yaşayan Azerilerin umutsuz bir durumda savaştan zarar görmemek için ülkelerini terk etmeleri ve Türkiye sınırına gelmeleri söz konusu olabilir.

ABD'nin İran'a askeri müdahalede bulunmasının gerçekten zor olduğunu söyleyenler çoğunluktadır. Bunu yaptığı takdirde bütün dünya

ülkelerinin zor günler yaşayacağı bir gerçektir. Türkiye'nin böyle zor günler yaşamaması için her senaryoyu göz önünde bulundurması ve hazır olması gerekmektedir.

İran topraklarına düşecek ilk bomba 3. Dünya Savaşı'nın da başlangıcı olacaktır. Bunun ne demek olduğunu belki şimdi algılamayanlar olabilir ancak ilk iki dünya savaşından çok ama çok kötü sonuçlar doğurabilecek bir yapıda olacağı kesindir. Her anlamda gelişen savaş teknolojileri daha yıkıcıdır. İran'ın işgal edilmesi söz konusu olursa gelişmiş silahlar kullanılacaktır. Bu durumda ise kötü amaçlı radikal grupların fırsattan istifade ederek İran'da mevcut olduğu söylenen bu silahları ele geçirmeleri mümkün olabilecektir. Türkiye'ye karşı bu silahlar kullanılabilir. Bunun için de hazırlıklı olmak gerekmektedir.

Yukarıda anlatılanlardan anlaşılacağı üzere, Türkiye'nin İran nükleer sorunu ve Ortadoğu'daki diğer sorunlarla ilgili aktif inisiyatif alması ve bu konuda kendi gündemini oluşturması doğal hakkı ve sorumluluğudur.

4.4. Senaryolar

Çalışmanın bu bölümünde ABD-İran gerginliğinin geleceğine ilişkin senaryolar/stratejik öngörüler kurgulanacaktır. Burada en önemli amaç; işlem süresinde beklenmedik durumlarla karşılaşılması durumunda yeni olgulara çok hızlı bir şekilde alışılması ve güvenliği zafiyete düşürmeyecek şekilde hareket edilmesidir.

Halihazırdaki İran nükleer krizi sonrası Ortadoğu güvenliğine ilişkin üretilen alternatif senaryoların merkezinde tabii ki Türkiye bulunacaktır.

Bu arada kurgulanan senaryoların hiçbir kurum, kuruluş, grup veya kişiye ait resmi görüş olamayacağı akıldan çıkartılmamalıdır.

4.4.1. İyimser Senaryolar

4.4.1.1. Kısa Vadede İyimser Senaryo (2010)

ABD, Ortadoğu'nun hakimi olma projesinin tahmin ettiği kadar kolay olmadığını kabullenmiştir. Rusya ile yaşadığı soğuk savaş henüz bitmişken AB ile yeni bir soğuk savaşın içine girilmesinin ağır faturaları olacağını değerlendirmiş ve İran nükleer krizinin çözülmesinde AB, Rusya ve Çin'in tavsiyelerine kulak vermiştir. 2008 yılı Nisan ayında Çin'in Başkenti Pekin'de bir zirve düzenlenmiş ve İran'ın istediği güvenlik taahhütleri bizzat ABD tarafından verilmiştir. UAEK tarafından İran'daki bütün nükleer çalışma merkezleri incelenmiş, nükleer silah üretildiği tespit edilen santraller tasfiye edilmiştir.

Krizin en zararsız bir şekilde atlatılmasından dolayı herhangi bir ekonomik zarara uğramayan dünya ülkeleri, özellikle ABD'nin bu yolu tercih etmesini takdirle karşılamışlardır.

Türkiye, Pekin'de icra edilen zirvede kendisine danışılan bir ülke olmuştur. Bunun kazandırdıkları ile Ortadoğu'da siyasi ve askeri gelişmeleri yönlendirmeye devam etmektedir.

4.4.1.2. Orta Vadede İyimser Senaryo (2020)

ABD'nin Ortadoğu'daki askeri varlığını tamamen geri çekmiş olması, bölge devletleri tarafından çok iyi değerlendirilmiş, Türkiye'nin önderlik ettiği Ortadoğu Barış Gücü kurulmuş ve başta Irak olmak üzere diğer sorunlu bölgelerde etkin varlığını bütün dünyaya kabul ettirmiştir. İran nükleer silah üretme hırsından vazgeçmiş, Irak'taki Kürtler bir devlet kurma hayalini terk etmiş ve bölge halkları ile sosyal/ekonomik ilişkiler kurmayı yeğlemişlerdir.

2015 yılında nükleer enerji santrallerini, uluslar arası denetim mekanizmaları nezaretinde yeniden yapılandıran İran halihazırda ulusal enerji ihtiyacının % 35'ini nükleer enerjiden karşılamaktadır.

Türkiye'nin de nükleer enerjiden istifade ediyor olması, bölge ülkeleri tarafından takdirle karşılanmakta ve en kısa zamanda kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri küçük nükleer santraller kurmayı planlamaktadırlar.

Ortadoğu'da barış ortamının idamesi için elinden gelen gayreti gösteren Türkiye, ABD tarafından stratejik ortak olarak görülmekte, bölgede önemli bir aktör olduğu, ABD ve diğer güçlü ülkeler tarafından kabul edilmektedir.

4.4.1.3. Uzun Vadede İyimser Senaryo (2030)

ABD-İran gerginliği uzun zaman devam etmiştir. 2015 yılında İranlı yöneticiler bir açıklama yapmışlar ve sahip oldukları nükleer silahları sadece güvenliklerini sağlamak maksadıyla elde bulunduracaklarını dünya kamuoyuna duyurmuşlardır.

AB'nin genişlemesinden ve 2020'li yıllardan sonra İran ile ekonomik ilişkilerini sağlamlaştırmasından sonra bölgenin yapısı tamamen değişmiştir. Türkiye halihazırda örnek ülkedir. Sosyal ve hukuk devleti olan, Atatürk ilke ve inkılaplarına sadık olmanın verdiği güvenle geleceğe sağlıklı bakan Türkiye, komşusu İran tarafından da örnek alınmaktadır. "Yurtta Barış, Dünya'da Barış" inancı doğrultusunda, iki süper güç olan ABD ve AB'nin bölgeye yönelik politikalarını Türkiye önermekte ve öngörülerinde başarılı olmaktadır.

Ortadoğu petrollerinin büyük bir çoğunluğuna sahip olan İran, ABD ile bir anlaşma yapmış, bu doğrultuda ABD-İran ilişkileri sadece ekonomik boyutta kalmıştır. ABD, Arap ülkeleri ile olan ilişkilerine benzer şekilde, İran ile ilişkilerini ekonomik düzeyde kontrol altında tutmaya çalışmaktadır.

Çok büyük olmamakla beraber bazı problemlerle karşılaşılsa da, bölgede söz sahibi olan Türkiye'nin öngörülerini doğrultusunda bu problemler halledilmektedir.

Türkiye tarafından, özellikle terörist faaliyette bulunan bütün girişimler söndürülmüş, Ortadoğu barışına böylelikle katkıda bulunulmuştur.

4.4.2. Kötümser Senaryolar

4.4.2.1. Kısa Vadede Kötümser Senaryo (2010)

2008 yılının Ocak ayında, ABD İran'a askeri müdahalede bulunmuştur. Bu kapsamda öncelikli olarak uzun menzilli balistik füzeler kullanılmış ve ardından uçaklarla hava saldırıları gerçekleştirilmiştir. İran ilk 48 saat hiçbir şekilde cevap vermemiştir. Daha sonra ise çok enteresan bir olay meydana gelmiştir. Basra Körfezi'nde bulunan ABD uçak gemisine bir Rus uçağı tarafından 2 adet güdümlü mermi atılmış ve uçak gemisi batmıştır. Bunun üzerine ABD, saldırılara son verdiğini tüm dünyaya açıklamıştır.

Aradan 2 yıl geçmesine rağmen ne ABD amaçlarına ulaşabilmiş ne de İran sahip olduğunu iddia ettiği gelişmiş silahları kullanmıştır.

ABD, karşısında hangi ülkelerin işbirliği içerisinde olduğunu bizzat tecrübe etmiştir.

Saldırının ardından meydana gelen ekonomik kriz bütün dünya ülkelerini etkilemiş, yerel borsalar alt üst olmuştur.

Krizi en iyi yöneten ülkelerden birisi olan Türkiye dahi ekonomik olarak zor günler yaşamıştır.

4.4.2.2. Orta Vadede Kötümser Senaryo (2020)

ABD'nin 2008'in Mart ayı ortalarında İran'a askeri müdahalede bulunması sonucunda dünya ekonomisi içinden çıkılmaz bir hal almıştır.

Ekonomik kriz neticesinde başta AB olmak üzere, Rusya, Çin ve Japonya büyük zararlar görmüşlerdir. Aynı zamanda ABD'nin Irak'taki durum henüz bir netlik kazanmadan İran'a müdahalede bulunması ekonomisinin zor duruma girmesine sebep olmuştur.

2008 Aralık ayında İran'ın sahip olduğu ve nükleer silah ürettiği iddia edilen santraller tamamen imha edilmiştir. Ocak 2009'da AB tarafından ABD'ye bir nota verilmiş, İngiltere'nin arabuluculuğunda Paris'te bir görüşme yapılmış ama sonuç alınamamıştır. ABD, Ortadoğu'da bütün terör kaynaklarını kurutmak amacıyla askeri harekate devam edeceğini bildirmiştir. Ortadoğu'yu istediği şekle sokmakta kararlı olduğunu açıklayan ABD yöneticileri hiçbir teklife olumlu yaklaşmamakta ve bu işin sonuna kadar devam ettirileceğini söylemektedirler.

26 Haziran 2009'da, ekonomik olarak çok zor durumda kalan AB üyesi ülkelerden Fransa ve Almanya ortak bir karar almışlar ve ABD'nin derhal askeri müdahaleye son vermesini tekrarlamışlardır. ABD'nin yanıtı ise yine olumsuz olmuştur.

AB'ye yön veren Fransa ve Almanya derhal Rusya ile bir anlaşma yapmış, bu anlaşma gereği İran'ın petrol ihraç ettiği ülkelere herhangi bir zarar gelmesi durumunda İran'ın yanında yer alınacağı imza edilmiştir.

İran'ın nükleer santrallerinden sonra petrol kuyularının da ABD tarafından bombalanması, AB başta olmak üzere, Rusya ve Çin'i çileden çıkarmış, Temmuz 2009'un ilk günü Rusya, İran topraklarına asker sokmuş ve ardından uzun menzilli füzelerle Basra Körfezi'nde bulunan ABD donanmasına saldırmıştır. Bu sıcak çatışma neticesinde her iki taraf çok

yıpranmış ve aralarında askeri saldırılara son veren bir anlaşma imzalanmıştır.

Halihazırda ABD, İran'a müdahalesi sonucunda petrol ihtiyacını karşılayamayan ve büyük zarar gören AB üyesi ülkelere ve diğer etkilenen ülkelere tazminat ödemektedir.

Türkiye'nin İran'a askeri müdahalede bulunulması sürecinde tarafsız kalması çok büyük bir avantaj sağlamış ve doğalgaz kesintisinden ötürü gördüğü zarar da ABD tarafından karşılanmaya başlanmıştır.

4.4.2.3. Uzun Vadede Kötümser Senaryo (2030)

ABD 2008 Kasımında İran'a askeri müdahalede bulunmuş ve tam üç ay süren saldırılar sonucunda İran yerle bir edilmiştir. Fakat nükleer başlık taşıdığı iddia edilen 35 adet uzun menzilli balistik füzenin kötü niyetli radikal gruplar tarafından çok iyi bir şekilde saklandığı ve bunların ABD tarafından imha edilemediği bildirilmiştir.

2015 yılında ABD'nin uydu muhaberesini sağlayan 4 adet çok önemli uydusu, kaçırılan nükleer başlıklı füzelerin modifiye edilmiş olarak fırlatılması sonucu uzayda imha edilmiştir. Bu esnada ABD'nin askeri imkan ve kabiliyetleri zaafa uğramış, Rus askeri makamları ABD'ye savaş ilan etmişlerdir. AB'nin de desteklediğini açıkladığı bu durum sonucunda, ABD'nin Basra Körfezi'ndeki gemileri batırılmış, Irak ve Afganistan'daki ABD askerleri esir alınmıştır.

Türkiye'nin kendi taraflarında olmasına çalışan Rusya ve AB üyesi Fransa, bu önerilerini Türkiye'ye iletmışler ancak olumsuz yanıt almışlardır.

ABD'nin kıtalararası savaş için hazırladığı füzeler önce Paris ve Berlin, daha sonra Moskova semalarında görülmüş, birçok stratejik nokta isabet almıştır.

Nihayetinde savaş 2020 yılına kadar devam etmiş, 350 milyonu aşkın insan hayatını kaybetmiş daha da fazlası yara almıştır.

ABD maruz kaldığı asimetrik saldırılar sonucunda zor duruma düşmüştür.

2025 yılında ise Amerika kıtasında yaşayan insanlar açlık problemi ile karşı karşıya kalmışlardır. Ortadoğu'nun da enkaz halde olmasından dolayı başta Türkiye olmak üzere bütün bölge ülkeleri zor günler yaşamaktadır.

4.4.3. Senaryoların Değerlendirilmesi

Açıklanan senaryoların başlıklarından da anlaşılacağı üzere, her iki durumda da yani iyimser veya kötümser olduğunda da, iki uç nokta ortaya konulmuştur. İyimser senaryo tüm tedbirlerin alınması ve çoğu hadisenin olumlu gelişmesi durumunda ortaya çıkabilecek tabloları, kötümser senaryo ise gerekenlerin yapılmaması sonucunda oluşabilecek durumu tasvir etmeye çalışmaktadır.

Senaryoların tamamında Türkiye sıcak çatışmanın dışındadır. Komşu bir ülke olan İran'ın içinde olduğu bir savaşa müdahil olmanın ne gibi sonuçlar doğurabileceğini tahmin etmek zordur. Dolayısıyla bu derecede kötü bir senaryo üretilmemiştir.

Kötü senaryoların hiçbirisinin gerçekleşmemesini arzulamanın yanında, Büyük Önder Mustafa Kemal Atatürk'ün bizlere emaneti bu güzel vatan toprağının güvenliğini sağlama yönünde azimle çalışmamız gerektiğini vurgulamakta fayda vardır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Ortadoğu ve Orta Asya'nın kesiştiği bir yerde bulunan İran, kendine özgü siyasi rejimi ile günümüz dünyasının en güncel kriz merkezidir. Arap olmayan siyasi kimliği, Şii nüfusu ve nükleer silahlara sahip olma hırsı İran'ı belli ki hep aynı konumda tutacaktır. Çok sayıda ve çok farklı yapıdaki etnik grupların bünyesinde bulunduğu İran'ın ABD'ye karşı tutumu 1979 yılında net bir çizgiye oturmuş ve hala o şekliyle devam etmektedir.

Önemli güce sahip olan ancak ABD'nin bölgedeki varlığına itirazını başka şekilde dile getiremeyen belli başlı Avrupa ülkeleri, son dönemde İran'ı bir arena olarak görmekte ve kullanmaktadırlar. İran'ın ekonomik işbirliği yaptığı Fransa, Almanya, Rusya ve Çin gibi ülkeler, biraz daha ileri giderek stratejik ortaklık dahi yapmaktadırlar.

Aslında İran'ın “İKİNCİ SOĞUK SAVAŞ” dönemi olan günümüzde kendisine biçilen rolün ne olduğunun ortaya konabilmesi çok önemlidir. ABD'nin uyguladığı siyasi ve ekonomik yaptırımların etkisini en aza indirebilmek için, farklı işbirlikleri içerisine girmesi başka türlü açıklanamaz.

19. yüzyıl öncesi Avrupa'da söz sahibi olan günümüz AB üyesi Fransa, Almanya, İngiltere; ABD'nin her hareketini titizlikle takip etmekte, yaptığı her hatayı hemen dünya kamuoyuna taşımaktadır. Irak'a müdahale etmeden önce benzer şekilde hareket etmelerine rağmen bir anlamda ABD güdümüne girmeye mecbur kalmışlardır. Ancak İran'a müdahalenin kesinlikle karşısındadırlar. Bahse konu ülkelerin muhtemel gayesi; ekonomik felakete sebep olacağını değerlendirdikleri ABD-İran çatışmasını şimdilik ertelemek, ileriki safhalarda ise ABD'nin bitkin düşerek kendilerinin dünyada söz sahibi ülkeler haline gelmelerini sağlamaktır.

Bölgede Şii nüfusu yönlendiren İran, halihazırda Irak'ta devam eden kaostan istifade etmeye çalışmaktadır. Irak her ne kadar İran tarafında bu şekilde kontrol altında tutulsa da her an ABD'nin tam kontrolü altına girebilir

ve dönemin İran'ı ve Şah'ı gibi uydu bir ülke olabilir. Böylelikle İran planladığı durumun dışında kalabilir.

ABD, Kafkasya ve Orta Asya ülkelerine yakın ilgi duymaktadır. Bu ülkeler, bugün bağımsızlıklarını, refah ve güvenliklerini güvence altına almaya çalışmaktadır. ABD, bu ülkelerin başarıya ulaşmasını kendi çıkarlarına uygun görmektedir. ABD bu nokta da İran'ı çevrelemeye çalışmaktadır.

İran Türklerinin en kalabalık grubunu Azeriler oluşturmaktadır. Farslar gibi 25-26 milyon civarında nüfusa sahip oldukları ve İran genel nüfusunun asgari % 37-38'ini oluşturdukları bilinmektedir. Azeri varlığının kısa ve orta vadede İran'ın genel etnik yapısını etkileyecek önemli bir husus olduğu değerlendirilmektedir. Her etnik grubun milli bilincinin yükselerek İran'da ciddi etnik problemler yaratabilecekleri ve bu durumun da en önemli dayanakları olan dinin zaman içinde zayıflamasına sebep olabileceği değerlendirilmektedir.

İran'da, 1979 İslam Devrimi'nden sonra dünyaya gelmiş veya bu devrim heyecanını yeterince yaşamamış olan İran gençliğinin büyük bir bölümü, İran'da mevcut dini rejime muhaliftir ve yine bu gençliğin çoğunluğunun, özellikle şehirlerde yaşayanların dini rejimin "yıkılmasından" yana olduğu değerlendirilmektedir.

Diğer taraftan, başta üç AB ülkesi olmak üzere Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin, küresel çıkarlarını dikkate alarak, ABD'nin muhtemel bir hareketına karşı çıkacağı ve İran'a destek vererek sorunun görüşmeler yoluyla çözülmesi yönündeki gayretlerine devam edeceği değerlendirilmektedir.

İran'ın; Ortadoğu Barış Süreci'nde (ODBS) rol oynayan Mısır, Ürdün ve Suudi Arabistan gibi ülkeler katında, Ortadoğu'da barışın tesisi açısından önemli bir fikir üretmediği veya yol haritası oluşturamadığı görülmektedir. Bu çerçevede, İran'ın, ODBS'de, "barış üretme" veya "barış planı geliştirme"

yönünde önemli bir söz veya konum ya da role sahip olmadığı ve ileride de olamayacağı değerlendirilmektedir. Hatta ODBS faaliyetlerini olumsuz yönde etkileyebileceği değerlendirilmektedir.

ABD'nin İran'a ciddi gözdağı verme girişimleri elbette önümüzdeki dönemde de olacaktır. İran'ın ise gerginliği daha da artıracak girişimlerde bulunmaması bütün bölge ülkelerinin menfaatine olacaktır. Bu süreç içerisinde Türkiye ve Rusya'nın arabulucular arasında dengeleyici bir güç rolü oynayabileceği değerlendirilmektedir.

Bilindiği ve tahmin edilebileceği gibi gerginliği artırmanın uzun vadede çok ciddi iktisadi ve siyasi maliyetleri de olacaktır. Petrol fiyatlarının artması, gelişmekte olan ekonomileri ve Çin, Japonya ve AE ülkeleri gibi aktörleri olumsuz yönde etkileyecektir ve hatta bu ülkelerin ekonomik krizle karşı karşıya kalmaları söz konusu olacaktır. Bir saldırıyı müteakip İran'dan beklenen öncelikli hamlelerin başında körfez petrol trafiğini aksatmak ve hatta Ortadoğu'daki diğer bazı rafinerileri vurmak dahi olabilir. Bunun maliyetini kestirmek oldukça güçtür. Bu sebepten ötürü sıcak çatışmanın engellenmesi için bütün çabalar sarf edilmelidir.

Uranyum zenginleştirilmesine odaklanmış durumda olan İran'ın uranyum zenginleştirmeyi durdurması ve bu konuda kalıcı taahhütler altına girmesi kısa vadede bir rahatlama getirecektir ama sorunun çözülmesine çok büyük katkıda bulunacağını söylemek doğru değildir.

Bilindiği gibi, 2. Dünya Savaşı'ndan 10 yıl sonra Almanya tekrar silahlanmış, 40 yıl sonra Avrupa birlik olmuş, Hiroşima'dan 15 yıl sonra Japonya ABD'nin en büyük müttefiki haline gelmiştir. Soğuk Savaş biter bitmez Doğu Avrupa Amerika'ya sığınmıştır. Oysa 1979'dan 28 yıl sonra bugün El Kaide'den Afganistan'a, 11 Eylül'den Irak'a, Filistin'den Lübnan'a hala İran Devrimi'nin etkileriyle mücadele edilmektedir. Barış sürecine katkıda bulunmaktan çok uzakta bulunan İran'ın şeriata dayalı yönetim

modelinden vazgeçmemesi durumunda da bu etkilerin devam edeceği ve bölgenin istikrarsızlığına katkıda bulunacağı değerlendirilmektedir.

Üzerinde fikir birliğine varabileceğimiz konuların en başında ise Türkiye Cumhuriyeti'nin en ufak derecede Atatürk ilke ve İnkılaplarından taviz vermeyeceği, bu doğrultuda hayatlarını süren bütün bireylerimizin, İran başta olmak üzere dini kaidelerle yönetilen hiçbir ülkeyi örnek almayacağıdır.

KAYNAKÇA

1. Abrahamyan, Yervan, 1378, *İran Beyn-e Do İnkılab: Neşr-e Merkez*, Tahran.
2. Adıbelli, Barış, 2006, *Büyük Avrasya Projesi, (ABD, Rusya ve Çin'in Var olma Mücadelesi)*, IQ Kültür-Yayıncılık, İstanbul.
3. Adıbelli, Barış, Haziran 2006, "Çin'in Kritik İran Kararı", *Cumhuriyet Strateji*, Yıl:2, Sayı: 101, pp.14-15.
4. Afrasiabi, K., MALEKI A., Winter/Spring 2003, "Iran's Foreign Policy after 11 September", *The Brown Journal of World Affairs*", Volume 9, pp.260-266.
5. Afternoon Daily, 02.06.1998, p.3
6. Ahmedi, Hamid, 1378, *Gom ve Gomiyetder Iran*, Tahran.
7. Akça, Erhan, 2004, *ABD'nin Türkiye ve Komşu ülkeler Üzerindeki Stratejileri*, GYTE Yüksek Lisans Bitirme Tezi, Gebze.
8. Akman, Aslıhan, Aralık 2005, *Azerbaycan-Kadim Coğrafyanın Genç Ülkesi*, İlke Yayıncılık, İstanbul.
9. *Aktüel*, "ABD İran'da Hatalı", , 8 Mayıs 1997.
10. Aras, Osman Nuri, 2001, *Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi*, DER Yayınları, İstanbul.
11. Armaoğlu, Fahir, 1992, *20.yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1980*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.
12. Arı, Tayyar, 1999, *2000'li yıllarda Basra Körfezi'nde Güç Dengesi*, Alfa Yayınları, İstanbul.
13. Arı, Tayyar, 2005, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Alfa Yayınları, İstanbul.

14. ASAM, 1999, **Avrasya Dosyası; İran Özel**, Cilt: 5, sayı: 3, Ankara.
15. ASAM, 2001, **Avrasya Dosyası; Azerbaycan Özel**, Cilt: 7, sayı: 1, Ankara.
16. ASAM, 2001, **Avrasya Dosyası; Türkmenistan Özel**, Cilt: 7, sayı: 2, Ankara.
17. ASAM, 2006, **Avrasya Dosyası; Türk Dünyası-Çin**, Cilt: 12, sayı: 2, Ankara.
18. ASAM, 2006, **Avrasya Dosyası; Türkiye-Ortadoğu**, Cilt: 12, sayı: 1, Ankara.
19. **Azerbaycan Ülke Raporu**, Ağustos 1998, **İGEME**.
20. **Azerbaycan Yatırım Rehberi**, 1997, ABD-Azerbaycan Ticaret Odası, Washington.
21. Bakhash, S., 1984, **The Reing of the Ayatollahs**, Basic Boks, New York.
22. Bal, İdris, "Ortadoğu'da Savaş, ABD ve Türkiye", www.stradigma.com/turkce/nisan2003/makale_01.html
23. Balbay, Mustafa, Mart 2006, **İran Raporu**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.
24. Bazargan, Mehdi, 1984, "Engetab-e Iran Dar Dau Harekat (İran Devrimi'nin İki Aşaması)", **Daftar-e Nehzat-e Azadi**, pp.36-42.
25. Blanche, Ed and Lennox, Duncan, 10 March 1999, "Balistic Missile Forces, Shifting Balance", **Jane's Defence Weekly** , Volume: 031, Issue: 010, pp.60-65.
26. Bozbıyık, Arif, Hancı, İ. Hamit, Özdemir, Çağlar, Demirkan, Özgür, 2001, "Nükleer Silahlar: Üretimi ve Etkileri", **Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi (STED)**, Cilt: 10, Sayı: 10, Ankara, pp.383-392.

27. BP "**Annual Report 2005**", 2006.
28. Bruce, James, 04 December 1996, "Iran's military build-up in Gulf alarms GCC", **Jane's Defence Weekly** , Volume: 026, Issue 023, pp.13-18.
29. Brzezinski, Zbigniew, 1998, **Büyük Satranç Tahtası**, Sabah Yayınları, İstanbul.
30. Byman, Daniel, CHUBIN Shahram, EHTESHAMİ Anoushiravan, GREN Jerrold, 2001, "Iran's Security Policy in the Post-revolutionary Era", **RAND**.
31. Calabrese, J., 2004, "Finding the Fulcrum? Euro-Atlantic Relations and Iran", **Middle East Institute Report**.
32. Cami, 1371, **Güzeşte Cerage Rahe Ayende Est**, Tahran.
33. Caşın, Mesut, 1995, "İran Silahlı Kuvvetleri", **Avrasya Dosyası İran Özel**, İlkbahar, Cilt: 2, Sayı: 1, pp.24-30.
34. Cankara, Yavuz, 2005, **Yeni Oyun: İran'ın Nükleer Politikası**, IQ Yayınları, İstanbul.
35. Chamberlain, Nigel, October 2003, "The IAEA and Iran "s Nuclear Programme Entirely Legimate or Clandestine Intent?", Number: 45, <http://www.basicint.org/pubs/Papers/BP45.htm> (14.03.2004)
36. Chehabi, H.E., 1990, **Iranian Politics and Religious Modernism: The Liberation Movement of Iran Under the Shah and Khomeini**, Cornell University Pres.
37. CIA World Factbook, www.cia.gov
38. Clawson, Palrick, July 1997, "Iran: Torn by Domestic Disputes", **National Defense University, Strategic Forum**, No: 124.
39. CNNTÜRK, 24 Mayıs 2007, "IAEA: İran Nükleer Faaliyetlerini Genişletti".

40. Cordesman, H.Anthony, 1993, ***After The Storm: The Changing Military Balance In The Middle East***, Westview Press, USA.
41. Cordesman, H.Anthony, 21 Şubat 2000, "Iran and Nuclear Weapons", ***CSIS***.pp.18-25.
42. Cordesman, H.Anthony, Eylül 2000, "Globalism and Regional Security in the Middle East", ***CSIS***.
43. Cornell, S.E, 2003, "Regional Politics in Central Asia: the Changing Roles of Iran, Turkey, Pakistan and China" India and Central Asia: Building Linkages in an Age of Tirbulance, New Delhi, ***SAPRA Foundation***.pp.2-8.
44. ***Country Analysis Briefs*** "Iran", Kasım 2003, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/iran.pdf>
45. Cumhuriyet Strateji, 19.06.2006.
46. Çomak, Hasret, ***Şanghay İşbirliği Teşkilatı'nın Geleceği***, <http://www.tasam.org/modules.php?name=Sections&op=viewarticle&artid=15>
47. Çubukçu, Mete, 03 Nisan 2007, <http://www.ntvmsnbc.com/news/404418.asp>
48. Darwish, Adel, Alexander, Gregory, 1991, ***Unholy Babylon: The Secret History of Saddam's War***, Victor Golancz Ltd., London.
49. Davutoğlu, Ahmet, 2001, ***Stratejik Derinlik***, Küre yayınları, İstanbul.
50. Dedeoğlu, Beril, 2002, ***Ortadoğu Üzerine Notlar***, Derin Yayınları, İstanbul.
51. DEİK, Temmuz 2003, "İran Ekonomisi ve Türkiye İle İlişkileri".
52. Demir, M. Faruk, Şubat 2004, "Büyük Ortadoğu Vizyonunda Türkiye Rol Alabilir mi?", ***Yüksek Strateji Merkezi***, Ankara.

53. Denk, Nevzat, 2002, **Geçmişte ve 21'nci Yüzyılda Savaşlar, Stratejiler**, Harp Akademileri K. Yayınları, İstanbul.
54. Der Spiegel, 24 Aralık 2005.
55. Deutch, Anthony, "Iranian Refugees Condemn Tehran Regime", www.nandotimes.com.
56. Duran, Daniel, 1974, **Uluslararası Petrol Sorunları**, Gelişim Yayınları, İstanbul.
57. Dünya Gündemi Gazetesi, 10–17.07.2005.
58. Efeğil, Ertan, Stone, Leonard A., 2003, "Iran and Turkey in Central Asia Opportunities for Rapprochement in the Post-Cold War Era", **Journal of Third World Studies**, Volume: 20, No:1., pp.70-75.
59. Ehteshami, Anoushiravan, July 1996, "Iran strives to regain military might: Rearmament drive aims to restore Gulf balance", **Janes International Defence Review**, Volume 29., pp.20-26.
60. Ehteshami, Anoushiravan, "Tehran's Response to Change", **Jane's Intelligence Review**, The world in conflict 1994 /1995 Yearbook.
61. Eisenstadt, Michael, Autumn 1999, "Living With A Nuclear Iran?", **Survival, Military Modüle**, Volume: 41, No: 3., pp.125-129.
62. Ekinci, Arzu Celalifer, 27 Mayıs 2007, <http://www.usakgundem.com/yazarlar.php?id=701&type=17>.
63. El-Baradey'in İran Hususundaki Raporunun Tam Metni, 24 May 2007, Baztab News.
64. Enginsoy, Ümit, 25.05.2007, <http://www.ntvmsnbc.com/news/408905.asp>
65. Ercüment, Said Amir, Summer 1987, "Shi'ite İslam and the Revolution in Iran", **Government and Opposition**.

66. Erdem, E.Amiral T., 2005, ***ABD'nin Büyük Ortadoğu Girişimi ve Türkiye.***
67. Erendil, Muzaffer, 1992, ***Çağdaş Ortadoğu Olayları***, Genelkurmay Basım Evi, Ankara.
68. Ersin, Nihat, Nisan 2003, ***Ortadoğu Savaşlarının Perde Arkası***, Gündem Yayınları.
69. Ertekin, Bülent Aydın, 2005, ***Amerika'nın Küreselleşen Hakimiyeti ve Saldırı Planı***, IQ Yayınları, İstanbul.
70. Fahri, Farideh, January 2001, "To Have or not To Have? Iran's Domestic Debate On Nuclear Options", ***Iran's Nuclear Weapons Options: Issues and Analysis***, The Nixon Center.
71. Ferdust, Huseyn, 1370, ***Zuhur ve Sugute Saltanat Pehlevi, Inteşarat Ettelaat***, Tahran.
72. Fukuyama, Francis, 1992, ***The End Of The History And The Last Man***, Free Press, New York.
73. Gerçeksever, Abdülkadir, Ekim 2005, ***Kayıp Kimlik Basra Körfezi***, IQ Yayınları, İstanbul.
74. Gök, Gonca Oğuz, 2005, ***İran'ın Bölgesel Politikası ve TÜRK-İRAN İlişkileri***, GYTE Yüksek Lisans Bitirme Tezi, Gebze.
75. Hadar, Leon T., 1992, ***Quagmire America in the Middle East***, CATO Institue.
76. Halliday, Fred, "İran Devrimi: Eşitsiz Gelişme ve Dinci Popülizm", (Derleyen) ÜŞÜR Serpil, 1992, ***İran Devrimi Din, Anti Emperyalizm ve Sol***, Belge Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, pp.10-17.
77. Hanson, W. Baldwin, 1978, ***Yarının Stratejisi***, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınlan, İstanbul.

78. Haykal, Muhammad Hasanayn, 1982, *Iran: The Untold Story*, New York: Pantheon.
79. Herzig, E, March 2004, "Regionalism, Iran and Central Asia", *International Affairs*, pp.500-507.
80. Hottelet, Richard C., 18 August 1999, "Iran Sanctifies Misuse of Power", *Christian Science Publishing Society*.
81. Hourani, Albert, 1991, *Arap Halkları Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
82. Hunter, S., 1990, *Iran and the World: Continuity in a Revolutionary Decade*, Bloomington and Indianapolis, Indiana University Pres.
83. *International Herald Tribune*, 24 May 2007, "Iran's president vows to push ahead with nuclear program after critical UN report".
84. "Iran Releases 750 Detained Protesters", 19 July 1999, *Associated Press*.
85. Irving, Thomas Ballantine, 1992, *İslam Dünyası (I)*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul.
86. Jacoby, Neil H., 1974, *Multinational Oil: A Study in Industrial Dynamics*, Macmillan Publishing Co., New York.
87. Kanalı, Viyolt, 1935, *Senet-i Şudene İran*, Nesriye-e Encümen-i Saltanetiye Asiyaye Merkezi, Colaye.
88. Kaplan, Lawrence F., 13.03.2004, "Iranomok", <http://web7.epnet.com>.
89. Karaca, R. Kutay, 2003, *Dünyadaki Yeni Güç Çin Tek Kutuptan Çift Kutuba*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
90. Kaynak, Mahir, Gürses, Emin, 2004, *Büyük Ortadoğu Projesi*, İlk Yayınları, İstanbul.

91. Keddie, N. - Cole J. R., 1986, ***Shii'ism and Social Protest***, Yale University Press, New Haven.
92. Kekevi, Serkan, Cankara, Yavuz, Bolat, Necip, 2004, "***Fars Türk Milliyetçiliği Rekabeti Işığında İran ve Bölge Güvenliğine Muhtemel Etkileri***", IV. Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu (Tarihten Günümüze Dış Tehditler), Elazığ, pp. 460-465., YEL Sema, 15 Temmuz 2003, "Güney Azerbaycan Gerçeği ve İran'daki Siyasi Gelişmeler", ***2023 Dergisi***, Sayı 27, Ankara, pp-54-60.
93. Kemp, Geoffrey, January 2001, "Iran Nuclear Options", ***Iran's Nuclear Weapons Options: Issues and Analysis***, The Nixon Center, pp.2-8.
94. Kona, Gamze Güngörmüş, Ekim 2003, ***Ortadoğu, Orta Asya ve Kesişen Yollar***, IQ Yayıncılık, İstanbul.
95. Kösebalan, Hasan, Eylül 2004, "İran ABD'nin Hedef Tahtasında mı?", ***Anlayış Aylık Siyaset, Ekonomi, Toplum Dergisi***, Sayı:16, pp.65-72.
96. Kramer, Heinz, 2001, ***Avrupa ve Amerika Karşısında Değişen Türkiye***, Timaş Yayınları, İstanbul.
97. Kürkçüoğlu, Ömer, 1972, ***Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası (1945-1970)***, Ankara.
98. Lelyveld, Michael, Kasım 2001, "İran'dan 'ince' Manevralar", ***M5 Avrasya Savunma ve Strateji***, Sayı:102, pp.100-108.
99. Lennox, Duncan, June 1998, "Iran's ballistic missile projects: uncovering the evidence", ***Jane's Intelligence Review***, Volume:10, No: 6, pp.20-26.
100. Lewis Bernard, 2005, ***Ortadoğu***, Arkadaş Yayınları, Ankara.
101. Londra'da çıkan El Sark el Evsafın 21 Nisan 2003 tarihli haberi

102. **Manchester Guardian**, 17 Mart 1910.
103. Marshall, Philip, 1994, **İran'da Devrim ve Karşı Devrim**, İstanbul.
104. Mcgeary, J. ve arkadaşları, 13.03.2004, "What Will Make Them Stop?". <http://web7.epnet.com>,
105. Medeni, Celaleddin, 1361, **Tarihe Siyasi-e Muasere İran? Defter-e İntesarat-e İslami**, Tahran.
106. Memiş Ekrem, Eylül 2002, **Kaynayan Kazan: Ortadoğu**, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya.
107. Menashari, David, 1998, **Central Asia Meets The Middle East**, Frank Cass Pres.
108. Middle East and Africa, 5 November 1979, **Foreign Broadcast Information Service**.
109. Middle East and Africa, 14 February and 15 February 1989, **Foreign Broadcast Information Service**.
110. **Middle East Quarterly**, 1995, Volume: 3.
111. Microsoft ® Encarta ® Reference Library 2005.
112. Mizin, Victor, Mart 2004, "The Russia-Iran Nuclear Connection and US Policy Options", **MERIA Middle East Review of International Affairs**, Volume:8, No:1, pp.68-75.
113. Mogtar, Mohammad, 1979, "Barresi-ye Shoarha-ye Dauran-e Enqelab", (Devrim Döneminin Sloganlarına Bakış), **Ketab-e Jom-e.**, pp.13-21.
114. Moshaver, Z., Winter 2003, "Revolution, Theocratic Leadership and Iran's Foreign Policy: Implications for Iran-EU Relations", **The Review of International Affairs**, Volume:3, No:2, pp.290-296.

115. Mouffe, Chantal, Mayıs 1985, **Demokrasi ve Yeni Sağ, Kriz, Neo-Liberalizm ve Reagan Dosyası**, Alan Yayıncılık.
116. Müsellem, Talat, Temmuz 2004, **Mısır, Ortadoğu Sistemi İçerisinde Türkler ve Araplar, Arap-Türk İlişkilerinin Geleceği**, Timaş Yayınları.
117. Near East and South Asia, 19 December 1989, **Foreign Broadcast Information Service**.
118. Noreng, Qystein, 1998, **Petrol ve İslam**, Sabah Kitapları, İstanbul.
119. NTV, 04.05.2007, <http://www.ntvmsnbc.com/news/407048.asp>
120. NTV-MSNBC ve Ajanslar, 14.05.2007, <http://www.ntvmsnbc.com/news/407932.asp>
121. Olson, R., 2004, **Turkey-Iran Relations 1979-2004**, Mazda Publishers, USA.
122. "Ortadoğu'ya Açılan Fırsatlar Kapısı: İran", Mart-Nisan 2004, İSOD Otomotiv Dergisi, Sayı: 93.
123. "Outstanding Issues in Iran-Iraq Relations", 18 July 1995, **Salaam Daily Morning**, p.9.
124. Özdağ, Ümit, Kış 2003, "Cephe Ülke-Büyük Ortadoğu", **Avrasya Dosyası**, pp.10-21.
125. Pamir, A.Necdet, 1999, **Bakü-Ceyhan Boru Hattı, Orta Asya ve Kafkasya'da Bitmeyen Oyun**, ASAM Yayınları, Ankara.
126. Quillen, Chris, June 2002, "Iranian Nuclear Weapons Policy: Past, Present, and Possible Future", **MERIA Middle East Review of International Affairs**, Volume:6, No:2, pp.15-21.
127. President's Special Review Board, 1987, **The Tower Commission Report**, Bantam Books and Times Books, New York.

128. "Revolution At A Crossroads Iran's Domestic Politics and Regional Ambitions", *The Washington Institute for Near East Policy*, www.washingtoninstitute.org/pdbssmendexec.html.
129. RIA NOVOSTİ, 19 March 2007, "Iran would be tackled at the beginning of April", – Webster, G. Tarpley, 26 March 2007, Operation Bite: April 6th sneak attack by US forces against Iran planned, Russian military sources warn (<http://www.peacechicken.com/2007/03/26/war-on-iran-coming-april-6th>, 26.03.2007).
130. RIA NOVOSTİ, 21 March 2007, "The Pentagon will attack Iranian military targets".
131. Riegert, Bernd / DW, 12.02.2007, <http://www2.dw-world.de/turkish/politik/1.213521.1.html>.
132. Rouleau, Eric, June 1995, "Iran: Paradoxes and Contradiction in a Changing Society," *Le Monde Diplomatique*.
133. Sabah-Hürriyet, 29 Şubat 2004.
134. Sadri, H., 16.02.1999, "An Islamic Perspective on Non-Allianmainment : Iranian Foreign Policy in Theory and Practice", *Journal of Third World Studies*, pp.30-36.
135. Sander, Oral, 2003, *Siyasi Tarih*, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul.
136. Saray, M., 1999, *Türk İnan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
137. *Savunma ve Havacılık Dergisi*, 2002, Cilt:16.
138. Savyon, Ayalet, "Iran's Armament- A Central Element in Establishing Itself a Regional Superpower", *Inquiry and Analysis*, no:89.
139. SETA (Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı), Temmuz 2006, *İnan Dosyası* (Rapor No.ST2-706), Ankara.

140. Schoetzav, Barbara, "US-Iran Relations/Vance", www.fas.org/news/iran/1999/990114-iran/html.
141. Schwarz, Benjamin, Layne, Christopher, Ocak 2002, "A New Grand Strategy", *Atlantic Monthly*.
142. Shahrugh Akhavi, 1980, *Religion and Politics in Contemporary Iran* Albany, New York.
143. Shalom, Stephen R., Ekim 2001, *Amerika Birleşik Devletleri ve Ortadoğu: "Onlar" Bizden Neden Nefret Ediyorlar*, 11 Eylül, YKY Yayınları.
144. *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Ocak 2000, Sayı 363.
145. Simons, Thomas W., *The End of The Cold War?*, Macmillan, Basinstoke.
146. SİSAV, Ağustos 2000, *Dünyadaki Jeopolitik Yönelimler ve Türkiye*.
147. Swietochowski, Tadeusz, 1995, *Russia and Azerbaijan*, Columbia University Pres, New York.
148. Şimşek, Erdal, Mart 2006, *Kod Adı: Pegasus*, Neden Kitap, İstanbul.
149. Taha, Zeynep, "*ABD'nin Büyük Ortadoğu Girişimi*", <http://www.ntvmsnbc.com/news/259581.asp?cp1=1>
150. Tahran Radyosu Haber Merkezi, 11.04.2004.
151. Tarık, Ali, 2002, *Fundamentalizmler Çatışması*, Everest Yayınları, İstanbul.
152. Telater, Gökhan, 2005, 21. *Yüzyılın Bölgesel ve Global Çekim Merkezi*, Sandıklı, Attila ve Güllü, İlhan (Der.), *Geleceğin Süper Gücü Çin ve Uzakdoğu'daki Entegrasyonlar Şangay İşbirliği Örgütü*, TASAM Yayınları, İstanbul.

153. "The Iranian Revolution: Uneven Development and Religious Populism", Fall/Winter 1982/83, **Journal of International Affairs**.
154. Topur, Tuncer, Ekim 2004, **Dipsiz Kuyu: Ortadoğu ve Türkiye**, IQ Yayınları, İstanbul.
155. **Türk-İran İlişkileri'nin Dünü, Bugünü Yarını**, 1994, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları.
156. "U.S. Strategy Tries to Isolate Iran", May 1995, **Mahjubah, The Islamic Magazine for Women**, Volume:14, No:5, pp.4-5.
157. Üstün, İsmail Safa, 1999, **Humeyni'den Hamaney'e İran İslam Cumhuriyeti Yönetim Biçimi**, Birleşik Yayıncılık, İstanbul.
158. Üşümezsoy, Şener, Şen, Şamil, 2003, **Yeni Dünya Petrol Düzeni ve Körfez Savaşları**, İnkılap Yayınları, İstanbul.
159. Waller, Douglas, Beyler Lisa, 08.03.1998, "The Message In The Missile", **Time**, Volume:152, Issue:5, pp.40-48.
160. Wallerstein, Immanuel, 1998, **Liberalizmden Sonra**, Metis Yayınları.
161. Weizman, Steve, 31 January 2002, "Israeli Minister Urges US to Pressure Russia To Stop Helping Iran develop Nuclear Arms", **Associated Press**, <http://www.lexisnexis.com>
162. Yalazan, Talat, Ağustos 1985, "Ortadoğu Petrolleri ve Türkiye", **Güncel Konular**, pp.108-115.
163. Yerasimos, Stefanos, 1994, **Milliyetler ve Sınırlar**, İletişim Yayınları, İstanbul.
164. Yergin, Daniel, 1992, **Petrol**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
165. Yıldız, Yavuz Gökalp, Nisan 2004, **Oyun İçinde Oyun "Büyük Ortadoğu"**, IQ Yayıncılık, İstanbul.

166. Zakaria, Fareed, 10 Ağustos 2004, "Iran; The Next Crises", *Washington Post*.

İnternet Kaynakları

167. www.thewashingtonpost.com, 18.04.2003.
168. <http://www2.dw-world.de/turkish/politik/1.216446.1.html>, 9.3.2007.
169. <http://www.turkishweekly.net/turkce/yorum.php?id=399>, 24.03.2007.
170. <http://www.ntvmsnbc.com/news/404404.asp>
171. <http://www.ntvmsnbc.com/news/407348.asp>, 8.5.2007.
172. <http://www.ntvmsnbc.com/news/407967.asp>, 16.05.2007.
173. <http://www.ntvmsnbc.com/news/408274.asp>, 18.05.2007.
174. <http://www.ntvmsnbc.com/news/408848.asp>, 24.05.2007.
175. <http://www2.dw-world.de/turkish/politik/1.224006.1.html>, 25.05.2007.
176. <http://www.ntvmsnbc.com/news/408955.asp>, 25.05.2007.
177. <http://www2.dw-world.de/turkish/politik/1.223947.1.html>, 25.05.2007.
178. http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2004/10/041031_iran.shtml
179. http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2004/11/041122_iran-ceases.shtml
180. <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=211823>
181. <http://www2.dw-world.de/turkish/nachrichten/3.250157.1.html>
182. <http://www.ntvmsnbc.com/news/407501.asp>
183. <http://www.turkishweekly.net/turkce/yorum.php?id=399>
184. www.irna.ir

185. www.rusya.ru
186. <http://tr.wikipedia.org>
187. www.csrc.org

ÖZGEÇMİŞ

Metin ÇITAK 1980 yılında Amasya'da doğmuş, babasının memuriyetinden dolayı ilköğrenimini değişik okullarda yaptıktan sonra 1995 yılında Amasya Anadolu Lisesi orta bölümünden mezun olarak Deniz Lisesi'ne girmiştir. 1998 yılında Deniz Harp Okulu'na başlayan Metin ÇITAK, 2002 yılında Türk Deniz Kuvvetleri'nde göreve başlamıştır. 2002-2004 yılları arasında TCG Gaziantep Firkateyni'nde Top ve Gündümlü Mermi Yardımcı Subayı olarak görev yapmıştır. 2004 tarihinden bu yana TCG KALKAN Hücumbotu'nda Silah Subayı olarak görevine devam etmektedir.

Metin ÇITAK iyi seviyede İngilizce ve orta seviyede Almanca bilmektedir.

EK-1: RADİKAL VE MİLLİYETÇİ DİNİ HAREKETLER
(FUNDAMENTALIST AND NATIONALIST RELIGIOUS MOVEMENTS)

R.Scott Appleby

(İngilizceden Çeviren: Metin ÇITAK)

Dinlerin, bağışlama ve bölünmüş insan topluluklarını uzlaştırma gibi, şiddet içermeyen sosyal değişimlere ilham kaynağı olduğu gerçeğine karşın, aşırıya kaçan din motifleri, 1970'li yıllardan buyana dünyanın değişik bölgelerinde eşi benzeri görülmemiş politik baskılar oluşturmuşlardır ve bu baskıyı kullanmışlardır. Aşırıya kaçan dini aktörler, dini veya politik olan karşıtlarını alt etmeyi hatta yok etmeyi, adaleti sağlamak adına kutsal bir görev olarak algılamaktadırlar.

Dini politik toplulukları temize çıkarmak ve politik rakiplerini bozguna uğratmak için şiddet kullanan dini hareketlerin gücü, 1978-1979 İran İslam Devrimi; İsrail ve Filistin'deki karşılıklı Müslüman ve Yahudi radikal hareketleri; Kuzey Afrika'da, Ortadoğu'da, Güney Asya'daki politik İslami Partilerin ve radikal grupların ortaya çıkması ve büyümesi; Hindistan ile Sri Lanka'daki Hindu milliyetçilerinin, Sikh tarikatçılarının, Hıristiyan ve Hindu Tamillerinin, Sinhalese Budistlerinin sert mücadeleleri ile kendini göstermiştir. ABD'deki Yeni Hıristiyan Sağının yükselişi, politik üstünlüğün mümkün olmadığı zaman, dini politikanın uzun süreden beri amaçladığı büyük hedefe kültürel hegemonyanın nasıl alet edildiğini göstermiştir. Gerçekte, aşırıya kaçan dini hareketlerin birçoğu ilk başta pragmatik bir düşünce yapısı ortaya koyar ve genelde bunu gerçekleştirmek için politik partiler kurulur, lobi faaliyetleri gerçekleştiren gruplar tertiplenir ve organize edilir. Bu husus dikkate değer bir öneme haizdir. Bunları yapmaktaki amaç ise uzun vadedeki planları gerçekleştirebilmek ve ulusal politik alanda dini gayeleri fazla göze batmadan, yavaşça ve rahatsız etmeyen bir üslup ile yerine getirebilmektir.

AŞIRIYA KAÇAN HAREKETLER: DİNİN, TOPRAĞIN VE MİLLETİN KUTSANMASI

Kasım 1993'te, Oslo Anlaşmalarına (imtiyazlık tanıyan anlaşmalar) karşı gelenleri bir araya toplamak için dini Siyonist hahamlar tarafından kurulmuş olan Siyonist İsrail Halkı ve Toprakları için Hahamlar Birliği (Ichud Rabbanim L'Ma'an Am Yisrael V'Eretz Yisrael), halakha anlayışı üzerine kurulu ve bağlayıcı bir karar olan haham psak'ını gündeme getirdiler. Burada ifade edilen ise bu müzakerelerin, resmi ve ahlaki yönden boş ve geçersiz olduğuydu. Torah kanunlarına göre, tarihi İsrail toprakları (Eretz Yisrael [the land of Israel]) üzerindeki politik hükümlerlik haklarının ve ulusal mülkiyetin başka otoritelere veya insanlara bırakmanın yasak olduğu ifade ediliyordu. Hahamlar, yönetimin yaptığı siyaset yüzünden Yahudi birliğinin zarar gördüğü konusunda ikazlarda bulunuyorlardı. "Laik bir kültür anlayışını oluşturmaya çalışan ve böylece Ortadoğu'da karışık bir yapıya sebebiyet verecek olan, asimilasyonu beraberinde getirecek olan şu anki eğilime kaygı ile bakıyoruz. Nesillerdir süre gelen, kendi insanımızın Torah'a ve Yahudi geleneklerine olan bağlılığı güçlendirmek ve derinleştirmek gibi kutsal bir zorunluluğumuz var... Protestoların, gösterilerin ve kanunun yapısal şekline karşı olan grevlerin devam etmesini destekliyoruz. Dahası, insan topluluklarının bu barış girişimlerinin yanlılığını anlaması maksadıyla eğitilmesi ve bilgilendirilmesini teşvik ediyoruz. Kararları şu şekilde idi: 1967 yılında 6 Gün Savaşları'nda İsrail tarafından işgal edilen tartışmalı bölgeleri için mücadele vermek, "pikuach nefesh" için zorunludur. (pikuach nefesh:Yahudi varlığını tehdit eden durum)

Halakha'ya göre "pikuach nefesh" durumunda neredeyse bütün kurallar durdurulabilir, bütün önlemler alınabilir. Aşırı meşru bir aktivite olarak yürürlüğe sokulan bu acil mazeret sadece Yahudi ifratçılığına mahsus değildir. Hayatının son dönemlerinde, İran İslam Cumhuriyeti'nin önemli lideri Ayetullah Humeyni de gayet başarılı bir şekilde şeriat kanunlarını geçici bir süreliğine de olsa durdurmuştur ve bütün gücü kendi elinde toplamıştır. Bunu yaparken ise amacının sosyal ve ekonomik kriz döneminde bulunan İslam

cemiyetini korumak olduğunu iddia etmiştir. Politik güç oyunlarını, dini sebeplerin kisvesinde yürütmek, ne kadar yeni bir olgu olsa da, neredeyse dinin halk üzerinde etkili olduğu politik kültürlerde bir standart haline gelmiştir. Oslo mukavelelerine karşı olduklarında, Siyonist Hahamlar bu akımı örneklemişler ve bunu, politik olarak ayakta kalmalarını, dini ve Torah Bilgeliği (da'at Torah) kisvesi altına sokarak gerçekleştirmişlerdir.

Hahamların bu açıklaması ile neredeyse alarma geçen İzak Rabin Hükümeti, politik manada bir arada hareket eden Yahudi gruplarının bir isyan ve ayaklanma için yukarıda bahsedilen duruma uymalarından çok çekindi ve korktu. İsrail'in Jericho ve Gazze'den geri çekilmesi ile birlikte bu daha da vahim bir hal almış oldu. Mayıs 1994'de Siyonist İsrail Halkı ve Toprakları için Hahamlar Birliği (Kısaca Ichud Rabbanim), bu "yanlış barış süreci"nin "derin manevi ve sosyal bölünmeler"e ve "iç savaş atmosferi"ne sebep olduğunu söyleyerek uyarılarda bulundular. 1995 yılında ise Torah'ın, sahip olunan bu bölgelerdeki İsrail Askeri Kampları'ndan geri çekilmeyi ve boşaltmayı yasakladığını ileri sürdüler. İşin ilginç tarafı; bu kamplardaki askerlerin ve onları oradan tahliye etmek ile görevlendirilmiş komutanların birçoğu, bu açıklamaları yapan hahamların, önceki zamanlarda, "yeshiva" diye adlandırılan eğitim kurumlarındaki öğretilerine tabi tutulmuştu. Durum böyle olunca otorite krizi ile karşı karşıya kalınmış oluyordu. Bir tarafta manevi rehberleri, diğer tarafta laik yönetim ve askeriye. İsrail Başbakanı Ezer Weitzman, halkın çoğunluğunun da öfkesini dile getirir bir şekilde, bu şekilde hareketin İsrail Savunma Bakanlığının en temel prensiplerine zarar verdiğini ve ülkenin temel demokratik yapısını geçersiz kılabileceğini söyleyerek karşı uyarılarda bulundu. İzak Rabin, Başsavcıya, hahamların kanunları ihlal edip etmediklerini ve isyana teşvikte bulunup bulunmadıklarını araştırması görevini verdi. Hahamların politik müttefikleri olan Ulusal Dini Parti, bir iç savaşa teşvik eden bir karar dolayısıyla ikiye ayrıldıysa da, bu partinin parlamento içindeki üyeleri bu kararı kabul etmediler. Aynı kararı alan diğer bir kişi ise, Yahudi askerleri yetiştiren ve onlara dinsel biçimlerini veren ve aynı zamanda göze çarpan bir "yeshiva"nın başkanı idi (Kudüs Post Haber Servisi, 13 Temmuz 1995).

Bu arada, buna karşı çıkan bazı hahamlar ve talebeleri, geri çekilmenin Yahudilerin hayatını tehlikeye attığını ve bunlara izin verenler ile uygulayanların “rodef” (Yahudilerin hayatını tehdit edenlere veya tehlikeli bir duruma sokulanlara verilen isim), “moysen” (Yahudileri düşmanlarına teslim edenlere verilen isim) olarak nitelendirilebileceğini tartışıyorlardı. Onların anlayışı, rodef öldürülebilir ve moysen cezalandırılabilir gibi fikirleri dikte ettirmekteydi. Halak anlayışına göre İzak Rabin rodef olarak mı sınıflandırılmalıydı? B'nai Akiva üyeleri (Dinci Siyonist gençlik hareketi), topraklardaki Yahudileri boşaltmaya çalışan İsrail askerlerine ateş açma ihtimalini ve olasılığını tartıştılar. 1995 sonbaharında, Ramat Gan Ortodoks Bar Ilan Üniversitesi'nde, öğrencilerin üzerinde düşünüp taşıdıkları soru şu idi : İzak Rabin bu eyleminden dolayı ölmeyi hak etti mi yoksa etmedi mi? 4 Kasım 1995 günü, eski asker ve yeshiva genci olan Yigal Amir isimli Bar Ilan öğrencisi, İzak Rabin'e suikast düzenledi. Sonraki bir tarihte yaptığı açıklamada “ben bütün hayatım boyunca Yahudi kurallarını öğrendim”. Çalışmalarının kendini ikna ettiğini (kandırdığını) söyleyen Amir, bu ikna sonucu düşmanı – bu durumda düşman başbakanın ta kendisi oluyor- öldürmeye Yahudi öğretilerinde müsaade edildiğini belirtmiştir. İzak Rabin'e düzenlenen komploda şüphelilerden birisi olan ve aynı zamanda yine aynı gençlik hareketine üye olan Dror Adani ise açıklamasında “Barış sürecini durdurmamız gerekiyordu” demiştir. “İçimde korkular yaşadım, bu hareketlerimiz iç savaşa sebep olabilir mi diye... ama Rabin ve Perez, rodefim olarak sınıflandırılmıştı ve o yüzden öldürülmeliydi”.

Yahudi ifratçılığının (ifrat: taşkınlık) bu bölümünü kategorize etmek zordur. Birisi çıkıp buna, uzlaşmalara karşı çıkan kötü niyetli dini ve laik aktörler tarafından ortaya çıkarılan ve ismine dini gelenekleri koruma adına ve masumluk adına verilen mücadele kapsamında sergilenen Yahudi radikalciliği diyebilir. Ama şu ortadadır ki; birleşik rahiplerin, dost İsraililere karşı şiddeti meşru sayan anlayışlarına kılıf olarak kullandıkları “radikal” ifade şudur: “İnsanlarımızın Torah'a ve nesillerden beri gelen Yahudi geleneklerine bağlılığını güçlendirmek ve derinleştirmek adına kutsal zorunluluğumuz.”

Bazıları ise bunun, hahamların gerçek Siyonizm'i temsil etmek yoluyla hükümete ahlaki ve hukuki gerekçelerle arabuluculuk yaptıklarını iddia ederek, dini milliyetçilik olduğunu ileri sürebilir. Bu dini Siyonist açıdan, Mesihî hararetin ve beklentilerin odak noktası Yahudi milletidir. Laik görüşler ışığında İsrail'in dini yönden yorumlanması ve Ortodoks yahut haredi (ultra Ortodoks) oldukları, akla yakınlıkları (makul olmaları) ile değerlendirilir. Bu durum dini milliyetçi ideolojileri desteklemektedir.

Demokratik durum ile desteklenen enerji dolu bireysel toplum olan İsrail, itaatkar Yahudiler için, devlet ve toplum içindeki gelişmelere karşı Yahudi tepkisini müzakere etmekte ihtiyaç duyulan herkese açık yerler sağlamaktadır. Ichud Rabbanim tarafından alınan kararlar birçok haham tarafından kabul edilmemiş, reddedilmişti. Güçlü demokratik bir toplum olmasına rağmen, İsrail dini şiddeti bir miktar azaltabilir ama elbette durum onu göstermektedir ki yok edemez. Ichud Rabbanim'e üye olan hahamlar, özgürlüğü ve demokratik, aynı zamanda geniş yelpazede laik olan aleni boşluklardan akıllıca istifade ettiler ve bunu toleransı olmayan, halakha normlarına göre yönetilen bir Yahudi milleti ortaya çıkarmak adına yaptılar.

Dini milliyetçiliğe çok yakın olan diğer bir kavram da "irredentizm"dir (eskiden sahip olan toprakların geri ele geçirilmesini isteyenlere verilen isim). Belirli bir toprak parçasında aynı kimlik altında yaşayan insanların denklemi. Bu durumda Kitab-ı Mukaddes'e göre Judea ve Samaria'yı içeren İsrail toprakları (işgal edilmiş topraklar) söz konusu olmaktadır. Yahudi irredentistleri, Jehovah tarafından seçilen insanlara vaat edilen topraklarda kök salmış olduklarına yani bu topraklarda türediklerine inandıkları ve bunu ileri sürdükleri için milletlerinin kutsal olduğuna inanırlar. Onlara göre bu topraklar şehitlerinin kanları ile kutsanmıştır. Bu topraklar bir bütün olarak, Tanrı tarafından seçilmiş insanların anayurdu olarak ve Mesih-i Krallık için korunmalıdır ve güvenli kılınmalıdır.

Radikalcilik, dini milliyetçilik ve din tarafından motive edilen irredentizmin bu şekilde değişik tanımlarla yorumlanması, politik güç arayışı

içinde bulunan dini hareketlerin analiz edilmesinde faydalı olmaktadır. Bu tanımlar çok dikkatli ele alınmalıdır ve diğer benzer hareketler ile karşılaştırma yapılırken kesin bir isimlendirme yapılmamalıdır.

DİNİN KUTSANMASI: RADİKALCİLİK

Burada kullanılan radikalcilik ile anlatılmak istenen; din birliğinde meydana gelen erozyonu kendi yöntemleri ile durdurmaya, dini toplumun sınırlarını belirlemeye, laik yapıya ve ilerlemelere karşı pratik ve uygulanabilir alternatifler aramaya çalışanların yapmış olduğu dini militanlık yöntemidir. Dini yaşamaya çalışanların büyük bir çoğunluğu radikalcı değildir. Bu din ister Hıristiyanlık, ister Müslümanlık ve isterse Yahudilik olsun hiç fark etmez. Bu çoğunluk geleneksel olarak inanışlarını yerine getirmeye çalışırlar. Bu şekilde geleneksel hareket edenler ile muhafazakar bir şekilde inananlara zıt olarak, radikal hareketlerde bulunanlar, politik manada değişimlerin peşinde koşarlar, amaçlarına ulaşabilmek için bazen zorlama ve şiddete başvurabilirler ve buna paralel olarak laik kurumlara ve zihniyetlere karşı, kaynaklara ulaşmak ve bağlılık için mücadele verirler.

Dini toplulukların içine giren (bir anlamda sızan), laik ve dinin dışında olduğu farz edilen her şey radikal hareketleri teşvik etmektedir. Batının iş adamları lüks otelleri, gazinoları, şarabı ve kadını Kahire'ye, İslami kanunların ve kültürün dikkatsiz olduğu yere getirir. Varoluş ile ilgili geleneksel Hıristiyan inancını ve ilahi anlayışını çökertme gibi bir yanı olmasına rağmen, evrim teorisi Kuzey Amerika'da okul kitaplarında önemli sayılabilecek bir dikkati üzerinde toplamaktadır ve entelektüel bir kabul görmektedir. İran Şahı, Pers ve pagan anlayışını yüceltmek maksadıyla kültürel bir devrimin başlangıcı olmuş ve buna hız kazandırmıştır. Mısır ile olan barış anlaşmalarını muhafaza edebilmek için, laik Siyonist İsrail hükümeti, Yamit ve Sinai'den çıkmış ve Yahudi yerleşim birimlerini dağıtmıştır. Hızla laik bir yapıya giden İsrail'de Yahudi dininin öğretilmesi, sert Sabbath bağlılığı gitgide aşınmakta ve azalmaktadır.

Bazı gelişmeler dinin bir kenarda tutulmak kaydıyla, önemin, laik batıda olduğu gibi gelişen dünyaya kaydığını göstermektedir. Dinler arasında, kendi topraklarında sürgün olma durumu bazı grupların yükselmesine sebep oldu ve böylece tersine bir durumu oluşturmak maksadıyla bu gruplar dini toplumu ve sosyal çevreyi yeniden şekillendirme çabasına girdiler. Batı Afrika'dan Güney Asya'ya bütün İslamcılar, Hıristiyan Yeni Sağını benimseyen bazı kısımlar, dini Siyonistler ve İsrail haredileri, bunların tamamı geleneksel ve muhafazakar bir yapıdan çıkmışlardır. Doğal olarak ta geleneksel ve muhafazakar bir yapı için mücadele etmektedirler. Dini müesseseler, saldırgan, laik, dini yönden çoğul, materyalist, ahlakdışı ve feminist bazı hareketleri yavaşlatmakta başarısız olursa, zaten kendilerini adalet uğruna mücadele etmek için feda etmiş olan fundamentalistler, radikal bazı hareketlere sebep olabilirler.

Tanrının isteklerine ve ilahi kanunların taleplerine içten bağlılık bazı durumlarda işte böyle aşırıya kaçan sonuçlara sebep olmaktadır: kafir diye adlandırmalar, diğerini kötülemeler, ılımlı veya kayıtsız olanları sınırdışı etmeler. Radikalciler kanunun bir yönünü ele alırlar ve onu diğerlerinin üzerine çıkarırlar. Bunu yaparak somut politik hedeflerini elde etmeye çalışmaktadırlar. Bu bağlamda Ichud Rabbanim'im Siyonistleri ve onların yerleşimci hareketinde destekleyicileri olan Gush Emunim, 613 tane olan Torah'ın dini görevlerinden bir tanesinin önemini vurgulamaktadırlar ve diğer 612 tane dini görev daha az önemli olarak değerlendirilmektedir. Bu ise : "kutsal topraklara yerleşme emri diğer bütün emirlerin toplamının sahip olduğu öneme sahiptir". Bu klasik fundamentalizmin ta kendisidir. Politik hareketlerin üzerine bina edildiği politik doktrinlerin ve emirlerin seçilmesi ve yeniden yorumlanması.

Benzer olarak, kendini feda etme anlayışını cesaretlendiren geleneksel törenler (ayinler) ve içten bağlılıklar, aşırıya kaçanların elinde, samimi askeri birimler hazırlayarak fiziksel savaşa gitme gibi bir hal aldı. İran ve Lübnan'daki Şiilerin Aşure günü merasimlerinde İmam Hüseyin'in şehitliğini anmak maksadıyla kendilerini kamçılama, kavgacı dinciliğin bir

biçimidir. Doğmamış ceninin düşükten korunması maksadıyla Hıristiyanlar tarafından tutulan oruçlar, edilen dualar, çekilen tesbihler, mum ışığında nöbet tutmalar da aynı sınıfa girmektedir. Normalde bu ayinlerin hiçbirisi aşırıya kaçma değildir. Ama bu törenlerde icra edilen faaliyetler, İmam Hüseyin'in çağımızda yaşayan zalimlerinden bir intikam almak için, Aşure tövbecarlarına şiddet kaynağı oluşturmaktadırlar. Buna benzer olarak düşük yaptıran birisine, zıt düşünen ve ceninlerin doğmasına müsaade edilmesi gerektiğine inanan birisi tarafından ateş açılabilmesine sebep olmaktadır. Aşırıya kaçan bir vaiz tarafından yaptırılan dualar ve dini ayinler, ilahi bir amaç için şehit olanların mükafatlandırılacakları yönündeki inancı artırır ve değişik bir evrene çeker. Dinin kendinden geçmeyi esinleme gücüne göre – yani inanan kişiyi psikolojik olarak sıradan dünyadan ve çevreden çıkarabilme gücü – farklı bir mantık oluşur. Mesela politik manada şiddet buna örnek olarak verilebilir. Böylelikle, nefsinin isteklerini kırarak çok sade bir hayat yaşamayı planlayanlar, ne kadar dışarıdan bakanlara mantıksız gelse de, kendini feda etmeye kadar gidebilirler. Bu bütün dinler için geçerli olan ve devam etmekte olan bir tehdit unsurudur.

Başlangıçta, dinin sadeliği ayartılmaya çalışılır ve böylelikle, halka ait sınırlar içerisindeki durumu güçlendirmek ve takviye etmek maksadıyla, bir yerleşim bölgesi oluşturmak, sosyal ve kültürel sistem meydana getirmek için çalışılır. Bu durumda devletin kendisi bütün halk için bir düşman olarak kabul edilmekte ve dini süzerek yok etme çabası içinde olan bir şirket gibi algılanmaktadır. Devletin askeri, yasal ve ekonomik siyaseti durumu daha da kötü hale sokarken, fundamentalist hareketler politik öneme haiz olan ve dini toplumu zayıflatmaya çalışan ekonomik siyaseti ve sosyal faaliyetleri hedef tayin eder. Dinin dışında olanlar “be'te noire” yani gerçek anlamda nefret edilenlerdir. Fundamentalistler kaçınılmaz bir şekilde ılımlı olanları, uzlaşmacı takınanları, liberal dincileri de dinin dışında kabul etmektedirler. Kutsal topraklara yerleştirilen yabancı askerler, misyonerler, batılı işadamları, kendi hükümetlerinin resmi çalışanları, yobaz vaizler, eğitim ve sosyal servis gönüllüleri, kurtuluş için ve refah için çalışanlar, profesyonel barış yanlıları – bunlardan bazıları veya tamamı aynı anda veya farklı zaman dilimlerinde

laikleşme adına kasten veya yanlışlıkla iş gören ve hizmet eden olaylardır. Hepsi dini toplumu yok etmeye çalışmaktadır ve tehlike arz etmektedir. Laiklik ise insafsız olan ve geleneksel din ve dini alaka ve menfaatlerin ikinci derecede bir mevkiye atılmasında kullanılan bir olgudur. Alaka ve menfaatler toplumun kıyısında ölüme ve yok olmaya terk edilmeye çalışılır ve bunu laik sistem üstlenir. İranlı entelektüel Celal el Ahmet buna “batının tatlı, öldürücü zehri” demektedir.

Organize olarak, radikal hareketler karizmatik ve erkek olan liderlerin etrafında şekillenmektedir. Hareket önce hücrelerde yöresel veya bölgesel militanların oluşturduğu gruplarla başlar. Ama o kadar hızlı bir şekilde büyür ki aynı dini amaçlara hizmet etmeye çalışan insanların uluslararası arenada beraber hareket ettikleri bir yapıya kavuşur. Profesyonel ve çalışan erkek-bayanlardan elemanlar alınır ama aynı anda oransız bir şekilde eğitilmiş, genç, çalışmayan veya henüz çalışmaya başlamış erkeklerden yeni üyeler temin edilir. Bazen üniversite öğrencilerinden bazen de askeriye hizmet etmiş olanlardan seçilen üyelere zorla sıkı bir disiplin anlayışı kazandırılmak istenir. Onun giyiminden, yapacağı diyet ve diğer insanlardan ayıracak olan belirleyicilere kadar her şey zorla dikte edilir.

İdeolojik olarak, radikalciler (köktenciler) hem laik düzene karşı tepki doludurlar hem de laik düzenle etkileşim içerisindedirler. Mutlakıyetçi, hataya tahammülü olmayan, iki yönlü, bilişe ilişkin yönlendirmelerde tahribatçı olma eğilimindedirler. Radikalciler, kutsal gerçeklerin bütün bilgilerin temelini oluşturduğunu, aynı zamanda dini değerlerin ahlaki kavramların temelini oluşturduğunu ve en ucunda olduğunu savunurlar. Bu anlayış tek başına, radikalcileri geleneksel inanış içerisinde olanlardan ayırmaz. Laik modernlik içinde oluşmuş olmalarına ve ona karşı reaksiyon içerisinde olmalarına karşın, radikalciler kutsal metinlerini ve geleneklerini ve entelektüel kaynaklarını göstermekten çekinmezler. Doğal olarak laik bilimin, tarihin, kültürel çalışmaların ve edebi teorilerin kritik metotlarının araştırılmasında yanlış düşünce ve hassas noktalardan uzak kalmaya çalışmazlar. Laikliği kutsal bilim anlayışının gerisine itmiş olarak, yeni bilgisayar ve iletişim

teknolojilerini kullanmayı ve hatta geliştirmeyi, bilimsel araştırmaları, politik organizasyonları ve buna benzer diğer faaliyetleri serbest bırakırlar.

Radikalcilerin dünyayı çokta ne olduğu belirsiz olmayanın dışında, seçilmiş ve ahlaksız, masum ve iffetsiz, dinini yaşamaya çalışan ve kafir şeklinde ayırmaya meyilli olmaları, normalde şefkat ve merhamet, bağışlama, misafirperverlik gibi kavramları dikte eden dinin nasıl tolerans dışı ve şiddet içeren bir hal aldığını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Tahribatı bir çerçeve içinde grlen dünyanın, ruhsal problemler yaşamak suretiyle çamura bulaştığı ve bu sebepten ötürü sonunun yaklaştığı kabul edilir. Tanrının olan biten bu kötü şeylerden ötürü karanlıklar içerisinde olan insanları yargılayacağı günün yaklaştığına inanılır. Işığın çocukları ise geleceğe ait ütopik düşünceler içinde ilahi gazabın temsilcileri olarak betimlenirler. Kendilerinin zel bir izin yani Takdir-i İlahi ile yaşadıklarına inanırlar. Beklenmedik ve olağanüstü bir krize, tehlikeye, tahribat içeren bir akıbeta, Mesih'in geleceğine, İsa'nın ikinci kez yeryüzüne ineceğine, saklı imamın geri döneceğine ve bunun gibi dini diğer anlayışlara inanırlar. Bu zel vaktin aciliyeti nedeniyle, gerçekten inananlar geleneksel olan yani şiddet içermeyen ve toleranslı uygulamalardan uzaklaşmalılardır.

Bu şekilde, Ichud Rabbanim'im kıdemli Siyonistleri, halaka bir norm olan "pikuach nefesh"i istediler ve Oslo Anlaşmalarının İsrail'in varlığı ve Yahudilik için çok ama çok büyük bir tehlike olduğuna kanaat getirdiklerini belirttiler. Bunun gibi, Sih tarikatının aşırıya kaanlarından birisi olan Jarnail Singh Bhindranwale, 1980'li yılların başında Sih itikadının büyük tehlike altında olduğunu öne sürerek geleneksel Sih sembolüne bir motosiklet ve tabanca eklemiştir. Acımasız bazı dostlarını, 17.yüzyıldaki vaftiz edilmiş Sih tarikatının bir st versiyonu olan Khalsa Singh'lerine ye olarak almıştır (arınmış ve seçilmiş aslan yarışı)⁶.

---

⁶ Grubun dışında olan insanlara geleneksel Sih ğretisi, Guru NANAK'a ait olan bir söylence ile özetlenmektedir: "Hiç kimseyi incitmeyecek silahları al, düşmanlarını dosta çevir, cesaretle dövüş, Tanrı'nın sözünden başkasını kullanma"

Radikal hareketler laik modernizm ile kendi uzmanlık alanlarında mücadele etmeyi seçerler. Bu manada silahları; radyo, televizyon, ses kasetleri, faks, internet, stinger mermileri, kara borsa, danışmanlık komiteleri, genç dünya teorisi için paleontolojik kanıtlar, kimlik politikaları, modern satış teknikleri, terörist taktiklerdir. Başarılı olduğu (veya nüfus bakımından yenilgi geldiğinde) takdirde daha farklı gündem belirir. Daha büyük politik güç için çalışılır. Politik kültür ve halkın ahlaki yönden arınması için gerekirse laik düzenden ayrılmak ve kendilerine ait “sade” dini anayurt oluşturmak maksatlardan birisi haline gelebilir.

Her ne anlayış ile olursa olsun, İslam diğer dini geleneklere nazaran daha fazla sayıda çağdaş radikalciler meydana getirir. Bu fenomenin sebepleri ise saptanmıştır. Kitle iletişim araçları sosyal, ekonomik ve politik eşitsizlikler hakkında toplumun bilincini artırmıştır. Devlet tarafından idare edilen kurumlarda adaletsizlik ve rüşvet olayları özellikle Müslüman toplumlarda artmış durumdadır. Diğer toplumlarla kıyas yapıldığında ortaya çıkan göreceli yoksulluk, laik ve liberal çözümlerin işe yaramaması ile birlikte eş zamanlı olarak arttığından ortaya bıkkınlık ve bezginlik çıkmıştır. İslamcılar, her alanda geri kalmalarının sebebini, dinin temellerinden uzak kalmaya ve toplumu yönlendirmesi gereken kurallardan feragat etmeye bağlamaktadırlar. Önceki dönemlerdeki parlak İslam İmparatorluklarının ve uygarlıklarının örnek olarak gösterilmesi söz konusu olmaktadır. Modern laik ulus-devlet yapısının yükseliş göstermesinden hemen önce, İslam'ın politik düşünüş tarzı uluslararası dini bir toplum anlayışını tasarlamakta idi. Bu anlayışa göre bütün Müslümanlar tek bir toplumu ifade etmektedir.

Buna ilaveten, İslam gözle görülür bir şekilde değişmeye ve bireyselleşmeye en fazla direnci gösteren din olmuştur. Hıristiyanlıkta olduğu gibi (kutsal ve laik, dini ve politik alanlarda değişikliklerin telaffuz edildiği) bir reform, İslam için söz konusu olmamıştır. Genel anlamda, İslam toplumlarında, din önceden olduğu gibidir ve ayrıcalıklı olarak aynen durmaktadır. İslamcılar veya Radikal İslamcılar politik alanda yapılmak istenen İslamsızlaştırma faaliyetlerine karşı çıkmaktadırlar.

İslami hareketlerin tamamı aşırıya kaçan türden değildir. Bununla birlikte, Mısır ve Ürdün'deki Müslüman Kardeşler örgütü, şiddeti bıraktılar ve politik anlamda güçlerini devam ettirmeye başladılar. İslam bir şekilde yerel kültürleri ve anlayışları ortadan kaldırmak suretiyle tek blok halinde ve zor değişen uygarlıklar teşkil etmeye çalışır. Farklı mekanlarda ve farklı kültür içinde yaşayan Müslümanlar bariz bir şekilde farklılık arz eden politik ifadeler üretmektedirler. Güney Asya Müslümanları ve Türkiye'deki Müslümanlar, Arap Müslümanlarından farklı bir politik kültüre sahiptirler. Belki de en laik Müslüman toplumu olan Türkiye'de, Refah Partisi, gönülsüz halkı İslamlaştırmak ve bunu gerçekleştirebilmek için radikal İslami hareketlerde bulunduğu gerekçesiyle 1996 yılında kapatılmıştır.⁷

Pakistan'daki Cemaat-i İslam, günümüzde, kurucusu olan Maulana Seyyid Ebul Ala Maudidi (1903-79)'nin tasavvur ettiğinin çok uzağında bir ses olarak durmaktadır. Maudidi Hindistan'ın Hyderabad bölgesinin yerlilerinden idi. Görkemli sistematik bir düşünür, üretken bir yazar, karizmatik bir hatip ve kurnaz bir politikacı idi. Tek başına modern İslami söylemi ortaya çıkarabilmişti. Çalışmaları, "İslami politika, İslami ekonomi, İslami oluşum" kavramlarına ayrıntılı bir açıklama getirmiştir. Maudidi'nin ana konsepti, İslam dinini geniş anlamda hayat tarzı olarak belirlemeyi geleneksel olarak kabul eden görüş ışığında, İkamet-i Din'i sağlamaktır. Bunun anlamı ise şudur: dinin tesisi yani bireysel toplumun kurumlarının Kitap'ta belirlenen ve Peygamber tarafından uygulanan ilahi kurallar ile yönlendirilmesi. 1980'li yıllardan itibaren, Cemaat-i İslam bir hareket olmaktan ziyade toplum içinde sağlam bir şekilde yerleşen ve lobi faaliyetlerini yürüten bir kurum haline gelmiştir.

Diğer İslami hareketler ise seçimlerde mücadele etmek için politik partiler ortaya çıkarırken bir yandan da militanlar yetiştirmektedir. Dış dünyada Şii toplumunu şok eden bazı travmatik gelişmelerin ardından

---

⁷ 1996 yılının başlarında, Arap olmayan iki Müslüman ülkesinin, Pakistan ve Bangladeş'in başbakanı bayandı. Bu ülkelerin nüfusları ise 220 milyon civarındaydı. Bu sayı Arap dünyasından daha fazla idi. Yakın bir döneme kadar da yine parlamenter demokrasi ile yönetilen ve 60 milyon nüfusu olan Türkiye'de bir bayan başbakanlık yapmıştır.

(İsrail'in Şii'lerin güneyini işgal etmesi, Maronite milislerinin İsrail ile birlikte Filistin mültecilerine toplu katliam yapması, Amerikan ve Fransız birliklerinin Beyrut'taki yoksul Şii semtlerinin olduğu yerlere bir plan dahilinde yerleştirilmesi), 1982 yılında Lübnan'da adı kötüye çıkmış parti olan Hizbullah (Tanrı'nın Partisi) kurulmuştur. Irak'taki ilahiyat akademileri tarafından sınır dışı edilen ve Şii'lerin dini kurumları tarafından reddedilen Lübnanlı genç din bilginleri, Hizbullah'ın birer lideri haline gelmişlerdir. Zenginliklerini yasadışı uyuşturucu madde trafiğinden elde eden Bekas Vadisi'nin başarılı kabileleri, hareketi desteklediler ve Filistin örgütleri için çalışan genç Şii militanları, iş, silah ve ilahi amaca hizmet etme duygusunu elde ettiler. Hizbullah, özellikle Beyrut'un güney varoşlarındaki Şii mülteciler olmak üzere, Lübnan halkından da takipçiler kazanmıştır. Martin Kramer şöyle yazmaktadır: "İran'ın özel görevlerle gönderdiği kişiler, Beyrut varoşlarında yaşayan fakirleştirilmiş Şii'ler'e ödünç para, ilaç ve diğer hizmetleri sunmak için hızla hareket ettiler. Onlarda aldıkları bu şeylerin karşılığında, Hizbullah'a sadakatlerini ve bağlılıklarını verdiler."

Hizbullah'ın ruhani lideri olan Şeyh Muhammed Hüseyin Fadlallah, dindar bir milliyetçi değildi. İslam, ulus-devlet sınırını aşmıştı. Amaç bir ülke içinde İslam'ı kurmak değildi ama her şeyi ve herkesi içeren bir anlayış ile bütün dünyayı kapsayan İslam devleti kurmaktı. Dünya çapındaki bu İslami topluma verilen isim ise "umma" idi. Fadlallah'ın global ve geniş bir İslami zafer konusundaki vizyonunu şekillendiren ve ona hayat veren ise yıkım ile sonuçlanması beklenen mesihi bir hadisedir. Onun müritlerinden birisinin öngörüsüne ve tahminine göre: "Bu dünyanın bir kısmında realize edilecek olan kutsal adalet ülkesi, kendi sınırları içerisine hapsedilemeyecektir." Böyle bir başarı "Dünya üzerinde tekrar bir İslam devleti kurmak için yeniden gelecek olan Mehdi'nin görünmesine öncülük edecektir." Fadlallah, Hizbullah'a "ilahî adalet ülkesini" kurmak gibi kahramanca bir görev vermiştir.

Böylece Hizbullah'ın politik şiddet içeren seferberlikleri başladı, bu olaylar binlerce Lübnanlı Şii tarafından sahiplenildi ve ailenin, kabilenin, mezhebin ve devletin sınırlarını aşan asil bir gayret halini aldı. Kramer

ismindeki fakir köylü genç, Hizbullah'a dahil olduktan sonra gerçek bir Müslüman olduğunu, üç kıtayı kapsayan dini politik bir toplumun üyesi olduğunu, İmam Humeyni tarafından yönlendirilen hareket içinde, İslam ile küfür arasındaki dengesizliği düzeltmek için savaşan bir asker haline geldiğini söylemektedir.

Fadlallah'ın dediği şeydu: "Müslümanlar düşmanlarının sahip olduğu savaş silahlarına sahip olmasalar da, güç sadece nicel avantajlar ve fiziksel kuvvete bağlı değildir. Grevlerle, gösterilerle, milli başkaldırımlarla, halka verilen dini içerikli vaazlarla ve de şiddetin disipline edilmiş şekliyle de güç kullanılmış olur." 1980'li yıllarda Hizbullah'ın mücadelesi, Lübnan sınırları içindeki Şii bölgelerini bütün diğer yabancı unsurlardan kurtarmak, Ortadoğu'da ve Avrupa'daki düşman hükümetler tarafından hapsedilen Hizbullah elemanlarının serbest kalmasını sağlamak, Beyrut ve güneydeki diğer kasabaların kontrolü için karşı hareketlerle savaşmak şeklinde olmuştur. Yabancılara karşı mücadele kapsamında canlı bombalar tarafından suikastlar ve büyük çapta bombalamalar yapıldı. Bunlardan bazıları, 1982 ve 1983 yıllarında, işgal edilmiş olan güney bölgelerdeki İsrail komuta tesislerinin yok edilmesi, 1983 yılında meydana gelen Amerikan ve Fransız barış gücü askerlerinin kışlarının bombalanması, 1983 ve 1984 yıllarındaki iki ayrı saldırı ile Amerikan elçiliğinin ve müştemilatının yıkılması olaylarıdır. Bu suikastlarda 241 Birleşik Devletler Deniz Kuvvetleri personeli ve binlerce yabancı hayatını kaybetmiştir. Nihayetinde ise, Hizbullah liderinin ifadesi ile "Şahadeti seven Müslümanlar" karşısında Amerikan ve Fransız güçleri Lübnan'dan geri çekildiler.

Hizbullah şiddeti açık ve belli bir politik amaç için, dini kuralları tatbik edebilmek için bu hareketi daha büyük bir güç haline getirmek için kullanmıştır. Hizbullah, politik gücün diğer bir kısmını, aynı zamanda Lübnan'ın güneydeki acı çeken fakir insanlara sunduğu sosyal hizmetler neticesinde elde etmiştir. 1989 yılındaki Taif anlaşmaları 16 yıldır devam eden iç savaşı sona erdirmiştir. Bölgedeki denge dört grup arasında sağlanmaya başlandı. Taif'e tepki olarak Hizbullah, kendisini daha fazla

Lübnanlı olarak değiştirmeye üzerindeki İnan süslerini atarak yön verici politikaya girmeye karar verdi. Hizbullah hareketi, 1992 seçimlerinde parlamentoda 8 koltuk kazandı ve kendisini 1996 seçimlerine yetiştirdi. 1990'lı yılların ortalarına doğru hareketin sosyal kanadı, 1996 yılındaki koalisyon ortakları olan Amal Partisi ve İlerici Sosyalist Partisi'nin, haklarında "aşırıya kaçıktıklarını" ve "güney bölgesinde İsrail'e karşı özel direnç göstermek suretiyle milletin refahını tehlikeye attıklarını" söylemelerine rağmen gerçek bir politik parti olma yolunda kendisini geliştirdi.

Lübnan'daki ve diğer bazı yerlerdeki İslamcılar, İslam dininin kendilerine göre yasal olan sisteminin tam anlamıyla ve standartları ile birlikte uygulanması için çalışmaktadırlar; Müslüman gözükp de aslında öyle olmaktan çok uzak olan toplumlarda, şeriatın yeteri kadar uygulanamamasından dolayı huzursuzluk duymaktadırlar. İslamcıların istediği şekilde bir birliğin günümüzde mevcut olmadığı ise ortadaki bir gerçektir. İslamcı İnan'da, ikiyüz yıldan beri bizzat hükümetler tarafından planlanan ve yürütölen İslami birlik çalışmalarına rağmen, çoğu İnanlının kafasında bu durum hala belirsiz bir şeydir. Derinlemesine örgütlenmiş İslamcı gruplar politik bazı kazançlar sağlayabilseler de, bunu görmek için 1990 yılındaki ilk Körfez Krizi'nde İslamcı reaksiyonu geniş açıdan değerlendirmek yeterlidir.

Amaç ve program bakımından tutarlı sayılabilecek bir koordinasyonu ele almamış olsalar da, İslami hareketler, ulusal sınırları aşarak ve geleneksel Sünni-şii ayrılığına rağmen, birbirleri ile birlikte çalışırlar (örneğin İnan Devrim Muhafızları, Sudanlı militanları eğitirken, aynı zamanda Hizbullah ifratçılarını da yetiştirmişlerdir). Modern teknolojinin ve kitle iletişim araçlarıyla yapılan bilişimin kullanılmasına rağmen ayrı ayrı icra edilen hareketler kendi toplumlarında orantılı olmayan bir baskı meydana getirirler. Toplumsal adaletsizlik ve hoşnutsuzlukla mücadele etmek için gerekli yolların bulunmaması durumunda aşırıya kaılan hareketler dini yolları kullanarak nüfusu harekete geçirmeye çalışırlar.

Hakikaten aşırıya kaçan İslami hareketler son yıllarda çoğalmıştır. Bunların en göze çarpanları Taliban, Sünni ve Paştun hareketi ki 2000 yılının sonlarına doğru Afganistan halkının yüzde doksan yedisini yönetmişlerdir ve aynı zamanda Birleşmiş Milletler tarafından kendi kurdukları hükümetin tanınmasını istemişlerdir, Pakistan'ın Harkat Mücahitleri, Cezayir'deki Silahlı İslami Grup ki bunlar da 1992 yılından beri Cezayir Hükümetine karşı terörist faaliyetler icra etmektedirler, Üsame Bin Ladin tarafından desteklenen terörist ağlar ki Ladin, Kenya ve Tanzanya'daki Birleşik Devletlerin elçiliklerine 1998 yapılan saldırıları planlamakla ve New York ile Washington'daki 11 Eylül saldırılarını gerçekleştirmekle itham edilmektedir.

MİLLETİN KUTSANMASI: DİNDAR MİLLİYETÇİLİK

Dini aktörler, kendi kaderlerinin milletlerine yönelik tehlike arz eden olayların ortaya çıkardığı kader ile aynı olduğunu iddia ederek, hareketlerini bu şekilde ifade etmeye çalışabilirler. Bu direkt olarak bağlantısız bir algılayıştır ve dini aktörler de radikalciler gibi dinin geri planı itildiğini kabul ederler ve buna karşı hareketlerini tanzim ederler. Etnik dinci milliyetçiler düşmanlarını kötüleyebilirler, kendi dini kaynaklarını hatasız ve kendi dini bilgilerini şaşmaz olarak kabul edebilirler. Ortada olumsuz bir durum varsa bunu kötü talihin tarihi olarak nitelendirebilirler. Burada düşmanlar, işbirlikçiler, güdülenmeler, amaç ve gayeler ve şiddet uygulamalarının zamanlamaları değişiklikler arz edebilir ki bu durum dinin, etnik bir grubun veya milliyetçi bir gücün emrine verilmek suretiyle önemsizleştirilmeye çalışıldığında meydana gelir. Bunlar şiddetli bir şekilde büyük toplulukların fena durumları ve kötülüklerine alaka gösterirler. Radikalciler kötü giden dini hayatın, sade bir din anlayışı ile düzebileceğine inanmaktadırlar. Buna zıt olarak dindar milliyetçiler ise dinin tekrar eski haline getirilmesi ve güçlendirilebilmesi için izlenmesi gereken tek yolun düşmanların politik anlamda güçsüz bırakılması, aynı zamanda dinin ayrıcalıklı bir yapıya kavuşturulması ile mümkün olabileceğini düşünürler.

Buna benzer dinamik bir anlayış, 1991 yılındaki Bosna'da ortaya çıkan savaşın arifesinde, Sırp Ortodoks ifratçılarının, Slobodan Miloseviç ile olan ittifaklarını şekillendirmiştir. Halbuki ne Sırp Başbakan ne de onun aşırı milliyetçi politik müttetikleri, herhangi dini bir alaka içinde değildiler ama kurnaz bir şekilde toplumun fanatik dini eğilimlerini kullandılar. Bu normalde radikalcilerin yapacağı bir iş değildi, sadece ve sadece geleneksel dini anlayışı, şiddet içeren girişimleri yasallaştırmak için alet edinmekti. Sırp Ortodoks dindarlığının tohumları komünist Yugoslavya döneminde, laik olarak nitelenen yığınlar arasında dahi ortadan kaldırılmamıştır ve aynı zamanda da beslenmemiştir. Bu tohumlar dağınık halde ve ilgilenilmemiş olan etnik aynı zamanda milliyetçi bir toprağa ekilmiştir ve bu ise Bosna'daki korkunç soykırımın gerçekleşmesine sebep olmuştur.

Güney Asya ise dindarlığın aşırı milliyetçiliğe dönüşmesi olayında farklı durumlara sahne olmaktadır. Koloni sonrası ortaya çıkan çağ, bazı gruplar için diğer toplumsal grupları ortadan kaldırma, onları kapsama ve bu yolla bazı olayları tekeline alma fırsatını doğurmuştur. Komünizm, bağımsızlık sonrası oluşan laik düzenin, kendilerini zulmedilen kesim haline getirdiğini, eğitim fırsatlarından, iş imkanlarından ve kıymetli bazı şeylerden uzak tuttuğunu iddia eden azınlıklardan ve çoğunluklardan, seçkinlerden ve diğer zayıflardan ilgi görmüştür. Onları bu yüzden etkilemiştir. Toplumsal politikadaki hızlı yükseliş, çoğunluk kuralının politik aritmetiğinden doğmuştur: kaynaklar ve yararlılıklar için mücadele, büyük ve değişmeyen, sınıfsal ayrımlara tabi tutulmuş değişik insanları bir arada tutan prensip olarak karşımıza çıkan etnik ilgi ve alakalardan doğan koalisyonların oluşturulmasını gerektirir. Ancak bu şekildeki düzenlemelerle din, ırksal, dilbilimsel, sınıfsal anlamda birliği sağlayabilir.

Hindistan ve Sri Lanka'daki çatışmaların sebepleri, çoğunluğun kurallarından ortaya çıkan baskınlık sebebiyle oluşan sömürü ve zulmün etnik ve dini azınlıklar tarafından tecrübe edilmiş olmasıdır. Hindistan'daki Hindutva hareketi, buna benzer bir durum oluşturma peşindedir ve bu arada, grup dışından olanlara karşı toplumsal bir hoşgörüsüzlüğü benimsemektedir

(örneğin Hindistan'da yaşayan ama Hindu olmayanlar şeklinde bir ayırım). Hindistan bayrağını sallayan milliyetçi hareketleri içinde ev sahipliği yapan Hindu milleti ve Hinduizm, dini radikaller için zayıf bir teknedir. Kendisine ait tarihi his eksikliği çok fazladır. Bu yüzden olsa gerek, Hinduizm kendisini etnik ve dini anlayışın etrafında inşa olunan milliyetçi hareketlerin yakınında hisseder ve bu yolda hareket eder.

Hindu milliyetçiliğinin bayrağı üç organizasyon tarafından taşınmaktadır. Bunlar: Rashtriya Svayamsevak Sanhg (RSS) yani Ulusal İşçiler Birliği, Vishwa Hindu Parishad (VHP) yani Dünya Hindu Cemiyeti ve Bharatiya Janata Party (BJP) yani Hindistan İnsanları Partisi. Bu gruplar 1915 yılında, Müslüman Cemiyeti'nin oluşturulmasına karşılık olarak kurulan Hindu Yüksek Konseyi'nin (Hindu Mahasabha) soyundan gelmektedir. Hindu Yüksek Konseyi'nin lideri ve aynı zamanda "Hindutva" kitabının yazarı olan V.D.Savarkar, Hindu ırkçılığının, kültürünün ve dini üstünlüğünün ortaya çıkardığı inancın etrafında Hindu milliyetçiliğinin öğretisel temellerini ve ideolojik prensiplerini kesin ve açık olarak ifade etmiştir. 1925 yılında, Maharashtalı bir Brahman olan Keshav Baliram Hedgewar, Hindistan'ın uzun tarihindeki, Müslümanların ve İngilizlerin hakimiyeti ve sömürülerine rağmen etkisiz olan Gandhi'nin taktiklerine tepki olarak, Ulusal İşçiler Birliği'ne destek verdi. Hedgewar ve varisi olan M.S.Golwarkar, organizasyonun kuruluşundan 1973 yılına kadar Ulusal İşçiler Birliği'ni yönlendirdiler. Onların koruması ve himayesi altında, Ulusal İşçiler Birliği, yüksek seviyede organize bir birlik haline geldi ve askeriye benzeyen ama ona ait olmayan yetiştirme kampları oluştu (shakhas). Genç Ulusal İşçiler Birliği, 1990'lı yılların başında iki milyondan fazla kişiyi eli altına aldı. Bunlar safran renkli üniformalar giymektedirler, askeri alıştırımlar yaparlar, dağ kamplarında zorlu eğitimlere tabi olurlar. 1990'lı yılların başında, svayamsevaks denilen bu gönüllü militanlar ülkenin 18.000 kentsel ve kırsal merkezinde bulunan toplam 25.000 shakhas bünyesinde organize edilmişlerdir. Bunların faaliyetleri ise özellikle dini geleneklerden dolayı evlenmemiş yaklaşık 3000 profesyonel organizatör tarafından düzenlenmiştir.

1964 yılında Ulusal İşçiler Birliği'nin girişimleri sonucunda kurulan Dünya Hindu Cemiyeti, kültürel bir organizasyondur ve Ulusal İşçiler Birliği'nin sezonluk memurları tarafından yönlendirilmiştir. "Hindu davası"na coşkulu ve ateşli aynı zamanda dini bir dizi sahneleme yapabilmek, bunun yanında Müslümanları ve diğer dışardan olanları yıldırım için, Dünya Hindu Cemiyeti, Hindistan'daki ve dünyanın diğer taraflarındaki Hindu uyanışını desteklemektedir. Hindistan içinde yaklaşık 300 bölgesel birim ve yaklaşık 3000 şube olacak şekilde kurumsallaşmakta olduklarını görmekteyiz. Hindistan dışında da yaklaşık 23 ülkede birkaç bin şubelerinin olduklarını öne sürmektedirler. Dünya Hindu Cemiyeti 1994 yılında 100.000'den fazla üyesinin olduğunu ve bunların 300 tanesinin full-time çalıştığını rapor etti, bütün üyelerinin Hindu davasını gerçeklemek için çalıştığını dile getirdi. Hareketlerinin bu denli geniş çaplı olduğunu ifade etmek ve o şekilde kabul görmesini sağlamakla yapılmaya çalışılan ise şudur: Hindular arasında farklılıklar meydana getirmek ve laikliğe bürünmüş olan Hindistanlıları tekrardan eski hallerine döndürmek, bunun sonucunda ise "Hinduizmin Dokunulmazları"ni yeniden gündeme getirmektir. Dünya Hindu Cemiyeti'nin stratejisi; Hinduizm'in modern ve tutarlı bir versiyonunu, Hindistan'ın ulusal bir dini olarak yayılmasını sağlamaktan ibarettir. Bu bağlamda, Hindu dini öğretilerinin aralarındaki farkları değersiz ve az görmek suretiyle Hinduizm'i tarihi olmayan bir gerçek çerçevesinde her şeyi içine alan bir etnik-ulusçu din olarak lanse etmeye çalışmaktadır. Bu dinin içinde "Jain"ler, Budistler, Sihler beraber yer almaktadırlar.

1980 yılında kurulan Hindistan İnsanları Partisi, 1977 yılında İndira Gandhi'nin yerine gelen Janata koalisyonunun içinden çıkmıştır. Bu partinin birçok lideri, Ulusal İşçiler Birliği'nde görev yapanlardan olmuştur. Hindistan İnsanları Partisi, ulus genelindeki seçimlere iştirak ettiğinden dolayı bütün herkesin, Sihlerin ve Müslümanların da hoşuna gidecek bir yaklaşım içine girmiştir. 1996 yılındaki seçimlerde, Lok Sabha'daki (parlamentodan bir seviye düşük olan meclis) en çok sandalyeyi kazanan parti, böylelikle Kongre Partisi'nin 49 yıllık ülke hayatında ikinci kez en büyük güç olmaktan çıkmasını sağlamıştır ve bir anlamda Kongre Partisi'ni devirmiştir. 1996 yılında Mayıs

ayının iki haftası boyunca azınlık bir hükümet olarak 930 milyon insanı yönetmek için başarısız girişimlerde bulunan partinin lideri ve başbakan ise bu dönemde Atal Bihari idi. Bu parti 1998 Şubatında yapılan seçimlerde 543 sandalyenin 178 tanesini aldı ve Atal Bihari tekrar başbakan oldu. Fakat parti yine diğer bölgesel partiler ile koalisyon hükümeti kurmak zorunda bırakıldı.

Hindu milliyetçiliğinin yön verdiği hareketler; kan, toprak ve doğum gibi betimlemeler ve söz sanatlarından ortaya çıkan bir etnik-milliyetçi bir yapıya sahiptir. Hinduizm gibi Hindu milliyetçiliği de açık ve belli bir plan dahilinde ortaya çıkarılmış bir kavramdır, anlayıştır. Son kader ve ölümle ilgili kavramlar İbrahimi geleneklerden alınmıştır.

Kışkırtıcı ve dağınık olan “Milliyetçi Hindu Kibiri”nden dolayı, kalabalık şekilde icra edilen ve kontrol edilmesi çok güç olan şiddeti doğurmuştur. Hindu milliyetçileri böyle bir şiddetin avantajlarını hesaplamaktadırlar ve bu fırsattan istifade ile genç üyeler elde etmenin peşine düşmektedirler. İdeolojilerini yaymak ve Hindu davasını halkın tamamına mal etmek için gerekli platformları aramaktadırlar. Tartışmalı bir biçimde kutsal toprak ve kutsal bölgeleri yeniden tanımlamak istemektedirler. Bunu yaparken kitle iletişim araçlarından istifade etmek ve böylece kendi yollarını takip edenler tarafında dikkat toplamak asıl gayeleridir. Bu makalede profili çizilen çoğu hareketi andırmaktadırlar.

SONUÇ: DİN VE MİLLET İÇİN TOPRAĞIN KUTSANMASI

Aşırıya kaçan dini hareketler, ister radikalci isterse dindar milliyetçi bir karaktere sahip olsun, nihayetinde politik ve bölgesel iddialarını, önceden olan iddialara ve mukaddes topraklara, kutsal bölgelere dayandırır. Mukaddes topraklar, uğrunda mücadele edilen ve şehit verilen topraklardır. Etnik ve dini gruplar aynı bölgedeki bir hegemonyanın peşindedirler.

Sırp ve Türkler arasında 1389 yılında meydana gelen savaşta Kosova şehri söz konusuydu. Yüzyıllar sonra, 1989 yılında, Miloseviç bir

şekilde nefret ettiği Türklere (Bosna Müslümanlarına) yine Kosova'da ateş püskürebilmek için hareket ediyordu.

Hindistan'da Hindu Tanrısı Ram'ın doğduğu efsanevi yer ile Müslümanların Hindistan'daki en eski camileri aynı bölgede yer almaktaydı. 1992 yılının aralık ayında Ayodhya denilen burası genç Hindu militanları tarafından yıkılmıştır. Uzun zaman boyunca sadece bölgesel küçük bir çatışmanın olduğu bu yer, 1985 yılında Dünya Hindu Cemiyeti tarafından Hindu milletinin tekrardan kendi "puja"larını yani ibadetlerini bu camide yapmaları gerektiği şeklindeki girişimleri sonucunda milli odak noktası haline gelmiştir. Şubat 1996'da bu amacına ulaşmış olan Dünya Hindu Cemiyeti, buraya caminin kaldırılmak suretiyle bir tapınak yapılmasını talep etti.⁸ Bu söylem sonrasında sadece Babri Mescidi yıkılmadı aynı zamanda bağımsızlık sonrasında ilk defa Hindistan Müslümanlarına karşı en kanlı soykırımlar da gerçekleştirildi.

Kudüs'teki Haremi Şerif Yahudiler için belki de en kutsal yerdir. Yüzyıllar boyunca Yahudiler buraya gelip Kral Herod'un kaybolmaya yüz tutan yapısı üzerinde bulunan Batı Duvarı'nda tapınmaktadırlar. Aynı bölgede Müslümanlar için kutsal olan El-Harem El-Şerif vardır ve burası Müslümanların üçüncü sıradaki kutsal yeridir. Burada Mescidi Aksa vardır ve Müslümanların Peygamber'i "gece yolculuğu"na buradan başlamıştır. Haremi Şerif'i taşıyan duvar direkt olarak İslami mabedin altındadır. Eylül 2000'de, Ariel Şaron, yüzlerce silahlı polisle birlikte Haremi Şerifi ziyaret etti. Bu sanki mukaddes topraklarda İsrail egemenliğinin söz konusu olduğunu meydan okur bir şekilde iddia ediyordu. Eğer gerçekten Şaron'un amacı provokasyon idiyse, ne yazık ki bunda başarılı olmuştur. Yeniden ortaya çıkan şiddet, Kudüs'ün durumunun tartışıldığı görüşmelerin sona ermesine sebep oldu ve Oslo anlaşmalarının mahvolmasını sağladı.

---

⁸ Gerekçenin halk tarafından desteklenmesini harekete geçirmek için, dönemin Hindistan İnsanları Partisi Başkanı Advani, 25 Eylül 1990'da adı kötüye çıkan "rath yatra" (savaş arabası ile hac)'yı başlattı. Somnath'dan Ayodhya'ya kadar olan yaklaşık 10.000 km'lik yolu kat edeceğini duyurdu. 30 Ekim tarihinde Ayodhya'ya varışı, Ramjanambhoomi Tapınağı'nın inşasına denk geldi. Advani, hac olayını tamamlayamadan Bihar eyalet yönetimi tarafından tutuklandı.

Aşırıya kaçan dini hareketlerin yeniden bir “kabile” dönemine sebep olabileceği ve medeniyetler çatışmasını başlatabileceğini hararetle dile getiren yorumcular mevcuttur. Başka bir ifade de Kötülük İmparatorluğu Sovyetler Birliği'nin yerini alacak olan İslam'ın, batının yeni düşmanı olacaktır. Olaya genel bir bakış açısı ile bakıldığı zaman ise aslında bunun yanlış bir iddia olduğu ortaya çıkmaktadır. Böylesine hareketler, isterse dünya çapında Hıristiyanlık, Müslümanlık gibi dinlerin üzerinden geçinsinler, yine de karakter olarak yerel kalacaklardır. İslam'ın İran'da, Sudan'da ve Afganistan'da güçlü duruma geldiği, Mısır, Cezayir ve Pakistan'da rejimleri tehdit ettiği doğrudur. Hindu milliyetçiliği bahsedildiği gibi, ülke üzerinde ve politikalarında dikkate değer bir etki meydana getirebilmiştir. Fakat bu hareketlerin, ülkelerarası ve medeniyetlere ait birer güç oldukları yönündeki bir analizden ve algılamadan ziyade, duruma göre ele alınması ve şartların değerlendirilmesine paralel olarak incelenmesi gerekmektedir. Bu yöndeki bir analiz sonucunda, aynı çağda ortaya çıkan ve süre giden iki büyük dini-politik hareket yani radikalizm ve etnik-dini ifratçılığın ne anlama geldiği anlaşılacaktır.

EK-2

İran Nükleer Programının Gelişimi ve Kriz Kronolojisi	
1957	İran ile ABD arasında nükleer işbirliği anlaşması imzalandı.
1967	ABD, İran'a Tahran Nükleer Araştırma Merkezi'nde kullanılmak üzere hafif-su reaktörü ve laboratuvar malzemesi sağladı.
1968	İran Nükleer Silahsızlanma Anlaşması'nı (NPT) imzaladı. Anlaşma 1970'de yürürlüğe girdi.
1970'ler	İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi 1974'de ABD, 1976'da Almanya ve 1977'de Fransa ile nükleer teknoloji transferine ilişkin ikili anlaşmalar imzaladı.
1974	İran, Dr. Ekber İtimad'ın yönetiminde İran Atom Enerjisi Kurumu'nu kurdu. Dr. İtimad, İran'ın 20 yıl içinde 23.000 MW nükleer enerji üretmesinin ve nükleer yakıt çevrimi gerçekleştirmesinin amaçlandığını açıkladı.
1976	İran Alman Siemens şirketine bağlı Kraftwer Union AG ile Buşehr şehri yakınında kurulacak 1300 MW'lık ikiz hafif-su reaktörü, Fransız Framatome ile ise Karun Nehri yakınında kurulacak 900 MW'lık ikiz hafif-su reaktörünün inşası için anlaşmalar imzaladı.
1979	İran İslam Devrimi'nin lideri Ayetullah Humeyni İran'ın nükleer silah planı olamayacağını açıkladı. Bu tarihte İran nükleer çalışmalarını askıya alırken, Alman Kraftwer Union şirketinin Buşehr'deki iki reaktörün inşasını durdurma kararı alması üzerine bu şirketle yaptığı anlaşmayı feshetti. Bu tarihte reaktörlerden biri tamamlanmış ve asıl nükleer elementler kargoya vermeye hazır durumdaydı.
1980-88	İran-Irak savaşı İran'ın nükleer programında ciddi yavaşlamaya neden olmuştu.
1984	Irak savaş uçakları Buşehr nükleer tesisine saldırdı; İran tesisin hasar almadığını açıkladı.
1990'lar	8 yıllık İran-Irak Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte nükleer enerji konusu İran'da tekrar gündeme geldi.
1991	Çin, İran'a 1 ton kadar saf uranyum gönderdi. Bu, İran'ın 1990'lar boyunca uranyum dönüştürme ve zenginleştirme deneyleri yapmasına imkan tanıdı.
1992	İran Çin ile İran'ın batısındaki Darkovin bölgesinde 950 mw'lık iki reaktör inşası yönünde anlaşma imzaladı; reaktörlerin inşasına bugüne değin

	başlanmadı.
1995	İran Rusya ile Buşehr'deki reaktörün tamamlanmasına yönelik bir anlaşma imzaladı.
1995	ABD Başkam Bill Clinton nükleer silah edinme çabasında olduğu ve Ortadoğu Barış Süreci'ni baltaladığı iddiasıyla İran'a yönelik petrol ve ticaret yaptırımlarını devreye soktu.
1990'ların ortaları	Pakistan İran'a uranyum zenginleştirilmesinde kullanılan yüksek hızlı gaz santrifüj mekanizmalarının dizaynlarını ve teknik çizimlerini sattı.
1996	Amerikan Kongresi İran-Libya Yaptırım bildirisi'ni devreye soktu. Aynı dönemde Clinton yönetimi tarafından İran ve Irak'a karşı çifte çevreleme politikası (dual containment) geliştirilerek iki ülkeye aynı anda baskı uygulandı.
29 Ocak 2002	Amerikan Başkanı George W. Bush yıllık "Birliğin Durumu" konuşmasında İran, Irak ve Kuzey Kore'yi "Şer Eksenini" oluşturmakla suçladı.
Şubat 2002	Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın (IAEA) raporunda İran'ın hali hazırdaki ve planlanan nükleer faaliyetlerinin sivil amaçlar üzerine olduğu belirtildi.
Ağustos 2002	İranlı rejim karşıtları İran'ın nükleer silah üretme programının parçası olarak Natanz'da bir uranyum zenginleştirme ve Arak'ta ağır-su tesisi inşa ettiğini iddia etti. İran bu iddialara sadece nükleer yakıt çevrimi çalışmaları olduğunu belirterek yanıt verdi.
Aralık 2002	Washington Natanz ve Arak tesislerinin uydu fotoğraflarında yaptığı inceleme sonrası bu tesislerin İran'ın "kapsamlı kitle imha silahı edinme çabası"nın parçaları olduğunu iddia etti. İran ise IAEA'nın nükleer tesislerini inceleme isteğine olumlu yanıt verdi.
Şubat 2003	İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi ülkesinin nükleer yakıt çevrimi çalışmaları yürüttüğünü açıkladı. Bunun üzerine IAEA Direktörü Muhammed el-Baradei İran'ın gelecekteki nükleer planları hakkında bilgi almak üzere Tahran'a gitti.
16 Haziran 2003	Baradei hazırladığı raporunda İran'ın nükleer çalışmalarının tümünü açıklamayarak Safeguards yükümlülüklerine uymadığını belirtti. Baradei, İran'a tüm tesis ve çalışmalarını açıklaması için 31 Ekim'e kadar süre vererek İran'ı nükleer tesislerin daha ayrıntılı incelenmesine yardımcı olması için

	uyardı.
Temmuz 2003	UAEA İran'daki tesislerde yeni bir inceleme sürecine başladı.
Ağustos 2003	UAEA Natanz tesisinde nükleer silahlarda kullanılacak düzeyde yüksek oranda zenginleştirilmiş uranyum tespit etti. İran ise daha sonra yaptığı açıklamada, bulunan uranyumun Pakistan'ın sağladığı malzemelerden artan materyallere ait olduğunu iddia etti.
Eylül 2003	UAEA Müfettişlerinin bazı tesislerde bulunduğu ek zenginleştirilmiş uranyum izleri üzerine İran, NPT Anlaşmasının daha kapsamlı UAEA araştırmalarına olanak veren ek protokolünü imzalamaya razı oldu. ABD İran'ı NPT'nin hükümlerine uymamakla suçladı ve İran'ın BM Güvenlik Konseyi'ne sevk edilmesini talep etti. Daha sonra ise AB Troykası (Almanya, Fransa, İngiltere) İran'a nükleer aktivitelerini tamamen açıklaması ve daha katı bir inceleme rejimine izin vermesi noktasında Ekim 2003'e kadar izin vermeyi öngören teklifini desteklemeye karar verdi.
21 Ekim 2003	AB Troykası İran'ı uranyum zenginleştirme faaliyetlerini askıya alma ve NPT Ek Protokolü'nü resmen imzalama noktalarında anlaşmaya ikna ettiler.
31 Ekim 2003	UAEA İran'ın nükleer çalışmalarını içeren kapsamlı bir raporu Ajans'a sunduğunu açıkladı.
Kasım 2003	UAEA Direktörü Muhammed el Baradey, İran'ın nükleer silah programı olduğuna dair hiçbir kanıt olmadığını açıklarken, ABD'den bu açıklamaya tepki geldi. Öte yandan İran'ın plütonyum ürettiğini kabul etmesi üzerine bu ülkenin kınanması çağrısında bulunurken herhangi bir yaptırım önerisi getirmedi.
18 Aralık 2003	İran, UAEA'nın Viyana'daki merkezinde NPT'nin Ek Protokolünü imzaladı.
Şubat 2004	İran'ın Pakistan'ın Atom bombasının fikir babası ve uygulayıcısı olan Abdül Kadir Han'dan nükleer silah teknolojisi aldığına yönelik iddialar ortaya atıldı. UAEA'nın bir raporunda ise İran'ın, nükleer bomba zincirleme reaksiyonunu tetiklemede kullanılan nükleer tetikleme materyalleri üzerine deneyler yürüttüğü iddia edildi. İran bu suçlamalara cevap vermezken uranyum

	<p>zenginleştirme programını durduracağını açıkladı. Takip eden araştırmalarda ise İran'ın programını durdurduğuna ilişkin bulguya rastlanmadı.</p>
Mart 2004	<p>UAEA İran'ı tüm nükleer çalışmalarını 1 Haziran'a kadar açıklaması noktasında uyardı.</p>
Mayıs 2004	<p>İran, UAEA'na tüm nükleer çalışmalarını içeren 1000 sayfalık bir dosya sundu.</p>
Haziran 2004	<p>UAEA İran'ı uranyum zenginleştirme mekanizmaları alma çabasında olduğu ve Ajans'ın müfettişleriyle işbirliği yapmadığı için eleştirdi. İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi ise İran'ın nükleer enerji hakkının uluslararası toplum tarafından kabul edilmesi gerektiğini ve İran'ın çalışmalarının geri döndürülemez olduğunu açıkladı.</p>
27 Temmuz 2004	<p>İran Natanz tesisindeki santrifüjlere UAEA tarafından yerleştirilen mühürleri sökerek burada çalışmalara yeniden başladı.</p>
24 Ağustos 2004	<p>İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi İsrail Genelkurmay Başkanı Moşe Yaalon'un İran'a saldırıda bulunabilecekleri imasına karşılık nükleer tesislerine yönelik saldırılara güç kullanarak cevap vereceklerini açıkladı.</p>
Eylül 2004	<p>İran "geniş-ölçekli" zenginleştirme çalışmalarına yeniden başladığını duyurdu. UAEA'dan ise İran'a tüm nükleer çalışmalarını durdurması ve programını 25 Kasım'a kadar açıklaması çağrısında bulunuldu. ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell, BM Güvenlik Konseyi'nden İran'a yaptırım uygulanması isteğinde bulundu.</p>
18 Ekim 2004	<p>İran AB Troykası ile uranyum zenginleştirme çalışmalarını askıya almak için müzakere edebileceğini fakat bu hakkından asla vazgeçmeyeceğini açıkladı.</p>
Kasım 2004	<p>AB troykası İran'la var olduğu iddia edilen nükleer silah programını durdurması karşılığında ticaret ve nükleer enerji teşvikleri içeren bir anlaşmayı müzakere etmeye başladı. UAEA İran'a yönelik olarak NPT'nin Safeguards Anlaşması'nı uygulamasını ve bir sonraki inceleme dönemine kadar tüm nükleer çalışmalarını durdurmasını içeren bir karar tasarısı yayınladı. İran bir kez daha uranyum zenginleştirme çalışmalarını açık uçlu olarak askıya almayı kabul etti. Bu ayda basına sızan gizli bir BM raporunda İran'ın nükleer silah programına dair bir ize rastlanmadığı fakat bu konuda kesin yargıya varmak için yeterli bilgiye sahip olunmadığı belirtildi.</p>

Ocak 2005	İran UAEA müfettişlerinin gizli Parçin nükleer tesisini incelemelerine izin verdi.
Şubat 2005	İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi İran'ın nükleer teknolojiden asla vazgeçmeyeceğini; fakat bu çalışmaların tamamen barışçı amaçlar için olduğunu açıkladı. Rusya İran'a destek vererek Buşehr tesisi için yakıt sağlamak üzere bir anlaşma imzaladı. ABD Savunma Bakanlığı İstihbarat Ajansı direktörü Amiral Lowell E. Jacoby Amerikan Kongresinde verdiği ifadede İran'ın 5 yıl içinde nükleer silah üretebilecek kapasitede olduğunu açıkladı. Bu tahmin 1995 yılından bu yana Amerikalı yetkililerin vurguladığı bir noktaydı.
Mart 2005	İran UAEA müfettişlerinin Parçin Nükleer Tesisinde inceleme yapmalarına izin vermedi.
Nisan 2005	İran, İsfahan Tesisinde uranyum-çevrim çalışmalarına yeniden başlamayı planladığını duyurdu. ABD'nin İsrail'e yeraltı tesislerini bombalamak için kullanılan bombalardan satması üzerine bazı yorumcular İsrail'in bu silahları İran'ın yeraltındaki nükleer araştırma tesislerini bombalamakta kullanacağını gündeme getirdiler.
Mayıs 2005	AB, İran'ın uranyum zenginleştirme programını yeniden başlatması halinde AB Troykası tarafından müzakere edilen ticaret ve enerji teşviki paketinin masadan çekileceğini açıklarken, İran bu paketin ayrıntılarını görmeyi bekleyeceğini belirtti.
2 Ağustos 2005	Amerikan Washington Post gazetesinin manşet haberinde yakın zamanda hazırlanan gizli ABD Ulusal Güvenlik Öngörüsü belgesinde İran'ın 10 yıl içinde nükleer silah üretecek kapasiteye ulaşacağını belirtildiği iddia edildi.
5 Ağustos 2005	AB troykası, İran'a nükleer yakıt çevrimi üretme çalışmalarını durdurması karşılığında ekonomik teşvik ve güvenlik garantileri içeren 31 sayfalık bir belge verdi.
8 Ağustos 2005	İran, AB troykasının 31 sayfalık önerisini "saçma ve küçük düşürücü" olarak niteleyerek, nükleer zenginleştirme çalışmalarına NPT'nin 4. Maddesinin sağladığı haklar çerçevesinde "geri döndürülemez" bir biçimde yeniden başlayacağını açıkladı.
10 Ağustos 2005	İranlı teknisyenler UAEA müfettişlerinin gözetiminde İsfahan tesisindeki mühürleri söktüler. İran, tesiste uranyum dönüştürme çalışmalarına başladığı yönünde UAEA'ni bilgilendirdi. UAEA tesiste dönüştürülen uranyum olup olmadığını kontrol etmek için tesise gözetleme kameraları yerleştirdi.

11 Ağustos 2005	UAEA AB Troykası'nın hazırladığı İran'a İsfahan'daki işlemleri durdurması çağrısı yapan taslağı gündeme aldı.
2 Eylül 2005	UAEA'nın bir raporunda İran'ın İsfahan tesisinde çalışmalarına yeniden başlamasından bu yana 7 ton uranyum hexaflourid (zenginleştirilmiş uranyum üretmek için özel santrifüj cihazlarının yüksek hızda döndürülmesiyle elde edilen gazsal bir bileşim) ürettiğini yazdı. Raporda İran'ın 18 yıllık gizli nükleer çalışmalarına vurgu yapılarak Ajans'ın "İran'da gizli olmayan nükleer materyal ya da faaliyetler olup olmadığını" söyleyebilecek durumda olmadığı belirtildi. Rapor, İran'a nükleer çalışmalarla ilgili "kişilere, alım dokümanlarına, orduyla bağlantılı çalıştaylara ve araştırma-geliştirme merkezlerine" erişim sağlanması için çağrıda bulundu.
17 Eylül 2005	BM Genel Konseyi'nde yaptığı konuşmada İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad ülkesinin "barışçıl amaçlı nükleer enerji çalışması yürütme hakkından" vazgeçmesinin söz konusu olmadığını söyledi. Amerikalı yetkililer ise İran konusunu UAEA'nın oyuyla BM Güvenlik Konseyi'ne taşımayı öngördüklerini açıkladılar.
24 Eylül 2005	UAEA Yönetim Kurulu İran'ın nükleer çalışmalarında şeffaf olmasının "kaçınılmaz ve artık ertelenemez" olduğunu belirten bir karar tasarısını kabul etti. Tasarıda İran konusu BM'ye havale etmekten kaçınılırken, bu konudaki önemli konuların BM Güvenlik Konseyi'nin yetki alanında olduğu vurgulandı.
5 Kasım 2005	İran hükümeti yabancı yatırımcıların Natanz tesisindeki çalışmalara katılabilmesine izin veren bir planı onayladı. Hükümet ayrıca İran Atom Enerjisi Kurumu'na (IAEK) yabancı yatırımcıları uranyum zenginleştirme çalışmalarına çekebilmek için gerekli adımları atması yönünde yetki verdi.
31 Ocak 2006	UAEA'nın raporunda İran'ın Safeguards Anlaşması'nın gerekleri çerçevesinde Ajans'ın talep ettiği nükleer sitelere ve gerekli dokümanlara erişime zaman geçirmeden yanıt verdiği belirtildi.
4 Şubat 2006	UAEA'da yapılan oylamada 27 kabul oyuna karşılık 3 red oyuyla İran'ın BM Güvenlik Konseyi'ne sevk edilmesine karar verildi. Bunun üzerine İran, NPT'nin temel yükümlülükleri hariç olmak üzere UAEA ile gönüllü olarak yürüttüğü işbirliğine son vermeyi ve uranyum zenginleştirme çalışmalarına yeniden başlamayı planladığını açıkladı.

3 Mart 2006	İran AB troykasına 6 maddelik bir öneriler paketi sunarak süregelen müzakerelere bağlı olarak 2 yıllık bir süre için uranyum zenginleştirme çalışmalarını durdurma önerisinde bulundu. İran'ın bu teklifi AB troykası tarafından reddedildi.
16 Mart 2006	Amerikan Ulusal Güvenlik Strateji belgesinde İran NPT'nin safeguards yükümlülüklerini ihlal etmekle ve nükleer programının tamamen barışçıl amaçlar için olduğunu objektif bir şekilde kanıtlayamamakla suçlandı.
11 Nisan 2006	İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad büyük bir basın toplantısı yaparak İran'ın uranyum zenginleştirmeyi başardığını açıkladı. Ahmedinecad: "İran artık nükleer enerjiye sahip ülkelerden birisidir. İran halkının direncinin sonucu olan bu çalışmalarımıza uluslararası anlaşmalar çerçevesinde devam edeceğiz."
26 Nisan 2006	İran Dini Lideri Ayetullah Ali Hamaney; ABD'nin İran'a saldırması halinde cevaplarının güçlü olacağını ve cevaplarını dünyanın mümkün olan her köşesinde vereceklerini söyledi.
28 Nisan 2006	UAEA, BM Güvenlik Konseyi'ne "İran İslam Cumhuriyeti'nde NPT Safeguards Anlaşması'nın Uygulanması" başlıklı bir rapor sundu. UAEA, raporun kapsadığı 30 günlük periyotta İran'ın uranyum zenginleştirme çalışmasına hız verdiğini açıkladı.
15 Mayıs 2006	AB askeri nükleer programını durdurması karşılığında İran'a gelişmiş sivil amaçlı nükleer teknoloji vermeyi öngören ayrıcalıklı yeni bir paket sunmaya hazır olduğunu açıkladı. AB Yüksek Güvenlik ve Dış Politika Temsilcisi Javier Solana, bunun için İran'ın uranyum zenginleştirme programını durdurmasının elzem olduğunu belirtti.
17 Mayıs 2006	İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad İran'ın AB'nin uranyum enginleştirme karşılığında sunacağı teşvik paketinin reddedileceğini zira bunun altına karşılık fındık fıstık almak anlamına geleceğini açıkladı.
1 Haziran 2006	AB Troykası'nın hazırladığı öneriler paketi Rusya, Çin ve ABD'nin de katılımıyla İran'a sunuldu.
3 Haziran 2006	İran 5+1'in önerisini ciddiyetle inceleyeceğini belirtti.
6 Haziran 2006	AB Dış Politika ve Güvenlik Yüksek Temsilcisi Javier Solana Tahran'a giderek 5+1'in öneri paketini İran'a resmen sundu. İran'ın baş nükleer müzakerecisi Ali Laricani öneriler paketinin bazı

	olumlu taraflarının olduğunu, bazı kısımlarının ise belirsiz olduğunu ve güçlendirilmesi gerektiğini belirtti.
13 Haziran 2006	İran Savunma Bakanı General Mustafa Neccar; "İran mevcut koşullar altında Suriye'yi destekleyecektir. Suriye'nin güvenliği ile İran'ın güvenliği birbirinden ayrılamaz. İki ülke bölgeyi istikrarsızlaştırmaya çalışan güçler karşısında birlik olmalıdır." diyerek kendilerine destek olan tek ülkenin Suriye olduğu konusuna açıklık getirdi.
16 Haziran 2006	İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad, 5+1'in öneriler paketinin ileri atılmış bir adım olduğunu ve İranlı yetkililerin paketi dikkatle inceleyeceklerini söyledi.
21 Haziran 2006	İran, 5+1'in öneri paketine cevabını 22 Ağustos'ta vereceğini açıkladı.
22 Haziran 2006	ABD Başkanı George W. Bush'un Ulusal Güvenlik Danışmanı Stephen Hadley İran'a cevabını 29 Haziran'da Moskova'da yapılacak G-8 Dışişleri Bakanları toplantısından önce vermesi çağrısı yaptı.
25 Haziran 2006	Dışişleri Bakanı Abdullah Gül İran'a bir ziyaret yaparak İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad, Dışişleri Bakanı Manučehr Muttaki, Nükleer Müzakereci Ali Laricani ve eski cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani ile görüşmeler yaptı.
12 Şubat 2007	Kosova meselesi ve İran ile yaşanan nükleer anlaşmazlıkta ne gibi bir yol izleneceğini görüşmek üzere toplanan AB dışişleri bakanları İran ile diyalog kapısını açık bıraktıklarının altını çizdi.
09 Mart 2007	Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, İran'a teknik yardımda kesinti yapılmasını onayladı. Karar uyarınca, İran'daki 55 nükleer kalkınma yardımı projesinden 22'sinin durdurulması öngörülmekte. Tahran, kararın uranyum zenginleştirme faaliyetleri üzerinde etkisi olmayacağını açıkladı.
23 Mart 2007	İran'ın 15 İngiliz askerini esir almasıyla İran-ABD/İngiltere krizi yeni bir boyut kazandı. Şimdiye kadar İran'ın uranyum zenginleştirme programını engellemeye yönelik girişimler; ABD/İngiltere'nin tehditlerinin yanı sıra Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı üzerinden yürütölmekteydi. Ancak meydana gelen bu olay mevcut krizi yeni/farklı bir aşamaya taşıdı.

24 Mart 2007	İran'a karşı ikinci yaptırım kararı BM Güvenlik Konseyi'nde oybirliğiyle onaylandı.
08 Mayıs 2007	Times dergisine demeç veren İran Dışişleri Bakanı Manuçehr Mottaki, "ABD'yle müzakereye hazırız. Ama her şeyden önce müzakere için siyasi irade olmalı" dedi.
16 Mayıs 2007:	İran ajanlarının bildirdiğine göre Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad, resmi ziyaret için bulunduğu Birleşik Arap Emirlikleri'nin başkenti Abu Dabi'de düzenlediği basın toplantısında, ABD'nin saldırı olasılıklarına ilişkin sert açıklamalar yaptı.
23 Mayıs 2007	İran'a verilen süre doldu ve İran faaliyetlerini askıya almak bir yana daha da fazla ilerleme kaydetti. Bu sırada UAEA Başkanı da kendisinden beklenen raporu hazırlayarak Güvenlik Konseyi'ne sundu.
24 Mayıs 2007	İsrail Savunma Bakan Yardımcısı Efraim Sne, Jerusalem Post gazetesine yaptığı açıklamada, Tahran'ın, dünyanın dikkatini İran'ın nükleer programından uzaklaştırmak amacıyla Gazze'deki militan gruplara çatışmaları artırma talimatı verdiğini belirtti.
25 Mayıs 2007	ABD donanmasının İran'ın hemen açıklarında başlattığı geniş çaplı deniz tatbikatına 2 uçak gemisi, bir amfibi taarruz gemisi, güdümlü füze fırlatan kruvazörler, destroyerler ve çıkarma gemileri katıldı. Basra Körfezi'ndeki tatbikatta 140 savaş uçağı, çok sayıda helikopter ve yaklaşık 17 bin ABD askerinin görev aldığı belirtildi.
25 Mayıs 2007	Baradey, Lüksemburg'da düzenlenen bir toplantıda yaptığı açıklamada, ABD'li yetkililerin, "İran nükleer silah istiyorsa bunu 2010'a veya 2015'e kadar yapacaktır" düşüncesine katıldığını söyledi.
30 Mayıs 2007	ABD ve İran, Bağdat'ta 28 yıl aradan sonra gerçekleştirdikleri büyükelçiler düzeyindeki ilk toplantıda, Irak'ta istikrarın sağlanması gerektiği konusunda uzlaştılar.

EK-3

1979 İRAN İSLAM DEVRİMİ'NDE ROL ALAN ÖNEMLİ İSİMLER

Şahpur BAHTİYAR (1935 - 1991) : Şah'ın 1979 yılındaki son başbakanıdır. Fransa'da eğitim görmüştür. Uzun süre Ulusal Cephe'de faal olarak yer almıştır. İran Partisi'nde liderlik yapmıştır. 1979 İran Devrimi sonrasında Paris'te, Ulusal Direniş (Milli Mukavemet) Cephesi'ni kurmuştur. Paris'te suikast sonucu öldürülmüştür.

Ebul Hasan Beni Sadr (1931 -) : 1980 yılında İran İslam Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı olmuştur. Paris'te Humeyni'ye danışmanlık yapmıştır. Devrim Konseyi (Şurayı İnkılab), ilk Uzmanlar Meclisi (Meclisi Kobragan), Ulusal Cephe (Milli Cephe) üyeliği yapmıştır. 1981 yılında ofisinden ayrılır ayrılmaz Paris'e uçmuştur.

Mehdi Bazargan (1907 - 1994) : Devrimde oluşturulan anayasal hükümetin başkanlığını yapmıştır. Fransa'da eğitim görmüştür. Özgürlük Hareketi

(Nehzat-ı Azadi)'nin liderliğini yapmıştır. İslami ulusalcılar arasında, Ulusal Cephe (Milli Cephe)'ye yön veren birisi olarak kabul edilmektedir.

Kazem Cefrudi (1913 -) : Şah zamanında senatördü. Yine Şah zamanında Parlamento (Meclis-i Şura) üyeliği yapmıştır. Halk Partisi (Hizbi Millet)'in önemli isimlerinden birisidir. Paris'te eğitim görmüştür.

Ayetullah Humeyni (1902 - 1989) : İran İslam Devrimi'nin liderliğini yapmıştır. Veliyi Fakih olarak kabul edilmiştir (Veliyi Fakih devrim sonrasında ortaya çıkarılan ve yüksek din adamına verilen isimdir). İslam, İslami yönetim ve mistisizm üzerine kitaplar yazmıştır.

Ahmed Medeni (Tuğamiral) (1929 -) : Devrim sonrasında, Savunma Bakanlığı, Donanma Komutanlığı, Kuzistan Valiliği yapmıştır. Devrim sonrasındaki ilk cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aday olmuştur. Devrim öncesinde ve sonrasında Ulusal Cephe'de aktif rol almıştır. 1980 yılında İran'ı terk etmiştir.

Abbas Karabagi (General) (1918 -) : Devrim öncesinde ve devrim sırasında Genelkurmay Başkanlığı yapmıştır. Şerif İmami ve Marshal Ezheri hükümetlerinde İçişleri Bakanlığı yapmıştır. Asker ve aynı zamanda hukukçudur. Devrim'den sonra İran'dan ayrılmış ve Fransa'ya gitmiştir.

Kerim Sencebi (Dr.) (1904 -) : Bazargan'ın kurduğu anayasal hükümette Dışişleri Bakanlığı yapmıştır. Ulusal Cephe'nin kurucularındandır. Aynı zamanda Hizb-i Mihaan ve Hizb-i İran'ın da kurucularındandır. Fransa'da eğitim görmüştür.

EK-4: MAHMUD AHMEDİNECAD KİMDİR?

Ahmedinecad'ın dış politikada sergilediği tutumları nedeniyle ABD-İran gerginliği artmıştır.

Mahmud Ahmedinecad İran İslam Cumhuriyeti'nin 6.Cumhurbaşkanı'dır. 28 Ekim 1956'da Kuzey İran 'da, Tahran vilayetine doğudan komşu olan Semnan vilayetinin şehirlerinden Germsar kenti yakınındaki Aradan köyünde bir nalbandın oğlu olarak dünyaya gelmiştir. 24 Haziran 2005 İran cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ikinci turunda seçilmiş, 3 Ağustos 2005'de ard arda 8 yıllık cumhurbaşkanlığı süresini doldurduğu için makamından çekilen Muhammed Hatemi'nin yerine cumhurbaşkanlığına başlamıştır.

Cumhurbaşkanlığı seçilmeden önceki dönemde, (3 Mayıs 2003 ile 28 Haziran 2005 arasında) Tahran belediye başkanlığı yapmıştır. Mesleği inşaat mühendisliğidir. Tahran Belediye Başkanlığı'ndan önce İran Bilim ve Teknoloji Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yapmıştır. Tahsilini de bu üniversitede yapmıştır. Profesör unvanı bulunmaktadır.

Siyasi güç zeminini İran inşaat sektörünün lobi kuruluşu olan İslami İran İnşaatçılar İttifakı'ndan (Abadgaran) aldığı kabul edilmektedir. Abadgaran, İran cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ilk turunda iki aday arasında

(Ahmedinecad ve Muhammed Bager Galibaf) bölünmüş, ikinci turda Ahmedinecad'ın arkasında toplanmıştır. Böylece, 1000 kadar adayın İran Anayasa Muhafızları Konseyi tarafından elenmesinden sonra ilk tura katılabilen 7 aday arasında en fazla oyu almış bulunan (Ahmedinecad ilk turda % 19.48 oranında oy almıştır) eski (Hatemi'den önceki) cumhurbaşkanı Ali Ekber Haşimi Rafsancani'ye karşı ikinci turda teke tek yarışarak oyların % 61.69'unu elde etmiştir. Muhafızları seçime hile karıştığı ithamlarını dile getirmişlerdir. İkinci tura İranlı seçmenlerin % 59'u katılmıştır.

Hakkındaki genel yargı İslamcı ve popülist görüşleri savunan bir dini muhafazakar olduğu yönündedir. Popülist görüşlerinin İran toplumunun fakir tabakaları nezdinde popülerlik kazanmasına yol açtığı belirtilmektedir. “Yapılabilir ve yapabiliriz” sloganı etrafında oluşturulmuş cumhurbaşkanlığı programının belirsizlikler içerdiği görüşleri ortaya atılmıştır. Hedeflerinden biri İran'ın petrol gelirlerinin fakir halka yansıtılmasıdır. Ancak seçilmesinin ardından 2 yıl geçmiş olmasına rağmen halk hala fakirdir.

Dış politika açısından, ABD ile ilişkilerde hiçbir açılım gösterilmemesi gerektiğini net bir şekilde savunmuştur. Birleşmiş Milletler'e defalarca suçlamalarda bulunmuş, İran'ın nükleer programını sürdürmesi gerektiğini açık bir dille ifade etmiştir. Devamlı surette mukabeleci bir tarzı ve söylemi vardır. Bir basın mensubunun siyasi tutukluların salıverilmesinden bahsi üzerine “Hangi siyasi tutuklular? Amerika'dakiler mi?” diye sormuş, bilinen diğer bazı ülkeler nükleer programlar geliştirirken İran'ın neden geliştiremeyeceğini (ülkesinin uluslararası sistemin hayli dışında olduğuna ve kaygı uyandırdığına değinmeksizin) sorgulamış, Birleşmiş Milletler'in 5 daimi üyesinin bazı ayrıcalıkları olduğuna göre İslam dünyasının aynı ayrıcalıkları neden alamayacağını dile getirmiş, son olarak da Yahudi Soykırımı'ndan neden Filistinlilerin etkilendiği konusunu ortaya atmıştır. Cumhurbaşkanlığına seçildikten sonra bunu “yeni bir İslam devrimi” (veya, bulunduğumuz Hicri Takvim yılından hareketle, “1384 İslam Devrimi”) olarak nitelemiş, bu devrimin yakında bütün dünyaya erişeceği iddiasında bulunmuştur. İlk etapta bölge ülkeleri arasında (vizelerin kaldırılması yoluyla) seyahat hürriyetini ve

bağların kuvvetlendirilmesini savunmaktadır. İsrail'e ilişkin açıklamaları ise, “haritadan silme” zihniyetindedir ve uluslararası camianın tepkisi çekmiştir.

Siyasi kariyerinin başlangıcından beri militan ortamlarda yer almıştır. 1979 İran İslam Devrimi süreci içinde üniversitesinin öğrenci temsilcilerinden biri olarak Ayetullah Humeyni ile birkaç kez görüşmüş, ABD Tahran Büyükelçiliği'nin basılması ve elçilik mensuplarının rehin alınmasıyla başlayan İran Rehineler Krizi'nde ya şahsen yer almış, ya da yakın çevresinde bulunmuştur. Bir iddiaya göre o dönemde Sovyetler Birliği Büyükelçiliği'nin basılması önerisini ortaya atmıştır.

Rehineler Krizi'ne doğrudan katıldığına ilişkin iddialar, cumhurbaşkanı seçilmesinin hemen ardından, Avusturya'da Kürt muhalifleri öldürttüğü iddiaları ve Tahran Evin hapishanesinde siyasi suçluların idam edildiği haberleri ile eşzamanlı olarak dünya basınında yer almıştır. Ahmedinecad ve destekçileri bu suçlamaları reddetmişler, ABD Başkanı George W. Bush Temmuz 2005'de Ahmedinecad'ın Rehineler Krizine katılımına ilişkin iddiaların ciddi olduğunu ve soruşturulacağını belirtmiş ise de, henüz bir soruşturma başlatılmamıştır.

İddialar dünya basınına kriz döneminin Amerikalı rehinlerinden 5'i tarafından yapılan açıklamalar ve teşhisler sonrasında yansımıştır. Açıklamalarda bulunanlardan biri CIA mensubudur, Farsça bilen bir diğeri de emekli kara albaydır. Bu eski rehineler Ahmedinecad'ı “sert ve gaddar bir soruşturmacı” olarak tanımlamaktadırlar. Teşhis yapmaları istenen diğeri eski rehineler emin olmadıklarını belirtmişlerdir.

İran-Irak Savaşı öncesinde İran Devrim Muhafızları'na (Pasdaran) katılmıştır. Savaş esnasında Kerkük'te gizli operasyonlar yürüttüğü bilinmektedir. İran Devrim Muhafızları 6. Ordusu başmühendisliği yapmış, savaştan sonra Maku ve Hoy vilayetleri vali yardımcılığı ve valiliğine atanmıştır. 1993-1997 arasında Erdebil vilayetinin valiliğini yürütmüştür. Ancak seçmenlerin % 12'sinin katılımının muhafazakar adayların önünü

açtığı 2003 Tahran Belediye Başkanlığı seçimleri sonrasında başkent in belediye başkanlığını elde etmesine değ in İran siyasi panoramasında tanınan bir kişi olmamıştır. Belediye başkanlığı esnasında önceki başkanlarca açılmış kültür merkezlerine dini vurguyu ciddi bir oranda yerleştirmesi, belediye binalarında kadınlar ve erkekler için ayrı asansörler kullanımı zorunluluğunu getirmesiyle dikkati çekmiştir. Tahran meydanlarında İran-Irak Savaşı'nda ölenlerin anısının en canlı bir şekilde (bazı meydanlar açık mezarlıklara dönüştürölerek) yaşatılmasını önermiştir. Fakir kesime gıda yardımı programları da icraatlarını tamamlayan bir unsur olmuştur. Belediye başkanlığı ile beraber başkent in en önde gelen gazetesi Hemşeri'nin yöneticiliğini ele geçirmiş, gazeteyi siyasi programının odak noktalarından biri haline getirmiştir. Gazete kadrosundan İran basın dünyasının yükselen yıldızlarından kadın gazeteci Nafize Kuhnavard'ı, Hatemi'ye rejimin kırmızı çizgileri ve illegal istihbarat örgütleri hakkında uygunsuz bulduğu bir soru sorduğu için, Türkiye ve Azerbaycan için casusluk yaptığı gerekçesiyle kovması gündemi meşgul etmiştir. Ancak bizzat Hatemi ile de aralarında tartışmalar cereyan etmiştir. İlk icraatlarından biri yeni evli çiftlere iş ve konut edinebilmeleri için İran petrol gelirlerinden ayrılan 1.3 milyar Dolarlık bir fonun, İmam Rıza Aşk Fonu'nun yürürlüğe konulması olmuştur.

İran'da genç muhafazakarlar denilen grup, 1997'den sonra görölen ikili yönetim (reformcu-muhafazakar) olgusuna son vermek projesi temelinde ortaya çıkmıştır. Bu kuşağın temsilcisi Ahmedinecad iktidarı ele geçirmiştir. Mehdeviyet olgusu, askerler ve güvenlikçilerin etkinliği (Devrim Muhafızları), anti-elitizm, aristokrasi karşıtlığı, aşırı Batı karşıtlığı ve dış politikada saldırganlığın rasyonelleştirilmesi, Ahmedinecad yönetiminin en önemli özelliklerinden sayılmaktadır.